

775857

83
167

75

Літературно-науковий

ВІСТІВНИК.

В И Д А Є

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

Річник IV. Том XIV.

НБ ПНУС

775857

У ЛЬВОВІ, 1901.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

З М І С Т.

	Стор.
<i>Наш альбом:</i>	
1. Мерці. 2. Патріотам, Миколи Вороного	1—2
Зернятка, XI—XX, Бориса Грінченка	3—4
Мрія, Осипа Маковея	4
Притомленому братови, В. Л.	5
Розчарованя, Х. С.	5—6
І знов зима, Осипа Шпитка	6
Памятай, дівчино, Олекси Коваленка	6
Галицьке село, Евг. Мандичевського	7
В місячну ніч, Одарки Романової	7
Сільські мотиви, М. І. Вдовиченка, I—II	8
Хмари, Я. Жарка, I—II	8
Із поезій Миколи Чернявського, I—XI	117—121
Із поезій Уляни Кравченко, I—II	122
Із поезій Івана Стешенка, I—V	122—124
Передсмертні мелодії А. Кримського, I—XVIII	237—241
Із поезій Ілька Гаврилюка, I—V	242—243
Скалки душі, Ів. Федорченка, I—IV	244
Маєві елегії, Ів. Франка, I—III	244—246
<i>Генеральна репетиція, етюд у двох діях Наталки</i> Полтавки	9—24
<i>Добре заробив, оповіданє Стефана Пятки</i>	25—35
<i>Нариси В. Кравченка: П. Діти</i>	36—42
<i>Із поетичної спадщини:</i>	
III. Пісні Анатолія Свидницького I—IV	43—44
IV. Із недрукованих поезій О. Я. Кониського	45
<i>Мінятори:</i>	
X. Перед від'їздом, Ант. Крушельницького	46—50
XI. Знайшли, Надії Кибальчич	51—54
XII. Легка смерть, Василя Загасевича	54—58
XIII. Сікудця, Гр. Гавриленка-Коломацького	58—60
XIV. Осінні хвилі, Миколи Бутки	60—61

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Інв. №

7 59 57

XV. Шпаки, Дніпрової Чайки	61—63
XVI. Москаль, Я. Жарка	175—178
XVII. Яблуко, Ів. Франчука	178—183
XVIII. Віщувань, Ярославича	286—288
XIX. Тарабанщик-доглядач, Гр. Коваленка-Коло- мацького	288—291
XX. В лісі, Степана Ганущака	292—297
XXI. Учадів, С. Волоха	297—302
<i>Із Естонських поетів (Янсена-Міхельсона, Івана Якса, Гренцштайна, Михайла Веске, Густава Луйги, Івана Кунцера, Фрідріха Крайцвальда, Якова Томма). Переспіви П. Грабовського</i>	64—68
<i>Із оповідань Владислава Оркана:</i>	
I. Підвечірок	69—77
II. Недовірок	77—84
III. Ясна поляна	85—87
IV. З країни Горців	87—103
<i>Із оповідань Анатоля Франса:</i>	
II. Кимейський співак	104—113
<i>Із „Слова о полку Игоревім“: Плач Ярославни, М. Вербицького</i>	116
<i>Із недрукованих оповідань О. Я. Кониського:</i>	
I. Бугай	125—135
<i>Із оповідань Олександра Катренка:</i>	
I. Із записок українського народолюбця	136—165
II. Каганців сон	275—285
<i>Останній бій, оповідане М. Дерлиці</i>	166—174
<i>З посмертних оповідань Мопасана:</i>	
I. Перший світ	184—191
II. Мораль XVIII віка	191—195
III. Фермер	195—201
<i>Із оповідань Петка Тодорова:</i>	
I. Батьківщина	202—209
II. На зарінку	209—212
<i>Запропущений надзвичайний поїзд, оповідане А. Конен Дойля</i>	213—227
<i>Із драми „Торквемада“ Віктора Гюґо</i>	228—236
<i>Холера, оповідання Сергія Єфремова</i>	247—266
<i>На вакаціях, оповідане Яц. Іл. Ред.</i>	267—274
<i>По Європі, гумористичні образки Джерома К. Джерома</i>	303—327
<i>Із дрібних нарисів Еріса Гартлєбена:</i>	
II. Телячий котлет	328—335
<i>Із оповідань Августа Стріндберґа:</i>	
I. Над хмарами	336—343
<i>Із славянських поетів</i>	344

<i>Молоді сили</i> : П. Йоанна Амброзіус, Е. Дегена . . .	1—17
<i>Маруся Богуславка в українській літературі</i> , Ст. Томашівського . . .	18—37, 66—98, 117—133
<i>Жертви нашого лихоліття</i> : М. Т. Симонов і С. Д. Ніс, Сергія Бѣремова . . .	38—55
<i>Діяльність Наук. Тов. ім. Шевченка за 1900 рік</i> . . .	56—60
<i>Нові матеріяли до біографії Т. Г. Шевченка</i> , Л. Яковлева . . .	61—65
<i>Чому Олекса Стороженко покинув писати по українськи</i> , А. Кримського . . .	99—102
<i>Українські оповідання Ол. Стороженка</i> . . .	103—142
<i>Іван Бойко, племінник Т. Шевченка</i> , Сергія Шелухина . . .	113—116
<i>Август Стріндберг</i> , Нат. Кобринської . . .	134—156
<i>Новини нашої літератури</i> : I. Ще одна драма, П. Дмитренка . . .	157—164
II. Збірникъ творивъ М. С. Жернова, Г. Хоткевича . . .	165—167
<i>Ювілей Ганни Барвінок</i> (О. М. Кулішевої), Б. Грінченка . . .	168—173
<i>Загальні збори Наук. Тов. ім. Шевченка</i> . . .	174—180
<i>Хроніка і бібліографія</i> . . .	1—20, 21—36, 37—56

НАШ АЛЬБОМ.

І. Мерці.

(Дума на початку ХХ-го століття).

Мерці, мерці!... Навколо, тут і там,
Куди не глянеш, скрізь самі ходячі трупи...
Немає ліку тим холодним мертвякам!
Вони клопочуть ся, згромаджують ся в купи...
Ти чуєш регіт їх захриплх голосів,
Обридливу сварню, стогнання і проклони?
Се все пережитки старих-старих часів,
Тисячолітні забобони!
Вони не вимерли, не згнули у тьмі,
Не одмінили їх віки, тисячоліття
Як і давно колись, вони такі-ж самі
І нині в початком двацятото століття.
Для них усе дарма і годі їх спинить!
Наука, поступ і всі заходи просьвітні
Не винищили їх, дали їм право жить,
Прибравши в форми лиш сучасні і новітні.
Ось дикий феодал — тепер капіталіст,
Ось давній фарисей — в професорському стані,
Ось ліктор — поліцай, ось карій — журналіст, —
Такі-ж зажерливі, ненависні, погані!
І всі вони кричать про рівність між людьми,
Про поступ сьвітовий, що дасть їм кращу долю,
І давлять разом з тим під тягаром тюрми
Все те, що має дух і незалежну волю!
На віщо-ж гамір сей? Чого хотять вони?
Який їх ідеал? Дад космополітичний?!
Дарма! У відповідь лиш давонять кайдани,
І стогоном гуде сей концерт хаотичний!

2. Патріотам.*)

(Патріотичні куплети на новий рік).

Хто кличе всіх за нарід свій на прою,
Сам же склав руки, сидить без роботи
Та тільки дбає про власну сім'ю?...

Ви, землячки мої і патріоти,
Вам я присвячую пісню мою!

Хто каже: „Я Україну люблю“,
Патріотизмом обрид до нудоти,
Бо він чужинець у ріднім краю?...

Ви, землячки мої і патріоти,
Вам я присвячую пісню мою!

Хто до народа не має жалю,
Пісню-ж народню заводить у ноти,
Що в ній народ вилив тугу свою?...

Ви, землячки мої і патріоти,
Вам я присвячую пісню мою!

Хто завдає всім у вічі брехню,
Сам же обріхує все без срамоти —
Справу громадську і навіть хатню?...

Ви, землячки мої і патріоти,
Вам я присвячую пісню мою!

Хто на обіди, вечері й гульню
Тратить свій час, бо не любить нудоти,
Вічно щєбече мов пташка в гаю?...

Ви, землячки мої і патріоти,
Вам я присвячую пісню мою!

Хто демократ, сам готовий в петлю,
Тільки-б поліпшити долю голоти, —
Вчинками-ж вам нагадає свиню?...

Ви, землячки мої і патріоти,
Вам я присвячую пісню мою!

Хто любить гроші і шкуру свою,
Всі би загарбав скарби і клейноти,
Радий купити-б і місце в раю?...

Ви-ж таки, любі мої патріоти,
Вам я присвячую пісню мою!

Микола Вороний.

*) Вірші ці я написав ще перед двома роками в Києві і спершу зовсім не мав на думці видавати їх до друку, але по якимсь часі вони розповсюдились — певно через послужливих приятелів — по Україні і часом в досить звиченій формі. Щоб не накидали мені чогось чужого, цілком мені небажаного, друкую їх в тім самім вигляді, як написав з початку, хіба депо викинувши, при чому застерігаю, що жадної певної особи з заслужених Русинів як на Україні, так і в Галичині я на меті не мав і всякі догадки підзорливих людей з сього поводу вважаю цілком довідливими і фантастичними. — *Автор.*

3. Зернятка.

XI.*)

Не єднайсь в розуміи низькими,
 Бо і сам понизійш ся ти в їни.
 Та і рівний тобі головою
 Не знесе тебе в гору з собою.
 Тільки вищий, на розум багатий,
 Зможе дух твій у гору підняти.

XII.

Сьвяті чуття в душі ховай,
 В їх вазирать людам не дай,
 Бо осьміють, зневажуть їх,
 Затопчуть в грязь неправд гидких.
 І тільки їх тому розкрий.
 Чия душа — сестра твоїй.

XIII.

Поки людина жива — не втрачає надії нехай,
 Хай не гадає вона, що усе вже загинуло в-край:
 Доля мінлива у нас, усе грати ся любить вона, —
 Нині тяжка́я біда, але радість на завтра ясна,
 Горе сьгодні страшне, але щастє на завтра і рай.

XIV.

Кавали нам старі, що „не купи ти хати,
 Сусїда ти купи, то й будеш щастє мати“.
 Купили ми його і так дали багато:
 І грїшми віддали, і кровю з нас увято,
 Голубили в душі на щастє ми надїю,
 Сусїд же ввзяв та й сїв до нас, дурних, на шию.

XV.

Подивись: весна вернулась,
 Силе пишними квітками;
 Подивись: веселим птаством
 Оджили степи в лісами;
 Подивись: в безкраїм небі
 Сонце-велетень палає;

Подивись: земнії груди
 Хлїбороб плугами крає;
 Подивись: життя устало,
 Дві пишнують волотїї —
 Подивись і встань до праці
 Повний сили і надїї!...

XVI.

Хвилі не вірь ти мінливій:
 Вітер де віє, туди вона й бе;
 Бєріг твердій незрадливий —
 Вія тільки певний притулок дає.

Слову не вірь ти людськóму —
 Хвилі у морі хисткім забуття;
 Дїлови вірь ти міцному,
 Грўнтови зрóсту, оснóві життя.

*) Див. »Лїт.-Наук. Вістник« кн. I. з р. 1899.

XVII.

Народ-герой — героїв появляє,
Шануючи, він їх вінцем вінчає:
Високий дух високість признає.

А раб-народ, як є герой у його, —
Він на борця величного свого
Грязь кидає, його каміннем бе.

XVIII.

Наші сили й почування,
Думи, мрії, міркування,
Рук і мозку поривання,
Все, чим тіло й дух багатий, —
За одно ми мусим дати:

Щоб ізнов народом стати!
Щоб між иньшії народи
Нам прийти на сьвято згоди
В сьйві слави і свободи.

XIX.

Ти один, а їх багато?
Ну, дак що тобі? Байдуже!
Більше буде в тебе сьвято,
Як подужаеш їх, друже.

Де багато — ще не сила,
Дужість міряй не лічбою:
Перевага там, де сьміла
Сила духа в правім бою.

XX.

Твердо гордий дуб стоїть:
Ані лютії морози,
Ані б́урі, ні погрози
Не змогли його звалить.

Як той дуб ти гордо стій:
Хай ні зради, ні догани,
Ані муки, ні кайдани
Дух зломить не зможуть твій.

Борис Грінченко.

4. Мрія.

Був лицарь раз, що закохав ся
у мрію гарну, чарівну;
за нею гнав він, увихав ся,
все бачив лиш її одну.

А мрія ся зрадливая
сьміяла ся, щасливая:
„Мій лицарю, мій любчику,
біжи, як хоч, голубчику, —
спійматись я не дам!“

Відскочив лицарь, як ранений,
скричав, як звірь, упав, затих,
доліз на силу в бір зелений
і там на самоті застиг.

І спить там мій улюблений,
землею приголублений,
з травою і билиною,
заквітчаний калиною, —
мій лицарь гарних мрій!...

Аж по літах спіймав він милу:
„Ти вже моя! Ти вже моя!“
Обняв її, бере на силу:
„Яка-ж прегарна вся земля!“

Аж дивить ся: що стало ся!
В руках усе розпало ся,
могилою повіяло
і смерть крувом посіяло, —
прощай же, сьвіте мій!

Осин Маковей.

5. Притомленому братови.

Встане правда, встане воля...

Шевченко.

Я бачу куток твій холодний:
Ти лихом підбитий лежиш
З обличчям змарнілим, голодний,
Ти книжку покинув, дрижиш...

На долю ти шлеш нарікання,
Розлука рве серце тобі...
Доволі, доволі страждання!
Не має вже сил в боротьбі!

О друже мій любий, мій брате!
Стоять при хатині твоїй
Убогії, темні хати
Мільйонів, мільйонів людей.

І стогін із хат тих несеться,
І люде недолю кленуть,
І море великеє леться
Тих сліз, що із кровю пливають.

То плачуть голодні діти,
То роблячи стогнуть батьки.
І гордо сьміється упитий
Ваал, беручись у боки.

Незмінно смеркає, сьвітає...
Зрівняв ся богам чоловік,
За хмари у небо літає
І блискавку в неба зволік.

Віки за віками минають...
Живуть фарисеї лихі

І правду що дня розпинають,
І, в темні ховають льохі...

О друже мій, брате мій милий!
Не в три дні воскресне вона.
І може від праці змарнілий
Онук твій голодний скона.

Хай море кругом розилеться
Горючого горя і сліз,
Хай жито нове розіветься
Й новий його вибе моріс.

Хай правду побиту прийняти,
Нова розівпнеться труна, —
О, вірь мені, друже і брате,
Воскресне, встане вона!

А поки мільйони бідують,
То хай же на сьвітї сьому
Другії за нас бенкетують
Бенкетом страшним у чуму!

Здійми-ж перетомлені руки,
Слабійших веди за собою!
Ми в мучнями терпимо муки
У купі-ж, у купу у бой!

Арена червона лютує
Звірів ненажерних повна.
Хай правду неправда змордує —
Воскресне, встане вона!

В. Л.

6. Розчаровання.

(На спомин Кулішеви).

Де не йду — в тобою я
Скривъ вйдуєь,
Де схилюсь — слъозами вся
Обиллюсь:
На що було думоньки
Турбувать,
До Вкраїни серденько
Прихилять?...

Як струмка кипучого
Не вплию,
Так і душі полумя
Не вгашу.
Біжать мої думоньки,
Як струмок,
Замирає серденько
Від слъоак.

Не боліло серденько
 В сліпоті,
 Йшло воно, німуючи
 У гурті,
 Бо в своєму першому
 Всім житті
 Я ходила мов би то
 В дрімоті.
 А ти в мене полумя
 Удихнув
 І сим сонне серденько
 Сполохнув.
 Стало воно бити ся,
 Замірять,
 По Україні тяженько
 Упадать.

Що над нею рідною, —
 Сьвіт малий,
 А людей, прихильних їй, —
 Гурт дрібний...
 На щож було думоньки
 Турбувать,
 На що було серденько
 Дратувать?
 Не боліло темнее
 В сліпоті,
 Йшло собі, німуючи
 У гурті.
 Краще-ж було-б, серденько,
 Тобі спать,
 Ніж чуття високії
 Розгорять!...

Х. С.

7. І знов зима.

І знов зима... і знов
 вкриває сніг землянку,
 вбира її, немов
 в пеленочку біленьку.
 В природі спить усе
 завмерле, заніміле —
 лиш вітер сум несе
 у серденько зболіле...
 І знов зима... А я —
 ах, я шалю в туги,
 горить душа моя
 від мук, нудьги й знаруги.

Минули чудні дні,
 осінні тихі ночі,
 що наводили в сні
 минулий рай на очі...
 І знов зима — сьвіт весь
 в німім, померклім болю —
 моє лиш серце рвесь
 на волю, ах, на волю.
 Та тихо, серце, цить...
 Не жди відроди в бою!
 зима тебе приспить,
 а там — й мене в тобою...

Осип Шпитко.

8. Памятай дівчино!

(Посвята Н. С. Опанасівні).

Памятай, дівчино,
 Що ти в України!
 Де хатки маленькі,
 Чепурні, біленькі
 Поховались в гаї,
 Наче справді в раї.
 Де нарід наш рідний,
 Безталанний, бідний
 В темряві блукає

Й просьвітку не знає:
 На панів працює
 І без хліба днює.
 Де кати панують,
 Та братів плюндрують,
 Щоб свого цурались,
 А до їх схилялись...
 Памятай, дівчино,
 Що ти в України!

Олекса Коваленко.

9. Галицьке село.

Хати обсажені верба́ми
 І порозкидані плоти,
 Корчми з богатими Жидами
 І напівголі жебраки.

І тихий плач, гіркий і ревний
 В душі огнем журби палить,

А день іде життя непевний,
 На світ поглянуть йому стид.

От і село, село прекрасне
 На нашій галицькій землі,
 Де віра в всяку правду гасне,
 А лож присьвічує в горі!

Евген Мандичевський.

10. В місячну ніч.

(На спомин Іванови Трушу).

Геть, промінь місячний! Тебе я не люблю.
 Ти мов павук лихий скрізь стелиш павутину;
 Здасть ся, ніч німа, а згуки я ловлю,
 Довлю та з божевілля гину...
 На ліжку срібному розкидалась, лежить
 Без сорому земля, до місяця сьмієть ся;
 У яснім промінні і сяє і тремтить,
 Робітниця сьвята — гетерою здасть ся.
 Се промінь місячний картину змалював.
 Не вірь, не вірь йому! Неправду він говоре.
 В кайдани срібнії тебе він закував
 І ти його раба! Скрізь сльози, лихо, горе.
 Дивлю ся, блідий жах тремтячою ходою
 До ліжка крадеть ся, мов злодій. Я не сплю.
 Ось мрії легкіі літають скрізь юрбою...
 Сумую я тепер, сумую і киплю.
 І ти — жага, вампір з червоними устами,
 Ти кров людську в ночі бажаєш з серця пить?
 Лілея білая, мов дрібними сльозами
 Росою вмила ся. Чого-ж вона не спить?
 Якого дива ждуть сі верби та тополі?
 Що хвиля берегу так стиха промовля?
 Геть, промінь місячний! Натішив ся доволі;
 Нехай же міцно спить занужена земля.
 І ти, маляр-артист, стули сріблясті віі
 І краще хмарами у небі затулись,
 А не малюй в ночі картини чарівнії
 Та на робітницю в коханнях не дивись.

Одарка Романова.

11. Сільські мотиви.

I.

„Ой не гаразд, мій синочку,
Не гаразд ти робиш,
Що так пізно із вулиці
Та до дому ходиш“.
„Ой чи гаразд, чи не гаразд,
Не жури ся, нене!
Дягай спати сама в хаті,
Не чекай на мене.
„А я молод погуляю,
Поки волос веть ся,

Поки щирим милуванням
Моє серце беть ся“.
„Гуляй, гуляй, мій синочку,
Та не чини свари,
Щоб не було за кохання
Тобі влої кари“.
Гуляв, гуляв козаченько,
Та вже догуляв ся:
У глибокій у могилі
Спочивати вклав ся.

II.

Кряче ворон літаючи
Високо за хмари;
Плаче козак і журить ся,
Що не має пари.
Думав, в-волю покохаюсь,
Не розлучусь з нею —

Та влетіла Божа кара:
Вона під землею.
Одна вона під землею
Лежить-спочиває —
Хмари ходять, ворон чорний
За ними літає...

М. І. Вдовиченко.

12. Хмари.

I.

І хмара і дума, це рідні сестриці:
Гуркочуть в них громи, мигá блискавиця,
Обидві ридають гіркими слезами,
Обидві несуть ся по під небесами;
Коли-ж пронесуть ся, тоді після них
Світлішає небо, днів більше ясних.

II.

Вечірнього сонця промінням облита
Над вечір по небові хмара неслась,
І тихо на ниви пшениці та жита
З високости слізми на землю лилась.
Ій жалко було, що колосся пекучим
Попалене сонцем хилилось у низ;
Ій жалко, що вітром ламало палючим,
І хмара лилась на степи морем сліз.
І слізми знебула земля упивалась,
Щоб вохкість цілющу ростинам віддать,
І радісно кожда стеблина всьміхалась
Мовлявши: „Ці слъози — для нас благодать!“

Я. Жарко.

Генеральна репетиція.

Етюд у двох діях

Нашатки Полтавки.

Діється в повітовому місті в останніх роках. Українська хата. З лівого боку нема ще куліс, і у стіні вікно. Гра повинна йти жваво, шпарко; розмови гострі, жваві. Головні артисти: розпорядчик, режисер і діріжер; за весь час дії серйозні, затурбовані, навіть похмурі.

Дія перша.

Вечір, при сьвітлі. По правій бік сцени стоять панночки, убрані сільськими дівчатами, у квітках і стяжках; по лівій — паничі, убрані парубками. На переді: розпорядчик, режисер і діріжер.

Розпорядчик (до артистів). Отсе-ж, панове, панночки (кланяється нивенько панночкам) і паничі (кланяється паничам), сьогодні у нас іде генеральна репетиція... Буде й публіка. Прошу уклінно, панове, (кланяється на обидва боки) піддержіть нашу честь! Не осороміть! Візьміть ся дружненько на сей раз! Спільне діло! Щоб не було спорів, сварів, вередування! Особливо прошу вас про се, панночки! (Кланяється нивенько панночкам, вони сьміють ся). І щоб не було отих „романсів“, що тільки перебивають ходу і шкодять вашим голосам... Прошу! благаю! (Кланяється нивенько панночкам, між артистами сьміх). Діло наше гарне, поважне, аматорський спектакль з добродійною метою... Покладім же свою працю на громадське діло і забудьмо

хоч на час свої власні інтереси (Жартами). Та нехай ще піде слава, що у нашому, хоч і невеликому місті, єсть таки великі, артистичні сили! (Між артистами сміх і крик: „слава!“). Але пам'ятайте, панове, се вже остання репетиція... Як буде тепер, так буде і на спектаклі... Ми не маємо вже часу... Обіцяєтесь добре узяти ся? (Між артистами рух, гомін, сміх і крик: „Обіцяємось! Обіцяємось!“ Розпорядчик кланяєть ся на обидва боки). Ну, спасибі! Сердечна вам подяка! (До режисера і діріжера). А тепер поки що ми порадимось! (Панночки починають романса: „У зеленому садочку“. Між паничами тиха розмова невдоволення. Режисер і діріжер вглядають ся між собою і сердито здвигають плечима. Розпорядчик безнадійно розводить руками і покірно дожидає. Панночки скінчили. Розпорядчик кланяєть ся панночкам понуро). Спасибі! (Паничі нишком сміють ся. Павза. До режисера). Чи розліпили афіші? (Між артистами крик: „Розліпили! Розліпили! Бачили! Бачили! Так гарно дивити ся! Ух, страшно! На завтра спектакль! Як то буде!“). Треба зажадати, щоб завтра ліхтарі засвітили по вулицях. Темно буде йти до театру. Може хто й не піде через се!

Діріжер (злісно). Чи вас же послухають? Тепер місяць сьвітить! Скажуть: зайвий розхід!

Розпорядчик (нетерпляче). Який місяць? Що вам снить ся? Ніякого місяця нема! Мряка, туман! Нічого не видко!

Режисер. Та що вам обом приснилось! Ні місяця, ні мряки, ні туману! Здіймаєть ся тільки завірюха, що й сьвіта божого не видко!

Розпорядчик (з серцем). Я-ж ішов... мряка...

Режисер (з серцем). Тай я, здаєть ся, не летів! Завірюха!

Діріжер (з серцем). Чи мряка, чи завірюха, нам до того нема діла! По календарю повинен бути місяць, і сьвітити ліхтарі вони вам не стануть!

Режисер (кипить). А як нема по календарю місяця, то засьвічують ліхтарі ще за сонця?

Діріжер (кипить, зі злою іронією). І засьвічують! Такий звичай нашого міста! Ми коректні!

Розпорядчик (кипить). Та поглядіть же самі у вікно!
(Підбігає до вікна). Мряка, бачите!

Режисер. І погляжу! (Підбігає до вікна). Завірюха, як я
й кавав!

Діріжер (підбігає до вікна). Місяць...

Режисер. Який місяць? Де він? Покажіть!

Розпорядчик. Де та завірюха? Галюцинація у вас!

Діріжер. Он де місяць! Он блищить за хмарою! (Усі
три товплять ся біля вікна, спорять ся, кричать: „Де? Що?
Покажіть! Докажіть! Розкажуть! Не бачите! Місяць!
Мряка! Завірюха!“).

Панночка перша. Чому ви, панночки, не слухаєте ре-
жисера, як він каже: „руху більш“? Поставали мов
стовпи...

Панночка друга. А вам що до того? Чи ви тут за
розпорядчика поставлені?

Панночка третя. Ми й самі знаємо, що робити!

Панночка четверта. А вона правду каже... Я сама
вже мала говорити.

Панночка пята. А ви чого мішаєтесь? Хиба ваше діло?
(Між панночками сварка, крик: „І чого лізти, як не просять!
Не мішайтеся! Яке вам діло! Глядіть себе!“).

Панич перший (до другого). А ви вчора не були на
репетиції?

Панич другий. А ви позавчора?

Панич перший. Я не мав часу!

Панич другий. Тай я не мав часу, але прийшов!

Панич четвертий. Спільне діло! Треба свої інтереси
забути!

Панич пятий. Не вам би те казати! Ви аж двічі не
приходите!

Панич четвертий. А ви тричі! (Між паничами сварка,
крик: „Спільне діло! Свої інтереси! Двічі не були! Тричі
не були! Тільки на кінець прийшли! Один раз не був!“).

Розпорядчик (схаменувшись, сьміється). Тю на нас! Чого
ми споримось! То-ж позавтра буде! Погода може ще
разів десять перемінітись!

Режисер. І то правда! Аби поспоритись!

Діріжер. Славянська натура!

Режисер. Та ще й до того „артисти“!

Діріжер. Та ще й „українські“! (Всі три сьміють ся).

Розпорядчик. Мав ще сказати я за пішоходи... (З до-
садою). Але й кричать! (До артистів). Панове, прошу
тихо! Нічого не чути! (Артисти кричать. Розпорядчик
плече в долоні). Тихо, панове! Тихо! тихо!

Режисер. Ось пострівайте, я їх утихомирю! (Віжить за ку-
ліси, хапає дзвінка і дзвонить що мога. Артисти втихають,
але чути невдоволені замітки: „Як самі кричали, то й нічого!
Їм можна! А нам і слова сказати не можна! Таке! праведно!“).

Розпорядчик. Коли буде слизько, треба щоб пішоходи
посипати піском...

Панночка перша (регочить ся). От за се спасибі! А то
вчора я як полетіла, думала й не встану! (Між арти-
стами регіт і сьміх: „І мені було! І я! Трохи голови не роз-
бив! Руку звихнула! Шкандибав цілий день!“).

Діріжер. Усі пішоходи не посиплете! Хиба тільки біля
театру!

Режисер (скипівши). Та що, вам жаль піску? Нехай люде
краще ноги ламають?

Розпорядчик (мироутворно). Ось, годі, годі, прошу вас,
панове, не сперечатись! Спільне діло! (Павза). Можна
посипати тільки ті пішоходи, де публіка йти-ме..
(Між артистами регіт і слова: „Се так сказали! А хто-ж знає,
де публіка йти-ме? Розврили трудне питання! Видумали-ж!“
Розпорядчик ухопившись за голову). Ох, вибачайте! Мені
в голові усе перевернулось!

Панночка друга (вискочивши наперед, комічно). А я маю
подати таку пораду: нехай кожен, хто йти-ме у театр,
бере з собою торбинку з піском, тай посипає перед
собою пішоход... Воно буде і для себе не погано
і місту на користь! (Регіт артистів).

Режисер (нетерпляче). Ось годі вам молоти язиками! Треба
діло починати! (Павза. Замислившись). Як би не пошко-
дити нам з отим „сонцем“ і „місяцем“ — небезпе-
чен я! Щоб як раз у пору!

Розпорядчик. Ото-ж глядіть: як „сонце“ стане захо-
дити, „місяць“ починає сходити...

Панночка перша (сантиментально). Коли-б сонце з міся-
цем та поруч, от би гарно було!

Панич перший (галаянто). Як дівчина з козаком!

- Діріжер (злісно, на бік). Або вівця з бараном!
- Розпорядчик (здивований). Та Бог з вами! Деж таки видано, щоб сонце з місяцем та були поруч?
- Режисер (іронічно). Трохи за багато поетичної вільності! (Сьміх між артистами. Входить льокай і несе здорового місяця, намальованого жовтою фарбою, з якимись чорними фігурами)
- Усі разом. А се що таке? що таке?
- Льокай. Місяць... Жид приніс.
- Розпорядчик (бере місяця з гнівом). Який се місяць? Куди він потрібен?
- Режисер. На сьміх людям!
- Діріжер. Горобців лякати! (Загальний регіт артистів).
- Розпорядчик. Покликати сюди Жида! (Льокай виходить. По хвилі входить Жид і низенько кланяєть ся).
- Розпорядчик (показує йому місяця). Що се таке?
- Жид. А що-з таке? Місяць... той що у небі!
- Режисер. Хиба такий місяць буває? З колесо завбільшки!
- Жид. А то, нехай здорові будете, щоб видніс! Який же то місяць, як його не бацис? Якийсь злиденний місяць! А цей місяць, хоц у самих генеральських покоях поцепіть, то можна! За верству побаците! (Загальний регіт артистів).
- Розпорядчик. Та що то ти тут поналяпував ще чорним?
- Жид. Вибацайте, паницу, хиба ви самі не знаєте? То з „Каїн та носе Авеля“! Ви сказали, щоб зовсім у натурі... як єсть...
- Діріжер. Та се справжній „натураліст“!
- Режисер. А щоб його чорт узяв з його „натурою“!
- Розпорядчик (кидає йому місяць). Геть його бери! І щоб зараз був як слід! Бо й шага тоді не дам!
- Режисер. Обріж його навкруг, як з тарілку, та замалюй отих своїх „Каїна та Авеля“!
- Розпорядчик. Та скоро! Його треба у репетиції... Щоб зараз був готовий!
- Жид. На ранок буде готовий! Скоріс аніяк не можна! Хиба мало діла біля його? Казали „такий“, а тепер знов — „отакій“! Я у полковниці, що живе на Дворянській вулиці, завсіди самовара направляю, тай то мені такого не траплялось! Завтра о десятій годині

принесу! Просцавайте! (Виходить. Між артистами: „От тобі й місяць! Сьвітити-ме!“).

Розпорядчик. Ну, що його тепер робити?

Режисер (з серцем). А нічого! Будем без місяця! (Павза). Чи ви взяли хоч „бенгальського огню“? Щоб не застатись ще й без „сонця“!

Розпорядчик. Узяв... Осьде! (Достає з кишені).

Режисер. Ану запалить трохи! Чи натуральний буде „захід“! (Розпорядчик запалює. Виходить зелений огонь. Регіт артистів).

Режисер (люто). Отакої!

Діріжер. Який „місяць“, таке й „сонце“!

Розпорядчик. Клятий Жид! Казав, що червоне... А тепер і крам зачинений! А щоб тобі добра не було! (Хапаєть ся за голову). Що його робити?

Режисер. І чого питати? Розумієть ся — нічого!

Діріжер. Будем і без „сонця“!

Режисер (повертаючись до вікна). У нас ще й бока одного нема в хаті! Чи так усю репетицію буде? Півбока дранка?

Розпорядчик. Обіцяв ся нестеменно на вечір скінчити!

Режисер. Тай збрехав, як і слід бути! Завсіди так! (Павза. Строго, до артистів). Слухайте! Як будуть підіймати завісу, то щоб обережно! Не так, як учора, що одну панночку зачепили та трохи було не підняли у гору! (Регіт між артистами).

Розпорядчик (строго). А як-же стануть спускати завісу — де, бува, зачепить ся, — беріть ся усі гуртом і тягніть до низу!

Режисер. Та глядіть, тоді вже годі танцювати, бо тільки самі ноги, що стрибають, буде видно публіці! Зовсім неестетично виходить і навіть ненатурально! (Регіт артистів).

Діріжер (строго, до паничів). А ви не дуже то вискакуйте на край сцени! Бо того й гляди ступите на голову музиці! (Регіт між артистами).

Розпорядчик. Чи не починати нам вже репетицію? (Глянувши). Публіка вже збираєть ся!

Режисер. То й починаєм...

Розпорядчик (голосно, до артистів). Панове, панове, починаєм!

Режисер (кричить). На місця! На місця! „Левко“ наперед! Де „Левко“? (Між паничами крик: „Нема! Нема! Не прийшов!“).

Режисер (з досадою). Він завсіди запізняєть ся! Щож його дожидати, чи що?

Панич перший (виступивши). Та він мабуть зовсім не прийде! Я зустрів його в ранці, то казав, відречеть ся; бо його запросила грати на своєму спектаклі пані Гординська. Але я не поймав йому віри... думав так... жартує... (Всі остовпіли. Входить льокай, подає розпорядчику пакет і виходить).

Розпорядчик (дивуючись). А се що таке? (Рве пакет, читає лист і кидає його гнівно до долу зімнявши). Так і єсть!

Режисер. Що таке?

Діріжер. Від кого?

Розпорядчик. Від него! Не буде! (З гіркою іронією). Пише: „по непредвидѣннымъ обстоятельствамъ“. Знаєм, які се „непредвидѣнныя“! До пані Гординської запрошений! (Між артистами рух і крик: „Та як-же можна! В останню годину! На віщо-ж брав ся! І нічого не казав! Се вже зовсім несовісно!“).

Режисер (з одчаєм). Що-ж його робити? Без „Левка“ не можна! Треба иньшого вибрати! Панове, хто згоджуєть ся, виступайте! (Ніхто не виступає).

Розпорядчик (кланяєть ся паничам). Змилуйтесь, панове! Візьміть ся котрий! Бачите самі — біда! Генеральна репетиция! (Між панночками слова: „Хиба то трудна роля? Чому не взятись? Отсе які страхополохи! А ще хлопці!“ Входить несміливо панич, убраний за парубка. Між артистами крик: „От може він візьметь ся! Сказати йому! Чи не згодить ся! Попросити його!“).

Режисер (тихо). Та він же не був зовсім на репетициях! Нічого не знає! (Павза. Зітхнувши). Про те — поспитаємось! Иньшого нема! (До панича). Чи не згодитесь ви взяти на себе ролі „Левка“?

Панич (соромлячись). Я ніколи не був на сцені!

Розпорядчик. То нічого! Навчитесь!

Панич (покійно). Добре!

Режисер (бадьорить ся). Якось зійде! Ось ми пройдем поки що вашу ролю! (До панночок). „Оксано“, виходьте!

Панночка (виступає, уперто). Я не буду!

Режисер (скивівши). Як то „не буду“?

Панночка. Не хочу!

Режисер. Як то „не хочу“?

Панночка. Не хочу тай годі!

Режисер. Як то „не хочу тай годі“?

Розпорядчик (приступає до панночки). Може таки надумаетесь, панночко? Змилуйтесь, Бога ради! (Кланяється низенько). Генеральна репетиція!

Панночка (різко). Та нехай хоч і розгенеральна! Я не буду! Запрошуйте иньшу! (Ховається поміж панночками).

Діріжер. Ну, комедія! (Входять пані перша і пані друга перечачись).

Пані перша (до розпорядчика). Вона хоче взяти мою ролю!

Пані друга. Бо ви відреклись!

Пані перша. Я того відреклась, що пані Козловська мене образила і ми посварились. Але пан розпорядчик поїхав до мене і упрохав.

Розпорядчик (кланяється). Ваша правда!

Пані перша. Тай ви не знаєте свої ролі! Я-ж на всіх репетиціях була, а ви ані разу!

Пані друга. Я всю ролю знаю, бо колись грала. (З пихою). І можу не хвалячись сказати: була добре пошанована публікою!

Пані перша. Коли-ж то було?

Пані друга. Не памятаю! Але не так давно!

Пані перша. За царя Непамятайла? (Павза). Тільки знайте, від свої ролі я не відступлюсь!

Пані друга. Побачимо!

Пані перша. Побачимо! (Входить льокай, подає розпорядчику пакет і виходить).

Розпорядчик (рве скоро пакет і читає. Спустивши руки, безнадійно). Се так!

Усі разом. Що таке? Від кого?

Розпорядчик (в одчаю). Пані Козловська тяжко занедужала... лежить... Пише, що не буде! (Всі остовпіли).

Пані друга (до першої, злісно). Не казала!

Пані перша. Ваші штуки!

Режисер. Щож його робити? Головна роля! Без неї про-
пав спектакль!

Розпорядчик (хапаючись). Треба їхати! Просити... бла-
гати... (Вибігає. Між артистами рух, гомін, слова: „Отсе
біда! Без неї нічого не буде! Головна роля! Коли-б упро-
сив! Пише: 'тяжко недужа, лежить! От Господи! Не те, то те!").

Діріжер (тихо). Я догадуюсь, що тут таке! (Оглядаєть ся
на пань).

Режисер (киває головою). Тай мені на-втямки!

Пані перша (до другої). То ви її напросили!

Пані друга (прикро). Помиляєтесь, то вона мене про-
сила! Сама заїздила!

Пані перша. А до мене пан розпорядчик заїздив!

Пані друга. Але без неї і пан розпорядчик нічого
не вдіє! (Панючки починають романса: „В чарах кохання“.
Паничі невдоволені. Режисер і діріжер сердиті, щось нишком
говорять між собою).

Режисер (голосно). Спускайте завісу!

Діріжер (на бік). Може чи не вмовкнуть! (Спускають за-
вісу. Але співи ще чути якийсь час).

Дія друга.

Обстановка та сама. Усі на місцях. Входить пані Козловська,
пишно убрана і гордо піднявши голову. За нею тихо плентаєть ся
розпорядчик, зігнувшись у три погібелі і схиливши голову.
Артисти радісно витають їх словами: „Одужали! Приїхали! Упро-
хали! Будете грати!“

Режисер (нишком, до діріжера). Видно, що лежала! Убрана
як на бал! Здоровієнька!

Пані Козловська (поклін усім, милостиво пишаючись). Се
я навмисно приїхала з паном розпорядчиком, щоб
заспокоїти вас, панове! Мені трохи полекшало! Я буду
грати! Не турбуйтеся! (До пані другої, подаючи їй руку).
Ми з вами граєм?

Пані перша (скоро). Ні, зі мною!

Пані Козловська (проникливо, радісно). Грати грати
але пан розпорядчик обіцяв мені, Василю Стефанюку грати

ось з ними! (Показує на паню другу). Инакше я й не згоджуюсь! Таку умову постановила!

Пані перша (нервово, криком). Се образа! образа!...

Розпорядчик (кидаєть ся до неї, бере за руки). Пані, голубочко, простіть! Не міг инакше! Нема часу! Генеральна репетиція! Спільні інтереси!

Пані перша (вириває руки, кривь сльози). Ось, гетьте! Так не роблять совісні люде! Самі заїздили... просили... благали... Я не згоджувалась... А тепер... Ох, усюди... всюди... по всьому місту... розповішу... про ваш... вчинок... Які ви... Постривайте!... (Вибігає. Розпорядчик стоїть мов прибитий. Усі збентежені, косо поглядають на паню другу).

Пані друга (надувши губи). Коли через мене таке виходить, я краще відрікаюсь... (Іде).

Пані Козловська. Без вас і я не буду грати! (Іде).

Розпорядчик (кидаєть ся до них, задержує). То нічого, нічого! Прошу, не турбуйтеся! То так... непорозуміння!

Пані Козловська (милостиво). Ну, нехай уже, встаюсь... За ради вас! (До пані другої). Ходім, пані, пройдемось ще по залі... Публіки доволі вже зібралось... (Бере її по під руку і вони пишно виходять).

Розпорядчик (їм у слід). Ой, щоб вас... Брехуном зробили!...

Режисер (нетерпляче). Починаєм, бо й так загаялись! (До панночок). Котра з вас буде за „Оксану“? (Між панночками крик: „Не я! Не я! Не я!“ Між паничами мова: „Отсе які несміливі! Щож тут такого? Беріть ся котра!“).

Розпорядчик (хапаючись за голову). Ох, збожеволію!

Режисер (в одчаю). А я завішусь!

Діріжер (люто). А я... я... я не знаю, що я роблю!... (Панночки радять між собою і далі випихають одну панночку наперед во словами: „Вона згоджуєть ся!“).

Режисер (радісно). Згоджуєть ся?

Панночка. Згоджуюсь! (Розпорядчик притискає руку до серця і ницьенько кланяєть ся панночці).

Діріжер. А ви-ж знаєте свою роль?

Панночка. Знаю! Але я не можу сьогодні співати... (несміливо) бо... захрипла...

Діріжер (з серцем). Налузались насіння? (Панночка вину-
вато схляє голову). Отак завсіди! Ніколи не слухають!

Режисер. Але як-же без „Оксани“? Нічого не буде!

Розпорядчик. Панночки, візьміть ся котра! Прошу!
(Кланяєть ся низенько).

Панночка перша. Тай беріть ся, коли охота єсть!
А ми не бажаєм!

Розпорядчик (кланяєть ся). Панночки, прошу, благаю!
(Між панночками нетерплячий крик: „Одчепіть ся! Наску-
чили! Беріть ся самі, як охота єсть! Ми не хочемо! Ось
візьміть ся! Попробуйте! Цікаво буде!“ Розпорядчик з од-
часи). Мабуть, що прийдець ся! Ніхто не хоче!

Режисер (похмуро). Без „Оксани“ не можна! Не піде діло!

Розпорядчик (до паничів). Може ви, панове, згодитесь?
Хто хоче за „Оксану“? (Між паничами сьміх і крик:
„Ніхто! Ніхто! Візьміть ся самі!“ Розпорядчик покірво,
вітхаючи). Прийдець ся... (Між панночками сьміх і крик:
„Вберіть ся-ж за дівчину! Так не пустимо! З якої речі!
Хлопець поміж нами!“ Розпорядчик похмуро). Треба попро-
сити сестру, щоб убрала... Нема що робити! Громад-
ське діло! Спільні інтереси! (Зітхає і виходить замисле-
ний і смутний).

Діріжер. Тенор, виходьте, проспівайте свою партію
поки що... Аби часу не гаяти!

Тенор (виходить держачись за щоку). Ох, вибачайте, але я
не можу співати! Отсе захопило зуба! (Охав).

Режисер (прискакуючи, скоро). То ви й завтра ще не будете?

Тенор. Я не знаю... Може й не буду!

Режисер. Та як-же можна?

Діріжер. Щож воно буде?

Тенор. Тут у залі між публікою єсть моя сестра, що
може співати за тенора. Тільки низьких нот не бере...

Діріжер. А як-же з низькими нотами ми будем?

Тенор. Хто з хлопців підтягати-ме... Щоб тільки непри-
мітно було...

Режисер (скоро). То покликати її! Нема часу! (Тенор
скоро виходить. Усі глядять на публіку і шашком балакають
між собою. Входить тенор з панночкою).

Діріжер. Ви співаєте за тенора?

Панночка (самовдоволено). В мене чудовий тенор, але ніхто про те не знає!

Діріжер. Чи знаєте свою партію?

Панночка. Чому? Ми з братом кілька разів співали в-двох...

Діріжер. То попробуємо! Глядіть же, де низько, не візьмете — мовчіть, тільки рота роззявляйте: другий на той час підтягати-ме... (До панчів). Хто згоджується?

Панич перший (виступивши). Я буду!

Діріжер. То починаєм? (Дає знак музиці, щоб грала. До паночки). Ну, починайте! (Панночка мовчить).

Діріжер. Чого-ж ви?...

Панночка. Не можу... Я при публиці ніколи не співала...

Діріжер (з серцем). Отуди! (До тенора). Ідіть зараз до дантиста, зуба вирвіть!

Тенор (радо). Зараз іду! (До сестри). Ходім! (Виходять. Панночка засоромлена. Артисти нишком сьміють ся. Входить розпорядчик, убраний дівчиною у квітках і намисті. Між паночками регіт, оплески і крик: „Оксана! Оксана!“).

Панночка перша. Тай не погодилися!

Розпорядчик (з серцем). Не було часу! (Хапаючись). Починаєм! починаєм! Нічого барить са!

Режисер. На місця! на місця! (Артисти з сьміхом і жартами становлять ся: на переді дівчата, по заді хлопці). А ви становіть ся тут! (Становіть Левка на переді). Сцена з'ображає вечорниці — челядь гуляє... Ви „дурник“ і дівчата з вас глузують... Глядіть же, як стануть вони вас зачіпати, ви сердіть ся, а далі тікайте з хати! (До артистів). Та побільше руху, панове, не стійте мов стовпи!

Діріжер. Та не збивайтесь з такту! Глядіть на мене!

Розпорядчик (сянувши). А публіки — повна зала... Не наробіть же сорому, прошу вас уклінно, панове! (Кланяється усім. Артисти регочуть ся).

Режисер. Починаєм, „Оксано“! А беріть ся!

Розпорядчик (виступає перед Левком і піднершиє смутно рукою починає). Чи ти, милий, пилом припав! (Загальний регіт артистів. Розпорядчик нетерпляче, строго). Панове, не забувайтесь, що ми не жартуєм! Генеральна репе-

тиция! Публіка єсть! (Кланяєть ся прикладаючи руку до серця). Прошу задержувати ваші сьмішки! (Між панночками сьміх і крик: „Намісто подавите, намісто подавите!“ Розпорядчик скоро одіймає руку. Загальний регіт артистів. Розпорядчик хапаєть ся за голову). Я так не можу! (Між панночками сьміх і крик: „Квітки помнете! Квітки помнете!“ Розпорядчик скоро одіймає руки. Регіт артистів. Розпорядчик гнівно). Я не буду!

Діріжер (гнівно). Як знаєте!

Режисер (гнівно). Не будемо й просити!

Розпорядчик (страшенно ображений). Попробуйте лиш самі! Ніхто не схотів! (Відступає на бік і стоїть сердитий і похмурий).

Режисер. Обійдемося! (До артистів). Починаєм! Щоб руху було більше!

Діріжер. Глядіть на мене!

Режисер (нетерпляче). Не „глядіть на мене“, а руху більше!

Діріжер. Не „руху більше“, а не збиватись в такту! Глядіть на мене!

Режисер (кричить). Руху більше, руху! Отак! Дивіть ся! (Ходить швидко по сцені махаючи шапкою. Ненароком зачіпає діріжера шапкою по голові).

Діріжер (відмахнувшись паличкою ненароком ударив по руці режисера). Ну, ви не дуже то увіходьте ув азарт!

Режисер (тріпаючи рукою). Тай ви не дуже то! (До артистів). Ну, чого стали? (До Левка). Памятайте-ж, тільки стануть зачіпати вас, сердіть ся і тікайте з хати! Починаєм! (Панночки починають жартовливо: „Ти думаєш, дурню, що я тебе люблю“, і обступають Левка. Режисер кричить). Руху більше! руху!...

Діріжер (кричить). Глядіть на мене! (Дівчата співаючи зачіпають Левка. Він махає руками і стрімголов біжить просто на публіку. Загальний крик і рух. Його задержують і повертають назад до дверей. Він вибігає мов несамопитий, зворухнувши стіни і потягнувши піч за собою. Всі остовпіли. Далі регіт між артистами і слова: „Се так, дебютував! Якийсь навіжений! Трохи хати не перекинув!“ Дехто становить піч, поправляє стіни, виглядає за двері. Розпорядчик стоїть нерухомий у безкрайому одчаю. Діріжер аж сам не свій). Сид! сором! скандал!... (До режисера). А то все ваше „більше руху“! От і „нарухали“! Радійте тепер!

Режисер (сам не свій). То не „більше руху“, а „глядіть на мене“! От „нагледіли“! Любуйтеся тепер!

Діріжер. Я не буду! Відрікаюсь! (Кидає паличку і іде).

Режисер. Я не буду! Відрікаюсь! (Кидає шанку і іде).

Розпорядчик (стрепенувшись кидається до них, задержує).

Батечки! Голубчики! Братіки! Спільне діло! Добродійна мета! Генеральна репетиція! Власні інтереси! Прощу... молю... благаю!...

Режисер (вертається). Тільки за ради вас!

Діріжер (вертається). Як би не ви!

Розпорядчик (зворушений, стискає їм руки). Спасибі, спасибі, братіки! (Нижком, показуючи на артистів). Може вони публіки стісняються?

Діріжер. Так геть її!

Режисер. Попрохати, щоб вийшли!

Розпорядчик (до публіки, кланяється). Панове, прошу, виходьте! Артисти стісняються!

Панночка (вискочивши наперед, ображена). Коли так, то й я піду! Самі сказали — пускати публіку... Я запросила своїх знайомих...

Панночка друга. Тай я запросила! Тепер ніяково... (Між панночками крик: „І я! І я! Підем і ми! Коли так! Кидаєм усі! Се образа! Таке знущання! Ходім! Ходім!“ Ідуть).

Панич перший. Як вони ідуть, чого нам тут залишатися?

Панич другий. Та вже-ж! Хиба тільки на сьміх! (Між паничами крик: „Ходім! Ходім!“ Артисти виходять. Розпорядчик, режисер і діріжер стоять остовпілі).

Розпорядчик (безнадійно). Кінець! Кінець усьому!

Діріжер. Пропало діло! На сей раз уже пропало!

Режисер. Але афіші розліпили!

Розпорядчик (скоро). Братіку, голубчику, біжіть у типографію, скажіть, нехай пишуть „анонса“, що не буде спектаклю! Біжіть, голубчику, мерщій! Я вже нічого не розумію! (Хапається за голову). Ох, не в добрий час розпочали ми своє діло! Як би знаття, ніколи-б не брався!

Діріжер (приступає до його). Та ви заспокоїться!

Режисер (приступає). Не приймайте так гаряче до серця! Розпорядчик (нервово). Розповісти! Роздзвонили! Потратились! А тепер? Тільки сорому набрались! (З одчаєм). Таке гарне діло... добродійна мета!... Ніхто не піддержав! Нема у нас спілки! Свої інтереси! Кожен тягне у свій бік! Ніщо добре тут не піде! (Кризь сльози). Ох, не маю вже й я снаги! Кидаю й я! (Закриває лице руками і іде. Режисер і діріжер кидають ся задержувати його).

Діріжер (скоро). Треба завернути публіку і вони повернуть ся!

Режисер (скоро). І справді! Завертаймо!

Розпорядчик (одразу, в надію). А може? (Засапавшись біжить на край сцени до публіки, кланяєть ся низенько прикладаючи руку до серця). Панове, прошу уклінно, воставайтесь!

Режисер (ставши з одного його боку, кланяєть ся). Панове, панове, дуже вас просимо! Артисти вже не стісняють ся!

Діріжер (ставши з другого боку, кланяєть ся). Зоставайтесь, панове! То вийшло непорозумінне! (Тим часом артисти входять і становлять ся по обидва боки сцени).

Розпорядчик (радісно, побачивши їх). Повернулись! Повернулись! (Обіймає і цілує режисера і діріжера еспансівно). Спасибі вам, братіки, що зрятували! Піддержали в тяжку годину! (Між панночками сьміх і крик: „Се так, по дівочки! Цілуватись з паничами! І сорому нема!“ Розпорядчик хапаючись). Але „анонса“ вже послали! (До режисера). Біжіть, братіку, скажіть, нехай пишуть „контр... контр... контр...“ (Сьмієть ся). Отсе заплутав ся, вибачайте! „Контр... контр-анонса...“ О вимовив! (Підстрибує, радісно). Що буде, буде, буде спектакль!... (Між панночками сьміх і крик: „А намісто брязчить! Ще побте! Не дуже то стрибайте!“).

Режисер. Та ніякого „анонса“ ще не писали! Я-ж не ходив! (Павза). Починаєм, чи що!

Діріжер. Тільки щоб в такту не збитись!

Режисер. Найперше, щоб руху було більше!

Розпорядчик (достає годинник, дивить ся). Ох, лихо, вже дванацять! (Загальний крик).

Режисёр. Коли-ж та репетиція буде?

Діріжер (в серцем). А не буде її вовсім!

Артисти. От тобі й генеральна репетиція!

Розпорядчик. Як-же його бути? Ніяково перед публікою? (Тихо радять ся усі між собою. Розпорядчик виступає до публіки, кланяєть ся). Просимо вибачення, шановні панове! Репетиції не буде! Нема вже часу! Але щоб не дурно ви проходились сюди, ми вам децю заспіваємо! Коли ваша ласка послухати нас! (Кланяєть ся і відступає. Співають по вибору кілька гуртових пісень. Накінець танцюють. Завіса спадає).

Добре заробив.

Оповідане

Стефана Пятки.

Стали наші ладити ся до ліса. Хто мав дві шкапи і телігу, той тільки січку різав, а в кого світило ся тільки половина теліги і одна сухоребра, той глядав супряжника. Всі тяглові „шарварники“ зворохобили ся на добрий заробок; навіть горбатий дід Пашко „капітуляційник“ два дні складав з онуками свою стару нековану телігу, а його жінці аж руки гостець ломав коло незаграблених сіракових холошень: так тото кожуховими латками латала, так сердешна дірн стягала, щоби дідови тепло було в дорозі. Діяло ся се по хрестопоклонній, веремячко було дуже студене.

Манна з неба впала на наших селян! Ніхто й не зямив такого доброго зарібку: з ліса до міста до фабрики дві милі; за сяг сирої грабини обіцяв Юда аж дванацять шісток, себто дві корони і сорок гелерів.

— Сяг на двоє, корону й шістку чоловік полегко заробить при конях, — говорили наші, а з ними говорив і горбатий Пашко капітуляційник і вже чиновате міщатко з крепким плетеним мотузком повісив собі на шию на тих шість шісток. Чиновате міщатко пригадувало йому ті давні часи, коли він ватажив над джумацьким табором і носив сотки на кількадесять возів соли; нині міщатко порожне гріло ся коло серця Пашкового з одним-однісіньким дурним шелягом. Поїхали наші досвіта в нечувану плюту, вернули домів десь коло півночи, дурнісінько вернули: заїхав граф

Клось зі своїми Мазурами, забрав усі сяги в ліса, всі обломки, все ріще, а нашим не лишив нічого. Граф хотів також заробити в Юди. Він спровадив Мазурів, своїх людей, купив їм коні, теліги, побудував їм хати і став ся через те в нашім „видзялі“ щедрим добродієм. Мазури іменовали графа Клося своїм дійсним „оберфурманем“ і доставляли всім Жидам-підприємцям дрова, угля, машини і всячину з залізничого двірця до фабрик. Граф Клось комендерував своїми „фурманами“: нині в того Жида, завтра в другого, позавтрі в рудого Шваба; возили що трапилось, ніколи даром хліба не псували. Весь тиждень возили, навіть і в неділю, лише в суботу спочивали, бо тоді був у Жидів сабаш.

От так то наші протрясли ся на своїх теліжках, вернули з ліса студіруч у село, навіть не знали, кому нама-тіркувати: Юді, чи „оберфурманови“ графови. В тій цілій біді потішили ся наші тим, що вернули всі щасливо, крім Пашка горбатого. Лиш йому, старому „коміснюкови“, трапили ся три нещастя: одно те, що заїхав Мазур у лісі його шкапі дишлем у вантюх, мало кишки не випустив; друге те, що десь дів ся йому горнець з сирю капустою і з теплим бульбяним пирогом, що дала йому баба на дорогу; а третє те, що преславне джумацьке міщатко з плетеним мотузком, прилагоджене на тих шість шісточок, десь діло ся, щевло в запазухи з під дідового серця, разом з дурним шелягом. Сьміяли ся наші і бідкали, жалували діда цілу дорогу, затикали діру в вантюху його шкапі, а свою нужду забули. Аж у селі коло коршми замітили, що не всі вернули з ліса, що не стало поміж ними кума Михайла Грузила.

— Де наш кум Михайло Грузило? — питали наші один одного. Ріжно вгадували: одні, що ще завидна поїхав до себе, другі, що повіз Юдового лісового вірника до міста на сабаш, треті знов, що лишив ся позаду на рогачці люльку запікати. На різні здогади приходили, а таки не вгадали.

Михайло Грузило лишив ся таки в лісі поміж Мазурами. Довго потикав ся по вивертах, гнилих колодах, нероз підїжджав своїми шкапенятами до сягових полінь, але

Мазури проганяли його словами: „Прец сизматику, то насе!“ Поіхали його щораз у більшу гущу, темряву, щораз у глубшу пропасть. Побачив Михайло навпослід одного ялового цапка глибоко, дуже глибоко в потоці, станув над тою деброю, задумав ся. — Лізти по него в ту безодню — гадає собі — чи плюнути з берега, перехрестити ся і вертати до дому? Ні, не так зроблю: коли Мазури не беруть, то візьму я; буде шість шісток, буде гурманець соли, сїрка, лишить ся щось і на здекуцію.

Поліз Михайло в потік на стрімголов по того цапка, став по одному гнилячищу двигати горі берегом на телігу. За кожним разом сунув ся в долину то на животі, то на хребті. Мазури вже не проганяли його даліше, лише гляділи здалека і сьміяли ся, скілько разів упав з поліном і не борзо піднімав ся.

Деь уже по всіх людях рушив. Ніч захопила його на самій лісовій рогачці; хоче відсунути друк, не може: замкнув його Жид у лісі, пішов собі на сабаш. Щож тепер робити? Треба ставити місток, у лісі ніяково почувати.

Ставить Михайло Грузило місток: мече гнилі грабові поліна з теліги в рів, зметав усі до одного і ще сумніваєть ся, чи перехопить ся з шкапенятами, чи не подруцкає теліги. Бог дав, переїхав по тім цапковім місточку, „воскрес“ на другім боці перекопа. Тягне поліна з рова, складає знов на телігу. Поліз останній раз у рів, став галити руками в пїтьмі по болоті, став смотрити, чи не лишило ся що? Нащупав щось тверде, тягне з усеї сили, напружаєть ся, аж витягнув і переконав ся, що то не поліно, лише якесь гниле коренище. Кинув його назад у те саме місце. Уже все в ладі, лише ще бич... Смотрить за поясом, нема; гарбає руками поперед коні, коло теліги, всюди глядає — нема. А тут пїтьма за очи вхопила, ні шкапенят ні теліги не бачить і бича нема; прийдець ся на сором їхати без бича. Став, розважає, де він його міг задіти, де положити? Гадає, гадає, ні, не може відгадати. Поліз ще раз за перекіп до ліса за якою фалудиною. Ах, як усадить коліном до стовпа на рогачці, аж засопів і поклонив ся; хотів схопити себе за боляче місце — і схопив бич у руку. Тьфу... аж тепер пригадав собі, що він тут

коло того стовпа поставив бич, як хотів друк відсунути. — Мабуть коліно скалічив на цвях, бо тече... Але то марниця, добре, що знайшов ся ремінний бич, — гадав Михайло Грузило, вдоволений із сего, що він один перехитрив Мазурів і поти вступав ся їм з дороги, поти лів у дяку лісову гущу, поки не хапнув ялового цапка на свою телігу. Він радував ся тим здобутком, наче голенька Шевченкова сирітка, що в „попа обідала“ на Великдень.

Пустив ся Михайло Грузило в Божий час у дальшу дорогу. Не зважав ні на голод, ні на холод, ні на те, що зверху ліпило і йому цюрком за обшивку ляло ся, лиш іхав тай іхав нога за ногою, спинав ся на хвилю по баюрах „видзялових“ і іхав дальше; навіть не мав часу речи доброго слова шкапенятам: постійно підсаджував ся то під передну, то під задну підтоку і попихав наперед, аби бідненьким гнідим лекше було тягнути. Під самим містом жаль йому стало на рогачці за два крейцарі заставити залізний ланц і лишив кучму і рівно з сонцем опинив ся простоволосий під брамою фабрики.

— Слава Тобі Господи, що дотягнув! — мовив Михайло Грузило і дав коням по клаптику мерви, щоби хоч голод перервали, а сам став голосно відмовляти ранні молитви, щоб збудити Мазура-сторожа в буді коло фабричної брами. Хоче Михайло іхати в браму, а Мазур з буди до него з залізним гаком, заступив дорогу, не хоче пустити до середини.

— Я з тих, що тут учора доставили сяги, — толкує Михайло. — Припізнив ся дрібку, бо Жид замкнув мене в лісі, цілу ніч іхав і аж тепер привожу вам ще одного ялового цапика до „рахунку“.

— Оберфурмана грабега німа, а в Зида сабас, не пущом! — відповів сторож.

Хоч як Михайло Грузило благав-молив брата-Мазура, ні, не пустив брат-Мазур, лише погрозив Михайлови залізним гаком і обіцяв йому зуби ним виштуркати, коли не вступить ся по доброму.

Надїхав князь Огинський Контрамович, що колись мав своїх кількадесять сел, а тепер на старі літа був помічником-писарем у Люзера при касі брацькій і будував

дальше свою вітчину з фабричними дівками-робітницями. І той не пустив. Над'їхав другий благородний у сьвітлій колісниці, колишній ротмістр російський, чи як він сам говорить часто „жолнеж рускі“, а тепер повновласник фабрики і посол на сойм із селянської курії, і той не пустив Михайла. — Вези, хлопе, поліна до дому, — мовив жартом усьміхаючись, — нехай баба грієть ся, щоби була тепла.

По тім „рускім жолнежу“ над'їхало ще кілька сьвітлих колісниць з князями, графами, адвокатами і преславними нафтарями. Всі вони поїхали до фабрики на велику нараду, як ратувати „панські банки“, а Михайла й не замітили коло брами, як він низько всім кланяв ся і ніби знимав з кудлатої голови заставлену на рогацці за два крейцарі кучму. Михайло пізнав тільки одного поміж тими вельможними нанами, того, що давніше в їх селі був дідичом і велів по вечерни в неділю витягнути з церкви війта, завести до двора і дати йому п'ятнацять буків за те, що війт поважив ся вигнати музики з коршми, аби не грали в часі Богослуженя. Він пізніше десь утік із села, говорили, що до Америки, а Михайло побачив його тут. Над'їхала ще одна, вже несьвітла, а проста, велика брика, а на ній повно інжинерів, писарів; між тими пізнав Михайло також здалека одного пана, що полював у літі під їх лісом і забив дві серни та сховав у його вівсі, а в ночі мусів Михайло ті дві серни завезти до міста за шарваркове і нічого нікому не говорити. Його Михайло став благати, аби заступив ся за него перед тим братом Мавуром і перепустив його через браму до фабрики. Преславний стрілець вихопив від візника бич, цьвяхнув кілька равів Михайла по простоволосій голові і поїхав далі.

— Так-же не мав де стати, аж тут перед брамою, насмітив мов навмисне, коли княві приїхали! — кричав стрілець і махав іще здалека до Михайла рукою, аби забирав ся геть. На превелике щастє Михайла Грузила надіє Бог його доброго знайомого, кума і свояка Базилька, фабричного возного, і сей поговорив з братом Мавуром мудре слово потайком, пустив Михайла через браму до фабрики, показав йому місце, де має вложити поліна, ще й картку вистарав ся для него з банкової дирекції, що

справедливо і в цілові доставлено цапика ялового на призначене місце.

Взяв Михайло Грузило картку від свого кума, подякував йому ще раз, став розглядати ся, де він того цапика вложив; став міряти на око, чи далеко від високого комина, щоб умів добре витолкувати Юді.

Возний Базилько доміркував ся, о що кумови Грузилові ходило; він знав його душу ще з тих часів, коли з ним цілими вечерами сидів над псалтирою і роздумував над словами: „Не надійте ся на князи земскія, въ нихъ же бо нѣсть спасенія“; він колись був також у такій біді, поки не пізнав примхи панів головачів фабричних і їх покровителів-князів, заки не навчив ся лицемірити і словословити тих, котрих у душі ненавидів. „Арендували неуніятські Жидам, а уніятські арендують тепер тому, хто дасть більше“, — так говорив своїм кумам-мужикам, а до своїх покровителів співав инакше: „Прошу пана директора, я тільки одно бажанє маю: поставити косцьол, а під косцьолом пивницю, щоби всі наші панове могли там спочивати“. Так говорив часто Базилько перед своїм принципалом і перед иньшими панами, але давню мужицьку вдачу не міг покинути: як тільки здивав ся з мужиком-братом на убочу, все любив поговорити і причепити латку своїм хлібодавцям.

— Чого ви, куме, ще розглядаєте ся, чого ще стоїте? — спитав Базилій кума Михайла.

— Та-же тут була десь недалеко та памятна гора, що ми її усипали на честь, як приїхав був до нас наш найяснійший цісарь і звідти глядів на ті всі фабрики. Памятаєте, як ми оба коло тої каплиці робили, що на тій горі поставили, — говорив Михайло Грузило.

— Тямлю, дуже добре тямлю! — обізвав ся Базилій і усміхнув ся глумливо. — Гору ту розвезено, а на тім самім місці лежить тепер ваш яловий цапок. Як покажете цибухови*) картку, то скажіть йому, що ви вложили поліна в те саме місце, де був перше „кайзергіцель“, а він уже буде знати, що то значить...

*) Глумлива назва зам. Жид.

— Базилі, Базилі! проше сюди! — кликав директор **Василия** крізь вікно до канцелярії. — Це Базилі завше **на** в хлопамі до чиненя?

Михайло Грузило посунув з карткою до Юди по тих **шість** шісточок, що їх заробив так гіренько. Був певний, що крім зарібку одержить ще бодай на скрутелик тютюну. Юда взяв карту, оглянув, перечитав, подер на дрібонькі **куснички**, а потім ті куснички зім'яв у пушках, зім'яв і **кинув** Михайлови між очи.

— Сунь до рогатого чорта і до своєї вдохлої матери! **Йди**, запропасти ся! — закричав Юда. — Я маю інтерес в графом Клосьом, він мені дрова доставляє, а таких **фор-**возників та смаровозів, як ти, не знаю.

Якось дві неділі по тім славнім зарібку йшли наші в цілої громади до міста: чоловіки, невісти, парубки, відданиці, хлопці, дівчата, навіть малі дїтваки **нелїтки**, всіх разом в півтори сотки. Всіх гнала одна біда до одної божниці — до повітового арешту. По дорозі вчили старші молодших, як мають у суді „сковувати ся“, як іменувати панів судиїв.

— Аби сто разів у суді повіли: „Ти злодію в ліса **вкрав**“, то говори: „Ні, пшенайсьвенний трибонале, я ніколи не **крав**, тільки **зрубав**“, бо за ліс злодія не було й не буде.

Таку науку давали старші **нелїткам** і в добрим гадками в веселім душевнім настрою сунули до виміру справедливости. Сунули громадками, ті за ріще, ті за гриби, ті за траву **рівійку**, малі **нелїтки** за суніці й малини. Коже розповідало про свою пригоду в паном **лісничим**.

Під містом зглотили ся наші в один великий оберемок, а на чолі тої громади **штільгукав** старий капітуляційник Пашко в хрестом на грудях і трьома медалями, вів своїх похресників в трьох поколіннях перед **судейські** власти і показував їм самі історичні **памятки**. Ось коло „**видзялу**“ стоїть іще колишня **мандаторівка**, де старий Пашко **відбирав** колись платню **буками** за роботу-панщину, а нині його онукам **пускали** кров ухами за вибори **видзялові** солтиси.

В суді взяли першого капітуляційника, кривого Пашка на протокол:

— І вам, старенький, забагло ся ще перед смертю сидіти за лїс у креміналі? — питав судия Пашка. — І ви з трьома медалями, ви з хрестом, такий чоловік над гробом, такий примір даєте молодшим? То не красно.

Пашко випростував ся, підніс сиву голову і криву „плейзеровану“ ногу каліку також випростував і каже:

— Прошу пана совітника, я вислужив півтретя капітуляції в жовнярах, змірив ногами немало сьвіта і не був за ніщо караний, аж тепер лихо мене вчепило ся. Ішов я ось в отсим лїсним Холерою через зруб, а він мені каже: „Дивіть, татусю, яка кривуля лежить на дорозі. Для вас здала би ся на патерицю підпирати ся, як ідете до церкви“. Я підняв той патичище, приніс до хати і по нині він дебелиє під стріхою.

— Було не брати, — говорив судия. — Чужий лїс, чи чужа комора — все одно. Маєте добу арешту! І то уважаю на вас, що ви не були ніколи карані, иньшим разом дістанете за таку кривулю хоч з кілька неділь.

По горбатім Пашку слїдували иньші, пішли за ним немов за своїм патріархом; вони вже були засуджені в ріжних часах: декотрі ще перед двома літами, то на кілька днів, то на кілька неділь вязниці і аж тепер по тих чудових виборах до ради державної прийшло ся всім відразу чинити покаяння за лісове злодійство. Всі наші в числі до півтори сотки душ посунули до арешту. Всі? Ба ні, не всі: лишив ся ще з наших один-однісінький як кругла сирітка, наш знайомий Михайло Грузило. Він стояв у куті під муром і дожидав справедливого засуду.

— А ви чого ще тут стоїте? Чому не йдете до арешту? — спитав здивований судия.

— Та я, прошу пана совітника, не знаю ще, на кілько засуджений. Я не за лїс, лише з Юдою за тих шість шісток, що мені не заплатив! — відповів Грузило.

— Заждіть собі ще, я вас закличу.

Михайло Грузило ждав на тім самім місці в куті під муром, не поступив ані одним кроком наперед. Він прислухував ся, як сварив граф Кюсь на свого адвоката

Жида-Поляка Дікмана. Адвокат заскаржив графа, що не заплатив йому за весь рік за те, що провадив йому процес з Жидами, і жадав круглу тисячу корон. Граф Клось не мав тим разом ніякого оборонця, боронився сам і добре оборонився: довів перед судом, що він до того суду не належить, тільки до краківського повіту і так „викивав“ свого адвоката, ще й зажадав від него за страту часу круглу тисячу корон, бо його Мазури фірми в тім дні дармували, і граф яко „оберфурман“ також не заробив нічого.

Скінчила ся сварка з панами, прийшла черга й на мужика Михайла Грузила.

— А ви чого потребуєте? — спитав тепер судия.

Михайло Грузило поклонився, вдарив рукою до землі і каже:

— Та за ті подіна, прошу пана совітника, за тих шість шісток з Юдою.

— Ага!... знаю... знаю... Чому ви не явилися на першій терміні, чому?

— Був, прошу пана совітника, стояв від самого досвіта до самого вечера на тім місці, де тепер стою коло порога, кум Базилько, возний може посвідчити.

— Який кум Базилько? — питав судия. — Я не знаю ніяких кумів Базильків... Ви, ви... Не можна було за тих шість шісток загодити ся по доброму? Тратите час, гроші, що вам з того прийде?...

— Я, прошу пана совітника, ще ніколи не правився і до тепер не знав, як у суді двері отвиряють ся. Я Юді подарую тих шість шісток, лише нехай перед своїм Богом присягне, що я йому не доставив справедливо ялого цапика.

— А деж ви того цапика зложили? В фабриці, чи в него на подвірю?

— В фабриці, двацять кроків моїх від того найвисшого комина, напротив канцелярії, в тім самім місці, де перше усипали були високу гору на пам'ятку, що наш найяснійший пан стояв на тій горі і споглядав з неї на місто.

— То буде новий термін, бо той пан, що вам винен гроші, нині не явив ся. Ідїть з Богом! Нї, пождїть іще! Що то ви там наробили в лісі? То ви не через рогачку виїхали з ліса, лише кудись манівцями... А знаєте, що то кримінал?... То не дуже добре причинить ся до вашої справи, коли той пан схоче вас за те заскаржити... Ідїть, ідїть, бувайте здорові, там прийде до вас у село новий форлядунок.

— Тьфу! щезни лихо, пропадай у трясте та в болото! — роздумував Михайло Грузило, отямивши ся вже за містом. — І кажуть, що вже тепер на свїті нема нї Бога, нї чорта. А хто-ж міг сказати судії, що я через перекіп переїхав? Адже совітник не був у змові нї з Юдою, нї з лісовим вірником, хіба через Св'ятого Духа довідав ся.

Над сим міркував та заходив у голову Грузило, поки не дійшов до дому, а дійшовши та погодувавши ся несоленою стиранкою почав ждати третього терміну. На третім терміні став Юда, став і його лісовий вірник. Розправа в судї тревала дуже коротко. Юда і його вірник з адвокатом стояли на передї і вели ся чемно, лише кум Базилько крутив ся по кутах, мов у своїй хатї.

— То ви, Михайле, упоминаєте ся від того пана за пів сяга дров, що доставили до фабрики? Чи так?

— Так, прошу пана совітника! — відповів Михайло.

— А Базилій видїв, що Грузило зложив полїна на призначене місце? — питав судия фабричного возного.

— Не тільки видїв, пане сендзьо добродзєю, але іще карту йому дав від нашого директора повномоцїка, — потвердив свїдок Базилько.

— Коли так, то йдїть Михайле Грузило з тим паном, а вони вам виплатять те, що вам належить ся, — закінчив судия.

Михайло Грузило аж тепер поклонив ся, хотїв розважити і собі також щось говорити, та не дали йому надумати ся. Юда потягнув його за рукав за собою, вірник лісовий попхав із заду в плечі і так вивели його з судейської св'ятинї аж на ринок у болото і виплатили йому виправувані гроші.

— На тобі шість шісток, бодай тебе, бовдуре обчужений, тисяч разів по шість кольок уколело! На та вдави ся ними!... А затам собі те добре, що я тобі тепер говорю: щоб ти ще раз не важив ся виїжджати по злодійськи через перекіп зі скарбового ліса, бо тебе морока вкриє і посидиш собі хоч з пів року в криміналі. Я тобі хотів нині зробити тут празник з молитвинами, тільки пан сендзя просив мене за тобою.

Так сказав лісовий вірник Юдин до Грузила, кинув йому шість шісток під ноги і на тім закінчила ся та правдива історія з яловим цапником.

НАРИСИ В. КУРАВЧЕНКА.

II. Діти.*)

I.

На вулиці біля воріт панського будинка купка дітей з жидинят та панят; вони сидять на сторожевім ослоні. Денис Григорович, трицятилітній з довгими чорними вусями панич вийшов із громадської канцелярії, де числився кандидатом та посередником. Ще тільки два роки минуло, як він скінчив університет, через те в серці ще крихітку й почував себе лібералом. Ішов просто поуз ослона. Бачучи, що пішоход заступила дівчора, кандидат хотів звернути на другий бік вулиці, бо спішився до дому — їсти хотів; коли-ж ось із дитячої купки почувся нервовий голос якоїсь дівчинки:

— Годі вже, годі!...

— Годі! — загули всі дітки за нею.

Денис Григорович зацікавився і пішов навпростець, а наближаючись побачив, що дівчора, котрої тут зібралось з десять або дванадцять, напружено-гнівню зазірала до ослона.

— Що тут? — суворо спитався кандидат, щоб хутчії дали йому дорогу.

— Мучить... Він мучить його! — з обуренням разом одказали всі діти.

Денис Григорович і собі кинув оком на ослона через дитячі головки. А там у пів зворота до нього сидів обдертий

*) Див. „Літ.-Наук. Вістник“ 1900, т. XI, стор. 46—54.

і п'яний босяк, в рубцем через усю праву щоку. Його маленька, руденька борідка, що не росла на рубцеві, обсмижана, скуйовджена; щелепи дуже вузькі, а гострий, тонкий, у ніздрях зморщений носик мов ось-ось збирався дзьобнути. На грубому буркованому камінні перед босяком стояло на колінах маленьке, пухленьке, літ чотирьох засмальцьоване хлопятко. На ослоні біля босяка перед очима дитяти лежало яблуко, — воно було у кількох місцях надгризене. Крихітки в того яблука облипли коло рота малого. Босяк щось говорить, в очат хлопчика течуть сльози... Голосно плакати не може воно, бо ось п'яний пальцем сварить ся.

— Кажі... кажі за мною! — харчить з кісток босяк.

Дитина затулила ліктем очата.

— Кажі: „дядьку“!

— Дя...а...а...дьку... — лепече мале.

— Спасибі велике вам...

— Спа...а...сибі...

— Душа ваша гарна...

— Га...а...рна... — плаче малий.

Денис Григорович нараз пустив стусана босякови у ребра.

— Гей, схамени ся! — загув кандидат.

— Тс...с...сс... Тривай-но, тривай! — одереваніло каже п'яний до хлопця, махаючи пальцем на нього і без жадної уваги до того, хто штовхнув його в ребра. Лице босяка хоч і не зверталось з малого, але його помутнілі очі вперлись ген-ген за спиною хлопця в якусь точку...

— Він п'яний, мучить!... — знову гудуть дитячі голоси, а їх оченята благають кандидата пособити малому. Сей добродій душею вчував, що йому треба сьогодні зробити щось занадто вже гарне, бо отсі діти повинні завсіди пам'ятати Дениса Григоровича, тай ще — хай знають і те, як треба обороняти слабших. Адже й Бозя сєє велить...

Кандидат разом одвернув ся од п'яного, глянув здовж вулиці, шукає очима городового. Чомусь його близько не видко. Денис Григорович метнув ся до ланцюшка, що висить у нього біля годинника. На ланцюшку у него свиставка, то звичайно так собі, для забавки, а ось — пригодила ся... Моя матінко, годинника дома забув! Кандидат

хоче гукнути, коли-ж люде он уже йдуть... слухати-муть, дивити-муть ся.

— Дядьку, що робите? — знову нервово смикнув кандидат босяка за плече і разом про себе подумав: „Городовий забере босяка до поліції, і дитина туди-ж попаде... Босяк буде за ґратами спати, дитина-ж — не ївши сидіти-ме... Кажуть, що в мене серце черстве... Я візьму малого до себе... Він жити-ме в мене, а хтось побачить, питає: „Де взяв ся сей хлопчик у вас?“ — „От, — скажу байдужо, — підібрав, бо валялось!“ Облизня злапають — черстві вони, а не я...“

— Уставай! — каже босяк до дитини.

Те підвелось.

— Тепер ти став розумний, бо вчений...

Малий не плаче, лиш очі втирає рукавом, зпід котрого пильно поцасає яблуко.

— На, їж, — каже босяк. І подав хлопяті зайлене яблуко.

Малому не мультко в колінах, забуло образу. Не чує тих сліз, що самі мимоволі ще й доси течуть із оченят...

— А ти-ж любиш мене? — знову питає босяк у дитини.

— Лю...у...блю... — одказує той сопучи, бо рот запаханий яблуком.

— А хлібом мене годувати-меш? — ніжно питає босяк.

— Го...о...дувати-му... — чвакає ротом хлопця.

Денис Григорович тут зовсім обурив ся. Він ще крихітку затримує себе, щоб не схопити п'яного за карк і тут же приклепати його до землі...

І от у тій самій хвилі, як кандидат розштовхував поперед себе дітей і нервово простяг руку до п'яного, сей як і перше одерев'яніло, тримаючи погляд очей на тій же точці за спиною дитини, потягнув ся до малого, обхопив його руками, притискає до своїх сухих кісток, цідує і приказує плачучи:

— О, моє золото! Я, я не могли-му, не могли-му ходити, заробляти хліба, а ти... ти мене годувати-меш... Пригорнись... Я тобі кажу — пригорнись до мене!... Ніхто тебе не пожалує, лиш я... Бі...і...дний ти!...

Малий не виривав ся, а тільки од руки пьяного одвів свої щелепи, щоб зручніше було доїсти яблуко...

Денис Григорович перестав сердити ся і був дуже радий, що так гарно скінчило ся... Він пильно подивив ся в дитячі очі і йому здавало ся, що й вони раді. Тоді він як мога хутчій подибав до дому, бо дуже хотів їсти.

II.

У містечку біля батьющиної хати прибудований великий скляний танок. Батьюшка з матушкою дуже добрі — що дня гості у них не виводять ся такі, як от лікарь, заштатний суддя, добавошний суддя, жінка пристава, вчитель, учителька. Коли-ж ненароком заїде хто у гості до пристава або до когось иньшого з мійських панів — кожен господарь зі своїми гістьми йде до отця Мардарія, щоб напитись там чаю в скляному танку. І хто з гостей прийде, кожен мусить звернути увагу ще на дворі біля батьющиної осади на 5—6-літнього хлопчика, що сидить на плоті і радісно показує всім зубенятка, а вітер гойдає біле льняне волосся на його голові.

— Здоров, Петре, — скажуть хлопяті.

— Здравія желаю вашому високоблагородію! — одкрає дитинка ураз.

Той, хто почув ту одмову, зареочеть ся, а дитина стриб-стриб, вивіркою подалась на дерево в гору.

Хто вперве прийде до батьюшки, за тим Петро миттю летить у хату і своїми живими, блакитними, розумними оченятками не попустить жадного звороту у гостя.

— Ах ти, злодію! — зненацька кликне батьюшка на малого.

— Нікак нет, ваше високоблагословеніє! — з москальською вдачею одкраєла гостро дитина і пильно дивить ся батьющі в очі, умисне забувши про гостя, душею-ж радіє, бо гарні слухачі!

— Ти лизоблюд! — підваблює батьюшка.

— Тошно так, ваше високоблагословеніє!

— Як тебе звуть по мужицьки?

— Петро.

— По руському?

— Пйотр...

— По французькому?

— Пер...

— По шпаньському?

— Дон Педро...

— По німецькому?

— Петер...

— По жидівськи?

— Пірник...

— Го-го-го!... — зареготали слухачі.

— А хто командує військами у Сармацькому воєнному окрузі?

— Його високопревосходительство, генерал отютант, генерал в хвантерії Хурчить, — з тою-ж удалістю одказав малий.

— А хто ти? — питає отець Мардарій.

— Кристьян Коденської губернії, Чаплинського повіту, Грижанської волості, Бужинського сільського обчества Петро Силич Ющенко — цукерник, конфетник, папіросник (бо хлопцям у батюшки папіроси крав), чайник, віконник (бо через мене курка вікно вибила), блюдошник (бо блюдце розбив), печатник (люблю печатні медяники), трубник, обжорник, лизунник, яєшник, гблосник (бо в панночки голку вкрав), скатіна непокірна!...

— Го-го-го! — знову регочуться усі.

— А нехай тебе візьме лихий! Хоч як, а матери мушу віддати! — лякає батюшка Петрика.

— Йй Богу, не піду! — з запалом одрізав той, підбіг до матушки, цмокнув у руку її тай скочив на двір.

Усі зглянулись.

— Се в нас була наймишка, — каже матушка. — Сама служила, у рік брала по 20 рублів, а Петра до себе взяла — за п'ятнацять осталась. Потім пішла вона заміж у друге село; а то — мої панночки їхали лісом, Петро їх побачив, прилип, щоб узяти, бо кожне його обіжало... А тепер — уже читає... Млинки з трісочок виробляє, загатить ставочок — колеса крутяться... Коника виробить з глини... Пароходи пускає на воду... Тут дитина така,

що вже й не знаємо, що з нього й буде! Більш усього слухає й боїть ся моєї Хвесі — менчої панночки. Хай вона буде до сьвіта в гостях — він не засне і щоб не казати йому — не послухає нікого. — „Я, каже, спати не можу — хай моя панночка перехрестить мене!“ — А представить то хоч кого!... Наймичка не любить його за те, що він її представляє...“

Петро вже знов на очах усіх, а батюшка й каже:

— Петре, а покажи-но, як дзвонять у Бужанській церкві.

Дитина починає дуже ріденько бовкати язиком з довгим протяжним гуком невеличкого розбитого дзвона в сільській церкві. Ось раз-за-разом кілька бовкань... Дзвонарь зараз буде тризвонить, бо батюшка йдуть, але сї дзвони — потугами довго слабують... А ось уже разом, нічого не розбираючи, торохкають, хто куди втне! У дзвонаря обмаль слуху.

— Петре, Петрику, покажи нам нашого лікаря; — крикнув добавошний суддя.

Хлопчик узяв великий батюшин капелюх з довжелезними вухами, усунув голову в нього, похмуро насупив ся і широченними кроками мовчки ходить по сїнях піднявши плечі в гору, голову-ж попустив до низу. То разом упре погляд у стелю і не вгаваючи скубе свою чорну, ніби то довжезну бороду, а на всі боки суворо поводить чорними очима на чорному виді.

— Петрику, а покажи-но, як лікарь сььогодні приходив до нас, — крикнула матушка.

Хлопчик заклав ціпка за спину, обома руками взяв з середини коло ліктів, знову поважно пройшов ся зо два рази по сїнях, очима метнув сївши на лаву, зоставляючи ціпок на спині, поважно почав хитатись у боки, щось мугичучи під носа собі. А ось уже разом з місця схопив ся, лівим боком у двері пошхнув ся, посилаючи ціпка уперід і геть полетів на двір!

— Гарно, гарно!... Ще, ще!... — ревіла громада, радісно заливаючись у слід дитині.

— Петрику, Петрику, верни ся до нас, заспівай нам „Сирітку“, — гукнула приставка.

Хлопчик одразу вскочив у ганок, сів раптом на землю, підобгав ноженята під себе, заплющив очиці... Над ними вії повисли... В долоню лівої руки, що лежала на колінах, обпер локоть правої, а пучка сієї-ж руки зобгалась у мисочку... — Се — старець... він поважно розхитує тілом на місці то вперед, то назад і тоненьким янголячим голо-
ском жалісно-жалісно затагнув:

„Дивная година у світі настала —
Бідная сирітка без матки зосталась...
Отєть жону візьме — в парі жити буде,
Біднії сироти будуть бідувати...“

Слухачі в початку по трошки гигакали... А ось та пісня ридає сама:

„Пішла-б ти, сирітко, мачусі вгодила —
Може-б змилювалась — головоньку-б змила...“
„Волїла би-м, мамко, враз з тобою жити —
Нїж має мачуха головоньку мити...“

Тяжко стало всім — понишкли, зажурились слухачі... Батюшка скинув оком до Хвесї... Вони собі разом зморгнулись і вшкварили:

„Гоц, чук, тара-ра!
Вчора в церкві була,
Хрестила ся, молила ся,
Та на хлопців дивила ся!...“

Петро раптом зіскочив з місця, несамовито почав садити гопака, приспівуючи й собі в купі з усіма гістьми, що тут були і бадьорливо підваблювали:

„Ой ти Гандзю кучерява,
Під решетом ночувала,
Під решетою добре спати, —
Не хочеть ся рано встати!...“

ІЗ ПОЕТИЧНОЇ СПАДЩИНИ.

III. Пісні Анатолія Свидницького.*)

Може мало хто з наших земляків, навіть із таких, що займають ся історією нашої літератури, знає про те, що автор „Люборадських“, Анатоль Свидницький, був також автором деяких пісень, що здобули собі велику популярність, із яких одна („Вже більше літ двісті“) належала довгий час до улюблених пісень галицької молодіжи, давно перейшла в наші співанники і живе доси в устах народа, хоч певно в неповній і попсованій формі. Одержавши ще 15 літ тому від Впов. В. Б. А., товариша і приятеля Свидницького, текст його пісень списаний мабуть із памяти, ми подаємо його тут без зміни, пропускаючи тільки деякі різкі слова і зазначаючи ті пропуски точками. Без огляду на те, чи поетична вартість тих пісень велика, чи не велика, все таки годить ся, щоб вони були рав опубліковані як пам'ятки дуже інтересного часу (років 1861—63) і дуже інтересного настрою серед одної частини української громади. — *Г. Фр.*

I.

Вже більше літ двісті,
Як козак в неволі,
Понад Дніпром ходить,
Викликає волю:
Гей виydi, виydi із води,
Визволь мене, серденько, із біди!

Не виyду, козаче,
Не виyду, собою!
Хоч рада-б я вийти,
Тай сама в неволі.
Гей, у неволі, у тюрмі,
Під московським калавром у ярмі.

*) Див. „Літ.-Наук. Вістник“, кн. III, стор. 321—323.

У ярмі, в кайданах
 Од часів Богдана,
 Од його самого
 В неволю оддана.
 Гей ти Богдане, гетьмане,
 Занапастив Україну і мене.

Із ратищ козацьких
 Серни поробили,
 А гострії списи
 На леміш зломил.
 Деж наші коні-соколи!
 І самії козаченьки як орли!

Україно, мати наша,
 Широка та гарна,
 За щож тебе сплюндровано,
 За що гинеш марно?
 Чи ти рано до схід сонця
 Богу не молилась,
 Чи ти діточок непевних
 Звичаю не вчила?
 Що так тебе зв'єчено...
 Личенько не вмите,
 Руса коса не чесана,
 Дармо тіло збите.

В полі доля стояла,
 Брівоньками моргала:
 З гаю хлопці до мене!
 Добрий розум у мене.
 Добрий ровум в голові,
 Острі ножі у траві,
 Острі ножі точені,

Коли хочеш нам добра,
 Ходи з двора до двора,
 Давай панам науку,
 Нехай дають нам руку.

Білі руки давайте,
 Разом з нами ставайте,
 Покиль огні не горять...
 Пора згоди, гей пора!

Ваші коні в плузі,
 А козак за плугом,
 А вітер сумує
 Та говорить з лугом:
 „Книнь плуг, козаче, бери ніж,
 Та де здиблеш вороженька, там і....

Тоді всі янголи,
 Сам Бог сьвятий з неба
 Вернуть твою волю
 З неволі до тебе.
 Гей ти Богдане, гетьмане,
 Запродав ти Україну і мене!

II.

Дармо збите, неприкриті,
 Свити́на подерта,
 Хатиночка сяка-така,
 Та й та ще підперта.
 А у пана двір кам'яний,
 Високий до неба!
 Станеш, глянеш, подумаєш:
 Чого-б йому й треба?
 Хиба.... на карк білий,
 Червоної бинди?*

З'явись, з'явись, Залізничче,
 Та на Вкраїну виїди!

III.

В крові.... мочені,
 Ой мочені, купані
 У городі Умані.
 Виточені, аж горять
 На.... та на....
 Беріть, хлопці, у руки,
 Дайте муки за муки.

IV.

А як огонь займеть ся,
 Пора згоди минеть ся,
 Кров річками потече, —
 Хто був дурень, то й спече.

Кров річками поплине...
 Хто був дурень — загине,
 А розумний чоловік
 Проживе спокійно вік.

IV. Із недрукованих поезій О. Я. Кониського.

Заспів до поеми »Гуцул«.

Ой поля ви, поля!
Мати, рідна земля!
Скільки крові і сліз
По вас вітер розвіє!

І блищить, і горить,
Жалем серце гнітить;
Та слева горяче
Душу чулу пече.

Він рознісив кругом
І Дніпром і Дністром,
В Чорне море котив,
Босфор кровю поїв.

Сивий діду, Дніпро!
Свої води давно
Ти всі морю оддав,
Собі сліз ти набрав.

Од Карнат за Кубань,
Поза Сейм, за Есмань,
По траві, по степах,
У ярах, у горах.

І у Дністер і в Прут
З гір не води течуть;
Не повинь то була,
Що поля залила;

І на листі в лісах
Блищить, наче роса
Наша руська сльоза,
Наша тямка лиха.

Не водою заливсь
Дніпровою наш Низ, —
То в народніх із сліз
Береги розійшлись.

Діти руські, ідіть,
Сльози Нені утріть!
Нехай промінь весни
Зсушить сльови старі.

Яворів, 30 червця 1884 р.

Перебендя.

МІН'ЯТЮРИ.

Х. Перед від'їздом.*)

На постелі лежить пані Наталія Кравчинська в невеличкій темній кімнаті. Під головою дві подушки — другі дві за плечима під стіною. Її вкриває покривало, так що лише голову видно та лице, та й то не дуже добре, бо голову заслонили їй чорним серпанком, аби їй мухи не доїдали.

В кімнаті тихо — нема крім неї нікого. Тай вона не ворухнеться, хіба що харкотить раз-у-раз здавленим, хрипливим голосом. Нараз рипнули двері від сусідньої кімнати. Війшов молодий чоловік двадцяти літ. Розглядається по хаті, потім наближається тихо на пальцях до ліжка. Його вигляд сумний, в очех та на лиці малюється жаль. Присунув собі крісло до ліжка, підпер бороду правою рукою та слідить кожний віддих, кожний рух конаючої.

Він запримітив нервовий рух під покривалом. Сей рух побільшався, підсував до гори. В кінці піднеслося покривало, а зпід нього показалася рука. Тонка-тонка та суха, лише кість, та на ній звисала жовта, поморщена шкіра. Морщин на ній стільки, що й до віку не почислив би.

Та не було вже сили в тій старечій руці. Наталія хотіла її піднести в гору, але рука опала безсило на ліжку. В грудех конаючої захропіло — не то кашель, не

*) Див. „Літ.-Наук. Віст.“ 1901, кн. I, 34—44 і II, 186—193.

то харкотіня. Вона рушила головою, хотіла її піднести, голова однак повалила ся також зараз на подушку.

— Се ти, Володку? — прошептали уста Наталії.

— Я, бабуню. Відкрити вас?

Та відповіді не було.

Володко здіймив серпанок із голови, відкрив покривало по груди, та вдивив ся в сей живий кістяк. Ні дрібки мяса ні мушкулів на цілім тілі. Груди — то ребра покриті шкірою, лице — се дві беззубі щоки в великою прогалиною, що зарисувала ся між одною щокою та другою. Очи — се дві глибокі ямки, що запади ся між кістю чола та горішньою щокою.

Володко дивить ся на неї; йому жалко бабусі, що вона так мучить ся. Чому смерть не розв'яже її із сим нужденним житєм, із сими муками? Нараз відкрили ся очи конаючої. Вона глянула на Володка, прошептала якісь незрозумілі звуки, відтак стала рушати головою та руками. Володко порозумів її. Хотіла сісти. Підніс її легенько, підсунув обережно подушку під плечі.

— Так... так... до...бре... до...бре... — прошептала троха виразнійше.

— Клякай... клякай... клякай... тут... тут... клякай... — вилетіло кільканацять разів з її уст.

Володко кляк механічно коло ліжка, зложив голову на подушку. Її руки впали на його голову.

— Благо...словлю... тебе... благо...словлю... Най... най тебе... Бог благословить... Най тебе Бог веде... в цілім житю... Най тебе не випускає... зі своєї опіки...

Володкови закрутили ся сльози в очех. Підвів голову та став цілувати бабуню по руках. В одній хвилині промайнула йому перед очима ціла його молодість. Дитиною виколисала його бабуня, потім водила по саду та навчала молитов. І як йому стало жалко тих літ, коли він молив ся щиро до Бога з вірою, що всі його просьби вислухає Всевишній! Він слухав тепер благословенства бабуні, слухав, як вона віддала його в опіку Богу, слухав, але в його душі відзивала ся холодна критика. І він уважав себе негідним сього благословенства конаючої бабусі, її глибокої віри, з якою віддавала його в опіку Богу.

Голова Наталії впала на подушку. Її лице роз'яснило ся, випогодило ся — на йому змалювало ся якесь вдоволене. Вона стала говорити спокійнійше.

— Ти коли приїхав?

— Нині. Тільки що.

— А я така слаба... синоньку... Я так вижидала тебе... хотіла тебе побачити... поблагословити...

— Бабуню болить де?

— Ой болить, синоньку... болить... всьо мене болить... кожда кісточка... Не хоче Бог милостивий... змилювати ся... забрати мене до себе...

— Ей, де бабуня будуть іще вмирати! От уже літо. Іще бабуня будуть ходити по городі.

— Ой ні, синоньку, ні... Куди мені вже ходити... Я рушити ся не можу... Видиш, так піднесуть мене... підіпруть подушками... то троха дивлю ся на той сьвіт Божий... Піднеси, сину, стору...

Володко підніє стору, відчинив вікно. В хату повіяло сьвіже повітре, впало ясне проміне сонця.

— Який красний час... Коби так було гарно на моім похороні... Так було, памятаю, коли ховали могого... небіщика чоловіка... Не знати, де йому там Бог присудив...

— А деж би, як не до неба. Небіщик дідо був добрий чоловік.

— Ой де, де, синоньку... Нагрішив він... най йому Бог простить... багато в своїм житю... Ка за в раз бити п а р у б к а... тямлю, як нині... розтягнули його два гайдуки... а він бив та бив... аж душу випер із него... Сконав зараз вечір... Заслони, сину, вікно... бо мене сьвітло разить...

— Та нехай іще троха.

Але відповіди вже не почув. Очи Наталії замкнули ся, голова рушила ся в зад, лице посиніло, в грудех зачало клекотіти. Володко дивить ся на неї та дивить ся очима душі. Хотів би відчути, що з нею дієть ся в сій хвилі. Нараз харкотіне в грудех утихло, віддих почав слабшати, слабшати — далі немов урвав ся. Володко крикнув, метнув ся в двері, а за хвилю вернув із усею ріднею. Переляканий батько кинув ся до ліжка, став ридати та молити ся. Мати вхопила воскову сьвічку, що стояла на столі,

васьвітила її та віткнула в задубілі пальці конаючої. Малий братчик прикляк і собі та став також плакати та хрестити ся. І Володко кляк при ліжку та заховав голову в долоні. Риданє батька помішане з молитвами, плач матери, брата, все те крутило ся в його голові. Все те зливало ся в якусь дику гармонію, що віщувала недалеко лихо.

Та Наталія жила ще. Вона чула, що діяло ся кругом неї, не мала однак сили відкрити віка своїх очий. Чим далі губили ся звуки, що доходили досіль до її слуху. Перед її душею виступали давні картини її життя. Вона в городі. Поле враз із наймичкою грядки. Нараз чує крик сусідів: Горить! Оглядаєть ся: її хата в огні. Летить боржій, але з огню вже не можна нічого виратувати. Вони вістали ся всі в одній сорочці. Аж тут сусіда, що мешкала з нею через сіни, наробила крику.

— Де моя дитина? де моя дитина? Згоріла! Падоньку мій нещасливий, де моя дитина?

Люди кидають ся на згарища, витягають ізпід припічка дитину, що згоріла на вуголь.

Маги паде зомліла на землю. Аж тут підбігає старший її синок.

— Мама як утікала, копнула Катрусю, і вона сховала ся під припічок.

Картини змінюють ся.

Вона приїхала до Заліщик до сина, що ходив там до школи. Дивить ся, а її Михась бігає по місті в Жидиками.

— Гов, Іване! Стань! Заклич панича!

Іван спинив коні. Покликав Михася.

— А ти драбе! Ти смаркачу! То я твоїй пані бербеницю сира, то я мішок муки, то я два кірці бараболі, а ти по місті тікаєш? з Жидиками?

Тай в карк, тай в карк.

— Рушай, Іване!

— Куди, прошу пані?

— На станцію.

Виходить різничка.

— То ви мені так сина пантруєте? Ви його так дозираєте? Я приїхала як добра до него, а він мені по місті лайдачить ся? Босий, обідраний?

— Та деж я його можу доглянути? Коли то молоде, вирветь ся як вітер...

— Як би ви добра панї, то ви би дбали про мою дитину! Ви би знали, куди він обертаєть ся! Пожди, галгане! Я тобі справлю снідане в хаті...

Вона сидить у хаті та ліпить пироги на обід. Аж тут чує на подвірю крик чоловіка.

— А ви сякі-такі! Ви господині! То я товчу ся по панських ланах, а ви позалізаєте в хату та хирісте по припічках!... Свині ондечка риють ся у городі, кури порпають ся по градках, а ви і носа не покажете на двір! А йди-ж сюди котра!

Та де! Вони поховали ся по кутах, кілько їх було, бо чоловік уже вертав під напнтком. Покричав-покричав ще хвилю, поволік ся у хату тай гнеть захропів. А вона сяде в кутику тай плаче-плаче! Не солодкими сльозами!

— Ото Бог мені сьвіт завязав з таким опришком! Ні в хаті, ні при хаті не можна нічого утримати ізза нього. Не даром то ворожка ні сяк ні так не казала, як я віддавала ся за него: „Поживете з ним — побачите!“ Ой побачила я, побачила свою недолю!

Вона вертає з синового весіля. Як там її шанували!... Посадили на першій місці. Вона бачила їх 'обоечко щасливих — як вони підійшли собі під пару!... Коби вже діждати ся онуків — ото би колисала!...

Ось вона їде возом та задумала ся. Нараз бачить, аж там ізза ліса виходить хлопчик білий-білий, а такий вам гарний, як мальований. Довге, ясне волосє спливає йому на плечі. Деж її віз? Хлопчик легенько бере її за руку. І вона чуєть ся такою сьвіжою, молодою...

— Куди підемо?

— Ось туди! Зо мною!

Вона стрепенула ся. Сьвічка, що її тримала у руці, захитала ся. Вєї замітили сей останній рух, останню хвилину життя. Заголосили на всю хату. Одна невістка притримує воскову сьвічку в холодній руці свекрухи.

Антін Крушельницький.

ХІ. Знайшли!

То було в літку 1883-го року.

Забравши серпи, ми пішли пшениці жати. Нас було шість душ — ми, три сестри (сестри Мані не було тоді у Зарозі), моя маленька донька з своєю приятелькою, сільською дівчиною, — увязались за нами, і тітка Одарка, що приїхала до нас погостювати.

Іти було недалеко — он туди зараз під могилу, що мріє по той бік дороги... Пишна нива барвно малювалась золотом, аж немов бронзовою смугою на зеленкуватім фоні толоки...

І пшениця-ж то була! Золото, а не пшениця! Стеблина міцна, висока, мов очерет, колос чистий, густий, аж похилив ся, зерно як горох, так і налилось! Гарно навіть з боку подивити ся!

Батько навмисне посіяв її, вибрану на насіне, і ми, його „чада“ і „домочадці“ повинні були зняти її своїми власними руками.

Було ще добре душно, хоч сонце вже похилилось над вечір. Ми зайняли з краю постать і рядками тихо, поволі посувались, покидаючи за собою обголене місце колючої стерні, де там і сям лежали пишні, золоті снопи.

Признатись, то не мала була нам заморока — жати! Особливо кому у-перве! Тверді стеблини ані переломити, ані перерізати в незвичних руках! А крутити перевесла і вязати, то ще й того гірш!

Снопи були якісь нечепурні, кострубаті, слабо повязані — тільки візьмеш його, він тобі так і розпадеться ся, мов і зовсім невязаний! Усі сьміють ся... аж соромно стане! Було що й врзались... Про те сьміхів, жартів, пісень усе таки було найбільше!

Проїшли ми таким чином уже одну постать і тільки стали на другу, коли тут тітка Одарка одразу кинула свій серп і вхопилась обома руками за серце...

— Ох, як мені стало погано! Серце так і стисло! — ледве вимовила вона стогнучи. І згодом додала: — Щось буде... якесь лихо... Се передчування мені...

Ми, сестри — звісно, молодіж — запротестували.

— Деж таки, яка пустяковина! Хто тепер йме віри отим передчуванням! Тітка Одарка втомилась, через те їй так і сталося! Душно! Нехай ляже... спочине... Он там під могилою... у холодку...

Про те де їй поділась наша веселість! Праця тож не йшла... Запевно, ми не вірили в „передчування“, але... що тут казати? Ми кинули жати і пішли до дому сумні і невдоволені, мов над нами нависла яка чорна хмара.

Батько сів спочивати на рундуці і покликав тітку Одарку до себе. Матери винесли стільця, а ми й собі примостились тут, де кому прийшлося.

Сонце вже зовсім захилилось за красвид і весь захід горів і тремтів у ясных, перемінкуватих барвах... Жарина зпала. Було тихо і м'яко в повітрі. Чути було перепела, та здалека доходили до нас співі косарів, що вертались до дому. Ми всі, немов змовившись, мовчали. Якось не було охоти розмовляти. Бувають такі настрої під впливом краси природи, коли здається: промов хоч словечко — і вся божественна гармонія зникне!

З загона скоро виявилась і промайнула поуз нас висока, присадкувата постать Івана, нашого наймита, що тільки повернув ся з косовиці. За ним скоро повернулись і інші косарі і покидавши коси під повіткою, мерщій пустились у беріг до сажавки купатись.

Почулись здоровенні, гучні сплески води, регіт, гомін. Після цілісньного дня важкої праці під пекучим сонцем, яка то втіха кинутись у холодну воду, розімнатись, находитись...

— Але як то вони розпалившись зараз і купаються? — сказала тітка Одарка.

— Нічого не зробиш, не слухають! — похмуро одповів батько і замислившись додав: — Случаю ніколи не було!

Тим часом пригнали товар і почалась звичайна процедура напування. Скотину відрізняли у загоні по частинам і гнали через двір (як раз поуз нас) у беріг, де були колодязь і корито. Крику і гомону було при сьому страшенно! І не мало треба було звички, щоб справитись з отсим ділом! От женуть табунок коней. Вони іржуть, брикають ся, кусають ся, басують — та того і гляди, вискочать з круга

дівчат і хлопців, що стоять з довженними дозінками, і зачнуть гасати по всьому дворі, або ще й втечуть за ворота на толоку, коли не зачинили. Тоді і лови їх у степу, мов у полі вітра! Воли, корови, бузівки розбрелись на всі боки і щипають хапаючи траву, що вкриває зеленим, кучерявим килимом наш великий двір. Вівці спустивши до долу голови і мекаючи на всі лади, уперто збивають ся в одну купу — і ані в місця! Що хоч те й роби! Але тут одразу, ні з того ні з сього, мов навіжені зривають ся гуртом і пускають ся бігти хто його зна куди і до чого! Тільки курява здіймаєть ся за ними!

Свинки біжать труском хрюкаючи і вищучи, та все зупиняють ся — то те, то друге, щоб хоч разок коприснути рилом у землю... Сказано, свиняча натура! Пастухи бігають, кричать, шпурляють свої ковівки у слід неслухняній скотині, ляскають пугами... Батько гнівається ся, гукає на того або на того, в нетерплячки схоплюєть ся з рундука і сам поспішає на поміч... Пилюка здіймаєть ся тучею і обіймає нас усіх... З кошари чути жалібні голоси телят — і їм же зараз відповідають густими басами їх рогаті матірки, що ждуть не діждуть ся, коли до їх придуть дівчата з дійницями...

Про те косарі все не йдуть з берега! Що за причина? Вже час і вечеряти! Ми вже примічаємо, або якось почуваємо серцем, що там щось скоїлось... Якась турбота... От одно біжить у беріг... друге з берега... Стануть, поговорять скоро і знов біжать.

Далі батько спитав.

— Та Івана усе не видно, — одповіли йому знехотя. — Одежа його лежить на березі, а його нема! Косарі як прийшли, так і не бачили, кажуть. І кликали його — не чути... Думали — може під яблонею, пішли — нема... Хто його знає, де він подів ся!

Батько змінив ся на виду, мов земля сірий став, разом підняв ся і пішов у беріг. Ми мовчки зглянулись між собою і всім нам спало на думку „передчування“. Тітка Одарка охала держачись за серце...

Смеркло вже зовсім. Ніч наступала. Стало чути сирістю, важкою, нічною сирістю, що нагадує могилу. А батька

з берега нема тай нема! Піти-б самим туди, довідати ся — так де там! І не думай! Таке було-б, що не знав би, як і назад повернутись! Батько не терпів, щоб у таких случаях ми мішалась. Сказали нам: „Сам пан шукають у сажавці!“

Ох, помилуй Боже! Ми немов бачили своїми власними очима глибоку, чорну сажавку, з похиленими понад нею навкруг старими, гиллястими вербами. І там — батько! Йому-ж уже шістьдесят років! Помилуй Боже!

За Івана ми вже не думали. Коли се прибігла звістка: — Знайшли! Пан самі знайшли! У ямі... намулили ногами... Аж куди занесло! Стали гукати, щоб витягати... їм уже не сила... і голосу нема... ледве видізли... всі трусять ся... змерзли... чи може перетривожились... Тепер Івана качають... Та мабуть нічого не буде... Неживий...

Наставлена на столі вечеря вже чисто прохолола, коли вернув ся батько. Він мовчки, похмуро хлеснув кілька ложок кулішу і також мовчки, ні до кого не одзиваючись устав і пішов до свого покою.

Тіло Іванове з чорним набряклим обличчям і білими вискаленими зубами два дні лежало на березі, лякаючи собою дворових дівчат і заклопочуючи вартових, що повинні були бути при ньому. В кінці приїхав становий, сконстатував „аоплексию“ і дав дозвіл поховати. Іван був сирота і на похорон з родичів прийшла тільки його сестра, більш нікого в нього не було... Довго потім ми не зважувались купати ся у сажавці, особливо з того боку...

Над. М. Кибальчич.

XII. Легка смерть.

Паламарь Василь дуже хорий, у грудях коле. Ставляли павки і по вино посидали, та не помагає. Прислав по мене вже пізно вечером свого Гринька.

— Ходіть, — каже, — бо татуньо забagli вас іще перед смертю бачити, а може мають вам що сказати, не знаю.

Я пішов. Дорога була засипана снігом рівно з полями, длятого ми йшли стежками поза огороди.

— Дуже тато слабі? — питаю Гринька по дорозі.

— Смертельно, — каже, — хто знає, чи дочекають до завтра.

— А робили тестамент?

— Та робили, але кепсько. Мачусі позаписували всего повно, а нас обоє з сестрою скривдили.

Він розповів мені подрібно, що отець записав для него і сестри, а що для мачухи і її дітей. З того вийшло, що мачуха з двома дітьми дістала всего третю часть. Для того я заявив Гринькови, що я тут ніякої кривди не бачу ані для него, ані для сестри. Скорше мачуха може кривдувати собі, але не він.

— Ба, та коли мачуха нічого не внесла з собою до нас, — протестував Гринько, — а весь маєток татів і мами небіжки.

Ми прийши до хати. Хата низька, старозаконна. Піч на пів хати. На печи лежав малий школяр і завзято писав якісь значки на табличці. На лавках за печею, ніби то на постелі лежав Василь прикритий старим кожухом. Над постілю висіла жердка, а на жердці новий кожух, сірак і велика хустка. Жінка з дитиною сиділа коло комина, а дівка Ксенька обтирала ложки; видно, що недавно вечеряли. Я підійшов до постелі і привитав ся з хорим. Він простягнув до мене дрожачу руку і хотів усьміхнути ся на привитанє, як се був його звичай, але не міг. Лице зложилось до усьміху, а виразило горе, біль.

— Ви слабі, Василю? — заговорив я сідаючи коло него на стільчику.

— Ой, хорий, дуже хорий... Треба, ой, забирати ся до себе... А тут раз-у-раз сушать мені голову за маєтком, не дають спокою... Вона собі — вони собі...

Він говорив уривано, віддихав тяжко і кашляв майже за кожним словом. Потім відсапнув кілька разів глибоко, подожив руку долонею до гори в напрямі до мене і почав на ново говорити тихо, майже шепотом, з перестанками:

— Добре, що ви прийшли... Маю просьбу... Вас послухають... Нехай мене поховають на старім цвинтарі... коло дуба... На новім цвинтарі не хочу лежати... смутний... голі гроби... а тим дерева великі... пташки в літі...

Я обіцяв учинити його волю.

— Але поки що, — кажу, — ви ще не думайте про смерть, ви ще з того вийдете. Перехоруете тай устанете. Василь махнув рукою.

— Пропало! — каже. А по хвилі додав: — Та най там!

Побачивши, що його мучить розмова, я відійшов від него і сів на лавці коло вікна. До хати ввійшов вїйт і ще два мужики. То сусіди. Їх закликала жінка, щоби простили за нею.

— Слава Сусу Христу!

— Слава на віки.

— Ще при памяти? — запитав вїйт півголосом.

— При памяти! — відповіла жінка.

Вїйт привитав ся з хорим по звичаю, потім устроїв руку під кожух і взяв його за ногу.

— Ноги зимні! — каже. — Будете вмирати, куме, аякже! Як ноги зимні, а очи западуть у голову — нема ради! мус умирати!

Хорий дивив ся на него уважно добру хвилю, потім прошептав ледви помітно:

— Та най там!

— Простім ся, куме Василю! — каже вїйт і взяв хорого за руку.

— Бог вас прости, Бог вас прости, Боже вам гріха відпусти! — Простили ся три рази по закону. Так само тричі простили ся і два другі сусіди, що прийшли з вїйтом. Так само кождий з них брав хорого за ногу, кивав жалібно головою і ворожив Василю смерть. Василь за кождим разом говорив своє: „Нехай там!“

Тепер жінка підійшла до постелі. Вона ще не плакала, але задалегідь піднесла лівою рукою запаску до гори, щоби мати її на готові, а правою взяла хорого за руку і почала голосити:

— Та на кого-ж ти мене-е-е покида-а-а-еш... з мамими діточка-а-ами! Та деж я з ними бідна по-о-дію ся! Деж я свою голову прихи-и-илю! Анї хати, анї кутика сво-о-го!

— Адже я записав тобі стодолу! — обізвав ся Василь. — Маєш огород, поставиш хату зі стодоли і чого-ж іще хочеш від мене?

— Та дай мені хоч ті тополі над рікою, щоб собі який хлівець приставила, бо коровини не буду мала де примісти-и-ти!

— Я вам дам тополі, — обізвав ся Гринько, що дотепер стояв мовчки коло порога, — аж вам зуби повилітають! Хиба то ви садили ті тополі? або ваші тато? Тополі мені на стодолу, розумієте? І так берете стільки маєтку не знати за що.

— Тихо, дурню якийсь! — крикнув вїйт. — Тут отець на то, аби зарядив, але не ти.

— Видите! видите, люде добрі! — кричала жінка, — ще отець живе, а що він зі мною вирабляє. А най-но отець очи важмурить, та він мене з хати вижене, на поріг не пустить. Так то, так, то за моє добре серце, за мій труд, що я його стільки літ годувала, опирала... аякже!

Вона заслонила очи запаскою і почала на ново плакати і нарікати.

— Ой, дайте мені хоч умерти спокійно! — просив ся Василь. — Ой... ой... ой...

— Ні, куме Василю, — вмшав ся вїйт, — так не йде! Ви поки живете, маєте зробити порядок як належить ся, бо потім будуть гризти ся і ваші кости в гробі нарушати.

— Так! так! — потвердили оба сусіди.

— Ото, — говорив вїйт дальше, — для жінки таки кривда! Гринько і Ксееня дістали за багато, а вона за мало. Я вас прошу, куме, і от сусіди так само вас просять, дайте сі тополі жінці!

До хати вїйшла невіста літ коло пятьдесяти. То сестра хорого Маланка прийшла простити ся. Попростила ся три рази, присіла коло хорого і почала голосити:

— Братку мій ми-и-и-лий, одного вас маю тай ви мене покида-а-а-єте! Куди-ж ви від мене забира-а-а-єте ся? Та чого-ж ви на ме-е-не загнували ся?...

— Не заводіть, Маланко, — каже вїйт, — адже він іще не вмер! От сядьте, коли-сьте прийшли і посидьте з людьми, а ми вашого заводження слухати не хочемо.

Маланка поцілувала хорого в руку.

— Брате Василю! — почала просити. — Відкажіть мені сей старий кожух! Ви маєте два, а я така бідна,

так мерзну, дивіть ся, така зима люта, а я в подотнянці ходжу!

— Не можу, сестро! — простогнав Василь. — Ксені треба... ой-ой!...

Жінка взяла Маланку за рамя. — Не завертайте голови хорому, — каже, — а йдіть онтам під вікно і сядьте собі,

Маланка відступила ся, стала коло дверей і почала нарікати: — Так то, так нині на сьвіті! І на мастку мене скривдили, не дали всеї части, що мені по тату належала ся, а тепер і тої кожушини бідної жалують. Га! Бог усе видить...

Василь лежав горілиць, очі впер у стелю, — думав щось. По якімсь часі звернув погляд на хату і порушав губами. Війт підійшов ближше і запитав, що хоче сказати.

— То-по-лі на по-ло-ви-ну... — шептав хорій.

— Тополі пів-на-пів, — сказав голосно війт.

— Ніби-то половина вам, — об'яснив сусід жінці, — а половина Гринькови.

— Так, то добре, нікому нема кривди, — потвердив другий сусід.

Жінка вийшла на хвильку до комори, принесла зелену пляшку і почала частувати війта і сусідів, а Василь відвернув ся до стіни і почав конати...

На другий день рано задзвонили Василеві. Казали, що мав легку смерть.

Василь Загаєвич.

XIII. Сіжуція.

Се було перед дванацятьма роками, коли я не жив, а скнів, не маючи загально-людських прав, рабом чужої воді. Се було за часів воєнної служби на постой в слободі.

Дванацять років — довгий час, але ся подія все ще не йде мені з голови, вражіння було о стільки дуже, що здасть ся й не минуло стільки часу, ніби се було перед роком чи двома.

Була десята година з раңя. Сонце весело сьвітило з неба на садки, що починали вбиратись білим та черво-

нястим цвѣтом вишень та яблунь; верби по левадах закучерявіли зеленіючи молодим листем. Май стояв у повному розцвѣті.

Рота, наша зібрана посеред дворища. Сьогодні тут незвичайна подія: буде виконуватись військовий присуд над рецидивістом Михайлом Ткачом за крадіж чобіт; присуджено йому двіста різок і отсе ми повинні бути при виконанні того присуду, мабуть в напучення собі та своїм нащадкам.

Стоїмо ми „вільно“ (хоч не вільні люде!). Мої одноротці перекидають ся, де об чім жартують, ніби радіють, як малі діти весняному сонечку; ніхто й ні гадки про те, що тут має бути.

Мене хвилює сподівана подія і хочеть ся втекти, аби не бачити того звірства. Але-ж я не тікаю, а стою й чекаю.

Ось уже й рештанта ведуть. Він босий; зпід старої витертої шинелі видко штани. „Приготовив ся сердешний“ — думаю я. З переду і з заду по два узброєні жовніри. „Ведуть, ведуть!“ — прошепотіли один до одного мої товариші. „Який же він змучений!“ — завважують деякі. „Чи витримає!“ — кажуть иньші.

— Смирно! Строй ся! — залунав на весь двір дужий голос ротного.

Ми вирівнялись. Далі стали в коло, обступивши рештанта з його катами. Зір Ткача блукає по нас, він ніби благає поратунку. Ротний офіцер заклопотаний якийсь час незвичайною справою.

Мені знову спадає на думку дременути, але страх перед карою утримує мене.

Аж ось наказують рештантови стелити шинелю та кластись на ній.

Ткач покірливо але не торопко скидає шинелю, стелить її на зелену травицю, якусь хвилину чекає, ніби сподівається ся помилування, а далі й сам кладеть ся, спустивши штани. Двоє дужих жовнірів держать йому руки, третій сидить на ногах, на два боки стоять сікутори в страшним знарядем у руках. Під згуки барабана розпочинаєть ся сікуція.

— Раз, два, три... пять, шість... десять... — лічить офіцер.

Рештант тяжко зітхає; рота ніби змовившись одно-стайно вторить йому; тіло під різками ступнево темніє. Ясне сонце немов засоромилось сієї події і сховалось за хмарку, що набігла на той час.

— Трицять раз, трицять два, три... сорок, сорок раз, два... пятьдесят...

Караний стогне; тіло вкриваєть ся синіми смугами. Сікутори продовжують спускати по черзі різки; офіцер одностайно лічить удари. На обличчях безправих людей малюєть ся співчуте до страдника: дехто зір потупив у землю, дехто зітхає крадькома. Тяжка й сумна картина!

— Сто сорок, сто сорок раз... сто пятьдесят, сто пятьдесят раз...

По дворищу розлягаєть ся нелюдський крик, він рве мені нерви, вивертає душу; я не дивлюсь уже туди, де замісто розумних істот — звівірі.

А офіцер продовжає спокійно одлічувати удари. Ось він промовляє сто сімдесят пять, шість, сім... Крик караного доходить до найвищого ступня, він харчить уже...

— Боже, хоч би край! — думаю я.

— Сто девятьдесят раз, сто девятьдесят два, три...

Несамохить здіймаю я очи в напрямі караного і бачу те, чого й досі не сила забути: замісто синіх смуг на тілі поспіль криваві карбіжі та шматочки мяса, а з його по стегнах кривавиця тече... Я не можу довше терпіти і скрикую в нестямі: „О люде, люде! Ви звівірі, а не люде!“ — і стрімголов вибігаю з строю...

Сікуція скінчилась, казали, „щасливо“; покараному дано чарку горілки, а мене другого дня як легкодуха посаджено на хліб та на воду.

Григорій Коваленко Коломацький.

XIV. Осінні хвилі.

Пізна осінь на селі.

Небо покрите сірими, оловяними хмарами. Вони розривають ся, плывуть по небозводі, лучать ся зі своїми сестрицями, що хвиля віщують сніг.

Поля і городи, куди не глянеш, голі; лиш вітер гуляє ними та носить де-де стебла шумилини. Деревя без листя, сумно махають голими гиллями за кожним сильнішим подувом вітру. Листя позовкле лежить на землі. Коли вітер подує, то шевелить листочком, мов у гору підняти хоче, а мокра земля не пускає.

Ішов до міста по сина. Мусів відібрати зі школи. Думав сюди і туди.

— Їсти нема вже що посилати, станції нічим платити. Одягти нема за що. Чобітки подерті, болото протікає; нові здали би ся. Та за що? за що? за що куплю?

— Стара лежить, пучки випряла коло чужого прядива, крижі переломила. Нема відки дихати!

— Гий, гий! А жаль відривати його від книжки! Так красно до письма береть ся; люди завидують. Та що? Бог видить, не мож.

Чим ближше підходив до міста, тим тяжше ставало на серці.

— Николко, синку, підеш до дому! Нема вже із-за чого до школи ходити!

Николка заплакав. Серце кровавило ся старому.

Прийшли до дому. Николка скинув сардачок і чобітки і полів на піч плакати. А старий склонив на стіл голову побиту журбою.

Лесь Гр.

ХУ. Шпаци.

Чудовий та пишний вирій!...

А серце шпачине все мимоволі тягне на північ. Обридли сі пальми та фіґи, рясні апельсини, лімони, обридло пекучеє сонце і жовті піски й піраміди шпилясті, і Ніль доброчинець і синє, безкрає роскішнеє море...

За морем, за Чорним, у вохкій прохолоді синіють ліски-передіски, смужками простягли ся балки по рівних зелених степах, рябіють картатлії ниви і села втопають у веселих садках...

Обридли сі мертві кактуси, сі вічно-зеленії пальми! Чорнобиль та мята, барвінок та рута, калина, верба над водою, вишневий садок над ставочком, соломяні; стріхи

і чорна пухкая рілля — все снить ся що noci шпакowi... А сонце все дужче пече. І з рідної півночі вітер погожий зовсім перестав подихати. Не видержить серце пташине! Зібрав ся гурток і полинув, зачувши признаки весни в коханій Україні. Линуть, спішать-поспішають...

Уже недалеко... вже море позаду... степи розлягли ся... зеленії руна шовкові... сніг де-не-де лиш біліє... водиця шемріє, говорить і будить заспану землю... Скінчила ся путь...

Подорожні розбились на зграї і кожна до рідних осель полетіла. Посідали на гиллях ще голих шпаки і веселе витання молодой весни залунало з раня...

Люде радіють, травиця зелена сьмієть ся до сонця і ива, набравши ся духу, вся розцвіла. Ліщина її доганяє, вся в срібних котиках рясніє верба, а там і бузина наляла кострубаті бруньки...

Голосить-радїє пташача громада. Одні тільки старі люде та дзюбати круки віщують недобре та гудять весну-скороспілку.

— Гей-гей-ге-ге-гей! — заводить шпачок, мов орач біля плуга, ірже мов дошатко, пищить мов малі гусенята, регоче та плеще крильцями. Радїє дїтвора тим співом. А чорні гави та круки похожають поважно, на червоний захід чогось поглядають та щось то вороже віщують. Налинув із півночі вітер; замовкли струмки балакучі, зчорніла зелена травиця, сховались кузьки червоненькі. Налинула хмара і сніг повалив як із торби.

Всю ніч лютувала негода, всю ніч розганяла співучих весняних гостей із гніздечок, із стріх та шпачкарень, загнала в тісні шпари, на горища, в хлівці, повітки. І трусячись з холоду мокрі, голодні чекають шпаки спасенного ранку. І ранок настав. На високе чисте небо бризнула ясно-рожева зірниця, виплило сонце за нею, виплило біле, холодне. Коло сердитого сонця неначе міцная сторожа повстали золотисті стовпи. Струснув бородою мороз і пішов по землі кувати кріпости.

А бідні пташки посідали на гиллях та голосно хвалили тую красу та сонця благали, щоб глянуло тепло на рідний той, на скривджений край. Даремно! Мороз усе

дужчав, а сонце все вище котилось. Земля скамяніла, ріка заніміла.

На обмерзлих гиллях скакали шпаки та все щебетали...

Сонце сховалось за хмару. Сніг повалив, застеляє повітря, мочить шпачині крила, засипає ясні очі, вкрив і шляхи і токи і двори, і нічим шпакам пожити ся.

Голодні, холодні все скачуть вони та щебечуть...

А сніг усе пада, все пада...

Гусак подивив ся й регоче. Качки закахикали разом. Индик наче Німець надув ся і хоче промову до них розпочати, та круглого слова ніяк не знайде і від злости шаріє й синіє. Кругом горобці цвиріньчать, сьміхуні; со- рока скрегоче нову побрехеньку, пава підсіла поважно і стала шпакам дорікати, що рано вернулись весну закликати у рідну в кайданах закуту країну.

Повні надії та віри, повні кохання до рідного краю, тремтючими од холоду співом про весну шпаки сповіщають...

А сніг усе пада, все пада...

Дніпрова Чайка.

ІЗ ЕСТОНСЬКИХ ПОЕТІВ.

Переклади Павла Грабовського.

1. Лідія Кайдула (Янсен-Міхельсон).

I.

Швидче в гай зелений, в поле,
Де повітрям тягне в гір!
Оживає серце кволе,
В квітах радо тоне зір.
Все, що груди тяжко тисне,
Враз звикає. Гей-же, пісне,
Залунай на весь простір!

Згиньте ви, непевні мари!
Як тікає сонця мла,
Так проміння думи-хмари
Геть жене з мого чола.
Вільна пісне, лети всюди,
Хай почують добрі люди,
Що весна-краса прийшла!

II.

За ворітьми, на леваді
Дітьми грались ми колись,
Що день божий різві, раді,
Хоч і слізоньки лились.
Тільки вміли жартувати,
Ані гадки, ні журби,
Поки дід покличе спати
Всіх нас темної доби.

Все тягло мене до тину,
Все дивилась я крізь пліт.
— „Потривай, моя дитино,
Прийде час — пізнаєш сьвіт“.
І справдилось: скрізь бувала,
Все я вбачила пізніш,
Та над рідний край не знала
Ні тепліше, ні миліш.

III.

Схилились берези безлисті,
А вітер у гай завив,
Померкли проміння огнисті
І гомін затих серед нив.

— Скажи мені, сонечко красне,
Чого ти поникло чолом,
На діток не дивишся ясно,
Не грієш їх голих теплом?

Засмучені хмари тікають
 В далечинь, — все небо у млі;
 Милішого краю шукають,
 У вирій летять журавлі.

До дому! шепчу я в журбою...
 Замовч, моє серце, тривай:
 І ми колись певно в тобою
 Побачим ріднесенький край!

IV.

Я пряду, а серце вяне,
 Нитка рветь ся мимозіть.
 Де ти, золото кохане;
 Як без тебе в світі жить?
 Сльози ллють ся по дурному;
 Хай осліпну — все дарма:
 Ні від кого та й нікому
 З їх порадоньки нема.
 Мов отарами сумними
 Хмари сунуть в даль бігом...

Ах, побути-б трохи в ними,
 З неба глянути кругом
 На широке, синє море,
 На міста і хутори, —
 Про своє велике горе
 Все-б пізнала я в гори.
 Але відки крил тих взяти?
 Туга нитку рве в одно...
 Чи тебе, мій друже, ждати?
 Чи забув мене давно?

2. Кальюла (Іван Яко).

З перших літ дитину мати
 За рученьку водить;
 А як стане підростати,
 Само собі ходить.

Діти, діти, коли-б легко
 Все могли ходити ви!
 І вняла свій вір далеко,
 Мов під час молитви.

Ступить крок — пильнує венька „Вчись ходити, синку рідний,
 Що божу хвилинку, Чесним людським шляхом,
 І весела і раденька: Та будь сьмілий, непохитний
 „Ну, як тобі, синку? Перед наглим жахом!“

Ступить крок — пильнує мати
 Та гада в журбою:
 „Хто без мене наглядати
 Буде за тобою?“

3. Адо Піріківі (Гренцштайн).

Смеркло всюди. По степу зеленім
 Срібні роси впали. Тихо в лузі.
 Соловейко тьохка в гаї темнім,
 Аж квітки заслухались у тузі.

Хвиля хвилю у потоці котить;
 Ніч зірками небо осьвітила,
 Мов сьвічки до служби запалила,
 Щоб усіх молитись заохотить.

4. Михайло Веске.

Юрко їде під ворота,
Аж басує кінь під ним.
„Привяжи коня до плота, —
Будеш гостем дорогим“.
— Потривай, бабусю,
Як іще Маруся! —

З козаком ввійшли до хати,
Починають частувать.
„Вибач, гостю, каже мати:
Треба де-що зготувать!“
— Що се ви, бабусю, —
Адже-ж тут Маруся!

Вийшла дівчина мов пані,
Гостю ручецьку дає.
„Ну, тепер коня до стайні
Одведу, — хай їсть і пє“.
— Потривай, бабусю,
Хай веде Маруся! —

Пометнулась, а тим часом
Застелила донька стіл.
„Просим хлібом, хоч не ласим,
Та від сэрця ся хліб-сіль“.
— Спасибі, бабусю,
Як що дасть Маруся!

Випав сніг. І бистрі крилля
Знову гостя принесли.
Гарно справили весілля —
Танцювали і цили.
— Прощавай, матусю;
Їдьмо лиш, Марусю! —

5. Густав Луйга.

Мати у могилі, батько у шинку;
Злидні посідали в кожному кутку;
Хоть би крихта звісти, хоть би капля спити, —
Нізащо порожні руки зачепити.
Вбоге голубятко, в самоті-журбі
Гірко довело ся бідувать тобі!

Іграшки та жарти її не втішають;
Холод в лютим вітром в хаті не стихають,
А женуть до ліжка, — і дріжить в ночі
Кволе та голодне, слізюньки лючи:
Нічим одягти ся — все пішло до шинку...
Що то дожидає тебе сиротинку?

Моторошно в хаті, а вона сама;
На дворі стемніло — батька все нема.
Де-б йому — міркує — по ночі так бути?
Сказано, дурне ще... Де-ж хіба забути
Про дитину рідну, як не в тім шинку...
Як її терпіти, долю сю важку?

Цілу ніч сердешна в діжку простогнала,
 Люди не почули, як вона сконала...
 Сонечко пригріло, та дарма було —
 І ласкавий промінь і сьвяте тепло:
 Все спала небога... Смерть здалась їй мила;
 Бо вона нещасну тільки й пожаліла.

6. Іван Кундер.

Гляну в твої очі, гляну на сьвіт білий, —
 Годі що збагнути, годі зрозуміть:
 У просторах всюди бачу погляд милий,
 В погляді твому бачу цілий сьвіт.

В ясних оченятах сонце мені сяє,
 Місяченько сьвітить, зіроньки горять;
 Сонце, місяць, зорі — все те зір твій має,
 Бо вони в твому погляді зорять.

7. Фрідріх Крайцвальд.

В моїй думці оживає
 Та сьвята старовина,
 Що пред нами воскресає
 Таємнича як мана.
 Ванемуйне, батьку пісні,
 Коли-б ліру свою дав
 Ти мені, — про дні колишні,
 Про події я-б згадав.
 Перелий ся, рідна славо,
 В сплети римів голосних,
 Щоб равніс ся спів мій жваво,
 Щоб пізнали тебе в них.

Виплинь в Єндли погуляти,
 Дочко велитня-співця;
 Годі коси все чесати,
 Сумувати без кінця.
 Гей, злетіть ся, тіни славні,
 З предковічних наших труп,
 Розкажіть про справи давні,
 Доторкніть ся тихих струн.
 Розкажіть ви всьому краю
 Про Калевин певний рід,
 А я згодом заспіваю
 І собі за вами в слід*).

II.

Все, що в серці ворушилось
 З молодих хлопячих літ,
 Що в ночі малому снилось,
 Все, чим надив мене сьвіт, —

Чи се мрія, що зненацька
 Нас одурює, була,
 А чи справді міць юнацька,
 Що між люди затягла?

*) Крайцвальд обробив естонські перекази про рід велитня Калева і на взір фінської «Калевали» написав епопею «Калевіпоег», себ-то Калевенко (Калевин син). Ванемуйне — бог поезії. Єндла — озеро, в котре буцїм би то пірнула з розпуки дочка Ванемуйне по смерті свого коханця.

Все, що здавна повідали	Темна noche, дружа ліро,
Нам перекази сумні,	Вам звиряв я всі думки;
Все, що зорі нашептали	Розкажіть-же людям щиро
Про коханий край мені;	Про мої жалі тяжкі.
Все, що бачив я в неволі,	Про надію, що не згасла,
Як конав наш люд в тюрмі, —	Хоч чимало я й тужив.
В гидких путах ждало долі,	Воле, краю — сьвяті гасла!
Прагло сонечка у тьмі.	Вами все я тільки й жив.

III.

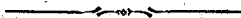
Доля і недоля наче близнюки
 В купі собі бродять по білому сьвіті,
 За рученьки взявшись, мов навік сповиті, —
 З горем поєдналось щастя залюбки,
 Бо їх одна мати колись породила,
 Вкупі згодувала, до купи злучила.

IV.

Море плеще, море грає,	Кого стріне ньєнка рідна,
Кругом хвилі розкидає,	Хто поліг на темнім дні.
Сяє дуже та безкрає,	Не питають ясні зорі,
З шумом котить ся вода.	Не цікавить ся вода,
Не вважає хвиля срібна,	Хто веселий, а хто в горі
Кого втопить, кого ні,	Нудить сьвітом і стражда.

8. Яків Тамм.

— Ох, матусю, козак снів ся,
 Мав він думку мене брать.
 — Цур з ним, доню, не хвали ся,
 Як не хоч іще вмирать.
 — Коли-б смерть така здавалась,
 Так гарнесенька була,
 Я б і трохи не злякалась, —
 Сьміло-б в нею скрізь пішла.

ІЗ ОПОВІДАНЬ ВЛАДИСЛАВА ОРКАНА.

I. Підвечірок.

Вечеріє. Сонечко сховало ся вже за гору. Не видно його. Тільки тїнь, що паде на протилежний лїс, каже, що ще не зайшло. Та не зараз воно й зайде, бо тїнь іще лиш за потоком, а на цілім облазі велика білість усїла і не думає уступити ся, ні тай ні...

— Так помаленьки йде та тїнь! — жалує ся тихо малий пастушок, що пасе вівці на тїм боці, де сонечко не сьвітить. — Так помаленьки підносить ся!... А тут так скучно... Ба чи винесуть мені підвечірок, чи ні?... Обіцяли до-певне, скоро лиш стане вечеріти. А ось і смеркає і нічого нема...

Позирає до верха на витопану толоку, куди гонить ся вівці на ніч. Знає, що хто йде, мусить іти туди — знає, що в загороди нема иньшої стежки. Але не видно; ні тай ні!

Нераз, як вдивить ся довго, уперто, здаєть ся йому, наче бачить, як вихилюєть ся з поза верха голова — серце зачинає йому в утіхи скакати — але щож? Протерши очи, переконує ся, що то яловець... „Що його висадило онтам на самий вершок? Аби людей гулити дурно? Як сонце осьвітить його в онтої сторони, та й як в долу дивити ся на нього, то чисто викапаний гавда... Те саме розчіхране над вухами волосє, той сам капелюх на кудлатій головї... достоту гавда й гавда...“

— Обіцяли мені підвечірок. Певно, що вони самі не винесли би мені. Кавали би Зосьці або Марисьці... Хоч, хто зна! Ходять нераз сюди до врубубу, до лїса, могли би взяти... Ненадса-

дили би ся кусником коржика... А спекли! Знаю, що спекли... Пусто-ж не мололи вчора на млинку! Мусіли спекти...

Аби скоротити час дождання і немов примусити те, що має прийти, аби прийшло на час, назначений його волею — зачав числити найперше до десять, потім до пятьдесят і сто...

Однак як бачив, що дармо числить у своїй пам'яті, зачав числити кроки, ходячи по паренині, серед віддалених ялівців.

— Як дійду — думав — до сього ялівцю, ні... до того, то хтось уже прийде...

Але дійшов до нього і вернув ся назад, а тут нікого не видно, тай не видно...

Аби вже не завести ся останній раз, придумав собі своє положенє найгірше, як міг — то значить: що газдиня тільки що вийшла коржики з печі тай поклала на лаві. Ще теплі...

— Так... І від тепер лиш треба числити час помалесечки, а само прийде, без чеканя. Мій коржик, уже знаю котрий — той із самого кінця лавки, підшкробок. Тепер газдиня обертаєть ся до газди, тай каже: „Треба-б Юзкови післати підвечірок, бо йому десь там скучно...“ Газда дивить ся у вікно: „От, ще час... до вечера ще далечко..“ А в душі гадає собі: „Дав би я тобі підвечірок, ти шибенику, за те збіже, що ти колись тут вівцями так спас!“ А газдиня — не знає, що він собі там нишком гадає — бере мій коржик, утирає запаскою тай виносить у хороми на холод... „Зосю! Зосю!“ — каже, вертаючи у сьвітлицю. — „Або ти Марисю! возьми“ ко загортку, та вбери ся, бо треба йому занести той підвечірок... Най має. Най собі не кривдує“. Газда щось воркотить, вийшов на загороду, боїть ся, видко, газдині, хоч уміє клясти, як вїт. Марися закидає хустку, але їй не пильно... „Хто там знає, де він пасе!“ — каже. „Та ти найдеш його там, лишень іди!“ — каже газдиня — „а вертай ся швидко, не бари ся, не роззираєть ся по горах!... Підвечірок йому возьми...“ Марися пішла, йде, йде... Вже над хатою. Вже на паренині... Як поволеньки сходить той час!

Пішов за вівцями, аби зігнати їх, заки прийде Марися, в одну отару. Узрить на власні очі, як пасуть ся вівці, розкаже відтак у хаті, та будуть з нього дуже раді, що вміє добре пасти...

Позганяв їх усі до одної в долину, тай жде...

— Тепер повинна-б уже доходити до верха, за часок буде тут... Та минула хвиля і друга і третя, а нікогісенького не видно...

Дивить ся на тїнь.

А тїнь дійшла вже до половини ліса і суне звільна верхами дерев.

— Як дійде до онтої старої ялиці, що ген від вітру хитає ся, то вона буде вже тут... Або ні... Як тїнь догонить онту смерчину при самій полянці, то вона тоді прийде... Або ще ні! Як тїнь долетить до онтамтих відземків, що гендика червоніють...

— То вже буде вечір! — шепнула йому тривога.

Мало не розплакав ся. Вже зачали бігати йому поперед очи колісцятка, але хлипнув кілька сліз тай проковтнув їх. А решта осїла йому гіркїстю на серці і зачало йому бути душно та тяжко. Потїшав ся тим, що може заскоро в його думках спекли ся його коржикки. Може ще не виймили з печі. Або стигнуть. Марися ще не вийшла з хати — та як мала прийти?

Зачав молити ся. Найперше, щоб Ангел-хранитель допилював коржиків, аби як вайскорше спекли ся... Відтак, аби Дух Святий натхнув гаадиню, щоб не забула про нього та винесла підшкробок у холод, заки ще иньші вистигнуть... Наконєць, аби Пречиста вставила ся за ним, тай упросила у Господа, Сина свого наймилїйшого, щоби йому винесли той підвечірок, бо його млоїть... Ой млоїть, млоїть! В небі про те мабуть не знають, як млоїть..

Обходив вівці навкруги, зганяв їх у долину і молив ся так щиро, як ніхто в сьвіті.

Вітмовив усї молитви, які вмів на память — а тут не видно нікого, ні тай ні... Нікогісїнько! Ні живої душі. Пусто тай пусто, більше нічого...

Ходить посеред ялівців, а вівці пасуть ся, а дзвінки дрібно терликають задно.

Тїнь промайнула вже понад лісом тай вийшла до зрубу і звільна сунеть ся до верха. Незабавки вийде на сам верх.

— Тай аминь! — прошептав собі — дармо жду... О Ісусе Христе!

Зачав тихо хлипати...

Але скоро втер сльови рукавом, пригадав собі, що недалеко з відси, при самісїнькій леваді, засаджений чийсь загінець бульби.

— А може-б піти? — подумав — та випорпати здекілька.

Цікавий був, чи вже багато підросли від того часу, як останнім разом зазірав до них. Тоді були ще водаві, недобрі до їди.

— Може вже їх можна би пекти?...

Але нагадав собі в тій хвилі, що межи рядами бульби був теж горох. Той уже мусів на певно вирости. Дозрів, лиш нема кому його обірвати.

— Треба піти, переконати ся на місці...

Ступив в перід кілька кроків, але зараз почув, що щось задержує його і торгає за полотняний рукав, тай шепче заєдно: „Не йди!“ Що рушить ся, то вчує поза собою: „Не йди — каже — Юзку, кажу тобі, бо меш видіти!“ О, то не жарти! зачинає вже його страшити. Обзирає ся навкруги себе... Нікогісїнько!

Задумав ся тай нагадав собі, як йому те саме „щось“ уже раз казало: Не йди! — а він тоді не послухав, лише пішов та намикав собі стручків до капелюха. Вже мав відходити, аж тут десь вилетів неждано хлоп, (мусів уже на нього давно засісти) тай пустив ся за ним — він в ноги! Але дігнав його на межи тай виторгав за вуха. Одно болить його ще до сьогодні, бо в великій злости підорвав його йому. Але байка вухо, лише капелюха шкода. Капелюх забрав хлоп, тай не хотів віддати, хоч просив його про се дуже красно з далека. Забрав разом зі стручками гороху і пішов. Приганяє Юзко череду до дому, входить до хати плачучи — питають ся: А ти де подів капелюх? Газда вже й не ждав кінця оповіданя, але викулакував його так, що й до сьогодні чує те за лопаткою; сидять йому так ті кулаки, як би два острі камінці, а часом навіть колють, як за вівцями навганяєть ся...

Усе те стало йому нараз перед очима, а то тому, що не послухав тогді голосу, як казав йому: Не йди! Не послухав, пішов і тільки й мав із того. Навіть стручка гороху не з'їв... малого стручечка! Тільки з того мав...

Може бути, що тепер не стріло-б його таке нещастє, може й хлоп забув про него зовсім... Хіба що дня нагадував би собі. Роботи доста, певно десь сидить коло хати і не вигляне... Але як за той час винесуть йому підвечірок... що тоді буде? Вівці розбредуть ся, а пастуха нема... Побачуть, як він пасе, скажуть у хаті. Дістане-ж він тоді підвечірок! Ісусе, Христе! ратуї! усі Святці які є!...

Іще не затер ся йому в пам'яті той вечір, коли в плачем пригнав пару овець, тай сказав, що решти нема... Кудись діли ся, пішли між ялівці — а тут вечір та нужда їх віднайде, бо невидно на потемки, що там стоїть: вівця чи яловець?... Так оповідав

просто і нарікав та плакав ревне. Тоді казали йому йти тай шукати, а як не найде, то най до хати не вертає... Се казали йому, більше нічого.

Вечерю їли самі, а він стояв коло порога... І пішов відтак на узгір'я без чутя, з великим страхом, бо всюди була чорна ніч.. Ходив та плакав, та кликав тих овечат... Кликав кожду по імени, голосно, але жадніська не відіавала ся. Лишень сова відповідала йому з ліса, викривляла ся йому, та так сьміялась із нього, що аж ляк брав його.

На саму згадку тої хвилі здригнув ся і побіг за вівцями, що відійшли... Вже не думав ані про горох, ані про бульбу.

— А може ще винесуть підвечірок?...

Не тратив надії. Пас вівці, завертав їх і силував ся на разі не думати ні про що, тай нічого не пригадувати собі, бо все, що лиш доси пережив, було дуже лихе тай сумне.

А жите своє числив від хвилі, в якій мати загорнула його у валовину тай сказала: „Ади, підемо на службу!..“ Не розумів тоді, що значать ті слова, а потім... го - го! Що вже він пережив від того часу! Мій Боже! Не одному міг би похвалити ся... Кажуть, що треба довго жити на сьвітї, заки чоловік звикне. — А він звик від разу, лише щось млоїло його. Як би так люди дбали про нього, як він дбав про їх маржинку, то нічого не требаб йому більше на сьвітї. Навіть не млоїло-б його так дуже, а може й зовсім нічого... Але вони дуже непамятливі, як прийдець ся що кому дати. Заслуженинку нераз уже йому вкоротили, відщипаючи за всякі шкоди. А того ніхто не видів, як він досьвіта, коли ще всі спали, виганяв маржинку пасти. Нераз бувало забували про нього, ніхто не виносив йому сніданя... а він пас.. А потім приганяв добре напасену. Але вони дуже непамятливі на чие добро. Тай ніколи не поміркують, як то млоїть... Мусіло їх ніколи в житю не млоїти, або...

Вже сам не знав, що має про те думати, що з підвечірком нікого не видно тай не видно.

— Мусіли про мене забути, мусіли! — зачав лебедіти в ти-ха. — Не знають очевидно, чи є де в сьвітї який Юзко!..

Жаль йому стало самого себе. Він-жеж мусить босіський уганяти ся за вівцями, пооббивав шкіру на цілих пятах. Тай ніхто не погадає купити йому постолі, хоч перед кожним ярмарком пригадує газді... Пусте! даремне... Заєдно лишень обіцяють. Коби хоч

не обіцяли, як не мають охоти купити, то було б чоловікові лекше... Не вивирав би чоловік із такою нетерплячкою — даремнісько...

— От, як і сьогодні. Треба їм було казати, що винесуть підвечірок, коли не мали охоти? Могли лишень сказати: „Паси, сокоти та не пускай у збіже, бо то твій собачий обовязок, шибенику!“ — тай уже... Але вони приговорюють мені: „Паси, паси! а як меш добре пасти, тай не пустиш у збіже, то хтось винесе тобі там підвечірок...“ І добре пасу, бо ні колоска не урвала вівця за весь день... А підвечірку нема, тай нема... Ніхто не винесе, ні пес!...

Досада спадала краплями на його серце, тай так багато її наплило, що почув себе лихим.

— Ошуканство! — думав — тай тільки. Наобіцяють, налястять словами, а відтак нічого...

Але що pomoже злоба супроти немочі? Почув се сам, як цустих ся за сивою вівцею, аби її дігнати тай укарати за те, що пішла на збіже, поки він думав.

— Я тебе тут прецінь раз.. циганська пуго...

Біг, що мав сил, але вівця бігла ще скорше. Не міг її догонити — змучив ся, впав і став тяжко дихати... Даремна злість. Нічого не вдіє проти немочі... Почув се сам.

Вівці побицкали ся; а та сива, що все попередом йде, побунтувала иньші так, що взяли гонити по взгірях, як би дідько в кожду з них уступив, наче побіснуватіли.

Не чув уже в собі сил зганяти їх у долину. Злоба ослабила його зовсім. Водив лише за ними назирцем очима, лежачи, щоби відтак знав, як підійме ся з землі, куди котра пішла; тай аби й вони знали, що він їх пантрує та не важили ся в його очах іти на чужу шкоду.

Видів, як поставали на часок тай поділені на гурточки розходили ся і пропадали поміж ялівцями.

Червоне зарево погасло коло верху. Тінь посунула ся до самого шпилью, відтак оперла ся на небі і щезла.

— Сонічко вже певно зайшло.. Треба би гнати... Але так як лежав, десь усе в ній примерло. А гадка, що мусів піднести ся з землі, уже справляла йому біль.

— А нехай там! — подумав — нехай заходить!... Я тільки час ждав, аби зайшло! Мусіло ачейже зайти... Тепер уже дарма!

І ждати нема що... Підвечірка ніхто вже не винесе... Хто носив би там по ночі?..

Остання неясна надія розвіяла ся — і все нараз у очах потемніло.

— Амінь тай кінець!

Підніс ся на руці, але не вставав, тільки присів. Присунув ся до ялівця, скорчив ноги, заплів пальці поза коліна і спер на колінах боролу...

— Най дієть ся, що хоче — не піду... Не рушу ся і що мені зроблять? На злість не пожену до хати... Най журять ся. Най там побоять ся, що вівці мені займили, що вовк їх з'їв... Най пострашать ся...

Зганяв упірні думки і затинав ся в серці. А жаль звільна огортав його цілого, що раз то більший жаль.. Упір, залитий сльозами, гас — підносив ся голосний плач, а серце кричало жалісною скаргою на весь божий світ...

— Не винесли підвечірка! Не винесли!

І не винесуть. Знав те, що вже не винесуть.

Щось у горлі зачало давити його. Цілий потік солоної, гризучої гіркоти пінив ся і підносив ся до очей, аж вкінці переповнив ся і витриснув, як те жерело, народжене в скалі, що бе просто в гору білою струєю, розприскує ся у світляні крапельки, в тихий безупинний дощ.

Ніяким світлом не міг зупинити сліз. Бігли сиві краплі — одна за одною — що раз борше, що раз скорше, аж зачали наздогін цюрком плисти, білою ниточкою, простісінько на землю...

І довго-довго в тій пустарі не чутно було нічого — лише в віддалеки доходило бляєне овець і сердечний плач їх пастуха, що губив ся в просторі...

А сумерк уже вийшов із долу, з потока, де спав цілий день у смерековій тіні — витяг довгі лаби, чорні та кудлаті і причаєний зачав повзти по стрімкій збочи, під ржавий сірий верх...

Настала тишина...

Плач, вмучений, утих нарешті.

Вівці погубили ся. Давіноків уже не чути. Не чути нічого...

Далеко десь, кудись поза лісом, співає гомін, щось грає предивно...

Якісь знайомі голоси долітають...

Відки вони прийшли і звідки він їх знає? Памятає добре...

„Спи, дитинко, спи...“

Ту саму пісню співав колись йому хтось... Ба чи не няня? Хто зна', може й вона... Певно, що вона... приспівувала йому... тямить гаразд...

Але то вже так давненько, так десь дуже давно...

Тоді ще не служив тай не пас... Ба ні, пас дві ягниці... але лишень дві... Були дуже потульні... Ходили за ним, як дві собаки... Давав їм з руки сіль... тямить гаразд... Що стало ся з ними, не відає вже... Мусів їх певно десь вовк з'їсти, або що... Але-ж бо тепер вовків нема... а може тоді були? Нагадував собі, але не тямив, щоб бачив якого... хоч нераз по полудни виганяв за гору, де вже не було загород, лишень ліс та ялівці, лишень один ліс... Не млоіло його тоді ніколи, бо було кому за него тямити... А тепер? гей, гей милий Боже! нікого нема... нікогісінько на цілім світі... Сам один та Ангел-хранитель, що завертає йому вівці...

Зачав йому снити ся сон... Пас вівці по сугорбах між ялівцями цілісеньке пополудне... Обіцяли йому підвечірок, обіцяли на певно, як добре пастиме. Не пускав їх у збіже ні разу, не пускав, заєдно пильнував і ждав і пас... Тай смеркло ся вже, а підвечірку не видно... Обіцяли на певно, як буде добре пасти... Ждав тай ждав, ба чи не винесуть? а тут не видно тай ні... Сонечко зайшло — тїнь поза верхом сховала ся — вечір зробив ся, вечір і сумерки... А тут вівці погубили ся між ялівцями, пішли геть далеко, ані їх не чути... Нічого не чути... А підвечірка не винесли... ніхто не виніс...

— Хто відає, де вівці діли ся? — журив ся у сні. — Чи не пішли у збіже? Ангеле-хранителю мій! — зачав молити ся... але зараз-же перестав, нагадав собі — бо затямив се й у сні — що підвечірка не винесли йому...

Нехайже! — най ідуть, куди хотять... Най ідуть...

Що там? З потока чути якісь дзвінки... А диви! виходить одна за одною... сиві і чорні і білі ягниці... ціле стадо... Мусів їх хтось займати із збіжя... Але пі!.. Простісенько йдуть по збочи д' горі... Просто ід ньому... Хто-ж би се гонив? Дивіть ся і бачить і очам не вірять. Сам ангел-хранитель гонить їх... Сам ангел-хранитель!...

— О, ти мій ангеле солодкий! — шепче в тиха — який він білий, білесенький... який він добрий... як йому хотіло ся йти там по них?... І позгонював усі до одної і жене в гору... Може навіть підвечірок несе... Хто ж відає! Може й несе... Як по обіді вийшов з неба, то ще сам не їв... Лишень хто знає, чи дають їм у небі підвечірок?... Може йому який иньший ангел виніс на відвечір підвечірок... Певно ще сам не з'їв... Не мав би серця сам з'їсти, преці ціле пополудне стояв коло мене тай бачив, як мене дуже млоїло... А може він з відки инде йде, та по дорозі йдучи завернув мені вівці... Але підвечірок мусить преці мати... зістало йому й для мене, він жеж не багато їсть... преці то ангел... Ба, не знати, що вони там у небі їдять. Незабавки побачу на свої очи... може хлібець білесенький, пахучий дуже... Гонить уже, гонить, уже недалечко! Ще кривь ялівці... Уже знаю, що скаже мені... Скаже так: „На-ж тобі підвечірок, бо ти так довго ждав... най тебе не млоїть.. На, возьми, та їж!“

Нагло сон пурхнув — а він учув у великім страху, як щось схопило його за волосє... Хтось заревів йому над вухом:

— А ти тут, псякров собача!...

Тай знов дістав підвечірок, про який і не сніло ся йому.

II. Недовіроқ.

Сумно і важко в підкарпатській долині. Слота триває вже два тижні... Зі всіх усюдів, з полудня і заходу, з далеких сьвітів і з ва моря злетілись мраки і придавили ту безталанну землю, ту країну сліз, нещастя і вічної нужди; розстелили ся по мокрім бульбиску, що зараня поросло лопухом та їдким молочієм і переганяють ся по сугорбах і толоках, де червоніють ржаві роз'орані і нічим не засіяні загопи.

— Уже давно не було такої весни — говорять потривожені люди між собою. — Ані бульби засадити, ані то обсіяти, як належить ся, бо якже? Доц та слота без упину... Боже милосерний та дорогий, та добрий! Щож то стало ся, ой що стало ся, що Ти так завзяв ся на нещасний нарід?...

— Йй, дайте покій! — кажуть старі. — Не будьте такі прикрі. І Панбіг змилуєть ся, як його лише злість лишить...

— Ба певне, та...

— Найгірше першу біду перетривати, то потім уже чоловік звикне...

— Бо мусить...

— От не грішіть, мої любенькі, та не виговорюйте нічого против божої волі, але майте собі те на увазі, що Бог усе має над нами обачіне, лише що ми того не пізнаємо, бо недостойні...

На сі слова ніхто не має відповіді, лиш один Цирко, що сидить коло самого костела. Він відай сумніває ся, бо якомсь незрозуміло кліпає очима. Та хто би там обзивав ся на такого недовірка? Не вірить — то змірить і сам переконає ся.

В костелі править ся відправа, щоб упросити у Господа Бога погоди. Народ філями заливає деревляний костел. У сьвятини стиск, духота, плач, проклони і крики; по Службі врочиста суплікація, органи і войки. Весь народ просить плачучи милосердя господнього. З далеких ростік сплив до престола і хрестом падає перед виставленою монстранцією...

По відправі вливає ся потік відкритих голів із церковного цвинтаря і розпливає ся по камінястим зарінку. Видно громадки, що більшають що хвиля, говорять тихо, трівожно, без крику і гамору.

На довгих лавках перед коршмою - ратушем засіли рядом гауди старші і піджилі. Сидять в понуреними головами; клапті білого волося ослоюють їм опалені шиї. У сивих сердаках в овечої вовни, видають ся мов ряд нужденних ялівців, обсіпаних снігом.

І у війта в уряді громадським не так гамірно й крикливо, як звичайно. Посходили ся, що правда, всі радні; не бракує ні Андрушка з над межі, ні Юзи від Хлипайли, ні Томка Неборака зі Скалистого. Є й пан писарь, „одна голова на чотири села довкола, один розум і одно панованє“.

Сидять тай сидять, бо лавок не бракує; пють тай пють, бо щож мають робити в такий тяжкий час — але у всіх видно одну тривогу і вічний сум, що млиновим каменем упав на совість і не рушить ся.

— Ой так, мої любенькі — зачав Томко подаючи чарку кувови. — Не доста одної біди на сьвітї, ба в одно мусить їх більше бути. Християнин обгоняєть ся, знаєте, сіпає ся на всі боки, а тут дармо, бо як здавлять тебе з усіх боків, то й не дихнеш небоже...

За ваше здоровля!

— Дай Боже!

— За нашу біду...

— Бідоньку люблю...

І черга пішла рядом, не минаючи нікого. Війт Окпінський шинкує метко, справедливо, поморгує до кожного з особна, всім притакує та затирає руки; видно рад зі себе і з цілого світа.

— Ба чи тямите, пане війте, коли таку весну?

— Ба як би я не тямив?

— Гай, гай! шож то діє ся мої любі, кохані, дорогі — войкає Томко. — Анї бульби застромити в землицю не дасть, анї нічого... Дознаку все скапає та змарніє... Матінко божа! дайжеж тої погодоньки! упроси-ж у Ісуса Христа, твого синочка найдорожшого... Царице небесна! Пані наша!... Дай Боже здоровля...

— Дай Боже!

— За нашу біду...

— Бідоньку люблю...

Мовчки подавали дальше пузату чарку, та вважали, щоб не ровіляти, не змарнувати дару божого.

Як прийшла черга на писаря, він узяв штудерно двома пальцями чарку, приглянув ся їй і випив; потім наляв другу і без ваганя випив. Подав зажуреному сусідови, хтоб він не був, пороже, велене скло. Так робив усе, від коли пізнали його тай ніхто вже сему не дивувався.

— Мусів з тим уродити ся — казали — або, хто зна'...?

— Го, го! В нашого писаря голова на карку, але не для воший! Цілісіньку вам проповідь повторить тай ні словечка не пропустить... Такий уже з роду пам'ятливий...

— Дав йому Боже талан...

— Аби мав чим жити... Одні живуть, знаєте, в землиці, а другі легко — з талану... На одних Панбіг більше ласкавий, на других менше...

— І в небі нема справедливости...

— Не грішіть! кажу вам, бо...

— Хто грішить?

І скоро було-б прийшло до бійки, бо кількох стало горячо в обороні небесної справедливости, але писарь устав із за стола і відкашельнув виразно три рази. Се значило, що хоче промовити... Всі втикли. Він спер кулаки о стіл і зачав говорити:

— Не скажу вам нічого иньшого, тільки те, що говорив пан-отець на проповіді...

— Ми се вже чули...

— То вчуєте другий раз — не завадить...

— Слово боже — зачав писарь -- се як би ясний хлібець що ніколи не проїсть ся, ні!

— Ой не проїсть ея, ні!

— А тихо там!

— Так само як небесна манна...

— Не як вівсяна паляниця...

— Цить!

— Слухайте!

— А хто його буде слухати не сплячи — говорив дальше писарь — того вуха будуть отворені на всяке слово говорене і писане. І стане йому в лепеті ясно, казав пан-отець...

— Ми то вже знаємо!

— ...і пізнасть усякі артикули віри нашої пренайсвятійшої і буде як той філософ, що зануздав еманацию...

— Ба про що ви балакаєте? — смикнув його Андрушко за рукав.

Збитий з пантелику писарь такою нечуваною увагою закашляв раз, покашляв другий раз, а вкінці душком випорожнив чарку, що стояла перед ним.

— Біда є тай є! — зачав втираючи губи.

— Так то й говоріть! — покрикнуло кількох. — Що там філософи!

— А знаєте, з відки бере ся?

— Ба! лихий би вгадав... Прийшла та й є, псявіра...

-- А що казав пан-отець?

Усі задумали ся.

— Но, що казав? Повіжете... — прошептав Томко.

Писарь поглянув довкола оком філософа, „який зануздав еманацию“...

— Гріх є в народі! — гукнув -- гріх є і кінець.

— А куди діла ся біда? — втрутив жалібно з кінця стола Андрушко.

Писарь звернув на нього гнівні очі.

— Біда в гріху, а гріх у біді! Роаумієш тепер?

Усі мовчали. Пан писарь говорив далі:

— Пан-Отець документно виказали, б що ходить. Не йде — каже — о тих, що забавлять ся в коршмі або в Кулку. Бо й що має бідний християнин у неділю робити?

— Ба так! — потакували.

— Лишень ходить о тих, що під звіницю не заглянуть, а Дім Божий обходять з далека... От ті вретики, недовірки, — говорив дальше — що неділю святкують у хаті, омивають чесних людей, до сповіди не йдуть як Божий рік, а лише грішать, грішать тай грішать... Вони вчать ся ровуму в диявольских, безбожних книжок, вони то запродали сотопі свою душу на вічну погибіль...

Тут відсапнув пан писарь і випив чарку.

Потім витер піт із чола, на яким набіглими жилами була виписана проповідь.

— Є тут між нами такий, що видів безбожні книжки?

Мовчанка.

— Слава Богу! справедливість не покинула ще нарід... Дві неділі сонечка не видно... Вас то Бог карає за тих запродацїв. Ціле село терить за одного..

— За Цирка! — шепнув Томко.

— За Цирка! — повторив писарь і скоренько додав: — Панбіг заслониw своє обличчє перед нами...

— Бо ми недостойні...

— Хто недостойний?

Вчинив ся гамір. З гамору годі було що зрозуміти, лиш одно слово: Цирко!

— То псякрів — він нас губить...

— Чортяці душу запродав!

— Пан-Отець... — зачав писарь.

Не слухали його. Завзятість на Цирка росла; договорювали на нього щораз то нові поведінки.

— Іду я собі раз — каже Томко — поглянути за пастухами, а той, знаєте, що робить у самісіньку Службу? знаєте?

— Ну, що?

— Птахи ловить... „Чорт матери твоїй“ — кажу до нього — „то ти осьдечки? А хтож за тебе у церкві?“ — „Я — каже — за себе наймив!“ „Кого?“ — питаю. „Блажка Щипту“ — каже — „Я йому косив, а баба жала...“ „Пожди-ж, ти шибенику, — кажу. —

Чорт Щипту за тебе до пекла не візьме. Меш сам сотону обслуговувати...”

- Сім рік несповіданий!
- Напроти костела сидить...
- Єретик! Лютер! Буаувір!

Начальник озвав ся:

- Не пе, каже, анї до коршми не ходить...
- Бо йому чорти горівку до хатиносять. На що має трудити ся?

— Ба не вже?

— Повісити собачого сина, то опамятає ся...

— Навчити шибеника розуму...

Всі вірвали ся з за стола. В очах кожного заискрив ся грізний, понурий фанатизм.

Нарав втворили ся двері і звійшов Цирко.

Двайцять ніг раптом посунули ся до него, двацять кулаків уврів над своєю головою. Але замість перепудитись...

— Заждіть! — сказав спокійно. — В чім річ?

Половина кулаків упала долів.

— Ти недовірку! стягаєш на нас пімсту! через тебе дощ паде...

— Та дайте мені сісти! — озвав ся Цирко і звертаючись до віята шепнув: — Чотири фляшки!

Всі здивовані відступили від нього, подивились по собі, а віят скочив до шафки і поставив на столі чотири літри.

Цирко підійшов поволи і наляв.

— Хто не пе?

Ніхто не відповідав. Випив до першого в краю. Поприсувались мовчки і несьміло. Ніхто не хотів бути останнім. Писарь тільки забув про свій звичай і випив лиш одну чарку.

— То ви пете? — спитав Андрушко.

— А пю!... ось бачите! — відказав Цирко.

— Но, но... хто би то надіав ся...

— Нічому не треба дивувати ся, — сказав з пишна писарь.

Бесіда навязала ся, а за другою чаркою стояв голосний гамір. Кождий звертав ся до Цирка, кождий хотів з ним говорити.

— Куди Біг провадив? — питали його.

— До фольша!

— Та в сьвято?

— Ба коли-ж? В робітну днину часу дасть Біг, а тут шта-
нята дрантиві...

Витягнув ногу.

— Ваша правда, куме! — відказав польовий. — Лишень
уважайте на неділю, уважайте, що то гріх...

— А як би вам гибло теля в неділю, не ратували би ви?

— Ой куме, куме! Коби ви заглянули коли до церкви, хоч
раз на який час... Нарід молитесь про погоду... Адить і вам треба...

— А я собі так мітикую — зачав Цирко. — Люди молять
ся, то слава Богу, то обійде ся без одного. Панбіг і не відає
може навіть, чи живе на сьвітї який Цирко...

— Не балакайте пусте!

— А до неба не напіраю ся, бо мене й так там посадять
на остатнім місці... так, так...

Черга знов пішла рядом.

— А відтак і сесе мітикую — тягнув Цирко — як усі
молять ся, як молитесь ціле село, то Ісусу Христу більше чести,
ніж від мене... так, так...

Задумав ся, спер ся на руку і поволи посумнів, а кумове
гостили ся чесно його вином.

— До неба не напірає ся... но дивить! Що то за...

— Тай ніколи — ворчав Цирко — не докалатав би ся я...
дарма! — підвіє голову. — То наприклад ось так: вношу я до
старости сундікацію, тай війт вносить... Війта приймуть у перед,
посадять на кріселці, а я мушу в сінях стояти, лютити ся і ждати...

— От правда! — пчихнув війт.

— На здоровля! — відповіли.

— А то — кінчив Цирко — борше ви випросите у Ісуса
Христа погоду, ніж я, мізерне сотворіне...

— Правду каже! — сказало кількох.

— А як вам сонечко сьвітитиме, то й на мою нивку не полле...

— Ба якже би!

— А я тогді буду ввихати ся по полю!

Не знали що відповісти.

Всім припадали до серця розумні слова.

— То то лепета! — говорили між собою.

— Гараку! — крикнув писарь і подивив ся в горда на всіх.
В мить з'явила ся фляшка.

— О, тут не зловите мене! — шепнув Цирко і встав.

— Чого тїкаєте?

— Мушу!

— Кудиж вам так пильно?

— Час не стоїть, лиш іде... Треба його заєдно доганяти, аби не втїк...

— Що мудро говорите, то мудро, але... випийте з нами!

— Годї!

— Та сядьте!

Кинули ся до него і зачали тягти силою. Один за сердак, другий за киптар, иньший знов де і як міг зловити... Але він запер ся ногами і ані руш. Натягали ся і помучили ся з ним.

— Тверда ваша совість! — казали сапаючи.

— Що робив би я без неї на сьвітї? Земля тверда як скала, ані угризити, то треба твердо завзяти ся, аби вижити... Куме! — обернув ся до вїйта — маю до вас невеличкий інтерес... але то вже завтра — додав надумавшись. — Витягніть-ко ще одну флящину! — шепнув і взяв шукати мідяків за пазухою.

Радні гадали, що Цирко уткне собі фляшку в рукав, та на велике диво і радість Цирко поставив її на стіл.

— Лишаєте ся? — кликали.

— Ні! лишень хочу випити за ваше здоровля, а потім ви решту за моє... Дай Боже!

— Дай Господи!

Цирко попрощав ся з усіми.

Вїйт воркотїв щось незрозуміло, випровадив його до сїней, але вже не побачив злобної усьмішки на Циркових губах. Він скоро перескочив порїг, сплюнув опїсля перед себе, поправив капелюх і пішов.

У хатї закипіло по його відходї.

— Ото раз чоловік!

— Коби більше таких.

— Вїйте...

— Християнин, як належить ся! Нашої віри, сьвятої віри...

— Вїйте! а дайте-ко ще капку. Най буде по рівности...

— Чи тямш, Андрушку, як то ми разом пасли? Дай вам Боже!

— Дай Господи!

— За нашу біду...

— Бідоньку люблю!

III. Ясна поляна.

Ліс.

Понурий, тихий ліс... Відвічні ялиці, смереки порослі мохом, величезні дуби, що сягають до неба, незнані людям старі дерева. У великій тишині колишуться звільна. А по верховітку вітер співає і грає. Пісня вічна, дивно сумна, про загиблі давні світи, про промінні звізди, закляті у лід...

До того ліса, до відвічних пралісів прийшли мандрівники з невідомої країни. На раменах несли тяжкі топори і почали стинати і валити дерева — бо прийшли на сю землю, щоби її посісти і вчинити своєю кормильницею по вічні часи.

Зі стогоном валяться струнки сосни, падають із лускотом старі ялиці, ламаються молоді блідолисті дерева, що вітер васіяв. Громовий гук летить по галузю, а коли гинуть правідвічні дуби — стогне понуро ліс...

А люди тнуть... день і ніч, без перестанку, без милосердя тнуть. Дивна впертість у тих малих сотворінь — велике завзяте... на жите і смерть!

Коли бачуть незвичайний опір скаменілих дерев, завзяте їх росте чим раз більше. І серця їх переміняються у сталь топорів, що на вістрях мають смерть...

Як уже витяли добрий кусень ліса і стратили з очей те місце, звідки зачали тяти, огорнула їх серця залівна горячка і зачали розжеврювати іскри дрімучих бажань, які повстають у сні.

Забули про ціль, в якій прийшли сюди, бо вбили її інші цілі, більше могучі. Цілі ті зродилися в роздумувань серед дрімоти розжареного серця й серед дрімоти ума, що кипів незвичайною борбою.

Без труду увірили, що посіли ту землю та що земля та стане від тепер їх кормильницею в простій вдячності, що увільнили її від тягару, який давив від віків її груди. Увірили в те і зачали між собою говорити:

— Шукаймо сонячної поляни, що дає щастя втомленому. Та поляна перед нами в лісі... Ідім, шукаймо, то й знайдемо її...

І зачали запевнювати себе взаємно, що знають про неї від своїх батьків. Вони були праведними людьми, а Бог сам широко розказав про неї їх прадідам і прабатькам, коли посилав їх на сю землю.

— Ідїм і віднайдемо!

Декому зневїра переповняла серце. Вони радили:

— Рубаймо сей нещасний лїс, а як буде поляна, сама вирине з лїса... Устануть наші сили, помремо — то дїти наші підіймуть топори... не дїти, то внуки або й правнуки...

Але більше було таких, що забажали бачити щастє власними очима і їх рада перемогла. Покинули топори і пішли. Осталась лише мала громадка.

Тих, що йшли, огорнув страх на самїм порозї до вїчности. Бо лїс видавав ся їм вїчностею. Але не злякались і пішли.

Ідучи помагали собі піснею і голосними окликами давали знати про себе товаришам. Перейшли вже не малий простїр, як захопила їх ніч. Ватри не розкладали боячись пожежі. А що пожирала їх горячка чим раз більша, то й не хотїли відпочивати, доки не зайдуть. А наколи-б завели ся у своїй вірі, тоді сам відпочинок буде для них щастєм. Тому йшли і в ночі, спотикались о галузе, поломане бурею. Ішли в напрямі звїзд і на здогад. В день стрїчали ріжні річи, майже незвісні їм.

Але не звертали уваги на те, боячись стратити марно час. Чим дальше йшли в той темний недоступний пралїс, тим більше жадоби будило ся в їх серцях. А все прямувало до одної точки, до тої ясної, але незнаної поляни, яка дасть їм випочинок і віддих.

Але в труднім походї малїла їх віра. Та поляна, до якої рвались їх серця з такою безмірною тугою, здавалось мовби втікала перед ними. Чим дальше йшли, тим дальше відсувалась вона, а іноді зникала майже з перед їх думок.

Незнана трївога шентала їм заєдно слова переповнені неспокоєм. Слова ті підтинали віру в жите і в непоконану силу того жита. Стали сумніваться... Зі сумніву і трївоги зродив ся страх... Рїжні привиди зачали маячитись та пересуватись густою, темною хмарою почерез їх дорогу.

Дивоглядні, страшливі обриси дерев ставали їм перед очима мов страховине, зупиняючи похід. Сумнів чим раз більше ослаблював їх змучені сили... Чули, що слабнуть...

Деякі зачали нинком нарікати, що не підуть дальше — і кидали проклони на тих, що їх вивели. Вернули-б радо до первісного жита, до тихої безжурности, але згубили дорогу до повороту, бо не робили ніяких знаків на корі дерев, які минали по дорожї.

Не знали, як довго йдуть, лише що мусять так іти до смерти. Про те вже не сумнівалися їх серця, мучені тугою і розпукою.

Аж ось збираються чорні хмари — вже засловили сонце — і стоять над ними і клублять ся звільна. Ніякий промінь не продре ся крізь гіляки та листе, не впаде на їх лица обімені страхом. Що раз темнійше.. Цілий ліс дροжить — дροжать залякані дерева — в віддалеки надтягає буря — іде громова заграда... Перша блискавка... далека... підземний гук...

Смертельна тривога огорнула їх — стоять мовчки, мов людський привид — аж тут у світлі блискавки удріли близ своїх стіп урвище... чорне як пропасть... без дна!...

У краю первісних жител опущені їх товариші, побудували хати в гарно обробленого дерева, щоб мати дах над своєю головою і місце тихого, нічного спочинку.

В сонячні дні виходять із топорами до ліса і згадуючи братів своїх, обтинають грубі гіляки повалених ялиць і рубають тверді смереки в м'якості своїх серць.

У глибині ліса шумлять старі дуби, як то давно-давно бувало, ще за людської непамяти — а по верховітю дерев вітер співає і грає вічну пісню, дивно сумну, про загибші давно світлі, про золоті звізди, промінні, закляті в лід...

Переклала Лєся Озаркевича.

IV. З країни Горців*).

1.

В одній із гірських парафій висипала ся зі Служби перед церкву громада людей. Іду між них, а знайомі стискають мені руки і витають сердечно.

— Щож тут коло вас чувати? — питаю, відповідаючи на поздоровленя.

— Все одно, пане: біда тай біда.. Иньшого не почувте.

— Вона — докинув другий — випахасть ся дверми і вікнами до хати так, що не силен чоловік обігнати ся...

— Не пускати! — кажу.

*) Горцями називають ся польські гірники на схід від Бабиної Гори.

— Ей пане! Таж чоловік боронить ся, як може, але руки умлівають і розуму не стає... Заткавш одну діру, то друга отворить ся — і так усе.

— Ой так! — потакнула громада.

Сум на лицах, журба в очах. Викликають сумне вражінє зігнаних на варіз овець.

— Ісусе любий! змилосоуди ся наді мною, — йойкає якась жінка суха, як скипка, і протягає руки до дверей церкви.

— То, знаєте, бідна комірниця з Конинок — пояснює газда, що стоїть побіч мене. — Мала сіромаха один загін із бараболею, більше нічого — та прийшли сеї ночі дики з ліса і знищили до крихти...

— Ой буде копати сарака! Моцний Боже... — милосердили ся жінки, поправляючи на раменах хустки.

— Коби хто ті дики вивів від нас! — говорили між собою — то громада зложила би ся для нього...

— Таж тут був раз якийсь мандрівник. Він був би їх вивів — поясняв побережник — та щож, коли бояв ся розгнівати графа.

— То най полюють на них, або що! — промовила гнівно якась газдиня. — Прийде копанє, то пильнуй ніч за нічю, бо з'їли би тобі все до крихти. Що то нікогісїнько нема на сьвітї, аби тим займив ся!... Досить не виросте, бо й куди? та ще й дики винищать. Кілько бід на сьвітї, то всі звалили ся на нас... Боже, Боже! Що вже не дієть ся!

— Любоньки мої! — промовляє до неї кума з гірким усміхом. — Вже то так буде... Дарма! Ми не направимо сьвіта...

— Є люди, що думають про його нараву — втрутив я.

— Боже їм помагай! — піднесли в гору очи. — Але доки сонце зійде, роса очи виїєть...

— Ліпше здати ся зі всім на Бога і чекати кінця... — відізнав ся з переконанєм Король, прозваний також Монархом.

— Так, так — потвердив дяк, що проходив обік. — Кого Бог сотворить, того не заморить...

— Надія в Бозї... в торбі сир! — шепнув за ним злобний „кум із над межї“.

— Волочить ся пєся віра, стерво, біда собача... — кляв із тиха зденидований песиміст від уродин і спльовував раз по разї.

Із церковних дверей вийшов отець сотрудиик. Народ тиснув ся до його рук, цілюючи зі всіх боків.

— Чомуж не йдете до дому? — спитав.

— Нема чого, єгомостику, бо там біда...

— А тут що вистоїте?

— Оттак побалакаємо та порадимо ся...

— Самі?

— Як kota нема, то й миши газдують... — заворкотів придириливо старий газда.

— Таж мабуть мають давати запомоги... єгомостику любі! — мовить плачливо низька жінка.

Священик задержав ся.

— То тільки бідним комірникам.

— Таж ми всі бідні, єгомостику! — повіли.

— Нема раз до рота...

— А на собі не урвеш...

— Ой так!...

Священик пішов, а вони знов розбалакали ся, поділившись на більші і меньші гуртки. Не спішило ся їм домів. Чого? Знали, що заставуть усе те саме: плач і скрегіт. Тут полекшать собі бодай при спільній балачці, тай безнастанна журба покине їх хоч на хвилину.

Сонце підійшло висше. Паламарь вийшов останній із церкви і позамикав двері — а вони стояли гуртками на цвинтарі балакаючи. Вкінці як виговорили все, що їм лежало на серцях, а було того немало, стали розходити ся і губити ся. Кождий поступав на часок до склепу, до крамниці, аби поборгувати муки або круп. Але найбільше люда тиснуло ся до Абражка, що торгував кукурузою. Не один витяг мішок із ва пазухи, аби насипати в нього якого верна, „бо ті дітиска чекають, чекають... а гірко їм, гірко!“...

2.

Я вийшов ранком із своєї хати під лісом і взяв сходити в долину вузьенькою стежечкою посеред зеленого на збочах вівса. Я був уже за потоком, коли почув позад себе сухий, дихавичний кашель. Рівночасно долетів до моїх ух придавлений, хрипливий голос:

— Пождіть, пане, то піде ся нам приємнійше...

Я пристанув. Низький, сухорлявий хлоп входив повільно зі збочи попри густо розсіяні ялівці, відпираючись кривим костуром.

— Слава Йесу! — сказав уже з близька.

— На віки. Душить вас?

— А душить, завзята пся кров дихавиця...

— І ноги болять вас?

— А болять — відповів, віддихаючи тяжко. — Задуха на- носіла ся на мене і душить, а тут, знаєте, і в ноги влізло. Біда, бачите, як хвороба спіймає чоловіка на два кінці...

— Радите що?

— Та що? Нічого не раджу. Найліпша рада була би — з'їсти що скромного. А тут нема, бо звідки? Їсть ся ту кукурузу тай їсть із дня на день... Треба щось до того, Бо, знаєте, при одній шпирці навіть кіт здохне. Проїсть ся зовсім. А тут нема ні звідки, ні як, ні що...

— Така у вас біда?

— Біда, бідонька наша люба! — засьміяв ся сумно. — Іду тут ід церкві. Мають мабуть роздавати за дармо кукурузу — може й мені дістанеть ся що.

Підсьміхав ся безнастанно. Я глядів на нього повний при- крого здивованя.

— Мають дати бідним, як чутно, а ви маєте ґрунт.

— О, пане, ґрунт!... Та маю вілька тих моргів, як кождий у селі. Але йдїть но ви по селі і питайте, чи найдеть ся хоч один, аби сказав: Маю що завтра вкинути до рота...

Я станув перестрашений, немов над бердом.

— Так, так, пане, так — усьміхав ся гірко — нема такого, нема... З року на рік упадають ґрунти... Не диво! Бачите, яка то вівсина? — показав рукою. — Проколюють ся ті зелені сте- белини в глинки, але що на тім буде? Одно зеренце. Та й те в'їдять у полі миши, або дикі свині. Нема що збирати, нема...

Ми йшли хвильку мовчки.

— Бачите — говорив дальше — дід у селі заможнійший від ґазди, бо йде хата від хати і дадуть йому: як не тут, то там... А ґазда не піде, не протягне руки, бо стидаєть ся... Але...

— Дідько по гонорі, як пусто в коморі — шеннув собі, йдучи за мною стежкою.

— Страшно! — відганяв я натовп думок.

— Що страшне? — підхопив із терпкою усьмішкою. — Буде ще гірше... Надія в Бозі... Буде! Хто на те порадить?

А опісля, як би для заспокоєня думок, додав:

— Не за нас настав сьвіт, не за нас скінчить ся...

Ми йшли вузкою стежкою, один за одним, поминаючи самітні смереки і купи розсіяних по пустих толоках ялівців.

Хлопа мучила мовчанка, тому спитав:

— А щож там у сьвітї? Прийшла мабуть завія на жидів...

— Ей, дурниця — відповів я — супроти того, що тут дієть ся!

— Паноньку! Ціле жите дурниця тай тільки...

— Бо тут писали газети, — почав на ново по хвилі — але не однаково писали... Одні подають, що на Турбачу вйшла ся тисячка хлопів, а инші подали кілька тисяч... Га, га... Миж тут близенько і нічого не чули про те... Тільки, знаєте, йшли баби з Новогу Торгу верхами і виділи там двох хлопів, як собі відпочивали, сидячи при дорозі... Може то вони донесли?... Бабський страх, то знаєте не малі має полуди. Йому двоїть ся і троїть ся все в очах... Але воно мусіло щось бути, бо й суди в'їхали в Відня і вояків дали на квартири... Воно то не без того!... Прийшла, бачите, на жидів завія, як та зараза на бульбу...

Я не відповідав. Чорні думки мигали мені перед очима. Я йшов посеред пустарів, де для овець за мало паші, а тут люди мусять жити, приковані на віки камяною конечністю...

— Дивно, що їм нічого не зробили, бо то народ, знаєте, завзятий, збіджений і гнетений звідусіль... — говорив, дихаючи за мною. — А з жидами, то сказав би я, як із вошима на лобі... Кусають тебе, тай кусають, а ти драпаш ся тай драпаш... Бо ти непорадний, чоловіче, як останній дід. Га, щож! Пильнійше черево, як голова, бо від нього йде розум...

Закінчив сентенцією, підсьміхуючись гірко і йшов за мною, штильгукаючи і віддихаючи грудьми як міхом.

Ми перейшли так спорий кавалок і сходили в оселю, розложену чорними хатами над церквою.

Посеред будинків здибали ми невеличкого хлопчика. Йшов жваво, майже біг під гору, босо, в брудних штанцях і вистріпаній серочині. Капельох тримав в обидвох руках.

— Ти що несеш, Івасю? — спитав його хлоп.

— Кукурузу...

— Лише в капелюсі?

— Вистане. Мене післав газда, бо дають за дармо. Я ледви дїпхав ся. Змеле ся на сніданє тай з'їмо. Будьте здорові...

— Відота! Як воно вмів собі радити!... — глянув за ним газда.

— І то всі так бідують? Усі?

— Га, га! Побачите, який буде натовн коло воза.. — сьміяв ся і дихав храпливо.

Ми зійшли через воду на дорогу і станули перед церквою. Здалека долїтав до моїх ух ярмарочний галас.

Перед дяківкою стояв драбинястий віз; докола тиснули ся люди і пхали одні через других. На возі вимахував якийсь хлоп руками, по боках війти гамували народ, що пхав ся. Товпа не слухала одначе війтівських пояснень, лише вила ся і слухала, як заїла журавляча черня. Хто сильнійший, діставав ся скорше до воза понад плечі иньших, брав кілька міг і висував ся з сutoлки.

Жінки, підростки і діди стояли на боці, чекаючи, доки їм на кінці не дістане ся що.

Я онімів на часок і стояв довго, задивлений в галасливу товпу. Перед очима мигали мені знайомі лица „порядних“ господарів, кілька-моргових загородників.

— Війте ся Бога! Що тут робить ся? Тай ті прийшли тут жебрати?!

— А бачите!...

Побіч мене станув мій товариш.

— Треба йти — шепнув — бо не лишило би ся мені нічого...

І, задихуючись, поволік ся поволи та вмшав ся в товпу. З посеред гамору було чути деякі слова.

— Не пхайте ся!

— Мені вперед!

— Ти можеш собі купити!

— Ади, жеріть, богачі! Відному не дістанеть ся...

І стояла ворожо напроти себе та нужденна товпа. Один другого жер очима, а кождий витягав руку по лиху підмогу: газда, комірник і найбіднійший дід.

3.

Сонце спало над Бабину Гору і посувало ся великим колесом понад зимні долини заходу, коли я вийшов на першу поляну стрімкої збочі...

Я сів на траві, перебігаючи одним поглядом кільканадцять-милевий простір. Схід і полудне заступили мені гори, окровавлені ворею заходу, неначе величезні, ржаві огнива, розпалені в огні і повязані в один ланцюх. За те на захід летить нестриманий вір, опираючись аж на західнім Бескиді.

В задолинках сіріють села, біліють церкви і Раба вєть ся круто долинами, видираючись на ширший простір ід півночи. Посуваючись за ним доходить вір гадкою до Висли і підвавельського городища.

Так недавно, як я покинув його... а вже так давно!

Я сидів на поляні, блукаючи поглядом по незірній мозаїці збіжа, де зелені пласти недоспілого вівса задержують найдовше око.

Наглий шелест і тріск галузя у приліску понизше мене вирвали мене з задуми. З темної гушавини вийшли наперед сиваві воли, а за ними висунув ся посивілий хлоп.

— Щож вас тут під вечер принесло? — спитав, наближаючись до мене з простодушним усміхом.

— Я вийшов поглядіти на доли... Гарний вид! — вказав я рукою.

— Гарний, бо гарний... але тут іще гарнійший.

Показав на збіч і вітхнув тихо. Пусті вируби, в купами пнів, почервонілих від західної зорі, тягли ся далеко, оточуючи нагою постатю стрімкі збочі гір...

Я вітхнув за ним. Памятаю добре ті чорні смерекові ліси. Я літав тут малим хлопцем на гриби, лавив по деревах за вивірками або вичікував пастухів, що вертали з полян. Я знав цілий ліс на три милі докола. Які тут були смугляві смереки! Камінем не перекинув би. І те все десь пішло — в так недовгому часі!...

— Може підете висше, геть на верх? — спитав хлоп.

Я пішов із ним, не відповідаючи, каменистою дорогою, що вела веретільницею під верх.

— Були тут ліси, були!... — мовив хлоп, ваганяючи воли — красні і грубі і високі... самісїнькі смереки! Та щож?.. Захотіло ся графови (шануючи ваш гонір) жидівського лайняка тай попродав до крихти. Злетіла ся жидівня, як мшиці, позакладала парові тартаки і почала з краю. Тутешні люди кляли потихо і говорили голосно: Най рубають хоч до судного дня... Бо ліси, знаєте, були такі, що їх за три дни не перейшов. Але вони спровадили звід-

кись заволок, а ті як стали нищити все без пардону, то лишилось тільки те, що онде видно...

Вказав рукою на збіч Обидівця, де звалені буки зеленіли ясно і виставали де-не-де сухими конарями старі перегнилі ялиці.

— Тільки лише остало ся... гей, багрянний! — погоняв воли, підцьвігуючи батогом.

— Жаль вам тих лісів?

— Ба! кому не був би жаль?

Ми йшли поволи, бо каміняста дорога підносила ся щораз стрімкійше. Довкола нас лежали купи перегнутих пнів, посеред яких пули ся трави різнобарвною зеленю.

— Спочиньмо! — сказав хлоп стаючи. — Вийдемо в час.

Ми посідали на придорожних пеньках. Воли не добачуючи за собою погонича, зайшли в зруб і стали лакомо скубти вилеглу траву. Очи хлопа спочили на них із правдивою любовою.

— Най і вони перекусять, бо голодні — шепнув собі.

— А вільно вам пасти на зрубі?

Поглянув на мене здивований з якимось неспокоєм, бажаючи відгадати, що за гадку мав я в питаню.

— Як ніхто не бачить, то й ніхто не боронить — відповів.

Я кивнув головою на знак, що не бачу. Хлоп думав хвилинку, приглядав ся мені якийсь час, а вкінці став говорити:

— Бо ви не знаєте, яка тут давнійше була господарка. До ліса належали всі, як пан, так і ми. Кождий брав для себе, кілька хотів, лише продавати не вільно було. Люди випасали воли по лісі і брали за них річно по триста банок. На волах заробляв кождий, бо трави було багато і ніхто не боронив її. Люди не були також лакомі на дерево, бо мали його доволі. І ніхто не питав: чие то? або: до кого то належить?... бо гори стоять від початку сьвіта і ліси на них росли самі, ніхто їх не засівав... Було так усе і ще за моєї тямки так було. Аж нараз ровнесло ся по селі, що граф продав ліси. З початку не хотіли вірити тому; врешті, як уже дізнали ся на певно, завзяли ся громади і кажуть: Не пустимо графа до ліса!... Сяк так, завзяте зросло і не дозволили дворакам доїздити по сяги. Ані на бичівно не належить ся графови в ліса, мовили. Тоді то, знаєте, граф постягав вїттів і казав їм попідписувати ся на продажу. Попідписували ся, тільки один вїт, порубський, не хотів. А без одного підпису не міг продати. Тоді, знаєте, граф написав до цісаря і той прислав йому військо

на поміч. Розкватуриували ся по селі і казали, що не підуть, доки війт не піднише ся. Порубський утік. Дігнали його вояки на Турбачу і застрілили. Тоді то доперва, знаєте, граф продав ліс, поробив кінци і повідзначував, доки його, а доки громадське. Дістало ся й громадам по одробині ліса, та що в того, коли вони мають право до цілої спілки... Бо, знаєте, поляви пішли до поділу : одні графови, другі хлопам.

Перестав і почав шукати за пазухою люльки. Схилений слухав я мовчки сто разів уже чутого оповіданя.

— Так знаєте — кінчив набиваючи люльку — давнійше було досить паші і можна було доробити ся на худобі; а нині мало котрий газда має воли, бо нема де пасти. На облогах ледви вівця потрафить що ускубнути. Ми думали, що як вирубають ліси, то будемо пасти по зрубках. А тут, знаєте, понаводили побережників і не пускають навіть на сунці. Зажерли ся страшно хлопи, як і в сорок шестім за мої тямки — але щож... Двори стоять, як стояли, а в нас біда що раз більша...

Пакав дрібно в люльки, спльовував перед себе і глядів на мене простодушню. Ми сиділи мовчки. Вітер гуляв докола нас високими хащами і колихав із шелестом розложисті малиняки. Воли пасли ся зрубом попри дорогу.

— Е, треба йти — відізвав ся хлоп — бо ще хто надійде не хочачи...

Витряс люльку до пенька, сховав за пазуку і пішов за волами, заганяючи їх ід дорозі.

— Жаль вам дуже трави, жаль... — мовив до них сердечно. — Добре, що хоч тільки ви урвали... То змарнить ся — вказав бичівном — зіпріє і вісохне, а не дадуть випасти...

— За те смеречки підростуть — завважав я.

— Хто того дожиє? Я, бо ні... гей, багряний, гей!

Ми зближали ся до верха.

— За прикладом панів ідуть хлопи — поясняв мені газда. Що лише хто має, то вирубує, нищить і продає... Алеж бо й не дивота, бо шельма біда допікає... Трудно здихати в голоду. Нема за що брати ся на переднівку, то беруть ся за ліс. Не один зрубас смереку, завезе на місце жидови і ще мусить його красно просити, по руках цілувати, аби схотів купити. Жид, знаєте, відпекуєть ся і дорожить ся, аж вкінці купить за тільки, за кілько

сам схоче. Скоро перегадлюють і хлони свої ліси; скоро не остане ані на будову, ані на опал. Заждіть лишень рік, два...

Ми станули на версі. З округлої поляни, видної, відслонився величавий вид на позбавлені ліса Горці.

— Ті всі зруби — пояснив мені хлоп — від Любомира аж до Вільхівки, то посілости графа із Прислупа... А ті голі гори, що стоять перед нами, то графа з Камениці; а ті обшири на ліво, то мшанського пана... Гарні посілости! нема що казати...

Кивав головою з переконанем і заганяв батоном воли до кошари.

Я чекав на нього, поглядаючи на голі, пусті гори, що лежали докола мене...

— Гарні посілости! Нема що казати...

4.

Останні відблиски червоної зорі впали на верх Турбача. Мій товариш замкнув воли в кошарі і ходив по поляні з очима вбитими в землю.

— Чого шукаете? — спитав я.

— Дивлю ся, чи були дики сеї ночі, бо повно свіжих рівців.

— І щож?

— А були псі віри!... О, тут.. Повнісінько слідів...

Ходив, рушав бичивом землю і кляв по тихо. По довгій мандрівці підійшов сумний до мене і сів на траві.

— Що я маю жури з тою проклятою падлиною — жалувався — то навіть виповісти не потрафлю... Зжерли мені ячмінь під лісом, бульбу перерили паскудно, що загребти не можна. А тепер прийшли на поляну і перевернули до дна. Чоловік хоронив і не пас, буде — кажу — крихта сїна, а тут вкосьть (шануючи вас чесних) свинського відходу. Що мені нарobili, ай що, на ті часи... Господи милосердний!

— Полюйте...

— Коли не вільно. Не знаєте, що граф ховає для себе дики?

Западав що раз чорнійший сумрак. Пастухи зганяли з поляни воли до кошар. Зруби маячили долі, як жидівські цвинтарі. Ми сиділи довгий час тихо, нахмурені. З ростік повзли до нас звільна мрачні тіни.

— Але переночуйте в колибі, бо куди-ж підете? — сказав хлоп устаючи.

— Переночую.

— Треба приготувати дров на огонь.

Я пішов за ним до колиби, на другий кінець поляни. Невдовзі настягав із приліска сухих галузий та пеньків і розложив у колибі огнище. Ми сіли на порові. За плечима тріскали в огни галузи, перед нами спокійна ніч і мрачні у віддали верхи. Холодний подув завівав до нас уриваний шум лісних ростік, то якісь шепти і незрозумілі голоси. На Обидівці заясніло велике огнище.

— Хто то там палить?

— Порубяни — відповів хлоп по намислі. — Певно вони... Так, так... Памятаєте ви? Е, певно не памятаєте, бо то вже кілька літ...

— Що такого?

— Ті огні по горбах... За моєї тямки давнійше палили всюди по верхах смолові стовпи...

— На що?

— Бо казали, що пани зайдуть від Бабиної Гори і будуть усіх різати від краю... Народ лякав ся і ховав ся по лісах і тоді то, знаєте, давали на знак одні другим огневі знаки... Гей! Були то часи, були...

— Тихо-но, хтось співає...

— Е, ая!

Скоро вітер притих трохи, долетіли до нас виривно слова:

„Поляна, поляна
Богатого пана —
Полянну скосили,
Пана задусили“...

Хлоп поглянув на мене цікаво.

— То, знаєте, така звичайна пісенька... Ніхто її не укладає, сама родить ся, як той вітер, що віє по лісі...

— Звичайна пісенька! Хто сказав би...

— Пастухи співають собі... Слушайте-но!

„Панове, панове
Будете панами —
Але не будете
Панувать над нами“...

Відголос грав і ніс у нескінчену віддаль перейшлену мельодію зі шелестом букових листків.

— То правда, хоч воно й пісенька... — подумав хлоп. — Що скажете?... Зовсім забув я! — зірвав ся на ноги. — Треба кинути бульбу, бо огонь загасне...

Невдовзі сиділи ми в колибі на жердці, витягаючи з ватри пригорені бараболі і заїдаючи їх смачно із солею.

По вечері полягали ми на сні, принесеним із копиці і понакривали плащами грішні тіла. Сон не приходив одначе. Думки літали кождому в голові, як у божевілью.

— Не можна заснути! — підіймив голову мій товариш.

— Не можна.

— Балакаймо що!

— Балакайте.

Подумав хвилину, опісля почав:

— Як небіжка мамуня вмерла, то вже буде тому... Кількож буде?... Коло сорок літ... А як я оженив ся, то буде... Кількож буде?... Може трийцять п'ять літ, або й більше... То, знаєте, за цілий той час нема ні одного дня, аби я сказав собі: Слава Тобі Боже!... Лише безнастанно бють філі об чоловіка, одна за одною, без перестанку, як не се, то те, а все мусить щось гризти...

— Кождий має свого моля... — сказав я, схиляючи на головню, що догарала.

— Найбільше жури, то мав я з бабою... Бо то хоре було все і до нічого... Де не обернеш ся, то вона вже стогне. Що я перейшов з нею, паноньку, то не списав би на воловій шкірі. До нині маю таку журу. Все поза уха торкоче мені і йойчить, а сама снуєть ся коло печі. Вже нерав казав я собі: Чи мене Бог милосерний покарав, чи що?... Та щож, мізерний чоловіче, порадиш проти божої волі? Який костур узяв ти — таким підпирай ся...

— А вже-ж! — потвердив я з поважання для „незміримої божої волі“.

— Не досить одної біди — говорив дальше хлоп — то ще й друга причіпила ся... Правували мене брат і сестра за свою пайку... Вибрали перше, за життя небіженьки, що лише хотіли, а потім кажуть, що їм належить ся сплата... А я їм кажу: як належить ся вам, то правуймо ся! І тягло ся те право тай тягло щось десять літ... Що прийшов вирок на мене, то рекурсом звалили його — і так усе. Аж врешті вони переперли своє і наклали

жені стільки коштів, що я мусів знов сплачувати їх десять літ. Що я витерпів біди за той цілий час, то анї виповісти не потрафлю. Таке то жите наше любе!... Що чоловік нераз скаже собі: Ліпше бути парубком у остатнього газди, як найпершим газдою в селі... Бо парубок як зробить свою роботу, то вже нічим не журить ся і може спокійно стати — а газда мусить ломати собі голову і днями і ночами, звідки взяти на се, або на те... Скоро мені Господь нагодив діти...

— Кількож їх маєте? — спитав я сонний. Головня вже догасла. Повіки всунули ся самі.

— Кілько їх маю? Питаєте... Та зараз їх тут порахуємо... Найстарший Йосиф із другим Вавром поїхали до Пешту. Але ще нічого не надіслали. Коби хоч віджити ся могли!... То два. Крім них є ще кількоро в хаті. Івасеви буде вже коло шіснайцять літ, або хто знає? Гладкий хлопак і до річи. Зофійка заступить уже в дечім матір. Сенько потрафить уже пасти... Но, а ті дрібні. — Чекайтеж... Кілько їх є?... Катруся... Рейця... Андрусь...

Решти імен я не дочув. Вохке сіно одурило мене і зморив тяжкий сон.

5.

Вже був добрий ранок і сонце стануло над Пенінами, як я почав сходити зрубом у росток. Тернисті ожини і малиняки гамували мені дорогу. Сухі, високі травища обмотували ноги. Я розсував їх руками, плинучи хвилясто, як лис по степових бурянах.

З під ніг висунеть ся деколи хоростіль і як миш тихенько зашелестить по траві, то знов пробуджена серна вискочить із хмизя, погляне довкола боязливо і в кількох високих скоках зникне з перед моїх очей.

Довго йшов я так зриваючи в ході лісні цвіти та отрясаючи з бадилля перестиглі малини. Вкінці трафив я на стежку, витопану диками і стратовану ратицями так, як би перегнав туди що найменше сто пар волів. Що дня перед сходом і по заході сонця можна їх тут здібати, як ідуть на жир до села і вертають — один по другім...

Я приспівив хід і станув в недовгаї на каміністій дорозі, що вела спадисто в долину рівнобіжно з шепітливою ростокю.

Йдучи звільна, зривав я малини, що звисали над дорогою. Нараз почув я з близька гавкіт пса і рівночасно слова:

— Борух! Ходи сюди! Розумієш?

Мала собачка прибїгла до мене, заскомліла радісно і одним скоком випередила мене на кільканайцять кроків, лягаючи пестливо при ногах свого пана.

Той „пан“ сидів на вохкій мураві побіч дороги і глядів уперто під ноги.

По зближенню добачив я невеличке жерело, що прикувало його очи. Скоро я станув перед ним, підніс їх на мене — і я увидів дві маленькі зеленкуваті іскорки в засушенім лиці, поміщені в заглибинах під бронзовим, блискучим чолом.

— З далека? — спитав.

— З верхів...

— Сідайте.

Запрошував мене чемно, як у своїм домі, вказуючи рукою на зелений муріг. Я сів без наміслу. Собака підсунула ся до мене з радісним скомлінем.

— Собака, знаєте, пізнає відразу чоловіка — говорив, впливаючи в мене проникливі очи. — Доброму рада, злого не терпить. У людий не так...

— Не довіряють собі?

— А не довіряють...

— Куди ви вибрали ся? — спитав я.

Надумував ся, що має відповісти.

— А щож, нікуди — відворкнув по хвили. — Так посиджу, подумаю... Робити нема що...

— А з чогож живете?

Глянув на мене здивований.

— З того, що трафить ся... — шепнув. — От звїрина живе по лісах, тай виживе... Не журю ся, бо не маю чим.

— Грунту не маєте?

— Що мені з нього? Тільки з нього, що й без нього...

— Якже-ж?...

— А ніяк!

Я глядів на нього здивований. Просверлював мене очима, моргаючи нервово. В кутиках затиснених варт причаював ся розумний усміх, зроджений з тихої резигнації.

— Весною є суніці і афини — поясняв мені звільна — літом знов малини, а під осінь ожини і буква. При тім обжене ся чоловік від біди... Тільки зима гірша. Поки були омелюхи, то їло ся...

— Тепер нема?

— Не прилітають. Не видно їх уже три зими.

— І так живете...

— А жию, доки тільки зможу їсти, або доки щось найду... Декому навкучуєть ся таке житє, як от професорови в Любатра...

— Щож то за один?

— Та професор, такий знаєте, що то дїтвач учить...

— Еге!

— Він прийшов до села, як звичайно бідний старець. Громада очевидно приймила його. Буде, кажуть, в зимі дїтвача підчувати та най валяєть ся в божою волею...

— І валяєть ся?

— А вжеж. Зимом, доки вчить, годують його, знаєте, по черзі, від кожного нумера. Що лишить ся їм із їди, приносять йому в горшках і так прогодовуєть ся. А в літі ніхто на дбає про нього, бо дїтвача цесе, не треба його.

— Платні не дістає?

— Звідки, коли його не треба... Жие суніцями, чим зможе; грибів назирає в лісі, букви, мурашок... Але кривдує собі. Ми зійшли ся на зрубі, то оповідав, що біда коло нього...

— О, вірю!

— Але біди такої нема, не вірте. Лише то, знаєте, не привikle, тому й прикро йому... Він сходив кавалок сьвіта — додав по часі — був за морем і всюди. Кажуть, що говорить семи мовами, але я в те не вірю.

— І трафив тут на своє нещастє...

— Я думаю -- перервав — що нема ані щастя ані нещастя...

— Лише?

— Лише є якісь планети злі і добрі. Але злих більше... мусить бути більше...

— Чому?

— Бо людища жалують ся, а то не добра признака...

Присунув ся до мене і став горячково говорити. Очи блищали йому, як дві краплині на сонці.

— Троякі бувають злі планети, троякі... Одні ходять по небі, другі землею, а треті по людях... Ті найгірші, що ходять по людях... Вірте мені!

— Ей, плетете...

— Я вам плету? — затрясся нервово. — Погляньте! — вказав на жерело, що било в гору. — Ся вода була колись ген гори, над дорогою і плила в боку. Тепер зійшла тут долі, як бачите, і бе простісенько до гори... Знаєте, чому тут зійшла? Знаєте?

— Ну?

— Бо прийшла на неї планета... Сьмійтеся, а я вам кажу, що так.

Настала мовчанка. Він звернув з любовю очи в воду, а опісля покинував головою, як би жалувал в її.

— Мусіло їй щось стати ся, мусіло... — шептав тихо. — Або наплював їй хто в очи, або що, що розгаївала ся і втікла в долину... Вірте мені — додав голосно — що й вода має таке саме чуте, як чоловік, або й дерево. Скалічте смереку, то заплаче на вас смоляними слезами, або й усхне зовсім...

— Алеж то що иньше!

— Те саме, пане, те саме.

— Та ваша планета... гм... якаж вона?

— Моя планета... моя планета! — повторив, а очи зайшли йому мракою. — Яка вона?... Коби то я міг знати! Ніхто в нас не знає, чи зла, чи добра... Ніхто не знає.

Не зрозумів видно питання. Я мовчав одначе, шануючи його оригінальний сьвітогляд і приглядався йому, коли похилив голову задуманий, а малі очи затопив у бючій жерелі.

— Часто буваєте тут? — спитав я.

— Майже що дня. Тягне мене, знаєте, те жерело...

Коли підніс голову, я достеріг нараз дивну подобу його очий до сьвітляних бульок, що творили ся на бючій жерелі.

— Але, але! Напийте ся тої води — просив — не маю нічого иньшого... Сьмієте ся — додав поважно — а я вам кажу, що та вода має двояке добро: як хто ситий, то будить у ньому апетит... а як хто голодний, то відхоцуеть ся йому їсти. Того першого я не пробував іще; за те — друге пробую що дня...

— То ваша планета...

— Не тут вона сидить — воркнув. — Не тут!... Куди я піду, там вона зі мною. Ходи Борух, ходи! Оставайте здорові.

Поволік ся в гору у зруб... Нетерплива собака випередила його і впала в високу траву шукати якої поживи.

А я сидів довго при жерелі, роздумуючи над „планетами“ тих людей...

Переклав

Володимир Тнатюк.

Із оповідань Анатолія Франса.

II. Кимейський співак*).

Він ішов стежкою по над берегом здовж узгір'я. Простоволосий, чоло пооране глибокими зморщками, опоясане стяжкою з червоної вовни. Білі кучері його волосся розвівав на його висках морський вітер. Пасма білосніжної бороди укривали підборідде. Його одіж і босі ноги мали колір доріг, по яких він блукав стільки літ. При його боці висіла самоділкова ліра. Називали його Дідом, кликали також Співаком. Діти, яких він учив поезії і музиці, називали його ще инакше: деякі сліпцем, бо його зіньки затемнені старістю, покривалися віками напухлими і почервонілими від диму огнищ, при яких він мав звичай сідати співаючи. Але він не жив у вічній пітьмі; чутка була, що він бачить таке, чого не бачили иньші люде. Отсе вже протягом трьох поколінь він ходив без перестанку по містах. І тепер проспівавши цілий день у короля Егейського він вертав до дому і міг би був уже бачити в далека дим, що піднімався над його дахом. Він ішов цілу ніч не зупиняючись, бо боявся, щоб денна спека не захопила його в дорозі, і отсе при блиску ранньої зорі він побачив білу Кимею, своє рідне місто. В супроводі пса, підпираючись костуром, він ішов повільним кроком, випростувавши, збираючи останки сил, щоб удержатись на схлоні дороги, що схилялася в вузку долину. Сонце піднімалося над азійськими горами й обливало рожевим світлом легенькі хмарки на небі і береги островів розкинутих по морі. Узбережжя іскрилось.

*) Див. Літ.-Наук. Вістник 1900, кн. V, стор. 349—356.

Але горбки увінчані мастиками і теребінтами, що тяглись від сходу, задержували ще в своїй тіні приємний нічний холод.

Дідусь відлічив по спади́стій землі довготу дванацять раз по дванацять спис і пізнав на ліво в розщілині двох сусідніх скель вузький прохід до сьвятого гаю. Там на краю жерела стояв жертovníк із нетесаного каменя. Лаврове дерево вкривало його до половини своїми гильками покритими блискучим цвѣтом. На втоптаній прогалині перед жертovníком білили кости жертв. На вкрузи на гильках оливок висіли приноси. А далі в темнім гирлі яру піднимались у гору два стародавні дуби, а до їх пнів були поприбивані білі волові голови. Знаючи, що сей жертovníк був присьвячений Фебови, старець увійшов у ліс, і витягнувши із за пояса глиняний збанок припятий до него за ушко, він нагнув ся до потоку, що зарослий шуваром і лататем довгими закрутами снішив у долину. Він наповнив горнятко сьвіжою водою і як побожний чоловік вилив кілька крапель перед вівтарем, заким напив ся сам.

Він шанував безсмертних богів, що не знають ні горя ні смерти, тимчасом, як на землі одні за одними наступають нещасні людські покоління. І тут обняв його страх і він налякав ся стріл сина Летони. Пригнічений хробами і придавлений старістю, він любив денне сьвітло і бояв ся смерти. От тому йому прийшла до голови добра гадка. Він пригнув хистку гильку вяза і притягнувши її до себе завісив глиняну чарку на вершку молодого деревця, що випростовуючись піднесло до широкого неба старцеву жертву.

Біла Кимея обведена муром розкинулась на березі моря. Спадистий шлях виложений плитами провадив до міської брами. Ся брама була збудована в часах, про які затратила ся людська пам'ять; говорили, що се було діло богів. На камянім одвірку видно було вирівані знаки, яких ніхто не вмів вьяснити, але які вважали ся знаками щастя. Не далеко від сеї брами ровложила ся громадська площа, де під деревами білили лавки для старшини. Коло сего місця на боці протилежнім морю вупинив ся дідусь. Там був його домок. Тісний і низький він не рівняв ся красою сусідньому домови, де жив славний віщун зі своїми дітьми. Вхід до половини був закритий купою гною, в якому рила ся свиня. Ся купа була невеличка і не така широка як ті, що їх видно було перед домами богачів. Але за домою тягнув ся садок і стайня, яку дідусь збудував своїми власними руками із нетесаного каменя.

Сонце піднялось на вершок побіллого неба; вітер від моря притих. Легенький жар, уносячись в повітрі, обпалював груди людей і звірів. Дідусь зупинився на хвильку на порозі, щоб отерти долонею піт із чола. Його пес також зупинився і хлипав, пильно поводячи очима і звисивши язик.

Стара Мелянто виходячи з хати показала на порозі і привітала його добрим словом. Вона припізналась, бо якийсь бог послав її у ноги лихого духа, що зривив їх напухлими і тяжкими, як дві боклаги вина. То була невільниця родом із Карії, яку король ще молодою віддав був співакови, тоді також іще молодому і повному сили. І вона привела своїм новому пану багато дітей. Та тепер ані одно з них не лишилося при домі. Одні померли, інші ровійшлися далеко, виконуючи по Ахейських містах ремесло співаків або колодіїв, бо кождий із них був наділений творчим духом. І Мелянто жила сама в домі зі своєю невісткою Аретою та з двома дітьми Аретиними. Вона провела господаря до великої сьвітлиці в закоптілою стелею, серед якої перед домашнім вівтарем лежало кам'яне опнище покрите ярким вуглем і розлитим товщем. Довкола сьвітлиці в два поверхи були розложені тісні покоїки, а деревляні східці вели до горішніх жіночих покоїв. На стовпах, що піддержували дах, висіла бронзова зброя, яку носив старець у своїй молодості тоді ще, коли ходив з королем у міста, де вони їздили возами відбирати кимейських дівчат, яких упровадили були войовники. Волова лопатка висіла на одній лантині. Міська старшина прислала сей дарунок учора співакови на знак почеси. Сей вид утішив його. Стоячи і зітхнувши глибоко з висушених старістю грудей він видобув із під свого плаща кілька зубців чеснику, останки своєї вбогої вечері, а потім дарунок одержаний від Егейського короля — камінець що впав із неба, дорогий, бо залізний, але за малий, щоб можна було з него зробити вістре списи. Надто він приніс кусник кременя, знайдений на дорозі; сей кремій, коли було подивитися на него з одного боку, виявляв подобу людської голови. І дідусь показуючи його Мелянті сказав:

— Жінко, подивись, який подібний сей кремій до коваля Пахора. Сеж не без божої волі камінь такий подібний до Пахора.

І коли стара Мелянто зілляла йому води на ноги і на руки, щоб змити порох, яким були забруджені, він узяв обіруч волову лопатку, поклав на вівтарі і почав здійсмати з неї шкіру. Як чоловік мудрий і розсудливий він не дозволяв жінкам ані дітям

приготовляти страву; за прикладом кородів він сам пік звіряче м'ясо.

Тимчасом Мелянто роздула огонь на огнищу. Вона дула на тріски сухого дерева, аж доки бог не покритв їх полум'ям. Хоча се діло було сьвяте, проте дідусь допуслав, щоб його робила жінка, з огляду на свою втому і старість. Коли полум'я розгорілося, він поклав туди покраяне м'ясо, обертаючи його бронзовою вилкою. Сидячи на почіпки він вдихав у себе острій дим, що наповняючи сьвітлицю витискав йому сльози з очей; та його душа не сердилась на се через привычку та ще й тому, що сей дим був знаком достатку. В міру того, як твердість м'яса уступала непереможній силі огню, він підносиє шматочки до рота і пережовуючи їх помалу стертими зубами їв мовчки. Стоячи обік него стара Мелянто наливала йому чорного вина до глиняної чарки подібної до тої, яку він жертвував богу.

Заспокоївши голод і спрагу він запитав, чи все гаразд дома і в стайні. І він допитував про вовну напрядену в його неприсутности, про сир положений під прасу, про оливки достиглі для витискання. І міркуючи, що добра у него за мало, він мовив:

— Герої випасають у полонинах стала волів і ялівок. Вони мають багато гарних і сильних невільників; двері їх помешкань із слонової кости і спіжу, а їх столи заставлені золотими збанами. Їх сьмілість запевняє їм богацтво, яке вони вдержують у своїх руках нерав аж до старости. Правда, в молодости я їм дорівнював відвагою, але я не мав ні коней, ні колісниць, ні слуг, ні навіть оружя на стілько міцного, щоб дорівняти їм у битвах щоб здобувати золоті тринози і жінок чудової вроди. Хто бореться пішо, слабиим оружєм, не може вбити богато ворогів, бо сам боїть ся смерти. От тим то воюючи під мурами міст у темній купі чуря ніколи не здобув богатої добичі.

Стара Мелянто відповіла:

— Війна одним дає богацтва, а другим відбирає. Мій отець Кифос посідав у Миляті двір і незлічимі стада. Але узброєні люде забрали йому все і вбили самого. Мене саму взяли в неволю, але не повірили мене, бо я була молода. Начальники брали мене в свої покої, і я не була ніколи голодна. Ти був моїм останнім паном і також найменше богатим.

Вона говорила без радости і без жалю. Дідусь відповів їй.

— Мелянто, ти не можеш нарікати на мене, бо я завжди поводився з тобою ласкаво. Не докоряй мені, що я не нажив великого багатства. Між оружниками та ковалями були такі, що забагатіли. Хто зміє робити колісниці, заробляє своїм ремеслом. Віщуни беруть великі нагороди. Але співакам тяжко жити.

Стара Мелянто жовила:

— І многим людям тяжко жити.

І важкою ходою вона вийшла з дому з невісткою пошукати дров у комірці. Се була година, коли нестерпна соняшна спека дошкулює людям і звірям і навіть голоси пташків стихають у нерухомому листю дерев. Старець протягнув ся на рогожі і прикривши лице заснув. У сні йому ввижали ся примари, не красші ані ціннійші від тих, що являли ся що дня... Ті сні показували йому образи людей і звірів. Та пізнаючи в них людей, яких він знав давно, коли вони ще жили на цвітистій землі і які потім утративши денне світло полягали під високими могилами, він набирав певности, що душі покійників літають у повітрі, але без сили, мов марні тіни. Сні переконували його, що так само діється з тінями звірів і рослин, яких видиш у сні. Він був певний що мерці блукаючи в Гадесі творять самі свій образ, бо ніхто иньший не міг би творити його для них, хіба який бог, якому-б замануло ся обдурювати слабе людське розуміє. Але не будши віщуном він не міг відрізнити брехливих снів від правдивих; і не маючи сили відгадати значіня баламутних нічних образів, він дивив ся на них байдужно крізь зажмурені повіки.

Коли збудив ся, побачив перед собою в смирних поставах кимейських дітей, яких він навчав музики і поезії, так само як його отець навчив його самого. Між ними були два сини його невістки. Деякі були сліпі; таких найрадше призначували на співаків, бо вони без очей не могли ані працювати ані йти на війну з героями. В руках тримали діти приноси, якими платили за співацьку науку: овочі, сир, щільник меду, овече руно, і ждали щоб учитель прийняв їх дари і поклав їх на домашньому вівтарі. Дідусь піднявши ся, зняв свою ліру, що висіла на стовпі в світлиці і мовив ласкаво:

— Діти, так і годить ся, щоб багаті давали великі дарунки, а бідні щоб давали менші. Зевес, наш отець, розділив не рівно достаток між людьми. Але він покарає дитину, що загарбає платню належну божому співакови.

Дбайлива Мелянто прийшла позабирати приноси з віттаря. А дідусь, настроївши ліру, почав учити співу дітей, що підобгавши ноги сиділи на землі довкола него.

— Слухайте, сказав він, про битву між Патроклем і Сарпедоном. Се гарна пісня.

І почав співати. Він сильно витягав тони, задержуючи однаковий розмір і однаковий такт у кождім стиху; а щоб його голос не ослаб, він піддержував його в однакових відступах акордами на своїй триструнній лірі. І перед кождим перестанком, який було треба зробити, він видавав голосний окрик в супроводі шумного брязкоту струн.

Проказавши певне число віршів рівне подвійному числу пальців на його руках, він велів повторити їх дітям, які викрикували їх пронизуватими голосами, доторкаючись за прикладом учителя до своїх маленьких лір, які самі повірізували з дерева, та які не видавали ніякого звука.

Дідусь повторяв ті самі вірші терпливо, поки малі співаки не затишили їх докладно. Він хвалив уважних дітей, але тих, котрі не мали памяти або дотену, бив своєю деревяною лірою і вони з плачем відходили під стовп у сьвітлиці. Він учив співати самим прикладом, не подаючи ніяких правил, вірячи, що штука поезії була установа в давна і не підлягала людському судови. Одинокі науки, які він давав їм, відносились до доброго життєвого звичаю. Він мовив до них:

— Шануйте королів і героїв, бо вони висші від иньших людей. Називайте героїв їх іменем і іменем їх вітця, щоб ті імена не забували ся. Коли будете сидіти в товаристві, закривайте коліна плащем і щоб ваша постава показувала грацію і соромливість.

Він казав їм іще:

— Не плюйте в ріки, бо ріки сьвяті. Не робіть зміни, чи то в браку памяти, чи то власновільно, в піснях, яких я навчаю вас. А коли який король скаже вам: „Сі пісні чудові. Хто навчив їх тебе?“ Ви відповідайте: „Я навчив ся їх від дідуса Кимейського, а той навчив ся їх від свого вітця, а тому певно вітхнув мабуть їх якийсь бог“.

Із волевої лопатки лишилось йому ще кілька гарних шматочків. Він з'їв один шматок перед віттарем і розлупав кости бронзовим топірцем, щоб добути шпик; він один у домі був гідний жити ся ним. Решту мяса він розділив жінці й дітям на два дни.

Тоді спостеріг, що швидко нічого не лишить ся з тої доброї страви, і міркував: „Богачі любі Зевесови, а бідні ні. Цевно я, сам про те не знаючи, образив якогось із тих богів, що живуть укриті в лісах і горах, або може якого сина безсмертних, і отсе за кару того мимовільного гріха доживаю віку в убожестві. Іноді чоловік без злого наміру зробить якесь погане діло, бо боги не виявили людям докладно, що дозволене, а чого не слід робити. І їх воля темна для нас“. Він довго обертав такі думки в голові і боячись жорстокого голоду він надумав не сидіти дармо дома в ночі, але йти сам разом у ті сторони, де Гермес тече між скелями і де видно Орнею, Смирну і мальовничу Гісію, ровкинені по горі, що немов ніс фенікійського корабля врізує ся в море. От тим то скоро перші зірочки затремтіли на блідому небі, він перевісив через плечі свою ліру і пішов здовж берега, туди, де живуть богачі, що в часі довгих бенкетів люблять слухати похвалу героям і родоводи богів. Своїм звичаєм промандрувавши ніч він при рожевім сьвітлі ранку побачив місто положене на високім сугорбі і пізнав богату Гісію, улюблену голубами; вона поглядала з верхка скелі на білі острови, що купають ся мов Німфи в блискучім морю. Він сів недалеко міста на краю жерела, щоб відпочити і заспокоїти голод кількома цибулями, які мав при собі в фалді свого плаща.

Він ледво скінчив сніданок, коли до жерела наблизилась молода дівчина з кошем на голові, щоб прати білизну. Вона зразу подивилась на него з недовірем, але побачивши, що він мав при собі деревляну ліру перевішену поверх подертого плаща, і що був старенький та прибитий утомою, вона наблизилась без остраху, і нараз, зворушена милосердем і пошаною, зачерла в стулені долоні своїх рук трохи води і відсвіжила смажні уста співакові. Тоді він назвав її королівською донькою, пообіцяв їй довге жите і сказав до неї:

— Молода дівчино, рій бажань витає довкола твого стану. Щасливий чоловік, що поведе тебе на своє ложе. І я, старець, прославляю твою красоту так як той нічний птах, що видає згїрдний окрик над дахом молодого подружя. Я вандрівний співак. Молода дівчино, скажи мені добре слово.

Молода дівчина відповіла:

— Коли ти справді граєш на лірі, як сам кажеш і як показує твій вигляд, то мабуть добра доля приводить тебе в се місто. Бо богач Метес приймає сьогодні дорогого гостя і на честь сього гостя він завдає великий пир для всієї міської старшини. Певно він схоче, щоб зібрані послушали доброго співака. Іди до него. Його дім видно звідси. Від морського берега неможливо доступити до него, бо він лежить на самім високім рові, що врізає ся в саму середину моря, де хіба чайки літають. Та коли ти підеш до міста східками висіченими в скелі з боку суші по під горбики засаджені виноградом, то пізнаєш легко між усіма дім Метеса. Він свіжо побілений вапном і більший від иньших.

І дідусь випростувавшись на своїх отерплих ногах поволик ся в гору східцями висіченими в скелі людьми давніх часів і дійшовши до площі на височині, де лежить місто Гісія, він легко пізнав дім богача Метеса.

При вході йому зустрів ся приємний вид: кров свіжо заріваних биків плила по подвірю і запах теплого товщу розносив ся далеко. Він переступив поріг, ввійшов у велику бенкетову світлицю і доторкнувшись рукою до вітара наблизив ся до Метеса, що давав порядок слугам і різав мясо. Гості сиділи вже довкола огнища і забавляли ся в надії на богату страву. Між ними було багато королів і героїв. Але гість, якого Метес хотів ушанувати отсим бенкетом, був король із Хіуса; щоб забагатіти, він довго плавав по морю і натерпів ся не мало. Він називав ся Ойней. Усі гості дивились на нього з подивом, бо він, як колись божеський Одиссей, уратував ся від незлічених небезпек морського плавання, на островах поділяв ложе з чарівницями і привіз скарби. Він розповідав про свої подорожі, про свої труди та наділений бистрим розумом докладав і брехні. Пізнавши співака по лірі, яку дідусь мав завішену при боці, богач Метес мовив йому:

— Витаємо тебе. Які пісні змієш оповідати?

Дідусь відповів:

— Умію про сварку королів, що спричинила багато лиха Ахейцям, і вмію про штурм на мури. Се гарна пісня. Вмію також про обдуреного Зевеса, про посольство і викрадене покійників. І ті пісні гарні. І вмію ще шість разів по шістьдесять пісень дуже гарних.

Таким способом він давав пізнати, що вміє багато пісень, хоч і не знав їх числа.

Богач Мегес відповів насмішкуватим тоном :

— Вандрівні співаки завше кажуть в надії на добрий обід і на багатий дарунок, що вміють багато пісень, але на ділі показує ся, що вони затирили мало віршів і повторюючи їх утомляють слух героїв і королів.

Дідусь дав добру відповідь :

— Мегесе, ти славний своїм богацтвом. Знай, що число пісень, які я співаю, рівне числу волів і ялівок, яких твої воларі гонять пасти в гори.

Мегес подивляючи розум старця каже до него ласкаво :

— Треба мати здібність не аби яку, щоб затирили стільки пісень. Але скажи мені: те, що ти знаєш про Ахіля і Одисея, чи то все правда? Бо то наплели багато брехень про сих героїв.

А співак відповів :

— Те, що я знаю про сих героїв, одержав я від свого вітця, а сей навчив ся від самих Муз, бо давніше безсмертні Музи в яскинях і лісах відвідували божеських співаків. Я не буду мішати брехень до давніх оповідань.

Він говорив таким робом розумно. Тимчасом до пісень, яких він навчив ся з маленьку, він мав звичай додавати вірші в иньших пісень або видумані з власної голови. Він сам укладав майже цілі нові пісні, але нікому не признавав ся, що ті пісні були його власні твори боячись, що їх не велять йому повторяти. Герої жадали від него найрадше давніх оповідань, про які вірили, що вони були продиктовані якимсь богом, а не довіряли новим пісням. Отже проказуючи вірші, що виплили з його власного духа, він старанно скривав їх походжене. А що він був добрий поет і пильнував старанно усталених звичаїв, то його вірші нічим не різнились від пісень предків; вони були подібні до них і формою і красою і гідні від дня їх повстаня безсмертної слави. Богатий Мегес був чоловік розумний. Догадавши ся, що дідусь був добрий співак, він дав йому почесне місце коло огнища і мовив до него :

— Діду, коли ми заспокоїмо голод, ти заспіваєш нам що знаєш про Ахіля і Одисея. Старай ся очарувати слух мого гостя Ойнея, бо се герой повний мудрости.

І Ойней, що довго плавав по морю, запитав лірника, чи знає про подорожі Одисея. Але поворот героїв, що бились під Троєю, був іще покритий темрявою, і ніхто не знав про те, що витерпів Одисей блукаючи по безлюдному морю.

Лірник відповів :

— Я знаю, що божеський Одисей жив із Цірцеєю і здурив Цикльона премудрим підступом. Жінки оповідають собі про се казки. Але поворот героїв до Ітаки закритий перед співаками. Одні кажуть, що він навад обняв у посідане свою жінку і свої маєтки; другі, що прогнав Пенельопу, бо вона не була йому вірна, а потім сам покараний богами блукав без відпочинку між народами з веслом на плечах.

Ойней відповів :

— Я чув подорожуючи, що Одисей погиб убитий рукою свого сина.

Тимчасом Меґес розділював між гостей волове м'ясо, подаючи кожному відповідний шматок. Ойней хвалив його дуже.

— Меґесе, видно що ти привичасний давати бенкети.

Воли Меґесові годувались пахучими травами, що ростуть по схлонах гір. Їх м'ясо наскрізь пропахло ними і герої не могли його від'їсти ся. А що Меґес що хвиля наповнював велику чарку, яку по черві подавав гостям, то бенкет протяг ся пізно в день. Ніхто не з'явив такого славного бенкету. Сонце ось-ось уже мало сховати ся в морі, коли пастухи, що пильнували в горах Меґесові стада, прийшли по належну їм частину м'яса і вина. Меґес шанував їх, бо вони пасли худобу не так бездільно, як воларі по долах, але зоружені залізними списами і одіті панцирями, щоби боронити волів від нападів Азятів. І вони були подібні до героїв і королів, яким дорівнювали відвагою. Два отамани вели перед між ними : Пейрос і Тоас, яких господар настановив над ними як найвідважніших і найрозумніших. І справді годі було знайти двох кращих юнаків. Меґес посадив їх коло свого огнища як славних оборонців свого багатства. Він давав їм м'яса і вина кілька хотіли. Ойней подивляючи їх мовив до свого господаря :

— Я не видів у моїх подорожах людей, щоб мали такі міцні і так гарно збудовані рамена і бедра, як отсі два отамани воларів.

Тоді Меґес вимовив нерозважне слово, кажучи :

— Пейрос сильніщий у бійці, але Тоас перемагає його в бігу.

Почувши ті слова оба пастухи подивились один на другого сердито, а Тоас каже до Пейроса :

— Невно ти дав нашому панови якийсь дане, що відбирає розум, коли він говорить, що ти ліпший від мене в бійці.

А Пейрос розлючений відповів Тоасови :

— Маю надію, що переможу тебе в бійці. Що до бігання, то я лишаю тобі першенство, яке дав тобі наш господарь. Бож не диво, що маючи серце оленя ти маєш також його ноги.

Але мудрий Ойней утихомирив сварку волярів. Він розповідав премудрі казки, де показано небезпеки сварск підчас бенкетів. А що він говорив добре, то всі згодились із ним. Коли запанував спокій, Мегес каже до дідуся:

— Заспівай нам друже про гнів Ахіля і збори королів.

І дідусь настроївши ліру заворушив густе повітре сьвітлиці сильними переливами свого голосу. Могучий вихор видобув ся з його грудей, і всі зібрані змовкли слухаючи розмірених слів, у яких відживали віки гідні памяти. І дехто думав: „То дивно, що чоловік такий старий і висушений старістю мов винна лоза без листя і овочів, видобуває зі своєї груди такі міцні звуки“. Бо вони не знали, що сила вина і привычка до співання додавали лірникови сили, яких відмовляли йому ослаблені мускули і нерви. Шепти похвал піднимали ся час від часу, мов подув сильного Зефіра в лісах. Та нараз сварка між пастухами, притишена на хвильку, вибухла ще сильнійше. Розпалені вином вони визивали оди одного до бійки і до бігу. Їх дикі крики заглушили голос співака, котрий надармо піднімав по над збором гармонійні окрики свого голосу і своєї ліри. Пастухи прикликані Пейросом і Тоасом, п'яні до безтями, плескали в долоні і квичали як кабани. Вони від давна ділились на два ворожі табори і поділяли ненависть своїх отаманів.

— Собако! — кричав Тоас.

І він луснув Пейроса кулаком у лице так, що тому кров потекла з рота і віздрів. Пейрос отуманілий ударив чолом у груди Тоаса, котрий унав горілиць з поломаними ребрами. В тій хвилі противники пастухи кинулись на себе обкидаючи одні одних лайкою і ударами.

Мегес і королі надармо пробували ровлучити скажених; навіть мудрого Ойней відіпхнули ті пастухи, яким бог відобрав розум. Удари мечів летять на всі боки. Великі волові кости, задимлені головні, бронзові триноги підносять ся і спадають на борців. Перемішані людські тіла валять ся на огнище, що гасне від вина розлитого з роздертих міхів. Глубока цітьма залягає сьвітлицю, відки лунають благання до богів і рик болю. Скажені

руки хапають горячі поліна і махають ними в щільній темряві. Одна горюча тріска трафила в чоло лірника, що стояв німо, без руху.

Тоді гелосом сильнішим від цілого боевого галасу він прокляв сей дім зневаги і сих безбожних людей. Потім притискаючи свою ліру до грудей, він вийшов із дому і пішов до моря вздовж високого рога. Його гнів змінив ся глибокою втомою і гірким обридженем до людей і до життя.

Бажає перенестись між богів наповняло його груди. Люба сутінь, привага тиша і вічний супокій обгорнули весь світ. На заході, в тім краю, де, кажуть, витають тіни покійників, божеський місяць завішений на яснім небі сипав сріблясті квітки на всьміхнене море. І старий Гомер наближав ся до високої надморської кручі поти, поки під його ногами не стало землі, що так довго носила його на собі.

Переклала С. С.

ІЗ „СЛОВА О ПОЛКУ ИГОРЕВИМ“.

Плач Ярославни.

Ой чути, чути голос Ярославни:

Як тая вазуля сивесенька плаче

Рано-раненько.

„Ой полечу — каже — по тихім Дунаю,

Як тая вауленька скрізь полечу,

Злину на Каялу, боброві рукави

У тихую воду вмочу, —

Тобі, любий друже, мій княже коханий,

Обмию на тілі криваві рани!“

Рано-раненько на окопі в Путивлі

Молода Ярославна плаче та ридає,

Ще й словами стиха промовляє:

„Ой ти вітре, буйний вітре, вієш-повіваєш,

Та не стиха! На що, вітре, хвилі підіймаєш?

На що несеш, буйнесенький, ти ханські стріли

Мов на крилах на те військо, що веде мій милий?

Хиба мало в тебе, вітре, хмари розганяти,

Та на морі, на синьому, з кораблями грати?

На що ж вітре, мою радість, моє щастя-долю

Ти розвіяв, буйнесенький, по чистому полю?“

Рано-раненько на окопі в Путивлі

Молода Ярославна плаче і ридає,

Ще й словами стиха промовляє:

„Ой ти Дніпре, мій Словуто, широкий як море,

Ти проклав собі дорогу крізь кам'яні гори,

Крізь ту землю Половецьку! Давніми часами

На собі посив ти, батьку, з легкими човнами

Славетного Святослава к далекому краю

В становища Кобякові.. Принеси, благаю,

Мого милого до мене, втиши моє горе,

Щоб не слала я до нього ранком сліз на море“.

Рано-раненько на окопі в Путивлі

Молода Ярославна плаче й ридає,

Ще й словами стиха промовляє:

„Сонце моє, сонце, ясно в небі сяєш,

Усім даш ласки і світлу доволі, —

На що тільки палиш та милого військо

В чужому, безвідньому полі?

Смагою їм ти луки посушило,

Тугою їм сайдаки заклепило“.

Перек. М. Вербицький (М. Білокопитий).

НАШ АЛЬБОМ.

ІЗ ПОЕЗИЙ МИКОЛИ ЧЕРНЯВСЬКОГО.

I. Вечірні мрії.

Я вийшов в степ. Санна дорога
 Уже накочена, слизька.
 Так легко йдеть ся... І змовка
 Моя журба, моя тривога.
 Я зла нікому не зробив,
 А все, що мислив, — затаїв
 В душі від иньших я глибоко.
 Нехай лежить!... І одиноко
 Іду я. Сонечко горить
 На небі чистому, ясному,
 І степ в убранні сніговому,
 Як у кришталах гра, блищить.
 Іду неспішною ходою,
 І мане очі далина:
 Піти туди поза горою,
 Де вть ся річка самотна,
 І де лежать сумні лощини,
 Зимнї неписані картини.

Колись і я оттам блукав;
 Бродив глибокими снігами
 Далеко геть поза буграми.
 Але тепер я вже пристав...
 Підбили роки пережаті...
 Навчивсь себе я берегти,
 Як більш пожив між людьми в сьвіті,
 Навчив ся в згоді з ними йти...

Ось пролетіла по дорозі
 За мною тройка у санях.
 Риплять далеко на морозі
 Слизькі полозя. У відлозі
 Сидить у санях, мов ренях,
 Панок якийся... І несець ся
 Геть далі тройка... І сумна
 У слід душа за нею рветь ся...
 Але куди — ї сама не зна.

І тихо йду я... Йду, і мрії,
 Солодкі мрії і важкі,
 Мені склепляють тихо вії,
 І на знайомі доріжки
 Ведуть думки мої привичні,
 І манять геть одвідсіля,
 Де бідні люде і земля,
 На південь мрії поетичні.
 Тепер там тепло, просто рай;
 Там виноградні вють ся лози...
 А тут — зима, біднота, сльози...
 Але сей край — мій рідний край,
 Край дум тяжких і мрій високих,
 І душ на сьвіті одиноких!...

І далі йду, аж до бугра,
 І там стаю, відпочиваю,
 І тим же шляхом повертаю,
 Бо вже ї назад мені пора.
 Уже і сонечко згасає,
 І мла вечірна вицлива
 З балок далеких, і лягає
 На тиху землю; і скрива
 Недавно видні ще могили,
 Вдяга село.

О, Боже, Ти
 Слабі піддержуй наші сили,
 І поможи нам донести
 Любови сьвіт у ті хати,
 Братам, у пільмі там сидячим,
 Пригріти серцем їх гарячим,
 Щоб зерно правди ізійшло,
 І добре сімя принесло!...

Йду назад. Уже смеркає,
 В хатах заблимали огні.
 Дивлюсь на їх, і сум стискає
 До болю серце враз мені:

Один, чужий я скрізь на світі,
 Ніде не ждуть мене огні,
 І очі дружбою загіті
 Не осьміхають ся мені!...
 Іди один в холодну хату,
 Сумуй за книжкою, мовчи...
 Ходи по хаті і завзяту
 Думками душу гарячи!
 Нехай горить, нехай згорає,
 Оттак як день сей догорів,
 І темна ніч усе сховає
 Під непроглядний свій покрів!...

II. На родині.

Сіре небо, сірі люде,	Під горою по дорозі
Навіть сірі і хати;	Віз немазаний повзе:
І верба мов світом нуде,	До млина мішки на возі
Нахилилась во води...	Сонний парубок везе.
І рипить той віз скрипучий,	
Слух нещадно мій дере...	
О, наш край, наш край — співучий:	
В йому пісня не умре!...	

III. Стрибожі внуки.

Се вітри, Стрибожи внуци,
 Віють съ моря стрѣлами.
Слово о полку Игоря.

О, Стрибожі вольні внуки,	Не боюсь вас, легкокрилі,
Я вас чую в небесах,	Не страшні ніяк мені
Чую гомін ваш і гуки	Ваші гуки, ваші стріли,
В буйних бурі голосах!	Бо я сам богам зрідні.
Ось ви, ось ви!... Бють ся крила...	Я син Цітьми, я син Сьвіту,
В очах бігають огні...	Тільки крил нема мені,
О, яка у вас там сила!	Щоб у грудях іскру скриту
О, які-ж то ви грізні!...	В ваші кинути огні.
Тільки я вас не бою ся,	Ось ви, ось ви!... Замигтіли
Вийду в степ і в пізній час,	Синім поглядом ясним
Грудьми повними наплю ся	І помчались, полетіли
Волі подиху від вас.	Шляхом темрявим своїм!...

IV. До неба.

О, ясне небо, під тобою	Безсмертний дух у кволім тілі,
Так важко жити на землі —	Мов царь в кайданах тут коня;
Повитім вічною журбою	І дні течуть сумні, не милі,
Старім воздушнім кораблі!	І вік наш сном важким мина.

Тут сльози льють ся дні і ночі,
Тут чоловіка чоловік,
Мов свіра звір закривши очі,
Гризе, мордує з віку в вік...

А ти стоїш яснє, блискуче,
Блакиті краю чарівний,
І нас оттут найпуще й муче
Спокій твій вічний взаємний!...

V.

Рояль ридав, немов людина,
В риданні струни всі злились;
Була то пісня лебедина,
То в згуках сльози полились...

Я знав, чого вона ридала:
Згадала молодість вона...
І перед нею пробігала
Її життя сумца весна.

Її лице усе горіло,
Ходив огонь в її руках;
А бідне серце билось, мліло,
Блищали сльози у очах.

І я сидів... А серце нило;
Я трохи й сам не заридав:
Обох життя нас одурило,
Ніхто з нас щастя не зазнав!...

VI.

Як все нікчемне наше щоденне —
Праця зва хліба в нетрях, болоті,
Щастя міщанське сите, злиденне,
Сльози безсилих, чванство страшенне
Дурнів вельможних, сильних по плоті!
В світі-ж так тихо, в світі-ж так глухо;
Гасне Дух Божий в роді людському.
Слухає серце, слухає ухо, —
Тихо скрізь, глухо в мирі пустому!
Де ті пророки, послані Божі,
Де ті катюги, вістники злоби,
Де ті блудниці сьміливі, гожі,
Жони, що плачуть рано при гробі?...
Неміч, дрібнота, мирна отара,
Салом налита, пилом повита...
Се ще не лихо, се ще не кара —
Сьмітем смердючим вся земля вкрита!...
Крутить ся шар той в небі пустому
Чорний, холодний, жертвий, смердючий,
Море хлюпоче, стогне на ньому,
Носить ся вітер, вітер ревучий!...

VII.

Оповитий життя безпросьвітними снами,
З неровваженим горем в душі мовчазній,
Я живу на землі між своїми братами,
Як в країні безлюдній, в пустині сумній.

Не еднають нас вічні жоденні їх думи,
 Не еднають і віри зневірені сні;
 Мов ті іскри в житті горимо на лету ми...
 Без жалю і горять і згасають вони.

А я плачу, я мучусь, я тяжко сумую,
 Може тільки прикутий на час до землі,
 Бо я й землю люблю невимовно і чую,
 Що я мушу покинути скоро її.

VIII. Вечір.

За могилою могила	Перша зіронька віходе
По степу сивіє;	Крапкою блідою
Землю мла вечірня вкрила,	І сестер своїх виводе
Верх небес темніє.	В синій степ юрбою.

І далеко геть без міри
 Чисте поле мріє,
 Тільки шлях від пилу сірий
 Між ланів буріє.

XI. На березі.

Качаєть ся хвиля, і стогне й співає,
 І мов би живая встає і лягає.
 Далеко на морі стоять кораблі,
 Бо їм не пристати отут до землі.
 А хвиля виходить на берег піщаний
 І бривки скидає на човен дощаний,
 Що в гору здіймає поломане дно,
 Неначе болів у його воно.

Нічого. Рибалка тебе залатає,
 І будеш ти плавать мов трісочка тая,
 Мілкою водою в низьких берегах,
 І будеш дрімати отут на пісках
 Любенько та тихо, не знаючи лиха.
 Мале твоє лихо, дешеві і втіхи!

А море і плаче і стогне й реве,
 До себе на хвилі і мане й зове;
 Зове мою душу і серце звабляє...
 Поплив би я, синє, так волі немає!
 Поплив би далеко, в чужій краї,
 Так тут мов серце, всі думи мої,
 Те серце прикуте до серця родини,
 Порух його з місця — загине в чужині.

ІЗ ПОЕЗИЙ УЛЯНИ КРАВЧЕНКО.

I.

Коли не стане більше сил до бою,
 Омліють руки, — що буде в тобою?
 Гадаєш — ті, яким ти служиш, люде
 Потіхи словом піддержать у труді?
 Дарма! На се вони часу не мають,
 Їх кличе сьвіт, їх втіхи дожидають.
 Хоч би й рідні — не жалуй ся! Ти-ж знаєш:
 Туди спішать, де щастє усьміхаєсь.
 Та прийде час, що веї розсудить діла...
 Ти не жахайсь, робітниче несьміла,
 Відреченя і жертви! Будь слугою
 Нещасних, темних, жий лише любовою.
 Бач, рід кривдителей день в день зростає.
 В їх табір най твій порив не блукає!
 А як часом занадто гірко стане,
 Най думка в вірою в будуще гляне.
 А сил не стане — то вмирай як жила:
 Незвісна, тиха, духом чиста, біла.

II.

Зв'язим рожає живць не вернеш,	Що правдиве — не пропаде,
Не розп'ялиш згаслих зір,	Хоч і фуга замете.
Ні русалок не прикличеш	І краса не запропаде,
В заустілий вині бір.	Хоч низин крильми діткнем, —
Та дарма! Тьм не жури ся	Темну дійсність обвітивши
І лиши безсилий гнів, —	До краси її двигнем.
Не іділлі нам співати,	А любов загоїть рани,
В глуб житя сяга наш спів.	Сліз і крови змаже слід,
Із гнилих обслон обдертий	І обіймами м'якими
Цьвіт буйнійший зацвите;	В новий шлях поверне сьвіт.

ІЗ ПОЕЗИЙ ІВАНА СТЕШЕНКА.

I.

Краю коханому, в горі приспаному,
 Повному сліз та жалів,
 І безталанному і нездоланному
 Я свій присьвячую спів.
 Краю знесилений, тьмою похилений,
 Краю, що ждеш іще лік!
 Хай тобі скрилений, в надих обвинений
 Спів мій слугує по вік!

Ти моя рідная вітчизно бідная,
 Наче те море буйна:
 Бора несхідная, вбогість негідная
 Всю тебе крає до дна.
 І хоч гнітучую фугу ревучую
 Спів не зацятькає мій, —
 Все-ж бо немручю скруту пекучю
 Кликне він гордо на бій!
 І хоч над скрутою нашою лютою
 Паном не стане мій спів,
 Може в могутю, в міцю розкутою
 Інших він зрушить борців!

II. Нашому стороку.

Вік гордого до правди поривання
 І в той же час його тверда межа, —
 Всяк бачить рух твого передсконання,
 Але спинить не всяк його бажа!
 Оброєний діливною старою,
 В крові ти йшов по життєвім шляху,
 І гордий пан з душею біржевою, —
 Той призрів люд, що склав тобі-ж пиху!
 Ти взяв усе, що міг стягти з голоти,
 Повер її обдерту на загин
 І створені трудом її пишноти
 Стовлем заклав серед земних руїн.
 Але чекай: вже край твоїй сваволі!
 Хай скрасиш ти ще більше власний стан,
 Хай сьвіт тобі віддасть всі чари долі, —
 Та знай, що ти лиш на годину пан!
 Бо вік новий, твій спадкоємець милий,
 Писі твоїй страшну готує смерть...
 Знай, довго ти не виживеш безсилий
 І упадеш нараювавши в-щерть.
 Але впадеш, як дід кавок, чудесне, —
 Скарбами весь розсипавшись кругом,
 І в ласки їх наш голий люд воскресне
 І рай півна заслужений трудом!

III.

Чари всюди. Плес сияння,
 Зел рясних краса;
 Сьвітле далечі всьміхання,
 Сині небеса.
 Все повито в рясду вроду;
 Рай — куди не глянь!

Тільки чом отут народу
 Не до раювань?
 Через що питіму силу
 Вічна боротьба
 Хилить в раннюю могилу,
 Мов канчук раба?

На що всі народні муки?
 Геть сей запит, прич!
 Не влекшить робочі руки
 Він же ні на гач!
 Кажуть, розум є в природі,
 О, як є, — то злий!

Бо за що на всім народі
 Ліг ярмом той стрій,
 Де страждання довгочасне,
 Людям як на страх,
 Єсть одно наряддя щасне
 До прийдешних благ?

IV.

Мрії рожевії, мрії широкії,
 Що як вогонь завялись,
 Жаль мені вас, непригоди глибокії,
 Дужі й тепер, як колись.
 Жаль вас, бо віє й тепер хуртовиною
 З півночі, з дальніх світів,
 Теж як і перше в степах над країною, —
 Морок життя подоліє.
 Так не цвисти вам в повітрі холодному
 Довго ще, мрії знадні:
 Силувано крила пориву слободному,
 Сили лежать як в труні.
 Отже тримайте ся, квіти жаданії,
 Хай вас зима дошкуля!
 Пройдуть колись же часи невблаганії
 І привіта вас земля!

V.

Все оживає, все в сьвітлі хвилюють ся —
 Ниви, степи та гаї...
 Воля в повітрі погожому чуєть ся —
 Ваблють нас чари її!
 Всюди весна, всюди втіха безкрайная
 Диха й бадьорить мій ум...
 Глянеш кругом — і скорбота потайная
 Злине з розважених дум!
 Всюди весна!... Лиш тобі, мій пригноблений
 Вічним безладдям народ,
 Не заблищить чомусь в радість оздоблений
 Промінь здоволля й догод!
 Осінь холодная, осінь гнітучая,
 Грізна мов самая смерть,
 Край сповилá мій і в злі невгавучая
 Слізми злила його в щерть!
 І хоч вона і пролине суворая, —
 Люд не рішить ся ярма.
 Змінить її не весна сьвітоворая,
 А ще лютіша зима!

Із недрукованих оповідань О. Я. Кониського.

І. Бугай.*)

Вже-ж живучи на світі отак як я, — сьомий десяток, — чого-чого не перебудеш: инколи така тобі пригода випадє, така халепа прикинець ся, що й не стямиш ся, звідкіль вона, чого й за що й про що? От розкажу хоч про себе, яка мені трапила ся пригода: далєбіг, що й сором і шкода споминати! Ну, чи чув таки хто з добрих людей, щоб де в світі чоловіка обернути на скотину тай ганяти в череду? Буває і досить часто, що чоловік сам стане скотиною, поводить ся з людьми, що твоя безрога, в „адинь чась“ забреше по-песьки, завищить мов зінське щеня; так сеж иньша річ! Тут чоловік з доброї волі стає скотиною, але-ж він перебуває з людьми — в сім'ї, в товаристві, в громадї. А то щоб чоловікови наказати стати конем чи волом і ганяти його в череду — сього хиба лише в нашому селі й можна, а то більш ніде в світі не чувано, не видано...

Отже во мною таке було! Трохи не два тижні велено було мені бути за бугая. Ну, як таки його так, самі по-

*) Отсе оповіданє переданє було мені пок. О. Я. Кониським ще 1885 р. для „Зорі“. Тодішня громадська цензура признала його нездалим для друку в „естетичних“ причин. Надіюсь, що естетичні погляди серед нашої громади на стілько змінили ся, що сьогодні кожний залюбки і без соблазна прочитає отсе живе, надиханє щиро-народнім гумором оповіданє. — *І. Фр.*

судить: чоловіка примусити, щоб ходив у череду наче бугай, щоб жив не в хаті з людьми, а в стайні з кіньми... Кому не скажи, не повірять, а от вам хрест святий, що не брешу. Тай старий уже я брехати.

Ось слухайте, хто охочий, як воно було. Давня се річ: либонь чи не сорок, а то і всіх пятьдесят літ назад. Мені двадцятий рік минав, а тепер без одного сімдесять. От воно й виходить сорок і девять. Давно. Чи памятаєте, як нас з козацького уряду на казенний повертали? Ніхто не визнає? Де вам і зазнати! блазні ви проти мене! Щоб ви знали: був у нас колись свій, виборний козацький уряд, а ото після першої великої холери — цур їй! — зараз скасовано наш уряд; натомість заведено міністерію якусь, тай нас, козаків, до неї привернено. Що то за міністерія така — не скажу; з роду не бачив, нічого й брехати. А то вже міністерія постановила від себе „палати“ по губерніям; а „палати“ поміркували-поміркували, тай виміркуваги від себе окружних начальників: се значить, менше начальство, а середільше — палата, а найстарше значить сама міністерія. Отже окружний начальник — один на цілий повіт; деж то видано, щоб одному чоловікови за всім надивити ся, всьому дати і привид і лад! Не можна сего, хоч би ти був з головою в винницький лембик завбільшки, то сам нічого не вдієш: день, другий, тай підтончеш ся, перестанеш. Мусіли ті окружні начальники вигадати ще менше від себе начальство — волостних голов; а сі ще менше пригадали — сільських старшин. Ото скільки начальства набрало ся! Тільки оте саме старше і підстарше начальство було від царя, значить, царь його настановлював; а менше начальство настановлювала від себе палата; а голови й старшини від громади, по вибору б то: кого громада подобає, того й обере собі. Отак і зник наш козацький уряд і стали ми не то козаки, не то панські; зовемо ся козаками, а урядує над нами казенне начальство. Так воно мабуть від Бога призначено було; а чоловік мусить корити ся Богу й царю; і в писанні так сказано.

Набіг і на наше село окружний начальник, зібрав громаду, гукає і наказує:

— Вибирайте собі урядників!

Вибрали десяцького, соцького, збірщика, отамана, старшину; а писаря, спасибі йому, сам привіз, а то щоб ми й робили собі в світі, коли-б не привіз! В нашому селі й духу письменного не було!

На старшину обібрали Осипа Марченка; чоловік він ще молодий, хоч трохи й непритаманий, та щож робити, коли ніхто лучший ні за що не хотів старшинувати. Звісно: у кого є охота раз-у-раз біля начальства терти ся? Певна річ, що й без начальства не можна, але-ж люде не марне говорять: „Близько біля начальства, близько біля смерти“. І Марченко довго сперечав ся, не хотів старшинувати, та громада перемогла, мусів покорити ся.

Добре! Старшинує ото він; чи добре чи не добре старшинує, вже про те не скажу; не тямлю. Тільки за щось ото вони з писарем не зійшлись, якось глек розбили, тай пішло у них розбрату-брату. А нам що до того: вони собі начальство, а ми люде; нехай собі, як знають. Гарзд! Прийшла якось і моя черга іти на стійку. Тямите, що то значить на стійку? Цілий тиждень мусить чоловік перебувати і день і ніч у розправі: пильнувати, щоб і в хаті в розправі і на дворі було чисто; де сьміття попадеть ся — метлу в руки та замети; одно слово — порядку доглядати; куди пошле писарь, чи отаман, чи старшина — дак збігати, кого покликати, кого привести, коли трапить ся кого під різки, то се вже діло стійкового, — і різок пучок принести і бити-сікти його діло. Бريدка се річ, та щож, на те воля начальства, — сьвята його воля; та воно і в писанії сказано: „Повинуйте ся і покоряйте ся, та не внидете в напасть“. Чи може й не так там сказано, та се вже дарма; хоч і не так, аби до ладу...

Кличе ото мене старшина Марченко: — Гей ти, стійковий! На завтра в ранці громаду щоб скликав, та щоб усі були, чуєш! Щоб ніхто нічим не змагав ся: від начальства таке важне діло прийшло. Щоб без слова усі приходили.

Се було на самому вже останку весни: люде об'орались, обсіялись, в полі роботи нїякої; домували люде, та коло двору — яка в кого робота була — справляли. Зібрала ся уся громада біля розправи; навіть і московські люде,

паробята, що ще не ходили в громаду, поприходили: цікаво всім стало послухати, яке таке „важне діло“ прислало до нас начальство.

Вийшов до громади Марченко з писарем, стали на рундуці. — Так і так! — почав Марченко. — Прийшов від начальства наказ такий: аби ми громадою вибрали собі бугая... Чуєте?

— Бугая? Себто як?

— Як? Звісно як — вибрали, тай годі.

— На що нам той бугай? — озвав ся хтось.

— Се вже не наше діло! — промовив старшина. —

На се вже воля начальства; коли начальство каже, щоб був у нас свій обчеський бугай, так щож тут діяти? Щоб був — значить, і треба щоб був.

— Адже досі якось обходили ся і без бугая? — знов хтось змагаєть ся.

— Обходили ся і без старшини і без голови, а тепер не можна обходити ся, от і все! Начальство велить і годі! — одповів старшина.

Загомніла громада, стала змагати ся, що вік прожила обходячись без бугая, то й далі обійдемоь, а се вигадки тільки. Тут писарь як визвірить ся на громаду:

— Та що се ви бунтувати хочете, чи що? Забули хиба, що ви під новим начальством? Не тямите либонь, досі не отовтали ся, що тепер не те, що було колись! Начальство наказує бугая завести, а вони змагають ся, колотнечу піднімають, та за се!

— Годі, пане писарю, годі! Хто там змагаєть ся? Ніхто про колотнечу й не гадає. Я навіть і в думці не мав.

— І я ні.

— І я ні.

— А я хиба гадав?

— По мені хоч і двох бугаїв.

— І я не проти того.

— Бугай — добре діло.

— Видима річ.

— Коли вже начальство каже.

— А вже-ж, а вже-ж.

— І самі бачимо, що без бугая не можна.

— На силу, дав Бог силу зрозуміти. Так би й зразу, а то понесли теревені, тільки час загаляли! — озвав ся пан писарь. — Тепер от вибирайте і годі!

— З чого-ж його вибирати, пане писарю? Коли-б було з чого, то-б воно й нічого; чом би й не вибрати? А то-ж ні з чого; у нас ні в кого з хазяїнів нема бугая.

— У мене, коли-б був, я й без слова подарував би його на обчеського; так-же нема і з роду-віку не було.

— Нема і в мене; признати ся, я боюсь і дивити ся на бугая; колись у Деконці, ще я хлопцем був, дак бачив, як панський Кочубеевський бугай підняв на роги молодицю. З того часу я коли де й взиру бугая, то втікаю.

— Небезпечна, значить, річ бугай.

— У мене назимочок такий є, дак коли воля начальства, я готов поступити ся їм на громаду. Беріть!

— От і добре!

— От і дякуємо вам, дядьку Іване!

— Поздоров вас Боже за таку добрість!

— Верни вам Господи сторицею!

— Я не жалію для громади; а назимочок добрий; може хто бачив?

— Як-же не бачити його!

— Се отой половий?

— Еге, еге, він самий!

— Я його добре знаю! З його бугай вийде хоч куди!

— Так, значить, і ділу кінець! Тепер, значить, і по демівкам можна!

— Дурні ви! — озвав ся старшина Марченко. — Он послушайте, що каже пан писарь: він каже, що треба не назимка, а бугая; та не простого бугая, а такого, як начальство каже. Начальство каже, аби громада вибрала бугая. Розумієте ви, чи ні — вибрала. Значить, бугай, се не той бугай, що з рогами, а се така „должность“, уряд значить. Такий самий, як от і иньші уряди, що начальство позаводило, от як десяцький, соцький, отаман.

— Он воно що! А я гадав собі, бугай, так бугай, аж бач, як воно!

— Ну, коли так, то мій назимок на се діло не годить ся! Я його поверну на вола!

— То як-же се воно так?

— Чудне щось!

— Не довідоме.

— З роду-віку не чув.

— Не доводило ся й мені такого чувати! — мовив Марченко. — Але-ж коли начальство заводить нові порядки, то вже його воля.

— А вже-ж, а вже-ж.

— Начальство знає, що й як.

— Коли-б не знало, то би начальством не було.

Одно слово: наказав старшина вибрати на бугая когось із громади. Отут то й почали люде змагати ся. І той не хоче, і сей не хоче; той старий, той многосемейний, тому ніяково, люде висьміють; просьвітку не буде, особливо на вулиці між дівчатами. — Вже-ж, каже пан писарь, когось да треба вибрати.

— А от кого, панове громадо! — обізвав ся мій сусіда Трохим Лисий. — От кого — вказуючи на мене — Михайла Мокрицю: він як раз вдатний буде на бугая; парубок молодий, одинокий, безземельний, господарства за ним нема, він вдовиченко, мати ще при здоровлю.

— Еге, еге! — загомніла громада.

— Та що ви, люде добрі! — став я змагати ся. — Змилуйте ся, не нівечте мене, який в мене бугай; шукайте кого придатнійшого, а мене визвольте; на таку „должность“ треба чоловіка не аби-якого.

— Годі, годі! — загула громада. — Нічого базікати: його, його, Михайла Мокрицю на бугая; він парубок при здоровлю, нехай послужить громаді і начальству вірою й правдою.

— Чи так, то й так! — промовив старшина.

Я в ноги громаді, прохаю-благаю визволити мене з сієї должности. — У мене, кажу, мати-вдова.

— Байдуже! Ніде не дінеш ся і мати буде при тобі і ти при матери.

— Визвольте, пансве громадо! — молю ся на вколїшках: деж там, і слухати не хочуть. — Не наша на те воля, воля начальства; наше діло справити загад начальства.

— Не змагай ся, синку, не змагай ся! — радить старий дідуган Петро Гринь. — Послужи громаді, аби твоя сила...

— Дідуся! — кажу я. — Сила без голови шаліє...

— Тай розум, синку, без сили мліє... Не змагай ся, послужи, я тобі добре раджу, воля начальства.

— Та де се в сьвітї, — кажу я, — чувано, щоб отаке начальство...

— А заськи про начальство! — гукнув писарь. — Мовчи та слухай!

— Правда, синку, правда! — знов радить мене старий Гринь. — Придерж язика, памятай, що коли млин меле, то борошно буде, а язик меле, біда буде.

— То як-же останнє ваше слово, панове громадо? — питає Марченко.

— Мокрицю! Мокрицю! Мокрицю на бугая! — гула громада.

— Та я не хочу!

— Не схочеш по чеськи, підеш по песьки.

— Його, його, Мокрицю на бугая...

Як я не змагав ся, як не кланяв ся, як не блавав, нічого не вдіяв.

Громада розійшла ся, а я став бугаем. Марченко зараз, щоб мене в стайню поставити, та спасибі, вже пан писарь заступив ся за мене, відрадив старшині.

— За звичайного часу, нехай, каже, він в людьми в стійковій хатї ночує; але щоб стайня раз-у-раз була в порядку, і нехай він, себто я, добре пильнує; як тільки зачує дзвоник, то се знак, що начальство біжить; тоді нехай прожогом у стайню.

— А в день же як з ним? — питає Марченко.

— В день, відома річ, — мовив пан писарь, — в день з чередою нехай ходить!

— Так, а чим же нам його харчувати? — доцитує ся старшина. — Як про се в законї стоїть? Вичитай лише, щоб й я знав.

— В законї про се нема нічого: загодї як закон писали, дак про бугаїв ще не було загаду од начальства.

— То як-же воно буде?

— Вже-ж ніяк инакше... Звісно, чоловік сїна й трави не їсти-ме, треба йому хліба і до хліба; дак нехай по черві разом з пастухами харчуєть ся по дворах.

— Хиба що так...

Порадили ся пан старшина з паном писарем, як кон-
тентувати мене; та тоді взяли ся загадувати мені, як і що:
коли до череди виходити, як у череді, як перед началь-
ством; напучують мене, аж ось зненацька, несподівано
сусіль моя мати. Вона, бачте, дочула ся вже, люде пере-
казали, яка мені пригода випала.

— А що отсе, — каже, — ви пани-урядники з моїм
сином загодіали?

— Нічого, бабо, чи молодиче! — одказують їй.

— Як нічого! Занівечити парубка намогли ся, тай
нічого! Вам байдуже, а у мене він одинчик.

— Хиба йому що станеть ся? — каже писарь.

— Господи, і язик не одпаде у тебе, пане писарю,
отаке верзти! Та де се в сьвітї чувано, щоб парубка на
бугая повернути?!

— Мабуть чувано, коли начальство загадало вибирати.

— І вибирайте собі кого знаєте, а мого не займайте,
не нівечте чоловіка.

— Ніякого йому нівечення не буде; щож тут такого?
Вийшла від начальства така должность, треба-ж її комусь
відбути. От громада вибрала й твого сина і нехай здоров
послужить! — втихомирює пан писарь мою матір; а вона
замість втихомирити ся, ще більш лютує. Таки мушу правду
повідати, завзята вона, покійниця, була: вже коли до когось
було пристане, дак голоруч од неї не одкараскаєш ся,
доти в'їдати-мєть ся, доки на своє поставить.

От і пристала вона до старшини та до писаря: — Від-
пустіть тай відпустіть мого сина, без того до дому не піду!
А вони їй одно твердять:

— Не ми його вибирали, а громада!

— Дурна ваша громада!

— Гей ти, бабо, прикуси язика, довгий він у тебе,
щоб часом не вкоротили!

— Отсе ще не видала! мовчати! щоб я мовчала! Не
на таку випали, нікому не змовчу, до самого царя дійду!

— До царя далеко! — радить писарь. — До голови вдай ся, ближше.

— І до голови, і до окружного, і до палати, і до самого царя, — скрізь дійду, всюди стежку знайду, свою дитину не попущу, не дам з неї знущати ся. І вигадали-ж отак анахтемські душі! Громада... громада постановила, щоб вас стовма постановило... Громада вибрала, бодай ви на мари вибрали ся...

Отак вона їм прочитувала, аж доки пан писарь не звеліли десятнику відвести її до дому; а я сиджу та слъози ковтаю...

Іде в ранці череда повз розправу:

— Ану-ну, стійкові, виганяйте бугая в череду! — гукнув пастух.

— Іди, Михайло, в череду! — мовив до мене стійковий.

Насунув я шапку на вічи, щоб нікого й не бачити і йду собі повагом з боку.

— На перед, на перед! Рушай на сам перед, як слід бугаєви! — гукає на мене пастух. — Рушай, рушай, а то пугою піджену!

— Дядечку! Я все одно, з боку! — прошу ся я.

— Не можна з боку, начальство загадує! Сам тямий добре, що се не те, що бувало колись — то був у нас уряд, тепер стало начальство!

Ходжу я з чередою день, другий, тиждень; ночую в розправі з стійковими. Сам не тямлю, що зо мною; так погано мені, так соромно, особливо отсе було у вечері, тільки було що череда в село, так дівтора й висипле з усіх дворів. Дивлять ся на мене, пальцями вказують наче на яке чудовище.

— Ой, ой! дивіть ся, дивіть ся, який бугай!

Довели мене капосні діти до того, що я почав шпурляти на їх паличем, землю. Не помагає, ще гірше лізуть у вічи та дратують: „Бугай — бугу, бугу!“ Перетерпів отак я цілий тиждень; у вечері випросив ся у стійкових, щоб пустили мене до матери побачити ся. Думка така була: пораджу ся з матірю, та ноги на плечі і сьвіт за очи. Десь да пристану до людей, а тут мені не в моготу;

прямо, хоч петлю на шию, та на бантину. Прихожу до матери, а мати й каже: — Тривай, синку, через ніч! Завтра сьвята неділенька, голова приїде, розбере нашу справу, я ходила до його.

Другого дня в обід справді приїхав голова прямо до росправи; питає у старшини, що се, каже, у вас таке дієть ся?

— Нічого, пане голово! Начальство загадало, щоб був у нас бугай.

— Ну?

— То ми й вибрали собі.

— Та се ви з глузду зсунули ся, чи що: аж скрізь такий загад, щоб бугаї були по селам, а ніде сього нема, щоб парубка на бугая вибрати. Хто се вас так напутив?

— Начальство так звеліло.

— Коли се так?

— Тоді й тоді; така бумага прийшла з округи.

— Де та бумага? Хто її читав?

— У писаря, він її читав; вже-ж ніхто більш, я чоловік неписьменний! — каже старшина.

Приніс писарь бумагу. На лихо й голова не тямить прочитати.

— Ану, — каже до писаря, — читай, як там написано: я послухаю, чи так як і до нас, чи може инакше як.

Читає писарь: „Немедленно и неукоснительно позаботится, дабы общество обзавелось своимъ отборнымъ бугаемъ и объ избраніи такового донести мнѣ“.

— Гм! — промовив голова. — Ану ще раз, як воно там стоїть „відборного“ чи що?

— Ні, „одборного“.

— Гм! у нас сього нема: нам прямо написано, щоб був свій бугай, тай годі, а тут бач „отборного“. Щож се воно значить? — питає голова у писаря.

— „Отборный“ — себто по нашому „виборний“, — мовив писарь.

— Гляди лише, чи так? Щось воно неподобне.

— Так, іменно так: „виборний“, значить вибрати бугая.

— Та тобто з людей, з громади? Ой навряд, чи так, чи не брешеш ти?

— Хрест сьвятий, що так; бо от і далі стоїть: „объ избраніи“, значить — кого виберете, донести. Ми й донесли так, що вибрали Мокрицю.

Голова задумав ся. Довго думав, та тоді до мене: — Нічого, парубче, не вдієш, громадська воля така, та загад начальства, треба корити ся! — і поїхав собі. А мати моя вдала ся до повітового міста, да там до окружного начальника. Вклонила ся йому. За тиждень прибіг окружний у наше село, розпитав ся як і що, зсадив писаря, надавав старшині лящів, а мене визволив з должности бугая і розповів нам, що в тій бумазі було написано, щоб громада купила собі бугая такого як слід... От воно яка пригода була мені... Давне діло отсе, а з того часу так мене й зовуть бугаєм.

Лесько.

ІЗ ОПОВІДАНЬ ОЛЕКСАНДРА КАТРЕНКА.

I. Із записок українського народолюбця.

I.

Як тільки я приїхав на село літкувати, так не гаючи ся і почав знайомити ся особисто з селянами. Швиденько, гаразд я спізнав ся таки не з одним тільки. Зараз же то біля мене у неділю, чи й так у яке сьвято, скупляеть ся чималенька вже громадка. Дехто з них то заходить побалакати й у будень навіть. Власне ненароком підслухав, що мене хвалять, кажуть: „гарний пан!“

Позбирають ся люде, а я їм і читаю книжки, яких я навмисне задля того чималенько таки накупив у місті перед своїм приїздом сюди. Але я не читаю їм ані беллетристики, ані поезії, книжки такого змісту я грамотним даю до рук задля власної прочитанки, як-же кому, то і зовсім їх дарую; я-ж їм читаю тільки про те, що безпосередно стосуєть ся до материяльного життя їхнього селянського. Таке моє читанє задля них дуже-дуже корисне. По всьому вони мені безкрайно вдячні. Увесь час читав я їм наукові астрономічні речі. Вже прочитав про хліборобство і травосіяне, кінчаю про огородину, а потім розпічну і про садовину. Звичайно читаю я їм не по українському, бо таких же книжок у нас на нашій мові і немає, а по московському.

Поприходивши, всі до одного сїдають і сидять тишенько, слухають уважно і сліпому було-б видно, що всі

все дуже тямлють. Читаючи я звертав увагу на них і бачив те по їхній міміці. Слухаючи вони на що саме задля них цікавих місцях переглядають ся, обмінюють ся своїми враженнями, балакаючи очами, киваючи чи крутячи головами. Так і можна було втямити, як вони один одному немов кажуть: „А що? Бач, як на світі робить ся!? Бач, як і нам треба-б робити?!“

До того-ж не без того, що я їм дещо і пояснюю таки. Одна тільки дурна баба було вбрала ся в наше коло, та і наробила бешкету чималенького. Як почав я читати, як горох і чичевицю сіяти, то вона почала чомусь хусточкою обтирати ся. На неї не звернули уваги. Як почав я про бараболю читати, то баба наша почала вже плакати, як слід таки; коли-ж ряд дійшов до буряків, то вона, гемонська баба, захлипала-захлипала, а потім ще несподіване та на ввесь голос і затужила, так і заревла, як корова! Я невимовно здивував ся. Звичайно-ж, що я спинив ся і запитав ся у неї, чого се вона? І щоб же ви погадали?! На вдивовижу вона відповіла мені:

— Та як-же? Коли-ж так-же жалібно, так-же жалібно, та так-же гарно ви читаете, паночку, там об чімсь, що точнісінько-ж, точнісінько, як і в церкві!

Така дурна баба! Сказав їй, щоб вона йшла собі геть відселя і звелів їй, щоб вона ніколи не приходила вже більше слухати, коли не вміє того.

Взагалі-ж то без виемок усі безперечно дуже мені дякують за все, що я їм тільки не читав зо своїх тих книжок. З усім вони згоджують ся цілковито і ймуть віру непохитну, що воно так гарно-б робити, як написано у книжках.

— А як-же?! А як-же?! — кажуть вони. — Хиба-ж не втямно кождому, що воно оттак далеко краще, ніж оттак, як ми отсе, темні люде, робимо!

Радо обіцяють ся все, що тільки чули від мене, прикладати на практиці. Що вони так і робити-муть, в тому я певний.

От тепер я впевнив ся, що треба тільки вміти в народом поводити ся, а то можна багацько-багацько чого хоч в ним, на користь йому, наробити; і до того дуже те все

легко, бо наші люде сливе як великі діти. Взагалі-ж я переконав ся, що то за гарний, за дуже гарний, зовсім морально непопсований той наш народ! Навпаки сього той тільки про його що може сказати, хто його зовсім не знає.

А які наші люде, Боже, нещасні, убогі! Доводить ся мені майже їм усім допомагати то тим, то сим, чим можу, а що найбільше грішми. Все у мене вони по троху позичають. Але які вони всі чесні! Ні одного ще не трапило ся, щоб не приніс мені позиченого їм і неодмінно у наперед обіцаний їм день. Занотуйте-ж собі, що гроші дають ся без ніяких розписків і векселів, та навіть і без свідків. Але я рідко у кого увесь борг цілкома відбираю. У иньшого тільки половину візьмеш, а половину йому за його чесність подаруеш. Від самих же, як на моє око, убожійших, то я зовсім нічого не брав, все їм дарував. Бог з ними! Що там задля мене яких три чи пять рублів? А задля них се великі гроші! Тим більше-ж ще, що з найубожійших селян і що найкращі слухачі були тієї моєї аудиторії.

Жінка моя теж добродійствувати почала по зможности своїй до того. Вона лікує всіх хворих селян: і тих, що самі до неї приходять, і тих, яких до неї і приносять. Моя жінка аніяка не лікарка, не хвершалка, навіть не акушерка або дантистка, вона скінчила „інститут благородних девиць“, то звичайно вона й орудує тільки домашніми способами. Найбільше-ж вона всіх йодом маже, а в середину дає Olei ricini та Chinini muriatici. Пють слухняно і все дякують, кланяючи ся низенько. Моя жінка також і одбавує маленьких діточок то одежею, то обувом, а иньших то й зовсім від голови до ніг поодягала вже.

Почав ся сінокос. Пішов я дивити ся, як люде косять траву. Межи косарями вбачив і деяких з моїх слухачів. Побачили і вони мене, зраділи, витають ся. Дивив ся я, дивив ся і так здаєть ся легко косою тією махати: як грають ся немов вони. Скортіло і мене спробувати. Мелькнула гадка, що се-ж безподібна гімнастика, бо-ж як є вьсього корпусу, та ще і на свіжому воздуєї і при бальзамно-пахучому повітрі! Попрохав я у заднього косаря косу. Махнув нею і влучив її низком у землю. Так вона

і загрузла! Ледви-ледви що я її не поламав, чи як вони мені сказали, „не порвав“. Почали мене вчити, показувати, як треба косити. Почав я махати і по їхньому, але махав-махав і все у мене незграбно виходить. Трава на пів залишається стояти, деяка тільки лягає, а не зрізується, та і та, яка позрізувала ся, то не туди впала, куди їй слід падати.

А фігура моя мабуть!?!... Аж сам почуваю, що невимовно комічною вона повинна бути! А втомив ся я як швидко?! Засипав ся і аж капотить з мене. Е, ні, косити дуже важко!

Всі з мене сьміють ся, аж лягають, та регочуть ся! Я не ображаю ся. „Нехай собі! Щож, коли є з чого?“ Чую, що з заду мене хтось иньший тихенько вмовлює не сьміяти ся з мене так уже виразно, соромить навіть усіх. На те один якийсь голосно йому відповів:

— Та хіба-ж сьміяти ся гріх, чи що?

— Адже-ж! — згодив ся з ним і другий. — Звичайно, гріха немає!

— Еге! У панів усе не по нашому! — сказав ще і третій. — У них усе не по простому, а по книжках!

— А й справді! — додав ще й четвертий. — Ха-ха-ха-ха! — заліз ся він. — Та подивіть ся бо, та подивіть ся, як панок косить! Ха-ха-ха-ха! Єй-же Богу, вмру від реготу!

Оглянув ся я, зиркнув, тай косу опустив. То душно мені було, а то аж холодно зробило ся. Се-ж кепкував з мене один із що найкращих, із що найнадійних моїх слухачів!

II.

Вийшла гарна книжка! Видрукована „Наймичка“, поема Тараса Григорєвича Шевченка аж у сто тисячах примірників! Та дешеві-ж які книжки! По копійці кожда, як-же купувати сотнею, то 50 копійок сотня. Користуючи ся своїм літковим пробуванем на селі побрав ся й я ширити межі селянами той гарний твір нашого славетного письменника. Купив собі сотню й нумо!

Хотів було даром роздавати, та мені нараяли і я цілком згодився з тим, що не варто те робити, мов: не беріть-муть. Як-же-ж вони будуть купувати хоч нехай і за шага, але за загарованого власною важкою працею шага, то будуть на ту книжку дивитися як на сьвятощі. Так то й так! Продавав я книжку по копійці. Продаж ішла шпарко. У мене аж душа моя українська раділа, аж підскакувала вона в мене.

Два-три дні і у мене з сотні книжок залишилося тільки дві! Деж таки мені було не впевнитися, що у нашому народові до гарної книжки живе найкращий смак?

Найбільший контингент моїх купувателів були парубки і підпарубочі. Еге, бачу, що і у низчому стані людськості, як і у висчому, найбільше прогресивний елемент — молодіж.

Приходить парубок і каже:

— Дайте мені ваших книжок на пятака, ось і гроші! І тикає мені до рук того пятака свого. І лиха година, що в мене тільки дві книжки є! Не хотілося, а мушу не уконтетувати гарного купувателя. Неодмінно-ж, неодмінно сьогодні поїду до міста за другою сотнею.

— Немає в мене на пятака! Ось тільки дві книжечки залишилися. Возьміть, коли хочете, поки сі, а решту прийдете, то я вам завтра додам. Сьогодні, бач, поїду і привезу з міста! — сказав я йому. Кажучи-ж я на того парубіюку приглядався і миттю згадав, що буцім-то сей-же самий уже вчора купив у мене дві книжки. Щож се таке? Вчора дві і сьогодні йому потрібувалося п'ять?! На віщо се йому стільки? Вже чи не на перепродаж? Се дуже цікаво! І почав я його розпитувати:

— Здається, що ви і вчора купували у мене книжки?

— Купував.

— І аж дві?

— Дві купував.

— На віщо-ж се вам сьогодні знов, та ще й п'ять?

— А на цигарки!

— На які цигарки?

— Та на такі, що їх курять. По вашому, то вони кунаросами звати-муться!

— От таке! Та хіба-ж можна он такі книжки, та на цигарки?!

— А як-же?! Ще й як можна! Вони добрі на цигарки! Папер не лихий щоб зовсім, та і чималенько його! Куди-ж пак, як у нашій крамарні купувати, то за стільки, за скільки ви копійку берете, там і за три не возьмеш! Дуже добрі книжки! Привозьте ще, та побільше! Купувати-мемо!

III.

Сьогодні в ранці я був на великому базарі нашого людного міста. Ходив дивити ся, як наші селянські люде, приїзючи до торгу, книжки собі купують.

Підійшов я до людини з кошиком. Глянув і по погляду людина та буцім-то своя. — Певно, — погадав я собі, — не чужинець який з його, хоч-же і обмазаний він виразно тим чужинством, як і всі ми містові, але все таки земляк, бо неодмінно якийсь міщанин з передмістя. Земляк, то з ним і побалакати якось приємнійше, наче щирійше можна.

Кошик у його повний-повнісінький книжками і календарями. Календарі найбільше такі, що до стінки їх вішати. Я перебрав і передивив ся сливе їх усі. Малюнки на них, то майже царь і цариця і так і сяк: царь сам, царь в царицею, цариця сама, царь в купі з царицею і царинятами, цариця без царя з царинятами, царь без цариці з царинятами, царь верхи на коні, царь сидячи, царь стоячи, царь в генералами, царь з салдатами. Є малюнки з палацами, все-ж таки царськими, у Москві і Петербурзі. Є попи, архирей живі і померлі. Коли ось і один малюнок рідний, український! В перспективі хатка, за хаткою степ мріє, гайворонє веть ся, біля хатки гайок, ставок, качата плавають, млинок... Так гарно! На першому пляні стоїть дуже бойка молодиця в розкішному національному вбранні. Я аж зрадів.

— Але чого тільки такий один отсей календарь у вас? — запитав ся я у книгоноші.

— А хто-ж у нас тут такі купувати-ме? Тут таким ходу немає!

— Чому-ж то так?

— А тому, що се панський крам! Сей один я держу так, на винадок. Ачей нагодить ся купуватель такий, як ось хоч би й ви, та і купить.

— Та хіба-ж селяне таких календарів не купують?

— Ні! Анї за віщо! Їм усе царів та царів давай!

— А скільки-ж коштує у вас от такий календарь з царями?

— Найкращий то 25 копійок, є 23, 20 і дешевше.

— А отсей з Україночкою що?

— О! Сей, як за 50 коп., дешевше не віддам!

— Через віщо-ж воно так? Хіба він кращий, чи що, від тих?

— Не кращий, але бач, крам не аби-який, не простий!

— Панський? — запитав я його іронічно.

— Еге-ж! — відповів він мені твердо.

Тут саме перебив нашу балачку селянин. Підійшов він до нас з батіжком у руках і від загалу і пилу весь аж чорний; видно, що він не з близьких, а здалека відклясь приїхав.

— А як би мені купити хорошую казочку? Є, чи ні? — обернув ся він до книгоноші. — Є, є! Чому-ж нема? Є!

І почав він показувати тому увесь свій крам, кожду книжочку вихваляючи. Як з яких, то він і зміст навіть коротенько, декількома словами тому розказував.

Але селянин власне неодмінно перечитував заголовок кожної книжки й по складах. Чую, він читає:

— Ве-се-лий о-по-ві-дач! О! Се вже неодмінно тут буде, коли не про Василя та Марусю, то про Грицька й Гальку, або про Нечипора та Хвеську! Знаємо ми вже такі! Тут і свої всі ті Мокрини і Паньки обридли аж-аж, а ти ще про них і по книгах читай! Нехай їм грець!

І він навіть з гидливістю відкинув „Веселого оповідача“ від себе. Переглянувши-ж, перемацавши і перелічивши всі сторінки, купив він собі книжку під заголовком: „Царь Іерусланъ и какъ онъ себѣ царицу Прозерпину укралъ у мужа ее роднаго Менелая Знаменитаго“.

— О! Отся так уже певно цікава буде! — сказав він віддаючи за неї 3 копійки.

— Через віщо-ж ви так покладаете, що вона цікавою повинна бути? — не стерпів таки спитати ся я у його.

— А як-же!? Про царів пишеть ся, та ще й про яких!? Про таких якиххсь, що так від разу, по простому їх і не вимовиш!

IV.

Познайомив ся я з гарною людиною, інтелігентною, освіченою; чоловік цілком наш. Він держить у посесії собі земельку і живе по всяк час на хуторі. Межи иньшим він мені розказав, що він дуже знайомий з Рашівцями.*)

— Вони, аж декільки їх, що року часово спинають ся у мене. Вони, бачите, складають і залишають у мене все те своє збіжжє, яке встигнуть наздобути собі, поки дійдуть до мене, тай ідуть собі далі ще тоді. Через те то ось я з ними й приятель.

— Вони-ж і книжки носять? — спитав ся я.

— А як-же! Ще скільки! Московські лубочні видання сливе тільки ними і розповсюджують ся у нас по нашій Україні.

— А наші-ж книжки вони ширять, чи ні?

— Соромно сказати, але ніколи ні одної ні в одного не бачив.

— Се на Україні не диво! — сказав зітхнувши я. Зітхнув і він.

— А чи не наутили-б ви тих своїх знайомих хоч Рашівців і до наших таки книжок?

— Та я радий би був усією душею все зробити, але яким робом?

*) Рашівці — велике село у Полтавщині. Хліборобським часом то люде Рашівські, звичайно як і всі, хліборобствують. Починаючи-ж з пізньої осени і до ранньої весни сливе всі Рашівці вибирають ся і швендяють по всій Україні, розносячи такий крам, як гребінці, голки, нитки то що і вимінюючи все те по селах на щитину, віск, різні смухи то що. Такі речі вони скуповують і за гроші. Межи їхнім крамом не послідне місце займають і книжки.

— Та мені здаєть ся, що се можна зробити прості-єйньким робом. Візьміть ось у мене сотню-дві брошурок моїх видань, та й покажете їм, та й нехай вони возьмуть у вас на комісію.

— Добре! З великою хітю так зроблю! Спасибі, що напутили! Давайце книжок!

Се було діло в осени. Перед Різдом приїздить знов до мене той мій знайомий. З першого-ж слова я до його:

— А що? Як у вас з Рашівцями?

— З Рашівцями? Та так... Попововтузив ся я з ними таки чимало!

— Як-то так?! Через віщо?

— Та так! Кумедня була з ними, тай годі! До першого-ж, який прийшов до мене ще в осени, швидко тільки отто я від вас приїхав, я з своїми тими книжками: „Так і так“ — кажу йому — „візьміть книжки!“ А він подивив ся на ті книжки і на мене подивив ся, похитав головою, ще й скривив ся як середя на п'ятницю, та несподівано задля мене і запитав ся:

— А де-ж се ви їх, пане, набрали стільки отсих книжок?!

— А вам на що? Хиба вам не все однаково, де-б я їх не взяв?

— Та ні! Я не про те! Я про те, що ми вже знаємо про сї книжки; бачили вже такі!...

— Ну, так що хиба? Тим краще, що бачили.

— Та те, що зовсім не краще, але нехай їх у бодото! З сими книжками то знаєте де можна опинити ся?

— Ні, не знаю. А де?

— Як пити дадуть, у тюрмагу запроторять!

— Що таке?! Он ви куди! Ні, ви помиляєте ся! Се книжки не такі! Подивіть ся бо, отже надруковано, що і цензура їх розрішила...

— Та так, надруковано! Я бачу, що надруковано. Все надрукують! І про цензуру надрукують, але прочитати тільки, то що там у середині, в самих книжках надруковано!? О!

— Та що-ж? Ну, й прочитайте!

— Тай читати нічого! Я вже знаю. Читали ми вже! Не візьму! Не хочу! Як знаєте, а не хочу!

Та так і не схотів і не взяв. Я до другого, до третього, і всі в один голос, як змовили ся! Як тільки побачить, що українська книжка, так і годі. І руками і ногами від неї. Я вже й у розпач було вправ, коли надходить ще один, самий молодший в них, парубок. І не знаю вже, як про його і покладати, тобто, чи розумнійший він буде від тих попередніх, старійших товаришів його, чи навпаки. Хто його знає! Мабуть, як на око молодих, то він буде розумнійший, а на око старих, то дурнійший. Адже-ж так-же у нас взагалі поводить ся і межі інтелігенцією! Тільки я з ним згодив ся, хоч про те і не зовсім легальним способом, але способом Лойоли, бо, не вам кажучи, брехнею. Коли-ж і він було також, як і ті всі, зараз мені:

— А відкіля у вас сі книжки?

І попереду то мені і в голову не впадало, а сим разом немов мене що осяяло. „Вибрехати ся!“ — мелькнуло у мене блискавицею. Та зараз так та брехня, я й не пригадував її, так вона сама, немов з неба, на мене і зійшла. Так вона без моєї відомости з язика в мене і зірвала ся тоді. Я йому її так і випалив:

— Де взяв?

— Еге!? — Та пильно, гемонське парубя, на мене дивить ся.

— А ось де я їх взяв! Єсть у мене знайомий у Х. книгарь. Якось він у мене позичив грошей, та ось і не віддає, бо нічим у його віддати. Я і надумав ся отсе забирати свій борг у його книжками. Отсе й набрав! Ось відкіля у мене і книжки сі! Знаєте тепер?

— Так он відкіля вони у вас?!

— Еге! Візьміть бо! Візьміть, та і мені запобіжите і вам зиск буде.

— Добре! А який-же мені буде зиск?

— Пів вам, пів мені! Тільки дорожше не продавати, як видрукувано на книжці.

— Добре! Пів сотні візьму на спробуванку!

Взяв він. Через пів місяця повертаєть ся.

— А що? Як з книжками? Попродали?

— Тільки до першого села й доніс. Аж з рук повиривали. Давайте ще! Скільки є у вас, то всі заберу.

І забрав. Я-ж отсе приїхав майже навмисне, щоб зробити ще більшого запасу.

Оттак у мене з тими Рашівцями!

V.

Отсе декільки днів гостював у свого давнійшого знайомого, молодого лікаря, у його на селі. Я зазнавав його добре ще тоді, як він учився в університеті, ще в нашому місті. Дуже гарна людина з того студента тоді була! Він тоді аж мріяв, як би швидче скінчити курса, та ще щоб і не аби як, а гаразд, і нести тоді не тільки свої знання, але і себе самого на користь рідному народови. Тепер ось уже він декільки років лікарює, урядуючи в земстві.

Село, в якому він живе, велике. Тут його амбуляторія, невеличкий шпиталь і аптика. Круг-же його діяльності на всі чотири боки верстів по 50. Що дня йдуть і йдуть, ведуть і везуть до лікаря хворих з усіх кінців „участка“. Менше сотні на день ніколи не буває, а більше то непорідко. Хворі різноманітні, аж до хірургічних включно. Пан лікар умудряється вправляти ся з таким числом пацієнтів у яких 3—4 години ще і з чималенькими інтервалами задля відпочинку власного.

— Інакше і не можна, а то й сам пропадеш! — казав він мені. — Ви-ж зауважте й те, що мені ще кожного дня, коли не туди, то сюди і їздити доводить ся!

Не ввиходить, а швидче влазить до прийому баба. Зігнула ся вона в три погібелі, руками підперла жолудок, скривила ся, охає.

— Що в тебе? — питає її лікарь.

— Поясниця, що й розігнути ся не можу, і живіт болить!...

Показує на низ.

— Угу! добре!

Глянув на неї тільки віддалі лікарь, та й пише вже на колірному паперці щось швиденько.

— На, бабо, та й іди до аптики, там тобі дадуть ліків. Пити-меш, то й минеть ся!

Аптика тут-же в другій, сусідній кімнаті. Баба по-дибала, полізла.

— Що ви їй принесли? — цікавлюся я.

— А так там дещо жолудкове.

— Хиба в неї жолудок? А може в неї яка жіноча хворість, бо-ж і поясниця болить і на низу оттут...

— Може! Може бути, але я покладаю, що в неї тлунок — через те, що в них більше все тлунок.

— А хиба не можна було-б як слід її обдивити ся?

— А Господи! Та коли-ж мені її обдивляти ся?

Хиба-ж ви самі не бачите, скільки оттам і оттам ще їх дожидаєть ся?! — відповів він мені нервово, показуючи рукою на зачинені двері в сусідню горничку „приймну“, а головою кивнувши на вікно, бо-ж справді і біля рундука на погляд наче початок ярмарку був..

Лікарь подзеленькав дзвіночком, даючи тим знати черговому хворому, щоб той увіходив до лікаря в лікарську з „приймної“. Раптово двері відчинили ся і пропустили високого, але тонкого, хваткого, середнього віку чоловіка.

— Здравствуйте, Петре Степановичу! — поздоровкав ся з ним лікарь, як з давно знайомим. — Що? Знов за ліками?

— Еге-ж!

— А користь є вам від них?

— Та буцім-то трошки не так болить уже!

— Ну, то й пийте на здоровлячко! Ось квіточок і ходіть до аптики, та й візьмете знов те-ж саме, що й попереду.

— У його ревматизма рук! — сказав лікарь мені.

Чоловік той повернув ся йти, але лікарь його спинив:

— Петро Степановичу!

— А чого?

— А як-же ви з своїм братом поводите ся?

— А так-же, як ви і казали!

— Тобто?

— Тобто не пускаємо його до себе, та й годі!

— Ну, се й добре! Так і слід! А батько як?

— Та і батькови також нараяли! І батько також, як і ми. Куди-ж пак! Видюча-ж смерть страшна однаково, що й нам, що й батькови. Прощавайте!

— Ходіть здорові!

— Се козак, та ще й дуже заможненийкий. Землі в них багацько! — обернувся до мене лікар, коли той вийшов.

— А через віщо-ж се вони свого брата не пускають до себе по радї вашій?

— Та, бачите, він хворий.

— Пранцями, чи що?

— Ні! У його грудна хворість.

— Яка-ж саме?

— Та початок звичайної сухотки.

VI.

Колись то я знав дуже гарну людину. Був студент в університеті нашого міста, та й який-же, який з його щирий був патріот! Того патріотизму у його одного тоді було стільки, що з сьогочасньої молодіжи, яку мені доводить ся зараз знати, і з десятерьох стільки не навить-гаєш його.

Був той парубок дуже палкий, до без-краю енергічний, прямодушний, широко-сердечний, чесний, сміливий! Був він аж з занадто широким сьвітоглядом, а до всього того був він ще й нищий духом такий, що аж Толстовців усіх він дивував тим.

Звичайно, як патріот, то не міг він не бути і народолобцем. Куди там! Ще й яким він народолобцем був! Вся мета його власного вчення — більше, вся мета його життя у будучині спиняла ся цілковито до того, щоб узброїти ся йому до краю найрізними знаннями, і науковими і по зможности житєвими, та тоді і йти анахоретом на степи, на села і працювати там широко аж до загины (так він власне казав) усім: і руками, і головою і власним прикладом. Мовляв, задля братів своїх меньчих, оттих єдинокривних, більше ніж рідних, він згоден був віддати душу і тіло. Він бажав нести межі них сьвітло культури, цивілізації, прогресу і тим дати їм зможність втямити їх людськість і довести їх до самопізнання і до спізнання того невимовно лихого становища, в якому вони і не існують на сьвіті, а мучуть ся...

— О! Тоді впізнають вони і про те, хто їх і довів до того! О! Тоді прозріють вони і знов понесе батько Дніпро ще крови немало! — казав він за батьком Тарасом і так він казав тоді вище-голосно, що ми, слухаючи його, дивлячи ся на його, спіритичним способом мабуть переймали ся невимовно патріотичними почуттями його. В ораторови самому-ж ми вбачали якогось месію, якогось уже героя! Ми на його тоді сподівали ся, як на камяну гору! Ми покладали на його надії невимовно великі. Філософствуючи, ми казали:

— Так! У нас вже був один великий ґеній, який підніс нас на стільки міццю своєю, що нас, занедбаних, забутих було всіма, згадав аж цілий сьвіт. Той ґеній розбудив нас усіх від важкого вікового сну. Власним прикладом він збудив межи нами силу працьовників, які пішли по його слідах і які і тепер ще, все збільшуючи ся і збільшуючи ся, йдуть і йдуть, виринають, нарождають ся без кінця і краю!

— Але той ґеній не зробив ніякого політичного діла, бо-ж він зовсім і не був політиком. Тепер же, чи коли небудь ще попередніми часами, повинен уже бути в нас і надзвичайний ґеній політики! Ми купно всі, власне того не тямлячи, по якомусь законуви природи, крок по крокови собою виробляємо того ґенія. Він з'явивши ся на сьвіт, як у фокусї, сконцентрує все, всіх нас і поведе нас в собі, та навіть ще і з великим прогресом на перед.

— Той ґеній нам тоді махне рукою тільки і всі, і старі і малі, сліпуючі навіть, радісно підуть за ним. І звершить ся тоді наш ідеал і буде тоді рай у нас нам на нашій власній, рідній землі. Оттоді вже покине тужити наша нещасна, обікрадена чужинцями і занебана своїми стара ненька! І отсе коли-б-то наш п. Н., та й не був би тим нашим месією!

Так сподівали ся ми, не зводячи очей з оттого нашого парубійки.

Минуло вже три роки, як він скінчив курса, та й не схибив таки своєї мети, а й справді таки поїхав на село. Він досягнув свого палкого бажання, одержавши собі місце урядове судебним слідувателем в повіті, та ще й у самому

серці України, і осів ся у великому селі. Я не кидав зносин з ним і був з ним у частенькій переписці. Все він, що листа, кликав мене приїхати до себе погостювати. „Подихати літковим, рідним, сільським воздухом, подивити ся на своїх меньчих братів і сестер і вбачити їх такими, якими вони є справді, не ідеалізованими!“ Так він мені писав. А я все українським звичаєм збирав ся, збирав ся, та отсе, кажу-ж, аж через три роки таки зібрав ся та й поїхав.

Приїхавши до його, я побачив діяльність справді велику могого приятеля, аж занадто справді енергічну діяльність, але яку?! Але мої індивідуальні поклади про те були-б може й помилкові, то нехай же краще читачі і читачки загалом покладуть, чи то гарно, чи ні він там робив. Я-ж буду константувати оттут перед вами тільки голі факти його діяльності, та й то по можности коротенько.

— Жінка не повинна бути рабинею! Жінка не повинна жити на кошти свого чоловіка! Жінка повинна бути рівнею своєму чоловікови у всьому! Праця жінки тільки задля власної родини — недостойна її, як людини. Праця кожної жінки на сьвіті повинна бути широкою, загальною, задля всіх і де тільки може піднести жінку до високости тієї, що зветь ся вона людськістю. Інакше то жінка все одно, що скотиняка! Релігійні шлюбви, родинне жите — се мервотина! Дітей мати взагалі, се велика розкіш! Як-же кожду розкіш повинно нищити, а обмежувати ся треба тільки самим що найпотрібним, то й дітей не слід мати. Коли-ж уже в кого є непоборна хіть до того, то одного-двох що найбільше такому й буде! Більше вже то буде гидотно.

— Американці розумні люде, весь сьвіт же про те скаже, і вони давно вже вигадали гарний спосіб, як керувати людині що до числа свого плоду. Знаєте як? Кастрация жінок неодмінно потрібна і неодмінно по американському бойкому способови. Кожний лікар те може вам зробити.

— Але тоді-ж людськість переведеть ся на сьвіті! Але-ж тоді зробить ся і з нами те, що і з Французами зараз робить ся через те, що вони вживають негати́вні боки цивілізації. Тоді-ж почне вимирати і наша нація! — по-

пробував було я тихенько сказати йому. Але: — Так що! І нехай вмирає! Дуже мені те потрібно, щоб людськість наша та й взагалі збільшувала ся! На віщо мені або вам те?! І ви і я умремо, і всі перемруть — рано чи пізно, однаково! Офірувати собою-ж, добробутом свого життя задля чогось не то що невизначеного нікому, але і зовсім несвідомого нікому, того чогось будучого, принаймні нерозумно. Ні! треба брати від життя все те, що можна тільки взяти і ніяким робом не дурити себе якимись там мріями!...

Оттакую я вчув проповідь його. Ось у який бік він кинув ся зі своїм прогресом.

— Я прогресивна, я культурна людина! — кричав він передо мною. — А прогресивні і культурні люде всі до одного так гадають, покладають і кажуть, як отсе й я вам! Старі мозкосухи можуть тільки сперечати ся хіба, не згожувати ся з такими новітніми прінціпами життя, які отсе виявляю я вам! Сі ідеї високі і задля старих певно вони не можуть бути втямними! — закінчив він, надививши ся на мене аж із нехтуванням, через те, що я віком старійший бач його за декільки літ, хоч про те я з ним тоді і не спорив.

Але він помилив ся. Не тільки старі мозкосухи, але й нарід увесь навколо його не то що не хотів його послухати ся, але і не втямив його.

Селянська жінка ніяк не могла собі второпати, як-то вона нічого не робить, або менше вона робить над свого чоловіка і чому то вся та важка її праця і господарки і матери не варта нічого?

— Адже-ж вас, жінок, не вибирають ні старшиною, ні старостою, ні десятським, ні сотським, ні судьями! Хіба-ж се вам не прикро? — пробував він визначити жінкам їх нерівноправність.

— Оттаке! Чого-ж там прикро?! Навпаки! І не треба нам! Ще-б чого та бракувало! І вигадують, а ще й пан! Чоловіків наших відривають від праці, від господарства, силоміць начиняючи у ті пани, а то ще і нас вам захотіло ся-б покарати! Ні, вже, пане, ви по воронячому не жаркайте нам! — одержав він собі у відповідь.

— Ну, коли вам не бажаєть ся такої рівноваги, то чому-б наприклад жінці, та ще й селянській, не бути урядником, попом, дяконом і дячком хоч би, або що?

Вже на се то деякі баби тільки і всього, що неухажно прискали йому в вічі. Найбільше-ж число з них, почувши таке від його, мовчки повертали ся і швидче тікали від його, невимовно ображаючи ся на його.

— Ач який! Глузує з нас, та й годі, немов справді з дурних! — казали одні.

— Се він натякує, бач, що і у попа, і у дякона, і у дячка коси і в нас коси! Так мало чого! Он і в кобили коса буде, як їй її заплести, так і кобилі попом, чи дяконом або дячком бути!? І вигадує нісенітницю! А ще й пан!... — казали другі.

— Отсе-б пак! Чоловіка зоставида-б біля печі порати ся та немовлятка годувати, а сама-б сіла верхи на коня, та гайда урядникувати! Ха-ха-ха! Цікаво було-б! — казали треті, та й багацько казали, всього не перелічити.

Чоловіки те-ж не тямилі його, а головно через віщо їм багацько дітей шкодить? Вони знають, що діти, то благодать Божа! Вже з 5 років кожної дитини селяниновибатькови поміч, а далі то вже й ось яка! На старість же літ, то той селянин із голоду вмере, в якого дітей нема. Аж обурювало людей невимовно, як то з жінкою, з людиною та можна навіть подумати обернути ся, як із якою небудь скотинякою, як із яким небудь кнуром, жеребцем або бугаєм. Невтямно і те було задля них, через віщо воно шлюб чесний (як по їхньому), то по панському бач негарно, а розпустне жите (як по їхньому), то пан вихваляють?

Нарешті-ж і межі чоловіками і межі жінками пішла поголоска, що пан — антихрист, що він у свою віру людей перевертає і печаті прикладує. Люде почали не то що його обминати, але навіть від його втікати. А се примусило нашого пана Н. виголосити, що наша українська народня маса до без-краю безглузда, інертна до якої-б будь культури.

— Народ наш природничо призначений до загину, до вмираня морального, а з ним і національного. Він повинен обміцнити ся кровю якого небудь иньшого, здо-

ровійшого народу; от хоч як Москалі, і змішавши ся з ними, жити новим житєм, інакше-ж то наш нарід повинен згинути з виду землі.

Се до такого покладу селяне довели нашого культурного народника. Інтелігенція-ж селянська обернула ся з ним трохи прихильнійше. Коли-ж одна підстаркувата дячиха цілком перейняла ся тими культурними думками його і спізнала, що й справді вона нерівноправна з своїм дяком.

— Цілий же вік, цілий же вік одно знаю, що все дітей водю та й водю, та все їх вигодовую та виховую. Бач, аж десять яких лобуряків! Окрім того і все господарство на моїх же руках! Він же, мій дяк, то що робить? Тільки що на тиждень раз, багацько як два, у церкві службу відправить, чи то де на хрестинах або на похованках паний напєть ся!? Прийде, то я його віддубасю, віддубасю, попотягаю, попотягаю за ту його косу погану, ото тільки й мого, на тому тільки й душеньку свою одведу. Ні! Так не можна! Годі! Добре, що мене пан ось надоумили! Покину свого дяка і сю каторгу, та й піду у сьвіт робити користь загалови, а не то що киснути все задля родини тільки своєї.

Поклала оттак уперта баба, та покинувши й справді дяка, дітей, подала ся до міста і пристала чи в найми, чи не знаю вже й як, до якогось протопопи вдівця за го-сподарку йому з усіх боків.

Ще одна попада молоденька те-ж на підставі проповіді нашого передовика захотіла ширшого сьвіту, та й покинула свого бідолашного попика і пішла до нашого-ж пана проповідника переписувати в його канцелярії різні папери. Пан від неї аж не стямить ся! Він розхвалює її за незвичайний її розум, за її культурність і обіцяє їй велику будучність, немов би рідкої ще у нас української справедливо цивілізованої жінки. До слова треба сказати, що попада та й гарненька таки собі...

Але і молодий піп, обездолений удівець та й солом'яний, і ввесь загал иньшої інтелігенції селянської після такого випадку з попадею, невимовно обурили ся на нашого пана. Про його зложила ся легенда навіть, що десь біля Петербурга існує пустельний острів Голодай і буцім-то

наш пан купує його у правительства, маючи поклад оселити ся на йому і оснувати там нову релігійну секту з Українців й Українок. Головний принцип тієї секти немов буде той, що всі, і жінки і чоловіки будуть там спільними, дітей же на тому острові аніяких ні в кого ніколи не має права бути!...

Нарешті-ж зробило ся таке, що і селяне і інтелігенція навіть аж бачити нашого пана не можуть! Жити йому в тому місці нашої селянської України зробило ся зовсім неможливим і він мусів покласти:

— Отряхаю від чобіт своїх порох сього проклятого кутка моєї родини! Бачу тепер, що культурним, цивілізованим людям не місце на селі! Тут їм нічого робити! Їх місце в місті. Там їх дійсна праця! Відтіля тільки вони й можуть ширити свій світовий прогрес. Місто, се огнище всього красного. Від того огнища світ летить ся вже і на села. Через те то я і повинен тікати, тікати й тікати як швидче відсіля.

І він аж плакав та прохав мене, щоб я йому відшукав яке небудь місце у місті хоч за саму маленьку платню.

— А попадаю-ж як? — попитав ся я у його.

— Я возьму з собою! Неодмінно повезу її, як трофей моєї корисної тут праці задля загаду.

— І довго-ж ви у себе її будете держати? Цілий рік?

— Ну, чого-ж цілий рік? Цілий рік неможливо, особливо нашими прогресивними часами, коли кожда людина у своїх поглядах, звичаях, смаках перемінюеть ся ледви не що дня. Будемо жити, поки не подякуємо один одному. Вже-ж во мною так раз було, ще там у місті, от з тією інституткою, знаєте?

Я похитав тільки йому головою, згадавши і справді ту бідолашну, молоденьку інститутку...

— Добре! Але не второпаю тільки, як воно у вас те робить ся? Добре-ж, як ви разом надокучите один одному, а як-же-ж вона тільки вам надокучить, та й годі, то тоді як?

— Ну, то і тоді-ж, звичайно, яке-ж може бути купне життя? Звичайно, що й тоді треба розпльовувати ся!

— А на яких-же підставах і умовах?

— Хе! Які-ж там можуть бути підстави й умови, коли ми, ви те забуваєте, у всьому зовсім же рівноправні. Нехай тоді вона собі йде, куди схоче, і я собі піду, куди схочу, та й усе!

Ну, що мені залишалося на все те йому казати в своїм старим мізком? Я тільки що й міг, се від чистого серця побажав йому і справді як найшвидче тікати з села і щасливо жити хоч в усіх містах великих і малих цілого світа, але ніколи, ніколи не повертати ся вже і на мить ані на яке село нашої нещасної України...

VII.

Довело ся мені ще побувати у знайомого народолюбця дідича. Він лічить себе рідним сином села і свого народу. Він намагаєть ся всією міццю аж до наймалішого, як найменше відрізнати ся від навколишньої громади і через те бути що найближе до неї. Він каже, що вікуючи серед українського степу, нічого там у Німців запозичати ся хоч чим небудь, коли є своє все, та ще й гарне, та ще й предковичне.

Одежі нашого хлібороба той пан ніколи не скидає з себе ані в будні, ані в свята. Та одежа в його неодмінно по всяк час і з такого-ж точнісінько материялу, з якого її шикють собі і всі селяне, в якій одягають ся і всі його наймити.

Житє щоденне того пана те-ж сливе ні в чому не відрізняєть ся від такого-ж пробування довколишнього люду. Лягає спати він іноді і пізнійше своєї челяди, але встає то також із півнями, як і всі люде його. В купі з наймитами своїми і однаково він і працює. Я був у його молотьбою, коли постійних (рокових і строкових) наймитів було у його майже 100 душ. При гуртовій праці біля парової машини я довго не міг впізнати пана дідича межи його батраками. Не швидко вже я його побачив на скирті межи хлопцями, як скидав відтіля снопи вилками.

Годує він своїх наймитів так, що й сам з ними інколи їсть. Їв і я з ними і добрим борщем смакував. Розплачуєть ся він з ними, нікого ніколи не обманюючи. Штрафів

ніяких ані за які провинности у його немає. До земських начальників, чи до яких би то небудь суддів діло у його з наймитами, хоч би яке, ніколи не доходить. Він судить, карає і милує у своїому маєткови сам усіх винуватців. Кодекс його карний істнує з трьох параграфів: 1) Лайка у різних її відтінках, включно до грізно-голосної ще й з нагрожуванем кулаком і з обіцянкою найдалі чого більшого. 2) Те більше, то-б-то задля недорослих чубки і потиличники, а задля дорослих по пиці і 3) Геть з очей на всі чотири боки!

Крадїжки в його не буває ніколи ніякої. На дивовижу мені біля садка, та на що! навіть на баштані в маєткови ніякої сторожі немає.

— Як то так?! — спитав ся я про те.

— А так! — одержав у відповідь. — У мене кожний член моєї маєткової родини один одного береже від лиходїйства, бо лиходїям у нас, бач, місця немає!

Коли тут, як є в час, прийшли два наймити.

— А що скажете? — спитав їх господарь.

— Кенське діло!

— Яке-ж саме?

— У ночі злодїїв бачили ми!

— Кого саме і що вони крали?

— На баштан ходили! Не спало ся нам обом і бачили ми, як Панас і Тарас, певно зарані змовивши ся, підняли ся тихенько та крадькома і подали ся кудись. Невдовзі повернули ся вони і з кавунами, а в Тараса ще й диня була. Сьогодні в ранці ми об тому розказали всім нашим, а всі отсе нас і послали до вас, щоб ви їх прогнали. Покладаємо так, що баштан не задля себе одного ви садите, а й задля нас же всіх, ще задля нас і більше, ніж задля себе. Що ви там власне в купі з своєю панією зїєте, а ми всю решту поїдаємо гуртом, так хіба-ж можна ще й красти? Проженіть їх, а то вони почали з баштана, а далі до чого й гіршого поберуть ся ще, а думка-ж на всіх буде!

— Еге-ге! Се так! Се добре, що ви сказали мені про се! Так кажете прогнати?

— Проженіть!

— Добре! Постривайте-ж!

І пан подивився по книзі, дістав гроші, одлічив скількись і віддаючи тим, сказав:

— Добре! Нате-ж гроші! Се їх заробіток, і віддайте їм, та власне їх і проженіть ви. Від мене-ж перекажіть усім спасибі!

На скільки я вбачив, то наймити всі люблять свого пана. Вони не дивлячи ся ані на його одіж, ані рівну з ними працю, так і в вічі і за очі звать його паном і уважно. Наймають ся до його люде навіть дешевше, ніж у які небудь навколишні мастки. Коли кому небудь, переманюючи, в двічі навіть дають, то й то дарма, не йдуть і тоді від його.

Поблизу чимало є мужиків дукачів. Усе однаково вони, як і пани дідичі, мають масток у себе. Найбільше з них виселенці з Таврії. Вони Українці. Всі звать їх Тавричанами. Так до них і за в тричі більшу платню від мого знайомого дідича люде не йдуть. Кажуть:

— Тавричанин багацько заплатить, а за те всі жили з тебе вимотас, до смерти загонить тебе працею! І Боже упаси! Дарма, що свій, а гірше гіршого в його жити!...

VIII.

Був учора в окружному суді. Вільна була хвилина, то й пішов. Судили звичайних селянських злодіїв конокрадів аж декілька чоловіка. Сьвідків селян було багацько. Старий дід сьвідок відповідає на всі запити судового голови, а потім і прокурора поважно, голосно й льоїчно. Оборонником був якийсь юрист молодий, помічник присяжного повіреного, покликаний до сього діла судом. Дійшла черга і йому до слова. Але дід не дав оборонникови не то що, навіть і запити сформувані як слід! Він його перебив і з злістю в вимові ледви не прокричав до його:

— Та чого ви до мене сікаєте ся?! Чого чіпляєте ся?! Відкасніть ся від мене! Не збивайте мене з правди, бо не зібете! Та й взагалі чого ви?! Певно покладаєте, що

в них гроші є?! Так помиляєтеся, бо як їх ввіймали, то всі гроші від них тоді відібрали! Немає тепер у них нічого! Покиньте їх, бо не накурите біля них!...

І відходячи на своє місце, той дід бубонів собі під ніс, але задля всіх чуто:

— Оборонець! Аби-б гроші, то радий розпинати ся і за душогубів, та славити їх, не то що! Ач, сікаєть ся! Знаємо ми вас брехунців!

IX.

У місті Н. несподівано вмер один із наших найвидатніших діячів. Погадав я, що треба-б від нашої громади хоч телеграму колективну послати до громади того міста і хоч тим виявити наш спільний жаль такому спільногромадському горю. Зредагував я ту телеграму і метнув ся з нею по всіх „наших“.

Насамперед, звичайно, до найповажніших я було пішов, а опісля вже хотів як слід і до малих. Але первий же з високоповажніших і з що найщиріших, до якого я спіткнув ся, зараз же і поставив мені заковику, та ще й яку!

— Я не можу дати своєї згоди на підпис мій у телеграмі і власне не підпишу ся!

— Чому-ж се так?!

— А тому, що я ще пенсії не вислужив!

— ?!

— Я ось і Літературно-Наукового Вістника хоч і одержую, але не на себе, а на свою жінку і все через те-ж саме.

— То-б-то через пенсію?

— Еге! Окрім же того і взагалі я маю уряд державний, то мені зовсім не можна виявляти ся з своєю прихильністю до українства...

— От таке! Та я-ж те-ж са...

— Ну, то ваше діло!

Почувши таке, то до високоповажних інших я вже й не обернув ся. Обмежив ся я малими. Малі підписали ся всі. Були межі ними і з державними урядами, але ні один із них навіть і не заікнув ся ані про яку пенсію, ані про иньше що таке небудь.

Чого-ж воно так, що чого великі боять ся, того малі ні? Чи не навпаки воно повинно-б було бути? Едипе, де ти? Розв'язи нам се питання, спасибі тобі! Поки-ж Едипа немає, то я поставлю тут: — ?!

Х.

Приходить до мене рідна людина, бо ширій Українець. Людина інтелігентна, без ніяких дипломів, але розгорнута, освічена, культурна, до того ще й талановита: в його свідомий навіть на Русі-Україні поет.

Спіткало бач його горе! Залишив ся він без звичайного йому заробітка. В перспективі навіть аж голоднеча всієї його чималенької родини перед очима йому вже стояла.

— Та хиба-ж можна в таку розпач вдавати ся?! — сказав я йому. — І не гріх вам?! У вас же стільки близьких людей межі поідейниками вашими! Гляньте лише, скільки-тільки людей наших ось яких поважних, могутніх навіть в житєвому спільному колі. Та ось хоч би Н. або Р., то вони, хоч той, хоч другий, одно слово тільки промовлять там де небудь і край, так зараз вам і буде не то що яке небудь, а навіть красне місце! Вони ж вас знають давно вже і добре, то моя й порада: йдіть сміливо до них!

— Та якось ніяково йти прохати! За другого, то воно-б ще й нічого, а за себе...

— Ху! Який ви! Не прохати, а потрібувати, вимагати ви маєте право! Кождий з нас повинен один одному допомагати у всьому! Се повинно бути задля нас святим законом! Се принцип гуртовности, братерства! А де гуртовність, там і діло, там і користь задля діла! Інакше то ми пропащі люде, інакше то й справді ми негідні своєї національности мати, інакше то нам немає місця на світі! Ви-ж подивіть ся на Німців, Французів, Англічан і інших, як то вони, коли на чужині, межі собою поводять ся! Подивіть ся ви й на Жидів, на Поляків, та й на інших усіх народів, чи то народців, які або в такому-ж стані, як і ми, існують, або-ж навіть ще і в кращому: як то вони гуртують ся, як то вони один за одного і купно за

кожного аж розпинають ся?! І через те вони й існують і будуть існувати і нічого їх не зломить. І будуть їх усі знати і будуть їх усі поважати. А ми-ж хіба що, які? Ми-ж те-ж хочемо бути собою, то хіба-ж таки і ми не будемо так робити, як і всі розумні роблять?! Ідїть, кажіть, і вам дадуть! — Умовив я таки його, підбадьорив і він згодив ся завтра йти до своїх „братів“ за помічу.

Але тиждень, два — і знов він до мене приходить.

— Ну, що? Як? Де ви тепер на посаді? На якій? Адже гарна?

— Гарна! — засьміяв ся він нервово, та мить-дві і захлипав, заривав, як дитина.

— Боже! Яке-ж то велике горе повинно бути, коли доросла людина та починає ридати!?! — думав я, глядючи на його.

Коли-ж він трохи заспокоїв ся, то розповів мені от що :

— По пораді вашій був я у пана Н. Він мене прийняв дуже ласкаво, обіцяв зробити все. Попрохав він мене навідати ся до його через декільки днів. Коли-ж я знов прийшов до його через тих декільки днів, то він присогласив мене прийняти посаду нічного сторожа тієї вулиці, де й його оттой великий палац стоїть.

— Що?! Якого се сторожа?

— Та от, що по вулиці через цілу ніч ходять та колотушкою колотить. Добродій, бачите, мабуть покладав, що мені, як поетови, то і повинно при зірках та при місяці жити, а в день спати. Ну, що-ж? Я подякував йому за ласку, та вже не знаю, як від його й вийшов!

Я було то не повірив йому про таке, але ту-ж мить пригадав собі анальоґічний випадок, який трапив ся декільки літ тому. З повітового міста аж пішки прийшов парубок із міщан шукати собі освіти у тих високоповажних земляків, про яких він прочув, що вони єсть у нашому місті. Довго йому довело ся прошукати, поки він хоч одного та знайшов. Тим же часом бідкав ся він дуже. Нарешті аж єдину свою сьвятощ Кобзаря Шевченкового він ізза голоднечі мусїв продати. Аж плакав бідолаха, розказуючи про те панови Б., до якого він першого прибив ся. І високоповажний пан Б. розжалкував ся всім

серцем своїм панським, звернув на того бідаха свою увагу і зробив задля його все, що тільки треба було по його розумови. Він зібрав усіх високоповажних иньших до себе і демонстрував перед ними того хлопця. Пани дивилися на його і раділи тому доказу, що в народі нашому патріотизм іще не згинув. Межи иньшим парубок прочитав їм свої вірші, які всіх присутніх своєю талановитістю аж вражали. Високоповажні заходилися біля його, а нарешті обмежилися тим, що дали йому місце ліхтарника. Оттого, що по містови з довгим дрючком бігає, та ізові ліхтарі вулишні запалює. 8 рублів на місяць платні. І просвічувався він, всіма занедбаний, біля тих ліхтарів аж яких два роки, аж поки його не забрано в салдати. Де він тепер, що з ним сталося, ніхто не знає, ніхто не цікавиться і не згадує про його.

— Ну, що-ж далі? — спитав я сього бесідника.

— А що-ж? Перехворівши духово декільки днів, я мав змогу піти ще й до другого земляка пана Н. Н. Той те-ж обіцявся запобігти мені навіть обовязково і те-ж прохав навідатися днями. Але коли я пішов до його через декільки днів, то він, побачивши мене, вилупив здивовано на мене очі, а нарешті ще й гегеннув своєю долонею міцненько таки, аж ляснуло, по своєму лобови і сказав мені, що він так заклопотаний, так заклопотаний по всяк час незмічними добродійними ділами, що про мене зовсім же, зовсім і забув! Я йому подякував і за те, та й пішов від його. Не покаявся я ще й на сьому, але намігся і пішов ще й до третього братка. Але третій виявився ще гіршим над тих двох попередніх! Третій то, вислухавши мене уважно, з словами „отсе, що тільки й можу задля вас зробити“, протягнув мені 50 копійок срібних. Як із старцем зо мною він обернувся. Від того то я вже вибіг як опечений, як окропом облитий з голови до ніг! Далі вже до кого ще обертатися, що хочете зо мною, а не можу. Порадьте-ж, що тепер мені робити? Невже-ж так лягти, та голодною смертю вмирати?! — запитався він у мене.

— Що вам робити?! Що?! А знаєте що? Коли так, коли так, коли вони... ми такі, такі, такі... Не доберу, як...

і назвати, які ми, то нехай нам трясця! Терпимо ми недолю, але ми й заслугуємо на неї! Ми жнемо те, що ми самі сіємо! Покиньте ви свою гидоту, та підіть-но до чужих, ачеї користнійше діло буде! Підіть от до пана Т. Він кацап, але, кажуть, гарна людина! Або підіть ви до пана Д. Він хоч і Жид, а ачеї кращим буде від своїх. Підіть-бо!

— Добре! Ще раз послухаю ся вас!

Через тиждень прийшов він до мене радісний. Жид Д. легко запобіг йому і запевнив йому з родиною шматок хліба, та ще і жите культурної людини. Чому воно так?!

XI.

У нашому місті, слава Господеви, не один тільки я з думками і покладами українського народолюбця. Ні, нас тут і в десяток не вбереш! Але диво дивовижне! І чому воно так, що всі з нас, то один одного аж в'істи лагідним був би? Один одного аж ненавидить! Один до одного ворог ворогом, та ще й лютим! Як двоє з нас вийдуть ся, так з першого-ж слова починають третього кого, а то і всіх останніх зі своїх ляяти. Кождий другого судить, осуджує і кождий тільки об собі й покладає, що один він тільки й є гарна людина, та гарний діяч на сьвіті!

Чому воно так?!

XII.

Вчора познайомив ся я з молоденькою дідичкою великого українського мастку. Людина осьвічена. Скінчила жіночий університет. Людина ідейна. Вона що зиму живе у Петербурзі, що літо на хуторі. Вона дуже незадоволена селянами.

— Як вовки які! — каже вона. — Де-ж таки?! Я до них всією своєю душею. Я задля них нічого не жалкую. Я задля них школу держу, маленький шпиталь спорудила, фельдшера содержую, лікарєви приплачую. Я їм допомагаю і так усім, чим тільки можу, а як би ви побаачили, які відносини їх до мене?! Незгірші, як до ворог! свого! Щирого слова ні від кого від них я не вчула ще-

А брехень різних, оманів, то аж-аж! Спитаєш у його або у неї саме пусте що, то й те отвертої, прямої відповіді не одержиш ані за віщо, все кривуляють! Так тобі і виразно, як воно каже се, а зовсім про иньше думає. До мізку своїх кісток народ наш український споганив ся! — сказала вона мені свій твердий поклад. Я-ж вислухав ту народню добродійку, та й поставив: — ?!

XIII.

В нашому місті дуже багацько академічної молодіжи. Тисячі в три чи і вбереш її! Кривних Українців mezi тією молодіжю те-ж можна лічити не сотнями, а тисячами. А чи є-ж mezi ними такі, що з повагою скажуть хоч кому в вічі про себе, що вони не „Русские“, а Українці! Є! А багацько таких? Та... та може десяток, а може півтора і наскребеть ся! Але те дарма, може скажете, їх так мало! То дарма! А все-ж таки у нас у місті є і українська бач академічна молодіж! Яке-ж її життя духове, яка-ж діяльність тієї молодіжи? Ну, яка-ж там діяльність може бути у нашої молодіжи? Вона ще тільки вигравасть ся, настигаючи до тієї діяльності. Хоч ні, брешу! У неї є деяка й діяльність. Діяльність нашої молодіжи виявляєть ся головню в заснованню партій, бо кажуть, що без партій не можна! Кажуть, що партії усюди існують у народів культурних взагалі, а в Українців, то є їх чималенько в Галичині, то і нам, у нашому місті, неодмінно те-ж партії потрібні.

І от, дякуючи молодіжи, у нас у місті існують тепер три партії. Дві партії в теорії більше, а третя, сама найстарійша, найчисленнійша і найповажнійша — основна, бо вона не роблена ким, а природнича партія. Се, так звані, українофіли. Вони люде всі до одного старі віком. Найбільше вони всі люде аж 60-их років. Вони своїми часами і лихої години собі чималенько таки зазнали за свої ідеї. Деякі з них, то по неволі побували иньші біля Білого моря, а иньші і за Уралом. Потім же вони поїднімали ся на ноги, обдумали ся пильно, та й прикипіли міцно до практичного житевого розуму. Зараз-же то вони сидять

собі на надбаних ними, у кого чимазельких тільки, а у кого і великих хлібах, та й раюють. Вони тішать ся собі, що вони Українці і живучи хвилинами й духово, живуть тільки своїм тим колишнім, аж-аж минулим. Сьогочаснього, нового вони нічого не знають, та й знати не хочуть. Ані на гич нічим вони реальним та живим не цікавлять ся! Коли-ж до них хто з земляків більше чи менше енергічних за чим небудь обернеть ся, то вони такому як найшвидче сунуть до рук який рубель або й три, як офіру на „рідне діло“, та тим цілком і заспокоюють ся. Вони покладають певно, що тим вони вже роблють усе, що тільки повинно робити щирому патріотови.

Сю партію у нас звуть мертвою, та вона справді такою і є! Ся партія цілком наша питома і подібної їй ані у одного народа не відшукаєш, та навіть і у вашій Галичині такої нема. Ми гордимо ся можемо таким оригінальним витвором нашого народу в Росії. Молоду партію витворює у нас отта академічна молодіж, що їх яких там десяток чи півтора є. Але вони кажуть: „Як-же-ж бути молодій партії, коли нема старої! Є-ж молода, то неодмінно повинна бути вже й стара! Адже-ж і в Галичині вона є!“ Але старої партії, такої, як у Галичині, у нашому місті не відшукало ся.

— То треба її зробити! — поклали члени молодій партії. А по покладі і накинули вони оком на одного Українця, який уже не вчить ся, бо йому вже літ 40 віку, і який звичайно живе власним заробітком.

— О! Отсе підходяща людина!

До його вони:

— Голубчику ріднесенький, запобіжить нам! Будьте ви у нас старою партією!

Той аж перелякав ся, а через те й сперечати ся з ними почав:

— Господь з вами! Та яка-ж з мене одного буде партія, та ще й стара?! Та я ще і не почуваю ся зовсім старим собі! Я навіть ще й женити ся хочу! А про те, що воно і за партія така? Що мені тоді робити, який мій обовязок буде? Я нічого не знаю!

— Та ви не лаяйтеся і не ображайтеся! Ми вам усе зараз розкажемо! Бачите, старій партії у нас неодмінно годить ся бути. Більше-ж, як вам, у нас нікому її витеорювати. Хоч про те воно й справді вам одному якось ніяково буде цілу партію робити, але сьому ділу можна пособити. Ми вам знайдемо кого небудь ще другого. В-двох-же то ви будете вже формальною партією. Про те-ж, що вам робити, так се-ж простісінько: будемо сварити ся, та й усе! Молода партія з старою партією повинна, бачите, сварити ся, та й більше нічого!

— А як-же сварити ся? Лаяти ся, чи що? Так я сього не вживаю аніяким робом.

— Та ні! На віщо там лаяти ся?! Ми культурним способом будемо сварити ся. Ми де небудь у кого небудь зійдемо ся і будемо співати пісень, балакати може об чім, чи може й читати що небудь, а вас туди і не покличемо. Коли-ж ви самі захочете прийти, то ми вас не пустимо. От і все!

— Спасибі, що сказали, що не пустите, то я і приходити не буду. Ну, так, то ще нічого! Коли так, то робіть, як знаєте. Нехай з мене буде і стара партія, коли вам того бажаєть ся.

Згодив ся бач той добряк. Але молодь таки на йому одному не втихомирила ся. Вона ще одного з своєї громадки, який швидко повинен був скінчити курса, прикомандувала до того в товариші. Він до скінчення свого курса повинен був виповняти обовязок другого члена старої партії.

— Як-же-ж скінчиш курса, то тоді вже ти будеш зовсім дійсним членом, бо тоді ти вже не вчити-меш ся, то й молодим не будеш! — сказали вони йому.

Задля користи вітчизни той на се згодив ся. І тепер у нас так, як і в людей, є і стара і молода партія. Вже голою рукою нас і не бере ніхто! Партії в нас уже й сварити ся почали і все в них іде, так як і слід гаразд. А що?! Знай наших! Хиба-ж ми не ми?! Оттакі ми, щоб ви знали!

Останній бій.

Оповіданє

М. Дерлиці.

I.

Настали спеки. Сонце розливало ся промінєм у безкрає гаряче сяєво, обхоплювало землю і гнітило подільські колосисті лани. Лани мінили ся. Срібляста зелень потахла. Хвильованє збіжя, що пригадувало величаве море, відпливало з вітром безповоротно. Червоні маки до разу погасли. Ще тільки опізнений блаваток, як блудний огник, десь-не-дєсь сьвітив ся. Лани жовкли, неначе золотом обстигали.

По селах оживляв ся рух. Люде порядкували по дворах, оглядали свої хліборобські знаряди, що попсованє направляли самі, або йшли до майстрів. Денеде направляли дорогу та доїзди. В олійнях поскрипували ступи, від часу до часу важко гупав таран. Ковалі працювали в кузнях від ранку до ночі, загарливо били молотами в такт, немов виковували якусь мелодию. Млини молоди на всі заставки, а люде суятили ся при кошах, аби мливо скорше відходило. Так у всім. Звичайно повільний та все правильний хід хліборобських занять порвав ся, змінив ся якимєсь поспіхом, якоюєсь нетерплячкою.

Петро Кавун ішов з кісятем по-при хату і витягав во стріхи ще не цілком витесані вубці до грабель. — Час у поле, — сказав. — От як парить! — відповіла Настя, Петрова жінка, і повела очима по овиді. — Чей Бог ласкав, — відповів Петро і пішов між будинки.

Настя підбідювала з надвору хату. Наймичка, Марикіцева Анна, що йно вернула з глиняників і розробляла перед порогом хати глину на піч. Анна була не молода вже дівка і довгий час тримала ся Кавунів. Місила глину і пригадала собі, що мати казала їй приходити до дому, бо стала жати за сніп у Придивуса, — не буде кому робити.

— Деж би я тебе пустила! Адже-ж жнива, сама знаєш, який то час, — відповіла Настя.

— Ще казали, що я все по наймах, та й посивію дівкою, — трохи з жалем мовила Анна і таки зараз стала немов обороняти ся за таку свою бесіду. — Заманюють мене, бо нікому робити, а по роботі знов у найми. Порозносили би й те, що я заслужила.

Замовкли. Настя допитливо позирала на дівку.

— Шкода, що я не пішла за Печилюльку! — відізваля ся Анна.

— А ти-ж годна би періщити його, як Магда?

— Таке то вже моє щастє! Як сватали добрі люде, відрадили через те, що були бідні; за таких, що иньшим поспадали зо стола, самій не хотіло віддавати ся, а тепер прийдеть ся сивіти дівкою!

— Бог з тобою! Славити Бога, ти не крива, не сліпа, кождому сьвідомо, що ти дівка до людей, — уговорювала Настя.

— Як би було придане!

— Або я мала яке придане? Просто з заробітків пішла за газду.

Настя говорила правду. Небіщик старий Кавун мав землі досить, а потребував робучих рук. Він казав Петрови сватати Настю, бо видів спосіб у її руках. Анна не перечила газдині. Знайшла рискаль, шурнула ним у піч, вистругала печину, а палениско зілляла водою. Засьвітила каганець, набрала глини і полізла в піч. У печи зробило ся темно і глухо. Анні зашуміло в ухах. Накладала піч глиною і присьвічувала тим каганчиком. А на душі робилось їй щораз то гірше. В грудях було повно чогось. Анна хотіла його видихнути, коли-ж бо хапало ся серця і боляче стискало, мов кліщами. Голови чіпала ся морока. Гадки напливали самовільно, спотикали ся з собою, як би

бороли ся. Анні повіділо ся, що сьвіт перед нею стісня-
вав ся і глух в отій печи. Її огортав темний смуток.
Пробувала не піддавати ся сумовитим гадкам. Адже-ж
у Кавунів їй добре. Пригадувала собі, чи не скривдили
її коли чим, і не пригадала нічого. Зробила ся якась без-
сильна, аж заплакала. Щиро бажала, щоб хто приязно
заговорив до неї.

Колись бувало мати погладить її по головці, приго-
ворить і вона веселіла, забувала біль. Та тепер і мати
не та стала. Задля своєї користи пуджала її сивою косою.
Ніхто не заговорить — вона сама на сьвіті. І ще при-
плила їй гадка, чи не сама собі винна? Адже-ж сама
держала ся осторонь від людей! На забави молодіжи і не
знати від коли не ходила, а вже два роки, як була на
весілю. Яке їй життя? Знала лише роботу, відпочивала, коли
їла, короткі ночі пересипляла. Гіркий сьвіт! Згадала те
весілля! Інші, молодші, такі підрутки танцювали, дихали
повними грудьми. В їх ясних очах палала розкіш, любо
всьміхали уста, а вона — Анна — в кутику переступала
з ноги на ногу, бо її дусило в горлі, пекло в грудях.
Або ті жарти хлопців! До тамтих молодших дівок були
хлопці ласкаві і не насьмілювали ся так, як до неї. Дав-
нійші хлопці, її ровесники, не були такі погані. Як буде,
так буде, але в гурт тих недопечених парубцюгів вона
не піде. Хлипала. Гадки налітали роєм, аж стратила над
ними владу. Каганець став пригасати — і зашкварчав.
Анна стрепенула ся і шукала опори як потопуючий. Хо-
пила ся Настиної правди, що дівка вона до людей, а отсе
йдуть жнива, вона покаже, яка з неї робітниця. Дрібні
камінчики та грудочки твердої глини давили Аннину до-
лоню, але вона ще дужче притискала глину, немов бажала
заткати жерело своїх сумних гадок.

II.

Сходило сонце. Крайчиком глянуло зпід обрію і звільна
виринали як сьвітляне коло. До заходу посувала ся і ще-
зала по ярах ледво замінна прозора опона. Дрібні ку-
черяві мов піна хмарки поплили в гори Карпати. На листю

дерев по стрісі заблисли краплі роси — деякі мов перли покотили ся до долу. Богаті подільські лани стояли спокійно. На кінчиках колоса тремтіли краплі нічної роси. Було тихо. Коники ще не чиркотіли, часом переключали ся перепелиці. В віддали плигнув у повітрі крогулець, затрінав крилами як метелик і потонув у збіжю. Женці займали постаті і вривували ся в лани. Збіже пручало ся, шелестіло. Падаючи роса займала ся против сонця самоцьвітами; здавало ся, що то скапувало богацтво ланів. Женці напливали відусіль. Прибували пішо, то вовами, підкочували рукави, засукували руки, поблискували зубленими кривими мечами, а потім немов тонули в збіжевім морю. Десь колись тільки виринала біла намітка жіноча, мужичий капелюх, або майнула по верху червона стрічка, кінець дівочої коси, і зникала. І знов тихо.

III.

Петро Кавун піднімав снопи, немов важив їх у руках, обережно закидав на плече, зносив у сторонки, потім складав у полукіпки. Важкі снопи в'їдали ся в його рамена, на шиї набігали жили, але він не квапив ся. Часом вибирав що гарнійші колоски, приглядав ся їм, або й дічив зерна. Був вдоволений. Анна жала в першій постаті. Вязала ся по молодичьки, щоб коса не сікла в очи; тяла збіже серпом, перехиляла ся на лівий бік, немов скручувала ся в стані і складала жмені позад себе в снопи. На відслоненій білій шиї подзвонював металевий хрестик о дрібні коралики.

— Гей, люде! А чия то молодиця заблукала ся поміж нас? — закликала Прокопиха. Челядь підвела ся. Їх звичайно буденні лица виглядали гарно, сьвяточно. В очах палав огонь. Анна ніби відмолоділа. На лиці легко западеніла, при чім білі вічки видавали ся ще білійшими, чорні брови геть-то чорнійшими. Анна зміркувавши, що ее до неї петь ся, голосно засьміяла ся і цодала ся дожити снопа.

— То якась нетутешня! — озвав ся хтось з гурту. — Дуже швидка! — поперчив другий, против того,

що Анна скоро жала. Женці таки добре притомили ся, поспішаючи за нею.

— Чи не Марикіцева то Анна? — піддержувала бє-єїду Прокопиха. — Та либонь. Гарна була була би молодиця. Вже давно пора.

— Аякже, по жнивах тай під вінець. Ручники, дівонько, чи готові?

— Нема сватачів, не треба й ручників! — відповіла Анна.

— Яка-ж бо ти дівонько! В осени прийде з війська Придивусів Василь, будемо сватати. — Женці сьміяли ся.

— Гадаєте, що не дала би путя в його богацтві? — вступила ся Настя.

— Я то й кажу! — прикидала ся Прокопиха. Чельдь ще дужше сьміяла ся.

— Куди ви взяли ся! Хто-ж буде брати богацькі дівки? — ніби співаючи заговорпла одна зі жниць.

— Най сивіють! — рішила Прокопиха. Женці хвалили собі стару. Вона знала таке вигадати, що женці насьміяли ся і не чули втоми від тяжкої праці.

— Кумо Прокопихо, ви будете знати, що давнїше якось инакше було на сьвітї. Не допитували ся, чи дівка богата, чи бідна — дивили ся, аби здорова, роботяща, огорнена, тай сватали! — розказувала Настя.

— І добре було — була газдиня. А сььогодні що? Ще не підникне, не второпає завязати узла на нитці, а вже дружать, аби тільки маєтки! — відповіла Прокопиха.

— Відай тому, що ґрунту обмаль, — завважила котрась молодиця.

— Біса там обмаль! Дучка хиба голоден на поле, а взяв собі невістку, — адже-ж знаєте яку, — тому тільки, що в полем.

— Говорїть, тїтко Прокопихо, хто би не лакомив ся на поле? Таже відповідно до маєтку шанують людей. Нинька зробїть руки по лікті, а нічого не доробите ся.

— Аякже, — богачі най ділять ся між собою, а бідним ніколи нічого не перепаде, немов богачі зліплені з иньшого тіста. Видимо, що й бідні трудять ся на богацькім ґрунті, — сердито воркотїла Прокопиха.

— Бо й є! Бідному щораз тіснійше на сьвітї. Заробить що, зараз проїсть, а з дїтьми що хоч роби. Ще в кого хлопці — хлопці якось скорше примістять ся на сьвітї. А в мене пять дївок, чиста загибель, ніхто й на жарт не питає, чи в мене дівки є. Була-м оногди на тораї — кажу вам — що там тих мамок, — а всі з села, — розказувала мати п'ятох дївок.

— Що мають бідні робити? Міркує собі не одна: зазнаю сорому та покрию сиву косу, — доказала Прокопиха.

— Який то сьвіт нерозумний, — почала співуча молодиця. — Чому би то бояти ся сивої коси? Таже дівкою тільки будь та жий! Нинька в богацтві чи в бідноті — робити треба. А дівці що? Наробить ся через день, то має ніч спокійну; переспить ся на кулаці, має голову легку. Бігме, що правда! Не обходить її ні миска, ні лижка...

Зробило ся тихо, тільки серпи чанч'ан-чанч'ан.

— Чи віддавались би ви, як би знов були дівкою? — спитала друга молодиця.

— Чому би ні, — відповіло кілька голосів. Перша молодиця зальотно крутнула головою.

— А я скажу, чому, — вирвав ся Кавунів парубок Стефан, — бо їрейцар не гроші, коза не худоба, а дівка не людина.

Женці сьміяли ся, аж перестали жати.

— Ей ти їнипику, ти то знаєш по своєму, — корила Настя сина, сама заливаючи ся сьміхом. Дівки поза плечима старших погрожували Стефанови кулаками. Анна не мішала ся до розмови. Вона нераз чувала таку бесїду і сьміяла ся разом з иньшими. Сим разом не сьміяла ся. Бояла ся відізвати ся, аби не сказали їй просто в очи, що то про неї річ. На силу слухала бесїди, що вся звальювала ся на її голову і боляче вражала серце. Не хотїла лишити ся старою дівкою. Бажала жити як иньші люде. Вжала ся в свою постать, немов утікала від гурту і думала пробити ся крізь лани до бажаної долї. Кавун теж підійшов до гурту і був рад послухати, чого вони так сьміють ся. Був утомлений. Болїли кости, але й голова була тяжка. Бо чого тільки він не передумав?! Він же-ж був їавда, що у всьому мав дати розпорядок. Розважав сподї-

ване і несподіване, важив шанси удач і невдач, з усіма їх подробицями.

— Може би ми пополуднували, — сказав до женців, при тім поглянув по ланах. Тут то там стояли полукіпкні мов сироти. Здивовано та сумовито виглядали зпоміж збіжжя ті перші плінники. Женці поквально дожинали снопів, по чім старші присідали на снопах, а молодь бігала по стерни довлячи одно одного. Анна тимчасом поставила сторчаком кілька снопів, а в їх тіни розкладала полуденок.

IV.

Важку працю коло жнив переривали деколи сьвяточні дні. В повітрі стояла погідна тиша. Хмари бовваніли страшною біло-жовтою масою далеко на заході, та при зближеню сонця щезали. Землю опустошено щораз дужче. Сонце припікало широкі стерні, земля де-де розпадала ся, повітре розпалювало ся, спека ставала щораз прикрійша. Женці розгортали ся, розстягали сорочки, відслонювали рамена та плечі. На подув вітру підставляли свої спітнілі груди, при чім примикали очі і витали його як найбільшу роскіш. Піт спливав брудними пасмами по лицах, по карках, заливав очі, уста, та про те женці працювали без упину, підточували золотисте руно до краю. Завзяте горіло як літнє сонце. По просторих стернях люде бродили ключами мов гуси. Дожинали постатей, здоровкали ся з женцями сусідами, та заходили сьвіжі постаті. Де-де гомоніла гуртова пісня... Згодя виходили косарі. Косили то поодинокю, то більшими гуртами, складно замахували косами, туго запинали ся ногами об землю, так що вичовгували рівці, і рубали безпощадно. На очах мов летуча армія застелювали лани покосами. Бій розгравав ся на всіх місцях. Дожинали, косили, гребли. Буйні лани замінили ся в безкраї стернища густо заставлені копами.

— Зовсім збила-м ся з сил, — говорила утомлена Настя.

— Хвалити Бога, було при чім, — завважали женці.

— На те, що перебуло ся, мало волової сили. Нераз лягаючи спати я гадала, що не дожию рана, а християнин

переспав ся на кулаці, рано розвів кости і десь брала ся сила. Але здасть ся мені, що й силі вже край, — жаліла ся Настя.

— Таке мовите, хоч ви молодші, а що я стара? Та чей нинька буде вінок. Воно то так, що як треба, то й сила знайдець ся і коли би ще раз такі лани були, всі вибрали би ся, — поважно говорила Прокопиха. — По правді, як то Бог дав — десь люде в жнива не хорують, не мруть. Нема коли! Чи чули ви, що Онисько цілі жнива робив? А вмирав! По жнивах піде туди, куди був наставив ся.

Було видко, що не лінують ся, а робота йшла пиняво. Женців покидала енергія. Анна не вибивала ся вже з гурту, а ледво що тягала ся. Ноги ставляла як колоди. З ран від стерні, з пропуклин між пальцями слизила кров і обсяхала струпами. Руки попереязувала в сугавах, щоб не пухли та щоб затерпав біль. Набряскле, спіжової краски лице покривали чорні остуди. Очи сьвітили ся з глибоких ямок, як би крізь скляну поволоку. Всі були втомлені і поводили ся як маняки. Стара Прокопиха зісхла на тріску. Тільки шкіра як дубова кора та грубі набучнявілі жили держали старі кости в ладі. Петро Кавун ходив якось боком і жалував ся на біль у хребті. Чорний волос на його голові порудів, як травиця при дорозі.

— Уважаєте? Дучкові плетуть вінок! — заговорив хтось із гурту.

— І нам недалеко! — сказала Прокопиха та почала пісню. За Прокопихою заспівали всі, а від пісні, як від бойової трубки, походили ся сугави, затерп біль, де не взяла ся сила і жінці жваво добивали ся вінця. Настя вже роздумувала, який вони сего року Анні дадуть дарунок за вінок. Анна все приносила Кавунам вінок, бо котра-ж дівка була лучша робітниця, котра була гіднійша нести вінок?

Як плели вінок, то Анна співала найщирійше, вибирала до вінка найчільнійші колоски, а все примірювала до своєї голови, щоб не зсував ся, як буде його нести до дому. Як уплели — то вінок повандрував по руках женців і опинив ся на голові иньшої молодшої дівки.

Анна зойкнула і ваніміла. На хвильку окинула здивованим поглядом гурт женців, потім спалені і попукані її уста задрожали, блиснули очі і вона на́прасно кинула ся на супірницю — відбирати вінок. Але гурт перепинив.

— Анна пішла в стовп, де їй до вінка! — говорили дотепні і сьміяли ся в дурної старої дівки. Анна опустила руки і мов пана пішла хиткою ходою поміж полукипки.

V.

Голосно співали Кавунові женці, йдучи з вінком до дому. Шпаркі коні бігли чвалом. Великий, драбинястий віз котив ся з женцями мов під такт пісні і волік за собою густу хмару пороху.

Позаду воза майже на розворі обіруч держачись драбини їхала Анна і в міру як хитав ся віз ніби пританцьовувала. Вона не співала. Їхала в хмарі пороху і до женців якось усьміхала ся. По обох боках дороги стояли полукипки, як величня, в хвилі повних рухів непроглядна армія. То був образ з'ужитої сили і енергії.

За короткий час хлібороби позвозили свій добуток у села. Поля зовсім занімили. Тільки Дідурова Гандзя окутана в лахи як мара порола стерні торбою і збирала полишані колоски.

МІНЯТЮРИ.

ХХІ. Москаль.

Аж дванацятеро чоловік повів наш старшина Хведот Мурмаль з писарем Купріяном Миколаєвичем у стан до прийому. Поміж некрутами був і Грицько Петренко, другий син Трихвона Петренка, що торік у осені оженив сина свого Грицька на дочці старої удови Якидинихи. Хоч і молодий був Грицько, хоч батько й знав, що через рік йому неминуче треба йти у москалі, одначе оженив сина — через те, що старший його син Павло одрізвив ся від батька і почав жити своїм господарством. Він же, Трихвон, зі своєю жінкою були люде старенькі, їм треба було взяти у хату невістку, щоб робила. Поки був некрут на прийомі, Олена, жінка його, тішила себе надією, що може його не візьмуть у москалі; коли-ж побачила, що Грицько вернув ся до дому з хрестом через шию на зеленій стрічці, вдарила ся бідна молодиця об поли руками, почепила ся чоловікови на шию тай заголосила: „Краще-б я тебе ніколи не бачила й не знала, аніж побачила тепер тебе у зеленій стрічці!“

Старшина наш, Хведот Мурмаль, завів такий порядок: кого брали у москалі, він сам тому чіпляв через голову на шню срібний хрестик на зеленій стрічці і казав: „Кожний знай, що ти тепер саддат, от що, ну-да!“ Некрути дивували ся, як красно до них говорив старшина і повернувшись від прийому до дому, весело гуляли по селу. Три

тижні після прийому пробув Грицько дома, а там настав день, у який старшина повинен був везти некрутів у повігове місто.

І не чула ся Олена, як минуло чотири тижні. Скільки вона сліз пролила за той час! Отже сльози нічого не допомогли і після Наума некрути зібрали ся по наказу старшини до волости, а з ними уся їх і близька і далека родина. Стояла біля свого чоловіка і Олена в дитиною на руках, за сльозами і сьвіта не бачучи; стояли біля Грицька і батько, і мати, і брат, і тітка Палажка, і дядько Оверко, і дід Оврам, і стара Якиндиниха. Та чимало ще стояло людей — звісно рідня. Незабаром вийшов з волости старшина з бляхою на грудях і запитав:

— Гей ви молодці-некрути, усі зібрали ся?

— Усі! Усі! — озвали ся некрути.

— Час їхати на стацию, — поважно промовив старшина і зник у присутствії.

Баби заголосили ще дужче, почувши, що час їхати. Дехто почав сідати на воза. Некрути заспівали жалібну пісню і пішли... За ними рушили усі. Через кілька хвилин некрутів парою добрих коней з дзвінком обігнали старшина з писарем, що бігли до стациї, та так бігли, що бляха у старшини підскакувала аж до самісїнького неса. Усю дорогу, поки некрути аж не підійшли до стациї було чути і співи і регіт, і гомін крізь сльози. До стациї, було недалеко, верстов з чотири і некрути незабаром дійшли. Машини ще не було; дві години треба було ждати її, поки вона прибїжить і забере некрутів. Отже ті дві години проминули, як дві хвилини, бо у людей була з собою горілка: винивали, прощали ся... Коли тут і машина прибїгла. Некрути прощали ся в останне і сїдали у вагона... Олена гірко ридала, обхопивши рідну матусю. Після другого дзвінка почали сідати у вагона старшина і писарь. З вагона почув ся голос старшини:

— Усі посїдали? Глядїть, щоб який не зостав ся!

— Усі! Усі! — одмовили некрути.

— А Перепеличка де? Я щось його не бачу!

— Я осьдечки! — озвав ся маленький, зовсім на взір хлопця некрут Перепеличка.

Вдарив третій дзвінок. Засюрчав кондуктор. Заєвистів паровик. Машина рушила і подалась у хід... Люде покидавши шапки хрестили ся і дивили ся, як побіля них котили ся ваіони. Швидко тільки густий чорний дим вказував ту сторону, у яку подав ся потяг, все далі тай далі одвозючи некрутів від рідного села, від кривих та серцеви милих людей.

Дванацятого квітня 1876 року всім стало відомо, бо в сей день оголошено маніфест, що починаєть ся війна з Турком. Після того як наше військо перейшо Дунай біля Систова, нашу кінницю зустріли Турки градом куль. Кінь бравого Москаля Грицька Петренка вихопив ся з другими кіньми уперед ескадрону, що ніс ся на ворога і летів як вітер. Грицько піднявши на одмаш шаблю прямо линув на Турка, що стоючи на одному коліні цілив ся у нього з рушниці. „Убе!“ пронесла ся думка в голові Грицька. Бабахнула рушниця ворога і в той же мент Грицькова шабля знесла голову Турку. Грицько бачив, як покотила ся голова по землі, лупаючи очима. Отже й він хитнув ся вперед, потім назад. Шабля закрівавлена випала з руки і брязнула об землю. Він упав з коня і вдарив ся головою об землю. Хочє встати — не здолає... в очах пожовкло... темно... Прийшов до памяти молодий Москаль Грицько Петренко аж у „лазареті“. Сестра жалібниця стояла біля него і поправляла йому подушку, коли Грицько розплющив очи і свідомо глянув навколо себе.

— Не підводь ся! — ласкаво казала до нього сестра жалібниця. — Лежи, лежи спокійно, голубчику, поки очуняєш.

Грицько як покірлива дитина опустив важку голову на подушку і заплющив очи. Сестра жалібниця поклала свою руку на лоба раненому москалю і похитала головою: голова була горяча як огонь...

— І сей на ранок упокоїть ся, не переживе може й ночі, — подумала сестра і слеза покотила ся по її щоці. Певно слеза покотила ся у сестри через те, що вона була ще дуже молоденька і ще не придивила ся до того, як люде вмирають.

— Трудно, трудно тобі... І щоб я зробила, щоб втишити хоч троха твої страждання, — думала сестра. Отже:

раненому москалю не було так трудно, як думала сестра. Хоча він лежав на ліжкові мов мертвий, та на душі у нього було легко, спокійно. Йому марились степи безкраї. Його рідна нива покрита стиглою пшеницею... Червоне сонечко, що виходило зза Бугра і кидало ласкаве проміння жовтими колосками пшениці, що кивали йому ясно на зустріч своїми важкими головками... Він бачив на своїй ниві розпряжені воли... віз... свого сивого батька, що дзвінко клепає косу... стареньку та суху матір, що громадила поспішаючи за батьком... Бачив свою Олену з дитинкою-синочком на руках. Хороше, як янголятко, воно сидить на руках у матері, простягає свої пухкі, маленькі рученята до батька, всміхається і промовляє: тато! тато!...

Ранений зітхнув і тяжко застогнав. Сестра жалібниця стала навколюшки біля ліжка раненого і тремтячою рукою перехрестила москаля. Ранений здригнув... витягнув ся... широко та страшно одкрив очі... зітхнув... і дух покинув слабе тіло...

Пройшло чверть години — тіло лежало нерухомо. Радісна ухмілка грала на устах, мов би сонного москаля, а чорний його вус та чорні брови з довгими віями, що прикрили на віки карі очі, ще кращими здавались на блідому, помертвілому обличчю молодого москаля Грицька Петренка...

А там далеко — у селі і жінка, і батько, і мати ждуть — не діждуться від свого любого москаля звістки і дивують ся, чого від нього так довго нема листа... Сердешні! Вони ще не знають, що москаль їх уже в тій стороні, відкіля звістки не доходять до людей.

Я. Жарко.

ХУІІІ. Яблуко.

Івась був моїм приятелем. Вправді батько його не мав села, панського помешканя, красних коней і повозів, як мій, а служив у нас гуменним і мешкав у старій, обдрапаній, непобіленій хаті; вправді Івась не носив дорогого убраня, як я, а до того був замурваний, немитий, нечесаний і обдертий: та все таки Івась був моїм товаришем

забав і я любив його, от як любить ся пса, з котрим діти привикли грати ся. А Івась був єдиний до забави. Лише вибігну на подвірє, а Івась, щоби де не був, мов пес сажує мою присутність і зараз уже тут і глядить пильно мені в очи і чекає приказів. І зараз розпочинаємо забаву. Віжимо в город, я його ловлю, перекидаємо ся по травнику, ховаємо ся, або знов я стаю їздцем, а він моїм конем. Привязую йому до ремінця шнурок і держу мов повод, а Івась рачкує і біжить вперед. Я тримаючи шнурок у одній руці а прут у другій, вививаю ним на всі боки, підмокую і викрикую: „вйо карий, вісьта гетьта!“, а від часу до часу і цвяхну прутом свого коня. Мій кінь крикне тоді, почне ніби-то фиркати, норовити ся, ставати дуба, за що, розумієть ся, щоб успокоїв ся, я знов досягаю його прутом; звичайно кінчить ся тим, що Івась розплачеть ся, а я дуже сьмію ся. І ніколи якось не приходило нам на гадку поміняти ся ролями. Івась день-у-день бував конем, а я його паном. Івась майже день-у-день плакав, а я сьміяв ся, та за хвилию Івась обтирав слюзи і знов розпочинала ся нова забава.

Правду сказати, Івась хоч який був хирний і млявий, а не одно потрафив зробити, чого не вмів або не хотів я. Щоби не подерти на собі одія або не впасти і не потовчи ся, я ніколи не лазив по деревах. Я дуже любив вибирати молоді пташенята з гнізд, коли вони тільки були де низько. Коли-ж я спостеріг гніздо на версі високого дерева, я тоді посилав було Івася. Він як кіт видрапував ся зручно на сам верх і за хвилию ціле гніздо з молодими пташенятами було в моїх руках. І не знати, хто тоді більше тішив ся: Івась, що здіняв гніздо і нічого не мав, чи я, що не лазив по него, а мав його в своїх руках.

Одного разу пошила йому мати з грубого полотна штанята. Не знаю, що в тім було такого великого, але Івась так радував ся ними, як я в перших днях своїм правдивим коником, що дістав від родичів в дарунку на іменини. Перед кождим, хто хотів, чи ні, чванив ся ними і ходив мов пава надутий. Сьмішно то було глядіти на його валові штанята і його зарозумілість. Як раз тоді я бавив ся близько обори в мячі. Мяч упав якось ненароком

у гноївку, як я опісля переконав ся, досить глибоку. Я закликав гінчого пса, щоб добув мяча, але пес почувши гноївку, не хотів лізти у неї і відвернув ся. Мені прийшло на думку послужити ся Івасем.

— А дозволиш мені бавити ся мячем? — запитав він мене.

— Добре. Позволю тобі кинути три рази.

— Пять разів.

— Ні, три. А як не хочеш, закличу Федька, нашого фірмана.

Івась узяв тигу і намагав ся завернути мяч до себе, але се йому не удалось, а навіть ще трохи дальше попхав його. При тім він нахилив ся надто над ямою, де була гноївка, стратив рівновагу і пірнув коміть головою. Мала хвиля, і Івась міг був утопити ся, як сказано мені пізнійше, бо гноївка була глибока, а він не вмів плавати. На щасте однак один парубок бачив, як Івась упав і кинув ся чим скорше ратувати його. Витяг Івася, але той не міг якийсь час і слова промовити зо страху, тай тому, що вже трохи гноївки наляло ся йому в рот.

Коли Івась прийшов до себе, надійшов його батько. Коли довідав ся, що з його сином лучилось, розсердив ся дуже, не знаю, чи то з переляку, що Івась міг був утопити ся, чи може тому, що цілий був обляпаний гноєм, досить, що батько замісь пожалувати всипав йому кільканацять ремінців. Я міг був оборонити Івася, бо мене загалом усі слухали і трохи чи не бояли ся навіть, але я не обізвав ся й словом. Не стало ся се тому, щоб я тішив ся з його нещастя; ні, мені тоді було його жаль, але я якось чуввав ся й сам винуватим і мене брала досада на його незручність. Тим то я не вступав ся за ним, а навіть за кару рішив ся ніколи не припускати його до своїх забав. Але я не мав иньшого товариша, мені маркітно було бавитись самому і три години опісля Івась був уже зо мною і оба ми сьміяли ся з його пригоди. Тільки що Івась уже не пишав ся штанятами, бо були цілі жовті і воняли вдалека.

Добрий хлопець був Івась, радо сповняв мої забаганки, раз навіть з дерева був упав, вибираючи для мене

гніздо. Я любив його чим раз ліпше. Та мабуть чи не вийшло се нам обом на шкоду. Івась почав в часом ставати сьмільйшим в поведженю зо мною, і чого перше ніколи не бувало, не хотів часами слухати мене, ще й відгризав ся. Се мені дуже не подобалось, однак я зносив поки-що його вухвальство. Одного разу я якось трунув його. Він упав на землю і розбив собі ніс. Давнійше він хіба скривив ся або в найгіршім разі розплакав ся. Тепер однак він зірвав ся і крикнув на мене:

— Свиня!

Се обурило мене і я пожалував ся батькови. Батько мій насварив Івася, не позволив йому зо мною бавити ся, а прикликавши гуменного, сказав йому, щоб сина свого красше вчив поводити ся з паничами. Гуменний випровадив Івася, що гірко розплакав ся був, за ковнір з города і я чув, як по дорозі навчав його:

— Як ти сьміє, собако, називати так погано панича?

— А він мене трунув і я розбив собі ніс.

— І щож ти за цяця така? Велике діло: ніс. Загоїть ся, а панич буде паном, а ти простий хлоп. Не сьміє мені більше називати так погано панича, бо тебе вбю.

Се однак було нічим супроти того, що стало ся трохи згодом. Отець мій вправді не позволив був Івасеві заходити до мене, але по тижні ми якось оба знов опинили ся в купі. Івась був дуже покірний і я рішив ся дальше приставати з ним. Тільки тепер він зробив ся якийсь дуже захланний. Всім, що я мав, хотів ділити ся. Я вправді давав йому дещо передше: там яку забавку, що мені надоїла, деколи яке тісточко, блискучий іузик, або що, тільки що то було з доброї волі. Він ніколи не поважив ся жадати чогось від мене, а хіба тільки дивив ся, як пес добре тресований на свого пана, коли сей їсть. Мені отець забороняв навіть давати що небудь Івасеві без свого дозволу, бо говорив, що се зіпсує його. Я так і поступав до тепер.

Здасть ся однак, що й ті незначні дарунки таки воцесували його, бо тепер досить часто просив мене, щоб я ділив ся з ним. Мене се гнівало, я не довав йому, але я бачив рівночасно і у него гнів за мою відмову. Хмурился, не хотів бавити ся, а часто й покидав мене, хоч що правда,

скоро потім вертав. Одного разу дістав я два великі, рум'яні яблука. Коли Івась побачив їх у мене, йому очи засвітилися при їх виді. Я знав уже, що він буде просити в мене одного, але я рішився твердо не дати, а при тім забаглодь мені ще подрочити ся з ним. Я тикнув йому під ніс одно яблуко.

— Глянь, яке красне і як пахне! Хочеш, дам тобі його?

— Ох, дай-дай, паничу! Я ще ніколи таких красивих не їв.

— Ба, не дам! Ще що?

— Дай!

— Ні!

Івасеві закрутилися сльози в очах.

— Чому-ж тільки ти маєш мати такі красні яблука, а я ні? — сказав опісля.

— Купи собі, то будеш мати! Я в тебе не прошу нічого!

— Я бідний, — обізвав ся з тиха.

— То не їдж! — гукнув я сердито, бо від малечку не зносив я розмов про нужду. Се мене дуже разило. По тих словах сховав я яблуко до кишені і відвернув ся від Івася.

Та з ним щось дивного склало ся. Мов дикий звір кинув ся на мене, вхопив за руку і грізно сказав:

— Мусиш!

В тій хвилі я відвернув руку і вдарив його цілим розмахом у лице.

— Ось тобі яблуко, хлопе! Ось тобі: мусиш!

Заледво однак я сказав се, а вже почув я удар у лице; ще хвиля, і я лежав на землі, Івась сидів на мні, мов на кони і куди попало товкмачив мене кулаками. На мій крик збіглась ціла двірня, надбігли мати й батько.

Івась побачивши збіговище пустив мене, але пірвав яблуко і почав утікати. Я однак в сій хвилі зірвав ся і заким наші слуги догнали його, я пірвав камінь і вдарив ним із заду в голову Івася. Я скалічив його і він упав на землю. Яблуко однак держав обома руками цілою своєю силою. Отець мій в першій хвилі казав був слугам покарати його, та коли побачив кров із розбитої голови, пустив його свobodно, а тільки батькови Івася казав вино-

сити ся зо двора. Гуменний упав батькови до ніг, молючи, щоб не прогоняв його зо служби, бо він нічому невинуватий. Отець в кінці змилосердив ся, лишив гуменного і післав по лікаря для Івася, що лежав без тямки на землі. Івась довший час хорував, але в часі своєї хвороби не випустив яблука з рук. Держав його обома руками, як був упав вцілений мною каменем, а коли хто хотів узяти йому з рук се нещасне яблуко, то так видав ся і кричав, що лікарь казав полишити його в руках. Коли поздоровів, мусів Івась забирати ся зо двора, хоч його батько служив і дальше.

Від сеї події з яблуком минуло чимало літ. Я пішов до школи, а Івась став у господаря пасти гуси. Я покінчив усі школи і одідичив по батькови село, а Івась став Іваном, громадським пастухом. Мене хлопцї вибрали своїм заступником, я займаю високе і впливове становище в суспільности, а Івась за якусь біятику опинив ся в криміналі. Се мабуть і на роду було йому написано. Та я ніколи не можу забути події з яблуком. Коли поспільство, якого я вважаю себе заступником, почне домагати ся яких прав для себе, я цілою своєю вимовою і впливом противлю ся сьому, бо се небезпечна гра. Моя засада: не давати нічого, бо всі ті Івасї не задовольять ся їзиком, а посягнуть по яблуко.

Ів. Франчук.

В ПОСМЕРТНИХ ОПОВІДАНЬ МОПАСАНА*).

І. Перший сніг.

(Première neige).

Довга променада Круазет заокруглюєть ся при березі синьої води. Там на право входить далеко в море Естерель. Він заступає вид, замикаючи горизонт своїм полудневим хребтом з численними острими та дивними верхами.

Ліворуч острови сьв. Маргеріти і сьв. Гонорія, обліті водою, відки сторчать їх хребти покриті ялиною.

А вздовж широкого заливу, вздовж великих гір, розложених довкола Кан, уся людність віль наче заснула на сонци. Здалека видно розкидані на цілім узгір'ю білі доми, що наче сніжні плями п'ятнують темну зелень.

В найблизших віллях від води відчиняють вікна на простору променаду, котру ополоскують спокійні хвилі. Добре, мило. Теплий, зимовий день; заледви чути сьвіжий подув. Із за мурів огородів видно помаранчеві і цитринові дерева покриті золотими овочами. Повільним кроком йдуть дами по піску алеї, ведучи дітей, що качають обручами, або розмовляючи з мужчинами.

Молода жінка виходить власне зі свого маленького і чепуренького домка, котрого двері виходять на Круазет. Вона зупиняєть ся на хвилику, оглядаючи прохожих, усміхаєть ся, і видним напруженем доходить до вільної лавки проти моря. Зробивши двацять кроків, вона втомлена і задихана сідає. Її лице бліде

*) Друга серія: Le colporteur, 37 вид. 1900.

наче у вмерлої. Вона кашлає і прикладає до губ свої прозорі пальці, наче хоче здержати потрясеня, що її обезсилюють.

Вона дивить ся на небо повне сонця і ластівок, на дивачні верхи Естерель в долині і на поблизьке море таке блакитне, таке спокійне, таке гарне.

Вона усміхаєть ся і шепче :

— Ох яка я щаслива.

Вона, одначе, знає, що мусить умерти, що вже не побачить весни, що за рік ті люде, що тепер переходять попри неї, вернуть на сю саму променаду, щоб подихати теплим повітрям сеї милої країни, зі своїми дітьми, що вже будуть трошки більші, з серцем все повним надії, чути, щастя, тимчасом, як бідне тіло, яке вона ще нині носить, зовсім вітліє в дубовій домовині і лишать ся тільки кости загорнені в шовкову сукню, яку вона призначила на смерть.

Її вже не буде. Все на світі буде й дальше для иньших. а для неї скінчить ся, скінчить ся на завсїди. Її вже не буде. Вона усміхаєть ся, вона вдихує, скільки може хорими легкими, запашний подує із огородів і думає.

Вона пригадує собі. ^{*} Її віддали, ^{*} чотири роки тому, за норманського шляхтича. Се був здоровий хлопчиско, бородатий, рум'яний, барчистий, з коротким розумом і веселим темпераментом. Їх поженили в маєткових мотивів, яких вона зовсім не знала. Вона була би охотно сказала „ні“. Сказала „так“ рухом голови, аби не перечити батькови й матери. Вона була Парижанка, весела, повна житя.

Чоловік впровадив її до своєї норманської палати. Се був обширний, мурований будинок окружений дуже старими деревами. Узгірє покрите густо ялиною замикало вид із переду. Праворуч прогалина відслоняла вид на долину, зовсім пусту, що тяглась аж до далеких ферм. По при огорожу був перехід до гостинця, до котрого було три кілометри.

Ох! вона згадувала все: свій приїзд, свій перший день на новім помешканю і дальше своє самотнє житє.

Висівши в повозу вона поглянула на стару будівлю і рішила сьміючись :

— Се не веселе!

Її чоловік розсьміяв ся собі й відповів :

— Но, но, якось то буде. Побачиш. Мені не було тут ніколи нудно.

Сей день вони провели час обіймаючись і їй не видав ся він занадто довгим. На другий день почалось знов те саме і так справді вийшов цілий тиждень у пестошах. Опісля вона занялась внутрішнім урядженем хати. Се тревало добрий місяць. Дні сходили за днями на незначних роботах, що одначе забирали час. Вона пізнала значіня ріжних господарських дрібниць. Дізналась, що треба знати ціну яєць, що буває кілька сантімів більша або менча, як до пори.

Се було літо. Вона ходила в поле дивитись на женців. Сошісна веселість піддержувала веселість її серця.

Прийшла осінь. Її чоловік зачав польованє. Він виходив ранком зі своїми двома псами Медором і Мірзою; вона, отже, лишалась сама, не сумуючи, одначе, з причини неприсутности Анрі. Вона любила його дуже, але їй не бракувало його. Коли він вертав, то вона всю свою ніжність звертала до псів. Вона заходила коло них що вечера, з материним чутєм, гласкала їх безнастанно, називала ріжними милими іменами, і їй не приходило навіть у голову звертати ті імена до свого чоловіка.

Він розказував їй про польованє нічого не змінючи: опишував місця, до подибавав куронатви; дивовав ся не найшовши в конюшині Жозефа Леданті заяця, або знов злостив ся поступком добродія Лешанеліє в Гавру, що ходив все краями своїх ґрунтів, щоб стріляти дичину, наполохану ним — Анрі де Парвіль.

Вона відповідала, думаючи про щось иньше:

— Так, справді, се не добре.

Прийшла зима, зима норманська, зимна і дощиста. Безнастанні зливи спадали по черепанім, рогатім даху, що торчав влином у небо. Дороги виглядали як ріки болота, село як болотянна рівнина; не було чути ніякого звука окрім шуму дощевої води; не було видно ніякого руху, крім кружання круків, що носились цілою хмарою, осідали, а опісля відлітали.

Коло четвертої години ся понура летюча громада прилітала і осідала на великім буці ліворуч від замку, зі страшним криком. Майже цілу годину вони перелітали з гильки на гильку, ніби бились, кракали, а сірі гильки під ними виглядали як чорні.

Зі стисненим серцем вона дивилась на них що вечера, перенята на скрізь понурою меланхолією близької ночі, що спадала на пусту землю.

Потім вона дзвонила, щоб принесли ляпну і наближалась до огню. Вона палила цілі купи дров і не могла ніколи ogrіти величезних кімнат, повних вохкості. Вона мерзла цілий день, всюди, в сальоні, за столом, у своїй кімнаті. Їй здавало ся, що вона перемерзла аж до костей. Її чоловік приходив аж на обід, бо полював безнастанно, або знов був зайнятий сіянем, оранєм і всіми иньшими селськими роботами.

Він вертав веселий і заболочений, і затираючи руки говорив:
— Яка погана погода!

Або знов:

— Добре, що є огонь!

Часом знов питав:

— Що там скажемо нині? Чи ми вдоволені?

Він був щасливий, здоров, без ніяких бажань, не бажав нічого иньшого крім сього простого, здорового і спокійного життя.

Около грудня, як прийшли сніги, вона так страждала через зимно в старім замку, що наче остигав із віками, як остигають люде з літами, — що одного вечера спитала чоловіка:

— Слухай, Анрі, ти повинен би урядити тут кальоріфер; се осушило-б стіни. Я тебе впевняю, що не могу розігрітись від раня до вечера.

Він зразу сильно здивував ся від сеї незвичайної гадки, щоб закладати кальоріфер у своїм замку. Йому здалось би більше природним, щоб давати псам їсти на столовій посуді. Потім він розсьміяв ся з цілої сили своїх грудей, повторяючи:

— Кальоріфер — тут! Кальоріфер — тут! Ах! ах! ах! який пишній жарт!

Вона не уступала:

— А я тебе впевняю, що тут можна замерзнути, мій дорогий; ти сього не почуваш, бо ти все в руху, але тут можна замерзнути.

Він відповів, все сьміючись:

— Щож! можна зрештою привикнути, се дуже добре для здоровля. Від того ти тільки поздоровнаеш. Ми не Парижане, до лиха, щоб сидіти в печі. А зрештою, вже ось-ось весна.

З початком січня на неї спало велике нещастє. Її батько й мати померли з нещасливого випадку, їдучи повозом. Вона їздила до Парижа на похорони, і гризота сильно придавила її душу близько на шість місяців.

Милі, погідні дні не могли її оживити; утомлена і сумна вона пережила до осені.

Коли вернули знов морози, вона перший раз заглянула в лице своїй сумній будучности. Що вона буде робити? Нічого. Чого тепер може сподіватись? Нічого. Чи яке очікуване, яка надія може ще оживити її серце? Ніяка. Лікар, котрого вона радилась, сказав, що вона не буде мати ніколи дітей.

Іще гірше, ще прикрійше ніж торік докучало їй безнастанне зимно. Вона держала все над огнем свої застигли руки. Полумінь огнища палила їй лице, але ледяне повітря морозило їй спину і втискало ся межі тіло і одежу. І вона дрижала від стіп до голови. Здавало ся, що в кімнатах були нечисленні струї повітря, живі, зачаєні, злобні, наче вороги. Вона натрапляла на них що хвиля; вони дули на неї без перестанку то в лице, то на руки, то в шию своїм зрадливим і зимним подувом.

Заговорила знов про кальоріфер; але чоловік слухав її так, як би вона забажала від него, щоб їй дав місяць. Заведене сього урядження в Парвіль йому видавалось так неможливим, як відкрите філософічного каменя.

Їздивши раз до Руану в ріжних справах він привів їй маленьку мідяну грубку, яку назвав жартом „кешеньковим кальоріфером“; і прирікав їй, що сього вистарчить, аби від тепер не було їй ніколи зимно.

Якось при кінци грудня вона зрозумівши, що все так жити не зможе, спитала несміло одного вечера при обіді:

— Скажи, мій дорогий, чи ми не поїдем перед весною на тиждень або два до Парижа?

Він остовпів.

— До Парижа? до Парижа? Але по що? Певно що ні! Тут, дома аж занадто добре. Які ти маєш часом сьмішні помисли!

Вона прошептала:

— Се розірвало-б нас трохи.

Він сього не зрозумів:

— Чогож тобі треба для розривки? Театрів, вечерів, мійських обідів? Ти ж знала ідучи сюди, що не можеш сподіватись того рода розривок!

В тих словах і в тоні, яким вони були сказані, вона відчула докір і замовкла. Вона стала несміла і лагідна без ніякого супротивлення, без своєї волі.

В січні прийшли люті морози. Опісля сніг покрив землю.

Раз вечером, дивлячись на велику хмару круків, що крутилась і розстелювалась коло дерев, вона не хотючи заплакала.

На те увійшов її чоловік. Здивований він запитав:

— Щож тобі?

Він був щасливий, зовсім щасливий, не маривши ніколи про иньше жите, про иньші утіхи. В сій сумній країні він родив ся, тут і виріс. Йому тут, у себе дома, було добре вигідно, і фізично і духово.

Він не розумів того, що можна бажати пригод і ріжних приємностей; він не розумів, що деяким людям може здаватись неприродним перебувати всі чотири пори року на однім місци; він наче не знав, що весна, літо, осінь і зима дають богатством людям на що раз иньших місцях що раз иньші приємности.

Вона не могла нічого відповісти і обтерла скоро очи. Вкінци прошептала несміло:

— Я... я... я трохи сумна... мені нудно трохи...

Але сказавши се вона сильно налякалась і скоро додала:

— І ще... мені... мені трохи зимно.

На сї слова він розсердив ся:

— Ага! так... все гадка про кальоріфери. Алеж, до лиха! від коли ти тут, ти не мала ще навіть катару.

* * *

Прийшла ніч. Вона пішла на гору до своєї кімнати, бо була собі вимовила осібну кімнату. Лягла, але навіть і в ліжку їй було зимно. І стала вона думати:

— Так буде все, все, аж до смерти.

І зачала думати про свого чоловіка. Як міг він їй те сказати: „Від коли ти тут, ти не мала ще навіть катару“.

Треба, отже, щоб вона заслабла, щоб кашлала, аби він зрозумів, що вона страждає!

І її взяла досада, досада подражнених, слабих і несмілих. Треба, щоб кашлала. Добре! вона буде кашлати; він почує, що

вона кашлає; треба буде покликати лікаря; він, її чоловік побачить се, побачить!

І вона встала з ліжка боса і засьміялась, бо прийшла їй в голову дитинна гадка:

— Хочу кальоріфера і буду його мати. Буду доти кашлати, доки буде потреба, щоб він рішив завести його тут.

І майже зовсім нага сіла на крісло. Чекала так годину і дві. Дріжала ціла, але не дістала катару. Отже вона рішилась ужити крайніх способів: і тихенько вийшла зі своєї кімнати, зійшла зі сходів і відчинила двері до городу.

Земля покрита снігом була наче мертва. Вона протягнула раптовно свою босу ногу і всунула її в сню легку замерзлу піну; чуте зимна, болюче як рана, підійшло їй аж до серця. Потім протягнула другу ногу і зачала поволи сходити зі сходів. Опісля перейшла через газон, говорячи:

— Дійду аж до ялиць.

І йшла малими кроками, задихуючись кожний раз, коли мала ставити босу ногу в сніг.

Вона діткнула ся рукою першої ялиці, наче, щоб упевнитись, що винувнила до кінця свій проєкт; опісля вернула. Два або три рази вона думала вже, що упаде, так була застигла і ослабла. Заким ще вернула до хати, вона сіла на сню замерзлу піну і навіть нагортала її, щоб собі натерти нею груди.

Потім вернула і лягла. За яку годину їй здавало ся, що має в горлі муравельник. Цю всіх її членах бігали також муравлі. Одначе вона спала.

На другий день рано вона кашлала і не могла встати з ліжка.

Дістала запаленє легких. Горячуввала, і в горячці бажала кальоріфера. Лікарь зажадав, щоб його завести. Анрі уступив, але ві влостею і відразою.

* * *

Вона не могла вернути до здоровля. Сильно заатаковані легки заставляли боятись про її жите.

— Коли вона лишить ся тут, то не доживе дальше, як до морозів, сказав лікар.

Її післали на полудне.

Вона поїхала до Кан, побачила сонце, полюбила море, дихала запахом цвітучих помаранчевих дерев.

Опісля вернула весною на північ.

Але тепер мучив її страх, щоб не виздоровіти, страх перед довгими норманськими зимами; тому, коли тільки їй ставало ліпше, вона відчиняла в ночі вікно, думаючи про миле побережжя Середземного моря.

Тепер вона умре; вона се знає, і вона щаслива.

Вона розкладає газету, котрої ще не вітворяла, і читає такий надпис: „Перший сніг у Парижі“.

І вона здрігаєть ся, а потім усміхаєть ся. Вона споглядає на Естерель, що рожевіє від сонця, що тепер заходить; споглядає на просторе блакитне море, і встає.

Вона вертає повільними кроками, задержуючись тільки, щоб кашлати, бо була за довго на дворі, і їй стало холодно, трошки холодно.

Дома вона застала лист від свого чоловіка. Вітворила його все усміхаючись, і стала читати:

„Моя дорога! Я думаю, що тобі добре і що не дуже жалувати за нашою гарною країною. Від кількох днів маємо добрий мороз, що заповідає сніг. Я убожаю таку погоду, і ти зрозумієш, що я не думаю розгрівати твого проклятого кальоріфера“...

Вона перестає читати, щаслива тою гадкою, що таки мала кальоріфер. Її права рука, що тримає лист, опадає на коліна, підчас коли ліву вона підносить до губ, наче хоче утишити упертий кашель, що їй розривав груди.

II. Мораль XVIII віка.

(Jadis).

На лісистім узгір'ю лежить замок у стариннім стилі; великі дерева оточують його темною зеленю, а з безмежного парку видно то великий ліс, то близькі місця. Кілька метрів від фронту замку кам'яний басейн, де купають ся мармурові дами; багато таких басейнів йдуть одні по других аж до підніжжя узгір'я, а замкнене жерело точить свої води з одного в другий.

Почавши від замку, що нагадує грацію старої кокетки, аж до грот вилежених мушлями, де дримають амури з минулого століття, все в тім старім житті заховало фізіономію давних віків; все ще наче говорить про давні звичаї, про минулу чемність і легку елеганцію, якою пописувались наші предки.

В малім сальоніку в стилі Людовіка XV, в стінами покритими елегантними пастухами і пастушками, гарними дамами з кошичками й елегантними і зафризваними панями, у великій фотелю майже лежить дуже стара жінка, зовсім нерухомо, наче мертва, звисивши по обох боках свої костисті і висохлі руки.

Її непевний погляд губить ся далеко на рівнині, начеб хотіла ним посеред парку відшукати привиди своєї молодости. Часом завиває в кімнату вітрець і приносить із собою запах трави і квіток. Він розвиває біле волосє над її поморщеним чолом і будить старі спомини в її гадках.

Коло неї на мягкім табуреті молода дівчина з довгим, ясним волосєм, що спадає їй на плечі, вишиває прикрасу до престола. Очи її повні мрій, і підчас коли її зручні пальці працюють вона, видно, роздумує.

Але ось бабка повернула голову.

— Берто, каже, почитай мені трохи газети, щоб я ще знала, що дієть ся на сїм сьвітї.

Молода дівчина бере газету і перебігає її оком.

— Тут багато політики, бабуню, чи прочитати се?

— Так, так, дорога. А чи нема там любовних історій? Галаявність у Франції вже умерла, тому й не говорить ся вже про шїрване ані про иньші любовні пригоди.

Молода дівчина шукала довго.

— Ось в. сказала вона. Се має надпись: „Любовна драма“.

Стара жінка усьміхнулась своїми зморщеними устами.

— Прочитай мені се.

І Берта розпочала. Се була історія з вітриодем. Якась жінка, щоб пімститись на любовниці свого чоловіка, випалила їй була очи і лице.

Вона вийшла зі суду оправдана, невинна, серед оплесків громади.

Бабка занепокоїлась на своїм фотелю і повторяла:

— Се страшне, алеж се страшне! Пошукай мені щось иньше, моя дорога.

Берта зачала шукати; і дальше, також у судовім відділі прочитала: „Понура драма“. Одна склепова панна, вже доросла, кинула ся була в обійми молодого чоловіка; опісля, щоб пімститись на своїм любовнику, котрого серце було змінчиве, стрілила до нього з револьвера. Нещасний вістане калікою. Присягли, люде

моральні, беручи сторону незаконної любови убійниці, оправдали її з честю.

Сим разом, стара бабка обурилась сильно і дріжучим голо-
сом обізвалась :

— Алеж чи ви божевільні, нинішні люде? Ви божевільні!
Бог дав вам любов, одиноку принаду житя; чоловік додав до неї
чемність, ввічливість, одиноку розривку наших днів, а ви мішаєте
до того вітріоль і револьвер, так як би хто клав болото в бу-
тельку в іспанським вином.

Берта наче не розуміла досади своєї бабки.

— Алеж, бабуню, ся жінка пімстила ся. Подумайте лиш,
вона була замужна, а її чоловік ошукав її.

Бабка сильно стрівожила ся.

— Які то понятя впокують нині у вас, молодих дівчат!

Берта відповіла :

— Алеж подруже сьвята річ, бабуню!

Бабка здрігнулась у своїм серцю, як жінка, що родилась
ще у віку великої гаянтности.

— Се любов сьвята, сказала вона. Слухай, дівчино, старої,
що бачила три покоління і розумієть ся добре на мущинах і на
жінках. Подруже і любов не мають із собою нічого спільного.
Люде дружать ся для того, щоб завести родину, а заводять ро-
дини для того, щоб оснувати суспільність. Суспільність не може
обійти ся без подружий. Суспільність творить ланцух, а кожда
родина в ній як огниво. Щоб споїти огниво, добирають зви-
чайно подібні металі. Люде дружать ся на те, щоб злучити свої
відносини, маєтки, щоб звязати в собою відповідні роди, щоб пра-
цювати для спільних цілей, якими бувають маєток і діти. Можна
дружитись тільки оден раз, моя дівчино, бо того сьвіт вимагає,
але можна любити в житю двацять разів, бо природа нас та-
кими зробила.

Подруже се закон, розумієш, а любов се інстикт, що по-
никає нас то сюди то туди. Є закони для поборюваня наших
інстиктів, і се добре; але інстикти все сильнійші і не належить
занадто їм опирати ся, бо вони походять від Бога, а закони від
людей. Коли-б не осолоджувати житя любовю, скільки лиш можна,
моя дорога, так як солодить ся дітям ліка, то ніхто не хотів би
брати житя таким, яке воно є.

Налякана Берта вітворила свої великі очи і прошептала :

— О! Бабуню, бабуню, можна тільки оден раз любити.

Бабка піднесла в гору дріжачі руки, наче щоб призивати пропалого бога грації. В роздраженню вона викрикнула :

— Ви зійшли на мужиків, ви схоповатіли. Від часу революції сьвіт змінив ся до непізнання. Ви уживаєте до всякого діла великих слів, впихаєте всюди нудну обовязковість і вірите в рівність і вічну любов. Люде пишуть вірші, аби вам показати, що можна умерти з любови. За моїх часів писано вірші, щоб научити мушци любити всіх жінок. А ми!... Коли молодий чоловік нам сподобав ся, моя мала, то послано до нього пажа. А коли нам прийшла иньша примха, то звільняно скоро останнього любовника, коли не задержувано обох...

Стара усміхалась хитро; в її сивих очах горіла остра і скептична влоба, як у людей, що уважають себе зробленими з иньшої глини ніж всі иньші, що живуть самовільно і для себе не знають загальних правил.

Молода дівчина, поблідши сильно, прошептала :

— Виходить отже, що жінки не мали чести.

Бабка перестала усміхатись. Коли в її души задержалось ще трохи вольтеровської іронії, то мала вона й де-що огнистої філософії Жана-Жака¹⁾ :

Не мали чести! сказала вона, тому що любили, відважались се сказати, ще й гордились тим? Але, моя дорога, коли-б котра з нас, поміж першими французькими дамами була лишила ся без любовника, то цілий двір був би в неї сьміяв ся. Та, що хотіла жити инакше, мусіла вступати до монастиря. А ви може думаєте, що ваші мужі будуть ціле жите тільки вас любити? Так як би се справді могло бути. Але я тобі кажу, я, що подруже потрібне на те, щоб суспільність удержала ся, але воно не лежить в нашій природі, розумієш? В житю є тільки одно добро, а се любов. А як ви її але розумієте, як ви її пеуете, роблячи з неї щось урочисте, як сакрамент, або знов щось таке, що можна купити, як одержу!

Молода дівчина ваяла в свої дріжачі руки поморщену руку бабки, і казала :

— Перестань, бабуню, я тебе благаю.

¹⁾ Руссо.

І клякнвши, вона просила у Бога зі слізма в очах великої, одинокої і вічної любови, про яку мріють нові поети, а бабка цілючи її в чоло, сильно зворушена тими милими і розумними доказами дев'ятнадцятого століття, промовила :

— Уважай, бідна дівчино; коли ти віриш в такі дурниці, то будеш дуже нещаслива.

Фермер.

(Le fermier).

Барон Рене де Трейль сказав до мене :

— Чи не схотіли-б ви поїхати зі мною розпочати польоване на моїй фермі в Маренвіль? Зробили б ви мені велику приємність, мій дорогий. Тим більше, що я зовсім сам. Се польоване таке недоступне, а домок, де я ночую, такий простий, що я можу завезти туди тільки найблизших своїх приятелів.

Я згодив ся.

Ми отже поїхали в суботу велізницею по норманській лінії. На стації Альвімар ми висіли, а барон Рене, показуючи мені сільський візок запряжений полохливим коником, котрим правив сивоголовий селянин, сказав :

— Ось наша підвода, мій дорогий.

Чоловік сей протягнув руку своєму дідичеві, а барон стиснув її сильно питаючи :

— Ну, щож чувати, батьку Лебріман ?

— Все по старому, пане бароне.

Ми всіли в сей коєц, що спочивав на двох величезних колесах. Молодий коник, фиркнувши злісно в бік, поїхав гальопом підкидаючи нами в повітря, наче мячами, а кожний такий підскок на деревляній лавці справляв мені прикрий біль.

Селянин повторяв усе своїм спокійним і монотонним голосом :

— Ну, ну, гарно біжи, Мутар, гарно.

Але Мутар не слухав зовсім і скавав, як козел.

За нами примістились у вільній частині візка два наші пси і нюхали повітря з рівнин, відки заносило запахом дичини.

Барон споглядав сумно на велику норманську рівнину, філясту і меланхолійну, подібну до великого, безмежного англійського

парку, де обійстя загороджені двома або чотирма рядами дерев і повні кріслатих яблунь, що закривають зовсім хати і творять в перспективі, на краю овиду, то групу дерев, то ніби густий ліс, якого пошукують огородники-артисти, коли креслять плян до князівського огорода. А Рене ді Трейль промовив нараз:

-- Люблю сю землю; тут мої коріні.

Се був чистий Норманець, високий і плечистий, притім досить грубий, зі старої раси авантюриків, що закладали царства на берегах усіх океанів. Він мав около пятьдесяти літ, може в десять літ менше ніж фермер, що нас віз. Сей знов був худий хлопець, скіра й кости, зовсім без мяса, один із тих людей, що живуть ціле століття.

Після двохгодинної їзди по камінястій дорозі, що вела через зелену і всюди однакову рівнину, він вїхав на подвірє засаджене яблунями і станув перед напів розваленою хатиною, перед котрою очікувала нас стара служниця, а коло неї молодий парубок, що взяв коня.

Ми увійшли до хати. Кухня задимлена, висока і простора. Мідь і фаянси полискували осьвітлені відблиском огню. На стільці спав кіт, а під столом пес. Заносило молоком, яблоками, димом, і чути було той неозначений запах старих селянських хат, запах підлоги, стін, хатних предметів, запах старої порозливаної страви і старих жильців, змішаний запах худоби і людей, предметів і істот, запах минулого часу. Я вийшов, щоб оглянути подвірє. Воно було дуже велике, повне старих, кріслатих і покривлених яблунь, покритих овочами, що спадали довкола в траву. На тім подвірю норманський запах яблук був такий сильний, як запах цвітучих помаранч на полудневих берегах.

Довкола огорожі росли буки в чотири ряди. Вони були такі високі, що здавалося в сій хвили, коли западала ніч, ніби вони дотикають хмар, а їх верхи, понад котрими віяв вечірний вітер, рухались і виспівували безконечну і жалібну скаргу.

Я вернув до хати. Барон грів собі ноги і слухав свого фермера, що розказував йому про місцеві справи. Він розказував про подружя, уродини, смерті, опісля про знижку ціни збіжа, та про худобу. Велька (корова, куплена у Вель) мала телятко в половині червня. Яблочник минулого року не був дуже добрий. Абрикосів що-раз менше.

Опісля був обід. Се був добрий сільський обід, простий і достатний, довгий і спокійний. І підчас обіду я спостеріг певного рода приязнь і фамілярність поміж селянином і бароном, що ще перед тим звернули мою увагу.

На дворі стогнали дальше буки, колисані нічним вітром, і наші пси, замкнені в стайни, плакали і скавулили жалібно. На великім комині погас огонь. Служниця пішла вже була спати. Батько Лебріман і собі сказав:

— Коли позволите, пане бароне, то я піду і ляжу спати. Я не маю звичаю довго з вечера сидіти.

Барон простягнув йому руку і сказав: „Ідіть, мій друже“, таким сердечним тоном, що скоро тільки чоловік відійшов, я спитав:

— Він вам дуже відданий, сей фермер?

— Ще більш сього, мій дорогий; мене вяже з ним давня драма, зовсім проста і дуже сумна. А зрештою, я розкажу вам сю історію...

* * *

— Вам відомо, що мій батько був полковником кавалерії. Він мав ордонансом хлопця, що нині вже старий дід, син одного фермера. Опісля мій батько, кинувши службу, взяв за слугу сього вояка, що мав коло сорока літ. Мені було трицять. Ми отже замешкали були в нашім замку Вальрен, коло Кодебек-ан-Ко.

Мати моя мала тоді покоївкою найгарнішу дівчину, яку трапляється бачити; се була бльондинка, весела, жива, струнка, правдива субретка, з тих давних субреток, яких уже нині нема. Нині вони стають зараз же дівками. Париж через залізницю стягає їх, кличе, забирає скоро лише зачнуть розцвітати сі малі пустійки, що давнійше лишалися простими служницями. Як давнійше сержанти ловили рекрутів, так тепер перший ліпший наймає і псує сих дівчат, і ми дістаємо на службу тільки шумовини жіноцтва, все що погане, тяжке, ординарне, незграбне, занадто бридке до залицянок.

Отже дівчина ся була мила і я її кілька разів обняв був у темнім кутику. Нічого більше; о! нічого більше, клену ся вам. Вона з рештою, була чесна, а я шанував мами дім, чого не роблять уже зовсім нинішні вітрогони.

І трафилось, що покойовий слуга татів, давний вояк, старий фермер, котрого ви тепер бачили, заховав ся до непамяти в сій

дівчині, але так, як ніколи не трапляєть ся. Зразу запримічено, що він став усе забувати, що не думав ні про що.

Батько повторяв йому ненастанно :

— Що тобі, Жан? Чи ти хорий?

Він відповідав :

— Ні, ні, пане бароне. Мені нічого не бракує.

Він схуд; опісля зачав бити шклянки, коли usługував при столі, пускав із рук тарелі. Всі думали, що він нервово хорий; прикликано отже лікаря, котрий сказав, що добачує у него ознаки хвороби хребетного мізку. Отже мій батько, через прихильність до свого слуги рішив був післати його до лічничого закладу; наслідком сього чоловік признав ся.

Він вибрав до того ранок, коли його пан голив ся і заговорив несьмілим голосом :

— Пане бароне...

— Що, хлопче?

— Мені, бачите, зовсім не ліків потрібно...

— А! А чогож?

— Подружя!

Батько здивований обернув ся :

— Що ти кажеш?.. що? га?

— Подружя, кажу.

— Подружя? Ти отже, ти... закоханий... скотино?

— Так, пане бароне.

І батько почав так сильно сьміятись, що аж мама за стіною обівалась була :

— Що там таке, що, Гонтране?

Батько відповів :

— Ходи-но сюди, Катерино.

І коли мама прийшла, він заплаканий зі сьміху розповів їй, що його дурноватий хлопчиско хорий в любови.

Замість сьміятись, мама зворушена запитала :

— Когож ти так любиш, мій хлопче?

Він не вагаючись відповів :

— Люїзу, пані бароново.

Мама сказала на те з повагою :

— Постараємо ся залагодити се як найліпше.

Мама приликала Люїзу і стала її розпитувати; вона відповіла, що знає дуже добре про афекти Жана, що Жан їй кілька

разів осьвідчав ся, але вона його не хоче. І не скотіла сказати — чому. Так минуло два місяці; і мама і батько не переставали намовляти сю дівчину, щоб вона вийшла за Жана. Вона кляла ся, що не любить нікого иньшого, і не могла представити ніякої важної причини своєї відмови. Батько вкінці перемиг її онір значним грошовим подарунком і їх умістили як господарів на тій землі, де ми нині сидимо. Вони кинули замок, і я їх не бачив три роки. При кінці третього року я довідав ся, що Люїза умерла на сухоти. Мій батько й мати померли також, і я ще два роки не бачив Жана.

Але одної осені, при кінці жовтня прийшла мені гадка поїхати на польоване на отсю посілість, що була старанно удержувана і по словам мого фермера повна дичини.

Я приїхав одного дощового вечера. Я остовпів, побачивши давнього батькового вояка в білих зовсім волосем, хоч йому було не більше, як сорок пять-шість літ.

Я посадив його обідати против себе за сим самим столом, за яким сидимо тепер. Доц лив як із коновки. Чути було, як вода била по дасі, по стінах і по шбах, як текла потоками по підвірю, а мій пес вив у стайні, так, як нині виють наші пси.

Нараз, коли служниця пішла спати, чоловік сей промовив до мене стиха:

— Пане бароне...

— Що, батьку Жане?

— Я маю де що вам сказати.

— Кажіть, батьку Жане.

— Се мене... се мене непокоїть.

— Всеж такі скажіть.

— Ви памятаєте Люїзу, мою жінку?

— Зовсім добре памятаю.

— Отже... вона дала мені поручене до вас.

— Що таке?

— Гм... гм... як би се сказати... признане...

— А!... щож таке?

— Се... се... я би вам сього не говорив... але мушу... мушу... вона не умерла на сухоти... а... а... в гризоти... і кінець. Відколи вона сюди приїхала, скудла, змінила ся до непізнання, за шість місяців змінила ся до непізнання, пане бароне. Се було

так, як зі мною, таким я з нею оженив ся, тільки що як раз противно, зовсім противно.

Я спровадив лікаря. Він сказав, що вона хора на печінку, і що в неї апатія. І я купував ліки й ліки більше ніж за триста франків. Але вона не хотіла їх брати, не хотіла зовсім, вона казала :

— Не турбуй ся, мій бідний Жане. Нічого з того не буде.

Я бачив, одначе, добре, що тут криється якийсь біль. І раз, коли я застав її заплакану, то вже не знав що робити, не знав зовсім. Я купував їй цукорки, сукні, помаду на волосі, кульчики. Нічого не виходило. І я зрозумів, що вона буде вмирати.

Одного снігового вечера при кінці падолиста, коли вона цілий день не вставала з ліжка, сказала мені прикликати сьвященника. Я пішов.

Коли той прийшов, вона сказала до мене :

— Жане, я хочу перед тобою сповідатись. Тобі се належить ся. Слухай, Жане. Я тебе ніколи не зрадила, ніколи. Ані перед вінчанєм, ані опісля, ніколи. Ось отець духовний най скаже, він знає мою душу. Але слухай, Жане, коли я вмираю, се через те, що не могла потішитись після того, як перестала жити в дворі, бо я мала за багато... за багато приязни для пана барона Рене... За багато приязни, чуєш, тільки приязни. Се мене убило. Коли я перестала його бачити, я почувала, що вмру. Як би я була могла його бачити, була-б жила; тільки бачити, нічого більше. Я хочу, щоб ти йому се колись сказав, опісля, як мене вже не буде. Скажеш йому се? Присягни мені... присягни... Жане, перед отцем духовним. Се буде мені потіхою знати, що він колись довідасть ся, що я через те вмерла... ось що... присягни мені...

Я їй прирік, пане бароне. І додержую слова, слова чесного чоловіка.

І він замовк, вліпивши в мене очи.

* * *

Господи! ви не можете, мій дорогий, мати поняття про се зворушенє, яке опанувало мене, під час коли я слухав сього нещасливця, котрого жінку я вбив, сам того не підозріваючи, він оповідав мені се в дощеву ніч у сій кухні.

Я прошептав :

— Мій бідний Жане! мій бідний Жане!

Він відповів :

— Ось як було, пане бароне. Ми тут нічого не винні, анї один, анї другий... Стало ся... Я взяв його за руку через стіл і став плакати.

Він спитав:

— Хочете піти на гріб?

Я притакнув головою, бо не міг говорити.

Він устав, засьвітив ліхтарню, і ми пішли під дощем, а наше сьвітло нагло осьвітляло його каплі, що як стріли спадали скісно і скоро.

Він відчинив двері і я побачив чорні деревляні хрести.

Нараз перед мармуровою плитою він промовив: „Се тут“, і поставив на ній свою ліхтарню, а я міг тоді відчитати напис:

Люїві Гортензії Маріне
жінці Жана-Франсуа Лебрімана
господаря.

Вона була вірною подругою. Най Бог прийме її душу!

Ми клячали оба на болоті; ліхтарня стояла межи нами і я дивив ся, як дощ бив по білим мармурі і відскакував від нього, як спливав по чотирох боках твердого і зимного каменя. І я думав про серце тої, що вмерла... О! бідне, бідне серце!...

Від тоді я приїжджаю сюди що року. І не знаю чому, а маю все таке почуте, мов би був винуватий перед сим чоловіком, що виглядає все так, ніби мені прощає“.

Переклала з французького

Марія Трушевська.

ІЗ ОПОВІДАНЬ ПЕТКА ТОДОРОВА.

І. Батьківщина.

І.

Мрачний, холодний вечір покрив докола сьвіт.

В подовгастій кімнаті горить у печі, а монотонний тріскіт огня оповідає немов якусь страшцу, таємну сказку. Слабе полум'я блискотить тут і там перед печею, і осьвічує злегка матір, що в заложеними ногами сидить на стінній софі і якось напружено прუსлухуєть ся трістокови огня, і немов уносить ся в нім. А під неосьвіченим сьвятим образом, при пульті, сидить скулений Кольо. На пульті горить сьвічка, полум'я її то вибухає і на хвильку кидає докола ясний блиск, то потахає і соромливим, синявим огником зливає в іноту товщ. Коло него ходить сильним, виразним кроком там і назад Анка. А на малім брунатнім, витоптанім дивані сидить мала чотиролітня Пенка, схилила ясну головку на діл і оглядає свої повстані камашки, потонувши немов у собі.

В кімнаті ще холодно. Піч давно вже не палена: зимні стіни втягають у себе усе тепло і нові мешканці чують, як по їх плечах перебігає від часу до часу зимна дроз. Футра не скидають.

— Мамо! — Пенка підносить голову. Її звінкий голос розносить ся сухо по кімнаті і немов заливає все довкола болем. — Мамо! — повтареє дитина, і не звертає свого милого личка від матери, що мов скаменіла сидить на місці. — Кольо підросте, то буде великий, не правда — мамо?... Що, мамо, Кольо буде великий?

Здавалось, що ніхто її не слухав.

Лише Кольо, що вже дуже нерадо вирабляв шкільні задачі, розумів вагу тих слів, і ріс у своїх власних очах великий, на мужа. І так сидить він пильно зайнятий, і не говорить ні слова. Лише похилив низько лице над задачею, якої шйак не удавалось йому чомусь-то розв'язати, і став посувати свій пульт, що також чомусь не хотів добре стояти, — не так як там у кімнаті в їх домі...

„Наш дім... ми таки знов вернемо туди, як я колись вже раз в тим покінчу... в нашу власну хату... Та нова, ясна думка прошибає йому через голову і він чує, як якесь невиразне, сильне чуте його огортає. Кольо починає розуміти: він тепер власне му-сить бути сильний і рішучий, бо він одинокий муштина в домі, і все спадає на него...

— Не правда, мамо — щебече знов Пенка, — Кольо ви-жене їх... як буде великий... він їх прожене в нашої хати... І в гор-родця, мамо, що? — почала живо дальше — з того маленького мойого городця...

— Будь-же тихо, Пенка! Перестань же напляти! Дай мамі спокій, — обізвав ся поважно і розказуючим Кольо, не перериваючи собі в роботі.

Дитина стягнула плаксиво брови.

— Те! те! — відізвалась глухо мати, сперла знову на руку завиту в хустку голову переклавши ногу на ногу. Її лице блідо-жовте; на обвислім, запалім лиці вистає сильно підочна кість, а під вузким чолом запади глибоко в ямах попухлі очі.

По її втомленій голові повзають мов мурашки безнастанно громадою тисячі думок і ні одна не здержує ся — і вона нічого не розуміє. Жура приглушила її — вона й не відчуває вже нічого.

— Назад дістати... назад дістати хату — повтаряє механічно, не опам'ятовуючись і не розуміючи себе...

Оглядає в тяжкою журую малу кімнату і дивне чуте огор-тає її: де вона? чого вона тут хоче? Мати хату — хату, що її сам муж поставив — де вона родила своїх дітей — і ховала їх — і вкінці опинитись із ними, коли стратили свого батька тут під чужим дахом, як чиншівник і ждати, поки — —

Їй стало морочно. То неможливе, неправдоподібне — те її положенє... Ще вчора жила вона там — у своїм домі. Нині вже той дім не їх! Нині вечір мушить вона спати тут — тут, ціле

своє жите. Зліщитували хату... езекутор прогнав її; її одіж, начинє, меблі викинув на улицю... і її викинув і дітей... А її хату, її город, коло котрого вона ходила і підливала, і виноградник, де вона сиділа, і яблінку, все те — забрав уже иньший... Він уже буде панувати в її домі — доволі — там, де кождей куток, кожде вікно, кожда дошка їй знапа, дорога.. де вона стирала, чистила і строїла!...

Горішню кімнату, де Анка съвіт узріла — займуть чужі люди... Повиймають гаки, на яких висіла Колева колиска... А в долішній, де вона приймала своїх гостей, де... перед шістьма місяцями умер її муж... нові газди... А вона тут мусить остати...

І бідна мати вдивлялась розпучливо у стіни, на яких від частого білення облуплювалось вапно, на старомодні полиці при стінах, вслухувалась хвильку в глухий тріскіт огня, — і особливше чуте обняло її. Щось збудило ся в ній, щось росло, задрожало, почало жити — в її душі і стрясло її в самій глибині. І вона безсильно опустила голову на свою висохлу грудь.

— Той дім, то не наш, не правда, мамо? Той дім чужий — озвалась знова Пенка і як би супровожала своїм розтягим, звінким голосом мірові, тверді кроки Анки, ходила туди і назад і немов гонила за якоюсь думкою, за якоюсь магічною постатю, що лише в невиразних контурах обрисовувались у сумраці кімнати... Дивне чуте змоглось у ній і вона мовчки почала стискати кулаки, махати руками, кривити пальці...

— Так, чужий і не наш — відрізала безсердечно, остро мати.

— А як би він прийшов — тягне дальше Пенка — як би він прийшов і викинув наш диван! То прецінь наш диван?

— Хто має викидати наш диван? — Мати дивно якось дивить ся на неї.

— А чоловік, мамо!.. Той дім, тож прецінь його? Він може прецінь викинути наш стіл, наш диван...

— Може...

Дитина подивилась счудувана на матір. Пенка знала до тепер, що щось викидаєть ся лише до ріки. Викидуєть ся там съміте, черепи; але не може якось уявити собі, що можна викидати туди і стіл і диван... Вона не може ще здати собі ясно справи з того, чи вона в чужім чи у своїм домі — їх дім над рікою, тож десь також і другі доми мусять бути над рікою — думає собі дитина. І їй так і мріє перед очима, що от і той стіл, такий великий,

який він є, так і упаде з великим плюскотом у ріку.. а диван буде лише так по верха пливати...

— А на подвірю — нова думка збудила її — на подвірю я вже не можу більше бавитись, мамо? То подвірє не наше вже? Чуже? Ми вже будемо тільки в покою бавити ся —

— Тільки в покою будеш бавити ся — відповіла мати таким самим тоном як перше.

— Ну, але в покою нема грядок, деж ми будемо з Анкою садити цвѣти, мамо?

Анка інстинктивно, скоро лише почує своє імя, звертає ся до сестрички, що держить ся подолка матери. Дивить ся допитливо на неї, але щось тягне її знов у себе — вона наново, попадаючи в задуму, починає ходити. Слабе промінє сьвічки іграє ся дрозучо на її короткій флянелловій блюзчині і осьвітлює злегка її зворушене, легко рожеве лице, на яким видніють перші сліди журби... Ніхто не важить ся обізвати ся до неї і словом. І як би усі вірили в щось велике, дивне, що то Анка задумує зробити. Ніхто не важить ся перешкоджувати їй в тім.

І вона чує той загальний настрій, що й її на хвильку підносить. Вона чує себе нараз такою сильною — як би вже виросла з дитячих літ, — і вона думає, роздумує, як би то... можна зробити...

Вона ще сама не знає добре, що властиво хоче зробити, чого властиво хоче, та як би її щось геть уносило, перло, — і вона оголомшена не може вже прийти до себе. Вимахує руками, пробігає своїм нервово-роздражненим взором по кімнаті, як би усе докола щось-то їй шептало, якісь особливі, беззвучні слова щось-то говорило, що її лише одної серце розуміло. І як би зівяле лице її матери, мовчазлива робота Коля, сумний, звінкий голос сестрички, будили у ній щось-то незнаного, тасмного... І вона починає далеко-далеко видіти, багато розуміти...

— А-а-ах! — престогнала крізь зуби і нараз немов почула в своїм власнім стогоні розказ, знак до роботи, сейчас починати...

— За... задачі на завтра... іще не маю... я мушу їх... — пролітає їй через голову; але вона ні на хвильку не вагаючись робить рішучий рух рукою. Та думка видалась їй такою маловидною, такою дрібною — як-жеж може вона вчити ся, коли її чекає таке велике діло!

Вона бачить тепер: її обов'язком допомогти матері... усім... Вона сильна.. Ніщо її в тім не перешкодить, ніщо не зможе її здержати...

— Мамо, слухайно, мамо — напиши по ти... знов далась чути Пенка — чому ти не напишеш до тата — він же преціж там — у Бозі — чому не пожалуєш ся йому, мамо? Що?... Напиши, щоби пожалував ся Бозі, що вони взяли наш дім... Що, мамо? — Таж то наш дім?

Мати подивилась на дитину, що так і впялась у неї очима, і — не знала, що мала відповісти... Нагадала собі і щось немов кігтями на сьвіжо продерло ледви що загоєну рану в її душі — давне чутє збудилось у ній, і по лиці потекли сльози. Склонила безсильно голову на піднесене коліно і заридала...

Пенка подивилась на неї і немов почула себе винуватою. Її долішня губа почала дрожати; вона стряслась цілим тілом і сховавши голову в подолок матері, розплакалась.

Кольо інстинктивно зірвав ся, як би його що потягло до софи. Хотів щось казати, та тут же стиснуло його щось за горло, сльози адавились і він також почав плакати. І до того глухого плачу все достроїлось. Всіх огорнуло однакове чутє. Ніяка бесіда не була тут потрібна, ніякі слова — щоб вони себе порозуміли...

Лише Анка виступила наперед, перемогла сльози і в тій хвилі почула себе такою сильною... Якийсь голос став її кликати, якась рука вказувала на неї, щось тягло її в хати. І як би непритомна взуває скоро черевики і не надумуючись, не зважаючи на нікого, як би хотіла утекти поред жалем, затріснула за собою двері і пігнула скорим кроком, задихаючись — туди...

І здавалось, як би у всіх по її виході блисла надія: вона щось зробить, щось доконає, щось, чого вони всі не зазнали і не могли поняти.

II.

Мрачний, холодний вечір окрив засипане снігом подвірє.

Анка отворила фіртку і нерішучо ступила наперед. Вона на пів сьвідема того, що той дім уже чужий, що вона не має вже більше права вступати до него. Але та сьвідомість сейчас улітає, скоро лише нагадала собі минавшість, що в сей час і огорнула її дитячу душу. І їй здаєть ся, немов опустіла яблінка і сухий

виноград і опустілий город і той у темноті потонулий дім заговорили нараз до неї знайомою їй мовою і немов знов вона почала жити разом, спільно з цілим тим оточенням...

Анка ступила мимовільно два кроки наперед і сховалась у темний кут між городом та криницею, опершись плечима о паркан. І задумчиво почала оглядати все докола.

— Мене тут ніхто не може побачити... шибло їй через голову. Як би бояла ся перед кимсь, хоч і не хотіла сего, але й сейчас чує, що вона має право бути в тім домі, де родилась, бавилась, бож прещінь... хоча й чужі люди тут живуть, хоча їх і вигнали з відси — той дім таки їх... їх дім... Щось є такого, що хоч би і що задумалось кому зробити, то таки не в силі ніхто їм се відобрати... Той їх дім... Вона його знає, він її рідний, дорогий кождий куток, кождий камінь, кожда галузка... Ах, як вона його любить!... їх дім...

Думки знов опадають її роєм. В дикій погоні перелітають одна по одній, спомини за споминами — і немов гублять ся десь — і знову зливають ся...

Тут перед вікнами і коло винограду училась. Тут зливала в Кольом воду, що замерзала через ніч і вона потім совгались по ній. Що року в літі, як дозрівали яблука, вона училась тут до екзамену, збирала стрясені яблука, що ховались у густій зеленій траві...

Нараз побачила на подвір'ю розтягнені шнурки до сушення білизни. Як жеж немиле се вразило її! А там — Анка вдивилась туго перед себе — деж та довга лавка, на якій звичайно сидів батько по полудни і пив каву? — хто її в відти спрятав? — Порожне, пусте місце... Анка обернула ся. А! а тут у куті дрова порозкидувані, одно поперек другого: вона тут перше ніколи дров не бачила!... І вона чує, немов хотять їй щось відібрати, хотять вирвати кусень серця, до чого ніхто не має права.

І в її душі починає щось збиратись, збивати ся. Вона чує, що „то“ тепер наступить. Дивне чуте опановує її і уносить її — там... і наказує їй забути себе... Вона радаб кричати, щось бурити, іти, скакати, вимахувати руками, топтати ногами, — говорити, говорити про щось, чого сама не може висказати, чого ніколи не зможе висказати. І уривані, нервово-жадні думки перехрепують ся їй в голові.

Анка дрожить на цілім тілі -- немов у лихорадці.

В тій хвилі бачить на проти себе ясно освітлені лямпою вікна. Вона бачить виразно мушину, жінчину, кількоро дітей, що вганяють по кімнаті — і щось незнане починає горіти в її душі. І бачить вона, як жінчина звертає ся до мушини, як порушують ся її уста — вона говорить щось до него. Він махає руками, киває головою. Вкінці всі сходять ся і сідають кругом стола над їдою. Се видалось їй іще більше чимсь особливим.

— Чужі люди... їдять вечерю... І сеї ночі будуть спати в їх домі?... І вони їдять у тій кімнаті! Вони-ж приймали тут тільки гостей. То була їх найкрасша кімната і вони рідко коли тут входили: та кімната — була їх празничною кімнатою. Ті чужі люди онюгавлять ту кімнату — цілий дім знищать... їх дім!...

І як би подув вихру підняв її в гору — в її душі продер ся біль; в голові сперлись неясні думки і ще живіше починає вона вимахувати руками. Вона хоче насварити, ганьбити, вигнати їх!...

Ноги уносять її нараз ід домови. Непритомна пробігає через подвірє, стає на порозі і немов у сні отвирає двері. Зимна струя воздуха, що вдерлась у кімнату, пошнула її на серед хати, вона станула перед г'аздами.

Всі піднесли очи від стола і счудувані вдивились у неї.

-- Так не йде!... так... каже мама... так не може бути... Тут для гостей... Ви забрукаєте тут... Так не йде! ні!... стала кричати, простягла рамена і почала викривлювати пальцями...

— То чия дівчина?

— Що то такого?... Домові счудувані дивлять ся на себе.

— Так не може бути!... Так не йде!... кричить дальше Анка і дрожить на цілім тілі.

Вона чує, вона сьвідома того, що мусить щось сказати, вона не може мовчати — вона мусить говорити, кричати і, немов навіжена, починає верещати:

— Так не йде!.. так не може бути!... Мама так кажуть... тут для гостей!... Так не повинно бути! Тут заваляно... Так не йде!...

Анка викручує пальцями, скаче, уста зсиніли, лице зблідло, очи завернулись так страшно — і вона обезсилена паде зомліла.

— То... не повинно бути... Тут... ма... тут... шищить ледвичотно, хватає руками — кидає ногами —

— Ах!

-- Боже! — Домові остовпіли. Діти злякали ся і сховались у кут.

— Чия то дівчина? питає мужчина.

— Що їй? — Жінка і служниця приступили до неї, щоб її піднести.

— Зомліла!...

— Оцту, натерти — вмираз!... ми мусимо її отямити. І всі в кімнаті шамочуть ся, щоб ратувати.

III.

Бліде полум'я свічки, що раз то вибухає і на хвильку кидає докола ясний блиск, то потахає і соромливим, синявим огником злизує з гноту товщ — освічує злегка Анку, що роздягнена лежить на софі з на пів отвореними очима. В її ногах сидить мати.

В печі горить глухо, і докола непривітна, тяжка тиша.

— Не правда, мамо, Кольо — Пенка зближає ся з розбурханим, шовковим волосем до матери — що, мамо? Кольо таки їх вижене? Він буде сильний, переможе їх і прожене з нашого дому... Що, мамо? Не правда, мамо?...

І вона дивить ся тупо, немов би чого просила, на воскове лице матери.

Анка мовчки піднеслась у гору, натягла на груди ковдру і знов опустила безсильно на подушку голову.

Кольо сидить мовчки в темнім куті. А за замороженими вікнами западає ніч, у якій непомірено погасає житє...

II. На зарінку.

От і монастирська собака з висолопленим язиком збігла в долину, цігнула по взгірю, і зникла за монастирським муром. В сумрачній тіни ночі потонуло опустіле поле, а з него самотно виринула монастирська копула. З межі на межу по чорнім перелозі гонить вітер сухе, безлисте бадиле. Дрімучо похилились вікові дуби і немов уносять своїм шумом усе в глибокий, непробудний сон.

По сухій груді на зарінку жовтіють повялі бадилля динь і гарбузів, між ними розбіглись малі хлопці і збирають сухе ріще. Старші розбивають жердки, на яких лежать повялі бадилля, і збирають картоплі. А перед колибою на пів розваленою, коло якої

стоять рядом тикви, розпалює стара баба огонь. От і схилилась вона і стала дуги на головні, а тепер підняла очи, що аж слізьми зайшли від диму, і кричить:

— Досить уже нашукались, принесіть уже то ріще! Сире дерево, та не хоче горіти.

Менчий хлопчина Стойко прийшов і кинув зібране ріще в огонь. За ним почали сходити ся й иньші хлопці.

— Киньте, все киньте в огонь — кивнула баба.

Хлопці наклали на головні ріще, що таки почало приманювати до себе розіграні язички огневі.

— Сідайте, загрійтесь — почала баба. Зрушила головні. — Вони сухі, тепер бухнуть огнем і скоро буде жар.

І в тій хвилі високим стовпом бухнула буйна полонь. Замеркотіли по полю живі тіни. Рум'яні лица дітей скакали коло огню, що кидав теплий блиск на пустий зарінок і на високу капусту, що сторчала на своїх качанах і на лапаті листя бураків.

Ріще тріщало, невловимо, як звіздочки, розсипались докола в тьму світлі, магічні іскорки, еплітались огняні язички і далеко по полю розносив ся живий говір дітей і безжурний їх сьміх.

Одні бавлячись простирали до огню змерзлі, червоні руки, другі підсували до огню ноги. А баба сиділа з боку, тішилась ними і говорила.

— Досить уже вам скакати, як русалкам.

Та хлопці мов на перекір їй кидали шапками об землю і крутились на запятках.

Хтось крикнув із за межі. Всі замовкли.

— Стойко, принеси кошик, будемо збирати картоплі!

Малий хлопчина взяв кошик і пігнав.

— Сідайте тепер — почала стара і стала розгортати вугле — от тепер вкинемо картоплі і будемо пекти.

Огонь потах, язички полум'я немов заперли в собі віддих і дрімучо почали колихатись над жаром.

Стойко приіс кошик. Скоро розібрали картоплі і почали загортати їх у жар.

— Зараз будуть готові. Подивіть ся лишень, яке гарне вугле. І баба почала знов згортати їх задимленою головою.

Крик і сьміх устав. Сонно повіває холодний вітер і гонить кудись сухим бадилем і буряном. Докола все затихло. Лише з до-

лини розносить ся голосне кваканє жаб, що немов над чимсь перечать ся, сварять ся.

— Гу-у! Який холодний вітер — обізвав ся Стойко і почав загортатись у подерту татову опанчу. Пішов мороз по плечах хлопцям, і холодні мурашки пробігли по їх тілі.

— І жаби як квакають, як би померзли — заговорив другий хлопчина.

— Квакають, квакають — радять ся що робити, та неможуть порозуміти ся — відповів третій.

І всі велухують ся в монотонний квакіт жаб, що спокійно розносить ся по самотній ночі.

— Квакають, квакають... Певно, що радять ся — почала баба — ви ще діти, підждіть — нічого не розумієте. — І склонила задуману голову і немов потонула в собі.

— Може бути, що вони радять ся, де їм зимувати. Може їм там за плитку? — сказав Стойко.

Всі вдивились на бабу. А баба немов нараз ожила і як би щось старе озвало ся в її душі — почала:

— Ех — було то раз — давно, діти. Був у нашім селі оден піп — Кірчо. Зразу вчив, а потім його висьвятили. І люди його шанували, і боялись його — поки був чоловіком. Та от, пішов по кривій дорозі — і одної ночі — який сором! — обтяли йому бороду. Взяв єпископ — тай післав його так, у манастир — он, тут — і баба показала на манастирську копуду — щоби прийшов до розуму. — І сидів він тут днинами, а в ночі таки вів себе не смирно — шукав ненародженої дівчини¹⁾. — А була у него жінка, — вона все таки його любила, але що її не пускали в день до него, то сказала собі: піду до него хоч у ночі, хоч би під його вікна... Сьвітив сонний місяць і ніч була ясна як у день. І вийшов піп крадьком із манастиря і пішов до ріки і став під звіздами палити лущине гадюче — щоби зловити ненароджену дівчину... А попадає, ще в далека, як побачила його в розбурханю бородою, в розчіхраним волоссєм, без ковпака, зараз і пігнала за ним. Ішов піп, махав руками, говорив до себе і вкінці вдер ся на скалу і почав дивитись у долину на ріку. А з другого боку нагнула ся ві скали попадає... І кинув місяць на чисту воду її

¹⁾ Є болгарська поговорка, що молоді хлопці, що сумні блукають по дорогах і полях — шукають «ненародженої дівчини».

тінь. Гарна була попадя, а в тій воді, чистій як слеза, іще гарнійша. І як побачив її піп, стрясся і крикнув:

— От ненароджена дівчина!

— Яка ненароджена? — крикнула попадя. — Адже ціле життя жила з тобою під одною стріхою! — І стала бігти до него. Та ще заки все те сказала, піп кинувся ловити ненароджену дівчину і втонув у ріці.

Заквакали в тої пори жаби в воді.

— Умер піп, умер піп — стали кричати.

І квакавали старі:

— Хтож його похоронить, хтож його похоронить?

І відповіли молоді:

— Ми його похоронимо, ми його похоронимо.

І знов стали питати старі:

— А де його похороните, де його похороните?

І відповіли молоді:

— У броді на шипоті, у броді на шипоті. — І слухайте тепер — наклонила голову баба — квакають вони так від віків вічних і будуть так квакати поки світу.

Хлопці почали позіхати, простягали дрімливо руки і стали вибирати з жару картофлі.

А високо над опустілими балканськими верхами уносився місяць. І немов вслухувався в бабину казку. Потім усміхнувся і глянув на тиху воду в долині, з відки розходився по полю монотонний квакіт жаб.

З болгарського переклад

Ю. Б.

Петко Годоров, новеліст, молодий чоловік, один із визначніших болгарських письменників, живе тепер у Берліні. В болгарській літературі знаний він уже від кількох літ: тепер друкують його новелі у німецькій перекладі, а ладить ся також чеська; через те стане його ім'я звісне також поза границями невеличкої його вітчизни. Сюжети до своїх новел бере він переважно з болгарського селянського життя. В ньому цікавлять його головню ті внутрішні душевні борби, які мусять переживати в сих часах болгарські селяне, коли під впливом нових європейських культурних інституцій, що вводять ся тепер у Болгарії, розпадається старий, традиційний світогляд Болгарина, а він стоїть розбитий, розчарований і немцний перед новим світом, безрадний, як найти ся у ньому, як достроїти ся до нього. Через те жура, розчароване, розпука, безнадійність — се головні теми новел П. Годорова. Поза тим змальовує він нещасливу любов, розбите родинне щасте, розбиті надії на будучність і иньші нещасливі борби селянської долі. У всьомуж тому грає велику роллю природа в цілій своїй таємности, особливости, загадковости. Все зміряє до того, аби викликати в читача настрої відповідний до настрою зболілої душі героїв оповідань.

Запропашений надзвичайний поїзд.

Оповідане А. Конен Дойля.

Третього червня 1890 року забажав якийсь джентльмен, що звав ся Люї Каратель, бачити ся з Джеймсом Блендом, суперінтендантом центральної Лондонської і Західно - Приморської стації в Ліверпулі. Був то чоловік невеликого росту, середніх літ, брунет із хмарним видом і так викривлений, що спина його видавала ся горбатою. Він явив ся в супроводі товариша, чоловіка з вимовним виглядом, якого шановливе і уважливе поведжене вказувало на його залежне становище. Той приятель чи товариш — його імя не пропало безслідно — був мабуть чужинець і судячи по смаглявій барві лица походив із Іспанії або Полудневої Америки. У нього випадла в очи одна річ: у лівій руці тримав він невеличкий чорний шкіряний портфель, а клерк, що сидів у центральній канцелярії, зауважав, що той портфель був прив'язаний до руки реміньця. Тоді не звернув ніхто на се уваги, але дальші випадки показали, що сей факт мав величезне значіне. Вкортці попрошено д. Карателя на гору до канцелярії містера Бленда, а його товариш лишив ся на долині.

Каратель оповів дуже коротко свою справу. Він лише сьогодні приїхав у полудне із Центральної Америки. Незвичайно важні справи не дозволяють йому тратити ні хвилини, вимагаючи його присутности в Парижі. Він спізнив ся на поспішний поїзд і просить приготувати для нього надзвичайний. На грошах не залежить йому, але на часі; коли компанія виправить його швидко, нехай предложить опісля свої власні умови.

Містер Бленд потиснув головку електричного звінка, покликав до себе містера Поттера Гуда, що завідував поїздами, і полагодив цілу справу в п'ятьох хвилинах. На приготування поїзду треба було тільки три чверти години, часу, конечного для усунення перешкод у дорозі. Величезна льокомотива, названа „Рочдель“, вазначена в книгах компанії під числом 247, була причіплена до двох вагонів із окремим кондукторським вагоном по заду. Перший був причіплений виключно на те, аби своїм тягарем рівноважив надмірне колихане. Другий, по загальному прийнятому звичаю, був поділений на чотири відділи: перша класа для некурців і перша класа для курців, друга класа для некурців і для курців. Перший відділ, ближший до льокомотиви, був призначений для подорожних, усі інші лишалися порожні. Кондуктором надзвичайного поїзду був назначений Джеймс Мак-Ферсон, що служив довгі літа компанії. Що до Вільяма Сміта, паляча, то той був іще новик.

Вийшовши з кабінета суперінтенданта, Каратель прилучився до свого товариша і ждав разом із ним зі страшенною нетерплячкою хвили від'їзду. Виплативши належні гроші в сумі п'ятидесяти фунтів і п'яти шіллінгів — числячи по п'ять шіллінгів на кожду милю, переїхаву надзвичайним поїздом, вони домагалися, аби сейчас приготувано для них вагони і місця, хоч були переконані, що мине майже година, заки усунеться перешкоди з дороги. Тимчасом у канцелярії, звідки лише що вийшов Каратель, зайшов незвичайний випадок.

Жадане надзвичайного поїзду уважається в багатім торговельнім сьвіті не дуже незвичайною річю, але аби рівночасно жадано двох таких поїздів — се вже була незвичайна річ. А власне тепер трафила ся така. Ледви містер Бленд покінчив із одним пасажиром, як уже явив ся другий у нього з таким самим жаданем. То був містер Гораций Мур, джентельмен із військовою вислугою, який заявив, що несподівана і серйозна хвороба його жінки, замешкалої в Лондоні, не дозволяє йому тратити ні одної хвилини. Його біль і неспокій були такі очевидні, що містер Бленд старався зробити все можливе, аби тільки сповнити його бажане. Про висилку другого надзвичайного поїзду не могло бути й мови, бо весь готовий персонал був визначений до першого. Полишалося тільки запропонувати йому сплату частини коштів за поїзд д. Карателя і примістити його в другім порожнім відділі першої класи, наколи-б д. Каратель не схотів узяти його до свого відділу.

Видавало ся неможливим — дістати відмову на таку просьбу, а одначе заледво містер Поттер Гуд заікнунв ся про те, дістав цілковиту і безвідкличну відправу. Д. Каратель заявив, що поїзд його, тому він жадає виключно користувати ся ним. Ніякі аргументи не могли переконати його і конець кінцем прийшло ся закинути задуманий плян. Довідавшись, що можна їхати тільки особовим поїздом, який відходить до Лондону аж по шести годинах, містер Горацій Мур відійшов у страшному горю. Рівно о 4 год. і 31 мін. вийшов із Ліверпуля поїзд, у якому сидів калікуватий Каратель і його велитенський товариш. Дорога була цілком свободна і до Манчестра не предвиджувано ніякої задержки.

Поїзди Лондонської і Західно-Поморської залізниці переходять на лінію другої компанії як раз коло того міста, де надзвичайний поїзд мав прийти перед шістьома годинами. Якеж було здивоване і замішане служби в Ліверпулі, коли чверть на сему прийшла в Манчестра телеграма, що поїзд не прийшов іще. На запит, висланий на стацию Хеленс, що лежить на третій частині віддаленя між обома городами, отримано таку відповідь:

„Ліверпуль. Джемс Бленд, суперінтендант центральної Лондонської і Західно-Приморської вел. — Надзвичайний поїзд перейшов сюди о 4 год. 52 мін. — Доувер. Ст. Хеленс“.

Телеграму отримано о 6 год. 40 мін., а о 6 год. 50 мін. прийшла з Манчестра друга телеграма:

„Ні сліду надзвичайного поїзду, що вийшов від вас“.
Десять мінут опісля прийшла на загальне здивоване третя телеграма:

„Догадуємо ся скорше помилки, ніж розбитя надзвичайного поїзду. Власне прийшов особовий поїзд із ст. Хеленс, але ніхто не завважав нічого підозреного. Чекаємо на вказівки. — Манчестер“.

Справа приймала що-раз більше незрозумілий поворот, хоч деякі вислови останньої телеграми могли були успокоїти власти Ліверпуля. І дійсно, коли б було що небудь притрафило ся надзвичайному поїздови, то чи можна було припускати, аби особовий поїзд, пущений по тій самій лінії, перейшов не завваживши нічого? Але що за проява? Де подів ся поїзд? Чи не переведено його в якої небудь причини на бічну дорогу з наміром пропустити перше особовий поїзд? Таке пояснене було правдоподібне, коли припустить ся непередвиджений ремонт. Зателеграфовано на кожду

стацию між Хеленсом і Манчестром. Суперінтендант і управитель руху очікували в великій неспокою відповідей, які мали подати їм докладні звістки про затрачений надзвичайний поїзд. Відповіді прийшли в такім самім порядку, в якім вислаю запити.

„Надзвичайний поїзд перейшов сюди о п'ятій годині. — Коллінс Грін“.

„Надзвичайний поїзд перейшов сюди о 5 год. 6 мін. — Ірльстоун“.

„Надзвичайний поїзд перейшов сюди о 5 год. 10 мін. — Кинїон Джюнкшон“.

„Ніякий надзвичайний поїзд не переходив сюди. — Бартон Мос“.

Здивовані урядники переглянули ся між собою.

— Одинокий випадок у часі моєї тридцятилітньої практики, — сказав містер Бленд.

— Безприкладний і неояснимий випадок, сер! Але йшов жеж надзвичайний поїзд між Кинїон Джюнкшоном і Бартон Мосом.

— Між тими двома стациями, на скільки пригадую собі, нема иньшої. Значить, надзвичайний поїзд зійшов на насип.

— Але як же міг тоді перейти 45-ий особовий поїзд по тій самій лінії не завважавши його?

— Тут нема вибору, містер Гуд, так мусить бути. Особовий поїзд мусів завважати що небудь, що може кинути сьвітло на сю справу. Пішлим іще раз за звістками до Манчестру, а до Кинїон Джюнкшон вишлим приказ оглянути зараз лінію до самого Бартон Моса.

По кількох мінутах прийшла відповідь із Манчестра:

„Нічого нового про затрачений поїзд. Машинїст і кондуктор особового поїзду візнають, що між Кинїон Джюнкшоном і Бартон Мосом не трафило ся ніщо. Лінія цілком свобідна і нема ніяких слідів якого будь розбитя. — Манчестер“.

— Переїздив машинїст і кондуктор — невдоволено завважав містер Бленд. — Тут мусїло зайти розбите, але вони не завважали його. Надзвичайний поїзд врїзав ся очивидно в насип не ушкодивши при тім лінії. Яким чином могло се стати ся, то переходить мое розумїне, але воно мусїло так бути. Із Кинїон Джюнкшона приїде правдоподїбно повідомлене, що поїзд найдено вбитий в насипі.

Та пророцтво містера Бленда не сповнило ся. По упливі пів години отримано від начальника ст. Кинїон Джюнкшона таку депешу:

„Ніяких слідів запропущеного поїзду. Певне тільки, що він перейшов сюди, але не прибув у Бартон Мос. Ми відчепили від поїзда льокомотиву і я сам переїхав на ній здовж лінії, але дорога всюди свобідна і нема ніяких слідів розбиття.

Містер Бленд розпатлав чуприну зі здивованя.

— Гуд! тут заходить якась містифікація! — сказав він. — Чи ж можливо, щоб пропав поїзд серед білого дня тут, у Англії? Таж то нісенітниця! Льокомотива, тендер, два ваґони, кондукторський ваґон, п'ять людських істот — і все те пропадає одно по другім із рельсів залізної дороги! Коли не дізнаємося за годину нічого докладного, то я беру з собою інспектора Коллінса і їду сам оглядати дорогу.

Вскорі прийшла ще одна звістка. Вона явила ся в формі другої телеграми із Кинїон Джюнкшона:

„Повідомляємо з жалем, що трупа Джона Слетера, кондуктора надзвичайного поїзду, найдено посеред корчів вїновати в віддаленю двох миль і чверти від Джюнкшона. Злетів правдоподібно з льокомотиви, упав на насип, а звідти скотив ся в корчі. Ушкода черепа при упадку була причиною його смерти. Грунт перешукано докладно, але не знайдемо ніде слідів затраченого поїзду“.

Під той час був занятий цілий край політичною кризою, а надто увага публіки була звернена на важний і сензаційний заговор у Парижі, де страшний скандал грозив правительству загибюю і міг скомпромітувати багато високопоставлених осіб Франції. Всі газети були переповнені тими випадками, тому небувала затрата поїзду не звернула на себе уваги, що не було-б стало ся в иньшій часі. Дивний характер випадку уменшував його вагу і газети не хотіли навіть вірити подаваному фактови. Багато лондонських журналів брало факт за бистоумну вигадку до того часу, доки слідство над тілом нещасного кондуктора (слідство, що не пояснило нічогоїсїнько) не переконало їх про трагічний бік випадку.

Містер Бленд прибув того самого вечера в супроводі інспектора Коллінса, старшого агента слідчої поліції, що був на службі компанії, до Кинїон Джюнкшона. Їх досліди тревали цілий другий день, але привели до цілком неґативного результату. Вони не тільки не попали на слід затраченого поїзду, але навіть на ніщо таке, що могло-б довести до яких небудь преміс. Рівночасно з тим інспектор Коллінс написав офіціяльне донесенє (в сїй хвилі воно

лежить передо мною), яке потверджує, що всякі можливості далеко різнородніші, ніж ми собі представляємо

„На протягу залізної дороги між обома тими стаціями — говорить він — увесь простір покритий залізними фабриками і копальнями вугля. Деякі з них чинні до нині, інші закиннені. Два-найцять із них мають свої вузкаторові дороги, по яким вагони платформи спускають ся на головну лінію. Вони могли без сумніву бути неважвані. Крім того сім копалень мають іще або мали свої власні рельси, які стикали ся зі стаціями головної дороги і таким чином мали можливість доставляти свої продукти безпосередно із нутра рудокопу до головних центрів відбуту. У всіх тих випадках тягнуть ся рельси на кілька миль здовж. Чотири пари із тих сімох рельсів лучать ся в копальнях вугля, де не робить ся вже нічого, або зі шахтами, що не довго були чинні. До числа таких належать копальні Рідгаутлет, Херо, Слоуг-Діспонд і Хартеїс; остання між ними була перед десятима літами одною з головніших копалень у Лянкаширі. Ті чотири бічні лінії можемо вовсім вилучити із наших дослідів, бо з них знято поблизькі до головної лінії рельси і давно перервачо рух. Важні отсі три прилучені лінії :

- 1) в напрямі Карнштокської залізної фабрики,
- 2) Біг-Бенської копальні вугля і
- 3) Персеверанської копальні вугля.

„Біг-Бенська тягнеть ся всего на чверть милі і кінчить ся при глухій стіні на тім місці, де звозить ся вуголь із нутра копальні. Тут нічого не бачили і не чули про ніякий надзвичайний поїзд. По лінії Кернштокської залізної фабрики, почавши від 8-го червня, набираєть ся щоденно по шіснайцять платформ червоного залізняка. Тут уставлені тільки одні рельси і сюди трудно пройти. Що до Персеверанської копальні, то рельси йдуть туди в два ряди. Тут незвичайно сильний рух, а вивіз із копальні дуже значний. Від 3-го червня тут безнастанний рух; сотки людей, вчисляючи сюди і цілу товпу укладників рельсів, зняті тут здовж цілої лінії на просторі двох миль і чверти; через те вовсім неможлива річ, аби поїзд міг сюди перейти в долину, не звернувши на себе нічийої уваги. Завважимо вкінці, що бічна лінія далеко ближша до стації Хелес, ніж те місце, де випав машиніст, наслідком чого маємо повне право думати, що поїзд перейшов на сім місці скорше, заким трафіло ся з ним нещастє.

„Що до Джона Слетера, то судячи по зверхньому його виду і по ранах, трудно поробити правдиві висновки. На основі того, що ми бачили, можемо тільки сказати, що він умер при випаді з льокомотиви, але чи рани його одержані перед, чи по випаді, того не беру ся рішати. На закінченє просить іще інспектор департамент поліції прийняти його димісію, бо він занадто обиджений закидами лондонських газет, що не розуміє річи“.

Цілий місяць тревали досліди поліції і залізничої компанії, але не принесли ніякого успіху. Предкладали нагороду, обіцяли помилуванє за проступок, але ніхто не показував претенсії ні до одного, ні до другого. Читаючи що дня газети публіка бажата найти вкінці виясненє такої небувалої тайни, але тижні минали за тижнями, а загадка полишила ся дальше нерозв'язані. І серед білого дня, в місяци червні, в найгустійше населеній місцевости Англії, пропадає безслідно поїзд, немов перемінений в газову субстанцію яким небудь досьвідним хеміком! А посеред ріжних здогадів можна було дійсно найти в пресі навіть серіозні вістки, що тут мусіло бути щось надприродне та що калікуватий Каратель був особою, звісною під менше приличним іменем. Що до його смаглястого товариша, то багато догадувало ся, що то власне він був причиною нещастя, хоч ніхто не міг доказати справедливости такої думки.

Між численними здогадами, які висловлювали як газети, так і поодинокі особи, були деякі, що могли прикувати до себе увагу загалу. Перший основував ся на тім, що поїзд міг зійти з рельсів і перейшовши по насипі, злетіти в Ланкаширський або Страффордський канал, викопаний паралельно до залізної дороги сто літ тому назад. Але сей здогад був скоро опрокинений, бо досліди глибини канала, про який заговорено публично, виказали, що канал не глибокий на стільки, аби міг вмістити в собі цілий поїзд. Другий кореспондент указував на портфель, що буцім то становив одинокий клунок подорожних і містив у собі, по його думці, якусь нову вибухову матерію, незвичайно сильну, в виді порошка. Здогад, що цілий поїзд міг вилетіти в воздух, при чім насип був нешкоджений, є очевидно ні більше ні менше як безрозумний абсурд, нісенітниця, яка не заслугує жадної уваги. Назначено навіть нове слідство, коли нараз зайшов новий і несподіваний випадок, що розбудив надію, якій натурально не судило ся ніколи сповнитися.

Було то ніщо иньше, як листьмо, прислане на імя містріс Мак-Ферсон її мужем, містером Джемсом Мак-Ферсоном. Листьмо було вислане в Нью Йорка 5 липня 1890 р., а прийшло по 14-ім того самого місяця. Багато висловляно сумнівів про його автентичність, та містеріс Мак-Ферсон запевнювала рішучо, що воно написане її мужем, а знов факт, що в ньому було залучених 100 доларів паперами по пять доларів, усував сам собою всяку можливість обману. От і зміст листьма:

„Дорога моя подруго! Багато я передумав і приходжу до того переконання, що було би дуже погано покинути тебе і Лізу. Постараю ся, щоби того не було і щоби ти приїхала до мене. Посилаю тобі гроші, виміняй їх на двацять англійських фунтів. Для тебе і Лізи повинно сього вистати, аби ви могли переїхати за Атлантийський океан. Кунуй місця на Гамбурських пароплаві, що задержуєть ся в Соутгемтоні, там дешевше, як у Ліверпулі. Коли-б ти могла, приїхавши сюди, задержати ся в Джонстон Гоузі, я попробував би післати тобі кілька слів, бо тепер трудно мені і я не дуже щасливий при згадці, як страшно було-б покинути тебе. Тимчасом досить. Твій муж

Мак Ферсон“.

Ми вже згадували про те, що се листьмо могло було послужити для виясненя цілої справи тим більше, що було доказане, як якийсь подорожний, дуже подібний до пропалого кондуктора, переїхав із Соутгемптона під іменем Земмерса, закупивши місце на Гамбурських пароплаві, що відплив до Нью-Йорка 7-го червня. Містеріс Мак-Ферсон виїхала зі своєю сестрою Лізою до Нью-Йорка і по трех тижнях прибула до Джонстон-Гоуз, але не довідала ся там нічого про свого мужа. Дуже можливе, що необережні вислови преси упередили його про те, що поліція слідить за ним. Щоби там не було, але ніхто не приходив і не писав до Джонстон-Гоуза, наслідком чого обі жінки вернули назад до Ліверпуля.

В такій стадії оставала справа до 1898 року. Видаєть ся неправдоподібним, що протягом осьми літ не вияснено справи затраченя надзвичайного поїзду, в якому був Каратель зі своїм товаришем. Докладні досліди про обох подорожних доказали лиш те, що Каратель був звісний у Центральній Америці, як політичний і фінансовий агент та що приготовляючись до своєї подорожи до Європи, він бояв ся сильно, що не доїде до Парижа. Його товариш, вписаний у книзі приїзжих під іменем Едварда Гомеца, був

чоловік, про якого говорено, що він жорстокий, задеракуватий і хвалько. Судячи одначе по виду, він був цілковито відданий Карателеви, що як чоловік фізично слабій, глядав у ньому підпори і оборони. Додамо до того, що в Парижа, який був головною метою подорожи Карателя, ніхто не допитував ся про нього.

Перейдїм тепер до фактів сеї справи, опублікованих у марсильських газетах у сповіді, зложеної Гербертом-де-Лернаком, за-судженим на смерть за убийство купця Бонвальо. Ми наводимо сю сповідь дословно.

„Не задля самого славолюбства або самохвальства подаю я отсі факти. Коли-б так було, я оповів би ще багато славнійших річий. Я роблю се в тій цілі, аби звісний джентльмен у Парижі зрозумів, що я можу розповісти все, що, дотикає справи Карателя, можу розповісти також те, що в його інтересі і на його просьбу поповнено злочин; а не зроблю того тільки тоді, коли прийде на свій час відволока, якої я очікував. Бережіть ся, панове, доки ще не зовсім пізно! Ви знаєте Герберта-де-Лернака і вам звісно, що його діла так само правдиві, як і слова. Поспішайтеся отже, або погинете.

„Не буду називати імен — що сказали-б ви, як би тільки почули їх! — а розповім вам виключно лиш те, як хитро виконав я цілу справу. Я служив чесно своїм панам і не сумніваю ся, що вони чесно поводити ся во мною. Тому доки я переконаний, що вони не зрадили мене, їх імена, які потрясали цілу Європу, не будуть відкриті. Але тогож дня... зрештою не скажу більше нічого!

„Одним словом, стало ся те в 1890 році, в часі славного процесу в Парижі, який дав причину до незвичайного скандалу в політичних і фінансових кругах. Який сграшний був той скандал, можуть знати тільки такі конфіденціальні агенти, як я. Честь і карєра багатьох першорядних людей Франції були поставлені на карту. Вам очевидно трафляло ся всім бачити громадку круглів, як вони, витягнувшись просто, стоять рівно. Нараз надлітає куля і... гоц, гоц, гоц! — усі девять на землі. Представите собі тепер великих людей Франції в виді круглів, а Карателя в виді кулі, що надбігла звідкись здалека. Як би вона докотила ся на час і... гоц, гоц, гоц! — усі. Я постановив, що вона не докотить ся.

„Я не обвиняю всіх, що вони знали про те, що стало ся. Тут, як я вже сказав, були поставлені на карту незвичайно важні фінансові і політичні інтереси і тому задля веденя справи був

утворений синдикат. До синдикату належали люди, що не зовсім розуміли справу. Але й вони дуже добре знали і можуть бути переконані, що я не забув їх імен. Вони знали про приїзд Карателя давно ще перед тим часом, заки він виїхав із Полудневої Америки; вони знали також, що докази, які були в його руках, могли їх усіх погубити. Синдикат мав у своїх руках необмежену суму грошей, абсолютно необмежену, розумієте? Вони стали тому шукати агента, що міг би обмежити таку величезну владу. Вони шукали помислового чоловіка, рішучого, такого, що бистро орієнтувався. Вони вибрали Герберта-де Лернака і не помилилися.

„Мені дозволено вибирати собі помічників, користувати ся повною властю, яку дають гроші, одним словом уладити все так, аби Каратель не прибав ніколи до Парижа. Зі звичайною своєю енергією я взяв ся за поручену справу, не тратячи по одержанню інструкції ні одної хвилини, і перші кроки зроблені мною були як найліпші для виконання задуманої задачі.

„Чоловік, на якого я міг вповні спустити ся, був висланий мною до Полудневої Америки, аби слідив за Карателем. Коли-б він був приїхав на час, корабель не був би ніколи прийшов до Ліверпуля, та на жаль він був уже відплив із пристані, заки мій агент дістав ся до нього. Тоді вислав я заосмотрений у все конечно невеличкий оружий бріг, аби перетяв йому дорогу, але й се не вдалось мені. Навчений невдачами, я, подібно як усі великі організатори, придумав цілий ряд кроків, із яких не один то другий мусів конечно вдати ся. Ви очевидно не вірите в трудності мого підприємства, представляючи собі, що тут мало місця звичайне вбійство. Ви забуваєте, що ми мусіли усунути не тільки Карателя і його документи, але й товариша, якому він, як ми мали повне право догадуватись, розповів усі свої тайни. Уважайте також на те, що вони оба були обережні і незвичайно підзорливо звертали ся до всяких проб зближення. В тому власне й лежала ціла трудність справи, вповні достойної мене, бо я все відзначав ся незвичайною зручністю при несподіваним нападі на другого.

„Я старав ся приїхати скорше від Карателя до Ліверпуля, я летів туди на зломане карку, бо я був переконаний, що він поробив усякі можливі кроки, аби приготувати для себе значну оборону по приїзді до Лондона. Одним словом те, що ми мали зробити, мусіло стати ся між хвилиною його приїзду до Ліверпульської пристані і від'їздом на Лондонській і Західно-Приморській заліз-

ниці до Лондона. Ми уложили шість плянів, один хитрійший від другого, а котрий із них мав бути виконаний, се залежало від поступованя Карателя. Чого би він не придумав, ми мали бути все коло нього. Задержував ся він у Ліверпулі — один плян, їхав звичайним поїздом або поспішним або надзвичайним — ми на все були готові. Ми все передвиділи і приготували.

„Ви певно думаєте, що я один, сам про себе, не міг того зробити. Чуж я міг знати всі лінії англійських залізниць? Але гроші доставили мені агентів із цілого світа, ба навіть у Англії найшов я їх скоро і то незвичайно проворних. Я не назву їх імен, бо було би несправедливо підривати їх кредит. Мій англійський агент заслугував бути моїм союзником. Він знав як найдокладніше Лондонську і Західно-Приморську лінію, а під його начальством стояв цілий ряд жвавих і відданих йому робітників. Ідея пляну належала до нього, а я розробив тільки поодинокі деталі. Ми підкупили кількох слуг, між якими найголовнішим був Джемс Мак-Ферсон, котрого ми постарали ся зробити кондуктором надзвичайного поїзду. Сміт, паляч, був також до наших услуг. Джона Слетера, машиніста, пробували ми також звербувати для себе, але він був упертий, а тим самим небезпечний для нас, тому ми полишили його. Ми не мали цілковитої певности, що Каратель замовить надзвичайний поїзд, ми догадувались того тільки на тій основі, що його приїзд до Парижа без найменшої задержки був для нього ділом першорядної ваги. Для ріжних непередвиджених випадків поробили ми спеціальні приготованя, обдумані до найменших подробиць завчасу ще перед приходом корабля до берегів Англії. Вам певно буде також інтересно знати, що один із моїх агентів був на лоцманськім байдаку, що спускав якор того корабля.

„В хвилі приїзду Карателя до Ліверпуля ми вже знали, що він підозріває небезпечність і тримає себе в обережності. Він приїхав у супроводі небезпечного для нас товариша, по імені Гомеца, що мав при собі оружє і був готовий на всякий випадок зробити з нього ужиток. При ньому були конфіденціональні цапери Карателя і він готов був боронити їх рівно як їх властителя. Каратель, по всякій правдоподібности, слухав його рад і домогти ся чого-небудь від Карателя, не домігшись того від Гомеца, було пустою стратою часу і енергії. Супроти того треба їх було конечно віддати одній і тій самій долі, а жаданє надзвичайного поїзду улєкшувало нам сповненє наших плянів. Ви не забувайте

також, що на надзвичайнім поїзді із трьох людей залізничної компанії двох служило нам і при тім за таку ціну, що забезпечувала їх на ціле життя. Я не хочу сказати через те, що англійська нація чесніша від інших, я думаю лише, що її трудніше підкупити.

„Я вже говорив вам про свого англійського агента, чоловіка, якому усміхала ся прекрасна будучність, коли-б не деякі плямки, що лежали на ньому. Йому поручено усі справи в Ліверпулі, а я сидів у гостинниці на стації Кінгтон і чекав там на шифроване письмо, по якому мав розпочати свою діяльність. Як лише замовлено надзвичайний поїзд, мій агент зателеграфував мені зараз, аби я приготував ся як найшвидше. Він сам знов пробував під іменем Горація Мура замовити для себе також надзвичайний поїзд в надії, що його помістять разом із Карателем: се могло бути для нас при відповідних обставинах дуже хосенне. Так наприклад коли-б наш головний плян був не повів ся, мій агент мав припоручень усунути обох подорожних і їх папери. Але Каратель був обережний і не згодив ся взяти до поїзду ще одного пасажира. Тоді мій агент пішов зі стації, але вернув ся зараз же назад, тільки через другий вхід. З боку, супротивного до платформ, увійшов він до кондукторського вагона і полишив ся там із кондуктором Мак-Ферсоном.

„Вам цікаво певно знати, в чім лежала моя власна діяльність? Все було приготоване ще на кілька днів перед тим, а мені полишалося тільки дати остаточний сигнал. Бічна лінія, вибрана нами, сходила ся давніше з головною, але опісля була відлучена. Нам досить було пересунути кілька рельсів, аби знов влучити її з нею. Із невеличкою, але добре обзнайомленою з ділом, громадкою робітників приготували ми все задалегідь перед приходом надзвичайного поїзду. Ледви він надійшов, як уже й покотив ся по вузкій бічній лінії і то так легко, що оба пасажири навіть не заважали потрясеня.

„Наш плян був такий, що паляч Сміт мав захльороформувати Джона Слетера, машиніста, що також був засуджений на смерть разом із іншими. З того боку, але тільки з того, наш плян не повів ся, з виньком понадто безглуздости Мак-Ферсона, що написав нисьмо до своєї жінки. Наш паляч виповнив свою річ так незручно, що Слетер випав із локомотиви в часі судорожних рухів, але на щасте так далеко, що скрутив собі карк. Він полишив ся там непорушний, ставши плямою, що покрила сідом наше

діло, яке при иньших обставинах могло бути взірцевим твором, на котрий можна глядіти і подивляти його з захватом. Кримінальний експерт висловив ся, що Джон Слетер був одинокою занедбанною річю у всіх наших комбінаціях, так гідних подиву. Чоловік, що мав стільки успіхів як я, може бути щирий і я, вказуючи на Джона Слетера, заявляю, що він був для нас ганебною плямою.

„Таким чином справив я надзвичайний поїзд по вузакоторовій лінії на два кілометри довгої, що вела, а властиво приготована була нами, аби вести до Хартсизької копальні вугля, одної з найпросторнійших копалень у Англії. Ви спитаєте певно, як могло стати ся, що ніхто не звернув уваги на поїзд, який ішов по незакритій лінії? На те відповім, що здовж усеї лінії тягнеть ся глибокий вивіз і що лише той може її видіти, хто стоїть на березі вивозу. Там на кінці вивозу стояв хтось — але се був я. А тепер розповім вам, що я бачив.

„Мій помічник стояв на закруті, аби слідити звідти за переходом поїзду на другу лінію. З ним було чотирох оружних людей; коли-б поїзд був пішов по головній лінії, що було можливе, бо прилучені шини були заржавілі, тоді мали вони по просту напасти на поїзд. Скорож він побачив, що поїзд скрутив на бічну лінію, полишив його до моєї розпорядимости. Я чекав на тім місці, де отвирав ся вхід до копальні і був так само узбровний, як і оба мої помічники. Як бачите, я був готовий на все, що не стало-б ся. В тій хвилі, коли поїзд наблизив ся до бічної лінії, паляч Сміт здержав біг льокомотиви, а опісля пустивши її знову швидким бігом вискочив разом із Мак-Ферсоном і моїм англійським агентом, доки не було ще за пізно. Здержане бігу поїзда звернуло мабуть увагу пасажирів і коли поїзд був знов у повнім ході, вони виставили голови через отворені вікна. Я не можу не всміхнути ся на згадку того, як вони тоді потуманіли. Представте собі своє власне здивованє, коли-б ви виглянувши із свого розкішного вагона завважали нараз, що рельси, по яких ви їдете, заржавілі і повищерблювані, покриті червоними і жовтими плямами тому, що довго були невживані і постаріли ся вже. Які думки провизували їх серця, коли намісь Манчестра вони побачили нараз смерть, що чекала на них при кінці нещасної дороги. Поїзд летів уперед зі скаженою швидкістю, хитаючись із боку на бік і вискрипуючи колесами по заржавілих шинах. Я був поблизько них і міг обсервувати їх. Каратель молив ся; в його руках деглянув я щось в роді

чоток. Той другий ревів як бик, що почув кров близької різниці. Побачивши нас на насипі він як божевільний почав нам давати різні знаки, а відв'язавши опісля свій портфель, кинув його в наш бік. Здогад його був без сумніву хибний. Там були докази; вони готові були приобіцяти мовчанку, аби тільки вратовано їх жите. Се було би приємне, але щож могли ми зробити? Служба понад усе. Понадто поїзд не був уже ні в нашій, ні в їх власті.

„Гомець перестав вити, почувши тріскіт поїзду на скруті. Вони побачили оба темну пащеку копальні, отворену перед собою. Ми відсунули дошки, що закривали її і таким чином відслонили чотирибічну пропасть. Давнійше підходили рельси для вигоди накидування вугля майже під саму шахту і нам достаточо було додати дві-три шини, аби злучити їх безпосередно з самим берегом шахти.] І дійсно, коли-б ми не були приготували рельсів, дорога була-б скінчила ся на кілька стій над берегом. Ми глянули на вікна: низше була голова Карателя, висше Гомеца. Вони німо гляділи на те, що відкривало ся перед ними, а всеж не мали сили відвернути ся від того видовища: воно неначе спараліжувало їх.

„Поїзд, що летів зі скаженою скорістю і наближав ся до шахти, куди я його сам справив, представляв для мене небачене видовище, на яке глядів я з незвичайною цікавістю. Один із моїх товаришів побоював ся, аби поїзд не перескочив через пропасть, але так не стало ся. Він упав просто в отвір, а буфер льокомотиви ударив з тріском о береги шахти, причім комин підкинуло у воздух. Тендер, вагони — все змішало ся з собою і разом із обломками льокомотиви закрило на хвилю отвір шахти. Опісля повалило все в середину і ціла маса заліза, роз'яреного вугля, мідяних приладів, коліс, кусників дерева і подушок, усе те поламає, подрухотане щезло зі шумом у копальні. Ми почули тріск, шум, гуркіт, — відломки поїзду бились до стій і довго ще після того, як останки поїзду долітали до дна шахти, було чути з глибини глухий галас. Нараз розніс ся сильний тріскіт, мабуть від розбитого кітла, і з чорної глибини вирвав ся стовп пари, що крутив ся прискаючи і спадаючи дощем довкола нас. Опісля пара, поділившись на тоненькі струї, підіймила ся до гори і заблищавши на сонці, спустила ся назад до Хартзвійської пропасти.

„Виповнивши так гарно придуманий плян, ми мали ще позатирати сліди того, що зайшло. Невеличка громадка робітників, що полишила ся на другім кінці дороги, зібрала вже рельси і від-

лучила бічну лінію, привівши все до давнього ладу. Ми зі свого боку заняли ся шахтою. Комин і иньші відломки кинули ми в долину, шахту накрили по давньому дошками, а рельси повідкручували і забрали. Опісля не поспішаючись, але й не зволікаючи довго, виїхали ми з того місця — більша часть до Парижа, мій англійський товариш — до Манчестру, а Мак Ферсон — до Соутгемптон, звідки виїмався до Америки. Ми полишили тодішнім англійським газетам здогади про те, як ми походили коло свого діла, і оповіданя, як зручно усунули з дороги досвідних шпіонів.

„Ви памятаєте очевидно, що Голец викинув через вікно портфель; я сховав його і віддав своїм панам. Але їм буде певно цікаво знати, що я виймив із портфеля кілька листів, аби заховати їх на всякий випадок. Я не бажав оголошувати тих листів, але кождий чоловік мусить дбати про себе — тай що иньше можу я зробити, коли мої приятелі не хотять прийти до мене, як я чекаю на них? Панове, можете бути певні, що Герберт-де-Лернак однаково страшний, чи він проти вас, чи з вами і що він не такий чоловік, аби йшов на гільотину, а не бачив вашого вираження до Нової Каледонії. З поважання самих до себе, не до мене, спішіть ся, л. Де... і генерале... і бароне... (ви самі можете виповнити пропущені тут місця). Прирікаю вам, що в другім виданю не буде вже тих пропусків.

„P. S. Переглянувши оповіджене мною, я бачу лише один пропуск. Він дотикає нещасного Мак Ферсона, котрий був на стілько загонистий, що написав до своєї жінки і вислав їй гроші на переїзд до Нью Йорка. Дуже зрозуміло, що коли інтереси подібні до наших ставлять ся на карту, ми не можемо допустити, аби вони були зависимі від чоловіка, що хоча не хоча може видати їх жінці. Він нарушив свою присягу, виславши письмо жінці, тому ми не могли більше довіряти йому. Для забезпеченя себе ми постарали ся повести справу так, аби він не побачив ся більше з жінкою. Деколи зрештою я думав, що належало-б написати до неї і повідомити її, що нема ніяких перепон для поновного її вінчання.

Переклад В.

Із драми „Торквемада“ Віктора Гюґо.

Дієть ся в Каталонії в р. 1482. Сцена — кладовище гірського монастиря Ля-террана, закону Августинів. Вид занушеного саду. Земля порита ровами. В глибині сцени мур, що окружає кладовище, дуже високий, але декуди порозвалюваний. На гробах хрести. На переді сцени на землі квадратова яма обложена плитами рівно з землею. З боку видно довгу плиту розміру як раз такого, як отвір ями. В отворі видно перші ступні тісних камяних східців, що ведуть у низ і гинуть у ямі. Коли піднесе ся заслона, надходить із глибини монах у одязі Домініканця. Він іде помалу, кланяєть ся прикликаючи перед кожним хрестом, поки не вийде на перед сцени.

Монах (сам).

З одного боку сьвіт, вся людськість грішна :
Князі гидкими злочинами вкриті,
Учені дурні, мудрагелі хворі,
Пиха, обжирство, спінена безбожність,
Сеинахерим різун, Даліля-бреха,
Бретики, Вальдензи, Люзараби,
Жиди та Гебри, сліпають бліді
Над цифрами, альгеброю — всі, всі,
Малі й старі, плямують знак хрещений,
Зреклись Христа, у злі на сліпо бродять
Всі — папа, царь, єпископи, міністри...
З другого боку ад, огонь грізний, безодня!
Тут чоловік живе безтямно, їсть
І спить — а там страшне огнів провалля.
Там пекло! О нещасні твори — люде!
О два видовища людської долі!
Житє і смерть. Сьміяти ся годинку
І плакати вічно. Пекло! Що за вид!
Гробї, могили, ями повні жару,
Шпилі сіркові, гирла тисячаубні,
Роззявлена пащека бездни! З тїм

Безмірі кар — покараних без ліку.
 За частку втіх якаж то часть жалоби!
 Горять! І чути крики: Сину! Мамо!
 О, змилуйсь! Мов химера розсипавсь
 Надія в попіл. Очи, лиця ринуть,
 Вертають знов — страшні в жарі страшенній;
 І олово розтоплене на тімя
 Живее капа... Сьвіт примар. Він мучить
 І сам терпить. Над ним склепине величезне
 З кладовищ чорних, що натикані
 Огнями, мов зірками небо нічу.
 Огидна стеля, скрізь порозсідалась,
 Поорана щілинами, а в них
 Паде в безодню дощ невпинний душ,
 Що йдуть у глѳб огнїв, у середню
 Катущ — далеко, дальше по за межі
 Помилуваня божого. Ніч. Зойки.
 Жалібний вітер почерез яскині
 Невпинно крутить полумям, вирує,
 Горюча лява буха, заливає
 Глухіи ями. Небеса говорять:
 Ніколи! Пекло мовить: Віковічно!
 І всі, хто на землі з злобі, з лїнивства
 Зле час ужив, по цяному зблудив,
 Схибив, здурив, згрішив, хоч лиш схитнув ся,
 Хоч на часину, на хвилину — всі там!
 Безодня? Кара? Сумнів неможливий.
 Щож перед зором нашим? Ад видимий.
 Його пекольний подих аж до нас
 Доходить! Із огнища Белїала
 Страшенні комини чиж не стирчать
 Під саме наше небо та ригáють
 Задушним димом і огнистим плином?
 Везувій, Етна, Стромболї забійчий,
 З Гекля там на півночи. Про щож нам
 І думати, як не про се? Вона,
 Ся тайна — перед нами, тут віває
 Під нашою землею і плює
 Огнем і тьмою й смертю. Можемо
 Схилитись і заглянути в нутро,
 А нічу можем бачить грїшні душі,
 Як вихром крутять ся неначе іскри,
 Тїкають і назад падуть, коли
 Огонь їм спалить крила. Горе їм!
 Не має виходу ні втеки! Геї, назад!
 Назад до ваших ям огнями повних!
 Назад в хаос, у тьму, в огнисте море!

Над вами Сатана, падлюка безконечний
 Регочеть ся! Вони летять, страшні,
 Обгризені з усіх боків, живі
 Головні, жар і дим, гідкі, в просторі
 Розсипані недвижному, мертвому.
 Всі огняні гадюки лижуть їх
 Поскручувані руки; їх олій
 Гриве, смола вертить і олово
 Впиваєсь; сліпота безмежна їх
 Оцутала, і люта безконечність
 При всіх катушах тих не допускає
 До них нічого крім двох слів страшних:
 „Ніколи!“ „Вічно!“

Боже! хтож над ними
 Змилосердить ся?

Я! Так, я приходжу
 Спасти людей. Амнестія людству, —
 Ось що засіло у моєму серці!
 Любов висока в мні кричить, і я
 З безоднею — безоднею поборюсь,
 Що Домінік зачав, те я скінчу.
 О, пекло! Як же відвалити з нього
 Зелізну покрішку? О Риме, Христе,
 Як зупинить людей, щоб не котились
 По тім страшливім склоні? Знаю! Знаю!
 Се вже й Павло сьвятий нам показав.
 Орел чим висше підліта, тим більше
 Втішаєть ся, все бачить, осліпляєсь
 Тим, що доглянув. Щоб замкнути пекло,
 А небо відчинить, чого потрібно?
 Костра. Ад випалить. Перебороти вічність
 Хвилиною. Один момент терпіня
 Увільнює від незлечених мук.
 Година пекла нівечить жар вічний.
 З марним тілесним одягом згорить
 І гріх. Душа блискуча й чиста вийде
 Із полум'я. Вода, бач, має тіло,
 Огонь же має душу. Тіло — гниль,
 Душа-ж — се світло; а огонь, що ходить
 В небеснім возі й крутить ся довкола
 Своєї осі, він обілить душу,
 Бо він з того самого, що й вона.
 Душе безсмертна, за для тебе тіло
 Я посвяччу. Чиж завагав ся б батько?
 Чиж мати, бачучи свою дитину бідну,
 Завішену поміж костром сьвятим
 І страховинним пеклом, відреклась би

Заміни, що вбиває злого духа,
 А робить з него ангела? Так, се
 Правдивий змісл слівця „Відкуплене“.
 Гоморра вічна — вічний і Сіон;
 Ніхто ніколи радості й крашлицу
 Із сего осяйного не подасть
 У ту горючу, — але Бог дозволить
 Бодай снаси грядущі покоління.
 Не буде більш проклятих! Сьвіточ ясний
 Всіх осьвятить. Ах, час велить спішитись!
 Панує в сьвітї ало; Ісус у друге
 Кона' кровавий; все на сьвітї підле,
 Все ало, все скривлене; що хвиля грїх
 Мов древо фатальне випускає
 Нову гиляку... Бог колись до себе
 Нагнув той конар, та на горе Єва
 Його аж до людськїх уст прихилила.
 Пропала віра. Все Жиди відщели,
 Чевці, що заповіти поламали,
 Беґарди, монахинї, що волосє
 Відрошують; сей вириває хрест,
 Той виплював причасть. Гине віра
 У блудах, мов лилея у кропиві.
 І папа на колїнах — Перед ким?
 Чи перед Богом? Ні. Людини він
 Боїть ся: Цезаря. Ще хвиля, й Рим,
 Підвладний королям, слугою буде
 Ниневії. Ще крок — і сьвіт пропав.
 Та ось я йду. Я тут. Несу з собою
 Розпал, задуму... Я подму на стоси
 Спасительні. Земля, ціною мяса,
 Я душу викуплю. Несу з собою
 Ратунок, лїк чудовний. Слава Богу!
 І радість всім! Серця, тверді скали
 Розпадуть ся. Всю землю я покрию
 Кострами, всю її зворушу криком
 Могутнім в Битія: Най буде сьвітло!
 І скривь побачуть блиск печей огнистих:
 Посїю скривь огні, головні, блиски,
 Грань — і по над містами запалають
 Автодафє величні, невимовно
 Роскішні, животворні, небесні.
 О роде людськвї, я люблю тебе!

Підносить очи до неба, зіпнивши руки, з рознятим ротом, у екстазі. За ним
 із гущавини, що творить немов межу в глибині кладовища, виходить монах
 з руками на вхрест зложеними на груди, з капішоном насуненим на лице. Потім

з иншого боку корчів виходить другий монах, потім ще один. Ті монахи, в одязі Августинів, зупиняють ся мовчки, випростовані і недвигні в певнім віддаленю за монахом Домініканцем, що не бачить їх зовсім. Звільна надходить таким робом чим раз більше монахів, усе поодинокю і мовчки, і уставляють ся обік перших. У всіх руки зложені на грудях і капішони насунені на лица, так що не видно ані одного лица. По якімсь часі за Домініканцем творить ся немов півколесо. Те півколесо розділює ся і з поміж дерев виходить єпископ у мантії, з хрестом у руді і з мітрою на голові, між двома архидіаконами. Він надходить звільна, за ним іде пріор, що одинокий з усіх монахів має капішон піднятий. Єпископ не мовлячи ані слова стає в осередку півколеса монахів, який замикає ся за ним. Домініканець доси не бачив нічого. Звільна сугеніє.

Єпископ. Ось будьте сьвідками, як я, Іван
Єпископ ваш, судити-му сьогó-тут
Присутного, чи добрий він, чи злий.
Та з разу розпитаю. Справедливість
Дозволює карать, та хоче знати.
За що.

Монах обернув ся і придивляє ся поважно цілій тій появі. По ньому видно, що вона не збентежила його. Потім він дивить ся на єпископа.

Хто ти?

Монах. Я монах проповідник.

Єпископ. Як звеш ся?

Монах. Торквемада.

Єпископ. Повідають,

Що з дїтства ще тебе олунав демон

І привиди страшні тебе трівають.

Чи так се?

Монах. Те, що дійсне, оживає

Передо мною. Я видаю Бога.

Вступлює погляд у містичний позолочений трикутник на верху великого цвинтарного хреста.

Що хочеш, Господи, щоб ми чинили, ми,

Твої жерці перед твоїм предвічним сьвітлом?

Закон твій бачити, грізний і простий,

І більш нічого — страшно. Та щож могу

Зробити я?

Єпископ. Відповідай! Говорять,

Що по твоєму всі ми вчені блудим

Ненавидячи грішних, мов пантеру.

Монах. Ви блудите, отці єпископи.

Єпископ. Червяче!

Монах. Грішника любити треба —

Й спасти.

Єпископ. Говорять, що фальшива догма,

В якій загинув Дідіє Льомбардець,

Тебе манить і що по твоїй мрії
 Чи то принціпу в полум'ї костра
 Маліє й гасне полумя пекольне,
 Так що хто вмер в огні, іде до неба;
 Спалюючи тіло ми спасемо душу.

Монах. Се правда.

Єпископ. Черче, блуд тебе опутав.
 Зло, кляте древо, корінь має в блуді.

Монах. Душа терпить стикаючи ся з тілом,
 Товаришем гідким. Спалити тіло
 Значить очистити душу.

Єпископ. Дикий погляд.

Монах. Ні.

Єпископ. І брехня.

Монах. Ні, правда. Я його
 Стверджу ділами.

Єпископ. Змію!

Монах. Я так вірю.

Єпископ. Як не відкличеш сего, стережись!
 Наказую тобі: подай ся в скрузу,
 Покинь сю віру!

Монах. Смирний, небрехливий,
 Стою при ній.

Єпископ. Упертий!

Монах. І за мною
 Повага Лятеранського собору
 І папа Іннокентій третій.

Єпископ. Скоро

Ти покориш ся, все здобути можеш,
 Та бунтами — пічого. Сину, знай се:
 Твій блуд погане сімя може всіяти,
 Розколи сплодить. Сину, бий ся в груди,
 Скажи: зблудив!

Монах. Я правий.

Єпископ. Відречи ся
 Сих поглядів. Оттак Брунон Анжерський
 Хотів підвисшити — і пожалів.

Монах. Я не хочу підвисшитись, хочю.
 Малим лишити ся.

Єпископ. Гордяк!

Монах. Ні, вірний.

Єпископ. Щож думаєш зробити?

Монах. Я піду
 Босоніж в Рим, скажу вітцю сьвятому.

Єпископ. Він сам звелів мені тебе судити,
 Псе!

Монах. Гавкіт пса і пастуха розбудить.
 Я збуджу папу, він мене послуха.

Єпископ *(до присутніх, показуючи на монахи)*.
Сини, се лютий звір.

Монах. О, так, бо серце
У него ніжне. Сеж Павло святий
Сказав, що віра палить із любови.

Єпископ. Цитуєш лихо текст незрозумілий.
Наш архипастирь Сикст четвертий хоче,
Щоб церков стала менш жорстока, віра
Менш остра. Благість у його йде в рівень
Зо святістю. Хай буде доброта
Оружем правди. Інквізиція
Повинна злагіднити. Папські руки
Підносять ся раднійш благословляти.
Ніж бити. Лиш де-де ще ледво видно
Огністі стоси.

Монах. Я дивлю ся з жахом
На ті полегкості. Огонь некольний
Жахить, росте в тій мірі, як маліє
Огонь кострів.

Єпископ. Душе убога, темна!
Чогож ти хоч?

Монах. По просту: світ снасти.

Єпископ. Як се?

Монах. Огнем.

Єпископ. Жахай ся того ліку
Нелюдського.

Монах. Щож винуватий лікарь,
Що лік гіркий?

Єпископ. І надієш ся ти — —

Монах. При ласці Божій до мети дійти.

Єпископ. Побачимо. *(Показує монахови отвір гробу)*
Війди ось тут.

Монах. Се що?

Єпископ. Гріб.

Монах. Добре. *(іде до гробу)*.

Єпископ. Завернись. Ще час.

Монах *(Наближаючись до гробу)*. Війду.

Єпископ. Подумай!

Монах *(підносячи зір до неба)*.

Боже, вбий свого жерця,
Свого пророка, та нехай сповнить ся
Твоя свята воля. *(Наближає ся до гробу і зупиняє
ся на краю)*.

Єпископ. Ти повинен
Єпископа свого слухать. Непокірне
Чоло серед монастиря — се соблазн.

І церков мусить того в ніч зіцхнути,
Хто робить розрух в ній.

Монах.

Аміль.

Епископ.

Смири ся!

Ще раз взиваю, черче, покориись!

Монах. Ні.

Епископ. Так вийди-ж на перший ступінь.

Монах уступає в гріб і сходить на перший ступінь.

Епископ. Імям Христовим ваклинаю: здай ся!

Монах. Ні.

Епископ. Сходь. (*Монах сходить на другий ступінь*).

Відклич.

Монах.

Ні.

Епископ.

Сходь! (*Монах сходить на тре-*

тій ступінь).

Я твій епископ

І твій суддя. Відклич свою науку

Жорстоку й хибну.

Монах.

Ні, вона правдива.

Епископ. Піддай ся.

Монах.

Ні.

Епископ.

То сходь.

Монах сходить так, що його видно лише до половини. Епископ ступає один крок до него і наближаєть ся до отвору підземелья та показує йому те, що находить ся в нутрі.

Гляди, сей збан

З водою, хліб ячмінний.. Ми затворим

Перегороду між тобою й сьвітом

На віки. Зорі, ранок — все те щезне.

Монах. Нехай.

Епископ.

Зіхось!

Монах сходить. З гробу видно ще лише голову.

Подумай ще! Ти-ж тут.

Немов огонь без полумья загаснеш.

А голод, спрага, смерть — сеж страх!

Монах.

Се добре.

Епископ. Так сходь же! (*Монах щезає в ямі*).

Голос монаха (*з гробу*). Я на дні.

Епископ.

Валіте плиту

На вхід.

Голос монаха. Валіть!

На знак епископа два монахи привалюють плитою вхід до гробу. Та заким завалити його до разу, вони зупиняють ся лишачучи тілько вузку щілину. Епископ похиляє ся над сим отвором.

Епископ.

Імям Ісусе Христовим

Молю тебе, Петра сьвятого перснем!

За хвилию буде вже за пізно, ніч
Тебе поглине. Чи відкличеш?

Голос монаха. Ні.

Єпископ. Ще хвилька лиш. Відклич свої заблуди
Безумні і зухвали! Здай ся!

Голос монаха. Ні.

Єпископ. Ну, так гряди со миром!

Два монахи посувають плиту і гріб замкнений.

Єпископ. Помолімося,

Браті.

Всі монахи складають руки, уставлюють ся парами і процесіональним ходом
звільна віддаляють ся, єпископ остатній. Вони щезають між деревами, чути тільки
їх похоронні співи. Їх голоси слабнуть.

Далекі голоси монахів. De profundis ad te clamavi Domine.

Голос із гробу. Помилуй, Господи сей сьвіт нещасний!

Голоси монахів. Libera nos!

Голос із гробу. Ратуї мене, мій Боже!

З французького переклав

Іван Франко.

НАШ АЛЬБОМ.

Передсмертні мелодії.

(3 листу до Вс. М.).

Дивувалась зима,
Чом се таять сніги,
Чом леди присли всі
На широкій ріці.

Ів. Франко.

I.

Дивувала зима, дивувала ся:	Дивувала й земля, дивувала ся,
Деж то сила її подівала ся?	Звідки сили такої набрала ся:
Ще не втішились вітри студенії,	Вільно дихає грудьми розкритими,
А луки розквітають зеленії!	І поля одягають ся квітами.
Тільки я ні-на-що не дивую ся,	
Бо для мене зима не минула ся:	
Я вдихаю не радість весняную,	
А холодную смерть неблаганую.	

II.

(По бурі).

Теплий грім... Цьвітуча вишня	Все сьвіжіє!... З грому-бурі
Не медовую росу...	Обновила ся земля...
Я підняв листок посохлий	Чиж на віки помертвіла
І задумавшись гризу.	Тільки <i>ти</i> , душе моя?

III.

Стою я в весняному гаї...	Бою ся ступати, щоб їх не топтати,
Фіалки, фіалки навкруг...	А втіха захоплює дух.

І вірять ся: я оживаю,
У грудях нова течія...
Та марнії мрії! порожні надії!
Уже перетліло життя.

І я — мов торішнєє листє,
Що грієть ся сонцем ярким:
На сонці печеть ся, до сонця сьмі-
Аж доки зітліє зовсім. [єть ся.

IV.

По піску по золотому
Ллєть ся срібная вода:
Плєще, граєть ся на ньому
І грудима припада.

Нижче-нижче гнєть ся гиллє
У плакучої верби:
„Там — справляєть ся весіллє,
Я — всихаюсь од журби...“

V.

Я й не жалую, що кину сьвіт отсей:
Бо не кину дорогих мені людей, —
Розіллєсь по всій природі:
В любій, сонячній погоді,
В срібних водах, у лісках,
У квітках.

Невидімо я полину по землі
Тихим вітром по запа́шному зіллі;
Ароматом, повним чару,
Обійму тебе, мій царю, —
Горду голову твою
Оповю.

VI.

(До Сирії).

Мене заколисав чудовий шум весняний;
Дрімота набіга і сон якийсь коханий.
Надходить полусмерть... О, сьвіте! прощай!
Прощай і Сиріє, мій милий, гарний край!...

Сьвята моя землє, мій краю чарівливий,
Ти — вічний спогад мій, в тобі я був щасливий...
Тебе я бачу знов у передсмертнім сні,
І бедуїнські я чую знов пісні.

Інтерлюдия.

З Єрусалимських околиць.*)

(Пастораль).

VII. Прольог.

Гарячий день повечорів.
Ідуть до дому люди.

Іде задуманий Араб,
Гукає на верблюди:

*) В чч. X, XII і XIII єсть одгукі сучасних арабських пісень зпід Вифлє-
сму; чч. IX, XI, XIV і XVI взято із староарабської збірки пісень «Хамаса»
(= чч. 518, 508, 499, 5 і 157, коли тримати ся нумерації Ріккертової).

Він.

„Гей-гей, верблюдоньки! мерщій! Там може ще побачу раз
Гей-гей до Силоаму! Я дівчину ту саму“.

VIII. Вона.

Силоамське джерело, Я черпала воду в міх, —
Водонько сцілюща! Гнав юнак верблюди.
Ні, не лік із тебе йде, Як на мене подивив ся —
А журба болюща. Затиснулись груди.

Цілий день він ув очах,
І забуть не сила.
Ох, купеле-Силоам!
Ти мене згубила.

IX. Він.

Я спинив ся на спочинок Сотні мрій мене обсіли
У розкішному гаю. Од такої краси,
Сад росистий... Срібні квіти... І бажань усяких безліч...
І затишно, як в раю. Та в усіх була лиш ти.

X. Вона.

Не злюбили мене сестри, Не згоріла-ж я од спеки, —
Що така я гарна: Стала румянійша.
Білолиця, бистроока Міх важкий мене не згорбив, —
І струнка, як сарна. Стала ще стрункійша.
Кажуть: „Тра її послати І вовняная верівка
На тяжку роботу: Плеч не обшмульгала.
В самий південь кози пасти Брала воду в Силоаму —
І тягати воду“. Хлопця зчарувала.

XI. Він.

Ви може-б мені заказали В переддосвітню годину
Коханую Лейлу видати? Бачу Лейлу уві сні.
Нехай! Та ніхто не закаже „Мила!! хочеш дати щасте
Тужливії співи складати! Заборонене меві??"
Ви може-б мені закавали Каже: „Ні, мене вже кидай,
Із Лейлою мати розмову? Набирай ся забуття“.
Вві сні вона прийде до мене, „Не покину й не забуду:
Зустріну я Лейлоньку знову! Ти-ж усе мое життя“.

XII. Вифлевська серенада.

Сонце промінем останнім Йосафатову долину
Золотить Сіон; Обгортає сон.

Квилить жалібно сопілка:
Дівко! не барись!
У долину під маслину
По скалах спустись.

А не прийдеш — вверх до тебе
Я полину сам,
Прокраду ся попід муром,
Тихо вість подам.

Одгорну я од віконця
Листе-виноград
І шепну: „Біленька кізко!
Вийди, вийди в сад!“

XIII. *Вона.*

Мати з хати вийти не пускає... Милий, милий! ти не жди на мене:
Спати не могло-tonька. Вже не дочекати ся!
Мертве море не таке гірке, Тра самому по долах і згірях,
Як моя скорботонька. Ланцю перемчати ся.

Догадав ся серцем мій голубчик,
Догадавсь любесенький:
То не сайга скаче там по скелях,—
Поспіша милесенький.

XIV. *В полоні.*

Душа летить у рідний край
За табором Єменців,
Та тілом я на чужині,
В полоні у Мекканців.

І от, на диво, у ночі
Прийшла до мене мила.
Вязницю замкнула мою
Тихенько одчинила.

Сказала кілька втішних слів
Та скоро й попрощалась, —
Душа моя за нею в слід
Із тіла видиралась.

Дівча! не думай, мов би я
У сім ворожім краї
Зробив ся вже хитким-плохим
І мов би смерть лякає.

О, ні! й погрозами мене
Не застрашать Меккани:
Я й досі їм не покоровсь,
Хоч на ногах кайдани.

А ти... Тобі я покоровсь:
Тебе кохаю сильно,
Так само як кохав тоді,
Як був людина вільна...

Душа летить у рідний край
За табором Єменців,
Та тілом я на чужині
В полоні у Мекканців.

XV. *Finita la commedia!*

Бачу я сни із чудового Сходу,
На-віч я бачу ту райську природу...
Сириє! в твій зачарований світ
Най понесеть ся од мене привіт.

Корчать ся, мучать ся груди слабії...
Сон перервав ся... Ізчезнули мрії..
Вітер весняний голубить мене, —
Темная смерть у могилу жене.

XVI.

Нагадую собі я передсмертвий спів
Героя-Шанфари в руках у ворогів:

„Не ховайте! бо не суджено
Похорон для мене.
Вийде з мене адобич ласая
В дикої гієни.

„Здіймуть голову, — юнацькою
Найважнійшу силу.
Зволочуть її на роздорож...
Викинуть і тіло.

„Там не буде вже сподіванки
На життє і радисть.
Зверху ляже темна ніченька
І людська ненависть“.

XVII.

Вовчая натура! дикий заповіт!...
Але чути в ньому любую принаду...
Я очима вовка не дивлюсь на сьвіт,
В дикую-ж могилу покладу ся радо.

Не люблю гучних я цвинтарів
І не хочу там лежать.
Поміж нивами безвісними
Накажу себе сховати,
На лану, в густому колосі,
Без могили, без хреста,
Без усяких буде написів
Моховитая плита.

Може в зиму налягати-ме
Грубий килим сніговий? —
Ет! на серці і теперечки
Мертвий холод зимовий!...

А ровтане сніг на прівесні —
От, тоді мені гаразд!
На моху на оксамітному
Розцвітеть ся срібний раст;

Навкруги вазеленість ся
Ізумруд-озимина...
Літом — пишно янтаріти-ме
Колосистая стіна.

Зайченятко беззахистнее
Тут притулить ся на ніч
І радіти-ме, сердечнее,
Що не злапав лютий сич.

Ніч очима бархатистими
Блискотіти-ме на нас;
Нива пахощі солодкіі
Вдихати-ме в той час.

І в диханню ночі теплої
Оживати-му я знов:
Ціла нива з мене пити-ме
Соки серця, нерви, кров.

XVIII. *Refrain.*

Невидимо я долину по землі
Тихим вітром по запашному віллі;
Ароматом, повним чару,
Обійму тебе, мій царю, —
Горду голову твою
Оповю.

Станиця Кавказька понад Кубанню, 30 марца 1900.

А. Примський.

I.

Люблю я ніч, як непомітно
Солодкий сон втишить мене,
Вколише мягко і привітно
Із серця тугу прожене.

Як біль життя, той славнозвісний,
В уяві щастем поплине;
Як сум важкий, той ненаїсний
За радість скривши ся засне.

Як в споминах душа порине,
Освітить ясно образ твій,
Той чар очий, моя богине,
Той ідеал, той мій, той мій.

Як слів гучних, солодкоплинних
Рій в душу бальзамом плине,
Як усміх уст твоїх невинних
Надмірно радує мене.

Люблю я ніч, і сон той люблю,
За нього дам і сьвіт і день,
Лиш образ твій нехай голублю,
Лиш най горить сьвятий огонь.

II.

Люблю тебе, люблю, єдина,	Люблю тебе, люблю, єдина,
Люблю, як зелень любить сьвіт.	Любов моя мов сонця жар,
Люблю, як сонная пташина	Мов все цвітучая ростина,
Нового ранку сьміх-привіт.	Полудня дар, полудня чар.

Люблю тебе, люблю без краю,
Люблю, як сонце, весну, цвіт.
Любить тебе — здаєть ся — в раю,
З небес здаєть ся заповіт.

III.

(Костеві Б.).

Мій лісе, дужі дуби, буки,	Прийміте, други нерозлучні,
Витаю вас!	Прийміть, я-ж гість!
Витаю вас широковіті,	Промовте голосінням бурі,
Витаю нагі, неодіті,	Промовте грішко, ви понурі —
В холодний час.	Біль серце їсть.

Прийміть мене, прийміть сумніі,
Бо й я сумний!
Нехай замовкнуть сьвіт і люди,
Нехай замовкне туга в груди
І жаль страшний.

IV.

Там чарка повніська напою
 Давно вже на вихил чекала,
 Там вія томлена журбою
 Жемчугом-сльозою сияла.
 Душа там у болю стогнала,
 Як пташка у кігтях ворожих,
 Душа там гіренько ридала,
 Ридала в днях юних, днях гожих.
 Душа там в сльозах потанала,
 В сльозах так горячих, кривавих,
 Душа, що прощати бажала
 За долі ударів лукавих.
 І чарка повніська напою
 Давно вже на вихил чекала,
 Душа там томлена журбою
 У муках пекельних конала.

V.

Мороз так лютує невтомно,
 Лютує неначе скажений;
 Вдова там плете ся так сонно,
 Як труп невимовно збіджений.
 Вдова там питає зарібку,
 Питає небога з сльозами,
 Хоч сили вже має лиш дрібку,
 Хоч ледви поводить руками.
 А в хаті слезава дитина
 Квилить від неїжі та зимна,
 Квилить, бо-ж студена година,
 Так зимна, так зимна, так зимна!
 Вдова там питає зарібку,
 А люде здвигають плечима,
 І видно: ніхто на сирітку
 Не кине ласкаво очима.
 А там у тій теплій кімнаті
 Іскрять ся сріблисті вина,
 А там всі щасливі, багаті,
 А там так безжурна година.
 А ген у студеній хатині
 Дитина облита сльозами,
 А ген у протертій свитині
 Дрожить від морозу стать мамі.

Скалки душі.

I.

Ще поки в нас волос чорний,
Огнем сяють очі,
Поки стан міцний не згнув ся,
В серцю кров клекоче,
Будем стежку добру править,
Ськати ідеала,
Шукать Бога, шукать правди,
Коли не пропала!

Бо як в вічі смерть загляне,
Снігом вкриє чо́ло,
Згаснуть сили, стухнуть очі,
В серці стане голо —
Тоді годі шукать Бога
І сїяти правду.
От таку то я химерну,
Браття, дам пораду.

II.

Поховались мої думи,
У нетра та стуми, —
Розлетілись поза хмари,
Поникли їх чари.

Всі чудові гарні мрії,
Роскішні надії,
Що життя сумне скрашали —
Пронали, пропали...

III.

Гей, верніть ся, озирніть ся,
Блискучі надії;
Гей! воскресніть молодечі
Сни всі золотії!

Я ще може із'орю раз
Мого життя ниву,
З'орю щиро, та й голову
Схилю тоді сиву.

IV.

Нема огню — у грудях лід...
Слова мої — давеняща мідь.
Що я скажу, коли нема
У мене слів, — в душі пітьма.
Гей-но, шинкарь, нали́й вина,
Я вицю ківш увесь до дна;

Може огонь найду в вині,
Сховалась пісня там на дні?...
Се ківш — не той... Шкода, шкода...
На дні його сидить біда!
Огонь, що був, і той потух,
І морок вкрив слабій мій дух.

Зв. Федорченко.

Маєві елегії.

I.

Весно, ти мучиш мене! Розсипаєш ся сонця промінем,
Леготом теплим пестиш, в сині простори маниш!
Хмари вовнисті немов ті клубочки шпурляєш по небі,
І мов шовкові нитки дощ із них теплий снуєш.
Сірюю грудку з землі ти підкинеш під небо блакитне,
І в жайворонкову трель грудка розсиплеть ся в мить.

Ти журавлиним ключем наvertsаш нестерпну тугу,
 Мрії про вольний простір, щасте далеке моє.
 Ти лебединим кридом кристалевій хвилі скородиш —
 Чую їх плеск аж у сні на лазуревій ріці.
 Бачу, як чайкою ти колихавш ся над глибиною,
 Як над широким Дністром гнеш ся лозою к воді.
 Весно, ти мучиш мене! Мільонами кольорів, тонів,
 Ліній і творів кричиш: воля і рух і жите!
 І мов безсильне стебло в бистрину ту ти рвеш мою душу,
 В серці завялім, черством будиш нові почутя.
 Будиш бажаня, яким не сповнитись; осьвітлюєш пустку;
 Ніжно гойдавш в гильках осамотіле гніадо;
 Пильно схиливши лице роздуваєш погасле огняце;
 Свистом від гаю зовеш, наче мій друг молодий.
 Ні, не мені вже гулять по тім гаю, мій друже-соколе!
 Ні, не мені вже зайцем в зеленъ пахучу нирять!
 Серце тріпочеть ся ще і у груди кров беть ся живійше,
 Та напосіли літа, давить жита тягота.
 Мрії безумні немов той табун вигравають по полю,
 Гриви на вітер, і ржуть, двінко копитами бють.
 Ах, та се мрії, чутя легкокрилі, барвистії діти, —
 Але тверда їх рука в поводах цупко держить.
 Хвилька — і ляск батого — і жорстоке, понуре „ніколи“ — —
 Праця! І чар весь мине. Весно, ти мучиш мене!

II.

Бачив рисунок я десь — і забув уже, де його бачив,
 Чий то рисуночок був, Бекліна чи Мейсоне.
 Мушля перлова — то віз, а метеликів чвірка — то супряг,
 Два аморети малі, то два погоничі їм.
 Пурпуром, золотом та ізмарагдом, сафіром набитий
 Стелить ся геть у безмір круто веселчаний шлях.
 Поле в низу, непривітна стерня, тогорічне бодяче,
 Пара худих шкапенят тягне зігнувши ся плуг.
 За-плугом згорблений теж і спотілий орач поступає,
 Тисне чепіги грудьми, истиком скибу груча'.
 Та вже спинили його аморети, вже тягнуть за поли,
 Просять і тягнуть, манять в поїзд перловий сідать.
 З острахом бідний орач позира на незорану ниву,
 На коненята свої, на моволі на руках.
 Але нога вже сама піднялась і не слуха' розсудку,
 Так і здаєть ся — тремтить в поїзд перловий ступить.
 Весно, те твій екіпаж! І твоя се вина, коли серце
 Ще раз розсудок влама', ще раз во шляху збіжить.
 Так усміхаєсь йому промінястий той полет Ікарів, —
 Навіть Ікара судьба не налякає його.

III.

Ні, аморети, мені за погоничів ви вже нездалі:
 Надто ви, хлопці, палкі, надто в їзді нетривкі.
 Надто бурливі у вас поривання: раз блисків, пожежі,
 А за хвилину вам бурь, громів і трусу давай.
 Надто, голубчики, ви патетичні, засліплені трохи
 В своєму власному „я“. Се не до ладу мені.
 Я вже старий мореплав, — як смакують ті громи і бурі,
 Знаю докладно! Нехай робить собі їх Зевес!
 Досвідний нуток із мене: що в власному „я“ там таїть ся
 На болотистому дні — знаю, голубчики, й се!
 Черепи стовчених мрій, кістяки неоправданих плянів,
 Зломки дрібних пожадань, трупи обманних надій.
 Ах, а крім того гідкі слимаки самолюбства, медузи
 Зависти, хроби гризот, кефалоподи підлот.
 Ні, аморети, не вас за погоничів брать я бажаю:
 Сонце, погоду люблю, ясність і радісний сьміх.
 Хай уже лучше дідусь, сьміхотворець отой бородатий
 Супруг летючий жене, золотосайний гумор.
 Нам ні по що поспішать — не втече від нас чорна могила;
 Нам ні-когó проклинать, нам ні-кому́ докорять.
 Пристрасти в нас уляглись, скороспілки ілюзій обпали,
 З ран, що жите завдало, ще хиба шрами болять.
 Та з житевої борні ми не вийшли каліками; серце
 Не відучилось любить, іскри не згасли в очах.
 Нумо-ж, дідусю! Хапай за ті поводи з проміню ткані:
 На романтичнім візку в край реалізму майнем!
 Сонцем маєвим нехай наше слово заблїсне, заграє,
 Жаль наш маєвим дощем хай на лани капотить.
 Наша любов, мов маєва погода, хай гріє-голубить,
 Гнів наш хай буде мов грім, що лиш міязми вбива.
 Але ненависть гонім і зневіру далеко від себе!
 Біль наш і сумнів на сьміх слїзми облитий змінім.

Ів. Франко.

СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ.

Х О Л Е Р А.

ОПОВІДАННЯ.

I.

Сонце давно вже встало і добре таки пригрівало землю, посилаючи промінне своє всюди, куди тільки можна було йому зазирнути. Один промінь зазирнув і до сьвітлиці, де спав Іван Микитович Крехович і осьвіттив звичайні обставини небагатих сьвященницьких хат: стіл, кілька стільців, по яких розкидана без ладу лежала одежа, в кутку ліжко, по якому Іван Микитович спав здоровим, молодим сном. Промінь крізь щілину в віконниці убрався до сьвітлиці і спершу довгою, вузькою смугою положився на підлові; разом із тим, як підіймалося й поверталося сонце, і промінь той наближався до ліжка, ніби закрадався до Івана Микитовича тихою, легкою ходою, щоб сполошити хлопця зненацька несподіваним поцілунок. Промінь таки доскочив свого: закрадався, закрадався і нарешті поцілував таки Івана Микитовича в саме лице. Видко, поцілунок сей не дуже до смаку принав молодому хлопцеві, бо він поворошився і перекинув голову на друге місце; та причепливий промінь і там його знайшов і незабаром знову лив гарячий сьвіт свій на голову Іванови Микитовичу. Від сих поцілуноків Іван Микитович на-пів проснув ся, глянув навкруги по хаті мутними, заспаними очима і перемостивши на друге місце подушку, ліг знову. Та не судилося йому вже заснути: розбуджені сьвітлом тепер до його запо-

взяли ся мухи, — сі найперші вороги неробочого люду, що любить поспати тихими літніми ранками. Робочій людині сей ворог не шкодить, бо, звісно, робоча людина на селі лягає рано і встає теж у таку пору, коли ще й мухи не прокидають ся; їй ніколи вилежувати в-ранці боки на м'яких перинах, бо треба і до череди скотину вигнати, і на поле поспішати, та й хатньої роботи не обереш ся. Иньша річ — усяким паничам та паннам, що або до півночи блукають десь по садках, слухаючи співів пташиних та поринаючи в розкішних мріях про „неї“, чи про „його“; або коли належать до тверезої частини сучасного суспільства, то збившись тісною купою круг зеленого стола „козирають“, „пасують“ і вимовляють иньші такі слова, милі для кожної тверезої сучасної людини. Їм би то саме й поспати тихим літнім ранком, так отут мухи й помщають ся на них. Сі уїдливі вороги неробочої частини людського роду вкрили рясно Івана Микитовича, понасідали і на обличчя, і на голову, і скрізь, де можна; що поворушить ся він, вони зграями, невдоволено гудучи, підіймають ся в гору, але зараз же удучать знов зручну годину і знов безошадно укривають безщасного Івана Микитовича та лоскочуть його своїми прудкими лапками... Не доспить він певне сьогодні! Вчора йому довело ся бути на йменинах у сусіднього економа, пана Щербинського, і хоч діло було в робочу пору, таки добре уконтентувались. Не тямить Іван Микитович гаразд, коли й до дому прийшов!... Ні, годі спати!...

Іван Микитович уже зовсім прокинув ся, але вставати йому не було охоти — і він лежав, не розплющуючи очей та закривши від мух вид рушником. Навкруги було так гарно, на м'якій постелі так тепло та захистно, що він не мав сили підвести ся і скинути з себе ті чари, які наче наслав на його тихий, здоровий сон молодої людини. Сон ще не зовсім збіг із його і він на-ців сонний непорушно лежав, думаючи про всяку всячину. Видко, думки його були досить утішні, бо иноді усьмішка набігала на його губи і вони ворушили ся, ніби щось проказуючи...

Іван Микитович — людина, як у нас кажуть, не остання. Вже з того, що він терпить ворожі напади від мух та може

собі вилежуватись до схочу, видко, що він людина неробоча, незаклопотана тим дрібним господарським клопотом про „хліб насущний“, що зганяє робочу людину з ліжка ще в дозвіта і примушує її не вважати ні на холод, ні на спеку, забувати спокій та лінощі. Іван Микитович — укінчений богослов — як на село, людина поважана; вже ось третій рік минає, як покинув він школярську лавку. От-от незабаром і парафію мати-ме власну, а поки що — учителює, щоб сяк-так час перебути, та головна річ, щоб в „москалі не потягли“. Дехто з його товаришів уже й одружився і заклав міцні підвалини власної родини. Іван Микитович ще не доскочив такого щастя, але й він уже не від того, — збираєть ся по трохи й собі заснувати мякеньке кубелечко, осівшись поперед на теплому місці. Де то і в ким судило ся йому вік вікувати?... Лежачи в заплющеними очима на мякому, теплому ліжку, перебуваючи в тихій на-пів дрімоті, він думкою літає по знайомих місцях, зупиняючись иноді на якому будь гарненькому личку дівочому, що колись запало було йому в душу. Думка Івана Микитовича забігла і в Тарасівку, зазирнула до оселі отця Серапіона і зупинилась на вродливому обличчі його дочки Марусі... Яка вона гарна була в ту неділю, коли він запрошував її на всякі модні танці! Як ніжно паленіло обличчя її в утіхи та самовдоволення, коли паничі один по одному на перебір підбігали до неї, запрошуючи до танців! Іванови Микитовичу навіть прикро було, що не він один танцює з нею, що не він один має право на її ласку та прихильність. Але все таки він частійш від усіх користувався з її ласки і танцював з таким запалом, як ніколи; піт великими краплями укривав його чоло, спітніла сорочка пооблипала коло тіла, та йому все було байдуже, — він з небувалою досі втіхою витинав усякі па і витинав би їх, здаєть ся, без кінця, як би через край потоплені музики не зупинились нарешті. А після вечері він ще довго розмовляв з Марусею, ходячи у-двох затишними стежками старого, великого саду. Розмову ту Іван Микитович памятає ще й досі всю до останнього слова. Памятає й те, як зачервонілась його розмовниця, коли він натякнув, що шукає вже собі парафії,

і як вона від зворушення не відповіла йому нічого, а потім раптом перекинула розмову на щось иньше, далеке від їх попередньої розмови... Івана Микитовича після сієї згадки ніби потягла якась невідома але дуже сила знов у той тихий сад, де була його перша інтимніша розмова з Марусею. Йому замануло ся побачити її, та зараз у сю-ж таки хвилину... Він потягнув ся на ліжку всім тілом, так що аж у кістках у його хруснуло, і кілька часу лежав нерухомо та упивав ся згадками про миле обличчє... „І який з мене дурень був, — гадав він собі, — що зараз же не признав ся, що люблю її, не посватав ся, — тоді я вже мав би право й поцілувати її... Час уже й мені про шлюб думати; он уже багато моїх товаришів переженило ся і вже „попують“. Ряси тільки не хотіло ся-б надівати, та щож маєш робити, — чи ранійше, чи пізнійше, а мушиш: без сього не обійдеш ся, не втічеш від ряси, як від смерти... А гарна з Марусі матушка буде... Шкода тільки, що не посватав ся тоді в садку... Ой як би се тепер slučaj набіг, — зараз би сказав їй усе... Чого тут справді довго думати?... А добре-б сьогодні поїхати в Тарасівку... Та ні, — не дасть батько коней. „Возовиця“, — скаже... Гм!... І розносило їх із возовицею саме не в пору... Пішки?... Гм... нема замішки... Так ні, не випадає: трицять верстов, — і далеко, і ніяково: жених — і пішки... Ні, не випадає, не годить ся... А чорти-б узяли ту возовицю!...“

Чоло Івана Микитовича захмарилось і він почав мізкувати про те, які то нелади діють ся в природі, — і пошле-ж Бог возовицю саме тоді, коли йому, Іванови Микитовичу, свататись скортіло!...

Коли се раптом усе обличчє його проясніло, і скочивши з ліжка він радісно гукнув мало не на весь голос: — Еврика!... Гордиевий вузел розв'язано!... „Вилий ся мед“, — чи як там у Расвського!...

І проказавши останню, незрозумілу на перший погляд фразу, він хутенько почав убирати ся.

— Ні, — як то справді трудно буває відразу натрапити на добру думку! А подумав трошки — дивись — і є, і надумав, що треба. І як я міг забути, що у пана Щербинського є вельосипед?... Він стоїть тепер у його зовсім

даремно, а я-ж таки трохи вмію орудувати сією машиною. Та воно не дуже то й мудра штука: сів, перебираєш собі ногами та й ідеш... Чудесно! От я сьогодні і в Тарасівці буду, і Марусю побачу... Та ще й на вельосипеді, — се зовсім новина в наших місцях. От розумно надумав!... Ні, що не кажи, а таки голова у мене не цвьяшком у тімя бита: вмію, де треба, викрутитись... Отсе поснідаю гарненько та й рушаю до пана Щербинського по того, як Раєвський каже, „вилій ся меда“, — тьху, і вигідає-ж отаке дурна мужва!...

Іван Микитович убрав ся, умив ся і пішов снідати.

II.

— Ранні пташки зуби терелять, а пізні очи продирають! — мовив на-пів жартом, на-пів сердито батько Івана Микитовича, коли той увійшов у їдальню. — Довгенько спочиваєш, синку! Вже тричі з житом приїхали, доки ти встав... Нема того, щоб допомгти батькови, — все сам, усе сам. І на полі, і на току — скрізь догляду треба, скрізь без ока хазяйського ладу немає, а я за всім не поспішу ся...

Іван Микитович мовчки сів пити чай. Він уже звик до того, що о. Микита частенько картає його за нестатковитість та недбалість до господарських справ і вже не зважав на те.

— Он підстожища під жито треба було підстругати, — тяг свою мову о. Микита далі, — та поки я був на полі, Хведько видко робив так, як мокре горить. Приїхали зі снопами, а підстожища й не готові. А коли-б ти встав був ранійше та доглядів за Хведьком, то й гаєння того не було-б... Ех ви, господарі соломяні!...

— Та я, папаша, засидів ся вчора у пана Щербинського на йменинах, тому то й заспав сьогодні.

— Отой ще мені Щербинський!... Возовиця, в гору ніколи глянути, а він іменини справляє, — знайшов, коли бенькетувати! Ну, й господарь!... Отак же й має, як робить... Тільки на капости й здатний: скільки я його до-

просив, щоб не давав робочим більш, як двадцять п'ять копійок у день, — ні, по трицять чортяка вгилів. От і я мусів переплачувати зайве... В печінках він мені сидить, безштанько капосний... Тільки й слави, що пан...

Може о. Микита ще повідав би щось цікаве про пана Щербинського та свої господарські справи й клопіт, але на дворі зарипіли вози. О. Микита схопився зо стільця і мерщій пішов на тік.

Іван Микитович помалу пив чай та все міркував про свою подорож. Подорож на вельосипеді видавалась йому дуже принадною і оригінальною вигадкою, — адже-ж на селі такого звичаю немає, се ще за новину, тим то Іван Микитович уважав себе в думках мало не за героя, що запроваджує нові способи зносин людей між собою.

— Синку! — розтяв ся крізь відчинене вікно голос о. Микити. — Чи ти вже поспідав? А вижди-но сюди на часинку!

Іван Микитович пішов на тік. Стіжок, виведений до половини, гордо підіймав ся посеред току. Кругом стояли вози, важко навантажені великими снопами; снопи один по одному летіли з возів і укладали ся рядочками в верстви. Стіжок ріс, неначе на дріжджах.

— Чи не поїхав би ти, Іване, зараз на поле: там ще треба поотикати копи та й глянути, — додав о. Микита трохи зниженим голосом, — чи так беруть вони, як отикано... Бо то-ж мужик, — він навмисне забере не ті копи, — думає, як шпц собі вибрав, то-то певно кращі...

— Коли-ж, папаша, я зараз думав піти до пана Щербинського...

— Знову? Та-ж учора був!... Чи може він „поіменне“ ще справляє?...

— Ні, та бачите, я надумав навідатись сьогодні в Тарасівку...

— Тьху! — аж плюнув о. Микита. — А чого-ж ти там не бачив, що саме в возовицю тебе скортіло?

— Та так, — давно справді не бачив ся.

— Як у горосі, та й досі, — було вже на кінчику язика у о. Микити, але він тільки допитливим оком глянув на сина і нічого не сказав. Помовчавши трохи, він знову

запитав: — То чи поїдеш на поле, чи знов мені доведеться старі кости тратити?

— Поїду, тільки не на довго.

— Ну, то рушай з Богом!... А як-же ти в Тарасівку помандруєш? Пішки, чи як?

— От ще — пішки!... Наче поїхати не можна?

— Як знаєш, сину, а коней я тобі не дам. Не такий тепереньки час, щоб по гостях швендіяти та худобу задля дурнички збавляти.

— Та я й не хочу ваших коней... Я у пана Щербинського візьму вельосипеда.

— Вельосипеда? — протягнув батько і знов пильно глянув на сина. — Ну, як собі знаєш, а тепер рушай на поле!

Іван Микитович сів на простого „драбиняка“ поверх рубля і потарабанив ся на поле. Він взагалі не любив господарства, але надто сьогодні: оте жито, оті копи, що їх він має отикати, ота возовиця — всенький отой господарський клопіт прямо до живого йому допікав; він був перенятий зовсім иньшими думками, що не мали нічого спільного зі снопами та копами. Машиналино, майже несвідомо отикав він ті копи, що йому показували возільники, не розбираючи, чи буде се згідно з інтересами батьковими. Коли-б о. Микита відав, як син отикати-ме копи та наглядати-ме за возільниками, то певно його взяв би великий жах та жаль за „пропащим добром“, і він волів би краще сам „тратити свої старі кости“, аніж звирити ся на недбаху сина. Іван Микитович аж не тямив ся з нетерплячки, дожидаючи, поки наберуть на вози жита, щоб можна було вернутись до дому.

Нарешті вози накладено до гори, вшнуровано і вони повагом рушили з поля. Іван Микитович пішки пішов попереду і не заходячи навіть до дому, збочив на вузьку стежку, протоптану поза городами і попростував до „економії“ пана Щербинського, що стояла зараз таки за селом. Пана Щербинського він знайшов теж на току. Пан стояв, дивив ся на довгу скирту і голосно на весь тік лаяв ся, що покляли криво.

— А бодай вам печінки повивертало, — поклали так, що того й гляди вся скирта перекинуть ся!... От ідоли! Я-ж казав — затагай снопи, не висовуй наперед... Дивіть ся, як боки роздулись, от-от усе піде шкереберть!...

— Здоровенькі були, пане Щербинський! — перебив йому на самому патетичному місці Іван Микитович. — Возите?... Здалека чуто, що господарюєте!

— Як бачите, вожу, бодай їх по пеклі возило! — мовив пан Щербинський перевертаючи до Івана Микитовича своє червоне, заспане, гладке обличчя. — Гляньте, яка скирта черевата вийшла, — зовсім неначе жінка вагітна!... І казав же ідолам — притягай до себе, не попускай у бік, — ні, наче на злість тобі зробили...

— Дак же-ж, пане, звідси не видко, — виправдував ся чоловік, що клав снопи на скирті.

— Не видко?... Бодай ти жінки не побачив!... Щож то я повинен тобі раз-у-раз над шиєю стояти та пащекувати?... Досить у мене й без тебе роботи; думок он стільки, що і в голові не потовплять ся, а він — не видко...

— Справді не гаразд покладено, — сказав і собі Іван Микитович, аби щось сказати, бо се йому зовсім не цікаво було.

— Де вам не гаразд, — зовсім зле. Кажу-ж, що перекинуть ся бісова скирта, хоч підпирай, чим знаєш... Щасливий ви, Іване Микитовичу, що не маєте сього клопоту. Як би мені так, то я-б до самого неба підстрибнув з радощів.

— Яке там — не маєте? Он тільки що з поля, — батько й мене вирядив по снопи.

— То й батюшка сьогодні возить? — запитав пан Щербинський.

— Возить, та ще так завзято, як один тільки він і вміє: і не спить, і не їсть... Та мені вже так обридла ся возовиця, що я надумав із дому тікати.

— А знаєте що? — мовив раптом пан Щербинський. — Ну, її к Богу отсю возовицю, нехай їй біс! Ходімо краще до хати та смикнемо по чарці по трудах, — далєбі, так!

Іван Микитович не сперечався, хоч не дуже був в той час охочий „смикати“. Але-ж він знав, що поки вони на току, пана Щербинського трудно збити з возовиці на що небудь инше, а йому, тепер зовсім не те в голові було: Іван Микитович думав, як би так делікатно та політично звести розмову на вельосипед, щоб пан Щербинський не догадався, чого йому так несподівано забажалося в Тарасівку. А то як причепить ся з жартами та примовками, то й до вечера не переслухаєш.

— Як-же спочивали після вчорашнього? — запитав пан Щербинський ідучи поруч Івана Микитовича до хати.

— Погано, не вам кажучи. Не доспав, мухи не дали.

— Говоріть — мухи!... Певне дівчата!...

Пан Щербинський був вельми ласий до всіх тих розмов, у яких таким чи иньшим способом фігурували дівчата. Тим то він завжді умудрить ся звести розмову на сю принадну для себе річ.

— Ет, вигадусте не знать-що! — ніби розсердившись відповів Іван Микитович. — З якої речі?

— А з такої й речі, — підморгнув пан Щербинський, — що памятаєте? — *Homo sum et nihil humana a me aliena est*, — ви думаєте, що я забув ту латину?... Ні, голубчику, я ще тямлю дещо, — не даром до сьомої кляси гімназії дійшов. Так от, бачте, — і ви теж в деякому роді — *Homo, ergo...*

— Ви вже розпустили свою філософію!...

— Се не філософія, а суцзя правда! Ну, сїдайте за стіл, а я тим часом добуду чого небудь поживного. Ганно! — гукнув він до пекарні, — а внеси нам чого небудь перекусити на один зуб!

— Коли се для мене, то спасибі, не клопочіть ся! Я недавнечко тільки поснідав... А знаєте, чого я до вас прийшов?

— Ні, не знаю... Хіба може з Ганною скортіло побачитись?...

І він моргнув на дівчину, що вносила посуд. Дівчина усьміхнулась і почервоніла.

— Ви знову з жартами!... А я до вас за ділом, за вельми поважним, серйозним ділом.

— Коли се у вас ті діла поважні завели ся? Чи не з учорашньої бува ночи?... Та кажіть, кажіть, яке там діло у вас, цікаво почути.

— Ваш вельосипед у вас тепер дармує?

— Як бачите, возовиця: ніколи тепер їздити.

— Позичте мені його на кілька день.

— Благородним спортом хочете зайнятись?

— Зайнятись — не зайнятись, а хочу поїхати в Тарасівку. Батько, як знаєте, коней не дасть через ту возовицю капосну, то я й надумав на вельосипеді помандрувати.

— В Тарасівку? — перепитав пан Щербинський. — А Маруся — нічогенька собі дівчинка, пухкенька, — додав він зненацька.

Іван Микитович спалахнув: розмова діткнулась дуже делікатної струни в його серці.

— І тут ви не обійдете ся без своїх вигадок!... Ну, що таке Маруся? Вже й почав чорти-батька зна що плескати!

— Та я-ж нічого... Кажу тільки, що Маруся — нічогенька дівчина! — тоном неповинного ягнати виправдував ся пан Щербинський. — А що, хіба сьому неправда? Ну-ну, не сердьмось, більш не буду, Бог із вами! А самокатку беріть. Та тільки чи доїдете ви? Ви-ж, здасть ся, не дуже то добре тямите, як сим сталевим конем орудувати?... Чого доброго й до Марусі... Тьху, що се я?... До Тарасівки не доїдете!...

— То вже не ваш клопіт... Не бійтесь, не поносить. То деж він у вас?

— Та отам у сїнях стоїть... Стійте, куди-ж ви?... Ганна нам зараз яєшні засмажить такої, що й пальці оближете.

— Ні, спасибі! Ніколи...

Іван Микитович попрощав ся і сївши верхи на сталевого коня поїхав до дому.

III.

Була четверта година. Сонце вже звернуло з півдня і величезний гарячий круг його по трохи далі й далі посував ся до заходу, хоч спека ще не стухала. Тіні від

дерев та будинків ставали усе довшими, простягались по всім усюдам, немов якийсь ведетень порозпускав свої парости по всьому світі. Скрізь тихо; навіть листом не ворухне дерево, не подасть голосу пташка, — все ніби поховало ся від спеки і завмерло по затишних куточках у холодку. Тільки люде, — сі царі природи, — мусіли працювати обливаючись потом, та й їм усе ближше й ближше стає до спочинку...

Іван Микитович вийшов на ганок, де він в ранці поставив позиченого у пана Щербинського сталевого коня. Хто-б тепер глянув на його, той ледве чи пізнав би в сій прибраній, блискучій фігурі того самого Івана Микитовича, що тряс ся на драбиняку на поле та отикав копи годин кілька по ряду. Вузькі довгі шаравари міцно обтягували його ногу, виявляючи наче виточену, гарну литку; літній піджак білого кольору ловко лежав на його молодечому, стрункому стані; випрасований комірчик та краватка бузкового кольору припадали гарно до невеличких, темних вусиків Івана Микитовича, франтовито підкручених до гори, неначе криві, турецькі шаблі; на голові білий, солом'яний бриль, певна річ, не селянського виробу. Словом, Іван Микитович убрав ся в свій найкращий убір; убрав ся так, як убрав ся він у семінарії тільки тоді, коли виходив на прохід із панночками... Вся його постать виглядала надзвичайно велично, по празниковому, хоч видко було, що йому трохи незручно, ніяково в сій тісній, вузькій одежі, що вона його муляє та заважає його рухам.

Трохи бентежило та клопотало його ще й те, що дорогою він мусить їхати в пиду та куряві і його показне убранне мусить припасти не дуже приемним, сірим нальотом. Та щож маєш робити! Не їхати-ж йому до господи, де єсть панночка, — та ще й улюблена панночка до того, — якимсь шмаровозом, у старому вбранні. Що не кажіть собі всякі там недовомні ліберали, а одежа перш за все кидаєть ся в вічі; по одежі зустрічають, мовляв...

За Іваном Микитовичем вийшла на ганок геть уся родина: матушка, дочки й сини, великі й недорослі; навіть о. Микита покинув своє пообіденне ліжко, — всім бо цікаво було, як їх „Ваньо“ їхати-ме тією чудною двох-

кодїскою. Іван Микитович церемонно уклонив ся на всі боки, знявши бриля; потім звів повагом вельосипеда по крутим східцям із ганку, сїв на його і окружлявши раз кругом двора, виїхав за ворота, полискуючи на сонці тоненькими як голки блискучими, сталевими шпицями.

— Ти-б, Ваню, обкрив ся чим, а то чисто запилиш та поспеуеш на собі одєжу! — гукнула ще раз на здогін матушка, закриваючи від сонця очі долонею.

Іван Микитович тільки обернув ся і махнув рукою, немов кажучи, що він усе зробив, що треба було, а далі й зовсім зник із очей на поворотці.

— Ка-зна що вигадав! — мовив о. Микита. — Сидів би краще дома та батькови помагав. Он клопоту стільки в сію возовицею, що аж голова тобі мала, а він ще по гостях вигадав їздити.

— Дак же-ж нудно йому дома сидіти! Він ще-ж молодий, — що він тут побачить, а там усе таки на чужих людях веселїйше. І панночка там єсть, — а йому вже час і про се дбати. Тільки чудно трохи, що на сїй самокатці, — сього ще в роду з віку не було в нашому „званні“, — додала консервативна матушка.

— От здивує тарасівських! Так несподівано, та ще й на вельосипеді, — похопилась сказати і своє слово сестра Івана Микитовича — Людя.

— Може й раді не дуже то будуть, — не такий тепер час, щоб гостей приймати, — позїхаючи мовив о. Микита. — Піду я та ляжу трохи спочити. А як привезе Матвій жито, то побудьте хто на току, поки скидає...

Всі порозходились із ганку. А Іван Микитович уже виїхав за царину і полетїв прудко вузенькою дорогою, що вила ся гадюкою поміж селами, то спускаючись у невеличкі долинки, то знов підіймаючись на невисокі горбки. Він щиро працював ногами, а на серці у його було якось тихо, спокійно, радісно. Він чув неначе, що незабаром має з ним трапити ся щось надзвичайне, що вернеть ся до дому він не таким, яким вибрав ся... Скоро він заплющував очі, зараз перед його вставала гарна, вродлива дївчина Маруся і від однієї думки, що сьгодні він її побачить, стискати-ме її руку в своїй рупці, — якось млосно

ставало Іванови Микитовичу... Нічого не помічаючи, ні на що не зважаючи, біг він шляхом, минув одно село, минув друге, а там через одно та й Тарасівка. Він думав про те, як то здивують ся всі в Тарасівці, коли його побачать; як захвилюеть ся Маруся, як стане причепуряти ся, і коли він згадав, що чинити-ме вона се задля його, то вдоволено усміхнув ся... Добре й те, що там і товариш із семінарських ще часів єсть, — нікому не здавати-меть ся чудним, що він приїхав такої незвичайної години...

Летить Іван Микитович і не помічас, що на заході, на самому обрії затемніла ледве видна синя хмарка, ніби якась легка тінь промайнула на ясно-блакитному полі неба. Де далі, хмарка витикала ся все більше та більше і незабаром уже можна було розглядіти всякі чудні зубці та візерунки по краях хмари; клубки, шматки хмари мішались поміж себе, переганяли один одного, ніби бігли на випередки. Швидко вже й сонце зайшло за один із сих шматків; потім ще раз, ніби прощаючись, виглянуло одним краєчком, сумно глянуло в останнє на землю і зовсім сховалось. Зразу стало примрачно і тільки краєчки та зубці найвищих хмар блищали золотом, що наділило їм сонце. Але незабаром і вони примеркли...

Іван Микитович глянув на захід і від несподіванки в душі у його похолело, — такий великий контраст був поміж тим, що творилось у його на душі, і тим, що діялось у природі. На душі у його було лагідно, вся вона була ніби оповита радісними, втішними мріями; той спокій та лагідність душевна опанувала була всього його. В природі було хмарно, збиралось на велику бурю, на щось жахливе, примрачне; якась несвідомо тривога розлита була навкруги... Сей контраст, ся супротивність так вразила та стурбувала Івана Микитовича, що він сквапно перевів погляд свій із того тьмяного заходу і глянув на схід. Там ще сяло ніжною фарбою блакитне небо; хмари ще не дійшли туди, не встигли окутати собою увесь перекіп небесний. Якимсь дивним спокоєм дихала ся блакить, облямована густими, темно-сизими хмарами; щось ніби потішило Івана Микитовича, коли він глянув на схід. Але знов погляд на захід — і знову весь спокій зник із душі, знов

Його обгорнув жах і проняв усе його тіло. Даремно вже він одвертав свої очі від того заходу страшного: вже й на сході блакитна смуга ставала вузкою, тоншою, слабійшою. Вона ніби змагаючись одступала поволі і зникала перед натиском якоїсь темної, непереможної сили. Вузька, блакитна смужечка, що ледве ще лисніла на самому далекому сході, тільки виразнійше відтіняла сизі хмари, що всіма сторонами оточили її; тільки дужче показувала, що перевага на сей раз за темною, але безмірно потужною силою... Загремів грім, спершу тихо, але трівожно, здалека, хоч і тепер уже в йому чула ся якась поки що здержлива сила; другий раз — уже ближше та голоснійше, ніби по всьому небі зненацька перекотило ся з краю в край щось важенне; швидко блискавка змією оперезала темні хмари... Що далі — грім ставав дужчий, страшнійший, неначе над самою головою лускало небо, або земля під ногами розпадала ся. Блискавка частійш та частійш розривала хмари. Але до сього тиша, хоч і трівожна, панувала в природі, — все ніби завмерло, притаїлось, сховалось... Зненацька налетів вихор, підняв силу піску та пороху, закрутив його і величезним стовпом погнав ся на схід, наче тікаючи від якогось страшного ворога, або доганяючи жертву. Вдовж хмар положили ся навкоси довгі смуги, що простягнулись від верху хмар до землі, — то йшов десь заливний дощ... Ось кілька важких крапель упало на Івана Микитовича... Він пригнувшись до самого вельосипеда та швидко перебираючи ногами, летів мов несамовитий, поспішаючи до села, що здалека видніло ся своїми вітряками, поставленими рядком на високому горбі. Йому страшно було дивити ся на захід, звідки йшла на його, насувалась якоюсь важкою марою пригода, але очі його мимоволі раз-у-раз звертались туди, немов якийсь тягунець непереможний тягнув їх силоміць... Ось здалека йому замаячила перед очима якась мара і сірою сіткою заткала і сховала вперед очей лісок, що стояв на узгір'ї. Почув ся важкий тупіт, неначе якась велике страховище тупотіло і сопло, наближаючись неймовірно прудко...

— Почало ся, — подумав Іван Микитович і серце у його упало і завмерло.

Чудно й страшно було дивити ся, — як би тільки було кому дивити ся, — на се єдине, живе створінне, що прудко гналось наперед, серед розгніваної, розбурханої стихії! Так нещасна жертва утікає чим дужче від ворога, всі сили свої напружує, останні сили, — та дарма: ніби сторукий ворог міцно держить її і коли не придушує зараз, то лиш тому, що певен, що бідолашній жертві і так не втікти його рук... Якою безсилою козявкою, дрібною комахою здасть ся людина перед лицем могутньої природи, коли вона вийде зі свого нормального стану і почне показувати свою силу!...

Глухий тупіт ставав чутнійший; страховище, що його творило, видимо наближалось і заглушало іноді навіть вибухи грому, що раз-у-раз лунали в повітрі. Ось сіра сітка, що простягнулась від неба до землі, закрила зперед очей уже недалеке поле; ось вона вже коло самого шляху, ось кілька крапель знову важко упало на Івана Микитовича — і враз густий, краплястий дощ полив ся на землю і сполучив темне, суворе, непривітне небо з притихлою, зляканою землею. Все змішало ся в сій сірій, густій сітці...

Іван Микитович спершу зовсім несьвідомо, не думаючи нічого, а тільки почувавши якийсь невідомий жах, утікав від бурі, що насувала ся на його непохитно. Се робив він зовсім механічно, як механічно утікає злякана серна від хижого звіря. Та далі годі вже було й утікати. Розмокла земля великими важкими шматками облипала кругом коліс; ногам ставало все важче й важче...

— Де подіти ся? Куди сховати ся?... — Враз перед очима Івана Микитовича крізь сіру сітку дощову зарябіло з правої руки поле, густо уतिकане конами хліба.

— Туди! — блискавкою мигнула в голові Івана Микитовича думка і він раптом звернув у той бік, підбіг до копи, кинув свого двохокісника і пошив ся між снопи, в середину копи...

IV.

Недовго гримів грім і блискала блискавка, недовго рясними струмками лив із неба дощ. Се була одна з тих літніх бурь, що нагло, несподівано проносять ся над пере-

сохлою землею і ожививши її сьвіжою заливою, зникають так само хутко й несподівано, як і набігають. За хвилину двацять на заході хмари розірвались, з'явила ся вузенька, ясна смужка блакитного неба; що далі — ся смужка ширшала, розросталась і займала все більш та більш місця. Хмари пересовували ся на схід і зникали десь далеко за обрієм; разом і грім слабійшав, затихав, мов утомив ся від недовгої, але важкої праці. Незабаром виглянуло вза хмар і сонце і косим уже проміннем глянуло на землю, одбиваючись у численних калюжах, розкиданих скрізь по дорозі. По коліях тихо хлюпотіли маленькі струмочки. На сході з'явила ся веселка і мов величезна дуга ріжнобарвна сполучила небо та землю і закрасила собою ввесь небо-схил, що вмившись дощем, здавав ся ще кращим, сьвіжійшим, ніж був...

Іван Микитович із своєї схованки почув, що буря вже пройшла, що дощ перестав, але він ще якийсь час вагав ся вилазити і сидів скорчившись під захистом великих, важких снопів. Уся одежа на йому змокріла і мов важкими, холодними кайданами обліпила його тіло. Але не було иньшої ради, — треба було вилазити.

Виліз зпід снопів Іван Микитович, глянув на себе і — злякав ся. Та й кожне певне злякало ся-б, побачивши Івана Микитовича тепер та пригадавши, яким він був, як виїздив із дому. Вся одежа на йому була мокра, зім'ята, закаляна; чоботи теж не блищали, ясно вичищені, а обмазані були рудим болотом, що поналипало великими, важкими шматками; франтовита краватка бузкового кольору з'їхала на бік і перегнула ся по половині, і весь Іван Микитович не мав того побідного, празникового вигляду, як давнійше, і швидше скидав ся на мокру, общипану курку, ніж на панича, що зібрав ся в гостину до панночки...

— А чорти-б узяли і сю бурю і сю дорогу кляту! — кляв Іван Микитович, оглядаючи себе та підпираючи свою мову енергічними виразами. — І надало-ж мені зібрати ся саме тепер у дорогу, та ще й на сій бісовій чортопхайці, — і з пересердя Іван Микитович пхнув ногою ні в чім неповинного вельосипеда, що лежав долі без жадної поваги та

пошани, легкодушно покинутий своїм тимчасовим господарем у часі найбільшої небезпеки.

— Доведеть ся ще на собі його тягнути, бо про те, щоб їхати, нічого й думати. Бодай чорти вхопили того пана Щербинського з його чортопхайкою! Як би не він, то сього нічого-б не було... І піднесло-ж його все лихе на погибель мою... Отсе-ж мені наука, щоб із чорт-зна ким не знав ся, та не водив ся з такими шибай-головами... — І на голову бідного пана Щербинського щедрою рікою лили ся всякі не вельми то прихильні жадання, наче-б то він був виною всьому, що так нещасливо для Івана Микитовича склало ся; немов то він наслав той дощ, що змочив його до рубця, або принаймні хоч намовляв до тієї нещасливої подорожи. Іван Микитович із властивої всім людям непамятливости забув, що він сам натрапив на думку — їхати вельосипедом і сам випрохав його у Щербинського, а останній і сном і духом не винен, що його героїчна мандрівка склала ся так нещасливо.

— Але як-же я в Тарасівку отакий покажу ся?... Тож сором, несвітський сором!... Що скаже Маруся, як побачить мене всього в болоті, задрипаного, наче той, що зпід греблі виліз... Може-б до дому вернути ся?... Коли-ж далеко, до Тарасівки ближше буде, — всього пять верстов лишило ся... Та як-же його таким прийти в чужу хату?... Ні, не можна! Засьміють... От побила мене лиха година та нещаслива!... А тут ще й отсього чорта волікти на собі приходиться ся. Всі дізнають ся, як я їздив на вельосипеді, — проходу не буде від глузування... Осудовисько, та й годі!... Ну, що його робити?...

Певне, сам Іван Микитович довго не надумав би, що йому робити й що почати, як би його не вирятувала сама доля. Коли він отак мізкував та вагав ся, не знаючи, що почати, здалека почув ся голос:

— Гей, сірий! Соб, муругий!...

Іван Микитович глянув і побачив селянина, що їхав помахуючи батіжком над круторогими, шляхом на Тарасівку.

— Попрошусь до сього чоловіка, — нехай підвезе; всеж хоч болотом не тьопати та вельосипеда не волікти... Агов, дядьку!...

Дядько повернув голову в той бік, звідки почув ся вигук.
— Заждіть, дядьку! Станьте-но! А чи далеко ідете?

Дядко подивив ся на Івана Микитовича, подумав трохи і помалу відповів:

— В Павлівку.

— Підвезіть, будьте ласка, до Тарасівки...

— А ви самі-б із Тарасівки? — замісь відповіді запитав дядько.

— Ні, не з Тарасівки, а мені тільки треба в Тарасівку.

— Щож — сідайте! До поворотки доведу, а там пішки підете.

Іван Микитович ожив духом і почав підводити свого коня. Дядько цікаво поглядав на невідому „машину“.

— А що се воно, паничу, за штука така? — запитав він нарешті.

— Самокатка, — така машина, що нею їздити можна.

— І прудко біжить?

— Та конем не доженете...

Дядько неймовірно подивив ся на Івана Микитовича, потім зліз із воза і почав пособляти, щоб висадити машину на віз.

— Ну, а по болоті як, — нарешті запитав він поганяючи волів, — не втне?

— По болоті не втне...

— А під гору?

— Та й під гору треба злазити...

— То се, я бачу, такий кінь, що везе-везе, а там і сам верхи на хазяїна сідає... Невигідний кінь!...

Іван Микитович зовсім не мав охоти розмовляти, — не до того йому було за своїми власними думками та клопотом. Він уривчасто відповідав, коли балакучий дядько просто звертав ся до його, або тільки притакував йому, навіть не вдумуючись гаразд і не чуючи, що саме той говорить.

— В Тарасівку прибуду смерком, — може-ж таки не попадусь Марусі зараз на очі. Коли-б мені як Миколу викликати: він би дав мені свою одержу перебрати ся. От тоді-б усе гаразд було, ще й сам би посміяв ся з себе, розповідаючи свою пригоду. Тільки як того Миколу побачити попереду всіх?... Та нічого, можна буде через наймита

чи наймичку викликати, а там уже справимо все як слід, переберусь та й буду безпечний... Коли-б тільки не зустріти Марусі!...

— Гляньте, паничу! — перепинив його думки дядько. — Ото ваша дорога на Тарасівку подала ся в бік, а мені треба сюди просто шляхом. Та он і саму Тарасівку вже видко... Тут недалечко.

Іван Микитович подякував дядькови і скочив з воза. Видко, дощу тут сливе не було, бо земля була зовсім суха, тільки порох прибитий. Дощ, як і мало не всі великі літні бурі, пройшов полозою і не зачепив дальших околиць. Іван Микитович зрадів сьому, хоч взагалі був не в дуже то доброму гуморі. Він утомив ся, зголоднів, та й одежа мокра допікала йому; було холодно... Він зняв із воза вельосипеда і сів на його. Дядько цікаво приглядався, як та „машина“ бігти-ме. Іван Микитович торкнув ногами і прудко подав ся в той бік, де виднілось село.

— Загріюсь хоч трохи! — думав він, швидко перебираючи ногами.

Вже смеркало, коли він виїхав на Тарасівську вулицю і поїхав по-під густими вербами, що своїм ясно-зеленим листом нависали над шляхом і мало не зовсім закривали його зверху. По дорозі де-не-де блищали маленькі калюжки. Дітвора сиділа просто в поросі забавляючись.

Коли Іван Микитович переїздив поуз одну купку дітвори, вони углядівши невідомого їздця на якійсь чудній „чортопхайці“ миттю розбігли ся на всі боки, немов горобці від шудіки.

— Холера біжить! — гукнув хтось із гурту.

Се магічне під той час слово прудко облетіло все село. Незабаром уже за Іваном Микитовичем біг гурток дітвори вигукуючи:

— Холера! Холера!...

Іван Микитович спершу всміхав ся, але далі побачив, що се вже не жарти. Село розбуджене вигуками „холера“, розтривожене невиданим із роду видовищем, висипало на вулицю... А гурток хлопців усе біг за Іваном Микитовичем вигукуючи:

— Холера їде!... Холера!...

Незабаром з гуртка посипалось камінне, грудки землі, бодота... Собаки вибігали з дворів і кидали ся на Івана Микитовича. Він із усієї сили працював ногами, силкуючись утікти від несподіваних ворогів. А вигуки: „холера їде! холера!“ ставали все голоснійші; камінне пролітало над головою Івана Микитовича частійше та частійше; собаки робились лютійші... Ось щось важко вдарило в спину і Іван Микитович почувтив глухий біль. Се додало йому сили і незабаром він полишив далеко позаду своїх ворогів.

Вже зовсім смеркло, як Іван Микитович добрав ся до обійстя о. Серапіона. І фізично і морально він був змучений; пригода в селі, коли він зійшов за холеру, до решти приголомшила його і від пережитого він ледве на ногах держав ся.

— Коли-б хоч Миколу зустріти, або з наймитів кого, — думав він пробираючись нишком по-під тином до ганку...

Маруся кінчила своє шитте і вийшла на двір подихати чистим повітрем. Їй чогось було сумно; після недавнього балю вона занудьгувала і не могла ніяк прийти до норми; Іван Микитович частенько надходив їй на думку і хвилював її дівоче серце якимись смутними, їй самій несьвідомими бажаннями. Часто вона думала про його, а особливо тоді, коли ніч спускалась на землю і огортала все в якийсь чарівний сутінок і коли так гарно думалось серед тиші нічної... Так було й тепер. Ходячи по дворі від ганку до воріт, вона пригадувала собі всі подробиці недавнього балю, — як вона розмовляла з Іваном Микитовичем, як танцювала з ним, як він міцно обхоплює її стан рукою і як зручно виробляє всякі мудрі па... Вона поринула у споминках, знов переживала їх і ні на що не зважала, коли се несподівано наткнулась просто на якусь темну, зігнуту фігуру, що притаїла ся, скорчившись під тином. Се вивело її з чарівних спогадів.

— Хто се? — злякано запитала вона.

— Се я, — тихо відповів чийсь знайомий голос, а потім соромязливо, запинаючись, додав: — Я, холера...

У Києві, 1899 року.

НА ВАКАЦІЯХ.

Микола Михайлович вертав з гімназії під рідну стріху. Їхав із батьком. Дорога стелила ся закрутами через буйні лани достиглого вже жита, золотистої пшениці та білої як молоко, медом пахучої гречки. Батько часто тикав бичівном десь у особливий лан і розпочинав бесіду, а Микола заодно мовчки головою притакував вітцю, жував стебло і снував мрії. Він постановляв ужити вакацій. При тім його морочило прикре почуванє, що вже давніше не урядив ся так, як належало ся йому, інтелігентній людині. А то працював цілі вакації як кождий мужик і просто змарнував красний стілький час.

Микола поглянув на свої сильно розвинені руки і вони видали ся йому справді медвежими лабами, чим так часто дразнили його шкільні товариші. Се від праці! Але на віщо йому таких рук?! Сильної голови йому треба, от що! Саме тоді пригадала ся Миколі замітка професора льогіки: „Ти, Михайлович, покинь рілю братам, а сам перенеси ся в ширший сьвіт, твори преміси з области математики, фізики, геометрії“ — казав професор. Микола не забув, як він силував ся вдоволити професора, але се йшло йому пиняво. Все звертав ся до рилі. Сеж не що иньше, як тільки та груба праця, яку виконував, приковувала його до рилі. Хоч постанова, яку Микола мав виконати підчас вакацій, була для него ясна і невідмінна, та він усе ще підкріпляв її доказами з минулого; а чим більше вдумував ся в своє минуле, то воно виринало перед ним як щось вороже, що пригнітало його духа, спинювало його лет на ширший сьвіт. Але що він так цізно спостеріг ся?!

Микола відгребав в своїй пам'яті ще одну геть-то давнішу подію. Стало ся при нагоді задачі: описане приємностей вакаційних. Професор заявив Миколі, що в него ні трошки полету, а при тім гайдамацькі помисли. Потім рванув Миколів зошит, скоро переглядав стрічку за стрічкою, нагло зупинив ся з жестом „геврека“ і читав: „Оралисьмо. На полудне посідавши на коні чвалувалисьмо в ярк до води. Коні стояли в воді, а ми викупавшись збирали в лісі сухонькі гильки, розкладали огонь і пеклисьмо на вільнім огни солонину“. В класі зробило ся тихо, хоч мак сій. Миколові товариші штовхали один одного попід лавки на побудку, сподіючись, що буде можна вкрати професорови багато часу і охоронити ся від злих нот. — „Орати не є жадна приємність — говорив професор, а солонину на вільнім огни пекли гайдамаки. То є описане в вашій поезії, як, розумієть ся, поезія і ціла ваша література є гайдамацька“. Ученики гукнули сьміхом, як переладована батарея. „Михайлович медвідь, гайдамака“, притишено глузували деякі товариші. Миколі каламутило ся в голові. Почував, що йому випадало против того щось-то зробити. В тім дістав стусана в бік і засьміяв ся з цілої сили своїх здорових грудей. В класі нараз усе затихло. Сам Микола притаїв дух, тільки його сьміх ніби не втихав. Професор почервонів, розвів безрадно руками та махав головою. Хотів щось говорити, але витягши зпоміж зошитів задачу Тадзя — „Прочитай на голос!“ — сказав до автора задачі і сів у катедру. Ах, яка гарна була Тадзьова задача! Микола зітхнув. Може щоб затерти попередне прикре почуванє, він силував ся пригадати собі Тадзьову задачу як найвірнійше. Задача мала вступ, опис приємностей і закінченє. У вступі — повитанє Тадзя через рідню і двірську челядь, при чім Тадзьо дістав від вітця в подарунку куца. А там — забави... прогульки... купелі... польованє з хортами... плаванє човном по ставі... іменини бабки... Хороша була задача.

Підчас того Микола часто зітхав. Він про себе такого і гадкою був би не збаг. Отець довго приглядав ся синові з боку, остаточно не втерпів і спитав: — Чи не слабій ти, сину? Микола схаменув ся немов із просоня. — Ні! —

відповів ніби невічливо. Батько здвигнув плечима і більше не зачіпав Миколу. Оглянув ся раз і другий раз позад себе в те місце, де була скринка з Миколовими книжками. Скринка видала ся йому ще зовсім доброю — звичайно роблена на уряд і добре окована. Справив її зараз потім, як злодій закрав був у него покладні гроші. Хвалити Бога, гроші вернули ся. Тоді саме порадив сьвященник дати Миколу у школи. І як воно пішло?! Скринка валяла ся без грошей — а він узяв тай відвіз її Миколі на книжки. Великі пішли за Миколою гроші. А що ще піде? Старий важко зітхнув, бо видів, що через Миколу і в таздівстві по-тісно стало. Тим часом приплила йому ще гадка, чи могло би то бути, що другі діти відкликали би ся до його батьківської справедливости? А Миколова пайка давно перебрана!

Віз котив ся дорогою вкритою грубо порохом, неначе-б то плив. З міста до дому не було далеко. Михайловичі за важкими гадками і не спостерегли ся, коли опинили ся в ровах над рідним селом Убічею.

II.

Убіч — не велике подільське село. В ньому загороди попритулювані до високої збочи, неначе ластівлячі гнізда. На весні, як розцвітуть ся садки, Убіч гарна. Не так то ще давно був у підніжа збочи великий став, від півночи і полудня росли чималі ліси. З того була людям усяка вигода. Згоді як став і ліси зробили ся панськими, як во ставу вода утїкла, а ходити в ліс шкодило і псови, то Убічане опинили ся на найгіршому місці. Убіч обминали всякі дороги. До села мало коли навідував ся чужий чоловік.

Крім малої придорожньої каплички в Убічи не було не то школи, а навіть двора, не було коршми. Скапарили ся обі сі інституції. Убічанські поля простирали ся за ровами далеко на захід. У жнива Убічане навантажували вози хлібом-сіллю, бочками з водою, поміж те розміщували дрібну дїтвору, коліски, і фіра за фірою волікли ся своїми ровами звільна під гору. Поза ровами розпирхували ся

по ланах, як пчолі. В селі зіставали ся хіба на припонах пси, та де чия дїтвора пильнувати садків. Тоді Убіч прибирала вигляд непривітної пустки.

Микола додержував постанови. Вся домашня челядь що дня зі сходом сонця їхала в поле. Микола сам зіставав ся дома. Алькірик, що був матери підручною коморою, переробив на свою кімнатку. Під вікно, що виходило на гумно, заладив столик, побіч столика ліжка, аби міг лежачи читати. Над ліжком прибив до стїни полицку, де примістив невеличке гіпсове погрудє Шевченка — до бочків подички прилякував сернячі ріжки. І був вдоволений. Раннім ранком, як челядь метушила ся, біг купати ся. Вертав з купелі, як дома не було вже нікого. Тоді покріпав ся і засипляв. Звичайно з полудня наставала нестерпна парня, а очі самі заплющували ся, так Микола мусїв спати. За те вечерами і довго в ніч читав.

Старий Михайлович звичайно засипляв десь по середині гумна. Хотів і у-ві сні мати все перед очима і бути неначе серцем газдівства. Одного разу, як обернув ся сонними очима ід алькірю, привидїла ся йому пожежа. Схопив ся і побіг до сьвітла. Крізь вікно бачив, що Микола лежав на постелі і читав; при тім часто здригав ся, копірсає ногами і руками. В алькірі шумїла мухва. Миколів батько поглянув ще по будинках і пішов спати. На другу чи третю ніч знов приснила ся батькови пожежа і причув ся крик. Зірвав ся на рівні ноги, поглянув по обійстю, але нічого не було видко, тільки Микола ще сьвітив. Пішов під вікно алькіра. Рівночасно крізь хатні двері всунула ся до алькіра заспана голова матери. А Микола не то бігав, не то присїдав по алькірі, то простував ся і знов хапав ся за черево та присїдав, а сьміяв ся, аж пищав. — Що тобі, сину? — спитала мати.

— Я... я... ха-ха-ха... таке сь..сь.. хі-хі-хі... сьмішне прочитав... — ледво на силу відповів Микола.

Голова матери зникла в темряві хати. Батько ще довго туманїв під вікном і ніяк не міг собі з'ясувати, чи се Микола з буйности виробляє, чи — хорони Господи — яка слабість на него. Може то з великої науки? Став пригадувати собі, чи не видїв він такого де на кім. Згадав

громадського секретаря, що приходив до громади з десятого села, уявляв собі всіх комісарів від податку, та иньших знайомих панів, а в результаті виходило, що кождий пан пошиблений, кождий часом щось таке гаркне, що не знав, чи він при розумі. Певнісінько то з великої науки. А про те пани панами!

Микола тим часом задув лампу. Батько потяг ся на свою постіль, заспокоївшись тим, що на Миколу зайшла лише та панська слабість. На другий день рано мати збудила Миколу і солодко питала, чи не поїхав би він з ними в поле? — А що я там буду робити? — відповів. Мати не відходила. З того Микола догадав ся, що він не до ладу відповів. — Я щось нездоровий! — поправив ся Микола. Мати вдарила ся по полах. Вона того догадувала ся. Адже-ж Микола від пару днів мало що їв і на виду змінив ся. Пішла з алькира, бо її гірко занудило коло серця. Микола таки зістав ся сам дома. Соромив ся, що сказав матери таку брехню, але було добре, щось иньшого годі було видумати.

Глубоко на душі ворушила ся гадка, що повинен був послухати матери, бо дальше вже годі так самітно жити. А там на полях жарти, сьміх, гомін пісні в суміш з важкою працею. Що до него, то не потребував би тяжко робити, його до того ніколи не силували, от робив би десь щось для розривки, при тім розказав би рідні чи одно, чого вони не виділи, не чули... Але ні! То самодурство! Як би він тільки трошки спустив зі своєї постанови, то пропало би все! І Миколу обхопила злість із-за того, що Убіч цілим сьвітом забутий кут, що пакістлива доля судила йому в тім куті не жити, а нидіти. Серед таких обставин заснітив би ся найбільший теній! — проречисто рішив Микола. В тій хвилі він відчував своє мужицьке походжене як осоружне клеймо, що тяжіло на нім як первородний гріх і було причиною, що давнійше марнував ся через просту, грубу працю, а тепер через недостачу всего того, що йому як інтелігентній людині належало ся. Від кількох днів чіпала ся Миколи така нудьга, що страва не йшла йому в рот, а ночами напастувала безсонниця. Тому то Микола постановив поки що в-день не спати.

Мав ще обдумати, як перебути не спавши довгу днину. Коли-ж бо навісні мухи десь із половини сьвіта влетіли ся до алькира, аби його непокоїти. Переніс ся до невеличкого садка. У воздуху була мертвецька тишина. Співуча пташня неначе вивтікала. Деревя стояли німо, як заворожені, тільки павуки стрибали по розвішених своїх сітях і обмотували зловлену добычу. Микола вибирав у садку що найтіннійший куток. Сував ся зпід сливи під грушу, зпід груші під яблінку, але за хвильку сонце все знаходило собі між листом прогалини і мов розжареними дробками пекло Миколу як не в лице, то в ший, або крізь одіж де попало. Коло полудня сонце просто палило. В сусідстві завив із нудьги пес. Інші пси по селу стали гавкати. Микола підвів ся і розглядав ся, чи не видко дечого. Як сусід замовк, то відозвали ся два інші пси — один старий, другий молодий. Вили жалібно, аж за серце хватало. Гавкітня не вгавала. Неначе філя відпливала в один кінець села і знов завертала ся. В хвилях, коли притихали пси, протяжно кудкудакали кури. Миколі робило ся таки ніяково. Ходив по садку і мимоволі вдивлював ся в позаростані бзинами сутичі, немов там було те, із-за чого вили та гавкали пси.

— Най то перррун трісне! — сказав розлючений Микола і пішов у хату.

В алькирі було парно. Микола сідав, то лягав, але не міг прибрати собі місця. Остаточо розгорнув ся, скинув обув і ляг на ліжку. Мухи сідали йому по голові, по руках, по ногах. І не кусали, ні, лише скоботали. Скоботали в волося, скоботали крізь одіж, скоботали, коли перелітали побіч. Микола мусів без перестанку обороняти ся. Бив ногами і руками. З часом станув навіть у офензиві до мух, власне завважив, що коли добре помахав ногами, то мухи робили в воздуху млинки. І так став пакостити мухам. Замахував ногами під саму стелю і гаразд сьміяв ся, тим більше, що так дешевим способом поправив свій гумор.

— Як би так хто підглянув мене — подумав Микола — і замахнувши ногами глигнув понад голову в вікно. В тій хвилі стратив пам'ять. Прийшов до себе, коли вже був став одною ногою на землю. Лице стискав сильно

руками, але не знав, що з ним стало ся. Чув тільки, що його голова на самім чолі розколена, а по лицях і долонях текла кров. Згорбившись волік ся на помацьки до хатнього зеркала. По дорозі, як прийшов до сил, віддер від чола руки і правдиво счудував ся, коли побачив, що кров на руках не була червона. Потер рукою по чолі, але розколини не намацував, а навпаки висше носа поміж бровами знайшов чималий горб. Зеркалом упевнив ся, що його голова була навіть більше як ціла. Микола ще не мав певної гадки. З ним діяло ся все, тільки не те, чого він сподівав ся. Опустивши руки вернув до алькира.

На долівці лежала поличка, осібно ріжки і кусні в Шевченкового погрудя. Зрозумів. Але того було вже за багато, щоб стати не то пригнобленим, а навіть аби увірити в фєралізм, фаталізм, спиритизм і т. и. філософічні системати. Справді Миколі видало ся в першій хвилі, що Шевченко вдушевив ся і шпурнув на його голову поличкою. Що правда, Микола був тоді зовсім ненастроєний до філософования, а навпаки, попавши в круг фізичних обявів спиритизму, піддавав ся їм із педагогічною уягливістю. Миколі зробило ся невимовно соромно перед духом Шевченка. Без найменшого навіть льояльного протесту прятав черенки, поличку та роги і бажав чим скорше вискочити зі свого зовсім незавидного положеня. Убрав ся, замкнув хату і пішов долів селом. Почував себе як делінквент на волі. Його думки зроджували ся свобідно, їх не сковувала вже ніяка постанова, а як свобідні діти буяли по вільнім просторі, линули гень на широкі лани і манили самого Миколу тамтуди, до рідні.

Микола не супротивляв ся. Опинившись по середині села завважав, що гурток дітей вертав із облави в чужий сад. Старші дїтваки обладовані райським добром, обережно переправляли ся по верх плота, а малі ледво пересували ся дірами попід пліт. Дїтвак, що перший спостеріг Миколу, крикнув: „Лях іде!“ Всі діти як стадо воробців пирхнули в загін конопель і скричали: „Злодій! Злодій! Злодій!“ Пару кроків дальше з бічної вулички вибігло на дорогу двоє иньших дїтей, та побачивши Миколу з жахом покопотіли назад у вуличку кричучи: „Злодій! Злоодій!“

Микола вже ладен був сьміяти ся, але в міру як вслухував ся в той діточий клич, прикладав його до себе як вовсім заслужений. — „Діти в праві! — думав Микола, — бо все, що здатне до праці, на полях, а село зістало пустокою, тільки злодій в таку хвилю міг блукати по селу за наживою“. Він справді злодій — бо коли найблизша його рідня купала ся в горячій поті головню тому, щоби своєю працею придбати на стілько добра, аби вигідно удержати його в школах, він побажав роскошей, їхню працю уважав чимсь негідним і от-от мало що не прокляв свій рід.

Микола хоч збентежений, ступав бадьорно, як по щасливо відбутім „saltum mortale“. Мав стати паразитом — але він пізнав себе самого. Гарзд! — *Γνώθι σεαυτόν* — також щось варта! Однакож із чого то все пішло? — спитав себе Микола, натягаючи капелюх що мож на чоло. В місці, де дороги розходили ся, звернув на ту, що стелила ся під гору і провадила ровами на лани, до його рідні.

Яц. Іл. Ред.

ІЗ ОПОВІДАНЬ ОЛЕКСАНДРА КАТРЕНКА.

II. Каганців сон.*)

Пан Петро Каганець людина гарна: осьвічена, розумна, в усіх боків інтелігентна. Але не дивлячи ся на те, Петро Каганець не може перебороти в собі почуття, яке доводить його до розпуки, яке примушує його соромити ся людей, в яким він ховасть ся через те від усіх. Те почуте в його ані на гич не слухає його розуму і верховодить всією істотою Петра Каганця, як знає, повномічно.

Петро Каганець боїть ся не то що самої смерти, але кождої наймалійшої сутні її. Він не може спокійно дивити ся наприклад на кладовище і коли йому доводить ся проходити поуз його, то він робить ся хворим. Уся його істота тоді робить ся недужою. Її обхоплює тоді невимовне почуте: по всьому його тілови починають тоді наче мурашки повзати, волосє на голові починає ворухити ся в його, а зза спини наче його ось-ось хто такий страшний зараз ухопити хоче. Не диво-ж, що Петро Каганець радісїньким буває, щоб не побачити тільки кладовища, обійти його, хоч як би через те не збільшала ся-б його путь.

Погано, дуже негарно почуває себе Петро Каганець, коли впадає ненароком, ідучи по місту, стріти ся йому з тим сумним поїздом мертвої людини до довічної домовини. Як несамовитий тоді Петро Каганець назад навіть повертаєть ся і несамовито біжить, куди очи його й не

*) Див. кн. V, стор. 136—165.

дивлять ся. Іноді то в такому випадку він забігав тоді аж на противолежний кінець міста від свого помешкання, іноді-ж то аж скаменеть ся було він тоді, як і за місто зовсім вибіжить.

Се невідкарасна, невідлічна хворість Петра Каганця. От і сьогодні задля його лихо трапило ся. Був він на посаді своїй, повернувши ся відтіля до дому пообідав, по обіді по звичаю свому поспав трохи, а у вечері пішов проходити ся та подихати вуличнім повітром. Коли проходячи поуз будинка, в якому і він мешкав і в якому окрім його ще декільки десятків людей різного стану теж жило, він ненароком удрів у незатулене вікно самого найнижчого поверху, що воно на-пів у землі, важку задля його картину. Там у невеличкій кімнаті він побачив незвичайне сьвітло воскових сьвічок у кутку. Ті сьвічки допомогли його поглядом миттю вгледіти стіл, покритий чимсь білим, а на столі виразно видно було постать лежачої людини. Петро Каганець здрігнув ся, зараз же холодний піт виступив у його на виду і він не пішов уже далі, але повернув ся і прожогом вбіг до своєї кімнати, увесь дріжачи. Він осьвітлив ту свою горничку, зачинив ся в ній і хворіє. Коли жінка його хотіла увійти до його, то він прохав її не рушити його і залишити на самоті. Та, знаючи свого чоловіка, вволила ту його волю.

Петро Каганець увесь час бігав собі по тій своїй горничці і із кутка в куток і вдовж та впоперек неї. Отсе зараз тільки-тільки що він сів у крісло за стіл і поглянувши на дзигар, здивовано побачив, що вже дві години часу ночі. Се він, як би не таке з ним, давно вже спав би! Але припадок його почав буцім-то проходити. Петро Каганець почув у собі полехкість. Він навіть міг уже аналізувати те, як до його трохи-по-трохи повертала ся його природня зможність дивити ся розумово на сьвіт. І Петро Каганець по хвилині схилив голову на груди та й замислив ся важко. Об чім там він міркував, то те не цікаво; здало ся тільки йому від разу, що він буцім сидить отто, та сидячи і доходить уже. Вмирав, бач, він! Умирав і дивувався, що воно той процес та такий зовсім же не страшний, такий зовсім легкий навіть! Аж

приємно йому ось як було в ті задля нашого розуму взагалі, а задля його то й казати нічого, страшні, ні задля кого невідхильні хвилини нашого життя.

Здалося йому, що буцім-то він був хворий уже давно, що буцім він дуже мучився довго вже в тих своїх хворостях, зараз же ось то відразу буцім легко йому зробилося зовсім. Буцім він ще й живий, але вже нічого не переживає своєю фізичною істотою неприємного задля неї. Буцім тепер йому тільки млясно, та й годі, без краю невимовноприємно млясно, та й тільки. Се фізично так було в ним. Психічно-ж то він був охоплений гострим бажанням швидче і швидче вирватися зі свого цього хворого тіла, та тоді й нестися й нестися, що найшвидче летіти кудись у просторонь, щоб там десь прилучитися до чогось великого, цілого, рідного йому. Буцім-то наймалюсінька, атомна частинка того чогось цілого, часово тільки відірвана від його, є й він, Петро Каганець, то йому туди через те ось і хочеться бач.

Нарешті буцім ось уже він і вільний; ось уже він буцім і летить, несесться! Але те становище дуже важке було задля його. Він почував себе дуже неспокійним, цілковито незадоволеним, без краю затурбованим. Буцім-то його всього щось давило, так дуже давило, аж стискало. Буцім-то з його усього зробилася сама біль, але то біль була не тілова, не така, яку ми, люде, знаємо, а иньша, невимовна, невиразна, така біль, яка задля живої істоти фізичної була-б зовсім і нестерпна. То була біль загальнодушевна. Біль того духа, який уже покинув свою ту шкарлупу, отте своє земельне тіло, а иньшого ще пристановища більш чи менш сталого і немає в його. Становище того духа було ще невиразне, задля його зовсім несвідоме, безпритульне, то він і мучився через те муками пекольними... Він буцім-то летів і летів із швидкістю, яка задля людської тяжливості зовсім ніяким робом невтямна. На путі його задля його не існувало аніяких перепинів. Не то що, але через кожне космічне тіло, навіть через цілі планети він міг проходити, пронизувати їх собою, власне і не почувачи про те. Звичайно, як дух, ані холоду, ані тепла він не почував. Ані світла, ані тьми задля його

не було. Але він бачив усе, не очима в тісному змісті того слова, бо такого якого небудь апарата, як очі людські, у його звичайно не було, про теж він бачив усім собою, бо він був тоді увесь очі; бо він був тоді увесь думка, розум! До того він бачив аж через незрозумілу задля нашого розуму людського далечінь. Він навіть бачив те щось там деє, до чого його тягла невимовно могутня, але невтямна йому міць.

Він бачив, що вся незмірна просторонь навколо його й усюди була повна-повнісінька всяких істот і не тільки космічних, матеріялістичних, але й духових. Він бачив невимовну безліч якихсь яєних краплинок, якихсь малюсінських квадратиків, які також несли ся кудись от туди, до тієї саме мети, до якої як швидче досягнути бажав і він. Квадратиком таким буцім був і він.

Та-ж мета його була не що иньше, як незлічно великий, безкрайно довгий і невимовно широкий ланцюг зі скуплених тісно однорідних, таких же саме, як і Петро Каганець був тепер, духових істот. Всі ті духові квадратики, як і він, із себе були такі блискучі, що сьвіт простороні, звичайний сьвіт сонця нашого й иньших побічних сонцєви космічних істот в порівнанню з ними був тьма-тьмуца. Ті квадратики в тому сьвіті блискотіли, як наше звичайне сьвітло блискотить задля нашого ока у пітьмі нашій.

Довго він мучив ся, бо довго же й летів, летів та летів! Коли ось досягнув таки вже він і до гурту того свого родимого, того свого однорідного. Він цілий тоді був повний непоборного бажання, щоб неодмінно втиснути ся як швидче й собі в той потік тих атомів, які роєм, величезним роєм, та тісно скуплені проносили ся кружляючи перед ним. Вони несли ся і несли ся кудись, а саме куди, того йому несьвідомо було, втямити того він не міг.

Він почував се, що коли тільки він прилучить ся до кола тих атомів, то миттю тоді здобудеть ся великого в порівнанню задовольнення собі. Він тоді чекав придбати собі спокій і мав надію мати те все, до чого інстинктивно увесь час він аж рвав ся всім собою. Але широким полотнищем, як вода в Дніпрі, без кінця й краю лили ся та й лили ся перед ним усі ті подібні йому духові істоти,

а Петрови Каганцеви все межи ними місця не знаходило ся, все ніяк він не міг примостити ся й собі до них, як не-будь втиснути ся межи них. Вони його не пускали межи себе. Окрім же того ще його щось буцім і задержувало, не попускало силоміць до рідної йому спільности. І він усе мучив ся й мучив ся муками неказаними.

Коли ось саме перед ним, від болю тріпотливим, несподівано дві кліточки самохіть, хоч і на мить тільки, на мить таку малу, що вона задля людини й нетямлива, чомусь розступили ся. Безкрайний ланцюг через те буцім порвав ся і Петра Каганця у той інтервал немов пхнуло щось. Мить, невимовно коротка мить, і він заповнив собою те пuste місце. Він студив собою знов ту безконечність. Ті дві кліточки, що впустили його межи себе, здали ся йому що найріднішими, що найближчими йому; вони були задля його зовсім знайомими, вони були буцім частиною його самого, як і він був частиною їх. Ті кліточки найближчі до його у ланцюзі тому були що найближчими істотами до його й у минулому життю тому земельному. Петро Каганець се тоді втямив! Від разу він переняв ся тоді щасливим почутєм, хоч щастє те його й було в тодішніх його перечуваннях далеко ще неповним, далеко ще зовсім неабсолютним. Щастє його тодішне було тільки в порівнянню щастєм, тільки умовно. Але в порівнянню з тим, що він перечував увесь час ранійше, то він уже раював...

Він з'єднав ся зі своїм рідним елементом, але він почував, що його те становище сьогочасне не є ще закінченою формою його сталого, віковичнього істнування. Він буцім-то тямив, що то був ще один із перехідних тільки кроків до дальшого чогось, до чогось більшого, вигіднішого, ще незрівняно кращого. Петро Каганець почував, що той притулок його до гурту того не виробляв задля його тієї прогресивної працьовности, яка йому повинна належати в космосі, бо-ж увесь той гурт, до якого він тепер належав, був одностайно перейнятий бажаннем тієї праці і лєтїв отто шукаючи її...

Скоро тільки Петро Каганець природничо з'єднав ся отто зі своїм гуртом, так зараз власної самостійности в його й забракувало. Все тоді, навіть перечування його до най-

малійшого, зробили ся у його спільними з незліченною його тією родиною. Він миттю переняв ся спільним почутем усього того мира і те почуте перше всього примушувало його до непоборного бажання: чим швидче ще досягнути чогось, а чого саме, того він ще не спізнавав виразно.

Петро Каганець летів скуплений, як одно тіло, щільно з незліченими такими-ж духовими істотами, як і він сам. Він ніс ся з ними в-купі мимоволі, без тями і розуміння. Як довго летів і летів усе в тій простороні, він не міг би сказати; може мить тільки, а може й рік, а може й сто літ, може й тисячу, а може ще й більше...

Нарешті-ж ось дійшов край і до Петра Каганця, настигла, бач, черга і його, і він радісно тоді відірвав ся від гурту задля самотійного знов нового ще існування. Він повільно, легко відпав від тієї збірної нефізичної істоти, від того незмірно великого межикосмічного, ніякій науці земельній людській непіддеглою ланцюга, частину якого, хоч і дуже малюсінку, а вироблював отто часово й він. Він відділив ся задля того, щоб з дозволу якогось широко пануючого у космосі великого закона опинити ся знов у планетній атмосфері, відкіля способом, який наша релігія зве таємничим, увійти знов у фізичну істоту та й одухотворити собою її. І Петро Каганець опинив ся в тілі, але в тілі новому, иньшому, зовсім не в такому, як отто він був колись оттам на тій темній землі. В мить звязи фізольотичного продукту двох однорідних істот він муєїв собою оживотворити той початок життя, що й виробив ся ще в утробі матерній. Початок тієї нової істоти Петро Каганець почав розумово з що найбільшого розвою розумового земельної людини.

Всі функції життя спільно у всіх відносинах тієї нової істоти цілковито витворював Петро Каганець. Та істота без його не мала змоги існувати-б й фізично, він був її й розумом. Сам власне він починав нове життя поступове, робив прогресивний крок свого власного духового існування. Він починав життя на стільки вище, що вже в митті свого злучення з початком тільки тієї істоти, він був у тій точці, на якій він спинив ся був, кінчаючи своє

пробування у фізичній істоті земельній. Через декільки часу Петро Каганець народився там способом сливе однаковим, як те робилося з ним уже й на землі колись.

Вже через попереднє тамливо кожному, що тільки-тільки коли Петро Каганець народився там, він був уже далеко-далеко вищим розумово, ніж був він таким, покинувши землю. Але все таки він був тільки там тамошньою дитиною, краще того, він був немовлятком там тамошнім.

Петро Каганець у своєму новому житті опинився на незрівняно вищій космічній істоті, а через те й на незрівняно кращій планеті, ніж була та його стара, колишня, отта там земля. На тій новій планеті було все, яке що найбільше доходило до найкращого. Там був не то що ідеал існування, як задля земельного розуму, але таке життя, якого земельний розум і втямити собі не має змоги. Але такий добробут тамошній був ще далеко неоконечний. Тамті істоти вже тямали, що пробування навіть і на тій їхній планеті є тільки перехід задля них до життя якогось ще нового, але безмірно ще кращого, безмірно ще висшого, хоч і далеко ще знав неоконечного, а тільки й усього, що ще знов перехіднього і так сливе до безмежного кінця.

Загально в усій природі тієї планети, лічучи до того і тамошню вищу істоту на ній, яку ми по нашому будемо звати людиною, не було зовсім тієї величезної нерівноважності, яка у всьому панує на землі. Там, на скільки тільки мога все й у всьому, наближалося до рівномірності, хоч ще й не зовсім ідеальної, бо все таки з деякими дефектами. Про теж таких контрастів, як наші плюс і мінус, у такій різкій формі там немає. Взяти наприклад зміни кліматичні: там не то що, як на землі, перемін щоденних, та де там! щогодинних немає, але навіть і рокових таких, як весна, літо, зима й осінь не існує там. І так у всьому...

В порівнянні з землею на тій планеті був рай. Там був рай задля тяжливости земельної людини, рівно як пробування на землі задля істот тієї планети було-б пекольним. Та планета цілком всією своєю поверхністю є до послуг своєї людини. Зовсім непотрібно там, щоб тамошня

людина кожний крок свого фізичного життя добувала собі, як на землі, невимовною кривавою працею. Навіть і праці там такої не існує, яку знають земельні люде. Там праці такої вузької, найконечнійша мета якої, як на землі, існування, праці тільки задля тіла, виразнійше сказати, задля тлунка (жолудка), і не може зовсім бути, так-же, як неможливою є там і боротьба за існування ані за яке, ані за просте, ані за краще.

Існування на тій планеті всіх істот фізично безпрацьовне, широко природне і штучних способів задля себе ніяких не потребує ніяким робом. Там не то що що иньше, але повітре, атмосфера там тамошня, через свої високі хемічні сустави, і та вже дає природно, сама собою всі способи задля безборного існування тамошнього кожного фізичного тіла.

Фізичні істоти тамошні гармонізують до всієї природи тамошньої. Дісонансу взагалі ніде ніякого там немає. Всі фізичні істоти там на стільки гарнійші від земельних, на стільки вони кращі у всьому, так що земельний розум людський занадто малий, щоб хоч як небудь близько до подібности намалювати їх собі.

Принципи життя таких істот, саме життя їх взагалі, чи навіть хоч деякі деталі з того життя задля нас не можуть бути втямними, зрозумілими, хоч трохи досяжними.

Певно тільки, що там голодних немає. Певно, що там немає убогих і богатих, бо всі однаково там розумні й чесні, а через те то там усі й рівні. Там рівні всі істоти і індивідуально; певно, що там рівні й усі народности. Такої боротьби, як на землі, боротьби щочасової, кривавої, міжнародньої не може там бути. А немає її межі народами, то немає її й межі індивідуумами.

Народности там хоч і існують, але зовсім не на таких підставах живе їх пробування, як у нас. Такого нецборного егоїзму поодиноких навіть субектів, як ось хоч би й у Українців на землі, там немає. Діла на словах тільки там ніхто не вміє робити. Кохання до меньшого й найменьшого брата тільки в теорії, там із роду ніхто ніколи не мав і не має. Та сих платонічних думок, покладів і ідеалів, які палко виявляють ся перед товариством

і гостро тикають ся всім в очи, та в повітрі й умирають, там не вчуєш. Субектів, у яких панує повна дисгармонія межі словом і ділом, там не знайдеш. Власних, а через те й що найгірших ворогів своєї народньої родини, таких от, як у Галичині москвофіли, а на Україні перевертні, яким і діку немає, частиною-ж і інертне коло „українофілів“, на тій планеті й випадково навіть не буває.

Люде тамошні то до що-найменьшого субекта, що найлагоднійші члени своєї родини, якою задля кожного з них є свій народ. Кождий член у кождому народі є задля кожного там найблизча істота, рідний брат, як по нашому. Кождий там аж стежить щільно за пробуванням кождого і один одного на кождому кроці життя піддержує де треба того, підпирає себе не жаліючи, один одному ані за віщо не дає спіткнути ся не то що, щоб до нещастя якого попустити-б, або кому до лихобуття тамошнього опустити ся. Поважанне одного народа до другого там теж велике, бо всі народности дивлять ся одна на одну, як збірний брат на збірного брата, покладаючи, що всі вони в-купі вироблюють одну велику родину всієї їхньої планети. Через те там кожда народність не задрить одна одній, не намагаєть ся відняти одна у одної те добро, яке та або иньша має, ніхто там не береть ся до рабування собі слабійшого, але, як отто й кожда народність, там і кождий член кождої народности повний почутя щирого, братерського, до кождого подібного собі.

Зовсім неподібні там і кермування народностями у всіх народностей однаково. Перше-найперше то немає там царів зовсім ніяких і ні в якому образі, а через те звичайно немає там і підручників їхніх, міністрів, не пахтить там і генералами ніякими, не снить ся там нікому й поліція ніяка, навіть і проста, виразна задля кождого, а щоб уже там була-б яка небудь потайна, як ось жандарми у Росії то що, то й Боже упаси такого! Взагалі там ніяких таких режимів, які піддержували ся-б у своєму істнуванні цілком антиморальними, антикультурними, цілком злими способами там нема. Живучи на тій планеті Петро Каганець добре все памятав, що було з ним ранійше, як був він на землі, хоч і намагав ся він дуже об тому забути, але

те виходило поза міць його. При згадці про землю, бач, він мучився й мучився тією мукою, якою певно релігійний грішник мучиться тієї митті, коли йому верзеться у-ві сні пекло з його безпросвітньою тьмою, з його немилосерним начальством у образі тих хвостатих і рогатих, старших і менчих, великих і малих і усяких чортів.

Петро Каганець там навіть втямив і зрозумів, що ще й до земельного свого життя він уже перейшов багацько кроків свого існування. Задля його стало виразним, що він багацько-багацько вже разів усе переходив і переходив від життя до життя, що він, підлягаючи вищому закону, переходив і переходив усе від низчої до висчої й висчої істоти, що він переселявся й переселявся з низчої усе на вищу й вищу космічну істоту, на кожній із яких він усе починав і починав що раз усе нове й нове фізичне життя і неодмінно кожного разу із тієї точки розвою свого духово, розумового, на якій він перед тим був скінчив життя своє попереднє у послідньому фізичньому тілі. Там десь колись перед земельним життям він, бач, скінчив своє пробування таким, яким зародився був утробно на землі.

— Який я щасливий! — погадав собі Петро Каганець, — що я збувся вже того пекольного життя на тій осоружній землі.

Коли тут саме він виразно почув, що його хтось штовхає під бік. Він тієї митті почув себе духово дуже важко. Йому немов з усієї моци стискало щось серце, немов величезна камінюка налягла йому тоді як є на все у середині його, та й гнітить немилосерно. На душі в його, як той мовляв, немов аж сто кішок відразу заскребли.

Петро Каганець із великою неохотою розплющив очі і вдрів себе звичайно на землі, та ще й у геть прозаїчних обставинах. Він був у своїй кімнаті і сидів у своєму кріслі. Біля його стояла його люба, але знужденна до безкраю від щоденної великородинної земельної праці і будила його кажучи:

— Та й розіспався-ж ти! Та ще й сидячи, не роздягаючися! Чого се ти так, бідненький?! Будю, будю

тебе, та ніяк й не розбудю! Час бо, голубе, вже й уставати, та до праці брати ся! Піднімай ся бо, не гаючи ся, а то вже-ж не рано, ще опізниш ся, то знов від начальства неприємностей собі здобудеш!

І Петро Каганець схопив ся швиденько. Він і справді повинен був іти до праці, та ще й поспішати ся, щоб не опізнити ся й на хвилину, бо-ж міг тим собак роздратувати, а собаки-ж то всюди собаки, і гавкають і кусають ся. І він пішов до праці, яка задля його була каторжною, але яку він повинен був виробляти, бо вона давала йому, його родині хоч і черствий, але все-ж шматок хліба.

— Боже, Боже! Так то-ж сон був тільки! — Замість ранішньої молитви такими словами аж із пекучим жалем обернув ся Петро Каганець до Бога. І важким, справді пекольным здало ся йому тієї миті пробування його на землі.

— Чи-ж варто далі жити? — спитав ся він самого себе і тут же відповів: — Еге, жити треба! Жити треба, уперто жити, терпляче, бо-ж коли життя існує, задля того єсть якийсь закон і той закон ми повинні виробляти до кінця! Через вивчення того закону ми доходимо до спільности, яка дає нам тоді змогу прогресувати і на далі! Нарушення того-ж закону через бажання скоротити період перехідного життя навряд чи доведе до бажаного кінця; навряд! Бо-ж такий процес самохітній чи не поверне існування регресивним ще робом? Хто його знає! Поживемо, відживемо, визнаємо, побачимо!

— Поки-ж що, то до праці! — покладно сказав Петро Каганець собі, та й заспокоїв ся з тим питанням.

МІНЯТЮРИ.

XIX. Віщуванє.

Темна осіння ніч залягла село. Небо покрили густі, олов'яні хмари; вони закрили зьвізди, закрили місяць. Село залягла велика птьма, два кроки перед себе не видно. В хатах погасли сьвітла. В селі тихо, лише дощ бє об шиби та свище вітер. Десь гавкне собака, та скоро ховається в тихий закуток, криється перед дощем та вітром.

Темно. Лише в народній школі в кімнаті вчителя блимає сьвітло. Там що-йно прийшла на сьвіт дитина-хлопець. Баба повитуха взяла хлопця і поклала в колиску.

— В лиху годину вродив ся ти! — сказала мов сама до себе. — Лихо на дворі і твоє жите не буде красне!

Дитина неначе зрозуміла сї слова і стала голосно плакати. Слабій матери стиснуло ся з жалю серце, в її очах станули сльози, з грудей вирвав ся ледви чутний стогін. Вона хотіла щось промовити, та слабї уста відмовили послуху. Бачив се вчитель, та щоб успокоїти жінку, промовив до старої баби:

— Ну, що ви за дурниці говорите! Що може мати спільного дощ та вітер з долею дитини? От плетете дурниці; самі не знаєте, що говорите!

— Гай, гай! — подумала собі баба. — Дивний тепер сьвіт настав! Ні ві що не вірять! Не так було за мене!

Так думала баба, а в учителя серце чогось затріпотало ся. Йому стало якось так тяжко в грудях, у серці повстало якесь дивне чутє, що годі його назвати. Чого? Чи

бояв ся може тих бабиних слів? Чи й він вірив тим забобонам? Ні! Адже-ж він вчений, він знає, що се неправда, однак бабині слова тяжко діткнули його. Він уже мав двоє дітей: дівчинку й хлопця, та обоє повмирили на другому році життя. Він згадав тамті діти і погадав: „Чи-ж із тим мало би таке стати ся? Чи із сего не мало би мати батьківське серце потіхи?“ Сі гадки жахали його та наводили на него жаль, сум, тривогу.

— Га, щож робити! — думав він. — Як Бог дасть, так і буде! Що має стати ся, то станеть ся! Судьби конем не об'їдеш!

Він успокоїв ся, сїв коло хорої жінки і так просидів до раня.

Стало свитати. На сході розступила ся на хвилинку чорна хмара і в хату вбіг ясний, золотий соняшний промінь, упав простісїнько на колиску малої дитини, обняв її маленьку стать і освітлив ясним сьвітлом.

— Заслонїть вікно, нехай сонце не пече дитини! — сказав учитель, а коли видів, що баба не рушасть ся, встав і сам пішов до вікна, щоб спустити стору.

— Лишїть се, паноньку! — стиха та рішучо сказала баба. — Нехай сонце сьвітить, то його веселі дні в житю, то його щастє!

— Ет, дурне, — промовив учитель здвигаючи раменами і вже брав за шнурок стори, коли насунула ся хмара, заслонила сонце і ясний промінь зник і слїду по нїм не стало.

— Коротке буде твоє щастє, коротко сьвітив тобі промінь щастя! — подумала баба.

На сході чорна хмара розступила ся в-друге, а за неї показало ся ясне, сьвітле, блискуче мов диямент сонце, та післало знов свій промінь в учительську хату. Та й тепер не сьвітило довго; знов надбігла темна хмара і промінчик зник. Та на дворі заносило ся на погоду. Вітер розігнав темні, оловяні хмари, а золотий промінь у-третє заглянув у вчителєву кімнату, освітлив дитину і сьвітив уже довго, сьвітив без упину.

— Будеш і ти колись щасливим, і тобі судило ся щастє! — думала баба. Вона рада була поділити ся сею

гадкою з учителем, та згадала недавні його слова і лише подумала: — Ет, шкода часу і слів! Не повірять! Такий то тепер уже сьвіт настав!

Так думала баба, а промінь тим часом сьвітив і обливав золотим сьвітлом маленьку статть дитини.

Ярославич.

XX. Тарабанщик-доглядач.

(Справжній випадок.)

Вікентій Бузловецький, ученик 6-ої класи, дістав у своїй гімназії доглядництво. Ся новина геть чисто здивувала мешканців повітового міста. Та чи то-ж і не дивно! Адже всі, хто тільки знав Бузловецького (а хто його не знав?!), не виключаючи й директора гімназії — знали, що він тупиця, справжній бевзь, а до того ще й розпустний хлопець. Сам директор добре знав Бузловецького лише з сього боку, знав він, що Бузловецький розпутствує, женихасть ся навіть коло його служниць, знав, що він п'ячить, тиняеть ся по пиварнях та шинках, а про те сам-же директор не досить того, що дав йому змогу дійти до шостої класи (добра душа був директор!...), а ще й зоставив його на посаді, при своїому уряді.

Одначе, що-ж так сприяло Бузловецькому в житті? — спитає поважаний читач. Якому Богови молив ся він, що міг здобути собі таку ласку від начальства? Відповідь на сей запит хоча й коротка, але змістом надзвичайна. Допоміг йому... тарабан. Сей чудовий струмент став Вікентію у помочи одної найтяжшої хвилини, про котру річ на переді, він допоміг йому перелазити з одної класи на другу, починаючи від 3-ої (а що сприяло утримуваню Бузловецького в гімназії до 3-ої класи — про се докладно знає батькова кишенья та директор... Але-ж то річ звичайна). Так отож допоміг Вікентію дістати й доглядництво не хто иньший як тарабан, один він вивів його в люде.

Отже я заздальгідь бачу, що читач глузливо всьміхасть ся та каже: „Сповідачеви десь спала на думку не подоба річ-жарти, от він і несе нісенітницю, таке, що й на голову не дїве, якесь курзу-верзу“. Але-ж жартувати я не

маю найменшої охоти, я хочу оповісти лише справжній випадок і довести, що часи шановного Миколи Василевича — себто Гоголя — ще не зовсім минули, ще досить багато є на обшарі нашого царства і Сквозників, і Ляпкиних, і иньшого звіря, і тому мушу запевнити шановного читача, що Бузловецького вивів у люде простісінько тарабан, звичайний жовнірський тарабан і більш ніхто.

Та ось судіть самі.

Три роки від тепер гімназія краєвого міста В. заходилась заводити власну оркестру; почала вона заводити її саме в той час, коли наш герой, зостаючись другий рік на третій класі, не здержав іспиту і по другому році на четверту, і вже мусів був залишити гімназію, та певно й залишив би (батькова кишеня теж знесилалась уже), коли-б не трапилась як раз у свій час ся вельми бажана оркестра, що наприкінці стала йому справжньою *alma mater*.

Кому не відомо, що до оркестри конче потрібен тарабан? Потрібен він як сало до борщу, або октава до доброго хору, а гімназіяльне начальство загадало скласти он яку оркестру! Не дурно-ж воно з сією метою запросило й капельмайстра, та ще першорядного, Німця, аби той набравши відповідних учнів, почав учити їх гри.

Отже Німець незабаром з'організував оркестру; були тут різні струменти: і контрабаси, і вольторни, і карнета-пістони, і тромбони, і флети з кларнетами, і різні, різні там музичні причандали, та не було тарабана; сей чудовий струмент лишив ся вакантним, нема на нього аматора, ніхто з учнів не згоджуєть ся доброю волею стати за тарабанщика, і таку халепу зробив сей струмент гімназіяльному начальству, що що хоч сядь та й плач, хоч запрошуй через оповістку по газетах якогось відпущеного воєнного тарабанщика, бо як-же таки бути оркестрі без тарабана? Адже се нечувана річ!

Та ось Бузловецький, при сїм критичнім положеню свого начальства, стає йому у помочи. З початку він перепрошує батька, аби той купив йому тарабана; батько здивував ся сій забаганці, думав що син витребенькує і хотів уже був дати йому чосу; а далі, коли сей оповів батькови свої таємні заміри, — згодив ся, поміркувавши собі, що

може таки з сього дива та й буде якесь пиво, може таки синаш утримасть ся якось у гімназії і він тоді залишить свою гадку приставити вже сина до крамарства, коли в науці не вийшов. Відтак купив синові тарабана. Вікен-тий зрозумівши, що від сієї справи залежить його жите чи смерть (міг зрозуміти се, адже мав уже 17 років), не гаючи часу взяв ся добре коло неї, і незабаром дійшов свого (в сіій штуці він з'явив ся справжнім художом, хоч геть чисто поглушив нею всіх кривних).

От якось проміж директора та Німця зайшла розмова про оркестру; нарешті Німець спитав, як-же буде стояти справа з тарабаном. „Оркестра, — каже Німець, — зовсім готова, хоч куди, але нам бракує ще тарабана“. Директор аж об поли вдарив ся і не знав, що й казати Німцеві, а далі він пригадав ще, на жаль собі, що незабаром мійське урочисте съвято — процесія з чудовним образом, на яким безперечно буде грати, як і попередні роки, поганенька оркестра реальної школи. От би тепер саме було-б як раз до речі виступити зі своєю оркестрою, аби у нівець засоромити реальну, разом з директором, що при найменшій нагоді пишасть ся нею!

— Але щож маєш робити, — помислив собі директор, — там хоч і поганенька оркестра, та має тарабана!

Слухаючи Німця директор не міг дати собі ради, як вийти з сього прикрого становища. Але при таких процесіях грають звичайно „Коль славен“, а сей мотив, як на те, має декілька таких місць, що без тарабана ані жадним способом не можна, особливо незвичайний дефект виявить ся наприкінці сієї пєси, коли тарабан звичайно вершить її, розсипаючись горохом.

Оттут наш Бузловецький і будь не в тім битий. Слухаючи випадково розмову директора з Німцем, і бачучи по розмові незадоволення першого, він наблизив ся сміливо до начальника (де тільки хоробрість узялась, Господи Боже!) і заявив, що він має охоту до тарабана і за якихось два-три дні вивчить ся вибивати на ньому, як горохом сипати. Директор з початку здивував ся сміливості учня (він пильнував свого начальницького стану), і хоча не звернув пильної уваги на заяву „тупиці“, що небавом

уже опинить за гімназійним порогом, але як потопаючий хапаєть ся за тріску, так і він на сей раз схопив ся за сього „бевзя“-Бузловецького, і всьміхнувшись до його так як звичайно всьміхають ся начальники до залежних, коли ті зроблять їм якусь приємність, — наказав Німцєви прикласти сили, аби він навчив сього учня тарабанній грі. „Добро до процесії зостаєть ся ще пять день, встигне навчитись“, — сказав він.

На процесії Бузловецький мав нагоду виявити вповні свій талант і оркестра на „Коль-славен“ мала пишній успіх — тарабан так і розсипав ся дрібю. А директор також мав нагоду чисто закохатись у свою оркестру.

А далі... далі, щоб оркестра не зосталась без такого здібного тарабанщика, директор якось так зручно обернув справу, що Бузловецький замісь увільнення „за тихіє успѣхи и громкое поведѣніє“ опинивши ся в 4-ій класі (а тож не добра душа, може скажете, директор?...) і, зостаючись певним у протязі трьох років сьому чудовому струментови і своїому поклику до нього, він переходив що року з одної класи до другої, аж до 6-ої влучно, в ряді перших учнів, а нарешті дістав і доглядництво.

Про наукову здібність Бузловецького за останні три роки, ми, на жаль, відомостей не маємо, але про се повинні докладно знати його сучасні товариші — гімназійльне начальство, з яким він служить і що опікувалось ним. А що теж саме начальство, давши Вікентію доглядництво, втерляло доброго і незамінного тарабанщика у своїй оркестрі, то се всім відомий факт; що до причини сїєї втрати, то вона виникла, о скільки се відомо в місті, з того, що Бузловецький, маючи тільки 20 років життя, виглядав зовсім дорослою вже людиною, з вусами як у гарного Запорожця, і бачити його в ряді учнів при тарабані в гімназійному мундурі начальству було якось ніяково, чи по просту соромітно, от воно й наставило його доглядачем до учнів, аби пильнував їх моральности і щоб зайвий раз довести молодому поколіню, що як за Богом молитва ніколи не пропаде, так і усяка служба, хоч би її відбував хто й при тарабані.

Гр. Коваленко-Коломацький.

XXI. В лісі.

Понурим шумом привитав темний бір своїх гостей. Сеж його знайомі. На переді ступав поважно мов отаман чорний бик. За ним ішли гусаком корови, за ними телята. На самім заді котив ся як бульба малий хлопець із грубою палицею. Аж сьміх збирав, що той бутний, чорний бик слухає такого пастуха.

Се худоба гайового, а малий пастух — його син.

Бик вступив до ліса, за ним корови, потім телята і всіх проковтнув темний бір у своїм нутрі. Лише хлопець зупинив ся на краю ліса і глянув боязко довкола себе. Не важив ся пускатись у середину. Якийсь ляк огорнув його. Не зовсім чужий йому сей темний бір. Чи раз блукав він за товаром по всіх закутинах. Не сам, а зі своїм товаришом, сином другого гайового. Але нині чогось йому лячно.

Тай не диво! Від заходу сунули темні мов чорне сукно хмари. Чим висше підносили ся, змінiali свій колір, з чорних ставали сірими, бурими або жовтими. Вони сунули ся понад ліс так низько, що здавалось, досягають верхків дерев. Зпоза обрїю висували ся мов сірі клуби диму. Сказав би, що се горить якийсь підземний сьвіт, а той дим закрие всю землю.

Він дивив ся на ті хмари з ляком, вслухував ся з запертим віддихом у таємничий шум ліса. Глянув на ліс, а він потемнів, нахмурился зловіщо. Нехотя відвернув ся від него. Глянув на громадське пасовиско. Було пусте. Видко, не виганяли товару перед бурею. І його товариша не видно. Певно й він не вижене скорше, аж мине буря.

Так він стояв сам між лісом і бурею. Чому його висилали з дому, чому не дали переждати, аж мине буря? Виділи, на що заносить ся. Казали, що се мине, бо з великої хмари малий дощ. Почув великий жаль до родичів, до всеї рідні, що не пожалувала його. За що його так скривдили? Ніби люблять, а не пожалують, мов собаку виганяють на дощ. Коби вже не вернув до дому, нехай би тоді жалували. От як би так заблудив у лісі або вовки його з'їли!

І полинув думкою до хати. Там усі плачуть, заводять за ним. Сусіди потішають, що може він ще верне, та все надармо. Ціла хата тоне серед плачу та сліз. На що вони висилали його в таку негоду? — питають люде. А се розжалоблює ще більше родичів. Жалують, що так зробили, але вже за пізно. Надармо ломлять руки, надармо плачуть та заводять. І йому стало жаль родичів. Він уже хотів би тепер вернути до дому та потішити їх. Вони вже мають за своє, вже досить сліз пролили.

Гуркіт грому пробудив його. Він ще далекий та глухий, але якось страшно лунав по темнім борі. Підніс очі в гору. Над ним сунули ся густі, олов'яні хмари так низько, що здавалось, докинув би палицею. Знов загриміло. Огняна блискавка перебігла на заході по небі. Оглянув ся за нею. На заході немов вияснило ся. Ясніший, гладкий пруг понад обрієм відбивав різко від темних або бурих клубів хмар. Він ширшав, підіймав ся щораз висше і гнав перед собою темні клуби, мов стадо баранів. Поперечні пружки мов темні нитки лучили ті клуби в землю.

— Се дощ там паде, — подумав собі.

А громи не вмовкали. Гуркотіли, немов би хто їхав возом по замерзлій груді. Вкінці гримнуло як із моздіра на Великдень.

— Ого, вже нема одного дідька, — подумав собі хлопець. — Ого його вцілив, певно в саму голову, тільки мазею розілляв ся. А може не вцілив, може сховав ся? Але де би міг сховати ся? Під чоловіка! Дідьки все ховають ся під людей, як гримить. Перекинуть ся мишою або чим...

Здрігнув ся і нехотя поглянув під ноги, чи нема якої миши. А як би він станув під деревом, а там дідько? Вдарив грім, розколов дерево на двоє і його забив. Його несуть до дому, кладуть на лаві. Всі плачуть, заводять, але нічого не pomoже, він уже не встане. Нехай плачуть, вони винні. Чому його посилали до ліса в таку бурю? Його вберуть, нарядять...

Знов блиснуло і загриміло зараз по тім. Чому воно гримить по блискавиці? І перше так і тепер. Чи то все так? Ану, чи буде ще раз так? Він жеде, коли знов блисне,

чи по тім буде гриміти. Вдивив ся в західну часть неба, де найчастійше блискало і мов оторопів в ожиданю. Ціла його істота скупилася в очах.

Мов огнем сипнуло йому в очи. Мусів зажмурити ся. Небавком зарохкотів грім майже над самою головою. Аж земля задрожала, а в ушах загуділо болючо. Його на хвилю оголомило. Здалось йому, що се вдарив у него грім і він лежить неживий під деревом. Стрепенув ся, глянув довкола себе і вдивив ся в ліс, мов шукав розколеного дерева. А ліс темний, аж чорний. Вже й дерев не можна добре розпізнати, хиба ближші, а там дальше зливають ся всі в одну темну масу, що її оком не проникнеш.

Пригадав собі, що там у ліс пійшов його товар. Отямив ся як стій, забув про громи, про розколоне дерево. Одна лише думка залягла в його душі: згубив товар у лісі, куди йому тепер іти? Ліс широкий і довгий, не знав навіть, де кінчить ся. А мусить іти, хоч йому й як лячно.

Почув ся дуже нещасливим. Не знає навіть, чи є ще на сьвіті хто більше нещасливий від нього. Чув жаль до родичів, до рідні. Гадка, щоби не вернути до дому, немов подобається йому. Нехай його шукають, нехай плачуть! Вони винні! Без товару не верне до дому. Найде, або сам пропаде у лісі. І він пустив ся на осліп до ліса. Не чує грому, не чує страху, все йому байдуже. Його думка така темна маса, як той ліс. Тепер він у згоді з темним бором, мов зріс ся з ним. Несьвідомо йшов він у одно місце. Там ходив усе найперше, коли згубив товар, і там його звичайно находив. Се улюблене місце товару, а може лише чорного бика, що все вів перед.

Ломіт сухого галузя збудив його з задуми. Може то дикий звір, а може товар? Оглянув ся трівожно і став надслухувати. Почув у-друге. Пустив ся туди не без трівоги. Ломіт дав ся чути близько нього і зза корча вихилив свою чорну голову бик.

Утішив ся, мов найшов живу людину. Був би обняв, обцідував бика з радости. Хотів до нього промовити, розказати свою трівогу, свій жаль. Забув почастувати його здорово палицею, як то нераз робив, коли його віднайшов. Але тепер був йому вдячний, що сам до нього вийшов із

корча. Весь страх мов рукою відняло. Він, що ще недавно бояв ся на краю ліса, тепер у середині чув себе безпечним, як дома. Сей чорний бик видав ся йому чимсь дуже близьким. Се жива істота серед мертвої але дикої природи.

Але тепер вернула сьвідомість того, що діяло ся довкола нього. Буря шаліла в самім розгарі. Чи гонити товар до дому? Та тут же щось шепнуло йому, щоб не гонити. Жаль та гнів говорив до нього своєю тасмничою мовою. Постановив лишити ся. Буде тут до вечера, до самої ночі. Дома будуть його виглядати, непокоїти ся. Добре їм так, нехай знають, як його жалувати. Став під деревом і потонув у задумі.

Недалеко вдарив перун. — Ото його вцілив! — подумав собі. — Їх не мало нині набило! А може тут під деревом який сидить?

Здрігнув ся. Мороз пійшов по спині. Відступив ся від дерева і пійшов зганяти товар, щоби тікати до дому. Страх перемиг упір. Ішов тихо, запирав у собі дух, щоби не було чути. Крив ся перед чимсь, бояв ся зрадити себе. Цілий ліс зароїв ся страхами. Кожде дерево переминило ся в якогось велетня, що махав величезними руками. Що хвиля ловило його щось за поли полотнянки або за плечі. Він аж мер зо страху, але не оглядав ся. Йшов скулений, бояв ся рушити рукою, щоби не штовхнути якого страху. Стискав ся, щоби як найменше займати місця. Хотів скрити ся сам у собі. Йшов наперед себе, як би його хто держав за плечі і попихав у однім напрямі. Приходив до кожної товарини і підганяв палицею, але незначно, без крику. Бояв ся завинути палицею як бувало, щоби не розбити страхови голови та не наробити собі халепи. Не гукав як звичайно на товар, аж луна йшла лісом, не кляв коли котре не слухало. Бояв ся навіть уста отворити, щоби не дихнути голоснійше.

А товар не слухає його. Піджене одно, йде до другого, а се поступить кілька кроків і знов пристає пасти ся. Мусить гонити одно до другого, а ті до третього. З трудом зігнав до купи. А тут ледви дихає, гине зо страху. Зашелестіло листе і грубі краплі дощу стали врідка продирати ся поміж пусте галузе. Громи та блискавки не уста-

вали, лише пересунулись уже на схід. Ліс скінчив ся. Товар вийшов на громадське пасовиско. Хлопець відітхнув з цілої груди, немов вирвав ся з тісного гробу. Аж тепер поважив ся глянути поза себе.

Але дощ, що в лісі ледви пролітав крізь листя, тепер лляв як із цебра. Тверді грудки граду летіли враз із краплями дощу скісно від заходу на схід і сікли просто в очи. Товар не хотів іти до дому, став вертати до ліса. Він бояв ся пустити його туди, щоби знов не згубити. Спинив ся під лісом. Покудили ся, повитягали шиї і сто-яли як вкопані.

А його сік град немилосердно по лиці. Одна грудка поцілила в око, залило ся слезою. Обернув ся спиною в той бік, відки летів град. Але град не дарував свого. Сік дальше по карку та по босих ногах. Закрив карк рукою, але рука боліла ще більше, ніж карк. Причакнув до землі, щоби сховати трохи ноги, і попав у якусь апатію. Все йому байдуже. Град уже йому не докучає дуже, привик, немов глузував собі з нього: маєш спину, бий кілько хочеш.

Лише жаль і гнів не покидали його. Серед байдужної апатії варила ся в нім злість. Буде тут сидіти до ночі, нехай знають. А прижене до дому, то й не обізветь ся, не буде вечеряти, хоч би його і як просили. А може ліпше вже було би зовсім не прийти до дому? От як би так той дощ не перестав, а падав-падав, аж залляв би все пасовиско. Всюди вода; несе його враз із товаром. Ухопив ся бика за хвіст тай пливуть. Руки зомліли, він пускаєть ся і тоне. Вже не буде на тім світі, вже буде потопільником. Чи його ніхто не виратує? Коби то виїхали з дому човном!

Щось чалапнуло. Здрігнув ся. Здалось йому, що се іде по нього човен. Дивить ся, а се його старша сестра преть ся против вітру і тучі. Град бє її просто в очи, а вона йде до него, жалує його і всі дома його жалують, коли її післали в таку бурю. А він...

Стало йому дуже соромно за те, що думав. Усі знають про се, а сестра тому вийшла, що знала його думки. Видав ся поганим сам собі. Жаль йому стало сестри, що

так мучила ся для нього. Се так прикро виходити із теплої хати на дощ, та ще на який дощ! А вона вийшла. Невимовне чуте любови чи вдячності оволоділо ним. Хотів би їй чимсь відплатити ся. От як би так вибіг із ліса вовк і кинув ся до неї. Він забіг би йому дорогу, зловив руками за горло і дусив би з цілої сили. А вовк кидасть ся, вириваєть ся; він його коліном придусив, зубами кусав би... А як вирветь ся?...

Зимний піт обілляв його. Серце стиснуло ся з ляку. Завагав ся... Ні, нехай буде що хоче, а він кинець ся на вовка!...

Степан Ганущак.

XXII. Учадів.

I.

Ніч. Холодно. Темно. Лиш десь у високости свѣтять ся зорі, блищать, розгоряють ся й гаснуть, і знову жевріють, посилаючи на далеку землю тоненькі проміння блідого свѣтла. В заметах занесена снігом стоїть серед рівного степу маленька стація. Вона спить, лиш де-не-де по колії блимають ліхтарі. Навкруги панує невимовна тиша, тільки в телеграфних стовпах чути на морозі якесь гудінне, що здаєть ся инколи чарівною мелодією. А далі все тихо, навіть вітер із степу втих. Міцний мороз усе скував своїми могутніми обіймами. Аж ось серед тиші пролунав дзвоник — раз, у-друге... розліг ся в холоднім повітрі й замер. І знову тихо.

У великій холодній „залі III-ої класи“ ледви задзвонено, прокинув ся якийсь чоловік, що спав під грубкою. — „Повістка“. Пасажир із Корсуня.

Він позіхнув, перехрестив ся, міцнійше підперезав кожура ремінним поясом, засвѣтив ліхтарню і вийшов із вокзалу. Обгортаючись щільнійше в кожух від холоду, він мірною ходою пішов до „стрілки“. За кілька хвилин був там. Огледівши ся, Петро певним рухом перекинув стрілку.

— Се пасажир. Стає на першій колії.

Зробивши се він спер ся на „будку“ і став чекати поїзда, але прикрій мороз швидко пройняв його і крізь старенький витертий кожух. Петро змерз.

— Тай мороз! дошкульний! Піти хіба в будку — все одно, до поїзда ще більш, ніж пів години — так ще намерзнеш ся..

В тісній маленькій халабудці на стріліці тепло, аж душно; від невеличкої залізної грубки, де ще жевріло вугілля, розливав ся теплий дух. Увійшовши Петро сів на лавці. Приемне почуте тепла розійшлося по всьому тілу. Йому було дуже мило хоч трошки відпочити від тяжкої страшенної праці — цілий день і ніч він черговий. І от разом із теплом обхопила його якась невимовна втома і він замислив ся. Хто зна й звідки хмарою налинули думки. І вбачаєть ся Петрови рідна сім'я, що вечеряла без його — адже сьогодні сьвятий вечір. За вечерою сумно в хаті без хозяїна. Жінка згадує його — де то він тепер, що поробляє? І бачить Петро — невтримана сльозина блищить на її віях. І гірко йому, і самому хочеть ся заплакати й полінути до їх. Та годі! Нічого не вдієш! Він мусить бути тутечки: тяжкою працею годує він любу жінку, і стареньку матір і коханого сина. Важко даєть ся йому гіркий шматок хліба. І прикро Петрови за домом бідаря-робітника, що женуть його із рідньої хати злидні в найми, що мусить він самотою у степу або серед чужих людей навіть сьвятий вечір проводити. Але він думкою в ріднім хуторі — з ними. Тепер певно вже лагодять ся йти на утреню до церкви. Маленький Івась, синок-одинець, прокинув ся теж і намагаєть ся, щоб мати конче взяла й його з собою.

— Сиди дома! Ти малий! На дворі дюдя! — Івась репетує, плаче. Мати вговорює, зацитькує:

— Мовчи, не плач! Ось завтра в ранці тато прийде, гостинця принесе. Так, він завтра піде до дому: він ще задалегідь випросив ся в „начальника“. Ось він уже в своїй хаті. Розіалена уява малює йому сьвітлу картину: стоять перед очима любі, рідні постаті. Радісна усьмішка грає на виду в його жінки, усьмішка ся молодить її стомлену важкою працею і веселить її сумне а про те гарне

обличчя. Синок біжить на зустріч, щось там белькоче, тільки й розбереш — тату, тату... гостинець... Витає він і стареньку неньку, зігнуту до землі літами та злиднями. Його поява внесла проміння світла в їх смутне, тяжке життя, оповите лиш горем та присвячене невсипущій роботі; без його-б і свято не свято — він приніс грошей і в їх буде на Різдво, як у людей. Радіє Петро і вбачають ся йому картини яснійше, одна за одною. І здасть ся бідному стрілочникови, що він не в степу на маленькій занесеній снігом стації, а й справді в рідній хаті. Куняє Петро в якімсь чарівнім, мрійнім сні, і легко й гарно йому... А тим часом від розпаленої залізної грубки підіймаєть ся, розходить ся по халабудці і обхоплює стрілочника в'їдливий чад...

II.

Неосяжним укритим снігами степом по рівній колії, що простягла ся прямісенько площиною, — поспішає, летить поїзд. Нечисленні пасажири, котрих свято захопило в дорозі, або тяжкі клопоти чи обовязок вигнали з дому на святій вечір, сплять і куняють, закачані ритмічним грюканням коліс по сталевій колії, брязкотом ланцюгів і прудкою ходю поїзда.

Серед широкого степу, що теж спить у своїм чудово гарнім зимовім убранні, раптово залунав дзвінкий неприємний свист льокомотиви, залунав і розніс ся ген у далечінь. Збудив він і Петра з його чарівного сну. Прожогом схопив ся стрілочник на ноги і непритомно провів рукою по чолу, неначе відганяючи решту ясних мрій.

— Що се? Невже я заснув? От добре! Сеж поїзд уже коло „діски“. — З сими словами Петро раптово кинув ся геть із халабудки. Ледви він вибіг на двір — холод і свіже повітре вдарили йому в голову. В очах потемніло; він заточив ся й ледви-ледви втримав ся на ногах. У голові блискавкою майнула думка: Боже, треба „стрілку“ перевести! І в якійсь нестямі він перекинув тяжке залізне держало. В голові закрутилось, Петро спер ся на стрілку, обхопив холодне залізо руками і стоїть

як непритомний, дожидаєть ся поїзда. А поїзд несеть ся, несеть ся все ближче... Страшенні три ока, неначе в печольної марюки, блищать, ростуть, миготять і не більшають... Ось чути вже грюканне, стогін і тяжкий подих могутнього привида — льокомотиви, що прудко влітає на стацию. Петро дивить ся на величню, хоча й звиклу для його картину і непритомно втопляє свій погляд у степ. Поїзд уже близько. Коли се несподівано знову — різкий свист — се вже якась небезпечність. Петро бачить — поїзд коло його раптово гальмує, сталеві гальми скриплять і іскри дощем сиплять ся в темряві... Метуть ся і бігають якісь люде. З вагонів виглядають перелякані пасажири. Петро дивить ся на все й не розуміє, що скоїлось. До його підбігають кондуктори, лають за щось. Надходить контрольор. Кричить, репетує. Він чує, що була якась небезпечність, що поїзд пішов не тією колією, що десь стоїть „товарячий“ потяг, що хтось впив ся, паний. Петро слухає контрольора, і з сієї повені слів нічого не розуміє; широко розплющеними очима дивить ся він на розлютованого пана. Чого се він? Хто паний? Бідному Петрови зовсім забило памороки.

— Чого-ж ти мовчиш, пянюго? Га? Ач, упертий, і не обізветь ся! Чи ти так налигав ся, що неспроможен і слова промовити? Кажі, що се ти заподіяв? — репетує роздратований пан контрольор і стискаючи кулаки, кидаєть ся на Петра. Бе, а той стоїть, спершись на стрілку і втопивши очи десь у далечінь, а за хвилину падає непритомний.

III.

Розвиднюєть ся. Сумний зимовий ранок. Петро очунавши прийшов на вокзал. Лиш тепер він зрозумів, що вчинив: він вчадівши зробив ся непритомний і забувши, що вже перше перевів стрілку, перекинув її назад, пустивши пасажира другою колією, де стояв „товарячий“ поїзд. Невже се він такого накоїв? І що з ним стало ся? Хвала Богу, що машиніст постеріг небезпечність і раптово спинив поїзд, а то-б лихо — суд. Тепер може ще

якось обійдеть ся, оштрафують тай годі. Але-ж на стації він довідав ся, що контрольор зробив про се заяву черговому помічникови і його зараз прогнано за пияцтво. Кого? За пияцтво його, що ніколи не пе! Хиба се можливо? Ні, се все через те, що „начальника“ не було, а помічника контрольор не послухав, не лоняв йому віри, як той запевняв, що Петро непитущий, що коли в його й став ся такий недогляд, то се від того, що він страшенно зморений, бо він уже цілу добу черговий... Ні, він піде до начальника. Адже той знає, що він ніколи не вживає горілки, знає він і те, що Петро стомлений надмірною працею — більш як 24 години, хиба на се вистарчить сили у людини? Він розкаже начальникови се все; скаже й про те, що він учадів. Хиба винен стрілочник, що в халабуді стара, поганенька, залізна грубка чадить, заповняючи повітре смородом? Він зглянеть ся на його вбогу сім'ю, що чекає його сьогодні. І знову перед очима Петра рідна, знайома хата, рідні, любі постаті. Але-ж тепер згадка про сім'ю не викликає вже лагідної усмішки, а болізно в'їдаєть ся в намучену душу бідолашнього стрілочника і думки все сумнійші насовують ся на замислену голову. Так, сьогодні велике сьвято — Різдво — його ждуть, виглядають і він прийде, прийде й востанеть ся з ними, позбавлений певного шматка хліба. Що його робити? Що чекає їх далі — відповідь гостра й проста: холод, голод, злидні. І як запобігти сьому лихови? І Петро боїть ся увити собі горе жінки, матери, що чекають його веселим, з грішми, котрі допоможуть їм сяк-так перебути до весни. Ні, начальник добрий, він не схоче відерти останнього шматка хліба, чорствого, злитого кровю й потом, здобутого тяжкою роботою хліба. Адже у його в самого жінка, діти, він уважить на сім'ю. І надія зростає й живить Петра... Ось він у начальника.

— Шож, чоловіче, я й сам знаю, що ти не винний, що ти нічого не пеш. Та нічого не вдієш! На лихо контрольор, що був у поїзді, сповістив уже „правління“. Я-б і раднійший zostавити. Я знаю, що людина не має змоги робити цілісенький день і ніч, спочиваючи лиш прихапцем, та ще на такій роботі, що вимагає страшного

напруження всіх сил. Я знаю, що ти не винен, і коли-б не той клятий контрольор... Знаєш... Не моя сила...

І чує Петро, як із кожним словом начальника зникає в його надія і лине десь далеко. Холодом віє на його, він тремтить, в очах мріє, сьвіт тьмить ся. Несьвідомо, не глянувши навіть на ті три карбованці, що дав йому начальник, Петро хитаючись як п'яний вийшов із покою геть на двір. Постояв хвилину, обвів усе непритомним поглядом і пішов у степ. Куди? Та в свій хутір до дому, несучи у рідну хату замість сьвяточної радості — смуток і горе.

В степу розходив ся вітер. Хурделиця. „Куди ти, схамени ся, — спиняли його, — дивись, яка негода та холод!“ Але йому що? Йому не страшно. Йому байдуже і вітер й фуга. Він не лякаєть ся навіть тієї голоднечі та злиднів, що чекають його і сім'ю в батьківськїм кублі.

С. Волох.

ПО ЄВРОПІ.

Гумористичні образки Джерома К. Джерома.

(Уривки з книги: The Men on the Bummel).

I.

Коли я уложив із Гаррісом і Джорджем плян подорожі, приступив до переговорів із Етельбертою і почав підкладати під неї міни. Поперед усього я став злостити ся задля всяких дурниць. Етельберта мусить звернути на се увагу — думав я. Я згожусь із нею, коли вона про те ваговорить і поясню свою драалливість перепрацьованєм. Се очевидно зведе розмову на мое здоровле взагалі і на те, що конечно треба зарадити лиху і то скоро й енергічно. Я думав, що мені не буде зовсім трудно повести справу так, аби вона сама звернула ся до мене з пропозицією. Я представляв собі, що вона в приближеню скаже мені отсе:

— Ні, мій дорогий, тобі треба зміни, цілковитої зміни обставин. Послухай мене і виїдь на місяць. А не наставай на мене, аби я їхала з тобою. Я знаю, що ти бажаєш того, але я сама не хочу. Тобі потрібне мужеське товариство. Може бути, що зможеш намовити Джорджа і Гарріса, та вони поїдуть із тобою. Вір мені, що при таким сильнім напруженю мізку як у тебе, належить конечно відітхнути від журби про сімю і перемінити домашні обставини. Забудь хоч на короткий час, що дітям потрібні лекції жувики, черевики, вельосипеди та що їм треба давати три рази на день ревіньові порошки; забудь, що на білім сьвіті є приміром кухарки, сусідські собаки і рахунки від рівників. Виїдь де-небудь далеко, де все в природі цвите і пахне, де все буде для тебе

цілком нове, ніколи не видане, де твій перепрацьований ум віддихне і набере нових гадок. Виїдь на досить довгий час, аби я могла відчутти твою неприсутність; тільки тоді оціню я вповні твою доброту і всі твої заслуги; таж і я — людина і коли ти будеш завсігди зі мною, я можу стати ся цілком байдужною і на твою доброту і на заслуги: бачучи ненастанно сьвітло сонця і красу місяця, ми привикаємо до них і не радіємо з них. Виїдь, а опісля вертай ся до мене, підбадьорений на дусі і на тілі і етарай ся бути ще більше потайним і ліпшим, коли се можливе.

Колиж бо і тоді, як сповняють ся наші бажаня, дієть ся не зовсім так, як нам бажало-б ся. По перше — Етельберта, здаєть ся, навіть зовсім не завважала того, що мене все дразнить і я вкінці мусів сам звернути її увагу на сю обставину.

— Прости мені, прошу тебе. Я нині якось зовсім не свій — сказав я.

— Що ти говориш! Я-ж на тобі не завважую цілком нічого. Щож тобі таке?

— Я й сам добре не знаю. Я вже здавна почуваю якесь ослаблене, що безнастанно збільшаєть ся.

— То всему винна та осоружна горівчице — сказала Етельберта. — Ти дома не пеш її ніколи, але скоро зайдеш до Гарріса, то мусиш нажльопати ся її. Ти знаєш сам, як вона шкодить тобі — в тебе слаба голова.

— Яка горівка — тут далеко поважнійша справа! Гадаю, що тут що небудь моральне.

— Ти певно начитав ся знов тих рецензій — сказала Етельберта, сим разом із більшим уже співчутем. — Чому ти не послухаєш моєї ради і не вкинеш їх просто до печі?

— Рецензії ні при чім тут — відповів я — навпаки, останніми часами хвалять мене в них сильно... здаєть ся, я читав одну чи дві такі.

— Ну, а щож се таке? — спитала Етельберта. — Таж мусить бути вкінці якась причина тому.

— Нема ніякої причини — відповів я — і се власне дивно. Я можу сказати тільки одно, що мною заволоділо якесь неясне почуте неспокою.

Мені здавало ся, що Етельберта глянула на мене якось дивно, але що не сказала ні слова, я продовжав дальше розпочату розмову.

— Мене пригнітає та дразлива одноставність нашого життя, те монотонне щастє, та тишина, та гладкість...

— Ну, вжеж я не жалувалась би на се — сказала Етельберта. — Пожди, прийдуть такі дні, коли будеш жалувати за сими.

— Справді, не знаю — відповів я. — Коли чоловік не бачить нічого в житю, крім щастя, то здаєть ся, що й горе буває для нього приємною переминою. Мені здаєть ся інколи, що й сьвятим у раю буває часом прикре їх постійне щастє. Щож до мене, то я чую, що жите повне безперервної роскоші, нерушаної найменшим дисонансом, може мене довести до божевіля. Може бути — говорив я — що я дуже дивний чоловік: інколи я й сам себе не розумію. Бувають такі хвилі — докинув я — коли я просто ненавиджу себе.

Бувало, що подібні тиради з натяками на якісь тайні, глибокі і рівночасно зовсім невияснені терпіння — порушали Етельберту, але сим разом не проявила вона ніякого співчутя, що видавалось мені незвичайно дивним. Щож до безнастанного щастя і його впливу на мене — то вона завважила, що уважає нерозумом бажати горя, яке може й не прийде ніколи; щож до того, що я якийсь дивакуватий, то вона думала, що я тому не винуватий, а коли зі мною зжили ся иньші люди, то про те не треба й говорити. Але показало ся, що ми в одному з нею згідні: що наше жите справді монотонне; в тому спочувала вона мені вповні.

— Ти не можеш собі представити — говорила Етельберта — як мені бажаєть ся нераз усунути ся десь далеко навіть від тебе; та я знаю, що се не може бути ніколи, тому й прогонюю від себе такі думки.

Я не чув іще ніколи таких слів від Етельберти, тому здивував ся, а рівночасно й озлобив ся.

— Ну, се не дуже приємне з твого боку — сказав я — і жінці не випадає говорити такі ричи чоловікови.

— Знаю, що їх не випадає говорити — відповіла вона — тому до нинішнього вечера я не говорила їх ніколи. Ви, мужчини, ніколи не можете зрозуміти — говорила Етельберта, — що хочби жєнщина не знати як любила мужчину, у неї бувають такі хвилі, коли він стає для неї тягаром. Ти не можеш представити собі, як мені хочеть ся нераз одягнути ся і піти в дому, але так, аби мене ніхто не питав, куди я йду, на як довго і коли верну ся.

Ти не знаєш, що я хочу нерав такого обіду, який буде до смаку і мені і дітям, але який ти побачивши, натягнеш шапку та підеш до свого клубу. Ти не знаєш, як мені хочеться нерав запросити до себе ту жінчину, котру я люблю, але котрої ти не терпиш, піти в гості до симпатичних мені людей, піти спати тоді, коли я змучена і встати тоді, коли не можу більше спати. Коли двоє людей живе разом, то вони мусять безнастанно робити собі уступки. Але буває інколи дуже користним нарушити те острє правило.

Опісля, розваживши слова, сказані мені Етельбертою, я переконав ся, що в них криється глибока правда, але в першій хвилі вони мене обидили і розгнівали.

— Ну — сказав я — коли ти хочеш від мене відкараскати ся...

— Лиши, прошу тебе, ті дурниці — заговорила Етельберта. — Я почувую інколи потребу усунути ся від тебе на часину і лише для того, аби позабути, що ти маєш які небудь неприємні риси в характері, лише для того, аби згадувати, який ти милий чоловік у всіх иньших річах, аби ждати знов твого повороту так, як бувало ждала його тоді, коли мені не доводилось іще видати тебе так часто, як тепер; може бути, що я стала тепер трошки більше байдужна для тебе, але-ж мусиш і се признати, що як бачиш кожного дня сонце, то привикаєш до його світла і тепла.

Мені не подобав ся тон, яким Етельберта говорила ті слова. Я добачував у її словах якусь легкодужність, що зовсім не надавала ся до того предмету, про який ми почали з нею говорити. Що жінчина тішить ся задуманою розлукою в чоловіком, якого не побачить цілі три або чотири тижні, се мені не подобало ся зовсім і не видавало ся цілком жіночим; се було неподібне на Етельберту. Мені зробило ся так досадно, що я задумував покинути намір ровірвати ся і не їхати нікуди. Коли-б тут не були замішані Джордж із Гаррісом, то я справді був би лишив ся. Але тепер, коли справа була порішена, мені не здавало ся відповідним брати своє слово назад.

— Добре, Етельберто, — відповів я — най буде по твому. Коли ти бажаш віддихнути від моєї присутности, то віддихай собі на здоровля. Але думаю, що се не буде нескромне

питанє зі сторони чоловіка, коли я питаю тебе, що ти думаєш робити в часі моєї неприсутности?

— Ми наймемо собі хату в Фолькстоні, ти знаєш яку, і я поїду туди в Катрею. А коли ти хочеш зробити прислугу Клярі Гарріс — додала Етельберта — то намов Гарріса, аби їхав із тобою, а тоді Кляра зможе прилучити ся до нас. Ми свого часу проводили дуже приємно час — се було тоді, коли вас, мужчин, ми ще не здібали — тому нам бажало би ся пожити знов так, як ми жили перше. А як ти думаєш, удасть ся тобі намовити Гарріса, чи ні?

Я сказав, що попробую.

— Отже старай ся, мій дорогий — сказала Етельберта — зробити се. Ви зрештою могли би взяти з собою також Джорджа.

Я відповів їй, що колиб навіть поїхав Джордж із нами, то в того не буде ніякого хісна; тому, що він нежонатий, то його неприсутність не зробить нікому вдоволення. Але жінчина ніколи не зрозуміє сатири; у відповідь на мої слова сказала тільки Етельберта, що з нашого боку буде нечемно, коли не запросимо його. Я сказав, що прошу.

Того самого дня здібав я Гарріса в клубі і спитав, як поступає його справа.

— Все, як треба; перешкоди до від'їзду нема ніякої.

Але по тоні, яким він сказав се, я пізнав, що він невдоволений в чогось, тому я напав на нього, аби оповів мені все, як було.

— Вона була м'яка як віск — оповідав він — хвалила не звичайно Джорджа за його видумку і по її думці буде ся поїздка пожиточна для могого здоровля.

— Все те дуже гарне — сказав я — я тут не бачу нічого злого.

— Злого тут нічого — potwierдив він, — але діло на сьому не стало. Опісля стала вона говорити про зовсім иньшу річ.

— А! Розумію, — сказав я.

— Тиж знавш, що вона давно бажає устроїти собі купіль... говорив він.

— Я чув дещо про се. Вона ту саму думку піддала також Етельберті.

— Щож робити! Я в конечности мусів згодити ся на заведење купелі. Чиж міг я сперечати ся з нею, коли вона була така

добра і відпустила мене на всі чотири сторони? Та забавка буде коштувати мене по крайній мірі сто фунтів штерлінгів.

— Невже так дорого? — спитав я.

— Певно не менше. В приближеню найменше коштує шісьдесять.

Мені стало жаль його.

— А потім іще та кухонна піч — говорив Гарріс дальше — вона в останніх двох роках була причиною всіх суперечок у домі.

— Мені відоме се дуже добре — сказав я. — Від коли я оженив ся в Етельбертоу, ми змінювали сім разів помешканє і за кождим разом нова піч була гірша від попередної. Наша теперішня піч не тільки сповняє зле свою функцію, але по просту налає до нас ворожничою. Коли довідаєть ся, що ми запросили до себе гостей, то стараєть ся з усіх сил наробити нам як найбільше неприємностей.

— А в нас буде тепер нова піч — сказав Гарріс, але в тоні, яким він сказав ті слова, не було чути найменшої зарозумілости. — Кляра думає, що як ті роботи будуть виконувати ся рівночасно, то се буде для нас багато дешевше. Мені здаєть ся, — говорив Гарріс дальше — що як женщина захоче купити собі корону, обсипану брилянтами, то вона і в тім випадку буде казати, що корона коштує дешевше ніж капелюх.

— А кілька по твоєму обчисленю буде коштувати та піч? — спитав я. Мене заінтересувало се сильно.

— Я й сам не знаю — відповів Гарріс — мені здаєть ся, що коло сорок фунтів штерлінгів. Опісля ми стали говорити з нею про фортепян. Скажи, прошу тебе, — спитав Гарріс — чи можеш ти відрізнити звуки одного фортепяна від звуків другого?

— Здаєть ся, що одні бувають голоснійші від других — відповів я — але до того можна навикнути.

— В нашому фортепяні злі дисканти — сказав Гарріс. — Але до річи, не можеш ти мені сказати, що се таке дисканти?

— То пискливі ноти — пояснив я — ноти, що так пишуть, як би їм хто наступив на хвіст. Коли хто дограв фінал якої будь гарної пєси, то все мусить на них барабанити.

— Отже, бачиш, треба, аби вони були пискливійші — сказав Гарріс — а в нашім старім фортепяні вони не дуже пискливі. Тому я мушу купити новий фортепян для гостинної, а теперішній помістити в діточім покою.

— Ну і що ще? — спитав я.

— Нічого — відповів Гарріс — вона не могла мабуть нічого більше придумати.

— Але як вернеш ся до дому, то згадай моє слово, вона ще щось придумає.

— А що може придумати?

— Щоби ти наймив їй помешканє в Фолькстоні.

— А їй на що помешканя в Фолькстоні? — спитав Гарріс.

— Аби жити там через літо — відповів я.

— Вона їде погостити до своєї родини в Уельс і бере з собою всі діти; ми дістали запросини.

— Дуже можливе — сказав я — що вона побуде в Уельсі скорше, ніж поселить ся в Фолькстоні, або заїде до Уельса з поворотом із Фолькстона, але в кождім випадку їй сподобаєть ся вілля в Фолькстоні, побачиш. Я очевидно могу помиляти ся — і дай Боже, аби я помилив ся, тому що мені тебе жалко, — але я маю таке почутє, що власне так буде.

— Та поїздка — завважав Гарріс — буде нас дуже дорого коштувати.

— І заставив його лихий видумувати таку дурницю! — сказав я.

— Дурні ми, що його послушали — говорив Гарріс; — він так запутає нас колись, що ми й не розпутасмо ся.

— Він усе путав — додав я.

— А як забажає чого, то мусить поставити на своєму — сказав Гарріс.

В тій самій хвилі почули ми голос Джорджа із сторожевої хатини; він питав, чи нема до нього листів.

— Ліпше не казати йому нічого — радив я — тепер уже все покінчене.

— Все одно, для мене не буде з того ніякої користи — завважав Гарріс; — на всякий випадок мушу устроювати кушіль і купувати фортецяв.

Джордж увійшов незвичайно веселий.

— Ну щож? Усе в порядку? Полагодили свої справи?

Його тон не подобав ся мені: в ньому було щось неприємне. Я завважав, що се вразило й Гарріса.

— Які справи? — спитав я.

— Винпросили для себе відпустки?

Тут я уважав своїм обов'язком пояснити Джорджови, як усе в нас пішло.

— В родиннім житю — сказав я — рішає мужчина, а жінчина тільки піддаєть ся йому. Її обов'язок слухати. Того вчать усі релігії.

Джордж зложив на вхрест руки і підніс очі до стелі.

— Ми очевидно можемо глузувати в таких річях і підоймати їх на сьміх — того не заборонює нам ніхто, говорив я — але на ділі виходить усе по нашому. Ми сказали своїм жінкам, що виїдемо. Розумієть ся, що для них було се неприємне; вони самі бажали поїхати з нами, але бачучи, що се неможливе, стали просити нас, аби й ми не їхали. Але ми пояснили їм, чому хочемо їхати і то невідклично, а опісля вони вже й не сперечали ся.

— Даруйте, прошу вас — сказав Джордж. — Я на таких справах не розумію ся. Я нежонатий. Мені оповідають жонаті всякі випадки зі свого житя, а я всему вірю.

— То бо й є, що не можна всему вірити — сказав я. — Коли хочеш знати, як живуть жонаті люди, приходи до Гарріса або до мене, ми оповімо тобі всю правду.

Джордж подякував нам і ми приступили до своєї справи.

— Колиж ми виїдемо? — спитав Джордж.

— Для мене — відповів Гарріс — чим скорше, тим ліпше. Гарріс очевидно старав ся виїхати тому як найшвидше, що бояв ся, аби міссіс Гарріс не придумала ще дечого. Ми постановили виїхати найблизшого тижня в середу.

— А яку виберемо дорогу? — спитав Гарріс.

— Я обдумав уже все — відповів Джордж. — Я певний, що ви, мої приятелі, бажаєте, аби ся подорож збогатила ваш ум новим знанєм, чи так?

— Ми зовсім не бажаємо набивати собі занадто голову і відріжжати ся тим від інших — сказав я. — Ми будемо вчити ся поволи, коли се не буде дорого коштувати і не буде вимагати великого умового напруження.

— Ми й зробимо так — говорив Джордж. — Голяндію і Рен ми бачили вже, тому я запропонував би доїхати пароплавом до Гамбурга, оглянути Берлін і Дрезно, а опісля через Нюренберг і Штутгарт дістати ся до Шварцвальду.

— Я чув, що в Мезопотамії є красні місця — воркотів собі під носом Гарріс.

На те відповів Джордж, що Мезопотамія нам зовсім не по дорозі, що дорога до Берліна і Дрезна дуже вигідна і так намовляв нас, що ми пристали.

II.

— Глянь, що я приніс — сказав Джордж.

З тими словами подав він мені маленьку книжечку в червоній оправі. То був „Провідник по Англії“ для німецьких подорожних. Перший розділ мав наголовок „На пароплаві“, останній — „У доктора“. Найдовший розділ був присвячений розмовам на залізниці, при чім очевидно автор мав на увазі, що всі пасажери визначають ся незграбністю і не вміють поводити ся, як треба, словом якісь півголовки. „Чи не могли-б ви відсунути ся трошки далше від мене, пане?“ — „Не можливо, мадам, ви бачите, який товстий мій сусід“. — „Будьте ласкаві, спустіть свої лікті“. — „Прошу дуже, не женуйте ся, мадам і схиліть ся на моє плече“. — При останній фразі не зазначено, чи се говорено для насьмішки, чи так просто, без ніякої злобної гадки. — „Я жадаю, аби ви трошки посунули ся, мадам, я майже душу ся“. Автор очевидно думав, що в тім часі лежали вже всі пасажери один при одному на підлозі. Сей розділ кінчив ся такою фразою: „От вкінці ми й доїхали. Слава Богу! (Gott sei Dank!)“. Беручи на увагу все висше сказане, належить додумувати ся, що сей побожний оклик промовляли всі без виїмки.

При кінці книжки був додаток, у якому давано німецькому подорожньому хосенні ради, як берегти своє здоровле і як найвигідніше уряджувати ся в англійських гóродах, та говорено багато про те, що вибираючись у подорож по Англії, треба конечно брати з собою великий запас порошку для усуваня неприємного запаху, а живучи в Англії, треба конечно на ніч замикати свою спальню на ключ та все докладно перечислювати дрібні гроші.

— Дрантива брошурка — завважав я, віддаючи її назад Джорджеви — і я не радив би в ніякім разі Німцєви, що їде до Англії, купувати її; я думаю, що в нас дивили би ся косо на подорожного з подібною книжкою. Зрештою мені доводилось бачити і льондонські виданя для Англичан-подорожних і мушу признати,

що вони не були ні трошки розумніші від сеї книжки. Якись там учені дурні, що знають від біди сім мов, пишуть подібні провідники для подорожних, які їздять по Європі, лише тому, аби збити їх із пантелику.

— Але ти згодишся зі мною — завважав Джордж — що на такі книги буває великий попит. Їх розкуповують у розхват, мені се дуже добре відомо. У всіх європейських гóродах подибують ся такі люди, що говорять дурниці, виїмлені з подібних „провідників“.

— Може бути — відновів я — але на щастє ніхто не розуміє, що вони торохтять. Я сам бачив таких подорожних, що стоячи на плятформах залізниць або на рогах улиць, зазирали в ті книги і читали з них на голос ріжні фрази. І ніхто не розумів, на якій мові вони говорять, і що властиво вони бажають сказати. Може бути, що се навіть ліпше для них самих; коли-б їх зрозуміли, то їм по всякій правдоподібности прийшлося би дуже гірко...

— Щож, ти мовиш правду — сказав Джордж. — Я бажаю поспробувати, що може стати ся в таких разі, коли ті фрази будуть зрозумілі. Я пропоную от що: Приїхати до Лондона в середу рано скорше, походити зо дві години по склепах і полагоджувати орудки з тим провідником у руках. Мені треба дещо купити — шапку, пару пантофлів і ще деякі річи. Наш пароплав відплине з Тільбурі не скорше як у дванадцятій годині, тому часу будемо мати доволі. Я хочу побалакати тим жаргоном на таких місцях, де буде люднійше, чи зрозуміють мене, чи ні. Я конечно бажаю пізнати, як почувася себе чужинець при подібних розмовах.

Мені видало ся се дуже забавним. Я сказав Джорджеви, що й я бажаю супроводити його, але не буду входити в ним до склепу, лише буду чекати на нього на вулиці коло дверей. Я додав, що правдоподібно й Гарріс піде дуже радо з нами і буде входити з ним до склепів, або, що певнійше, буде ждати зі мною на вулиці.

Але Джордж мав у голові иньший плян. Ми оба з Гаррісом мали входити разом із ним до склепу. Гарріс, що мав дуже поважну поставу і що на випадок конечности мав йому давати поміч, буде підходити з ним до ляди, а я буду стояти при дверех із тим, аби в потребі привликати поліцаю.

Ми пішли до Гарріса і сказали йому наш проєкт. Він переглянув із великою увагою книжку, особливо ті розділи, де була мова про купно черевиків і шапок.

— Коли Джордж скаже шевцеві або шапкареві те, що надруковане в сій книжці, то я не зможу йому допомогти: його понесуть просто зі склепу у шпиталь.

Джордж почувши се розлютив ся.

— Ти говориш так, як би я був який небудь дурноватий і нахабний хлопцюга. Я буду вибирати не самі різкі фрази, але самі делікатнійші. Обидливих слів я не буду говорити.

Таким чином діло поладнало ся і Гарріс згодив ся ходити з нами по склепах; постановлено вкінці, що виїдемо в середу досьвіта.

Ми приїхали до Ватерльо в початком десятої години і не тратячи ні хвилини почали робити проби по ідеї Джорджа. Отворивши книжку на розділі названім „На стації фіякрів“, ми підійшли до одного кабріюлета, здоймили шапки і сказали візникові: „Дай Боже добрий день!“

Але того візника не вдалось би перейти чемністю ніякому чужинцеві, чи він був би дійсний чи фальшивий — усе одно. Прикликавши приятеля, якого називав „Чарльзом“, він попросив його „потримати коника“, а сам скочивши в ківля, віддав нам такий поклін, який міг би зробити честь найліпшому танцмайстрові. Говорячи очевидно іменем усього англійського народу, він сказав: „Вітайте нам в Англії!“ і висловив жаль, що її високости королевої нема під сю хвилю в Льондоні.

Ми не могли відповісти йому чим небудь подібним. Автор „Провідника“ не мав мабуть нічого подібного на приміті. Ми назвали його „кучером“, при чім він знов поклонив ся нам мало не до землі, і спитали його, чи не буде він такий добрий і чи не повезе нас до Вестмінстерського моста.

Він поклав руку на серце і сказав, що зробить се з найбільшим вдоволенням.

Джордж, прочитавши по порядку третє питанє в тім розділі, спитав його, кільки се буде коштувати. Таке грубо-матеріальне питанє, особливо після ніжної бесіди, видало ся візникові обидливим. Він заявив, що ніколи не бере грошей за їзду від значних чужинців, але як би ми дали йому який небудь даруночок в роді брилянтвої шпильки до краватки, золотої табакерки, або яку иньшу подібну дурничку на памятку, то він не відрече ся того.

Тому, що коло нас почало робити ся вже збіговище, а жартів візником починав прибирати серіозний зворот, то ми не розго-

ворювали більше, але сіли до повоза і поїхали, проведені радісними окликами зібраного народу. Ми затримали свого візника перед склепом обуви, недалеко від Астлейського театру, таким склепом, що по своєму зверхньому виду представляв те, що нам було потрібне. Се був один із тих переповнених товаром склепів, де так багато товару, що скоро лише рано вітворять віконниці, виносять цілими громадами обув на улицу і розміщують її по обох боках дверей. Пуделка з черевиками стоять одно на однім на бруку і на рівчаку повз тротуара. Двері і вікна обвішані черевиками немов якими прикрасами. Намість маркіз спускають ся на вікна шурки чорних і рудоватих черевиків немов китяги брудного винограду. Самий склеп пригадує альтанку, зроблену з обуви. Коли ми ввійшли до нього, побачили, що господар був невичайно зайнятий: він отворював при помочи долота і молотка нове пуделко з черевиками.

Джордж здохнув шапку і сказав:

— Добрий день!

Купець навіть не обернув ся. Він від самого початку видав ся мені несимпатичним. Він промимрив щось в роді „Здорові були“, а може бути, що то не був зовсім привіт, але що иньше і робив, дальше своє діло.

— Мені поручував ваш склеп мій приятель, містер Н. — сказав Джордж.

Господар повинен був так відповісти:

— Містер Н. дуже поважаний джентельмен і я уважаю собі приємністю послужити його приятелям.

Тимчасом він сказав:

— Я його не знаю зовсім і навіть не чував ніколи про нього. Така відповідь збила нас цілковито з пантелику. В книжці було три чи чотири взірці розмов у склепах обуви. Джордж вибрав із них той, що видавав ся йому найчемнійшим і в якому все обертало ся коло „Містера Н.“. Треба було в початку говорити досить довго з господарем про того „Містера Н.“, а опісля, коли завдяки тому джентельменови навязували ся між господарем і покупцем немов дружні відносини, покупець переходив незамітно до головної мети свого приходу — до купівлі „дешевих і міцних“ черевиків. Але той грубоватий, затоплений виключно в матеріальних інтересах, чоловік, із яким приходило ся мати діло, не любив передого. З такими людьми належить усе, без ніяких церемоній,

приступати просто до діла. Тому Джордж полишив словутного „містера Н.“ і взяв на здогад фразу з попередньої розмови. Не можна сказати, аби то був удатний вибір. Слова, які вимовив Джордж, були би невмістні і в кождім иньшій склепі обуви, а в тім, де рішучо не було проходу між обувю і вона могла нас цілковито засипати, ті слова були просто безглузді. От ся фраза: „Мені казали, що в вас є черевики на продаж“.

Почувши такі слова швець поставив долото і молоток, глянув уперве на нас і сказав:

— А на щож, думаєте, я тримаю черевики, аби їх нюхати, чи що? — Він говорив захриплим голосом, поволи і невизразно. То був чоловік, що почавши говорити спокійним тоном, чим даліше, тим більше не опанував себе: видно, що обіда впливала на нього як дрижджі і роздувала його до нестями.

— І за кого ви мене маєте? — говорив він — за збирача, лише не білих круків, але черевиків? Ви гадаєте може, що я тримаю склеп на те, що він користний для мого здоровля? Ви представляєте собі, що я до того степеня люблю черевики, що не можу розстати ся ні з одною парою? Ви думаєте, що я розвісив їх тут по цілім склепі тільки на те, аби любити ся ними? Ви мислите, що зайшли на міжнародню виставу черевиків? А може по вашій думці се історична колекція? Хтож чував коли, аби чоловік, що тримає склеп із обувю, не продавав черевиків? Або може я прибрав ними склеп тільки на те, щоби був красший? Скажіть, будьте ласкаві, за кого ви мене вважаєте — за найбільшого ідіота в світі, чи що?

Я все кавав, що книжки з такими розмовами не вдалі нінащо. Нам належало віднайти в тім випадку яку небудь англійську фразу, що відповідала би звісному німецькому висловови: „Behalten Sie Ihr Haar auf“.

Але в цілій отій книжці ми не нашли нічого подібного. Зрештою належить признати справедливість Джорджови: він вибрав найліпшу фразу з цілої книжки і вастосувавши її до хвилі, сказав:

— Я прийду иньшим часом, коли в вас буде більший вибір. До побаченя!

З тими словами ми вийшли зі склепу, сіли в дорожку і поїхали, а швець станувши в дверях свого склепу, під прикрасами з черевиків, посилав у слід за нами якісь уваги. Я не чув того,

що він говорив, але прохожі уважали очевидно його замітки незвичайно інтересними.

Джордж бажав зайти до другого склепу обуви і повторити там попередню пробу. По його словам йому справді треба було купити пару пантофлів. Та нам удалося переконати його, аби не полагоджував сеї орудки тут, але аби купив пантофлі в іншому гóроді, де купці привикли більше до подібних розмов і далеко чемнійші в поводженю з покупцями. Щож тикаєть ся шапки, то на сій точці він був твердий як скála. Він запевнював, що не годен без неї подорожувати, тому станули ми перед невеличким склепом на вулиці „Чорних братів“.

Властитель того склепу був веселий чоловіга, невеличкого росту, з живими очима і скорше помагав нам, як перешкоджував.

Коли Джордж сказав йому те, що було в книжці: — Чи є в вас шапки? — він не розсердився ні трошки, лише задумався і погладив підбородок.

— Шапки? — спитав він. — Позвольте мені подумати. — Так — і на його оживленім лиці показалася весела усмішка — так, я пригадав собі, є в мене одна шапка. Але скажіть, будьте ласкаві, на що ви мене про те питаєте?

Джордж пояснив йому, що він бажав би купити подорожну шапку, але з тим, аби то була „гарненька шапка“.

Властитель склепу задумався.

— Ах! — сказав він — здаєть ся, що я вам не зможу догодити. Коли-б вам подобалася дрантивенька шапчина, що не стоїла би того, що жадають за неї, шапчина, пригожа на те, аби витирати нею вікна, то я міг би вибрати вам дуже добру. Але „гарненьких шапок“ у нас нема, ми не тримаємо їх. Почекайте хвилинку — говорив далше, завваживши розчароване на лиці Джорджа — не спішіть ся. От тут є в мене одна шапка — з тими словами він підійшов до шафи і отворив одно пуделко — хоча й вона не зовсім гарненька шапочка, але все-ж не така лиха, як иньші, що я продаю.

Він виймив її з пуделка і положив собі на долоні.

— Ну, якже, подобаєть ся вам ся шапка? — спитав він. — Надаєть ся вона для вас?

Джордж засунув її на голову перед зеркалом і заглянувши в книгу, сказав отсю фразу: — Ся шапка стоїть мені добре на голові, але скажіть, чи пасує вона мені?

Маленький чоловік відступив ся назад і глянув на нього бистрим оком.

— Говорючи щиро — відповів він — не пасує цілком.

Обернувшись опісля до мене й до Гарріса, сказав:

— У вашого приятеля якась невловима краса. Вона є в нього, але її не кождий завважає. В тій шапці, по моїй думці, вона зовсім незамітна.

Джордж зрозумів, що не випадало сьміяти ся з того оригінала, проте сказав:

— Гарна шапка. Ми мусимо спішити ся до поїзду. Кілько маю вам заплатити?

— Ціна тої шапки, пане, вдвоє більша від дійсної її вартости — вона коштує чотири шилінги і шість пенсів. В який папір кажете її завинуту — в сірий, чи білий?

Джордж відповів, що її не треба цілком завивати, заплатив чотири шилінги і шість пенсів і вийшов із склепу; за ним вийшли й ми з Гаррісом.

Доїхавши до Фенчор-Стріта, ми стали торгувати ся з візником і він згодив ся взяти від нас пять шилінгів. Він знов поклонив ся нам дуже чемменько і просив зложити його поважане австрійському цісареві.

Посідавши в вагоні, ми стали говорити про свої проби, при чім кождий з нас висловляв свою галку, і порішили, що з трьох проб дві не повели ся цілковито. Джордж розчарував ся очевидно своєю книжкою і викинув її через вікно.

III.

Коли ми їхали з Берліна до Дрезна, то Джордж, що дивив ся довго і з великою увагою через вікно вагона, спитав:

— З якої причини прибивають у Німеччині скринки для листів на верхках дерев? Чому Німці не прибивають їх при дверех, як се робить ся в нас? Мені було би дуже неприємно лазити ва листами на дерево. А зрештою і в огляду на почтиліона се зовсім не гуманно. Вибирати звідти листи товстому чоловікови не лише втомно, але в часі сильного вітру просто небезпечно. Коли Німці бажать уже конечно прибивати скринки до дерев, то чому не прибивають їх низше, чому прибивають їх до високих галуз?

А може я несправедливий супроти них, говорив Джордж. — У його голові мигнула очевидно якась нова гадка. Може бути, що Німці, які випередили нас в неодному, удосконалили також голубячу пошту. Але коли так, то чому вони не вивчили птахів спускати ся з листами низше? Вибирати листи в тих скринюк мусить бути дуже втомно навіть для чоловіка середнього росту.

Глянувши через вікно, я й сам побачив те, на що дивив ся Джордж, і сказав йому:

— То зовсім не скринки на листи, але пташачі гнізда. Ти не знаєш видатних прикмет німецької нації. Німець любить птахів, але тільки охайних. Коли ніхто не буде вважати за птахом, то він наліпить гнізд, де не попаде, а се по розуміню краси у Німців — дуже погано. Гніздо нічим не прибране, воно не прикрашене пташачою роботою, на ньому нема навіть фляги. Коли гніздо скінчене, то птах проживає в повітря; він опускає на траву галузки, куснички хробаків і всяку всячину. Птахи не дуже делікатні: вони ходять один за одним, чоловіки сварять ся з жінками, матері кормлять дітей і все те відбуваєть ся на очах у всіх! Се лютить Німця доматора, тому він говорить птахам:

— Я люблю вас за ваші численні прикмети; я люблю призирати ся вам, люблю ваш спів, але мені зовсім не подобаєть ся ваш спосіб життя. Маєте маленьку скринючку, вложіть там увесь свій крам, аби я не бачив його. Вилітайте звідти тоді, коли хочете співати, але я не бажав би бути сьвідком іще й вашого сімейного життя. Сидіть у скринючці і не засьмічуйте мойого саду. Можна сказати, що в Німеччині любов порядку літає по повітря. Навіть цицькові діти — і ті вибивають такт своїми брязкальцями, а через те й птахи в Німеччині волять тепер жити у скринках і глядіти з погордою на те сьмітя пташачого роду, що дальше ве собі гнізда по деревах і живоцпотах. Належить думати, що в часом кождий птах займе своє місце в пташачім хорі. Се зрозуміле, що безладний щебет птахів мусить лютити точного і справного Німця; в ньому нема ніякого методу. Німець, любитель музики, упорядкує той щебет. Яка небудь дороднійша птаха, в сильно розвистим дзюбом, буде диригувати тим хором і намісь виспівувати о четвертій годині рано в лісі, де її ніхто не чує, вона буде співати зі своїм хором у саду пивярні, при акомпаніяменті фортепьяна, що буде оповіщене в газетах — у Німеччині все веде до того.

Німець любить природу, але лише в тій випадку, коли вона подає на помальовану валійську арфу¹⁾. Він дуже багато займається своїм садом. Він засаджує сім рожевих корців із північної сторони свого дому і сім із полудневої, а коли вони не однаково ростуть, одні з них більші, другі менші і всі иншої форми, то він тим так огірчується, що не може цілими ночами спати. Кождий цвіток у своїй саді він прив'язує до палика. На те не дивиться він, що палик закриває самий цвіток, Німець вдоволений тим, що палик і цвіток стоять просто. Береги басена він обкладає цинком, а раз на тиждень здимає той цинк, заносить його до кухні і чистить. В самому центрі муріжку (геометрично як найдокладнішим), що інколи буває не більший від обруса і все оточений залізною сіткою, він ставляє порцелянового песика. Німці дуже люблять псів, але порцелянових більше, ніж живих. Порцеляновий песик не випортує ніколи ям на муріжку, бо не заборонює костий і не нівечить ніколи задніми лапами кльомбу з цвітами так, аби земля розлітала ся на всі боки. З німецької точки погляду се ідеальний пес. Він все останеть ся на тій місці, де ви його поставите і ніколи не буде вторкати ся там, де може вистроїти вам що. Ви можете мати таку собаку, що відповідала би всім сучасним вимогам „Собачого Ключу“. Коли-ж ви любите все оригінальне, то в тій випадку маєте величезний простір для своєї фантазії. Тут ви не маєте діла з живими собаками, тому нема вам що звертати увагу на породу. Порцелянова собака може бути й синя й рожева, якої хочете барви. А коли заплатите трошки дорожше, то можете дістати навіть із двома головами.

Осіню, в означений день, згинає Німець до землі всі свої цвіти і корчики, обвиває їх на виму китайськими рогожами, а весною так само в точно означений день розвиває, підносить і прив'язує до паликів. Колиж осіню треває довго тепла і ясна погода, або весна пригодить ся занадто пізно — то тим гірше для тих нещасних рослин. Ніякий правдивий Німець не дозволить внішувати ся в свої розпорядки якійсь там соняшній системі, в котрій чинности не видно ніякого порядку. Тому що він погоду не може довести до порядку, він і не бажає її знати.

Із усіх дерев люблять Німці найбільше тополю. Всі иньші нації, не привчені до порядку, можуть оспівувати і розпатланого

¹⁾ Національний інструмент, уживаний головню в Валлісі або Уельсі.

дуба і розложистого каштана і колихучого вяза. Але Німцям неприлично навіть дивити ся на всі ті і иньші подібні дерева, що означають ся такими різкими, неприличними манерами і неохайним видом. Тополя гарна через те, що вона росте там, де її посаджено, і в тім напрямі, як треба. В ній нема нічого неприличного, то значить, ні самоволі, ні безпорядку. Вона навіть не думає розмахувати галузками або розкидати ся на всі боки. Вона проста як стріла, а так власне повинно рости німецьке дерево; в тої причини Німець винищує звільна всі иньші дерева, а заступає їх тополями.

Німець любить село, але лише так, як одна дама, котра говорила, що полюбила би дикаря зі знатного роду, коли-б його нагота була більше прикрита. Він любить перейти ся по лісі, коли ним можна зайти до реставрації. Крім того стежка повинна бути не дуже крута і повинна мати по обох боках рівчаки для спливу води, виложені цеглою. Що двацять ярдів повинна стояти лавочка, на якій міг би він відітхнути і обтерти піт із чола. Німець навіть не подумає сісти на траву — се по його гадці було-б так само дико, як коли б англійський єпископ забажав нараз скотити ся перевертом із горбка в часі якої небудь народної забави. Німець із великою охотою любить ся видом із вершка гори, коли лише на ньому є напис, куди і на що дивити ся, а надто є столик із лавочкою, де міг би він розложити ся, напити ся дешевого пива і закусити забраним із собою хлібом із маслом. Коли на добавок усього він побачить прибиту до дерева заборону поліції на се або те, то буде почувати себе знаменито і думати, що він у цілковитій безпечности. Німець не від того, аби й не полюбувати ся дикою природою, але тільки тоді, коли вона не занадто дика. Якже лише уважає її занадто дикою, то зараз забираєть ся зрівнувати її шаршавости. Перебуваючи раз в околицях Дрезна, я зайшов у мальовничу вузку долину, що спускала ся вниз до Ельби. Крута дорога йшла рядом із гірським потоком, що на протягу цілої милі двюркотів із неповстримною силою, пінячись і бризкаячи на всі боки по скалах і каменях між берегами зарослими лісом. Я був цілковито очарований, але перейшовши дальше і обернувшись я побачив коло сто робітників, що працювали незвичайно пильно: вони чистили ту долину і приводили в порядок гірський потік. Вони вибирали докладно всі камінці, що вдержували біг води і вивозили їх на возах. Оба береги обкладали вони цеглою і за-

ливали її цементом. Повислі над водою дерева і корчі, поплутані виноградні лози з рослинами, що вють ся, вони або виривали вовсім із корінем або підтинали. Пройшовши ще трохи, я побачив скінчену роботу — таку гірську долину, якою вона повинна бути по розуміню Німців. Вода текла тепер широкою полозою, поволі і сонливо, по рівному, висипаному піском дну між двома стінами з камінними берегами; що сто ярдів спадала вона в долини без ніякого шуму по трьох широких деревляних ступінях. По обох боках, у відповіднім віддаленю від води, земля була вирівнана і засажені до лінії молоді тополі, одно дерево від другого в однаковім віддаленю. Кожде дерево було захищене дротяною сіткою і привязане до залізного палика. Місцеві власти сподіють ся, що протягом двох років буде ціла долина „скінчена“ і тоді любителі природи в німецькім розуміню слова, що вирізняєть ся все точністю, буде уважати її цілком пригожою для прогульок. Що п'ятдесят ярдів буде там стояти лавочка, що сто ярдів — поліційна заява, а що пів милі можна буде найти реставрацію.

На цілому просторі від Мемеля до Рену дієть ся те саме. Німці всюди підчищують природу. Я дуже добре памятаю Верталь. Колись се була одна з найкрасших долин у Шварцвальді. Але коли я спускав ся в неї останній раз, то застав там цілі сотки робітників Італійців, що жили тут у халабудах: вони приборкували бурливий невеличкий Вер і показувати йому, як має текти; для того обкладали в однім місци береги цеглою, в другім виривали динамітом скали, а в третім робили із цементу ступені, по яких він мав текти сумирно, не роблячи ніякого шуму.

В Німеччині не говорять ніколи дурниць про дику, нічим не вдержливу природу. Там вимагають від природи, аби вона вела себе прилично і через те давала добрий приклад дітям. Коли-б, принустім, який небудь німецький поет побачив, що вода спливає в долину так, як описує Соуті, то є в цілковитім безладі, на приклад у Лядорі, то се так вравило би його, що він ні за що не вадержав би ся, не хотів би дивити ся на таке видовище і не описував би його в віршах. Він побіг би на безголов від того місця і доніс про нелад поліції, яка від разу зробила би тому кінець — а опісля не було би вже ні піни, ні шуму.

— Ну, ну! А се що таке? — говорить начальство в Німеччині остро водам. — Знайте, що ми не можемо допустити такого неладу. Течіть спокійно, чуєте? А де ви, на яким то місці?

І німецьке начальство даної місцевости надає тим водам цинкові рури і деревляні жолоби, устроює в них шрубові східці і вчить їх спливати в долину розумненько, значить, на німецький лад. Що за охайна країна Німеччина!

IV.

У Празі вдалося нам, мені і Гаррісові, як добрим приятелям Джорджа, зробити йому прислугу. Ми завважали, що від якогось часу Джордж пристращався занадто до пільзненського пива. Те німецьке пиво — то зрадливий напйток, особливо в часі горяча; його не випадає багато пити. Воно не йде в голову, але по впливі якогось часу страшно нищить фігуру. Їдучи до Німеччини, я все говорю собі:

— Ну, німецького пива не буду пити, натомість напюся місцевого білого вина в содовою водою; інколи випю склянку Емської води або води з лугового жерела, але пива — ніколи, або майже ніколи. Я раджу всім подорожнім зробити таку саму постанову, бо се доведе до ліпших результатів і принесе їм більший пожиток. Я бажав би тримати ся все того правила. Але Джордж не хотів звязувати себе таким трудним і острым обовязком, хоча я представляв йому всі докази. Він каже, що німецьке пиво дуже хосенне, тільки коли уживається його мірно.

— Одна склянка рано — сказав Джордж — і одна або дві вечером, думаю, не може нікому пошкодити.

Може бути, що він був правий, але мене й Гарріса непокоїло те, що він випивав не дві склянки, але шість.

— Мусимо якось те перервати — сказав Гарріс. — Діло стає серйозним.

— Се в нього унаслідоване, як він і сам мені поясняв — відповів я. — Видно, що в них у роді всі терпіли на спрагу.

— Можна пити „Аполінарис“ — завважав Гарріс, — та вода з цитринним соком цілком нешкідлива. Я журюсь головно тим, аби Джорджова фігура не втратила своєї стрункости.

Ми побалачали з ним іще і при божій помочи уложили плян діяльности. Під той час була власне лише що відлита статуя для прикраси гóрода. Я забув, кому поставлено той памятник. Памятаю тільки одно, що се була така статуя, як усі інші, які

часто видно по вулицях; вона представляла, як звичайно, чоловіка в окостенілою шиєю, верхом на такому коні, який усе буває при таких статуях — що стає дуба і немов вибиває такт передніми ногами. Але в подробицях вона відрізняла ся від інших статуй: намісь звичайного меча або булави чоловік тримав у протягненій руді свою власну прикрашену перами шапку, а в коня, намісь звичайного хвоста в виді водопада, був якийсь миршавий придаток, що зовсім не гармоніював із його гордою поставою. Кожний розумів, що кінь із таким хвостом не міг би так гарцювати.

Той пам'ятник стояв на невеличкій площі неподалеки моста Кароля, але його поставлено там тільки на час. Заки поставлено остаточно той пам'ятник, городські власти рішили (що було дуже розумно з їх сторони) переконати ся з досвіду, де, на яким місці, той пам'ятник буде ліпше виглядати. В тій цілі вони казали зробити з нього три копії — як найпростійші, дерев'яні; розуміється, що дивити ся на них із близька було неможливо, але з відповідного віддалення відчувано бажаний ефект. Одна з тих копій стояла неподалеки моста Франц Йосифа, друга на вільнім місці за театром, а третя насеред Венецької площі.

— Коли Джордж не знає сеї тайни — сказав Гарріс (ми з Гаррісом ходили самі, а Джордж остав ся в гостинниці, аби написати лист до тітки) коли тільки він не завважав усіх тих статуй, то ми нині вечером поправимо його цілковито при їх помочи і примусимо похудіти.

При обіді ми вивідали ся дуже обережно від нього, чи він знає, чи не знає про те, а переконавшись, що йому ніщо не відоме, повели його на прохід і завели ріжними заулками на те місце, де стояв справдішній пам'ятник. Джордж, по своєму звичаю, хотів лише побіжно глянути на пам'ятник, а опісля йти далше, але ми зажадали, аби він підійшов до самого пам'ятника і оглянув його до найбільших подробиць. Чотири рази обвели ми його довкола пам'ятника і показали йому статую з ріжних боків. Я думаю, що ми добре наділи йому, але нам бажалось, аби він усе запам'ятав. Ми оповіли йому історію того їадця, назвали імя артиста, що робив пам'ятник, подали його докладну вагу і величину. Ми, можна сказати, вбили йому в голову відомости про ту статую. Ми довели до того, що він далеко більше знав тепер про неї, ніж про що небудь инше. Словом, ми напхали його як губку водою і пішли з ним далше тільки під умовою, що він верне сюди завтра рано,

аби при деннім сьвітлі приглянути ся ще ліпше статуї, для чого мусів собі навіть записати в нотатці те місце, де стояв пам'ятник.

Одісля зайшли ми з ним до його улюбленої пивярні і посідавши побіч нього, почали оповідати різні історії про людей, що не привикли до німецького пива, а пили його занадто багато; вони сходили з розуму і кінчили самовбійством; оповідали і про таких, що вмирили своєю смертю, але також від пива і про закоханих, що завдяки німецькому пиву, яке пили, мусіли розставати ся на віки зі своїми любими красавицями.

О десятій годині ми повставали і пішли до реставрації. Заносило ся на бурю, темні хмари мчали ся бисто по небі закриваючи ненастанно блідий місяць.

— Чого нам іти тою самою дорогою? — сказав Гарріс. — Ходім ліпше прибережною. Вона дуже гарна при місячному сьвітлі.

По дорозі оповідав нам Гарріс дуже сумну історію про одного чоловіка, якого колись знав, а який сидить тепер у психіатричній лічниці для хорих із спокійним божевіллем. Він казав, що пригадав сю історію тому, що такої самої ночі проходжував ся в тим бідаком в останнє. Вони йшли обидва берегом Темзи — так оповідав Гарріс — і той чоловік настрашив його: він став запевнювати, що бачить статую князя Веллігтона при Вестмінстерським мості, а тим часом кождий знає, що вона стоїть на Піккаділлі.

В тій хвилі ми дійшли як раз до того місця, з якого видно було цершу деревляну копію. Вона стояла посеред маленької площі, обведеної дротяною сіткою, по другім боці вулиці. Джордж зупинив ся нараз і причакував на окоці прибережної вулиці.

— Що тобі таке? — спитав я. — Закрутила ся голова, чи що?

— Так, трохи — відповів він. — Чекайте, постоїмо хвильку. Він стояв не можучи відірвати очий від статуї.

— Мене все вражає — говорив він якимось придавленим голосом — що всі статуї бувають незвичайно подібні одні до одних.

— А я не могу згодити ся з тобою — відповів йому Гарріс; образи — так, коли хочеш. Один образ буває деколи дуже подібний до другого, але що до статуй, то в кождій із них є щось питомого. От хоч би та статуя — говорив Гарріс — що ми оглядали перше з тобою, заки поступили до пивярні. Вона предста-

вляла чоловіка верхи на коні. В Празі багато таких кінних статуї, але ні одна з них не подібна до другої.

— Ні, вони всі подібні — відповів Джордж — між ними нема ніякої різниці. На всіх тих пам'ятниках і кінь однаковий і чоловік такий самий. Всі вони страшно подібні. Хіба один ідіот може сказати, що в них нема подібности.

По його тоні видно було, що він розлютився на Гарріса.

— А з якої причини ти так думаєш? — спитав я.

— З якої причини так думаю? — тут уже Джордж накинувся на мене. — А от, подивися на ту прокляту фігуру, отам, через вулицю.

— Яку прокляту фігуру? — спитав я.

— Он, на отту. Поглянь; такий самий кінь із відривком хвоста стоїть на задних ногах, такий самий чоловік без шапки, той самий...

— Ти говориш се про той пам'ятник, що ми бачили з тобою на ринку? — вмшався до розмови Гарріс.

— Також щось — відповів Джордж. — Я говорю про отсей от пам'ятник.

— Про який пам'ятник? — спитав Гарріс.

Джордж глянув на Гарріса, але належить завважати, що Гарріс міг би знаменито грати на аматорських представленнях: його лице вказувало і на щире співчуте і рівночасно на неспокій. Тоді Джордж глянув на мене. Я старався, наскільки міг, представити на своїм лиці такий самий вираз, який був у Гарріса і додав від себе ще щось в роді докору.

— Чи не взяти тобі каритки — сказав я як міг найделікатнійше, звертаючись до Джорджа. — Я побіжу вразісінько за кариткою.

— А на якого дідька мені твої каритки? — крикнув він іще в сильнішій роздрозненню. — Невже ви не розумієте жарту? З вами йти, то все одно що зі старими бабами — додав він, а сам так скоро пішов по мості, що ми ледви могли за ним поспішити.

— Я радий, що ти жартував лише з нами — сказав Гарріс, доганяючи його. — Я знаю один випадок розмягчення міаку, що почався тим...

— Осел якийсь! — відрізав Джордж. — Як тобі не знати, ти все знаєш.

Він ставав просто нахабний.

Ми провели його по прибережній до театру, сказавши, що се найблизша дорога; в самій річи воно так і було. На площі, за театром, стояв другий з тих деревляних привидів. Джордж глянув лише і став як вкопаний.

— Що тобі? спатав ніжно Гарріс. — Чи не слабкий ти випадком?

— Я не вірю, що се найблизша до мене дорога — сказав вквінці Джордж.

— Заневиюю тебе, що ближшої нема — повторив Гарріс.

— Ви як хочете, а я піду иншою — сказав Джордж і звернувши на бік, пішов наперед, а ми пішли за ним.

Коли ми йшли по Ferdinand-Strasse, то Гарріс став говорити зо мною про приватні лічниці для божевільних і казав, що в Англії вони дуже кепсько уряджені. По його словам, один із його приятелів, приміщений в одній із таких лічниць...

Але Джордж не дав йому докінчити.

— В тебе, здасть ся, багато таких приятелів, що сидять по домах для божевільних — сказав він незвичайно грубим тоном, бажаючи зазначити тим, що Гарріс шукає собі приятелів між божевільними. Але Гарріс не розсердив ся ні трошки.

— В самій річи дивно, що дуже багато моїх приятелів збожеволіло, лише бачиш, що се трапляється то з одним, то з другим. Мені робить ся також деколи страшно!

На розі Бенцельської площі Гарріс, що випередив нас на кілька кроків, затримав ся нараз.

— Яка чудова площа, правда? — сказав він, позакладавши руки в кишені і поглядаючи довкруги.

Ми стали з Джорджем також глядіти на те, на що він дивив ся: в віддаленю двох сот ярдів від місця, на яким ми затримали ся, стояв по середині площі третій із тих пам'ятників-привидів. Я думаю, що се була найліпша копія і так подібна до оригіналу, що її легко було змішати з ним. Пам'ятник зарисовував ся різко на фоні хмарного неба: можна було знаменито розпізнати коня, що стояв дуба, з миршавим відривком намісь хвоста і чоловіка з відкритою головою, що показував своєю шапкою, прибраною в пера, на місяць, який власне вийшов із за хмар.

— Коли вам се не зробить прикрости — сказав Джордж — в його голосі чутна була тепер просьба, а вся його грубість

щезла — то чи не вняли-б ви каритки, як лише найдеть ся де вона в поблизькості.

— Мені все видавало ся, що ти нездоровий — сказав ніжно Гарріс. — Голова крутить ся, що?

— Так, крутить ся голова — відповів Джордж.

— Я давно завважав се — сказав Гарріс — лише не хотів тобі говорити. Ти маєш мабуть галюцинації і тобі покажуєть ся щось, правда?

— Ні, ні, зовсім не те — відповів поспішно Джордж. — Я й сам не знаю, що зі мною робить ся.

— Я знаю, від чого се походить — заявив Гарріс поважним тоном. — То від того, що ти пєш німецьке пиво. Я знаю, що при-трафило ся одному чоловікови, що...

— Будь ласкав, не оповідай мені тепер про нього. Дуже можливо, що було так усе, як ти оповідаєш, але вір, я тепер у таких настрою, що не хочу про се слухати.

— Ти не привик до пива — говорив дальше Гарріс.

— Від нинішнього дня не буду його більше пити — сказав Джордж. — Ваша правда: воно в самій річи мабуть шкодить мені.

Ми завели його до дому і уклали в постіль. Він зробив ся лагідний, як овечка, і дякував нам. Якось раз вечером після того ми їздили цілий день на вельосипедах і опісля дуже смачно пообідали. Пообідавши, ми дали Джорджови сигарку і позбиравши загода зі стола всі річи, аби він не захотів у нас чим небудь шпурнути, оповіли йому, як хитро урядили ми були все для його хісна.

— А кілька копій ві статуї ми бачили? — спитав Джордж, коли ми скінчили своє оповіданє.

— Три — відповів Гарріс.

— Лише три? — спитав Джордж — а не більше?

— Ні, не більше — відповів йому Гарріс. — Або що?

— Ні, нічого! — буркнув Джордж.

Але здаєть ся, Джордж не няв віри Гарісови.

(Конець буде).

ІЗ ДРІВНИХ НАРИСІВ ЕРІХА ГАРТЛЕБЕНА.

II. Телячий котлет*).

— І хто ви такий по ремеслу, коли вільно спитати?

— Я... гм... так, я юрист.

— Урядник?

— Ні. Скажім... приватний учений.

— А так, так. Ну, Богу дякувати!

— Чому?

— Та — я питаю із обережності. Ви згадали передше, що мали приятелів, котрі — простіть — були поетами. Се мене тьокнуло. Бо видите, таких зовсім нема. Або се приятелі і тоді не поети, або се поети, а тоді — можете їх про мене уважати своїми приятелями — але ошукаєте ся завсїгди. Поети, се найнужденійші, найсумнійші драбути від сьвіта.

— Там до сто чортів!

Я без жарту налякав ся. Сей може сороклітній малий панок з золотими окулярами і шпаковатою, короткостриженою головою робив доси вражінє чоловіка в манерами і в резервою. Де він всїв до мойого купе, не тямлю. Від Фльоренції до Верони спав я гарненько, а коли потім протер очи і глипнув у вчасний ранок, сидів він напротив мене. Згоді за Боценом ми розбалакались і все, що він доси сказав, було властиво цілком розумне і путне, аж тут нараз оттака бомба!

— Щож ви маєте супроти нещасливих поетів?

*) Див. Л. Н. В. 1901, кн. III, стор. 352—354.

— Я лікарь божевільних, — відповів він з хистом. — І оповім вам одну історію. Історію про телячий котлет.

— Я сильно зацікавлений.

— Се було в часі, який тепер ледви собі ще уявити можна : в тім часі, як іще не було поїздів Д. Тоді чоловік тішив ся не знати як, коли дістав купе з тоалетою. Але поступ часів незвичайний!... Отже, було се так перед двадцяти роками. Я студював у Цюріху. Я властиво не знаю, чому, бо вчити ся там не було що. Навпаки : вони відкрили тоді, що всі духові хороби походять із алкоголю і впивали ся страшенно водою. Як то звичайно каже ся в новинках про убійства в газетах : При вході явив ся страшений вид...

Я жив на дуже скромній квартирі в низу над озером у Рісбаху. Крім мене було ще кілька німецьких Росіянок — тоді саме почали женщины брикати ся. Вони пили багато чаю і скурювали силу цигарет, зрештою були се цілком неповинні кізочки. Потім був іще там один лещський добряга, про якого не знав ніхто нічого певного, ані звідки він, ані скільки мав літ, ані як властиво називав ся. Деякі вмовляли в себе, що він ще дитиною dokonав якогось успішного атентату, а пізнійше шмигнув із Сибіру. На всякий спосіб певне було, що його велика сумлінність і щира пошана, яку чув для науки, перешкодили йому доси зробити іспити. Се була гармонійна душа, а всякий рід іспита розстроював його і відпихав його як щось неделікатне і бруталне. Він був анархіст і носив навіть літом усе вовняний шаль. Вкінці за головну парсуну, за властивий осередок малого пансіону уходив наш поет, Едвард Пот, в th на кінці, котрого ми всі більше або менше обожали і носили на руках.

Коли розміркую собі добре, то з мене був тоді навіжений осел. Я мав респект перед тим широкоротим стихолотом без гумору; ще нині стидно мені. Та й з иньшими було не ліпше — і я бодай вилічив ся тоді.

Отже Едвард Пот — зрештою я сильно пересвідчений, що се th було його власним концептом та що він властиво називав ся так як кождий цілком звичайний иньший Pott (корито) — отже сей Потт був у першій лінії поетом почувань. Знаєте, так : во сльозою в дірці від гудзика. Се його страшенно боліло, що на сьвітї стілько голоду і нужди і він що лише міг на се зарадити, те й робив. Було се нерав дуже зворушливе. Цілком лютим міг

він зробити ся, коли став говорити про лиходіїв тої всеї недолі, про т. зв. тиранів. До таких зачисляв по часті короновані голови. через що й обрав собі безпечний побут у вольній Швейцарії; по часті зачисляв сюди властителів певних державних паперів, посядачів гіпотек, властителів домів і тим подібних злочинців. Супроти них міг він, коли був роздрознений, бути дуже злим. Ми, його почитателі, піклували ся ним заєдно дуже, коли приступив до него такий скажений напад супроти тиранів. Ми вже тоді догадували ся, що того рода напади дотикали його живійше ніж зачплених тиранів і було нам прикро дивити ся, як він мучив ся так через тих злих людей. Тоді майже правильно його нападали жолудкові корчі і годі було жартувати з тим при його утлім здоровлю. Він поучував нас тоді, коли ми виявляли йому свій жаль, що саме в тім лежить властива мука поетичної душі і обдаровував наше співчуте нескінчено гордою і болющою усмішкою.

Се було одно, найголовніша точка — його поетизоване, його „поезиза боротьби“ — як він се називав. Але на сім іще не кінець. Мав він іще другу рівно-ж невичерпану властивість. Чи вгадаєте ?

— Любов, — замітив я недбало.

— Дивне диво! Таки видно, що ви бували з поетами. Як-же би ви і вгадали інакше? — Отже — любов. У двадцяти роках знає ся, розумієте, цілком певно, що се таке. Пізнійше завсігди затемнює ся се не одному. Настають нові слова. — Та — се не належить до річи. А дивіть, яка тут люба околиця! — —

Він хотів перервати свої думки і кивнувши головою показав крізь вікно. В ту мить всунули ся ми в тунель. Та коли ми знов виринули, перед нами лежав Інсбрук. Ми мали перестанок, висіли і в'їли дещо. Повернуло з полудня.

Потім, коли ми сиділи знов у своїх кутах купе, він мовчав. У його минулась охота до балачки і я побоював ся вже, що ніколи не почую історії телячого котлета. Наколи я повідів, що йому при оповіданю зайшло щось немиле в думку, то лякав ся зачіпити його про се знов і глядів також мовчки на всміхнені луки в долині Інна.

Нагло випрямив ся він одним рухом у гору.

— Ба... хто сказав А., той мусить сказати й Б. Отже слухайте далі, — закуривши цигаро говорив він давнім, живим, кусливим тоном далі:

— Отже любов. Так. Наш шановний Едвард був також великим ліриком любови. Хотяй він сам, не вважаючи на своїх двадцять три роки поводив ся з жінчинами доси без виїмки більше ніж ніжно, то в своїх поезнях плавав він зовсім не платонічно — найрадше à la Rolla Мюссега. Скоро лише дійшло до віршів, виявляв він себе клятим розпусником — а в буденнім житю паленів перед кожною служницею і ховав ся полохливо до своєї кімнатки.

Та мала наша господиня дочку... Анну, девятнадцятилітню. Без неї цілий пансіон не міг би був істнувати. Бо хоч вона ходила рано і в полудня до великої торгівлі білязні, де мала занятє касієрки, вела ще побіч того цілий домашній лад. Стара мати була занадто повільна і вглублена меланхолійно в своїх добрих, давніх часах, в часах, заким її дорогий, добрий муж пі з сего ні з того покинув її, — отже Анна робила все, дбала про все і була всім.

Як мені вам її описати? Ніколи вдруге пізнійше не бачив я щось таке величаве, розкішне... знаєте: таке в найкрасшім значіню слова розкішне, як та дівчина! Вона була велика, дужа — а преці така м'ягка і кругла в формах — архитвір.

Оповідач замовк на хвилию. Цигаро хотіло згаснути. Закурив його знов сильно пихкаючи.

— Так, — мовив далі, — така була вона тоді, в початку, як ми прийшли на пансіон. Тоді сяла вона здоровлем, так що Едвард уважав її не за цілком гарну та інтересну, натомісь Омар і я подивляли її. Омар називав ся у нас російський медик з анархістичним серцем дїтвака; він був, розуміть ся, також фанатичним прихильником тверезости і тому ми охрестили його іменем великого халіфа Омара, про котрого подають, що велів свого власного сина вбити на смерть за те, що пив вино. Ми оба запалали відразу тихою і горячою любовю до Анни. Як глибоко засіла вона в серці дивачного і скупого на слова Омара, сего не міг я ніколи видобути з него. У мене — та й про себе також не годен я знати більше — ніщо не дурить більше, як спомин чутя.

Чей зайвим буде говорити, що ми були добрі і порядні молодці і надавали нашій пошані виднійші вирази. Ми проводили панну Анну вечером на переміну зі склепу до дому, давали їй цвѣти, возили її на озеро і відчитували Раскольнікова Достоевського. Ніжнійшим годі було бути. Вона відповідала на нашу під-

даність рівною, тихою, майже сестриною ввічливістю і відплачувала нашу вірність тим, що давала нам купувати в ряди-годи дещо для дому, але лише такі річи, які можна було брати у купця на вагу, як цукор, сіль, перець і иньші приправи. Також і такі предмети, які були достаточо означені сталою ціною по знайомих скленах, як масло за стілько і стілько, чай, кава і так далі, могли ми приносити і передовсім я вивязував ся в тих орудках на мое тихе вдоволене зручнійше. Омар купив раз у своїй розсіяности за два франка цинамону!

Так, ви всьміхаєте ся — але я можу вам сказати: мене все чим раз більше болить, як згадаю той час у пансіоні, а при тім був він таки найкрасшим у моім житю.

Дивно: ми вважали за річ цілком природну, що Анна закохала ся в поеті. І ми самі були винні, що вона від разу поводи-ла ся з ним як із висшим еством. Миж преці робили так само перед нею. Він з початку ледви спостерігав її, вона була занадто крешка для него — але згодом-перегодом, коли він мусів почути німе, безрадне старане дівчини о його згляди, коли личко Анни блідло і блідло чим раз більше, а її очи ставали більші і смутнійші, тоді почав він займати ся нею. Він відбував з нею вечірні проходи... Омар і я йшли за ними в віддаленю двацяти кроків. Як невимущена була вона в поводженю з нами, так заклопотана, мо-лохлива і покірпа була вона в товаристві Едварда. А при тім не говорив він вправді ніяких річий, які заханували-б її віддих, нав-паки, викладав їй з найможливішою педантерією науку міжна-родньої соціяльної демократії і проповідав, коли вже дуже роз-палив ся, про близьку по трьох круглих літах революцію. Але ніщо не потішило її, вона цілком посоловила і лише коли не-коли пересувала по нім дивним поглядом — поглядом, який мене тоді налякав і який мені ще тепер верає ся в споминах. Ми всі знали, що вона була добре вихована і чиста дівчина — і як же вона прийшла до таких поглядів?

Не знаю, чи й Омар видів той дикий огонь у її очах, про-се ми не балакали — але про що ми часто балакали і що нас чим раз більшою наповняло журую, се була чим раз більша зміна в її здорověлю. Без ніякої видної причини стратила вона свій цвигучий вигляд, свою сьвіжість і чахла. Ми оба дурні студенти медицини ломили собі голову над тим припадком і, розуміє ся, не догадували ся, що би се могло бути і приневолити її вкінці мно-

тими назовами і штучками піти до одного славного лікаря і дати оглянути себе. Коли вернула і побачила, що ми чекаємо напружені спинивши дух на її вість, усміхнулася ся втомлено і сказала:

— Ах, ваш доктор думав наперед, що мені щось трапило ся, питав мене, чи не маю я соколика, дурноватий гільтай. Тепер бодай уже знаю, чому люди в склепі хитають головами і ззирають ся на мене...

— І щож сказав потім пан доктор. Анно? — спитав я.

— Що в мене трохи блідачка і маю пити багато молока і важивати зелізо утробяний тран.. більше нічого.

Наша журба через се не усунула ся, тим більше, що не вважаючи на приписані ліки вона чим раз більше ниділа. Вона потребувала тепер майже в двоє стілько часу на дорогу до склепу, а як приходила вечір додів, була така втомлена, що ледви її ноги носили. Сідала собі тоді тихо в старім кріслі з поручами і гладила своє чоло. Скаржила ся на біль голови, раз-у-раз на глухий, тяжкий біль голови.

— Вона тужить за смертю, — сказав Омар одного вечера до мене зітхнувши. Він не глянув на мене, тільки вийшов.

Я не був уже тоді на стілько романтичним у фізіологічних справах, щоб годити ся на його думку, але всеж таки вплив Едварда на її стан був очевидний. В його присутности уступала втома від неї, а на її місці наступало горячкове напружене і сильне подразнене. А коли він відійшов потім, то ставала вона подвійно апатичною.

Тоді уперве ошукав ся я на Едварді. Той егоїстичний спокій духа, з яким дивив ся він на хід річей, як він усе холодний і все звичливий, немов цілком не спостерігав западу і терпінє бідного, дурного сотворіня і приймав від неї спокійно кожду пестливість немов щось цілком природне, як він приміром приймав спокійно, що вона для него добірнійше варила, коли він звичайно „не міг“ їсти того, що їли иньмі — все те збен-тежило мене тоді перший раз. Але я думав тоді ще, що се індивідуальна слабість характеру у Едварда — аж пізнійше, прочитавши цильно біографію Гетого, впав я на те, що пани поети мають уже взагалі те до себе — великі, як і малі.

Дійшло до кінця. Одного субітнього вечера — вона так довго волікала ся, бо в суботу вечір одержувала свою тижневу платню — вискочила вона нагло при вечері від стола, вдарила

обома руками по голові, підняла страшний крик і впала горилиць. Омар і я занесли її на ліжку, мати роздягала її серед безупинних глупих заводів і вона не встала вже більше.

Се трівало ще вісім днів. У перших днях була вона часто ще годинами при тямці, була погідна і розмовляла з нами приязнійше і веселійше, ніж у останнім часі перед тим. Питала нас про поета — але його так поразила та страшна хвиля її упадку, що вибрався на кілька днів до одної заприязненої сім'ї в околиці, а коли вернув і ми йому розповіли, як вона має ся і бажає його бачити, сказав, що се зворушило би його занадто, як би побачив її.

Страшно було, як вона в ночі співала в своїх горячкових фантазіях — голосно, цілком голосно — дитячі народні пісні і сьміялася в перервах. Чуйний, одеревілий, опутаний студеними страхами, лежав я в ліжку і наслукував. І ще иньший тон домішувався до її співу; зразу не знав я, що се таке, аж потім замітив, що се був Омар, що лежав у спальні обік мене і стогнав.

В п'ятницю коло полудня прийшла вона останній раз до пам'яті, а коли розтулила очі і оглянула все, була се також її остання радість. Бо ми положили багато весняних цв'ітів на її ліжку. То був май. Але коли хотіла сягнути по них, рамя не послужило їй уже більше. В останніх днях завмирав їй один член по одному. Тоді щез усміх, в яким дивила ся на цв'іти. Вона задумала ся і спитала:

— Що нині за день, мамо?

— П'ятниця, кохана дитино.

— П'ятниця? — Чи Ти не забула, мамо, щоби пан Едвард дістав свій телячий котлет?

— Добре, моя дитино, але не думай про те. Як-же почуваш себе?

Вона не дала ніякої ясної відповіді більше. Знов стратила свідомість. Вечером сконала.

З телячим котлетом мало се таку звязь. У наших пансіоні був що кілька день у тижні все той самий обід. Так приходили кожної п'ятниці вепрові котлети на стіл. Але що поет „не міг“ їсти вепрових котлетів, то Анна завела так, що для него куповано все окремо телячий котлет, який вона сама пекла. Се була її остання думка, що її мати могла про се забути.

Едвард був того полудня на Цюріхській горі і творив... цикл „Анна“, в яким дуже гарно оспівав її „бідну долю“. Як прийшов вечером додів, то було для нас неможливе розмовляти з ним. Але щось через тиждень по похороні бідної Анни — при чім поет, розумієть ся, яснів неприємністю — оповідали ми йому про ті останні хвили її тям і про останнє питанє, яке вона сказала. Тоді він хвилю мовчав і видно роздумував. Потім зітхнув і сказав хитнувши головою :

— Так, так! Жінки до останку не перестають турбувати ся такими буденними справами.

Ледви договорив ті слова, дістав від мене кілька поличників з права і з ліва від моїх обох рук, так що пішов у-затоки геть далеко поперек дороги. Потім крикнув я йому ще кілька сильніших, обидливих слів і пішов. В мині кипіло і я страшенно запив ся того вечера — мій вірний Омар, що мене вкінці відшукав, мав клопіт зі мною.

Видите : від тоді я противний поетови. І не лише сему, бо все, що я від тоді чув і читав та ще й мої власні клінічні замітки утверджують мене в тім пересвідченю, що поети — се цілком нужденний гатунок людей. А більше не маю що сказати.

З німецького переклад

М. Ауків.

ІЗ ОПОВІДАНЬ АВГУСТА СТРІНДБЕРГА.

I. Над хмарами.

Одного погідного цвітневого ранку виїхав повіз із брами гостинниці Рона в Кляраві¹⁾ і звернув на дорогу до Шалі.

В повозі сидів сороклітній мужчина з блідим, схорованим лицем і молода жінчина, в якій можна було пізнати на перший погляд Парижанку. Вони сиділи мовчки. Хорий мужчина, якого лице вказувало на фізичне терпінє і було підвязане хусткою землістої барви, не спускав очей із садів, що тягли ся по обох боках дороги. Мігдалові корчі порозцвітали ся вже цілковито, на фігових деревах видніли довгі дорідні пагони, подібні до рук, якими рослина прикривала і захищала свої цвіти; каштани й оріхи починали також цвести, а чорні лози виноградників покрили ся вже з верху до низу молодими листками і зеленіли як Мойсєва палиця. Було тепло, майже горячо. Від часу до часу залітав одначе з гір вітрець, що вспів нагуляти ся на сніжних полянах лідників; тоді дама починала ставати неспокійною і загортала щільно свого хорого мужа теплим пальтом.

По збочах гір зеленіли пасовиска; горою між темними смерковими корчами білили пасуги нерозтаяного снігу. Срібно-біляві весняні хмари пересували ся тихо понад корчами. Деколи заплнали ся вони об острі верхи смерек, оповивали навіть цілі дерева і плили далше, полишаючи в корчах білі, тонкі клаптики. Тінь тих хмарок посувала ся в темних рухомих плямках по збочах гори і по пасовисках.

¹⁾ У Швайцарії.

Хорій підніс голову і промовив, вказуючи рукою поверх хмар :
— Ми ідемо туди, на верх ?

— Так, мій любий — відповіла жінка, придавлюючи зітхане — туди, на верх.

— Тут горячо, повіз розігрів ся... Ми підносимо ся, як пророк Ілія, в огнистій колісниці...

Його голова похилила ся на груди і знов настала мовчанка, переривана інколи кашиканем хорого. Дорога починала круто підіймати ся поміж виноградниками. Швидко виноград лишив ся позаду, щезли й каштанові дерева; по боках дороги розлягли ся пшеничні поля, попереривані деревами яблунь і вишень, обсицаними немов снігом білими лепісточками цвітів. Долом долиною синіло озеро. Збочі гір, залиті соняшним промінєм, курили ся весняними мраками.

Хорій підніс знов голову, втягнув у себе повітре і промовив :

— Гарно тут! Як ти думаєш, чи так гарно буде й там... на верху... куди мені прийдець ся піти ?

— Я певна, що так само! — відповіла вона, вдаючи, що не зрозуміла його слів, але буцім то він думає про високу долину, до якої вони зближали ся.

Повіз в'їхав у смерековий ліс. Повітре стало острійше. Декуди почали показувати ся купи нерозтопленого снігу. Над гірською дорогою, підмитою весняними потоками, нависли величезні смереки, під якими було майже темно. Нараз вийшла дорога з ліса і очам подорожних представила ся прекрасна панорама: перед ними була долина ріки Родану, а за рікою видніли величаві верхи Монбляна, серед яких Південний Зуб видавав ся величезною філею, що застила в часі, коли збирала ся кинути ся на иньші камінні філі.

Двогодинна їзда перенесла подорожних із тепла полудневої весни в холод чисто північної природи. Повітре стало різке, сире. Хорій розкашлав ся сильно від вохкості, що пронизувала до костей. Тепер їхали вони примурком над пропастью; хмари пересували ся над ними, під ними, довкола них. Від часу до часу оповивала їх така сильна, густа мрака, що вони не бачили навіть своїх коний. Коли вона прірвала ся часом, крізь її отвори, як крізь вікно, перемигали перед ними то шматок зеленого краєвиду, то частина синього озера, то який небудь сніговий верх, ярко освічений сонцем.

— Коли в небесах так само гарно, як тут, то можна ще погодити ся — сказав хорій.

Він усміхнув ся і хотів іще щось сказати, але сильний кашель примусив його замовкнути.

— На що ти говориш усе те? — промовила жалібним голосом жінка. — Гірший місяць проминув і ти поправиш ся ще на довго. Не треба було тільки тобі виїздити тут у гори.

— Ні, треба було! — сказав він. — Тепер же тим лічать... А в тім чи не користо піднести ся хоч на часинку над землю і ввидіти з великої висоти все земне таким нікчемним? Подумай тільки, там долі, оті сірі плямки, подібні до жмінки уличного пороку — то гóроди, з тисячами людей, що їх населяють, з тисячами дурних сотворінь, які вважають одначе себе великими, розумними, конечними для світа! Вони бажать, аби їх подивляли, завидували, бояли ся — а все лише для того, аби видати ся значнійшими. З тої причини мучить один одного і себе...

Повіз скрутив ув-останне і в глибині високої гірської долини показала ся велика гостинниця „Les Avants“ — мета, до якої прямували подорожні.

По годині, Арістід М. — *homme de lettres*, Paris, як записав себе в книзі гостинниці — сидів на терасі, закутаний пальтом. Йому було приємно. Шепіт гірського потока вколисав його; повітря, обострене таянем снігів, було незвичайно свіже і цілюще; шпильковий ліс наповняв атмосферу запахами, що вливали в хорі легкі, як лагідний бальсам. Він попав у приємну дрімоту. Його збудив скрип коліс одного з тих рухомих крісел, якими переповнені швайцарські гостинниці, навідувані тяжко хорими. Скрип затих поблизько нього. Опісля роздав ся жіночий голос, що запитував когось, чи можна віддалити ся на часок, а слабій мужеський голос відповів притакуючо, по чім залонотіли кроки і все затихло.

Арістід, закутаний шалем, не міг бачити нового сусіда. Але він почував у собі неояснимий неспокій, який упереджує інколи нервових людей про близькість небезпеки. При тім він чув побіч себе перериваний сухий кашель, закінчуваний тихим стоґнанєм, що будив у ньому співчуте до сусіда. Він розвинув шаль і обернув ся до ново прибулого.

Як прохожий у лісі, що згинаєть ся, аби вірвати ягоду, завважавши під галузою змію, відскакує з перестрахом на бік, так

Арістід підскачав у кріслі, коли пізнав чоловіка — а радше розвалили чоловіка — що сидів біля нього. Лице того чоловіка мало землисту барву і видавало ся-б лицем мерця, як би не великі чорні очи, що горіли фосфоричним розкладовим огнем, але все таки огнем. Те лице було дуже добре знане Арістидови і належало до його заклятого ворога...

Зі свого боку новоприбулий пізнав Арістіда і глянув на нього з перестрахом і ненавистю. Ошоловлені несподіваною стрічкою вони сиділи якийсь час мовчки, стараючись порішити питаня, чи повинні вклонити ся собі. Опісля зробили оба пробу встати і втікти, але приковані хоробою і немічю, не могли того зробити. Переконавшись опісля про конечність розмови, вони несподівано заспокоїли ся оба.

Генрих, так звали ворога Арістидового, опанував себе перший і заговорив голосом, якому старав ся надати іронію:

— Вдоволений ти зі свого положеня, Арістиде? *Per publica ad astra!*... Так, ми сидимо вже над хмарами; до звiзд нам обом також, думаю, не далеко...

— На скільки памятаю, звiзди принаджували все тебе, Генриху. Багато їх у тебе тепер? — відповів Арістід, вказуючи на край сурдута.

— Кілько жовчі! Ти ненавидиш мене навіть тепер, коли я такий бідолашний і нешкідливий.

— Ні, я не думаю, аби в мене було досить сил для такого міцного чутя, як ненависть. Надто я переконав ся в часом, що ти не гірший від иньших... Але все таки, як гляну на тебе, мені приходить у голову, що ти, ти Генриху, вбив мене.

— Може бути, що я вбив тебе... Я боронив ся, коли ти старав ся кусати мене.

— А чиж не ти придавив мені груди, коли я „старав ся вкусити“ тебе, як ти висловлюєш ся?

— Так, але ти став мені поперек дороги, а я бажав іти вперед!

— Іти вперед! — Арістід усміхнув ся гірко і говорив одушевлений дальше. — Так, ми рвали ся оба вперед. То були лови понад силу, на яких ми гнали ся вперед за щастем і почестями. На тих дурних ловах ми пірвали на собі одіж і тіло в шматки. Наші ноги, поранені острим камінеш, по яким ми бігли, заплили кровю. Замучені, напів живі, ми добились до своєї сухозліткової

мети і попадали знеможені і вмираємо без крові в жилах, без повітря в легких! Памятаєш ти початок тих ловів? Ти був по переді мене тому, що ти родився в сім'ї, яка старалася про тебе. Твою першу творчу пробу піддержав твій впливовий батько. Першорядний трагік читав той твір у клюбах і ти відразу став звісний. Потім дістався ти на співробітника великої газети і став сам впливовим. Тоді виступив я зі своїм твором, пам'ятаєш? Ти не бажав мати супірників: ти звівечив мій твір і намовив інших звівечити його. То було несправедливе — тепер доказала се здавна критика — і иньшого були-б назвали за се нечесним чоловіком. Але тобі було все дозволене тому, що ти мав міцні звязи і володів секретом ладнати з пресою і тобі все прощалося. Ти підіймався без перерви і підіймався до звізд; за те кожного разу, коли ти робив крок уперед, я відкидав ся назад. Ти став пестієм держави тому, що вмів мстити, вмів римувати France в délivrance і gloire в stoïre. Тим часом мої рукописи валялися по дирекціях усіх паризьких театрів і мої п'єси відкидано тому, що вони були незгідні з переведженими тобою ідеями „про красу“. Я усунув ся, як невдатник, і пішов на чорну роботу в газети. Але пригадай собі, написав я хоч слово проти тебе? Мстився я на тобі? Ти повинен признати, що ні! А коли я перестав бути твоїм супірником, ти запалав нараз до мене приятелем, став шукати мого товариства, став жалувати мене. Ми обідали вічно разом і разом проходили довкола озера. Ми все говорили про тебе, ніколи — про мене. Я хвалив тебе в газетах, але в душі, в тайні, завидував тобі і не переставав потайно писати для театру. Рав по твоїм головнім тріумфі, коли твої столи ломалися під вінками і букетами, якими засипала тебе публіка, я почув обурення. Що тут дивного? Я-ж знав твій безмежний цинізм і твої погляди, що глушилися зі всего; я знав також, з якою холодною кров'ю обдумував ти сентиментальні сцени і двозначники, числячи на їх ефект, на оплески дурнів, на академічне крісло. Так, я обурився... Але ти був чуткий. Ти вложив того дня на мою голову один із твоїх лаврових вінків і став просити мене знов працювати для сцени... А я був на стільки наївний, що повірив тобі, хоч знав тебе! Я признав ся навіть, що переробив п'єсу для Одеона і маю підставу думати, що буде прийнята...

Арістід зупинився, аби відітхнути. Генрих видимо терпів, вислухуючи довге обжалування і пробував у друге встати і втікти; але в нього знов бракло сил і він тяжко опустився в крісло.

Тимчасом Арістід почав дальше:

— Так, не вважаючи на обіцянку директора, мою песу відкинено знову в Одеоні. Чому?... Я не міг зрозуміти. Я знав тільки, що в дирекції навіть не читали моєї песи. Я стрінув ся в Морісом, першим амантом театру. „З рукописом?“ спитав він мене. „Так, із відкинутим“. — „Директор читав його?“ — „Не знаю, але думаю, що ні!“ відповів я. — „А знаєте, хто останніми часами читає за нього рукописи?“ — „Хто такий?“ — „Ваш приятель, Генрих!“ — І додав: „Бережіть ся таких приятелів“.

Арістід зупинив ся вдруге. Слаба краска виступила на його запалих щоках і він глухо закашлав. Рожева піна з'явила ся в кутках його уст; він ослаб сильно. Коли одначе се пройшло, він говорив далі своє обжалуване, хоча й таким слабим голосом, що ледви був чутий при шепоті потоку. Він говорив неначе сам до себе, не глядячи на свого противника:

— Налетіла буря на Францію. Твій витончений голос замер серед шуму війни і ти замовк. Тоді наступила моя черга. Мої песи почали виставляти; я став славним. Але поведжене отуманило й мене. В повітря носили ся голоси, що домагали ся обнови, визволу від накопиченої брехні. Я хотів їм відповідати, але був занадто обурений, аби говорити, і став кричати. Я кричав проти минувшини, проти самого себе, проти тих, що зіпсували нас; я кричав проти системи виховання, що затроїла нас, вказував сьвідомих троїтелів, домагав ся їх покараня. То були великі помилки і ти зараз покористував ся ними. Ти заявив, що ціла моя проповідь, се плід моїх особистих неповоджень і звичайна пімста на тих, що мене обидили... Мене стали осуджувати і висьмівати віддані тобі газети... Ну, се мене вбило... Тепер, Генриху, ми оба жертві люди! Я сказав своє надгробне слово. За пять літ забудуть навіть наші імена. По моїй думці наша діяльність була нікчемна тому, що ми служили тільки партіям, красі і... самим собі. Людськості ми не служили. По моїй думці так, Генриху; зрештою, тепер ти маєш слово, говори наді мною, як над мертвим. Лише дай мені перше свою руку. Не хочеш? Ти не віриш, що ми були дурні і що наше ворогованє — дурниця? Ти не віриш, що в будущому будуть люди розумніші від нас?

Генрих хотів відповідати, але задихав ся, його голова похилила ся безсильно на його груди, а Арістід переконавшись, що він попав у обморок, почав кликати людей на поміч до нього.

На ганку гостинниці з'явився льокай, а зараз за ним вийшла поспішно стара дама, високого росту. То була мати Генрихова; вона догадалася, що з її сином щось притрапилося і спішила до нього на поміч. В миг ока була вона біля сина і оком блискавиці окинула його ворога, якого присутність видавалася їй не тільки не бажаною, але й нежданою. Не вважаючи на старий вік вона трималася просто і кожний її рух зраджував у ній величезний запас моральних і фізичних сил. В ній було щось могутнє і Арістидові прийшло нараз у голову, що то її сила, а не сила її слабохарактерного сина боролася з ним і зломилася його. Під її острим поглядом він почув поневільний ляк і став оглядати ся на боки, немов шукаючи для себе оборони. Але стара дама відвернула ся від нього і почала приводити свого сина до чуття; зарав-же почули ся легкі кроки і на терасі з'явилася жінка Арістидова.

Обі жінки змирили себе довгим поглядом, повним непримиреної ненависти. Очи матери блискали холодним полюском стали; зірниця Парижанки горіла, як очи тигрисиці. Здавалося, що тепер тільки мав початися правдивий бій. Борба чоловіка не є нічим у порівнянню з борбою жінки, для яких всяка жорстокість — се прикраса в борбі. А чоловіки немов були вичеркнені з рахунку, немов були винесені з поля битви...

Але Генрих успів прийти до себе і заговорив хоч слабим, та розкашуючим тоном чоловіка, що привик до уступок матери. Без усякої афектації вивів він слова представлення. „Моя мама, пан і пані М.“ Ніхто не поклонився. Тоді промовив він твердше:

— Мамо, підсуньте моє крісло ближче до Арістіда.

Мама не поворухнулася.

— Підсуньте моє крісло ближче до Арістіда! — повторив він морщучи брови.

Стара жінка нехоча послухала і стала посувати крісло в бажанім напрямі; жінка Арістидова, на його знак, стала сунути крісло мужа на стрічу...

— Давай тепер руку, Арістиде і пробачмо собі — промовив Генрих сумно.

Вони сиділи довго рука об руку і кожний з них думав своє.

— Арістиде — заговорив знов Генрих — земля місцями прекрасна. Чи так гарно в небі?

— Я думав собі те саме, Генриху. Але що ти називавш небом? Чи то означене місце?

— Для нас, так; я говорю про місце, де ми дістанемо ся... Скажи, що потішає тепер тебе, коли приходить розставати ся з землею?

— Що мене потішає? Власне те, що ми й наш час ідемо звідси. Правда, я полишаю на землі дорогих для мене людей і се мені гірко. Але я полишаю їх без страху за будучність; я вірю твердо, що найблизшому поколіню буде ліпше, як нам. Ми, Генриху, жили в часі бурі; тепер вона проминула, повітря прочищене і люди будуть віддихати свободнійше. Ми задихали ся, ми відовчили ся дихати повними грудьми і се зломало нас.

Переклав З.

ІЗ СЛАВ'ЯНСЬКИХ ПОЕТІВ.

Іван Драгашевич.

До бою! Скиньмо лиш ярмо;
Удармо разом на тирана:
Кайдани рабські порвемо!
Сусідська рана й наша рана.
 За рідний люд, за рідний край
 Бори ся кожен і вмирай!

Чи прийде день, що ми вільніш
Зітхнем в Болгарином, Хорватом,
І наточивши гостро віж
Навік розправимо ся з катом!
 Сміліш на лютого врага,
 Поки не зникла ще снага!

До бою, Серби! Вдарив час —
Деспотство иродське звалити,
Нехай почує сьвіт про нас,
Що ми — дорослі, а не діти.
 Болгарин, Сербин, чи Хорват, —
 Повстаньмо всі, за брата брат!

Шишко Мінчетіт.

Де ти, моя доле; де ти моє сонце,
Що мені не кинеш проміння в віконце?
Будь для мене паном, добрим господаром,
Душу мою темну осіявши чаром;
Стану я, облитий сьвігльечка стружками,
Наче місяць ясний помежи зірками,
Мов король по царству буду похожати...
Чим без тебе серце хворе розважати?
Що з коханням діять? Хиба лити сльови,
Як слаба билинка гнутись при дорозі?
Краще-б на сьвіт білий óвсі не родитись,
Як отак в неволі плакати та нудитись!

Переспів Павла Грабовського.

Молоді сили.

П. Йоганна Амброзіус*).

Далеко від культурних і промислових центрів, 15 кілометрів від незначної провінціальної залізної дороги і стількиж на захід від границі Східних Прус та Ковенської губернії, в долині Німана, де доси зуміли Німці відвоювати собі ледви маленькі острівчики посеред споконвічної литовської людности, лежить село Gross-Wersmeninken. Воно не представляє в ніякого боку нічого цікавого. Низенькі селянські хати збудовані з дерева, почорніли від дощів, з високими, також деревляними дахами і малесенькими віконцями, всі подібні до себе, як краплі води. Одинокую їх зверхньою прикрасою буває дикий виноград, який декуди так густо обростає стіни, що заледви лишаєть ся місце на віконця. Жителі того села, Німці, займають ся виключно хліборобством і провадять остру та безнастанну борбу з неврожайною землею та непривітним підсонем. Зверх 300 літ тому назад був описаний в одному Космографі селянський побут, який з невеличкими змінами можна ще й нині прикласти до жителів тої місцевости (таї багатьох иньших): „Четверта верства, то верства тих людей, що сидять на полі і (живуть) по селах, дворах і хуторах та називають ся рільниками (Bauern) тому, що обробляють рілю та приготовляють її на хліб. Вони ведуть дуже бідне та нужденне житє... Їх доми — лихі, зроблені з навозу і дерева, поставлені просто на землі (без фундаментів) і покриті соломю. Їх пожива — чорний житний

*) Див. кн. IV. 1900, ст. 29—41.

хліб, вівсяна каша, або варений горох та сочевиця. Вода і сир-ватка — то майже одинокий їх напіток. Домашня тканина, пара скіряних постолів і повстяна шапка — се їх одіж. Ті люди не мають ніколи спокою. Від ранка до вечера вони привязані до роботи“. Не зважаючи на те згадувало ся висше назване село в протягу останніх кількох літ доволі часто по німецьких журналах, а навіть притягало до себе нераз туристів. Тим туристам показувано простенький domek, що нічим не відрізняв ся від усіх иньших. В ньому живе селянська родина, що також так як сусіди „привязана від ранка до вечера до роботи“ над своїм маленьким полем та домашнім господарством. Особливість тої родини лежить тільки в тім, що підстаріла вже господиня крім талантів, конечних для господарки, володіє ще одним — писательським. Сусіди називають її Frau Voigt, а в літературнім світі знана вона під своїм дівочим іменем Йоганна Амброзіус.

Йоганна Амброзіус уродила ся 1854 року в місці, віддаленім кілька миль від села, в якому тепер проживає, але посеред таких самих обставин, які панують у Gross-Wersmeninken. Її батько, бідний сільський рукодільник, не міг дати своїм дітям нічого більше, крім звичайної по німецьких селах освіти. Йоганна покінчила свої рахунки з наукою скінчивши в 11 році народню школу. Від тої пори вона не знала нічого більше понад тяжку роботу. Наслідком довголітної слабости матери обовязки Йоганни і її старшої сестри були навіть більше серйозні, ніж пересічні обовязки селянських дівчат. На щасте сестер батько любив читати і передплачував для себе звісний дрантивенький ілюстрований журнал „Gartenlaube“. До 20-ти літ була се одинока духова пожива Йоганни, одинока вірада по тяжкій щоденній роботі, одинока сполука з далеким світом мислей, в величезною скарбницею загальнолюдських ідей. По свідощтву сестри вона була живою і розумною дитиною. Як дівчина — вона не визначала ся зовсім такою смирністю і покірливістю долі, яку висловляє тепер у своїх поезіях: виховане, а радше сказати пагубний вплив усіх домашніх обставин зробили в неї те, чим вона є. Іще опісля якийсь час „стремління до свободи, до світла, до життя, пробивало нездержимо собі дорогу“. Йоганна переросла незамітно вимаганий родичами, але пригнітаючий і душу і тіло послух. В ній проявляла ся часто самотійна воля. По часті в власної охоти, по часті піддаючись тяжким обставинам, вона пішла на службу до чужих людей. Вона

надіяла ся мабуть найти поза домом те, чого недоставало її душі. Але вкортці вернула ся знов домів і аби достигнути свободи, як думала, вийшла за муж за простого, але доброго та робучого селянського сина. Намись очікуваної полекші показали ся нові відносини, ще невідраднійші. Від хвилі замужжя стратила Йоганна на цілих 12 літ навіть той незначний духовий ресурс, який давала їй у родиннім домі „Gartenlaube“. В своїм домі вона не мала ні книжок, ні часописий. Матеріальні відносини також не поправили ся ні одробини. Правда, завдяки невеличкій спадщині показало ся можливим купити домок та маленьке пільце власне там, де й нині живе Йоганна Амбровіус, але наслідком того не зменшила ся ні нужда, ні праця. Двоє дітий придало іще клопотів. Від безнастанної праці почала молода жінка хорувати. До того прилучили ся ще й моральні терпіння, як заявляє сестра. Якого роду були ті терпіння, ми не знаємо, але як у загалі кінчить ся ідилля бідаків, змалювала нам сама Йоганна Амбровіус у своїх стихах. „Ах, Марійко, дорога Марійко, як би то ти могла бути моєю! Правда, ми обоє не маємо нічого, але бідність — не сором... Скажи, а я буду найбогатший із усіх на світі, ні один король не зрівняєть ся щастем зі мною. Грають орґани, дзвонять дзвони, жених іде в позиченім сурдутику і навіть чоботи не власні у того молодого, гарненького, легкодушного парубка... Що їм обоім до того, що не мають ні кола, ні двора! Вони мають один одного, а того доволі. — Минуло пять літ; довгоносий бузько приніс четверо діточок. Мати сидить при праці до пізної ночі, у батька часто руки умлівають від роботи. І хоч як вони мучать ся, при всій охоті їм не веє стає чим заспокоїти голод. Батько стає дразливим, часто виходить із дому, діти плачуть дома без хліба. Марійка шие на чужих людий, а стара відьма журба сидить поруч із нею та споглядає довкруги своїми пажирливими очами, чи не дало би ся дещо урвати. Серед ночі вертає муж домів, кричить та похитуєть ся з боку на бік. Його дратує кожний павук на стіні, він здіймає руку на роботящу Марійку — удар не промахнув ся; іще удар — і прощай, прощай щасте, збудоване на любові“... І то не одинока історія; подібні сцени знані очевидно дуже добре бідній письменці. От знов живо змальований контраст між симпатичним виглядом „раю в шаласі“, про який жріли колись наші бабки, читачки Карамзіна, та прозаїчним адом, що прикритий тим виглядом. „Нивка з молодим засівом, оточена рядом ялин. Пропалий

для світа, укритий перед світом, притаїв ся тут селянський до-
мик. Його білий гребінь на даху надить привітливо скрізь темно-
зелені галузки. Справдішній образок солодкого спокою; усе віщує:
тут мовчить терпінє. Із жолоба журчить тихенько струя води по
камінцях, оброслих сірим мохом. На порозі лежить кіточка і при-
жмурює очи перед заходячим сонцем. Голуби воркують у голуб-
нику, ластівки увихають ся то в гору, то в долину, а в горі, по-
над голубами і ластівками весело співають жайворонки. На золо-
тому тлі заходу, немов жертва Авеля, уносить ся із вузенького
комина на соломянім дасі просто як свічка тоненький стовп
диму“. Якеж жите у тому спокійному закутку? По межі іде молода
господиня з дітьми. За порогом хати очікує її картина зовсім инь-
шого характера. „Чи то буря бушувала по кімнатах? А може дім
і подвіре і сад не захищені від злих духів? Із слезами в очах,
мовчки, вазбирає вона боязкою рукою черепки, шіпки і всякі від-
ламки. А там у корчі жасміна лежить чоловік із флашкою в руках“...
Мимоволі приходять на гадку слова иньшого, рідного нам селян-
ського сина:

За що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм?
Я в хаті мучив ся колись,
Мої там слези пролились —
Найперші слези! Я не знаю,
Чи єсть у Бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило?

Під впливом недолі об'явив ся писательський талант Йоганни
Амброзіус. На 30-ім році жита написала вона свій перший сти-
шок і від того часу не переставала удавати ся до своєї Музи,
як одинокої потіхи посеред скорботного жита. І знов напрошуєть
ся паралєля із жита великого Кобзаря, коли він із цілію „розва-
жить своє горе“, сумуючи на самотні, співав пісню:

Люди скажуть, люди зрадять,
А вона мене порадить,
І порадить і розважить
І правдоньку мені скаже.

Для психології поетичної творчости, а може й для виясненя
питаня про повстанє народньої пісні, дуже цікаво просліджувати
такі випадки, в яких артист творить виключно для вдоволеня
власної потреби — надати форму пережитому чуттю, вдалека від усякої

гадки про публіку. Такий випадок маємо ми власне перед собою. Йоганна Амбросіус зразу не тільки не думала про яких будь читачів, але мусіла навіть укривати перед усіми свої занятя, незвичайні при господарстві. Її сусідки вже опісля, коли слава Йоганни із далекого світа долетіла і до рідного села, говорили про її творчість здивовано і запитували: „Чи ви відписуєте те звідки, чи як ви те робите? (Schriewe Se dat von wo af, oder wie make Se dat)? Лиш одна сестра Йоганни знала про її авторську тайну та навіть посиляла деякі стихки до різних невидненьких журнальчиків „для родин“. Стишки приймаю і друковано, але в них не було нічого яркого, що кидалось би в очи, і для більшости читачів вони пропадали посеред иншого літературного сьмітя, яким наповняють ся подібні виданя. Найшли ся одначе проникливі люди, що зацікавили ся автором навіть по тих порозкиданих стихках. Професор Карло Вайс - Шраттенталь (із Прешбурга в Угорщині), що поставив собі за спеціальну задачу відшукувати і видавати твори авторів із народа, увійшов у листовні зносини з невідомою писателькою і вибравши відповідно до свого смаку кількадесять стихків, видав їх своїм накладом при кінці 1894 року. Успіх його підприємства перейшов усякі сподіванки: до кінця найближшого року вийшло двацять п'ять видань збірника, а в 1897 році рівночасно з появою нової книжки стихів Йоганни Амбросіус, появило ся трицять четверте видане першої. Більша частина критиків приймила новий талант із повним признанем, але не хибувало й острих відзивів. Як нам нише проф. Шраттенталь, появляли ся голоси, по що взагалі виводити в літературу поетів „із низших верстов суспільности?“ Такі сторожі соціальних перегород були-б очевидно з радою душею звеліли також Борнсови (Burns) і Шевченкови потішати ся спокійним щастем свого „природного стану“. Та таких судиїв можна спокійно полишити на боці, бо їх вихідна точка лежить поза літературою. Більше уваги заслугоють ті критики, що хоч і прикладають високу міру до поезії Йоганни Амбросіус, та полишають ся все такі на ґрунті літературної вартости її творів. Найбільше, здасть ся, острій між ними, др. Рішард Маєр у своїй просторій праці про німецьку літературу XIX віку¹⁾ висловлює гадку, що слава Йоганни Амбросіус за-

¹⁾ Richard M. Meyer, Die deutsche Litteratur des XIX Jahrhunderts, Berlin, 1900.

надто роздута. „Homines novarum regum cupidi — каже він — представителі інтелігентних клас, що не знають народа і побільшують значінє свої культури, здивували ся, відкривши талант посеред верстви найбільше віддаленої від звичайного руслу духового життя“. Те здивованє уважає Р. Маєр обидливим для німецького народа. Він завважує, що навпаки, поезія Йоганни Амброзіус за мало народня, що вона занадто близько підходить до тої загально доступної осьвіти, якої провідником з'являєть ся народня школа, дешеві газетки в роді „Gartenlaube“. Ми побачимо дальше, кілька правди і кілька несправедливости в тім загальнім присуді, а тимчасом зіставимо його гадку з гадкою другого критика, якого очивидно мав на думці Р. Мейєр, говорячи про роз'єднених із народом культурних людей¹⁾. „Читаючи твори таких поетів, як Йоганна Амброзіус, — каже той критик — ми почуваємо навіть гордість, що в нашім народі, посеред тих верстов, яких артистичний хист звичайно низько цінить ся, можна подібати таку повноту одушевлення, таку тонкість чутя, такі глибокі думки. Та я повинен признати ся, що до тої радости прилучуєть ся у мене чутє стиду, а навіть пригноблення. Я не можу притакувати ходячим фразам, що очивидно виринають і в сьому випадку: Глядіть — геній пробиває собі дорогу при всяких обставинах життя, він перемагає побідоносно навіть бідність і недостаток осьвіти! — Ні, і ще раз ні! — Так, ви оптимісти сього „ліпшого із сьвітів“ видите тих кількох побідників; але тих соток, що полишають ся в темноті, що гинуть у борбі з життям, тих ви не видите! Таких вагибелій виходить на жаль за багато. Хто живе в духовій близькості із пролетаріатом, найде для того не мало прикладів“²⁾. Тут зовсім справедливо висловлюєть ся обуренє проти того квієтизму, з яким публіка часто насичуєть ся видом борби своїх найліпших людей з неприхильними обставинами: на випадок удачі побідникови рукоплещуть і сплітають лаврові вінки; колиж обставини покажуть ся непоборимі, тоді або ігнорують побідженого, або зачисляють до ряду бідолашних невдачників, яким від природи „суджені тільки добрі пориви, але сповнити не дано нічого“. Приклад Йоганни Амброзіус не належить одначе сюди. Німецька

¹⁾ Bruno Wille, Zwei Dorf-Poeten (Magazin für Litteratur, B. 64).

²⁾ Бруно Вільє, сам поет, належить до невеличкої громади соціялістично успособленої інтелігенції. Див. збірник його стихів: „Einsiedler und Genosse“.

суспільність сповнила свій обов'язок супроти неї. Не її слабим силам було бороти ся з обставинами; вона зрештою ніколи й не пробувала повставати проти своєї долі, як то увидимо з її пісень. У тім власне випадку показала ся наглядно культурна єдність між висшими верствами німецької інтелігенції та найбільше темною верствою німецького села. Завдяки тій єдності, утвореній загальною письменністю та дешевою пресою, талант, полишений посеред найгірших умов, без ніякого спеціально щасливого збігу обставин, показав ся спроможним увійти в родину робітників на ґрунті збільшення загально народніх духових богатств. Коли згадаємо, кілька талантів, більших і меньших, наслідком недостатка суспільної солідарности і ініціативи, на схід від Айдкунена, по неподібних навіть до правди та судорожних борбах гинуло і гине від духової згаги, фізичного голоду, по шинках та тюрмах, тоді трудно буде бодай в часті не завилувати нашим західним сусідам.

Коли Йоганна Амброзіус стала замітною величиною в німецькій літературі, їй було 40 літ. Несподівана популярність могла зродити в ній багато приємних хвилин, материяльний успіх її творів міг змягчити її тяжку працю і страх про завтрашній день (хоч вона остала вірна своєму селянському житю), але в дійсности була се тільки почесна нагорода інвалідови. Селянка-жінка в тих літах має за собою за багато горя, праці і болю, аби була іще в силі переродити ся для нового життя. По отриманю першої невеличкої суми, здобутої передплатою першого видання стихів Йоганни Амброзіус, її намовили виїхати до Швайцарії тавилічити ся від тяжких і застарілих слабостей, але вона недовго могла бороти ся з цілком елементарною тугою за родинною і та поїздка не могла мати серйозного значіння для її здоровля. Її світогляд, тон і характер її поезії сформували ся також рішучо в часі періоду, що попереджував її славу. Час, в якому усьміхалась їй надія на ліпшу будучність, в якому та надія просвічувала її житю, вона може тепер переживати тільки в споминах. „Ціле мое жите, — говорить вона в одному стиху — було болісним блуканнем; іще дитиною шукала я за любовю і щастем; вони пурхали принадно перед моїми очами, як метелики, що сідають то на одному, то на другому цвітку; вони приманювали мене до пізного вечера, але скоро тільки підоймили ся сірі тумани, вони щезли поховавшись по цвітках, а моя рука наткнула ся на терновий корч. Тепер я змучена, мої пальці не рушають ся, я лежу на траві

яку притрясає вже іней і передомною мигають наново ті чудові істоти, але вони вже не сїдають на цвѣти: вони підлітають усе висше і висше, поки не шезнуть цілковито з моїх очей, залитих слезами. Листе опадає із цвинтарних лип і шепче ледви чутно: Тільки там у горі щастє!“ Тут маємо основний акорд лірики Йоганна Амброзіус: тихе, придавлене терпінє, занадто безвихідне, аби могло обурювати ся або бороти ся, і тужлива надїя на потїху поза могилою. Навіть питає „чому“ за сьміле для неї; „так Бог хотїв“ або „так повинно бути“ — се постійні рефрени її стихів. „Цвѣти повинні цвисти і вянути, хмари повинні приходити і відходити; ми зроджені не для радости, нам не дано зазнати щастя. Через те не треба роздумувати, не треба розцитувати; зверни свій зір на небо: там Отець сьвіта скаже тобі, чому так усе повинно бути!“ Коли в тій смирности перед терпінєм і в надїї на смерть, як на спасительку, чутно цілковито індивідуальний настрій, повсталий із особистого досьвіду, то рівночасно з тим він сходить ся вповні з народньою лірикою. Подібні почутя не творять очевидно виїмка. Наведемо тут для прикладу відривок із народньої німецької пісні, яка певно утворила ся не без впливу церковної пісні та релігійної філософії, але все таки зробила ся власністю народа: „Є жнець, його називають смертю, йому дана Богом сила; нині він точить ніж (косу); ніж той ріже далеко лїпше, як піде косити; нам лишаєть ся тільки терпіти. Стережи ся, цвѣтко! І нарциси і гіяцинти і рожі і лилеї — все упаде під його косою. Не пощадить він і вєс, царськї корони. Стережи ся, цвѣтко!... Ідиж, Смерте, я не лякаюсь тебе, спїши з усеї сили. Хоч ти мене і зраниш, я буду пересаджений у небесний сад, якого ми всі очікуємо. Радуй ся, цвѣтко!“

Примушена безвихідною силою долї нести свій тяжкий хрест, Йоганна Амброзіус потїшаєть ся думкою, що вона сама вибрала його, вирікши ся добровільно земного щастя. Той самообман підтримував у всіх часах самолюбство забутих житєм людей, а в німецькій ідеалістичній ліриці, особливо давнїйших часів, можна найти багато взірців подібного настрою. Ми вкажемо тут на дуже характерну паралелю. Най читач пригадає собі знаменитий стих Шіллера „Resignation“, повний глибокого драматизму. „І я родив ся в сторонї щастя — каже поет — і менї природа судила радїсть у колиснї, але коротка весна принесла менї самі слези. Май життя цвите тільки один раз і не вертаєть ся; для мене він від-

цвив. Мовчазний бог загасив мій сьвіточ... Тепер стою я на мрачному мості до страшної Вічності. Прийми-ж, Вічносте, мій мандат на щастє! Я звертаю тобі його неуживаним: я не зазнав, що то значить щастє. Я приношу свою жалобу тут перед твоїй трон... Там на землі ходила радісна чутка, що ти засідав тут із вагою правосуддя і судиш кожного по заслугам. Тут — кажуть — очікує злого страх, а чесного радість... Правда, дитя богів, якої більшість цурала ся, а лише невеличке число признавало її, правила моїм коротким житєм. „Я відплачу тобі в иньшій житю, — говорила вона, — віддай мені свою молодість!“... І я віддав їй утіхи молодости. „Віддай мені улюблену женщину!... По тій стороні могили принесуть тобі твої терпіння проценти“. Я відорвав її від серця, заплилого кровю, я плакав гірко і віддав її... Злі скептики ругали ся наді мною: „Той вексель написаний на мертвого; та брехачка, підкуплена деспотами, дала тобі привид на місце правди: тебе не буде, як вийде термін сьому обовязкови... За надії, які тліне оберне у брехню, ти віддав відомі добра? Шість тисяч літ смерть мовчить. Чи встав коли небудь трун із гробу, аби розповісти нам про відплату в тому житю?“... Але я твердо вірив у клятву богів. Всі свої утіхи я приніс тобі в жертву; тепер уладаю лицем перед твоїм судейським троном. Я погорджував із душі насьмішками юрби, лише твої добра я уважав великими, відплатнице; тепер жадаю своєї нагороди“. „Рівною любовю люблю своїх дітей! — промовив невидимий геній. — Для мудрого цвітуть дві цьвітки; вони називають ся надія і утіха. Хто зірвав одну із тих цьвіток, най не жадає другої. Най потішасть ся, хто не може вірити. Ся наука вічна як сьвіт. Хто може вірити, най виречеть ся щастя. Історія сьвіта, се суд сьвіта. Ти вибрав надію, ти дістав отже вже свою нагороду; твоя віра була власне тим щастєм, яке тобі суджено. Твої мудрці могли-б тобі сказати: Того, що відобране в хвилині, не верне ніяка вічність“. Побожні німецькі читачі розуміють іще й тепер сей стих, як проповідь аскетичної моралі; критика тимчасом порішила вже давно, що се був крик розлуки за невжиточно страченою радістю житя, обурене проти безглуздости терпінь. Йоганні Амброзіус зналі також хвиді розлуки та обуреня, але вона не годна при них витревати і вертає все до старої пісні про відреченє, до тої пісні, яку Гайне називав:

Се жертви й відреченя пісня стара,
Небесне люлі-люлі;

Вколисують нею народи, коли
Заплачуть, щоб смирно заснули.

Я знаю сю пісню, і нуту й слова,
І тих, що її змайстрували:
Самі вони нищечком пили вино,
А вірним пить воду давали.

Йоганні Амбросіус усе те невідоме і вона співає свою сумну пісню в повній вірі, що її сам Господь Бог вложив їй у душу. Її стих „Перед судом“ нагадує сильно висше поданий твір Шіллера так, що моглоб навіть з'явити ся підозрінє, чи не є він простим наслідуванєм клясичного взірця, але проф. Шраттенталь для уникнення всіх подібних думок говорить рішучо, що сільська поетка познайомила ся з творами Гете і Шіллера тільки по виданю її перших творів. „Коли-б у протягу тих дванайцяти німих літ — лише вона до нього — було в мене хоч по одному томови Лессінґа, Шіллера або Гете, яка би я тепер була багата!“ Ось і зміст стиха Йоганни Амбросіус: Її бідне серце завізане перед суд за те, що не хотіло більше служити повинности. Судиею була Доля, а поруч із нею стояла могутня фігура Повинности. „Чого тобі хибує до повного щастя? — так почав громовий голос Долі — чи Повинність не підносить тебе до неба, не хоронить тебе перед покусами на всіх твоїх дорогах? Як тичка піддержує цвітку, аби вона не стала добичею вітру, так серце, що любить Повинність, розцвітає до повної краси в надії і вірі“. Із здавленим плачем благало серце: „Дай мені щастє, на одну, тільки на одну хвилинку! Мені все студено в тім рідкім платю, яке ушила мені Повинність; я не можу його носити, воно занадто вузке, воно причинює мені біль, а я все таки не сьмію його ніколи перемінати. Воно закрашене моєю кровю. Кождий приказ Повинности врізаний мені в тіло. Її лице як пуца. Вона без перестанку січе мені руки; чи ти не бачиш тернового вінця у мене на голові?... Лише нічу у глибокім сні я роблю ся щасливою; тоді щастє підставляє мені драбину із рож. Тоді приманює мене до себе пальмовий ґайок, звуки арф кличуть мене в хоровід щасливих, тоді і я стаю членом їх родини та віддаю ся уся радости. Повволь мені тільки раз побачити отвертими очима те, що відкриваш мені в неясному сьвітлі сну, дай мені напити ся із божеського пугаря, який феї подають у вінку кождій жєнщині... Возьми мою розкіш, я віддаю її тобі і нехай остану на віки без усякого наслідства, але ти хоч

раз отвори мені двері щастя; оскільки можеш безпощадно переступити через мене“... Доля промовила: „Най буде так“. — Струя вітру **окружила** тимианом ступні дому, але в найближшій дзвіниці задзвеніли тихо в пересторогу вечірні дзвони, призиваючи до молитви. Повинність іде у слід за побожним дзвоном. „Стій! — закричало серце — я йду разом молити ся“. Воно кидаєть ся в обійми суворої Повинності і натискає глибше собі на голову терновий вінець. „Прощай, щасте, із своїм казочним садом — полишаю ся у жорстокої прекрасної Повинності!“

Та нову, кращу пісню вам я,
О друзі, заспіваю:
Ми насадім тут на землі
Роскоші і радощі раю.

Таж хліба доволі росте на землі,
Що стане всім людям по троху,
І міртів і рож, і утіхи й краси,
Й цукрового навіть гороху.

Еге-ж, буде всім нам цукровий горох,
І щастя досить і любови,
А в небі хай собі сидять
Лиш ангели та сови.

Гей гарна то пісня, та пісня нова,
Звенить мов флюяри та скрипки!
Замовкло на вік „misereere“ сумне
І дзвони східдушні похрипли.

Чи треба казати, що Йоганна Амбросіус не чула тої нової пісні, а коли би почула, то назвала би її хулою проти божеського промислу. Коли її вражає занадто картина земних терпінь, вона обертаєть ся за помічю знов туди, у надзвідний простір: „Я простерла руки до небес із молитвою: Господи, змилосерди ся вкінці, спаси людськість від голоду і нужди та обсуши піт бідаків!“ „Ми жінчини слабі істоти — говорить вона в другому стиху — ми тільки плачемо, коли наші мужі проклинають, а як вага щастя хитаєть ся, ми шукаємо спасеня в молитві, не в ору-
жю“. І дійсно, чи можна надіятись, аби сільська жінка, що стільки віків двигаеть подвійний тягар своєї кляси і свого пола, навіть при виїмкових духових силах заховала ще енергію для борби? Надії на найскромнішу побіду нема ніякої, а „кидати ся у своїх тяжких оковах, значить тільки побільшати біль від кайданів“, як

вірно пояснює сама поетка. З розпуки не гинуть тільки ті, що стають смирними, потішаючись думкою, що всьому на світі є кінець. „Мовчи, мовчи! Не плач так горячо; прийде пора — все застине, як лід. Скоро, скоро положуть тебе на холодне місце і ти й не оглянешся ще, як будеш у мети. Далеко, далеко тоді полишить ся терпінє; твої кости — порох, твоє серце — також порох“. Той маленький, але прегарний у своїй короткості стишок, дає докладне розумінє того, якої сили ліризму досягає Йоганна Амброзіус у ліпших своїх творах.

Живий чоловік не може очевидно думати неастанно тільки про смерть. Коли борба із внішніми обставинами показуєть ся неможливою, то часто подибуємо у нашій поетки борбу із власним терпінєм. Вона стараєть ся загартувати себе в ньому на стілько, аби відчувати вдоволенє від перемоги болю. В молодости — каже вона — вона була недоброю дівчиною і любила плюскати прутиком воду; і чим глибше їй удало ся збурити воду, тим більшого вдоволення вона зазнавала. „Нині жите бе і шмагає мене без перестанку. Чи то не відплата природи? Най буде; одного не дам відобрати собі: я буду мовчки терпіти, аби перед водою не було стидно“. Із конечности робить вона чесноту і видить навіть щастє у вічній саможертві. „Де мені дівати всю мою любов? Поставити там на огнище? Так, велика любов одержує тут відповідну ціну; я віддам її там у жертву, один кусничок по однім; жити не для себе, але для других — от у чім буде моє щастє!“ Деколи пробує вона навіть малювати іділлічні образки родинного щастя при тім жертвеннім огнищу, на лоні сільського жита „під теплим солом'яним дахом“, але іділлі їй не вдають ся. Більше природно і поетичнійше, коли вона співає свою вічну пісню про вічне горе. В тім випадку досягає вона часто простоти і невимушеної образности народньої поезії і утворила справді кілька річий, що можуть стати побіч величавих перлин німецької лірики, побіч пісень Вальтера фон-дер-Фогельвайде, Гете і Гайне. Возьмемо для прикладу отсю маленьку елегію: „У підніжжя капліці лежить забута одинока могильна плита, обвита блющем. Над нею стоїть ялинка, закутана в чорне платє; вона плаче над могилою ясною смолою. Ніякий біль не нарушує завойованого спокою того, хто тут спить. Яке щастє, як би і я так спала, як він!“ Мимовільно приходить на думку відомий усїм стих Гете „Вечірня пісня мандрівника“, хоч про наслідуванє, як сказано висше, не може бути й мови.

Понад гір шпильями
 Сувокій,
 Між дерев вершками
 Тихих шрій
 Легіт повіває;
 Пташки селять у гаї.
 Швидко вже, цить!
 Ляжеш і ти спочить.

Не тільки змістом, але й простотою, гармонійністю і образовістю мало уступає стих Йоганни Амбровіус отій перлі німецької поезії. Ще частійше можна найти у Йоганни Амбровіус тон нештучної народньої пісні.

Належить згадати, що німецька народня лірика в тім виді, в яким стала відома дослідникам XIX віку, ні різнородністю і обємом тем, ні образовістю і силою чутя не може рівнати ся із славянською народньою лірикою, пр. українською або сербською. Несумнівний і не дуже користний вплив на німецьку народню пісню оказала книжна, а особливо церковна поезія. Се дотикає і змісту, який часто заповнений чисто відорваними, метафізичними ідеями, і вибору поетичних засобів, образів, порівнань, епітетів, які скрізь і всюди нагадують холодну символіку старої латинської церковної пісні, і вкінці метрики. Наслідком того бувають випадки, що найліпші знатоки вагають ся рішучо сказати, чи приналежить даний твір народній музі, чи являєть ся він відголосом шкільної мудрости в устах безіменного і мало талановитого стихотворця. Не можна замовчати, що й у стихах Йоганни Амбровіус відбили ся ті уємні сторони народньої поезії. Ми вже бачили приклади того. Всі ті уособленя Долі, Повинности, Щастя, книжний характер мови, нехить до уживаня рідного місцевого говору і часто банальна правильність прозодії показують, що творчість Йоганни Амбровіус розвивала ся серед тих самих неприхильних обставин, що й народня пісня. Але в ліпших своїх творах нагадує Йоганна Амбровіус давно проминулі часи німецької пісні, в яких вона була зовсім певно більше самостійна і оригінальна і зі свого боку оказувала сильний і користний вплив на штучну поезію. Минувшість народньої німецької пісні в багатьох випадках дуже неясна; в науці довго сперечали ся про те, чи існувала взагалі народня поезія в Німеччині тоді, коли до неї линула із Франції (XII вік) філя придворної лицарської літератури, під якої впливом уформувала ся також найвчаснійша, дохована до нас німецька лірика, так

званий Minnesang. Тепер одначе можна уважати вже порішеним, що чужоземний вплив надав тільки модну форму народнім елементам поезії, що існували вже на місці. Для нас у сьому випадку важне те, що найвчасніші пісні Minnesang'a, які дійшли до нас без імени автора, і цілий ряд пісень, що носять імя Кіренберга, власне які найменше проникли французьким впливом і показують ся найближшими до чисто народньої поезії, співають ся від імени жєнщини. Нєраз висловлювано наслідком того гадку, що жєнщини були першими ліричними поетами Німєччини. Жєнська лірика не загинула й опісля, за часів Meistersang'a (XV вік). Знаменитий германіст Яків Грім говорить із тої нагоди: „Я в певнім розуміню готов признати, що та поезія не власність авторів. Між иньшим видно наглядно, що ніколи не було більше жєнської поезії, як та, з її невисяклою любовю до цвєтів, з її тихим сяєвом“. Знаний німєцький критик Герман Грім (братанич Якова), подаючи сей цитат у статі про Йоганну Амброзіус¹⁾, додає: „Нема сумніву, що тодішній сьвітогляд жєнщин був власне такий та що в їх душі звєніли тисячі подібних звуків ніжнійше, як коли небудь співав мужчина. Їм тільки не приходило ніколи в голову висловлювати їх“. У такім випадку трудно було би зрозуміти, яким чином могли потрасти елементи жєнської лірики у твори їх синів, братів і мужів. Далеко краще допустити, що у Німців, як і в иньших народів, жєнщинам приналежала значна участь у народній творчості. Колиж їх пісні не дійшли до нас, то причина того така, як і взагалі з за чого народня пісня тих часів майже утрачена для нас: її ніхто не цїнив, ніхто не записував, вона не була оброблена відповідно до острих правил пануючої естетики, а через те й не могла претендувати на назву твору штуки. Якою могла бути жєнська пісня минулих часів, можна бачити нєраз із творів Йоганни Амброзіус. Багато дєхто надає велике значінє впливови сучасности на її стихи. Деякі уважають навіть цілу її поезію продуктом дешевої часолиси і то одні з доганою, як Р. Маєр, иньчі з похвалою, як Герм. Грім. І дійсно, звязь ту можна дуже часто добачити з повною очевидністю. Коли поетка висловлює гадки про широку людську суспільність, про яку вона не могла зачерпнути нїзвідки відомостей, крім своєї „Gartenlaube“ або якої небудь провінціональної газетки, вона висловляє в урочистих, але баналь-

¹⁾ Deutsche Rundschau, 1895, ч. 8.

них фразах свій державний патріотизм і прихильність ріжним коронованим особам, або коли вона перекладає у стихи якунебудь моральну чи філософічну сентенцію занадто мало оригінального змісту, то ми не можемо сумнівати ся про генезу тих гадок і настроїв. На щастє одначе творів такого роду не дуже багато. Колиж вона не мудруючи, малює нам просто і щиро свій душевний стан, пережитий нею в сполуці із випадками її особистого життя і відносин, тоді зовсім ясно, що ті почутя доступні кожній жінці із верстви, яка окружає письменницю, і що власне в тій формі (з висемком очевидно диялекта) вони самі їх висловили би, коли-б уміли. Так дієть ся також із народньою піснею: більше талановиті осібники її творять, але зміст і форма її так усім близька і зрозуміла, що кожний, хто її співає, може думати, що вона утворена спеціяльно для нього. Найбільше розширеною темою женської народньої лірики всіх народів є очевидно психологія любови у всіх її фазах і комбінаціях. У Йоганни Амброзіус займають того роду теми також дуже значне місце. Відповідно до особистої сумної долі письменниці, більшість тих стихотворів дуже тужливого змісту; вона затримуєть ся головно на таких темах, як заведені надії, вимушена на все розлука, незрозуміла любов і т. и. Наведемо два приклади.

„То було на Святий Вечір, коли серед сяєва огнів поцілувала мене любов у перше. Ярко горіли воскові свічки на різдвяній ялинці, коли в моєму серці зародила ся перша мрія. Крізь зеленъ ялинки спозирало двоє очий, як звізди на небі крізь хмари. Моє серце летіло через час і простір до тих двох звід на різдвяній ялинці. Та коли зняли блискітки з ялинки, розсипав ся в порох нерозумний обман моєї любови. Як стало ся усе те, я не можу зрозуміти. Нічого не лишило ся мені, крім того сну. А як настане для мене останній Святий Вечір, як моя душа покине тувемну дорогу, посадіть мені в головах ялинку, аби й дальше снів ся мені той жалібний сон“. А ось знов більше серіозна драма двоїх дозрілих людей: „Ти не сказав ні слова, не видав ні одного звука, лише рісниці твої зросили ся легенько слезою. Я вичікувала з острахом хоч одного звука — надармо, ти віддалив ся усе німий і суворий. І коли ти вкінці щез у зеленім просторі ліска, моє серце в відкритою раною пішло тихенько за тобою“.

Коли народня пісня співаєть ся не від першої особи, але викликає чужу психологію, то все таки видно, що вона сходить

ся з психологією співака. Так буває і в Йоганні Амброзіус. У неї є пр. ціла серія „дівочих пісень“, що всі могли би легко знайти місце у збірнику народної лірики. „Вони спустили тебе, любку, ранком у сиру землю і пішли своєю дорогою, а тебе полишили самого. Мати каже, аби я через те, що ти вмер, вийшла за иншого, але в моїй груді є серце тільки для тебе одного. Мила мама не знає, що я все твоя, аби ти у вічності не стояв самотній“. Або ось друга пісня з тої серії: „Я його вірно любила; від часу, як можу спам'ятати, я все носила в серці того чужого, гарного чоловіка. На Зелені Св'ята стояло моє деревце в повнім розцвіті; на Зелені Св'ята він відбував свадьбу з иншою дівчиною. Мої уста бажали би його благословити, та серце стогне і плаче: тепер він злучений із другою на віки вічні“.

Не мож не звернути уваги на психологічну цілість усеї поезії Йоганні Амброзіус. Всюди та сама замкнутість, ті самі мрії, та сама готовість мовчки терпіти. Так привикла відчувати віками і поводити себе селянська жінчина північних сторін. І не тільки жінчина. Ось прекрасний гумористичний портрет тяжкого, упертого німецького парубка, що також безрадний супроти сили обставин, як у попередньому стишку дівчина. „Кожного ранка, ледви зоря заворіла крізь маленькі віконця, Ганс сідлав кобилу, аби їхати до Грети. Але в обідню пору кобила все іще стояла осідлана в стайні, а розумний Ганс стояв при ній та серйозно роздумував, чи їхати, чи не їхати. Кожного ранка стояла причепурена Грета у вікні споглядаючи на вулицю, чи не їде пишний їздець. Але ніякого їздця не було видно і Грета взяла собі иншого. А Ганс стоїть коло своєї кобили і плює: Тьфу, фальшиві жінчини!“ Та непорядність брати щастя там, де воно наставляється в руки, в більше увагальненій формі приходять іще в одній пісні, в якій Герм. Грім добачує також елементи народної поезії: „Коло мене проїздило Щасте із цілим своїм багажем; я здалека побачила блиск його казочної роскоші. Візник хотів уже стати; мов серце стукало сильно; я, було, протягнула руки, але переді мною вчинило ся вже пуге місце. Я тільки добачила, як Щасте летіло у віддали з бистротою вітру; тепер я сиджу при дорозі і плачу майже до сліпоти“.

Чи можна собі представити, аби той стих написала або той настрій пережила Ада Негрі? Вона могла би свідомо відректи ся щастя, яке уважала би недостойним себе; в противнім випадку

вона не сиділа би плачучи при дорозі, але дігнала би його, за-вернула у свою сторону і покорила своїй незломній волі та полудневому темпераментови. Се не випадкова різниця двох індивідуальних натур, але окремішності двох рас витворені природою і історією. Згадаймо глибоку різницю напрямків італійської і німецької плястичної штуки, що майже рівночасно (XV і XVI вік) достигла і там і тут однавової величини. Там, в Італії, радісні поклони красоті природи, жадова сонця, енергія в руху, соковитість і яркість барв, свіжа охочість життя Тициана або титанічний трагізм Мікель Анджеля. На північ від Альп бліді або темні барви, аскетичне відношене до чоловічої краси, безобразне тіло, ледви можливий рух, але при тім реальна характерність і глибина вираженя в особах, містична екстаза, замкнена ніжність і спокійна наївність. Ті прикмети не годні на перший вид вражати — треба певного напруженя, особливо у гравюрах Дірера, в його Євангелістах, ба навіть у картинах Гольбайна, найменше аскетичного із великих майстрів німецького відродженя. Ми взяли ту грандіозну міру тільки для того, аби виразити нагляднійше нашу гадку, не думаючи очевидно рівнати Йоганни Амбровіус із названими великими артистами. Вона не геніяльна письменничка; для того не достає їй власне могутньої індивідуальности. Але її поезія виросла із нетиканого ґрунту і зовсім незалежно від загальної літературної еволюції наших часів. Теперішня книжка се продукт тисячів книжок написаних перше; навіть коли автор хоче вразити читача своєю ориґінальністю, то звичайно не трудно буває означити докладно, до яких він книжок не хоче бути подібний. Йоганна Амбровіус не має наміру підходити до кого небудь або ставати в опозицію і через те її стихи вносять таку свіжу струю у книжну літературу, як воядух піль, занесений поривом вітру в атмосферу балевої салі, пересичену запахами штучних перфум. Тому то інтерес до її стихів не щезне з переменою літературної моди, з поворотом естетичних поглядів, з повстанем нових шкіл і напрямків. Як усі поети, що черпали своє вітхнене безпосередно з власної душі і в найближшій верстві та природи, Йоганна Амбровіус заховає своє скромне, але поважне місце на ряду в найбільшими представителями німецької музи. Їх геній зробив їх національними поетами, Йоганна Амбровіус отримала те зване від природи.

Б. Деген.

Маруся Богуславка в українській літературі.

Історично-літературний нарис.

IV.

Коли розглянемо ся в історичних піснях та думах сього періоду боротьби з Татарами та Турками, то при думі про Марусю Богуславку повинні ми покласти на першому місці т. зв. думу про Івана Богуславця, гетьмана запорожського, якої маємо два варіанти; один із них не дума, лише пісня¹⁾. Не сама лише подібність імени велить порівняти оба твори; між ними заходить така внутрішня близькість, що чинить порівняння необхідним. Дума починаєть ся майже такими самими словами, що й дума про Марусю:

„В городі Козлові стояла темниця камінная,
Сім сажень в землю вмурованная;
У тій темниці пробувало сім сот козаків,
Бідних невольників“.

Між ними був „старший старшиною Іван Богуславець, гетьман запорожський“, і сей одного дня звіщає товаришів про Великдень. Невільники проклинають його за сю звістку, але він утихомиряє їх надією визволу.

Другого дня, в неділю, приходить до темниці „Алкан-пашева, пані молодая“, що свого чоловіка поховала, і намовляє Івана Богуславця, щоб кинув християнську віру, женив ся з нею і панував

¹⁾ Пісня надрукована в »Іст. піс. укр. нар.« I, 241; дума-ж додана до праці д. П. Житецького »Мысли о народных малорусских думах«, Київ 1893, ст. 221.

у Козлові, за те вона випустить усіх невільників на волю. Іван Богуславець згоджується стати чоловіком Алкан-пашевої під тою умовою, щоб вона йому християнською вірою не дорікала. Так і сталось. Але по семи неділях стала Алкан-пашева на підпитку перед гостями кавати:

„Дивіть ся, панове,
Який у мене муж прекрасний,
Та він у нас побусурменив ся для роскоші турецької“.

Почувши се, Іван Богуславець доганяє козаків на Чорному морі, завертає їх, нападає в ночі на Козлів і здобуває його. Алкан-пашева паде під його шаблю. Стереотипним „Визволи, Господи“ — кінчить ся дума.

Порівняне обох сих дум наводить нас на думку, що дума про Івана Богуславця — коли не фальшована, то штучно склиєна. За сим промовляє не лише її зверхній і внутрішній склад, але й її жерело. Вона видана із збірника з поч. XIX в., т. зв. рукопису Ломиковського і має свій відгук у славній апокріфічній „Історії Руссів“¹⁾. З цілого характера сеї збірки пробивається гадка, що думи сі перероблювані збирачем. Хоч би ми й признали правдивість другої половини сеї думи, то рішучо мусимо відкинути першу частину, як на сліпо і механічно взяту з думи про Марусю Богуславку зробив се або збирач або й співак.

Крім сеї думи маємо ще пісню про Іванця Богуславця, що одначе сильно відмінна від поданої вище думи. (Іст. пісні, 241). У сій пісні „пані Кізлевська, віра бусурманська“ (не вдова) підходить до невільника Іванця Богуславця, „козака дністрового (!), отамана військового“ з намовою, щоб перейшов на бусурманську віру. Іванець остро відмовляє; Туркиня велить за те йому руки сирцею ізв'язати і положити на сонці. Ссихаючись, поконала сирця завзятість Іванця і він став „на пробу“ кричати, що приймає турецьку віру. Тоді велить його пані Кізлевська розв'язати:

„Да возьміть його під пишні боки,
Да ведіть його в терем високий,
Да будем пить-гуляти,
Мене за його пропивати
Да гей-же пропивати“.

¹⁾ Житецький, Мысли, ст. 220: Жите і Слово т. III, ст. 265 у статі М. Драгоманова «Нові варіанти кобзарських співів».

З того видно, що пісня, може тут і не скінчена, послужила до уложення думи про Івана Богуславця, хоч видавці заквестіювали й правдивість самої пісні (Іст. пісні, 242—3). Як би воно й не було, то окрім імен героїв і факту потурчення тут і в думі про Марусю Богуславку нема нічого иньшого спільного між обома творами. Тому-то годі признати певними слова д. Житецького, будім-то „обі думи — ніщо иньше, як два відривки в великого епоса, що не дійшов до нас, про долю дітей одної родини, може родом із Богуслава“. Всеж таки оба твори зближені в собою і належать будь-що-будь до одного циклю, якого головний мотив — потурчення невірників.

До сього круга належать також пісні про полон дівчат, записані в Галичині. В одній із них говорить сестра до сестри:

„Преси, сестро, Турка-мужа,
Нехай косу-росу утне,
Най до мамки меї піше:
*Най ся мамка не фрасує,
Най нам віна не готує!*
Бо ми віно утратили
Під явором зелененьким,
За Турчином молоденьким!“ (Іст. пісні, I, 85).

В иньшій читаємо:

...А Татари на все поле;
Меже ними дівка-бранка
Сидить собі на конику...
Русу косу розчісує,
Дрібре листє пописує,
Та й у воду помітує:
„Плинь-же, плинь-же, дрібне листє,
До моєго тата в гості,
*Нехай тато не сумує,
Най ми посаг не готує;*
Ой вже-ж бо я посаг мала
Під явором зелененьким
Та й в Турчином молоденьким,
Із Турчином, Арабином
Та й в нещирим Татариним“ (Тамже ст. 135).

Більш добровільне потурчення бачимо в піснях про полон жінки чи милої гетьмана Богдана (себ-то Ружинського). Гетьман доганяє Татарів:

Міже ними баша сидить,
 На колінах милу держить.
 „Ой миленька, миленька,
 Відсунь ся від башенька,
 Бо я башенька вбю,
 А миленьку в собою возьму“.
 „Коли беш, бий обоє,
 Бо башенько серце мое“.

В иньшій варіанті вона промовляє до гетьмана:

„Чи забеш, чи не забеш,
 Тільки мене в ума зведеш!
 Чи влучиш, чи не влучиш,
 Тільки мішкання ровлучиш.
 Ой сідлай, милий, коня:
 Ти-ж не мій, я не твоя!
 Гей коли жива буду,
 То я тебе не забуду!“ (Тамже 164).

Усе те сцени, що діялись при полоні; маємо ще одну пісню, яка вже відслоняє перед нами рубець дальшої долі гарної бранки. Се звісна в Галичині пісня про матір і дочку в неволі, що починаєть ся словами: „Що се в полі забіліло...“ У полон дістаєть ся стара мати, що стає невільницею такої потатарщеної бранки. Ся завдає невільниці тяжкі роботи, бо не пізнала її, хоч мати добачила дочку в своїй пані. Коло роботи вона співає:

„Люлю, люлю Татарчатко,
 По донечці унучатко!
 Бодай стадо виздыхало,
 Бодай кужіль спопеліла,
 Бодай дитя скаменіло!“

.

Ровлючена за се Татарка бє стару по лиці.

„Ой ти доню, моя доню!
 Не тільки-м тя годувала,
 По личеньку тя не била“ —

говорить мати.

„Мати моя, мила мати!
 Скидай з себе тії лати,
 Возьми дорогії шати,
 Будеш з нами панувати“.
 — „Ліпші мої вбогі лати,
 Ніж дорогі твої шати;

Я не хочу панувати,
 Пйду в свій край загибати".
 — „Слуги-ж мої та й вірнії!
 Пряжіт коні воронії!
 Вежіт мамку в її краї“ (Тамже 288—9).

Ся чудово-гарна пісня зближена до думи не лише подібністю головних осіб¹⁾, але й пізнійші письменники, що обробляли тему про Марусю Богуславку, злучали оба сі твори нерозлучно, що буде показано дальше.

Маруся Богуславка з роду поцівна; і сей мотив має теж свій відгук у пісні, що починаєть ся:

Коли Турки воювали,
 Білу челядь забирали:
 І в нашої попадоньки
 Ваяли вони три дівоньки... (Тамже 86).

Не всі одначе бранки годились на таку перемену життя для „роскоші турецької, для лакоства нещасного“; навпаки, сим ренеґаткам протиставить народня словесність кілька пісень балядового характера, де полонені чи там продані у неволю дівчата воляють смерть аніж таке житє (Пісні про Романа та Олену, про батька та дочку. Іст. пісні I, 296—313).

Інтересно, що таке ренеґатство стрічає лише дуже легенький осуд народньої етики. Окрім слів „для роскоші турецької, для лакоства нещасного“ таки не подибуємо нічого иншого, що потурчених героїв могло-б характеризувати неприхильно. Бєть, правда, острійший осуд потурченого чоловіка, але сей чоловік, то Лях-Бутурлак, наставник ґалери в невільниках і самим тим уже заслугував собі на неприхильність творців дум. Ся лагідність в осуді тим дивнійша, що маємо пісні, де звеличують ся герої за прихильність і сталість до свого народу й віри. Наведена пісня про матір і дочку, згадана про Романа й Олену, а передовсім пісня про Байду малюють се ясно, не кажучи вже про „плачі“ невільників. Се походить від того, що факти такого ренеґатства були дуже часті в історії нашого народа (про се низше), то знов із тої глибокої людськості, яка віє з народньої поезії, із сердечности та прихильности для всіх бідних, із вирозумілости для слабих сторін людської душі.

¹⁾ Обі сполучені те-ж у Житецького, op. cit. 140, при чім автор висловив гадку, що пісня ся послужила материялом для думи.

При тім усі наведені пісні сього ближшого круга високо моральні. Сама Маруся Богуславка так і бере за серце читача чистотою своїх почувань і ділань. Безкористо і без вираховання, на основі самої прихильності до бідних невольників і споминів про християнську землю, які не вигасли при всій переміні її життя, вона, вже не християнка, таки не стала ворогом давньої своєї віри, як згадуваний Лях-Бутурлак, але має співчуття для її визнавців; сі спомини стали частиною її душі, у тій глибині де вже у чоловіка починаєть ся sanctissimum; Україна в її словах — „наша земля“. Признання до потурчення і прощальні слова, нав'язні тугою і жалом, можуть вийти такими лише з чистого серця і стають найкращим свідощвом про благородність Марусі: своїм ділом вона може нищити і те друге жите, серед нових обставин, з якими вона тепер добровільно не може розлучити ся.

Не менше моральні й иньші люде в сих піснях, а понач усіми стоїть мати-невільниця, що волиять „дома бідувати, як в чужині павувати“. Сам лиш Іванець Богуславець виходить слабодухом.

Ся етична сторона народніх пісень не без історично-культурного значіння. Звісна тенденція деяких істориків, щоб виключити всяку ідейність із нашої минувшини. „Український історичний епос, зовсім твір ковацтва, може найкраще звалити думку, що козаки України були тільки розбійники та шукачі кожухів, елемент антисуспільний“ — писав М. Драгоманов ще 1870 р.¹⁾ І тут се можна повторити ще з більшим натиском, бо й досі не перевелось подібні думки своїх і чужих істориків, а вище наведені пісні можна назвати типовими доказами.

V.

Тепер насуваєть ся питання про те, скільки історичної правди в сих піснях, спеціяльно в Марусі Богуславці, що доторкає самих подій? Полон і неволя — се дуже болюча сторона нашої бувальщини. Про національну вагу сих обставин говорено вже попереду і ми тут не станемо малювати образа всіх татарських та турецьких нападів і їх полонів, часом величезних своїми розмірами. Важ-

¹⁾ Розвідки М. Драгоманова, I, ст. 26.

нійші дати до сього зібрані в поясненнях Антоновича й Драгоманова до „Історичних пісень“, куди відсилаємо читачів. Особливо радо брали Татари молодих дівчат (1288 р. самих їх 21.000), бо сей товар добре платив ся на орієнтальних торговицях. Протягом більш як пів тисячки літ жузулманський сьвіт пожирав рік-річно тисячі Українців обох полів. Не багато кому вдалось утекти або викупитись із неволі і повернути в рідний край; величезна більшість зміцняла численно своїх національних ворогів. Мушци уживано головню до тяжких робіт, особливо до служби на галерах, жінок до домашніх послуг, а кращих брано в гареми. Розмірна суспільна воля у Магометан, особливо у Турків, доводила часто до того, що невільник, приймаючи їх віру, доходив до високих становищ, і в гаремових невільниць бували нерав законні жінки визначних Турків, або й без того мали сильний вплив на них. „Всі вони радо набувають полонянок звідси (з Криму), з якими опісля женять ся, зрештою без присилування і примусу“... говорить сучасник (М. Литвин)¹). Се належить головню до Турків, Персів, Арабів й ин. Татари найбільш із них визначали ся аристократичністю, і то, звичайно, знатні лише, а не простий люд. Із християнками женились і ті радо (один із ханів мав жінкою дочку византийського цісаря), одначе вивід походження одного з ханських родів, Чобан-Герейів, від невільниці-Польки був достаточною причиною непопулярности сього роду серед Кримців²).

За те межі низшими татарськими родами і Турками багато мусіло бути таких невільниць-Українок, що вазнали кращої долі як правні жінки, або як улюблені та впливові наложниці. Про скількість їх годі говорити, до того хібує нам жерел; одначе про те, що Українки цїнились між Турками, сьвідчить найкраще се, що протягом XVI—XVIII ст. аж три Українки були правними жінками найвищих достойників магомеданського сьвіта — турецьких султанів.

Найславнійша з них була голосна Роксоляна, жінка Сулеймана I, про яку історики годять ся тепер, що була Русинкою (Rossa, Roxolana, тур. Рушен). Дехто старав ся докладнійше прослідити її походжене; одні мали її за попівну з Рогатина,

¹) Мемуары къ исторіи Южной Руси, ст. 20.

²) Смирнов, Крымское ханство, ст. 498 і дальше.

иньші ві Стрия¹). Невільницею дісталась у султанський гарем і приєднала для себе особливу ласку султана. Мала бути не так гарна, як мила та розкішна. Турецьке її імя Хурреж означає стільки що „весела“ і се певно показує на її вдачу, задля якої вдобула вона ще одно імя Хассекі, себ-то „перша зпоміж коханок“. Серед сучасників ходили правдиві легенди про неї. Між иньшими й та, що вона невольницею утратила, разом із красою, султанську ласку, одначе вмiла якимись чарівними напитками розбудити в нiм на ново пристрасть до себе. Султан не лише дав їй волю, але й оженив ся в нею. То було десь коло 1530 р. Від тоді входить вона в круг двірської політики і вплив її з літами зростає, особливо від 1541 р. Вона старалась забезпечити наслідство султанства своєму синові Селимові й тому ворогувала з иньшими членами родини султана. Інтригами довела до того, що султан покарав смертю власного сина і двох везирів. Умерла 1558 р. і дістала пам'ятник, що й досі стоїть, як і мечет, збудований нею²).

Українкою з низького роду була також жінка Османа II (поч. XVII ст.), навивала ся Мілікля. Малою дісталась у неволю, виросла у везира Мурата, опісля у кiфлар-аги Мустафи, який дав її волю. Султан, побачивши її, закохав ся в ній й оженив ся тому, що вже була вільною. Вона мала бути незвичайно вродлива (Іст. пісні, I, 237).

Також Осман III мав Русинку за жінку, що визначилась великим богомільством, розумієть ся магометанським. Умерла в півній старості 1766 р. (Тамже).

Ся обставина, що аж три Українки були султанками, се ясний доказ на те, що невольниці-Українки мали значну пошану на Сході. Звісно, про долю поодиноких із них при всяких низших достойниках мувулманського світа — історичні пам'ятки мовчать³).

¹) Іст. пісні, I, 236—7; Szajnocha, Dzieła, II, str. 352; Hammer, Gesch. des osm. Reiches, III, 228 i passim.

²) Гаммер говорить (Gesch. d. osm. Reiches, III, 254): »Пам'ятник сеї Русинки серед цiсарського міста, се далеко яснiща пам'ятка ворожки, аніж та статуя на гіпнодромі грецького Константинополя, котра написом своїм ворожила, що Русини опанують колись місто«.

³) Польський історик XVII ст. Коховський оповідає, що в хана Іслам-Герей була в великих ласках невольниця-Українка, головно тому, що вмiла виробляти добрі напитки. Коли Іслам-Герей зірвав з козаками, вони підмовили невольницю і ся отроїла хана (Annalium Clmacter III, 257). В Бахчисараю показують грiб невольниці хана Кірим-Герей, що була Українкою або Полькою.

Сей мотив, що повторяється в кількох піснях, про неохоту невольників вертати назад у рідний край — історично вірний. Досить буде пригадати оповідане Величка про похід Івана Сірка у Крим 1675 р. Він забрав у неволю 13 тисяч людей, між ними було сім тисяч таких, що давніше попали в татарський полон; ти велів Сірко вертати ся на Україну, та три тисячі зпоміж них сказало, що вони в Криму „м'ють уже свої ос'їдліска и господарства и ддятого тамь лутше соб'ї желаютъ жыти, нежели въ Русь, ничего своего не имущи“. Розлючений на се Сірко казав їх безощадно вирізати, а над їх трупами мав промовити: „Радше спить тут до страшного суду Божого, аніж маєте множити ся між бусурманами на наші християнські голови молодецькі!“ (Літопись, II, 377—7).

Тепер само собою насуваєть ся питанє, чи думи про Марусю Богуславку не належить прикласти до одної з висше згаданих султанок-Українок? Таке приложєне само напрошуєть ся, тому деякі з тих, що занимали ся ближше нашою думою, робили в Марусі Богуславки султанку і самі навіть видавці „Історичних пісень українського народа“ склоняють ся по троха до сеї гадки. Коли одначе приглянемо ся ближше питанню, то побачимо, що таке авансованє Марусі Богуславки оперте лиш на чистій і довільній комбінації, головню на тій основі, що Роксоляна мала бути попівна в дому. Дума не дає до того ніякої підстави. Тут не сказано нічого про те, щоб Маруся була чистю жінкою, навпаки, все говорить ся про неї „дівка-бранка“. Хто був сей „пан турецький“, також годі знати і нема причини мати його за султана, коли він міг бути яким-будь башею або що. І саме держанє і віддаванє ключів від в'язниці показувало би, що тут не маємо султана, але щось низше. Так само невідомий в історії факт визволу сімох сот козаків якою будь жінкою.

З того виходить, що дума про Марусю Богуславку своїм загальним характером, підкладом і кольоритом подій відповідає історичній дійсности, особи-ж і факти можуть бути цілком неісторичні. Кажемо „можуть“, бо ще не мусять; такий визвіл невольників, певно не семи сот, але меньше, міг дійсно статись у якого баші, при помочи його жінки чи любовниці. Бєть і третя можливість, що особи і події взяті з тих мотивів, що переходять від одного народа до другого і в кожного прикрашують ся своєю національною закраскою, себ-то в т. зв. вандрірних мотивів.

VI

Народня історична словесність найбільш оригінальна зі всіх иньших галузей. В основу оброблення пісень і дум лягло багато дійсних фактів. У тих піснях і думах, що затратили ся і не дійшли до нас, мусіло бути ще більше історичної правди, та вони гинули в міру того, як забувала ся пам'ять про самі факти.

З тих, що дійшли до нас, можна-б вибрати половину таких, друга-ж половина лишé своїм обробленем більш або менш оригінальна, а головна їх будова основана на т. зв. міжнародних вандрівних мотивах. Сюди належать такі думи як „Буря на Чорному морі“, „Вдова і сини“, „Брат і сестри“; пісні як „Байда“, „Коваленко“, „Роман і Олена“ й иньші. Всі вони мають анальоґічні оброблення в західно-європейських, західно- і південно-слов'янських народніх словесностях, про які тут не місце говорити. Що до думи про Марусю Богуславку, то як ми не зважились признати її чисто-українською у зложенню й обробленню, так тяжко признати за нею якийсь вандрівний мотив.

Видавці „Історичних пісень“ ясно зазначають, що в иньших слов'янських піснях подибуєть ся лише далека анальоґія в темою думи про Марусю Богуславку. До таких належить моравська пісня про полон брата і сестри, де сестра при помочи другої невільниці упоже Турка, бере ключі і визволяє брата (Іст. пісні, I, 239—40). Між болгарськими піснями бачимо анальоґію про потурчену жінку в пісні про Ханку Щипянку: Брат хоче викупити сестру, вона йому відписує:

„О мили брате Ібраїмъ!
 Немой си куки продавай,
 Немой си тимаръ заложу,
 Ясь сумъ си вбра менала;
 Си имамъ три мѣшки деца¹⁾).

В иньшій болгарській пісні брат намовляє сестру, жінку Туркову, щоб утікала. (Тамже, 306).

В сербо-хорватських піснях бачимо теж доволі далекі анальоґії. В циклю про Кралевича Марка бачимо Кралевича в темниці азацького короля. Він порозуміваєть ся з його дочкою і просить,

¹⁾ Болгарски народни пѣсни собрани одъ брата Миладиновци, Загреб 1861, ст. 190)

щоб випустила його з неволі. Король не вважає на прохання своєї дочки і хоче держати його дев'ять літ у темниці. Кравевич просить у дівчини паперу, щоб написати лист до матері:

„Нек продаје земље и градове,
Нек продаје, нек за душу даје“...¹⁾

Сього Кравевича визволила з арабської неволі, де він пробував сім літ, теж дочка короля, просячи Марка, щоб узав її за жінку:

„То промисли Арапка пьевојка,
Промислила, да се кунем ньојзи:
Једно вече бјеше омркнуло,
Отвори ми од тавнице врата,
Изведе ме из тавнице, мајко,
.
.
.
Донесе ми сабљу оковану;
Отале се доватисмо коња
И одосмо кроз земљу арапску.

Але за те, що була „вона чорна а білі зуби“ мала, Марко став її голову. (Тамже, ч. 63). У вязниці сидить також Шцъпан Якшич і не хоче покинути християнської віри. Пазарський паша вводить дочці своїй Хайкуні прибрати ся гарно, пійти до темниці й обіцяти йому своє серце за потурчення. Одначе цілий плян перемінив ся, Якшич утік із темниці при помочи Хайкуни і взяв її за жінку. (Тамже, ч. 94). Подібно теж визволяє Турчанка Стояна Янковича і сей женить ся з нею. (Тамже, т. III, ч. 21, 22). Один варіант про сього Янковича навіть ще ближший до Марусі Богуславки. Турки взяли в неволю Янковича вже жонатого й Іллю Смілянича. Вони на око потурчились, одначе волі не мали. Одного разу говорить Смілянич:

„Ој Стојане, да мој мили брате!
Сутра јесте петах турски светац,
Цар ље отиць' с Турцима у шетњу,
А царица с булама у шетњу;
Вець ти кради кључе од ризница,
Ја цју красти кључе од арова,
Пак да пуста блага награбимо,
Да узмемо два добра коньца,
Да бежимо у Котаре равне
Да гледамо робље неробљено,
Да љубимо лице нелубљено“. (Тамже, ч. 25).

¹⁾ В. С. Караджич, Српске нар. пјесме, 2 вид. II, ч. 64.

В одній пісні дівчина Хайкуна дає ключі Радоїцу і сей выпускає товаришів із темниці; в иньшій мила перебираєть ся за вояка і визволяє милого (тамже, ч. 49, 51); в иньшій знов чинить се сестра з братом¹⁾.

З огляду сих далеких аналогій і паралелів²⁾ видно, що думу про Марусю Богуславку, хоч має деякі відгуки в иньших словянських народніх словесностях, усе таки може вважати оригінальним українським твором. Основою при твореню міг бути і вандрівний мотив, хоч імовірніше, якийсь дійсний випадок, навіть і малих розмірів, міг послужити скелетом до утвореня думи. Про се українське жерело й обробленне свідчить ще й те, що сказано висше про зверхню форму думи. Твори на позичені мотиви переходять ся звичайно більш заокруглені в обробленю і тому довше переходять ся; пісні-ж основані на поодиноких дійсних подіях затрачують ся часто рівночасно, як гине пам'ять про саму подію, чи інтерес для неї. Коли-б отже дума про Марусю Богуславку була вложена в приводу історичного факту, то се по части поясняло би, чому вона не заокруглена: або менше цікаві частини забулись, або дума не набрала ще остаточного уформованя, не перейшовши в устах співаків сеї дороги, яку переходить у ріці гірський відлам скали, заким стане гарно обточеним каменем. Коли-б навіть прийняти в основу думи позичений вандрівний мотив, то тоді вона набирає ще більше оригінальності й індивідуальна творчість її першого українського складача виявилась би ще краще. Всі аналогії в чужих літератур занадто далекі, щоб се була звичай аилиш перерібка, як прим. дума про бурю на Чорному морі. Остаточно можливо й те, що властивого жерела нашої думи ще не знайдено і воно знаходить ся в літературі чужих народів, одначе, доки не маємо ще сеї певности, мусимо прийняти одну з двох висше висловлених евентуальностей.

Коли вже мова про утворене думи про Марусю Богуславку, виходила-б може потреба порушити питання про те, хто складав історичні думи. Про се вела ся колись суперечка між ученими, в якої остаточно виявило ся, що теорія д. Житецького про цегковників та шпитальників, як авторів дум (op. cit. 157), сильно

¹⁾ Hrvatske narodne pjesme. Matica Hrvatska III, ч. 23.

²⁾ Не маючи під рукою всіх збірок словянських пісень ми не могли підшукати більш паралелів.

захитана, коли вже не цілком збита. І дума про Марусю Богуславку промовляє також проти сього погляду. Тон і дух її нічого не має спільного ані з церквою, ані з шпиталем, ані зо школою. Вона навіть, можна сказати, вільнодумна, хоч багато говорить ся тут про християнство. В її основі більш людського психологічного мотива, ніж релігійного; сей останній служить більше для декорації й настрою. Хто саме був творцем сеї думи — годі говорити; що він одначе належав до козацької верстви, се ймовірно.

Думу про Марусю Богуславку записано всього два рази — знак, що вона затрачувалась серед народа, а приліпка її частин до особи Івана Богуславця показувала-б на причину сеї прояви. Коли приймемо думу про Івана Богуславця за автентичну, то musimо при тім признати, що вона утворена пізно, не раніш половини XVIII ст. Її тон і напрям уже дійсно шпитально-церковний, бо козацтво й народ жили вже серед ниньших політично-національних умов, а історична поезія ставала чим раз більше обмежуватись на сліпих старців. Вони й приправляли пісні церковними мотивами. Маруся Богуславка не надавала ся до моралізаторських цілей, отже прищиплено частину з неї, найблизшу новому тонові, до иньшої теми, яка далеко менше моральна, за те має більш християнської ревности.

Висока поетична вартість думи про Марусю Богуславку звертала на себе увагу письменників зараз від тоді, коли її вперве оголошено (1856). Особливо поети радо брали ся за сю тему і під сею новою творчістю „дівка-бранка Маруся попівна Богуславка“ переросла ті невеликі розміри, які бачимо в думі; фантазія поетів вивела її з тісного кружка індивідуальности на широке національне поле. Маруся Богуславка стала ідеальною жінчиною, національною героїнею.

Чи стать Марусі виграла на тім, чи втратила — будемо говорити при кождім новім обробленю окремо.

VII. Поема Е. Згарського.

Шість літ по першій появі Кулішевого запису думи про Марусю Богуславку вийшла у Львові книжечка п. в. Маруся Богуславка, поема Євгенія Згарського¹⁾. Щоб бачити

¹⁾ Львів 1862. Типомъ Института Ставропільського. Цѣна 30 кр. в. а. Ст. 54, 16⁰.

спосіб використання народніх мотивів у цього поета й інших, подамо поперед зміст його поеми.

Татари і Турки напали на Україну, палять, ріжуть, беруть у неволю. Місто Богуслав знищено. Між полоненими була й богуславська попівна, якій прийшлося би взнати всіх терпінь походу, як би не баша, що задля краси забрав її для себе. Матір' її забито, батько, Бфрем, поховавши жінку, коротав у жалю свій вік.

На березі Чорного моря стоїть замок баші з в'язницею. Тут сидить триста козаків, що попались у неволю підчас одного походу, уганяючись за здобичю. Тяжка була їх доля, та

...козацький дух твердий, несорний,
Хоть би рубав, усе моторний (ст. 6).

Тож у темниці йде жива розмова. Тимко Гулак бачить у тій неволі кару божу:

Що як добич у Турка взяли,
Ми першу пайку, як годить ся,
Попаи на Божее не дали,
Тому те лихо становить ся (ст. 7).

Кпить собі з того козак Голота,

Зайдисьвіт, що ачей ніколи
І не згадав о добрій доли.
Носив він бурку з околота,
Шалу діраву, вітром підбиту,
Тонку сорочку, бодачем шиту.
І куди ступить, то гуляє,
Всюди му вітер продуває (ст. 9).

Всі похваляють Голоту і сміхи-жарти ллють ся немов у шинку. Лише один козак, Тишко попович із Богуслава, сумує. На запит товаришів, „чи не набрав ся джуми“, відповідає він:

„Ой не джуми, а розуму.
Добре піп, отець мій правив:
Не цоростай, сину, в думу,
Щоби-сь віку не позбавив,
А я вітця так не слухав,
Всїдлав коня, та й на волю,
Ледви шаблюю зворухав,
А вже-м попав у неволю“ (ст. 13).

Товариші просять його, щоб засьпівав їм думу. Сей сьпіває про недолю України від Турків. Рівночасно ходять по огороді башеві бранки.

Помежи ними найкрасша бранка
Із Богуслава попадаюнка (ст. 17).

Ваша любить її, хоче мати жінкою, під умовою щоб покинула християнську віру. Маруся одначе на се не годить ся. Ходячи по огороді в задумі, чує братів сьпів. Раб поясняє її, хто сидить у темниці. Тоді зродилась у неї постанова, щоб сих невільників випустити на волю.

Над курганом коло Богуслава молить ся народ; між ним молить ся й старий піп Ефрем та думками завдає собі жалю. До нього приступає якась чужа жінка та сповіщає його про доньчину долю:

Поїхала віддаватися
Твоя дочка за поганця,
За поганця-бісурманця... (ст. 33).

Плян Марусі дозрів уже. Баша дуріє за нею, то смерть її задумує, то стає ласкавим мов ягня. Марусі приходять на думку рідні сторони й люде і пригадує собі, що саме приходить Великдень. Ся пригадка дуже болюча для неї:

„Ратуї мене, міцний Боже,
Пречистая Діво!
Одним доля пійшла право
А мені у ліво.

Дають страву, дають шати
Турки бісурмане,
Кажуть віру понехати,
Вірити в погане.

Споможіть мя усі сьвяті
До такого діла,
Щоби швидше смерть понесла,
Ніж віру зломила“ (ст. 37).

В поганого баші віра
І любов погана,
Моя доля чиста, щира
Не для бісурмана.

Ой устелю я устелю
Єму сльобне ложе,
Звеселить ся, зачудуєсь
Ціле Запороже (ст. 42).

Серед нічних любощів з башею навертає Маруся розмову на козаків-невільників і дізнаєть ся, що ключі коло баші — саме від темниці, а нещасних земляків жде незабаром смерть. В неї „васьвітили ся очиці, наче у лютої вовчиці“, спогадала напад на Богуслав і зі словами: „Погана віро, гинь, собако!“ — заколола башу. З ключами вибігає і велить усім йти башу ратувати, а сама відмикає темницю й говорить до перестрашених козаків:

„Ой не будьте так лукаві!
 Мені щирю віру дайте,
 Скоро пута ізнімайте!
 Я від баші втікла бранка,
 З Богуславля попадянка.

Чи знаєте, що сьогодні,
 То субота великодня? (ст. 48).

На те козаки поскидали свої окупи і стали рубати Турків, накінець підпалили замок. Серед боротьби гине й Маруся, її заколює невольниця-супірниця Саді,

Одна бранка, перекиня,
 Що то віри віддуралась,
 Стала жити як Туркиня (ст. 39).

Смерть її так розлютила козаків, що знищили та зруйнували все до чиста. Марусю Богуславку поховали козаки на ріднім степу. На її могилу приходить молитись і плакати старий батько Ефрем, що став жити милостинею.

Ось короткий зміст поеми. З нього видно, на скільки й як покористував ся Згарський козацькою думою. Вона дала поетови лише найзагальнішу основу до цілком окремої, оригінальної композиції. В думі ціла акція обмежена на величню сцену в вязниці, коли приходить до неї Маруся; тут же розбито акцію на пять окремих широко розснваних сцен, що зі змістом думи майже ні-вчим не сходять ся. Події коло Богуслава видумані цілком, так само видумана сцена в темниці серед козаків, а все иньше або також видумано, або прикросно до нового плану. Сама героїня лише з імени подібна до Марусі Богуславки. Згарський поступив тут собі так, як зробив складач думи про Івана Богуславця: треба нової композиції, бо Маруся в думі не виходить на християнську мученицю. Се привело автора до того, що велів Марусі бути не лише ревною християнкою, але й попросту плутатись

у теологічних роздумованнях; для мотивованя всадив у темницю її брата, зробив із неї зрадницю й убійницю, присилював її вмирати і т. ин.

Що в того вийшло? Наслідком того — невдатність цілої поеми. Що правда, перший історик української літератури зове її гарною¹⁾, одначе ми не можемо за нею признати майже ніякої поетичної та літературної вартости. Читаючи поему Згарського, маємо дивне вражіння, що тут помішано трохи народніх елементів, дещо зі старо-римського, багато з християнських „житий-святих“, ще підкріплено сучасним патріотизмом, дуже блідим, та вкінці підсолено піби-гумористикою. У нас не ворухить ся ніяке чуте, коли читаємо сю поему (річ конечно для доброти поезії), штучність, холод, неприродність — так і віють із неї. Козаки вийшли цілком не такі, як думав автор; се не герої з завзятем, думкою та гумором, лиш якісь кльоуни чи щось подібне. Так звана мораль поеми далеко низша ніж у думі, до мотива християнської ревности був автор змушений додати ще родинну прихильність для брата.

Коли додамо до того невеликий поетичний талант у автора²⁾, дивну нераз наївність у словах і образах³⁾, нечисту мову, то й будемо мати погляд, як нераз живе попеліє під пером деяких авторів.

Нема сумніву, що головний мотив поеми взяв Згарський із Кулішевого запису думи про Марусю Богуславку. Єсть навіть підстава думати, що Згарський перед „Записками“ Куліша ніякого иньшого збірника історичних пісень не знав — ані збірника Максимовича, ані Мотлицького. В поемі взагалі малий лише відгомін народньої поезії, а й те, що подибуєть ся, взяте із I т. „Записок“ Куліша, де крім „Марусі Богуславки“ була ще дума „Плач невільників на каторзі“, „Поєдинок козака Голоти в Татариню“,

1) О. Огоновський, Історія літератури руської, т. II, ч. 1, ст. 319.

2) Лише в устах Марусі подибуємо кілька поетичних зворотів, більш ніде, а дума Тишка дуже невдатна, не то що в Шевченковім »Невольнику«.

3) Прим.

Виніс в чисте поле
Вкопав яму та й заплакав:
»Прощай, моя доле!
Нехай тобі буйний вітер
Звонить в сухі буки,
Нехай тобі засьпівають
Ворони та круки« (ст. 5).

„Буря на Чорному морі“ та „Утеча трьох братів із Авова“. Із тих усіх дум бачимо сліди в поемі Згарського.

VIII. Оперета І. Левицького.

Рік 1875 приніс нашій літературі друге оброблення Марусі Богуславки, а се „оперету“ Івана Нечуя-Левицького¹⁾, який у перерібці пійшов дальше Згарського.

Короткий зміст „оперети“ такий: Річ діється в XVI віці. У сотничихи Насті Богуславихи веліле; її дочка Маруся віддасться за козацького полковника Висиля Тетерю. Серед танцю-забави нападають Татари й беруть у полон Марусю (1 дія).

Другого дня збирається козацька рада і, хоч був тоді мир із Турками, ураджено пійти в похід, проти волі гетьмана Томила; гетьманом обрано Ярему Байду. За козаками пійшла Настя Богуславиха, присягаючи пімстити ся на ворогах (2 дія).

На березі Босфора стоїть двір Юсуфа-паші, теперішнього чоловіка Марусі Богуславки. Вона любить свого чоловіка і своїх дітей, та ніколи не може забути своєї матери і своєї України. Найбільша її відрада — самота або розмова з Українками-невільницями. До неї приходить Настя в убранню турецької богомолки і дає себе пізнати. З дочки вона цілком не рада. „Ти жінка нечистого Турка, ворога нашої України, породила отих нечистих Турченят, що може колись сплять не один раз наш Богуслав і продадуть на базарі наших онуків...“ „Прости мені або скарай мене!“ — молить Маруся. „Я потурчилась, я побусурманилась у бусурманській стороні. Я мусіла потурчитись, бо-ж я невольниця...“ Мати хоче порізати онуків, але Маруся собою заслоняє їх. Тоді Настя домагається від дочки, щоб украла ключі від темниці, де сидять козаки, що пійшли були в похід, а самого Юсуфа щоб заколола ножем. Маруся обіцяє усе зробити, але не вбити чоловіка свого і батька її дітей. Тоді мати розкажує дочці про приготовлений близький напад Запорозців на Царгород — і своїми огнистими словами пориває Марусю, що ві словами: „Нехай

¹⁾ Маруся Богуславка, оперета на 4 дії. Київ 1875. Друге видання вийшло 1887 р. у Києві, ст. 79, 16^с, ц. 20 коп.

гинуть мої вороги й вороги України!“ обіцяє стати козакам помічною. Тимчасом стара стає нянькою у Марусиних дітей (3 дія).

У темниці сидять козаки, між ними Байда й Марусин брат Панаас, співають невольницьких дум. До них приходять на сам Великдень Маруся в матірю і дає себе пізнати; та сама сцена, як в думі; потім застелюють у темниці стіл із їдою і квітками, йде жива розмова і сльиви. Тимчасом, коли Турки збирають ся у мечети, Запорожці прибивають до берега, виходять при помочи Насті й Марусі, випускають невольників. Коли хочуть кинути ся на саму палату, заступає їм дорогу Маруся і боронить мужа. Козаки проте забивають його і підпалюють палату. Запорожці сідають на човни, Настя веде й Марусю; але ся вириває ся до дітей. За нею полишає ся і Настя. Яничари прибігають і вбивають Настю, що вмирає радо, довершивши пімсти. Палац увесь у вогни; Маруся не можучи дістати дітей скаче в море (4 дія).

Чи автор сього драматичного твору знав поему Згарського, годі вказати; коли знав, то покористував ся нею о стільки, що подію, описану в думі, розвив ширше й драматично. Загальний плян оперети Ів. Левицького подібний до поеми Згарського, одначе цілком самостійно оброблений, подекуди цілком супротивлено як у поемі. Передовсім не зважував ся автор супроти слів думи „потурчилась — побусурменилась“ — робити в Марусі національну і християнську героїню, як се вчинив Згарський. Усі ті прикмети переніс він на матір Марусі. Але й стільки всього, що тісніше вляжеть ся в думою; поза тим уклад „оперети“ й її характер цілком довірні. Проти виразних слів у думі, що Маруся була попівна, вона тут виходить сотниківною, без батька, хоч у думі згадують ся батько-мати. На жаль „оперета“ Ів. Левицького має так само мало літературної стійности, як і поема Згарського. Вона видимо писана для спенічних ефектів. Відбив ся теж на ній націоналізм автора; Настя — се апостолка сучасної національної української ідеї. Говорить такими словами і про такі речі, як у XVI ст. ніхто не то не говорив, а й не думав. Сей патріотизм Насті посунено до того, що ми бачимо радше якусь напів божевільну фантастку, аніж нормальну людину. Настя-патріотка придушила Настю-матір. Вражине виходить дивне, не скажу, щоб гарне. Маруся більш реальна і відповідає думі, одначе дуже і дуже бліда. Все иньше на другім пляні. Замітити треба, що тут Юсуф-паша — людина добра, не звір-чоловік, як у Згарського.

„Оперета“ написана переважно віршами, зліпленими із найріжніших пісень, обрядових, любовних, історичних дум і т. ин.; де пісень не ставало, там ужив автор прозового оповідання. Виписків із думи про Марусю Богуславку єсть кілька, майже дословних. Мотив до виведення матери взяв автор, як видно на перший погляд, із обговореної вже пісні про матір і дочку в неволі.

Як сказано, літературної вартости сей твір І. Левицького, сам для себе не має і поезії в нім стільки, що в яким відривку народньої пісні (у 1 дії цілий цикл весільних пісень); для нас має він лише історично-літературне значінє, як один із способів перерібки тої самої теми. Що ся сторона „оперети“ І. Левицького не без значіння, побачимо у найближшій розділі.

(Конець буде).

С. Моматівський.

Жертви нашого лихоліття.

М. Т. Симонов, (ум. $\frac{26. XII. 1900}{8. I. 1901}$), С. Д. Ніс, (ум. $\frac{18. XII. 1900}{10. I. 1901}$).

Не влягала ся ще земля на могилі одного з найвидніших діячів наших, Ол. Кониського, як маємо знову дві свіжі могили: 26 грудня минулого року у Лубнях опочив Матвій Терентевич Симонов (Номис), а 28 того-ж місяця в Городні помер Степан Данилович Ніс (Доброніс). Обидва небіжчики належали до старого покоління наших діячів, і хоч діяльність їх ні великістю, ні результатами й не дорівнює безупинній і кипучій діяльності Кониського, але все-ж були вони помітними трудовниками на рідній, убогій діячами літературній ниві, були-б „людьми“ й не тільки на нашому українському „безлюдді“. Сподіваючись, що про Кониського буде ще мова у „Вістнику“, що хтось із земляків зробить широку і докладну оцінку його великої, невсипущої праці (а се тим більш потрібно, що в іменем Кониського звязано багато історичної вартости подій і життєпис його буде разом у деякій мірі історією українського руху за останніх 40 літ), ми сим разом хочемо зняти розмову тільки про двох останніх небіжчиків.

Наче навмисне, а не випадково трапилось, що доля поклала обох небіжчиків наших на вічний спокій мало не в один день, — ніби одного чоловіка поховали. Та й справді, в діяльності Номиса й Носа було багато схожого, не вважаючи на деякі відміни в обставинах життя особистого, професії та інших таких зверхніх ознаках. Почавши свою літературну діяльність мало не в один час,

Обидва були перш усього етнографами і хоч пробували сил і в красному письменстві, але й тут лишилися етнографами, і тут у обох етнографія брала перевагу над артизмом; обидва були глибокими знавцями народної мови, звичаїв і всього народного життя. Нарешті обидва вони після перших досить гарних та вдатних як на молодий вік „літературних проб“ замовкли на довгі-довгі роки — аж до смерти; імена їх майже не зустрічають ся в письменстві за останні часи, і молодші покоління українські хоч і звикли в пошаною згадувати їх, яко „Основян“ — ветеранів нашого письменства, але з іменами їх не звязують нічого виразного, тривкого. Пошана в данім раві межувала вельми близько з забуттем, що почало ся вже за життя небіжчиків. Вельми сумна се доля для письменника, але Номис і Ніс у тому самі почасти й винуваті: занадто вже довго вони не нагадували про себе громадї своїми працями, хоч сили і вдатности до того, здаєть ся, було у них досить... Які причини спонукали їх „поламати перо“ і занехати літературну діяльність, — тепер ще годї дізнати ся, маючи такі убогі відомости про їх життя, які ми маємо; але-ж можна гадати, що причини сього коренили ся не в обставинах їх особистого життя, а в тих загальних причинах, що не одного талановитого письменника українського звели ні нащо, живцем поклали в домовину, або його працю зменшили до minimum'a... Таких жертв українського лихоліття маємо досить і до них безперечно треба залучити і наших небіжчиків.

I.

Матвій Терентєвич Симонов походив із стародавнього козацького роду, що мешкав у містечку Оржиці (в Полтавщині) і писав ся звичайно Симоном. Дід нашого етнографа додав до свого родового прозвища о в і Сimoni перетворили ся на Симонових. Отже, не вважаючи на таку видиму познаку „офіціального обрусєнія“, родина Симонових була чисто старосьвітською: приточивши до українського прозвища великоросійський кінчик, Симонови лишили ся все-ж таки Симонами, Українцями; всі родові традиції, всі звичаї народні твердо заховали ся в тій родині, як про те свідчать писання Матвія Терентєвича, що мають у собі безперечно багато автобіографічних даних.

М. Т. Симонов побачив світ 9 (17) листопада 1823 р. в селі Зарозі, куди вийшли з Оржиці його предки в 30-х роках XVIII в. Він почав пам'ятати себе дуже рано, а р. 1826 вже засадили його за ґраматку, спершу дома, а опісля у замужньої сестри, під доглядом справжнього „шпехтаря“ (інспектора). Спочатку р 1832 малого Матвійка відвезено до школи в Лубні; р. 1835 батько віддав його до духовної семінарії в Переяславі; потім рр. 1840—44 він учився в Полтавській гімназії, а рр. 1844—48 в Київському університеті. Після університета Симонова зараз же послано в Ніжин, де він учив у гімназії російської мови і літератури, а трохи згодом у Немирів (на Поділлі). Залишивши педагогічну діяльність, Симонов перейшов у Петербург на службу в „Государственный Контроль“; служив опісля в „контрольных палатах“ у Пскові, Катеринославі та Житомирі. Коли Лубенське земство засновало своїм коштом гімназію в Лубнях (р. 1873), то на директора її покликано Симонова, і вдруге на педагогічній службі він прослужив аж до р. 1877, коли залишив урядову службу цілком і вийшов на пенсію. Але йому, певне, потрібно було якоїсь громадської діяльності, бо незабаром бачимо його на земській службі — головою Лубенського земства, митовим суддею та головою в'їзда мирових суддів. 26 грудня минулого року Симонов помер у Лубнях, добро своє (37000 рублів) відписавши земству на урядження „лікарського пункту“ в рідному селі Зарозі.

Перші літературні проби Симонова належать до р. 1847 чи 1848 і, як признаєть ся сам автор¹⁾, повстали вони цілком випадково. В той час Симонов тяжко захорував на очі, робити нічого не міг і з нудьги почав списувати олівцем (первісно по українськи) свої дитячі спомини; опісля переклав їх на мову російську, переробив і післав до органа тодішніх славянофілів російських — „Русской Бесѣды“, де в IV-тій книжці за р. 1858 їх і надруковано під заголовком „Отрывки изъ автобіографіи Василія Петровича Бѣлокопытенка“, під прибраним іменням Номис (анаграма фамилії Симон). Коли молодий автор побачив свої записки надрукованими, то се додало йому відваги і охоти до дальшої праці на тому-ж полі, і від тоді він почав писати свої спомини вже „заповем“²⁾. „Отрывки“ друковано далі в „Основи“ за р. 1861

¹⁾ »Разсказы М. Т. Симонова« (Київ, 1900), стор. XV.

²⁾ Ibid.

(кн. 3, 5, 6—7) та „Черниговскомъ Листкѣ“ за р. 1863 (ч. 12). Р. 1859 в збірнику Куліща „Хата“ надруковано Номисове оповідання „Дід Мина і баба Миниха“; далі в „Основі“ за р. 1861 — „Різдвяні сьвятки“ (кн. 3, 5—6) і оповідання „Тітка Настя“ (кн. 4)¹). Р. 1864 в Петербурзі вийшла капітальна праця: „Українські приказки, прислів'я і т. и. Спорудив М. Номис“ з переднім словом „од видавця“. Коли додамо сюди ще статі „Крѣпостное населеніє въ Россіи“ („Основа“ 1861, кн. 2), „Де-що про українське писання і про словозбір К. Шейковського“ („Черниговскій Листок“, 1862, ч. 2 і 3) та „Замѣтки къ юбилейной по случаю 25-лѣтія Лубенской гимназіи запискѣ“ (Київ, 1898)²), то ми вгадаємо все, що появило ся з-під пера Симонова.

„Отрывки изъ автобіографіи В. П. Бѣлокопытенка“ безперечно містять багато автобіографічного матеріалу; се споминки самого автора про свій дитинний вік. Маючи велику вагу для життяпису Симонова, вони разом з тим добре малюють побут і всі обставини життя українського дрібного старосьвітського панства, що не одбігло ще далеко від народа і жило в ним майже однако-вим життям: поділяло його невеличкі радощі і зазнавало однако-вого смутку і лиха від тодішнього соціально-громадського ладу. Патріархальні народні звичаї, просте без хитрощів нових часів життя тогочасне, скрашене в оповіданні нашого автора якимсь теплим, любовним гумором, проходить перед читачем і навіває йому багато споминів про недавню, здасть ся, давнину, що так відмінила ся тепер, вивела ся мало не до останку. Разом з тим Симонов правдиво і вельми вдатно малює психологію дієвих осіб, що стоять, мов живі, в своїй оригінальній, простій, сказати-б — убогій красі... Візьмемо хоч би ту сцену, де списано від'їзд автора „Отрывковъ“ з дому перший раз у школу, — хто з нас, навіть молодих віком людей, не переживав тих самих почувань, що й автор, розлучаючись з рідною домівкою; тієї туги та смутку, що налягали важким, надмірним гнітом, до розпуки близьким, на чисту, вразливу душу дитини, вперше на віку відірваної від рідні і закинутої між чужі люде та суворі непривітні обставини, на ту прикру, далеку від тихого родинного життя „науку“, що й досі

¹) Всі вище поймаєновані твори увійшли в „Разказы М. Т. Симонова“, що видала р. 1900 у Києві редакція „Кіевской Старини“.

²) „Замѣтки“ сі мають вагу для життяпису автора.

ще панує по наших школах?... Зверхні форми, певна річ, відмінили ся, але зміст школи той сам лишив ся, — він і тепер псує дітей, або забиваючи їм памороки, або роблячи з їх протестантів без певного ґрунту проти сучасного ладу, — яких-будь позитивних здобутків і не питає!... Перші шкільні вражіння у „Отривках“ Симонова так майстерно описані, так живо і правдиво, що мимоволі захоплюють читача і нагадують йому багато подібних подій з власного життя. А „Рівдвяні Святки“ — як багато, побіч чисто етнографічного матеріалу, подають вони так само мистецьки описаних сцен з життя, що пояснюють народні звичаї, заглиблюють ся в психологію народа і zarazом блищать справді артистичним виконанням. Описи вечері на „багату кутю“ (дивись начерк „Багата кутя“), або колядування („Святий вечір“) можуть дати багато правдивої утіхи кожному читачеві.

Трохи слабшими здають ся нам Симонова проби в красному письменстві. Він з природи своєї був перш за все етнографом, „битописателем“, тим то його етнографічні праці та спомини, оздоблені прикметами художних писань, закрашені зразками справжнього, невимушеного гумору, й роблять таке глибоке вражіння на читача. Етнографічно цінні і оповідання „Дід Мина і баба Миниха“ та „Тітка Настя“, але-ж — тільки етнографічно. Щоб стати справжніми артистичними утворами, їм багато де-чого бракує, — вони занадто ростягнені, написані мляво, наче напів-сонно, отже й не роблять на читача того вражіння, як попередні твори. Зразу бачиш, що автор ніби вийшов зі своєї сфери, яку опанував цілком, і перейшов до невідомої, де плутаєть ся, спотикаєть ся і йде вперед на-пóмацки. Намагаючись правдиво переказати те, що бачив, Симонов за сими намаганнями забуває про вимоги штуки. Етнограф поборов і задушив художника...

Але не в етнографічних начерках і не в оповіданнях Симонова лежить найбільша його заслуга в українському письменстві і вага усієї його діяльності. Підвалину і центр її становить друга праця, що вславила йменне свого автора і придбала йому популярність не тільки на цілій Україні, а й поміж чужими людьми, що цікавлять ся словесними творами, записаними від народа, — се збірник українських приказок, виданий р. 1864 у Петербурзі під заголовком: „Українські приказки, прислів'я і таке иньше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис“, з передмовою „од видавця“ (сторін має VII + 304 + XVII великої 8-ки).

В основу цієї капітальної не тільки в українській етнографії праці покладено рукописний збірник Опанаса Марковича, відомого етнографа і патріота українського, чоловіка М. О. Марковички (Марко Вовчок). Збірник сей, як у передмові до „Українських приказок“ каже Симонов, мав у собі „з відмінами в пів сотні тисяч або й більш“¹⁾ приказок, що записав сам Маркович, „туляючись по різних сьвітах і Українах“, або постачили йому інші збирачі етнографічного матеріалу²⁾. До записаних в уст народа безпосередно приказок долучено було в збірнику також і ті, що були вже надруковані раніш по різних етнографічних виданнях. До цієї вельми багатой збірки сам Симонов додав ще збірники інших людей, яких згадує в передмові, а саме: Василя і Миколу Біловерських, Богуславського, Волковського, Залюбовського, Ол. Кониського, Косовцова, П. Куліша, Олександра та Василя Лазаревських, Левченка, Миловиденка, Руданського, Дм. Стороженка, Шиманова, Щербака та Яцімирського. Упорядчик, — що сам, а що за підмогою Коховського, Конге і Камінецького, — переглянув і повибирав приказки в усіх сучасних видань українських: Квітчиних „Новістей“, Кулішевих — „Граматки“, „Записок о Южной Руси“ та „Чорної Ради“, Шевченкового „Кобзаря“, в „Основи“, „Черниговскаго Листка“, Київських, Чернігівських та Полтавських „Губернскихъ Вѣдомостей“, збірослова Шейковського та ин. З усього отсього матеріалу склав ся великий збірник, що містить 14339 (не рахуючи одмін) приказок та 505 загадок.

Як бачимо в генези праці Симонова, упорядчик до завдання свого взяв ся вельми старанно і пильно: він не зупинив ся над самим друкованим матеріалом, а скористував ся і недрукованими працями всіх людей, про яких більш-менш відомо було, що вони працюють на етнографічному полі, і вибирав звідусіль, що тільки можна було вибирати. Не легка се була робота: і матеріалу навбиралась сила-силенна, та й взірців на таку працю, — готових, вироблених взірців, що вїби тільки того й ждали, аби їх прикласти до діла, — у нас тоді ще не було. Довело ся Симонову орати цілину, прокладати шлях новим трудовникам на тій-же

¹⁾ »Українські приказки« і т. и., »Од видавця«, стор. I.

²⁾ Горобинський, Дорошенко, Загорський, Камінецький, Крушельницький, Лавриненко, Мокрицький, Мокринський, Дм. Ст. Ніс, Орловський, Панченко, Паламаревський, Підгаєвський, Примо, Анатоль Свидницький та ин.

ниві, виробляючи самотужки метод роботи і систему упорядкування матеріалу та поборюючи інші труднощі, яких було, здається, досить... До того-ж весь матеріал мав він у руках не разом: де-хто зі співробітників прислав свої записи тоді, коли робота над упорядкуванням приказок була вже скінчена і навіть книжка почала друкувати ся, — і впорядчик мусів не раз, не два переглядати цілий збірник, шукаючи відповідного місця новому матеріалови. „Не десять і не двацять разів, — каже він, — проходив я усі приказки, щоб не було оттого неладу... Набадураєш отсе, переглядуючи, приказку, що позавчора або тиждень назад десь була (приказок сила, не день і не два треба, щоб перейти їх); почнеш шукать — і наскочиш на таке, що десь сьогодні чи вчора було; робиш замітку, шукаєш дальш — знову на щось натрапив... Годин через три-чотири так у тебе в голові помутить ся від тої плутанки по картках, що хоч кинь роботу: тут же, карток через п'ять-шість, або і в двох картках поруч натикаєш ся на однакові приказки і сього не примічаєш... кинь же роботу до завтрього або поки одпочине голова — і казать нічого. Кажу, що розуміє добре се діло тільки той, хто над ним сам працював, а найпаче, коли у його була така страшенна сила приказок і одмін, доставались вони йому не разом, збірники були пошиковані по азбуці, або іншим штибом, ніж у мене“¹⁾.

Кажучи коротше, — се була якась надмірна, „каторжна“, як на одного чоловіка праця — отсе улаштованне тисячів дрібних карток в приказками!

Тепер треба ще сказати, яким шляхом ішов у своїй роботі Симонов, якого методу ужив він і як взагалі дивив ся на свою роботу, — тоді виявить ся перед нами і вартість і хиби його праці. Але дамо слово знов самому впорядчикови. „Беручись за виданне приказок, — каже він, — я не дбав, щоб книжка була охочена, як звичне бувають такі видання у сильних, напр., німецьких письменників; щоб тут було і про культу, і про приказки старі і нові, сякі і такі: я добре відав, що для таких книжок треба не року-двох, а віку, та ще й не одного, а багатьох, а тим часом у нас ради сього не зроблено майже нічого-сенько. Я тільки одно мав на меті: щоб книжку видать яко мога скорійше і щоб в неї користи було яко мога більше. Про останнє нічого балакать;

¹⁾ »Українські приказки«... стор. VI—VII.

поспішав же я ради того, щоб був спосіб користуватись ся приказками, або й лаштувати їх до справді хорошого видання — не одному, а кожному, хто забажає; щоб хто збирає отті перли від народу, знав, що є вже, а чого нема; щоб було до чого тудить ся і примірювати“ (тамже, II).

З сих слів видно, що впорядчик добре тямив і наукову, і практичну вагу збірників, і ті вимоги, що прикладає до таких видань етнографічна наука, в той час ще зовсім слаба у нас. Ще краще в тому переконаємо ся, переглянувши самий збірник та звернувши увагу на спосіб розложення приказок, ужитий Симоновим. Перше такі збірники, як отсей, укладали ся вельми не мудро: впорядчик розкладав приказки в азбучному ладі — та й по всій роботі. Такий спосіб для впорядчика найлекший, але кожен в першого погляду бачить, що він цілком не науковий, бо не має в основі своєї нічого тривкого, ніякої певної системи, ніякого ладу, — се чисто механічна робота і про наукову вартість її шкода й говорити. До того-ж така безсистемна праця і для практичного вжитку вельми незручна: одна й та сама приказка, записана в двох місцях, починає ся часто не однаково, не в одній літері, — отже в збірнику сї варіанти стоять далеко один від одного — і нехай той, кому треба, відшукає їх між тисячами інших!... Треба було віднайти иньший спосіб, котрий більш відповідав би і науковим, і практичним вимогам. Симонов зі своїм завданням справив ся, як не можна було краще. Замість „пошикувати“, як він каже, приказки по азбучі, він поклав у основу збірника розложення по речам: спершу у його стоїть релігія (віра, Бог, гріх, піст, совість, молитва, церква, свята, чорт, пекло, чернець, піп і т. и.), далі космографія (світ, місяць, неділя, від льоду до льоду і т. и.), історія і національні відносини (старовина, тепер, Україна, гетьман, Січ, козак, Москаль, Лях, Жид, Циган, Німець і т. и.), соціальні відносини, економічні, людина і ріжні прикмети людські та їх життя родинне, господарське і т. и. Уже в сього видно, що Симонов, почавши з найвищого, після народнього світогляду, абстрактного поняття — релігії, ступень по ступневи, цілком консеквентно і натурально переходить до інших, більш конкретних, і дає цілу картину народніх поглядів на ту чи иньшу справу. Коло кожної приказки позначено, де або ким її записано, проставлено відміни (часом досить численні) і иноді розкрито

народне джерело (анекдот, побрехенька, казка), з якого повстала приказка. Кінчаєть ся збірник вельми старанно укладеним азбучним показчиком до приказок та загадок, щоб улєкшити користуваннє багатим матеріалом, надрукованим у збірнику. Кілька слів від упорядчика ще краще вияснять нам спосіб, якого він держав ся.

1) „Я містив у книжку, — каже він, — усе, що було в збірниках (загадки, шеноти, зацурування, замовляння): все комусь знадобить ся! 2) шиковав збірнину в такі лави, щоб не психольогія була основою, або що иньше письмацьке, а як, на мою думку, огулові користнійш — чи то з погляду одшукування в книжці, чого треба, чи по легкості в читанні, запам'ятуванні; 3) містив одміни, що хоч чим небудь примітні, хоч яким словом, навіть вимовою слова; і 4) містив усе, як воно було записане, не вважаючи, що дешифрація покалічене¹⁾ — пописьмачене, поляшене, помоскалене, — або що писаннє де-яких слів не того штибу, який уживаєть ся тепер в наських книжках: що наське — щирець, а що не наське — про те, думав я, пірано розправлять; а що до писаннє — нехай іде! нехай виявляють ся усї місцеві вимови; колись усе те посудачать — може й книжковому дечому треба буде трошки поруйнувать ся²⁾“.

Ми вже знаємо, якого напруму держав ся Симонов на своїому важкому шляху; згадували й про те, що всю трудноту такого діла, як упорядкованнє кількох десятків тисяч приказок, може тільки той до-ладу зважити, хто сам працював коло такого діла. Не диво отже, що в праці Симонова трапляють ся иноді недогляди, помилки: часом одна приказка містить ся двічі, иньшим разом де-що попало не у відповідне місце. Але яка се все дрібниця в порівнанні до величної праці впорядчика! Не диво отже, що ті, кому трапляло ся писати про працю Симонова, згадували з такою пошаною його йменнє. Автор відомої „Історії руської етнографії“,

¹⁾ Цікаву примітку до сих слів робить Симонов: „Каліч і дуже частенько таки трапляєть ся. Та й не диво! багачько приказок, певно, записано не просто від народу, а з памяти, а память в таким разі робить наче той бик, що, мовляв, куди на вник, туди і тягне; а може хто й тієї думки був, що, мов, як же такому нечупарному, варязкуватому та між письменні люде! Мовчачи огулом, з сього боку треба сторожко приступати до приказок, щоб не хибить і не вважають за наське таке, що воно зовсім не нашої парафії“. Увага ся свідчить, що Симонов критично переглядав матеріял, котрий мав у руках.

²⁾ Ibid. II—III.

славний учений російський Ол. Пипін атестує працю Симонова, як „собрание пословицъ, которое остается до нынѣ однимъ изъ капитальнѣйшихъ произведеній малорусской этнографіи“¹⁾. Симонов, — каже далі д. Пипін, — „багато власної праці положив на те, щоб скільки мога користуванне своєю збіркою улукшити, себ-то — розкрити зміст народного прислів'я в усіх його боків, а сього в такій мірі далеко не зроблено навіть в зібранні Даля“²⁾. В устах російського ученого така хвала заважить багато!... Де-які вади своєї праці завважив і сам Симонов і вияснивши в передмові причини, в яких вони повстали, щиро просить читачів не поремствувати, „оже ся описав, или переписав, или не дописав“³⁾. Тямить він добре й те, що його збірник далеко не вичерпав усієї „народньої мудрости“, — „що є в отсій книзі, — каже він, — то тільки частина того, що є у народа. Де-хто слав мені десятків пять-шість приказок і траплялось так, що в тих пяти-шести десятків три четі, навіть пять шестин або і девять десятин було таких, що в збірниках Опанаса Васил. (Марковича) і иньших зовсім не було. В збірниках Опанаса Васил. і М. Білозерського найбільш приказки з Черніговщини, — здавалось би, що ними уже все повидзьобувано по тих сторонах; одже Опан. Вас. слав мені потім черніговські приказки, д. Камінецький заночував коропські — що зовсім нові були. Виходить, добродійство, роботи — аби тільки хіть! і найпаче на Правобочі, і найпаче оттам, де, мовляв, „сама патока“⁴⁾.

Таким закликком до праці на етнографічному полі до земляків кінчить Симонов своє передне слово до „Українських приказок“. Надії і сподівання сього старшого нашого етнографа по часті вже справилися і взагалі що до праць етнографічних і що до приказок народніх в окрема, — доказом тому суть ті зібрання

¹⁾ Пыпинъ, Исторія русской этнографіи, т. III. Этнографія малорусская. стор. 368.

²⁾ Ibid, стор. 369. Даль Володимир Іванович (род. 1801, † 1872) відомий російський етнограф, лінгвіст і письменник, звісний також під прибраним іменням Козака Луганського; опріч беллетристичних творів видав: »Пословицы русскаго народа«, »Толковый словарь живого великорусскаго языка«, »Картины изъ русскаго быта« та ин. Серед етнографів російських займає видатніше місце.

³⁾ Українські приказки і т. п., стор. VI.

⁴⁾ Ibid., стор. VII.

приказок, що надруковані вже Чубинським¹⁾, Драгомановим²⁾, М. Ф. Комаровим³⁾, Манжурою⁴⁾, Б. Д. Грінченком⁵⁾ та іншими, але ще більше тієї „патоки“ єсть недрукованої. У самого, кажуть, Симонова була вельми багата збірка приказок, які він збирав і після виходу в світ „Українських приказок“: відомо нам теж дещо про збірку д. Роминського, що містить над 30.000 приказок; єсть, певно, і у інших збирачів того матеріялу чимало, — словом, і тепер ще „роботи — аби тільки хіть!...“ Коли появлять ся і сі нові збірники, що певне й матеріялом будуть багатіші, і упорядкованієм догіднійші, то й тоді навіть слава М. Т. Симонова останеть ся непорушеною і за ним завжді буде заслуга впорядчика першого наукового видання українських приказок.

II.

Менш відомі життє і діяльність другого недавнього небіжчика, Степана Даниловича Носа; він поділив трагічну долю многих і многих українських письменників, що мало не цілий вік працювали на ниві письменства, писали багато, а про те ніхто не знає ні їх самих, ані їх творів: вони писали, склали написане в шухлядку і були мабуть чи не єдиними читачами своїх творів. Причина сього лежить у загальному становищі українського письменства, — становищі літературного парії зупиненого в своїй нормальному розрості непереможною силою сторонніх обставин. Спершу чоловік на щось надієть ся, його пориває до літературної праці; він пише, — „а цензура жібєральна все черкає та черкає“... Борсаєть ся, борсаєть ся отак чоловік поміж Сциллою власного потягу до літературної праці і Харибдою цензурних заборон і нарешті приходять до сумного переконання, що хоч рук йому не звязано, та рота щільно затулено... Більш енергічні робітники шукають способу — як би скинути ту навісну повязку і все таки

1) Чубинскій, Труды этнографическо-статистической экспедиции, т. I, Київ, 1872.

2) Драгоманов, Малорусскія народныя преданія и рассказы, Київ, 1876.

3) Комаров, Нова збірка народних малоруских прыказокъ, Одесса, 1890.

4) Манжура, Сказки, пословицы и т. и., Харьков, 1890.

5) Грінченко, Этнографическіе матеріялы, собранные въ Черниговской и сосѣдних съ ней губерніяхъ, вып. I, Чернигов, 1895.

працювати; на иньшого-ж нападає знеохота, кидає він працю, на яку колись покладав може великі надії і замовкає цілком, а коли вже прийде непоборима охота вилити на папір те, що лежить на серці, то написавши — ховає в шухлядку... Муки Танталові мабуть дурниця в порівнанні до тих мук, що новинен почувати такий живцем похований письменник із завязаним ротом, — особливо, коли він справжній художник і творчість — його стихія.. Обставини, що доводять до того, пожерли у нас так багато жертв, — талановитих жертв, надії рідного краю, так дали ся вже нам у знаки, що варто було-б обговорити їх докладно, розважити з усіх боків, співзвати добре причини їх і наслідки, — тоді може, знаючи лихо, знайдемо й спосіб запобігти йому; поставивши діагнов, ачей же відшукаємо й ліки на хворобу...

Степан Данилович Ніс¹⁾ був родом із Конотопського повіту в Черниговщині. Скінчивши університет у Києві, Ніс був кілька літ оператором у Чернигові при „Врачебной Управѣ“, але недовго: загальна реакція, що слідом за „епохою великих реформ“ запанувала в Росії, і спеціальні „мѣропріятія“ що до українства лишили свій слід і в житті Носа: р. 1863 його заслано в Білозерське — місто на півночі Росії, в Новгородщині. Причини заслання, як і того, чи довго йому там довело ся пробувати, ми не знаємо. Можна тільки догадувати ся, що заслано його мабуть чи не за „распространеніє малоросійской пропаганды“, як заслано тоді в тієї-ж причини Кониського і ще де-кого в Українців. Відсидівши призначений термін на півночі, Ніс вернув ся на Україну; на останці оселив ся він у Городці, лікарюючи, де й дожив віку до кінця зберігши свої давні українські симпатії.

Перша літературна праця Носа — оповідання „Хуртовина“ — надрукована була в „Оснoві“ р. 1861; в „Оснoві“-ж появили ся два начерки під заголовком „Людська память про старовину“; перегадом у Києві видано анонімно Носові дві популярно-наукові брошури: „Про хвороби і як їм допомогти“ (1874) та „Ліки своєнародні, в домашнього обиходу і в картинах життя“ (1875); нарешті р. 1897 в збірнику „Складка“, що видав у Петербурзі д. Білиловський, з'явило ся оповідання „Запорожець Абиух“. Отсе і все, що було надруковано за життя автора з його творів, коли

¹⁾ Сі вельми неповні звістки про життя Носа дістали ми від Ол. Я. Кониського.

не лічити ще чисто етнографічних матеріалів, зібраних ним. З передмови Номиса до „Українських приказок“ довідуємо ся, що вкладчиком до Марковичевого збірника між иньшими етнографами був і Ніс; імя його зустрічаємо і в иньших етнографічних виданнях і навіть останніми часами находимо зовсім сьвіжу звістку про численні етнографічні матеріали, що переховували ся у небіжчика¹⁾. Але се далеко не всі ще його твори; те, що виявлено досі сьвітови, становить хіба невеличку частинку в того, що вийшло з-під його пера. Ніс був одним із тих письменників, що, не залишаючи письменства, складали свої писання у власну шуфлядку і переховували їх там до слушного часу... Кілька років назад д. Василь Лукич, діставши певні відомости про недруковані писання Носа, — мабуть від якоїсь до небіжчика близької людини, а може й від його самого, — подав їх у „Зорі“ докладний реєстр. Як довідуємо ся з замітки д. Лукича²⁾, у Носа переховували ся ось які рукописи, зовсім налаштовані до друку. Повісти й оповідання: 1. Данько Грабина від шведського руїнного часу, на 1723 рік. 2. Дві долі. 3. Сон на Багату Кутю. 4. Мовчанів рід. 5. Безталанна. 6. Рокове. 7. На „рубежі“ еманципації волі. 8. Маленька приповідь. 9. Мов заповідяно. 10. Батькова дочка Ясновидівна. 11. Запорожець Абиух. 12. Гриць Чупренко, запорожський найд на Татарву. 13. „А вгадайте, пані, яке ваше?“. 14. Обручники - новохрещенці. 15. Павло Всеядучий (Становий пристав). 16. „Хоч ти, перекотиполе безталанне, посьвідчи про мою смерть“. 17. Огрядна пані. 18. На хуторі у Сидора Корнієвича Репетьки. 19. Ой, Боже наш, Боже, що та любов зможе! 20. Чумацький табір. Ніч на степу. 21. Багата кутя. 22. Про Гриця Мірошниченка. 23. Приповідь цигана Хоми. 24. Евмен Хомич Товстопупенко (родословного дерева римський дворянин). 25. На хуторі у Івана Григоровича Дриги. 26. Приповідь старого Цимбала: „вік прошкандибать — не пучкою перекивать“. 27. Друга приповідь старого Цимбала: „поговоримо, Машко, про людей, а люде про нас ще й більш“. 28. Голуб Турман. 29. Овсійко. 30. На бакші. 31. Он де скарб. 32. Квіт за квіт. 33. Три Добродії і один Підчаший. Драматичні твори: 34. Учений

¹⁾ Кіевская Старина, 1901, кн. I, стор. 1—3 («Документы, известия и заметки»).

²⁾ Зоря, 1894, стор. 505.

сенок, або український Дон-Кихот, Домінус Максим Спіноза (комедія). 35. Ніч на Івана Купала. 36. Бутуз де Лотрига, перший підставний болгарський князь (комедія). 37. Як Мордух плавав у пана на помості (комедія). Окрім поіменованих беллетристичних творів у авторі було чимало всякого дрібязку: причти, приказки, епіграми („шпигачки“), цілі перекази народні, як у „Записках о Южной Руси“ Куліша, оповідання столітнього Запорожця про початок світа, багато творів інших авторів переважно в молодіжні і записки побутового українського життя, котрі Ніс вів від р. 1852, заводячи до їх усе важніше в українському житті.

Вже коли судити по самим заголовкам творів Носа, багато між їми повинно бути вельми цікавих коли не артистичною вартістю своєю, то бодай в побутового, етнографічного боку. Як би вони всі були надруковані, може-б автор показав ся перед громадою зовсім у иньшому світлі... На превеликий жаль, усі ці твори, окрім одного оповідання „Запорожець Абиух“¹⁾, не відомі, і ми мусимо судити Носа, як письменника, по тим тільки, сказати-б, „першим пробам“, що надруковані були в „Основі“, та його популярним оповіданням. Дуже і дуже можливо, що наш осуд, заснований на такій хиткій підвалині, як вельми мала частина творів, ще й до того самих ранніх, буде цілком хибний і не дасть правдивої оцінки ні таланту автора, ні його писань. Але се вже не наша вина.

Перше оповідання Носа „Хуртовина“²⁾ належить до циклу тих, мовляв, фотографій в життя, чи оповідань чисто етнографічного змісту, що наували в 60-х роках у російській літературі і мали свій вплив певно й на нашого автора. Не задаючись нічим великим, автори таких етнографічних фотографій нехитро переказували яку пригоду з життя, малювали якийсь образок, беручи його, як він єсть у дійсности, без жадних прикрас, в усіх прикметах дієвих осіб, в їх мовою, звичками і т. п. Не маючи здебільшого артистичної вартости, такі оповідання мають не раз велику вартість етнографічну, чи побутову, коли автор їх — людина тямуща і знає добре народній побут. А до таких авторів безперечно належав і Ніс. Тим то „Хуртовина“, як етнографічний образок має свою ціну й тепер; зміст оповідання вельми не мудрий:

¹⁾ Надруковане в збірнику д. Білиловського »Складка« (Спб, 1897).

²⁾ Основа, 1861, кн. 5.

два селяни їдуть степом у хуртовину і в нудьги розмовляють про волю всячину: тут і стрілецькі пригоди, і оповідання про вовків та зайців і т. и. Але по-за сям немудрим, занадто буденним змістом така сила етнографічних дрібниць, таке знатте народного побуту, таке багатство спостережень, що навіть фотографічний до наївності спосіб оповідання не відражує читача, — він не занудить ся, читаючи сей коротенький малюнок з життя, а пробіжить його з захватом, хоч артистичної вартости він і не має.

„Людська пам'ять про старовину“ містить два окремі начерки: „Шворин рід“¹⁾ та „Про Конотіп“²⁾ і має характер споминів про старовину, записаних з народніх уст. Вагу такого матеріялу добре оцінила редакція „Основи“, в примітці до першого начерка кажучи між иньшими от що: „Добре той робить, хто з старосьвітськими людьми розмовляє та все стародавнє списує: се він готує на дальші часи скарб такий, що дасть ся не всякому. Багато дечого й не до ладу старі люде плешуть, та все таки треба вислухувати, поки дороге яке зернятко тобі з їх оповідання випаде. Таких зернят єсть доволі у писанні пана Носа, котре подаємо до уваги людям, до старовини охочим“...³⁾ Такий самий характер споминів про старовину носить і надруковане в „Складці“ д. Білиловським оповідання „Запорожець Абиух“. Взагалі одна риса проходить червоною ниткою через усі відомі нам твори Носа — сфотографування дійсного життя, сучасного чи минулого, з усіма його побутовими дрібницями. До більшого автор не береть ся, а свої неблизкучої мети досягає так добре, що писання його можна студіювати, немов якийсь етнографічний запис. Що до популярних медичних праць Носових, то вони написані гарною народною мовою і теж містять багато етнографічних подробиць і виявляють у авторі великого знавця народніх медичних способів. Нам здасть ся, що коли-б видати їх у світ другим виданням, де-що поправивши, то ще й тепер вони були-б вельми користні серед нашої не дуже багатой на добрі твори популярної літератури.

Отсе і все, що можна тим часом сказати про твори Носа; бажаємо тільки, щоб їх не спіткала звичайна для помертних творів українських письменників доля, себ-то — щоб не загинули вони

¹⁾ Основа, 1861, кн. 10.

²⁾ Основа, 1861, кн. 11.

³⁾ Основа, 1861, кн. X, стор. 26.

так безслідно, як загинули вже на віки мабуть твори кількох інших письменників українських (Руданського, Ніщинського, Манжури, Мови, Потебні та ин.). Може в їх знайдець ся де-що цікаве не тільки в етнографічного та побутового боку. Наше письменство не так вже багате на гарні твори, щоб нехтувати писаннями навіть таких безперечно другорядних письменників, як Ніс, не кажучи вже про більш визначних діячів нашої літератури. А способів пустити їх у світ, сподіваємось, тепер знайдець ся досить.

Вже в того вельми неповного огляду життя й діяльності обох письменників, що зробили ми на попередніх сторінках, сподіваємо ся, видко читачеві, чого ми назвали Симонова і Носа жертвами нашого спеціяльно-українського лихоліття. На останці додамо ще кілька слів, в яких видійша стане наша про се думка.

Приглядаючись до хронології творів Симонова і Носа, ми повинні зауважити один вельми цікавий факт: обидва письменники почали свою діяльність в ту епоху, що в Росії зветь ся звичайно епохою 60-х років і визначаєть ся пробудженням широкого суспільно-громадського руху до поступу і волі; внесенне кріпацтва, судова реформа, земська і мійська автономія та инші такі реформи були наслідком того громадського руху. Разом із тим загальним суспільно-громадським рухом проснуло ся і приспане, здавало ся, на віки подіями попередніх часів нашої історії українство. За голосною піснею Шевченка обізвали ся инші співці; слідом за красним письменством починають ся зародки української науки, публіцистики, журналістики („Основа“, „Черниговській Листок“), популярних і просвітних видань для народа, національної школи і т. и. Відомо, як сумно закінчила ся епоха великих реформ: реакція спершу в урядових сферах, а потім і серед суспільства, руйнуванне духа реформ всякими „новелями“, що в поступові інституції вливали новий, невідповідний змістові їх і просто такі шкідливий реакційний напрям і нищили їх найкращі здобутки (вгадаймо тільки реформу земства, переведену законом 12 липця р. 1889, скасованне виборних мирових суддів, обмеженне компетенції суду присяжних і т. и.). В сьому повертанні назад („домой“, як казали славянофіли, хоч в иньшому трохи ровумі) українству випало *privilegium odiosum*: молодий ще український національний рух прийняв на себе перші й найтяжчі удари реакції. Першу

пересторогу українству дав міністерський наказ 8 люця р. 1863; коли-ж в половині 70-х років український рух знов почав прибрати виразнійші, інтензивнійші форми, то мов грим із ясного неба проявлялося нове лихо: царський укав 18 мая 1876 р. засудив українство на смерть цілком. Те лихоліття тягнеться аж „до дне сего“.

Симонов видав свою капітальну працю 1864 р., — саме на початку лихоліття; „Українські приказки“ були останньою його працею для рідної науки, і сталося се не випадково. Ми не можемо навіть в думках покладати, щоб людина, що стільки хисту, енергії, завзяття та широти поклала на першу свою працю, стільки труднот та перешкод усяких перемогла, — тією першою і єдиною працею й задовольнилася та, склавши руки, подалася на хутір „тихо віку доживати“. Звичайно буває навпаки: одна праця веде за собою иньші; чим більш людина робить, тим глибше праця затавляє її в себе, тим більш охоти й запалу надає. Можна було сподіватися, що Симонов обдарував би нашу науку ще коштовнішими працями, та ба! один розчерк пера — і сподівання ті мов дим на повітрі розлетілися, а замість гарної, систематичної будівлі наукових праць, що певне й самому Симонову мріялись, — самі лишень безформенні руїни та одломки!... Отже не диво, що Симонов та й багато иньших з ним забажали хуторного спокою і здалека, скептично, зневірливо поглядали на силкування людей-одиноць, що лишилися самотніми борцями серед тієї загальної руїни... Треба було просто таки нелюдського завзяття і дуже глибокої національної самосвідомості (а де їм було взятися у нас, що ледве-ледве на власні ноги почали спинатися?), щоб не зневіритися в справі, не кликнути в розпукою: „пписі Українае!“... Трохи инакше одбилось лихоліття на діяльності Носа. Перші твори його належать теж до часів „медового місяця“ російської волі; потім 10-літній антракт до половини 70-х років, коли українству трохи було попущено. Після двох популярних брошюр знов антракт і утеча на хутір — „тихо віку доживати“. Але серед хуторного спокою він не кивав працювати цілком: може десь далеко-далеко, в якомусь глибокому закутку душі його тихо бренила надія на ліпші часи, а може така вже велика була у небіжчика „письменська сверблячка“ і він писав без жадної надії. Симонов та Ніс — найбільш яскраві зразки того, як відбилося лихоліття на нашій літературній продукції.

Але те, що з ними — в меншій тільки мірі — трапило ся мало не з усіма українськими письменниками: всі вони почасти жертви нашого лихоліття; всі вони в першу голову на собі відчули його страшну вагу і не дали рідному письменству всього, що могли дати. Вельми цікаво було-б простежити, як лихоліття наше відбило ся на літературній продукції всіх наших письменників і навіть на вартості тих творів, що були написані, бо безперечно, що вартість літературних творів залежить від постійного, регулярного, нормального розвитку, а чи-ж можемо ми про його говорити? Нам здасть ся, що наслідки такого досліду були-б такі жахливі, що ними „перелякати саме б пекло можна“: не знаємо, чи хоч один з наших письменників не заведений був би до того жахливого мартирологу з написом: „пропащі сили!“ Але такий мартиролог конче потрібно зробити: він усім — і приятелям і ворогам нашим — покаже на-очно, що коли ми ще не пропали досі, не вважаючи на незлічимі втрати інтелектуальних сил, то ачеї і не пропадемо вже; коли національне лихоліття, якого жадеи у світі народ ніколи не зазнавав і до віку не зазнаватиме, протягом мало не пів століття не звело нашу націю в могилу, то вона має мабуть якісь великі духові сили в собі і певні зародки до культурного розвитку і поспуну на національнім ґрунті. Та й самим діячам на рідній ниві се повинно додати більш бадьорости, енергії та витривалости...

Поминаючи на сей раз иньші „пропащі сили“, обернемось знову до наших небіжчиків і запитаємо: чи можна-ж сказати про їх, що вони дали своїй рідній країні все, що спроможні були дати і чого від їх можна було сподіватись, і чи не пропащі-ж вони сили, чи не жертви нашого національного лихоліття?...

Сергій Сфремов.

Діяльність Наук. Тов. ім. Шевченка за 1900 рік.

Із справоздання Виділу Наук. Тов. ім. Шевченка, поміщеного в Хроніці (вип. 1 за р. 1901) і предложеного загальним зборам, що відбули ся д. 25 марта у Львові, виймаємо ось які деталі.

Як попередніми роками, так і минулого, займав ся Виділ не тільки чисто адміністративними справами, але й науковими, на скільки вони не були полагоджені в секціях та комісіях Товариства або не дотикали спеціальної фахової справи, лише загальної, що обходила ціле Товариство. Усіх засідань протягом 1900 року мав Виділ 23; значить, пересічно два засідання на місяць. Поперед усього він звернув бачність на докладне веденє рахунків Товариства; далі переніс льокаль Тов. до вигіднішого помешканя, визначивши відповідний чинш за нього до бюджету камениці, і визначив окрему кімнату на канцелярію, окрему на музей і окрему на маґавин книгарні. Через те вискала також бібліотека на обширі, бо попередню кімнату засідань віддано на приміщенє шаф із книжками.

В друкарні закуплено більший засіб нових черенок і нот, заведено електричні мотори до машин, через що придбано більше сили для швидкого викінчуваня замовлених робіт. Попри електричні мотори заводить ся саме тепер також електричне освітленє у всіх убікаціях друкарні, в бібліотеці, канцелярії і книгарні.

В фундаційній камениці треба було робити деякі дрібнійші адаптації, а в найближшій часі мають бути заведені водопроводи, переведена каналізація і має вимостити ся подвірє. Заряд камениці був ведений успішно; її вартість через сплату довгів підносить ся все більше, доходи в неї впливають регулярно, жаль тільки, що доси не прийшло ще до остаточного порозуміня з фундатором і що фонд через те не міг увійти в житє, хоч на тепер він був би дуже потрібний і міг би принести не малий хосен нашій національній справі.

Предметом особливої уваги Виділу був увесь рік бюджет наукових видань, який перевисшав у трое краєві і державні під-

моги, уділювані Товариству, через що треба було оглядати ся пильно за иншими засобами, що покривали-б видатки на наукові видання. Розумієть ся само собою, що в першій мірі причинида ся до того друкарня й книгарня. Бюджет наукових видань на 1900 р. значно висший, як у попереднім році і подрібно представляв ся так: Записки — 9000 корон; Збірники секцій — 5200 корон; видання Етногр. Комісії — 6000 корон; етнографічна експедиція — 1000 корон; видання Археографічної Комісії — 3200 корон; видання Правничої Комісії — 2400 корон; Історична Бібліотека — 1250 корон; Хроніка — 1600 корон; бібліотека і музей — 2700 корон; стипендії, запомоги, наукова репрезентація — 2400 корон; покритє недобору Л. Н. Вістника за 1899 р. — 760 корон; адміні-страція — 5300 корон; разом: 41.250 корон. За ті гроші видало Товариство протягом року 38 книжок і брошур, не вчисляючи відбиток та окремих, неперіодичних видань, які виходили його накладом (прим. Словар до Гомера і ин.).

Бібліотека і музей були також предметом пильного стараня і уваги Виділу. В минулім році закуплено до бібліотеки кілька великих шаф на книжки і розширено — як уже сказано — її льо-каль. По трохи ведено також комплетованє її — особливо в на-прямі історії, літератури, етнографії та важнійших часописей; більш успішне комплетованє її зістаєть ся задачею будучности. Заува-жити також належить, що бібліотека Товариства зростає значно з року на рік в наслідок обмін із численними науковими інститу-ціями як у краю, так і поза його границями.

Для музея Товариства, що починає тепер також зростати в дарів і предметів закуплених Товариством, уставлено окремі шафи і габльоти в осібній кімнаті. Важним збогаченєм його була замовлена Виділом колекція портретів виднійших українських діячів, роботи Ів. Труша.

Хоч засоби Товариства невеликі, уділювало воно з них іще сти-пендії та дрібніші підмоги на різні ціли. В 1900 р. побрали сти-пендії в Товариства: Володимир Гнатюк — 400 корон; Стефан Томашівський — 400 корон; Гриць Гарматій — 200 корон; Олег Целевич — 200 корон; Михайло Бойчук — 200 корон. Крім того виплатило Товариство: проф. Вол. Шухевичови 200 кор. яко част-ковий зворот коштів його подорожий по Гуцульщині; виділовій ді-вочій школі у Львові — 100 корон підмоги, а надто давало дрібні запомоги школі ім. М. Шашкевича і школі вправ у Львові, Руській Бурсі в Новім Санчи і ин. Участникам етнографічної експедиції виплатило Товариство отсі квоти: д. Вол. Шухевичови — 100 кор. (Гуцульщина); д. Олек. Колессі — 100 корон (Угорська Русь); д. Мих. Павликови — 200 корон (перегляд монастирських бібліо-тек) і д. Осип. Роздольському — 200 кор. (Лемківщина).

Тут належить іще зазначити, що крім самого Виділу займали ся деякими справами Товариства окремі комісії, вибрані в його рамени. І так: справами камениці займала ся комісія, аложена

в заступника голови, адміністратора каменниці, інженіра і ще одного члена Товариства з поза Виділу. Справами бібліотеки займала ся окрема бібліотечна комісія, до якої входили три члени Виділу. З кінцем 1900 р. вибрано надто ще музеальну комісію, зложену з трьох членів, яка в будучности має піклувати ся музеєм Товариства.

Не мало заходів докладав Виділ, аби збільшити материяльні засоби Товариства, та zapewнити йому й на будуще успішну діяльність наукову. В тій цілі між ин. вислав він окрему депутацію до намістника і до міністра освіти з просьбою, підвисшити дотеперішню дуже незначну субвенцію державну, що ніяк не йде в парі з коштами накладу наукових видань, та вставити її в постійну рубрику державного бюджету. Депутації ті не принесли одначе користи і до сего часу остало все по давньому.

Добачаючи недостаток українсько-руських шкіл у Галичині, особливо середніх, вінс був минулого року Виділ петицію до Сейму, в якій домагав ся заснованя нової українсько-руської гімназії в Станіславові, де фреквенція учеників Русинів показуєть ся дуже значна. Але на жаль ся петиція остала без наслідків, хоч потреби українсько-руської гімназії в тій місцевости ніхто не заперечив.

Представляючи Товариство на зверха, Виділ брав участь чи то через своїх делегатів, чи через висилку привітних писем та телеграм, у різних культурних святах і маніфестаціях як свого народу так і чужих. І так: З рамени Виділу було вислане привітне письмо адвокату в Чернигові, Ілі Шрагови, в нагоди його ювілею 25-літної суспільної діяльності. З такої самої нагоди було вислане письмо до Всев. Міллера в Москві, а до Омеляна Поповича в Чернівцях, привітна телеграма. За ухвалою Виділу вислано також телеграму на вечерниці Шевченка, які обходили минулого року Русини в Шибрамі (Чехія). Через делегатів було репрезентоване Товариство на трьох наукових конгресах у Парижі в часі всеєвритної вистави, а власне: на конгресі археологів, фолькльористів і лікарів. Так само заступав Товариство делегат в ювілею краківського і черновецького університету і на з'їзді істориків у Кракові. На з'їзді природознавців і лікарів у Кракові була вислана привітна телеграма.

Минулого року були в Товаристві три секції (історично-філософична, фільольогічна і математично-природописно-лікарська) і пять комісій (археографічна, правнична, етнографічна, язикова і лікарська). Усіх дійсних членів було 35; з того належало: до істор.-філософичної секції 14 членів (2 нововибрані), до фільольогічної 10 членів (1 нововибраний), до мат.-прир.-лікарської 11 членів (1 нововибраний). Протягом року вмер 1 член (фільольог. с.), так що з кінцем року було дійсних членів 34. Поодинокі комісії мали таке число членів: археографічна — 12; правнична — 21; етнографічна — 16; язикова — 20; лікарська — 12. На засіда-

них комісій обговорювано організацію робіт і пляни видавництва комісій, які опісля предкладано до затвердження секціям; на засіданнях секцій відчитувано наукові праці, призначувані до друку та дискутовано і затверджувано ухвали комісій. У справах, що дотикали цілої наукової діяльності Товариства або його участі і репрезентації в наукових обходах і з'їздах збирали ся на спільні засідання усі секції. Таких спільних засідань секцій було в 1900 р. девять. Діяльність у поодиноких секціях і комісіях представляла ся так:

1. Исторично-філософична секція мала 12 засідань, на яких відчитано 18 рефератів. Президію її становили: Проф. Михайло Грушевський, директор; др. Станіслав Дністрянський, заступник директора, Степан Томашівський, секретар, др. Володимир Охримович, заступник секретаря.

2. Фільольогічна секція мала 9 засідань, на яких відчитано 12 рефератів. Її президію становили: Др. Іван Франко, директор; др. Олександр Колесса, заступник директора; Володимир Гнатюк, секретар.

3. Матем. природ. лікарська секція проявляла найменше життя в минулім році; між иньшими причинами впливало на се й те, що більша часть її членів була поза Львовом. Вона мала тільки одно засіданє (крім спільних з иньшими секціями). Її президію становили: проф. Іван Верхратський, директор, др. Щасний Сельський, заступник директора, др. Евген Озаркевич, секретар, проф. Петро Огоновський, заст. секретаря.

Між комісіями найчастійше збирала ся правнича; вона мала 5 засідань. Її президію становили: Др. Ст. Дністрянський, голова, др. К. Левицький, заст. голови, О. Весоловський, секретар. Комісія видала два томи „Часописи Правничої“; перший (10 з ряду) редагував др. К. Левицький, другий (1 з ряду в новій серії) редагував др. Ст. Дністрянський.

Археографічна і етнографічна комісія мали протягом року по 4 засідання. Президію археографічної комісії становили: проф. М. Грушевський, голова, др. І. Франко, заступник голови, Ст. Томашівський, секретар. Комісія видала великий том „Жерел до історії України Руси“, (III) який зредагував проф. М. Грушевський.

Президію етнографічної комісії становили: проф. О. Барвінський, голова, др. Федір Вовк, заст. голови, Вол. Гнатюк, секретар. Комісія видала два томи „Етнографічного Збірника“ (VIII і IX) і один том „Материялів до укр. руської етнольоґії“ (III). VIII-ий т. Ет. Зб. редагував др. Ів. Франко, IX-ий Вол. Гнатюк, „Материяли“ др. Фед. Вовк.

Новосформована язикова комісія, мала одно засіданє; вона не має окремих публікацій; її президію становили: Др. О. Колесса, голова, М. Павлик, заст. голови, др. М. Пачовський, секретар. Лікарська комісія, якої президію становили: Др. Щ. Сельський

голова, др. Е. Озаркевич, заст. голови, Гр. Гарматій, секретар, видала оден випуск Лікарського збірника. Усіх засідань в секціях і комісіях було 45, а на них відчитано 30 праць, які і були друквані у виданнях Товариства. Коли порівняємо ті числа з числом наукових сил у Товаристві, то результат вийде користний і може подавати як найліпші надії на будучність. Замітити належить, що Товариство видало минулого року, при неувичайно скупій державній і краєвій субвенції (усього 14.000 корон), 38 окремих книжок у 25.300 примірниках, що обіймали разом 281.200 аркушів друку. В те невчислені окремі відбитки, яких вийшло 34. Разом видало отже Товариство своїм накладом 72 книжки і брошури, які коштували 26.097-79 корон. При більшій підмозі могла-б наукова і видавнича діяльність значно зрости, бо материялів багато і деякі праці мусять залежувати ся роками задля браку більших фондів, потрібних для їх виданя.

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісті і уваги.

„Всеславянин“ із Куликова. Відомий нашим читачам редактор «Слав. Вѣка» запропонував у своєму органі Славянам, аби признали російську мову всеславянською і послугували ся нею в зносинах із собою. Тим чином бажав він поставити місток, по якому російська мова ввійшла би з часом у житє між Славянами і виперла би з уживаня иньші славянські мови. Ми не будемо розводити ся над можливістю такої мрії — хто на стільки «наївний», як редактор «Слав. Вѣка», най в неї вірить — а подамо голос вельми безстороннього і ученого Серба Л. Стояновича в тій справі. Він пише між иньшим у тій же «Слав. Вѣку»: «Житє нас усіх (Славян) нахилиє нас до Заходу, особливо-ж до Австрії та Німеччини. Ціла майже напна торгівля, ввозова і вивозова, вьязеть ся з тими обома державами. Зараз по першій кроці за границею здibuємо ся з німецькою мовою. Тим часом на чім опираєть ся наша звязь із спорідненою, але далекою Росією? Ні торгівлі, ні зносин не маємо ніяких. Деколи впаде до Білграду якийсь російський славист на кілька тижнів в інтересі своєї науки, але в нутрі краю в багатьох місцевостях ніхто ніколи не видів ніякого Росіянина. Ні одному купцеві непотрібна російська мова, а з інтелігенціі як хто навчить ся по російськи, то швидко забуде. В кількох Білградських каварнях можна вправді побачити «Новое Время» або «Ниву», але в середині краю нде. Книгарських зносин нема також ніяких і заки прийде яка російська книжка до наших рук, то треба чекати на неї по кілька тижнів, тай то

найліпше замовляти через Липськ; не згадує вже про те, що мусимо платити за неї 40% або 50% дорожше. Про російську мову в розговорі нема що й згадувати. Я сам заховав до певного ступня легкість володіня тою мовою тільки завдяки зносинам зі славистами, що від часу до часу відвідують Білград. Колиж так стоїть справа в балканських державах, то щож говорити про Славян у Австрії і Німеччині, де німецька мова — державна?»

Наш «Всеславянин» не тратить одначе фантазіяї одержуючи подібні відповіді. Недавню пробуваючи в Петербурзі мав він там відчит на подібну тему. Яке вражінє викликав він на розумних людях, видно зі статі проф. Бодуена де-Куртене, (К р а ж, ч. 7: Z nieprzebranej skarbniicy nierozozumieñ „wszechsłowiańskich“. Z powodu odczytu p. Werguna w „Solnym Gorodku“ 2 (15) lutego r. b), яку подаємо в цілости:

«Я слухав д. Вергуна, «доктора філософії», і подивляв певність себе і відвагу, з якою «Всеславяне» з монархії Габсбургів числять на лицарську і конвенціональну наївність російських читачів і слухачів обох полів, як свѣтських, так духовних, як цивільних так і військових. Я слухав д. Вергуна, «доктора філософії», але дармо сиджував ся спіймати провідну нитку в тій запутаній мислевої тми та репортерської номенклатури. Мої думки відбігали про те з коначности далеко і блукали в ріжних сферах, аж вкінці затримали ся на цілїм рядї вмерлих і живих мислителів та публіцистів, яких науки відбили ся карі-

катурним відголосом у висновках д. Вергуна. Се наведено мене між иньшим на отсі уваги і рефлексії. Історично і льогічно хибна думка, немов би якась запозичена азбука, або якась накинена конфесія мали виключний привідлей на «славянскість». Не тільки в славянському, але взагалі в європейському світі ряди, що борють ся з собою за ріжні «ідеї», втілені в букви і церемонії, се попросту куни слуг і рабів, що чублять ся між собою підшкочувані спадкоємцями римської та византийської захланности. Помилує ся той, хто, думаючи, що «німецька наука» злучила Німців на одну могутню державу, кидає рівночасно громами на «славянську науку» за те, що розділює Славян, замість вести їх до злуки. Непростима льогічна помилка порівнювати всіх Славян, як неподільну цілість, з самими тільки Німцями, або з самими тільки Італіянами. Німці — одно з племен загальної германської сім'ї. Італійці — одно з племен загальної романської сім'ї. Цілий отже германській або романській сім'ї можна протиставляти цілу славянську сім'ю, що розділює ся так, як і обі тамті, на поодинокі племена. Поняте племена чи народа Німців і Італійців може відповідати що найбільше понятю пр. Росіян, Поляків, Чехів, Сербів і т. д. чи то як осібних племен, чи як осібних народів. Доси не чули ми і певно не почуємо ані про все-романську, ані про все-германську мову. Так само правдоподібне повстане одної і одинокої все-славянської мови. Аби могла з'явити ся подібна мова, як мова культури і творчости всіх Славян, мусіли би завмерти теперішні, менше або більше розвигі славянські мови: польська, чеська, сербська і т. д. На те одначе не заносить ся ягось. Але як майже всі інтелігентні Романці (Італійці, Іспанці, Португалці, Румуни і т. д.) присвоюють собі легко французьку мову, як усім майже інтелігентним Германам (Голяндцям, Флямандцям, Даніям, Шведам, Норвежцям і т. д.) не трудно навчити ся по німецьки і по англійськи, так само з часом усі інтелігентні Славяне будуть добровільно познайомлювати ся з російською мовою, яка тим чином може стати ся «всеславянською мовою». Се одначе не потягне за собою — так бодай позволяємо собі догадувати ся — замору иньших славянських мов, а запорука сего — безпереривний ряд мислителів, учених, поетів і взагалі письменників самостійно

творчих не тільки у Поляків, у Чехів і т. д. але навіть у так нечисленних, і з тої причини деякими «докторами філософії» легковажно трактованих народів славянських, як пр. Словінці. Російській мові приготовує історія далеко важнішу ролю, як тільки виключно органу порозуміваня між Славянами. З природи річи, наслідком політичних і географічних умов, наслідком розширення в двох частях світа, посеред двох відрубних культур, мов та мусить стати ся в найближшій будущині одною з всесвітних мов, а передовсім культурно-літературним огнивом у зносинах між Азиею і Европою. Але як всесвітне розширене французької мови не принесло зовсім шкоди иньшим романським мовам, як також розширене німецької і англійської мови зовсім не рівнозначне з замором иньших германських мов, так само — маймо надію — всесвітна роля російської мови не потягне за собою загуби ні польської, ні ніякої иньшої славянської мови».

Такі погляди на російську мову мають учені люди і об'єктивні мислителі. З того видно, що й нашій мові не грозить ніяка смерть, хоч д. Вергун стоить усе над нею з косяю... Та чи порозуміє він сі гадки, або хоч схоче порозуміти по навязаню «торгових сношеній» з Петербургом, Москвою, Київом, і з головачами славянських благотворительних комітетів?

„Мальбург' в похід зібрав ся“. Д. 4 лютого відбули ся загальні збори кийського славянського «благотворительного общества» і голова його, проф. Флоринський знову виступив з промовою, де зачіпас між иньшими і галицькі справи. Очевидно — «сей предмет не дає йому спати». Згадуючи про потребу запомогти Славянам російськими книжками, Флоринський каже: «Найбільш книжок потрібно для закордонної Руси, де провадить ся, як відомо, запекла боротьба поміж прихильниками культурного (!) єднання з останньою Русю та українофілами, себ-то галицькими літературними сепаратистами. Партию, що бореть ся за єднанне з Русю, треба піддержати «извне» і се святый обовязок усього російського суспільства» («Кієвлянин», ч. 38). Д. Флоринський пропонує далі звернути ся до російських видавників, авторів і взагалі «добрых русских людей», аби жертвували книжки на сю спасенну мету. «Мальбург' в похід зібрав ся», та чи вистарчить у його пороку? Навряд, бо су-

«Сільство російське тямить добре, що таке ті «славянськія благотворительнія общества» і знає, що там під сподом «культурного єднання з Славянами» готує ся, кажучи словами «Славянського Вѣка», «поощреніє торговыхъ сношеній»... Може хто й сьому «поощренію» радий буде, але накладати таку пляму на все російське суспільство занадто несправедливо, — се значить зовсім безвинно ганьбити його в очах кращої частини Славян. Справозданне д. Флоринського перший і ліпший тому доказ: голова товариства звертає між иньшим увагу на чималій таки дефіцит у грошових справах товариства. Отже запитаємо, чи можливі були-б дефіцити та й взагалі такі мізерні бюджети, коли-б суспільство спочувало товариству? Проти самої заповоги книжками, певна річ, нічого не скажеш, — се діло добре (хоч знов таки треба уважати й на те, як і книжки), але коли російському суспільству накидають ще якусь боротьбу по-за межами Росії, то ледве чи згодить ся воно на сю зайву вагу: доволі об'єктів для боротьби єсть у него тут на місці, щоб пхати ще свої пальці між чужі двері... С. С.

Нові народні пісні. Між нашими (тай між чужими, вченими була вкорінида ся свого часу думка, що народні пісні вигибають чим раз більше і швидко прийде пора, в якій народ перестане співати свої пісні і творити їх, а повернеть ся до пітучних пісень. На скільки сі думки були безвідставні — про те дало-б ся багато говорити, а ще більше навести доказів проти такої теорії. Вона одно мала тільки за собою: що давні пісні забувають ся; алеж на їх місце приходять усе нові і бояти ся нам цілковитого загину народніх пісень нема чого. Кожда важкіша подія з життя народа, яка дотикає його безпосередно, майже все впливає ся в пісню. Такими подіями у нас було знесене панщини, революція угорська (за Копута), війна пруська, італійська і в Боснії, а в найновіших часах смерть цесаревича Рудольфа, смерть Єлисавети, еміграція і багато ин. Всі ті події полинали по собі сліди в народній пісні — розуміть ся, що тим глибші, чим важкіше і більше зрозуміла для народу була сама справа. Найглибші сліди в народній поезії полинала останніми часами еміграція, головно заморська (до Сполучених Держав, до Канади, до Бразилії). Вона викликала не одну, не кілька, але цілий цикл пісень, до яких

усе прибувають нові. Дещо з тих пісень було вже надруковано у нас в «Етногр. Збірнику» т. V. Багато пісень із сього циклю оголошує тепер американська «Свобода», дещо є в нас ще надруковане, а тепер подаємо осьтут дві пісні з того циклю, надіслані нам д. П. Гуменюком. Першу з них дістав він від Федора Гаврилюка, з датою 30 січня, с. р. із Pleasant Home, другу від Василя Юзика з Assiniboia з Yorcetovna з датою 13 лютого с. р. Розуміть ся, що такі пісні ходять не тільки між емігрантами, але й у нас, у краю.

I.

Вийхав я з Сокиринець,
З воза вихилив ся —
Прощайте ми громадяни,
Може з ким сварив ся?!
Вийхав я з Сокиринець
В девятій годні,
Поклонив ся добрим людям
І своїй родині.
Бувай здоров, родинонько,
І милі камратя!
Бо вже більше тут не будем
Ніколи здиватись...
Бо я їду в чужі краї
За море, за гори:
Заплакав ся, зажурив ся,
Як нігди-ніколи.
Приїхав я в Коничинці
Та став почувати,
Треба нам ся, рідні братя,
З совов розставати.
Вийждікаю з Коничинець.
В десятій годні,
Поклонив ся своїм братям
Цілій Галичині.
»Галичино моя мила!
Мій ти рідний краю!
Як я тебе погадаю
З жалю умліваю!
Будь здорова Галичино!
Земле рідна, Мати,
Годувалась нас маленьких,
Тре ти покидати.
Будь здорова, руска земле!
Там то ти нам мила,
Тепер же ти вже не наша
Іно Палестина.
Будь здорова руска земле!
Ти наша вітцівська...
Тепер же ти вже не наша,
Зісталась жидівська».
Прибув я до Осьвенціму,
Взялисьмо злізати,
Аж тут прийшли два жандарми

О паспорт питати.

»Як маєте ви папшорти,
Будете їхати,
Як не маєте папшортів,
Будете вертати«.
Переїхав н Австрию
На пруску границу...
Обіляли мене сілози
По румянім лицу.
Переїхав пруским краєм
Тай тут роздивив ся,
Тепер мені, руські братя,
Новий світ розкрив ся.
Тут народи всі веселі,
Як пани вживають,
Наші бідні Галичани
Свій край покидають.
Їдуть вони, їдуть вони,
Аж страшно дивитись,
Щоби панам, щоби жидам
Дармо не робити.
Приїхали ми до моря,
Взяли розмовляти:
Не будуть нас жиди, пани,
Більше обдирати.
Посідали ми на шифу
Тай добу стояли,
Матір Божу, Суса Христа,
Всіх Святих взивали.
»Ой Господи Милосерзий
Пречистая Мати!
Не дайже нам Галичанам
В морі потапати«.
Як їхали через море
По кутках плакали.
Все Господа небесного
На поміч взивали.
Позлазили же ми з шифи,
Взяли ся журити.
Щож ми будем нещасливі
В Канаді робити?
Аж тут прийшло панів много,
Взяли ся дивити:
»Не жури ся, Галичане,
Не будеш бідити.
Тут Канада край богатий,
Можеш заробити.
Будеш собі Галичане
Ще й по паньски жити«.
Приїхали ми до міста
Тай колія стала,
Вийшов Михайло Гаврилук
Ми го не пізнали.
Прийшов же я тай до него,
Тай до його хати...
В него в хаті, як в покою,
Не маєш де стати.
Посидів я там у него,
Тай став-ем гадати.

»Пішов би я до Pleiz-homu
Фарми пошукати«.
Прийшов же я до »Pleiz-homu«
Є ту фармів много.
Ходжу, блуджу по пустині
Нема тут нікого.
Побув же я тут пів року,
Тай побудував ся;
Слава Богу найвисшому,
Що я тут дістав ся!
Є ту много Галичанів,
І їдуть завсігда,
Тепер маю коло себе
Довкола сусіди.
Є тут сіна, землі, ліса,
Є ся де подіти,
Коб но Господь дав здоровля!
Коб підросли діти!

II.

Ой з за гори високої
Вітер повіває;
Чого з тої Галичини
Нарід утікає?
А чогож він утікає?
Не має чо' бути,
Ціле літо в панів робить,
Не має що взути.
Ой їхав я через море,
Потім через гори...
Будь здорова, родинонько,
Не верну ніколи.
Ой їхав я, тай їхав я
А в тую Канаду,
Розглянув ся по Канаді,
Тай лишив ся з заду.
Ой пішов я на »В бер крик«
Там фарми глядіти,
Аби я мав притуловок,
Та і мої діти.
Ой пішов я на »Вібер крик«
Тай став, задумав ся.
Тра' було йти до Канади,
Зо 20 літ мавши.
Ой Канадо! вольний краю!
Маєш землі много,
Збавила ти з Галичини
Газду не одного.
Не того ти позбавила
Що тут емігрує,
А того, що в Галичині,
Полями торгує.
В Галичині поле купить,
В банки позалазить,
Прийдуть жиди, хліб заберуть,
А він ледви дажить.
А в Канаді густі ліси,
Буйний вітер віє...

Гад би я ся довідати,
 Що родина діє?
 Виріс же я в Галичині
 Ріжні видав драчі:
 Ходи сюда, родинонько,
 Най ся з тобов бачу!
 Ходіть сюди, сестри, брати,
 Тутки добре жити,
 Не потрібно в Галичині
 На панів робити.
 Ой в Канаді є хліб білий,
 Є молока много,
 Чого дітам не дістане,
 То най просять Бога.
 Як пишете до нас листи
 Не кропіть слезами,
 Котрі скорше тут прибули
 Тепер є панами. *В. Г.*

Про Бурів і з приводу Бурів.

Під таким заголовком написав звісний польський письменник В. Серошевський у варшавській «Prawdzie» (ч. 4 з 1901 р. замітну статю, яку тут подаємо в перекладі.

»Справді той дрібний народець па-стухів і рільників воскресив у наших часах класичні приклади. Їх боротьба з Англічанами, то не Маратон, чудова, але самітна натуга хоробрости; се цілий ряд Маратонів, а в останній часах — ряд Термопіль, де люде із смертю в серці борють ся вже не за успіх, але за певну моральну засаду. Із трийцяти-тисячної їх армії полишило ся 8, кажуть навіть — 5 тисяч, оселі їх зривані з землею, майно зрабоване, стада розігнані, одна третина народу в неволі (вчисляючи в те жінок і дітей, замкнених у славнім «воєннім сховку англійським», на кожного малого і великого Бура припадає тепер 1¹, вправного англійського вояка... Навіть коли-б повстанці побідили, з їх народа лишилась би вже тільки слабенька тіль, яку швидко залляв би наплив чужинців-колоністів, що очікують нетерпливо, коли то їм знов дозволять злетіти на золотоносні країни. А все-ж таки борють ся, намісь жити спокійно, перемінившись в англійських джентльменів. Психології Бура не зрозуміє ніколи Аристотелівський «родовитий раб» і тому то мають вони не тільки серед Англічан стільки... неприхильників. »Чого вони хотять? Чи може англійські порядки, автономія міст, шпиталі, школи, управа рід, фабрики... не ліпші від бурських? Чи Англічане не багатші від них і не розумніші? На що викликають вони своїм упором непотрібну замішанину на

світі, нищать материяльні достатки свої і ворожі?... Як би зважити вистріляні порох і кулі, то показало би ся, що на кожного Бура... і т. д.»

»Справедлива увага: кождий бурський труп коштує Англічан дорожше, ніж коштувало би виховане малого льондонського волоцюги на чесного чоловіка. Шкода, що ще не дорожше! Зі широї душі бажаємо Англії, аби жаден вояк із її двіста-тисячної армії не вернув до своєї вітчизни. Була би се тяжка, болісна операція, але може вирвала би зуби смокови «джингоїзму», що грозить проковтнути саму Англію і перемінити її з часом на Рим Калігулі.

»Доля сприяла Бурам, що перед смертю стали оборонцями незвичайно важного чинника для людськості — ріжнородности її родів і відмін. Творячи їх із незвичайною натугою і терпінєм, вляла природа в їх представителів інстинкт глибокого привязаня до власних прикмет і навчила цінити їх над усі материяльні достатки, ба навіть над жите. І так мусіло бути, бо їх затрата загрожує поважно істнованю людськості. Се-ж немов незвичайно ріжнородні, ніжні, досконало пристосовані до всяких обставин і осередків зварили людськості, якими вона обіймає земну кулю і здобуває її для найвишого вищівіту жити — для свідомости. Півеляция була би страшним банкрутством людськості. Рожка належить безперечно до гарних цвітів, але як бідним видавав би ся нам огорог засіяний виключно рожками! Кожда фамілія, рід і відміна людська мають певні духові відтінки, яких вартости не можемо йтиколи занадто переоцінювати. Може бути, що серед незнаних для нас обставин, серед ряду фізичних або моральних церемій, яких попросту ми не можемо передвидіти, вистрілити власне із незвичайно марного тепер якогось племені пове дерево суспільности, на місце постарілих і вимираючих дубів. Дятого мислитель еполядає з сумом на затрату навіть найгіршого з людських родів, хоч би то були й людожерці з Огнистої Землі. Не належить їх губити, але піддвигати! Станьмо на хвилю на становищі Єгиптянина із часів Рамзеса II. і погляньмо виселеним зором у далеку будущину. Рудобородий варвар, що заселявав яскні Альбіона, дикий, темний, нехлюйний, що послугував ся камінними приладами і одягав ся в звірячі шкіри, опановує трони світа!... Чудо, а радше

мара, в яку не можна повірити!... Вдармо ся в груди і признаймо ся широ: чи знаємо більше про народи, що заселяють розколини Гімалаяів, укривають ся в пралісах Африки або живуть по підземеллях Австралії, (парадоксальна та з кожного боку земля приготує нові несподіванки географам та антропологам. У полуднево-західній її часті відкрито недавно широкий, фантастичний, підземний край, повний глибоких озер, жерел і рік, але покритий з верха яловою і сухою пушею. У дневнику одного телеграфіста, що помер з обезсилена і голоду, якого трупа найдено 1889 р. на телеграфічній лінії порта Дарвіна, є згадки про подібне відкриття, а разом описані під назвою «інкарра» дивні людські істоти, що заселяють той підземний край), як знав старинний Єгиптянин про сучасних йому «Англічан»? І чи погорда тодішнього Єгиптянина до «блих» людий не мала такої самої підстави, як наша до диких народів? Через те отже, що не знаємо нічого, і вже навіть не з доброти, того оружя великих, але з простого вирахування, того розуму дрібних, повинні ми старанно берегти всякі відміни людськості, а тих, що їх нищать, уважати за шкідників у огородах життя, хоч би то були найгарніший оазис в роді левів і слонів... Може бути, що не в Німеччині, не в Англії і Франції, але десь посеред незнаного нам народу укриває ся зародок будиного «надчоловіка», пра в ді вого «надчоловіка», що повинен бути сполученем мудрця, героя і... ангела. З того боку ми противні всяким найбільшим культурам, найчудеснішим винаходам, найкрасним творам штуки, коли вони повстають на трупах народів...

В.

Просьвітні змагання і кабинетні педанти. «Народня школа повинна бути національною. Денаціоналізувати школу — значить відібрати від неї всі живущі зародки, заморити її життя, не давши йому до пути її розвистя». — Такими словами відомого французького ученого і знавця народної сьвіти по всім краінам Левасера кінчає д. С. Р. свою статю «По поводу одного постановлення постьднього Полтавського губернского земского собрания», надруковану в ч. 52 за минулий рік господарської часописі «Хуторянин» (виходить у Полтаві). Мова в статі д. С. Р. про вельми цікаву постанову останнього земського зібрання в Полтавині, — а саме: земське зібрання ухвалило

оголосити конкурс на шкільні підручники, пристосовані до потреб місцевої людности, бо теперішні підручники цілком їй незрозумілі. «Учитель муєть поясняти ученикам кожде слово, перекладаючи його на рідну мову, але часто й сам учитель-Українець, коли зустрічаєть ся з широнародними великоросійськими словами, не тямить їх значіння». Пригадавши всі факти з життя, що доводять потребу окремих шкільних підручників для України, автор додає, що «тільки наука зрозумілою і рідною мовою може поширити розумовий сьвітогляд учнів народної школи і збудити до сьвідомої праці всі їх здібности, що тепер дримають». Факт, що теперішні шкільні підручники тільки утрудняють учням науку, тим то велика заслуга Полтавського земства, що воно звернуло увагу на сю ненормальну річ і бажає її поагодити. Отже не всім ся проста річ здаєть ся такою: наші «охранители» думають инакше. «Кієвлянин» (ч. 349) минулого року з приводу постанови полтавського земства надрукував передовицю, де заявляв, що «земство взялось за дьло не съ того кінца» (а з якого-б треба узятись — часопис не каже) і що взагалі земство не може бути компетентним «въ присужденіи премій, такъ какъ рѣчь идетъ о спеціальныхъ и крайне трудныхъ литературно-педагогическихъ вопросахъ». Нам здаєть ся, що й «Кієвлянинъ» береть ся до діла «не съ того кінца», — ми принаймні не розуміємо, чому земство не може бути компетентним у справі шкільних підручників? Адже-ж земство рішає такі питання не на основі самих тільки теоретичних міркувань, а й на підставі голосів земських учителів, що цілком виразно і недвозначно осудили теперішні підручники. А кому краще й знати справу, як не народним учителям, що на собі несуть усю вагу сучасної шкільної політики, хибної в самому корені? Д. С. Р. наводить багато учительських скарг на трудноту та незрозумілість теперішніх підручників і сьому живому голосу людей, що стоять найбільше до народної осьвіти, належить ся перше місце. Час уже занехаяти кабинетні теорії і домисли та частійш і з більшою увагою прислухувати ся до голосу життя — воно може більше навчити нас, ніж тенденційні теорії людей, що не знають, та иноді й не хотять знати справжнього життя з його потребами і вимогами. Ось і другий голос в справі нар. осьвіти,

з другого кутка України. Комітет тверезості в Житомері обернув ся до уряду з проханем — допустити в читальні при нар. чайних, заснованих комітетами тверезості по селах, книжки і брошури на українській мові. «Разначивши сей факт» «Вольнв» завважає, що проханне комітетів тверезості цілком до речі, бо Українці-селяне не розуміють російських книг і не можуть з них брати потрібні відомости. Український селянин говорить виключно українською мовою; школа не встигне звичайно навчити його російської мови так, щоб зрозуміти до ладу пугачів книжки на російській мові по медицині, технічних наукам і т. и. Тим то велими корисно було-б разом із російськими творами красного письменства допустити в народні читальні і українські популярно-наукові книжки, що більш зрозумілі будуть Українцям («Жубанскія обл. Відомости», ч. 3). Житє кожну хвилину нагадує нам про свої насущні, пекучі потреби, кричить тисячами голосів про себе, а купка педантів, заскоружлих у своїх упередженнях, видумує по кабінетах далекі від життя теорії, рипає за живих людей питання, яких не пам'ять і сам думає зупинити живу течію... Та се ще не велике лихо, коли вони теоріями та особистими міркуваннями тільки й обмежують ся, — гірше, коли такі люде мають спроможність впливати на житє всякими більш чи менш енергичними «м'єропріятями». Тоді повстає напованне принципа: «sic vos, so jubeo», що веде за собою багато прикростей для звичайних собі людей... Шкода й говорити, що принцип сей зможе тільки на деякий час загальмувати справу, але жадним чином не може зупинити її цілком: жива течія хоч пізно та прорветь ся й виїде на волю, полишаючи позаду тих необачних, що хотіли зупинити її, або й ще гірше — топлячи їх у розбухавих хвилях своїх, як винуватців проти поступу і людської волі... С. С.

Атени в Полтавщині. Центр розумового життя України має незабаром перенести ся в... Лубни, принаймні таку думку має корреспондент «Кіевской газети»: «Нашь городь грозить (?) въ недалекомъ будущемъ сдѣлаться «Аѳинами» Полтавской губерніи, так много живеть здѣсь работниковъ духа». («Кіевская газета», ч. 59). Розповідвши, хто саме з «работниковъ духа» живе в Лубнах, автор прихильно описує виставу опери місцевого композитора д. Підгорецького

«Купальна искра» і кінчить свою допись такою «глибокою» сентенцією: «Одна така опера, поставленная гдѣ слѣдуетъ (?) и какъ слѣдуетъ, можетъ распространить прелести (!) Украины больше, чѣмъ десятки NN лвовскихъ изданій «sic». Ми нічого не маємо проти того, щоб Лубни не тільки дорівняли Атенам, але й перевірили їх, — дай Боже нашому теляті вовка спіймати! — Але одну пораду від широї душі дамо д. Лубенському патріоту: «не растекати ся мыслію по древу» і перше думати, а потім говорити. Може він додумасть ся й до того, що львівські видання зовсім не мають на меті «распространять прелести Украины». С. С.

Новий портрет Шевченка. «Русскія Відомости» (ч. 60) подають звістку про новий, нікому невідомий досі портрет Шевченка, що переходить ся в Москві у адвоката д. Кореньова. Кажуть, що портрет сей — намальований власною рукою самого Шевченка; поета змальовано в арештантському халаті на тлі сірого камінного муру. До теперішнього власника портрет перейшов від його дядька, академіка Н. Н. Кореньова, а той дістав його від професора Академії Художеств — Якобі. Варто, щоб хто тямущий огиждів сей цікавий портрет та сказав про його компетентне слово. С. С.

Статі про Шевченка в російських часописях. В російських часописях з приводу 40-х роковин смерті Шевченка появилось чимало згадок. «Журналь для всіх» надрукував у кн. II гарну статю, присвячену памяті Шевченка і поезію Кониського «На смерть Шевченка» в перекладі д. Білоусова. «Русскія Відомости» (ч. 56 і далі) помістили докладну житєпись Шевченка, написану д. Веденевим: «Южное Обозрѣніе» — про значінне творів Шевченка. В «Дѣтскомъ Чтеніи» (кн. III) поміщена статія д. Білоусова «Т. Г. Шевченко (къ сорокалѣтію его кончины)»; в «Вѣстникѣ Казачьихъ войскъ» — статія д. В. Краніхфельда. Остання особливо важна серед усієї літератури про Шевченка тим, що автор її ставить питання: «чи не пора вже здійснити «опалу» з творів поета, яким справедливо пишає ся Славянщина і якому подібного не знає славянська література?» Д. Краніхфельд називає наприклад «Кавказ» і «Марію» як такі твори, що цілком можуть бути дозволеними в Росії. (Цитуємо з «С.-Петербургскихъ Відомостей», ч. 55). Певна річ, що за-

борона творів Шевченка, се одна з тих безглузких перепон, якими хотять звичайно залити течію правди і певна річ, що перепона та коліс мусить зникнути... Але коли? Трудно на се відповісти, в усякому разі не зараз. Доказом того може бути зв'язний факт заборони збирати жертви на пам'ятник Шевченкові. Коли уряд уважає небезпечним пам'ятник Шевченкові, то тим лаче небезпечними, з його погляду, можуть бути деякі поезії Шевченка. С. Є.

Заборона пам'ятника Шевченкові.

Недавно часопис подавали звістку, що «Союз руських писателів» в Петербурзі удав ся до міністерства внутрішніх справ з проханням, щоб дозволено було збирати жертви по всій Росії на пам'ятник Шевченкові. Сими двома міністерство повідомило «Союз руських писателів», що прохання його про пам'ятник Шевченкові не уважено. («Руськія Відомости», ч. 60. Сього й треба було сподівати ся!... С. Є.

Статя про Ніщинського. В п'яти роковини смерті талановитого поета і композитора українського Петра Ніщинського часопис «Кіевская Газета» (ч. 63) надрукувала тешу статю про його, підписану ініціалами Р. Л. Переказавши досить докладно життєві покійного поета (факти з життя біограф подає певні, одна лишень помилка єсть: переклад «Гліяди» не був надрукований. С. Є.), д. Р. Л. кінчить свою статю такими, на жаль, справедливими словами: «Інтелігентні Українці, що пишавоють ся заслугами покійного письменника і композитора, не тільки не подбали й досі про те, щоб поставити над могилою Петра Івановича хоч якогонебудь пам'ятника, але не поцікавили ся й тією багатою спадщиною літературною, що після його лишилася. А лишило ся після покійного письменника більш десяти пудів паперів, серед їх і нескінчена «Гліяда». Треба людей і коптів, щоб видати все те з їх, що варто загальної уваги, а рідня Петра Івановича сама довести до краю се трудне діло не спроможна. Будемо сподівати ся, що хоч на десятилітні роковини смерті Ніщинського українські інтелігенти зроблять відносно свого видатного трудовника на українській ниві те, що є не тільки моральною залежністю, але й св'ятим обов'язком. А поки що, се все, на жаль, «*pro desiderio*» (Кіевская Газета, ч. 63). На жаль, справді так: докір українській інтелігенції за байдужість до видатнійшій навіть своїх тру-

довників на рідній ниві цілком справедливий. Не одного тільки Ніщинського писання, а інших багатьох письменників гниють, невідомо де; не одного Ніщинського могила стоїть сиротою — без пам'ятника, без відзнаки, хто лежить під нею... Се мабуть чи не звичайна доля українських діячів: терні за життя, байдужість і забуте по смерті... Чули ми, що остатніми часами зроблено вже деякі заходи, щоб переглянути папери Ніщинського та на могилі йому поставити пам'ятника. Побажаємо отже, щоб заході ті як найшвидше справилися, і то не коло Ніщинського одного, а й інших наших діячів, що ще ждуть собі оцінки й пошани... С. Є.

Драматичною цензурою дозволено 1)

Гайдамака, др. на 4 дії Грозденка, 2 Забров, добро і кривду людську, др. на 5 д. Зіневича, 3) Пан Халаявський, комедія на 4 д. Грабини, 4) Шито-крито, або і кози ситі, і сіно ціле, ком. на 5 д. Лемешка, 5) Бідолашна, або зруйноване щастя, др. на 3 д. Циганенка, 6) Коханці-шкідники, ком. на 2 д. Вороненка і 7) Несподівана халепка, др. на 2 д. Русінова. С. Є.

Переклади українських творів.

Під заголовком «Біле» вийшла по російськи книжечка, що містить переклади з українського оповідання Кониського «Дід Евмен» та Стороженка «Вчи лінивого не молодом, а голодом», з малюнками Литвиненка. Також окремо видано в російськом перекладі оповідання Федьковича «Сафат Зінич». С. Є.

Заборонено цензурою:

«Коли ще звірі говорили», — збірник казок.

Дозволено цензурою:

Іван Левіцький, — Повісті й оповідання т. IV (містить в собі повісті «Приходько» Причепи, та «Навіжена»); се мав бути четвертий том повного видання творів І. Левіцького, але як третій том («Хмари») заборонено, то він буде виданий, як третій том.

Нова драма.

10 січня товариство під управою Саксаганського і Садовського виставило в Кієві вперше нову комедію І. Карпенка Карого «Хазяїн», що стане цінним придбанем для української сцени. Живо, плястично, на цілий зріст намальовано рукою талановитого драматурга постать «хазяїна» - мільонера, експлуататора цілого краю, «хмару безводну, що без краплі цілої води проносить вітер над рідною землею», як характеризує його одна з дієвих осіб; як живі стоять

і інші дієві особи комедії, — ті численні дрібніші експлоатори, що гуртують ся коло найбільшого, — всі оті економи, дозорці, прикачки, що визискуючи темний люд, обкрадають разом і свого хазяїна. Нова комедія нашого заслуженого драматурга — найбільш соціальна з усіх його пєс: боротьба за жите, за шматок насущника підкреслюєть ся кожною дією, кожною особою. Разом із глибокою ідеєю, покладеною в основу комедії, і оброблене її майстерно виконане; ширим народним гумором, високою поезією дихають усі місця цієї комедії, що має високу вартість літературну і виявляє, що талант нашого драматурга все розростаєть ся, розповсюднюєть ся, захоплює ширші круги і досягає до утвореня справді невмирущих зразків драматичної творчости.

Результати конкурсу на Історію України. Року 1896 редакція «Кієвской Старини» оголосила конкурс на написане Історії України; автор найліпшої праці, викищеної до 1 січня 1898 р. мав дістати премії 1000 руб., а сама історія мала бути надрукована в «Кієвской Старині». На речинець, призначений редак-

цією, не прийшло ні одної праці, тим то його одкладено спершу до 1 січня 1899 р., а потім і 1900. Торік одна така праця була прислана редакції, але як повідомлено в книжці за січень цього року, вона не відповідає програмі, що виставила редакція «Кієвской Старини». Вважаючи на се, редакція збираєть ся запросити окремих осіб, відомих у науці, аби улаштували «Історію України» відповідно бажаній програмі. С. Є.

Публичні відчити проф. Яворницького. 10 та 11 січня в Катеринодарі відбули ся публичні відчити проф. Яворницького. Перший відчит на тему «Запорожська старовина» зібрав численну громаду слухачів; другий відчит «Загальний начерк археології в Європі та Росії» відбув ся менш велично, бо публіка мала його певно за дуже спеціальний і не цікавий для широкого загалу. («Кубанскія Областныя Вѣдомости», ч. 10. С. Є.

Малюнок до „Кобзаря“. Російська тижнева часопись «Нива» в ч. 1 за сей рік помістила малюнок художника Шарварока «Думи мої, думи» на мотив з Шевченка. Художник вдатно змалював головні сюжети Шевченкових творів. С. Є.

II. Нові книжки.

Недруковані поезії Т. Г. Шевченка. Подав Олександр Кониський. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 8, 8. (Відбитка із XXXIX т. Записок). Подано тут дві незвісні досі, дуже цікаві поезії Шевченка. Ціна 10 кр.

Нові переклади Шевченкових поезій. Минулого року вийшли дві більші збірки перекладів із Шевченка; одна російська і одна чеська. Російська збірка має назву: Т. Шевченко. Кобзарь. Въ переводѣ русскихъ писателей. Съ біографическимъ очеркомъ и портретомъ. Подъ редакціей И. А. Бѣлоусова. Москва, 1900. Т—во типо-литографіи Влад. Чичеринъ. Изданіе книгопродавца М. В. Клюкина. Ст. 365+IV, вел. 8°. Ціна 1-50 карб. В ній уміщено разом 98 творів Шевченка (26 дум, 19 пісень, 44 баляд і дрібних стихотворів, 8 поем і Назара Стодолю, між якими перекладені Гайдамаки, Наймичка, Неофіти, Княжна, Варнак, До Основьяненка, Тополя, Перебендя,

Русалка, Утоплена, Іван Підкова і ин. Переклади походять із під пера 21 перекладців; з того найбільше число належить до видавця, д. І. Білоусова, бо 47; дальше йдуть: Н. Пушкарєв (13), Пр. Б. (8), А. Плєшєв (7), І. Суріков (6), Ф. Гаврилов (3), С. Дрожжин, анонім, А. Шкафф, І. Раціонов, В. Гіларовскій (усі по 2), П. Ковалевскій, І. Ваненко, М. Казанєв, М. Михайлов, Л. Трефолєв, Н. Курочкин, Н. Нович, В. Крестовскій, Ф. Тищенко, Н. Голованов (усі по 1). Розумієть ся, що при такому числі перекладів і перекладців характер збірки не міг бути однастайний; одні переклади ліпші, другі гірші, одні ближчі до оригінала, другі дальші... Загально взявши одначе — збірка представляєть ся добре і робить дуже приємне вражєне на читача. Для прикладу наведу отут бодай один переклад (А. Шкаффа):

Для чєго мнѣ черны брови,
Годы молодые,
Красота моя дѣвичья,
Очи голубыя?

Даромъ годы молодые
 Въ грусти пропадаютъ,
 Очи плачуть, черны брови
 Мокнуть и линяють.
 Сердце свѣтомъ тяготеетъ,
 Какъ въ невѣль пламка;
 Что мнѣ въ томъ, что я пригожа,
 Если жить мнѣ тяжко?
 Тяжело мнѣ жить на свѣтѣ
 Вѣдной сиротою;
 Межь своими, межъ родными
 Вѣчно быть чужою.
 Нѣтъ того, кто разсиросилъ бы —
 Что такъ плачуть очи,
 Отчего такъ сильно сердце
 Ноетъ дни и ночи?
 Отчего оно голубкой
 День и ночь воркуетъ?
 Ахъ, никто того не знаетъ,
 И никто не чувствуетъ!
 Да зачѣмъ чужимъ то вѣдать,
 Что меня терзаетъ?
 Пусть сиротка вѣчно плачетъ,
 Пусть она рыдаетъ!
 Плачь же, сердце, плачте очи,
 Если не устали; —
 Громче, жалобнѣй, щобъ стоны
 Вѣтры услышали;
 Пусть ихъ буйные относятъ
 Въ дальній край, за море,
 Къ чернобровому красавцу
 На лихое горѣ!

Як видно, переклад — не вибраний, тільки взятий на здогад — не злий; а є ще красні. — Отся книжка має взагалі немале значінє. Для Москалів вона дуже інтересна, бо з неї зможуть пізнати найкрасні твори нашого поета — з дозволених у Росії — найкрасну частину його поетичної душі, та перекопати єя, що література, якої представителем є такий поет, як Шевченко, не може бути ніяким вибриком природи, не може бути фантазиско недоварених людей, як то старають єя вмовити в російську інтелігенцію всякі Флоринські, Будилевичі, Філевичі et consortes, але що вона є природною і конечною проявою та потребою для цілих мільонів людей, що люблять своє і не вирікають єя його не вважаючи на всякі асиміляційні заботи та замахи ворогів. Вона переконає їх, що її наша література не тільки має право, але мусить і буде побіч їхньої істнувати та що розвою її не стримають ніякі розпорядки та напади тих, кому вона не на руку... Для нас, Галичан, має знов єя книжка пинше значінє. Поперед усього

вона звалює теорію наших домашніх «русскихъ» про «адінъ рускій языкъ» і народ. Коли-б так було справді, що є одна руська мова, яку зрозуміє увесь руський народ, тоді єя книжка була-б непотрібна. В практиці одначе показує єя инакше... хоч тут не може мати вже місця ніяка інтрига, тим більше, що переклади вистачені таким числом російських письменників! Дальше вказує вона, що погляди галицьких «Великоросів» на нашу літературу і взагалі на наш національний розвій не зовсім ідентичні з поглядами правдивих Великоросів, які знають, що кому признати і як оцінити...

Наголовок другої збірки перекладів, чеської, звучить так: Taras H. Ševčenko. Výbor básní. Přeložila Růžena Jesenská. (Sborník světové poesie, vydává česká Akademie pro vědy, slovesnost a umění. Svazek 69). V Praze, 1900. Nakladatelství Alois Wiesner knihtiskárna. Ст. 136, звич. 8. Ціна 2 кор. Отся книжка має зовсім пинший характер як попередня. Передовсім вона далеко меньше і містить тільки 23 перекладів, між якими є Тополя, До Основяненка, Перебендя, Іван Підкова, Тарасова піч, Катерина, Утоплена, Розрита могила, Наймичка і ин. Як довідуємо єя з передмови, се одначе тільки перший випуск; другий, який перекладница ладить, буде невагом також видрукуваний. Дальше, переклади докочані одною особою, тому й нема між ними таких ріжниц, як при попередній збірці. Що до самого виконання, то треба признати, що д. Єсенска знає добре нашу мову, а через те й усі її переклади не тільки гарно викінчені, але й дуже близькі до оригіналу. Для прикладу, а надто ще й для порівняня з російським перекладом, наводжу тут той самий вірш:

K čemu jsou mé brvy černé?
 K čemu tmavé zraky?
 K čemu mladá dívčí léta
 veselá jsou taky?
 Moje dívčí mladá léta
 marně zapadají,
 oči pláčou, černé brvy
 větrem oprchají.
 Jako ptáček bez svobody
 srdce samo vadne,
 k čemu je mi krása moje?
 Štěstí nemám žádné!
 Těžko je mi sirotkovi
 na tom světě žiti!

lidé moji jsou jak cizí,
s kým mám hovorit?
Nemám koho zeptati se
proč pláč oči svuží,
nemám komu pověděti,
po čem srdce touží.
Proč serdčko jak holoubek
vrka ve dne v noci;
nikdo se ho nepozpěta,
nezná odpomocti.
Cizí lidé neptají se,
proč se taky ptáti?
Ať sirotek jenom pláče,
ať svá léta trať.
Pláč ty, srdce, plačte, oči,
než vás spánek ztlíš,
hlasitěji, žalostněji,
ať to větry slyší:
by to nesly větry bujné
za modravé moře
snědému a nevěrnému
pro bezměrné hoře!

Як видно, переклад дуже гарний і більше вимагати від перекладниці не можна, особливо коли зважить ся, як не легко перекладати з чеської мови на нашу і навпаки. Додати ще належить, що при обох книжках подані також короткі біографії поета.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка. Р. 1901. Кн. III. Т. XLI. Накладом Наук. Тов. ім. Шевченка. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Львів, 1901. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Хронологія подій Галицько-волинської літописи, розвідка Михайла Грушевського. Ст. 1—72. 2) Студії на полі Карпато-руського письменства XVII—XVIII в. I. Пін Іван, Половець Іван Смера і відкрите Тибету, написав др. Іван Франко. Ст. 1—50. 3) Miscellanea: а) Нові причинки до історії вірші на Україні, I—III, подав др. Ів. Франко. б) Сербський опис Єрусалима з XVIII в., подав др. М. Пачовський. в) Питомець-агітатор, подав Ю. Кміт. Ст. 1—11. 4) Наукова хроніка: Огляд часописей за 1900 р. — часописи українсько-руські, написав С. Томашівський. Ст. 1—9. 5) Бібліографія рецензій й справозданя). Ст. 1—47.

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Р. 1901. Вид. 1. Ч. 5. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 68, вел. 8. Ціна 1 кор. Зміст: Справоздане Товариства за р. 1900: Діяльність Виділу. Діяльність секцій і комісій. Наукові виданя. Дійсні плені. Некро-

лог Ол. Кониського. Інституції, що обмінювалися виданнями з Наук. Тов. у 1900 р. Стан бібліотеки. Стан музею. Касове справоздане. Рахунок наукових видань. Стан магазину.

Chronik der ukrainischen Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. 1900, September—December. 1900, № 4. У Львові, 1901. Накладом Наук. Тов. ім. Шевченка. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 36, 8°. Ціна 30 сот. Зміст: Ausschuss-Sitzungen. — Sitzungen der Sectionen (M. Zubryckij — Das Rekrutenwesen im galizischen Gebirge. Vlad. Šuchevyč — Das Huzulenland, Bd. II. Vlad. Hnatiuk — Das Weber-Handwerk in Ost-Galizien. Andreas Verehelynyk — Das Schlagen und Bearbeiten des Holzes. And. Hošovskij — Die neuen Strömungen auf dem Gebiete des Privatrechts. Dr. Dnistrjanškij -- а) Die Berner Convention und unsere Stellung zu derselben — б) Vorwort zum I. Bande der juristischen und volkswirtschaftlichen Zeitschrift. Dr. I. Franko — Das herrschaftliche Gutsgebiet Hrymaliv im J. 1800. Iv. Verchratskij — Die ungarisch-ruthenischen Dialecte mit constantem Accent). — Sitzungen der Commissionen. — Die Theilnahme der Gesellschaft an den wissenschaftlichen Congressen in Paris und an der Jubiläumsfeier der Černovitzer Universität. — Berichterstattungen über ethnographische Expeditionen. — Weiteres Verzeichniss der Gesellschaften und Institute, welche in den Austausch ihrer Publicationen mit denen der Ševčenko-Ges. d. W. getreten sind. Stand der Bibliothek der Gesellschaft im II Halbjahr 1900 — Neue Publicationen der Gesellschaft.

Хронологія подій Галицько-волинської літописи. Написав Михайло Грушевський. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 72, 8°. (Відбитка із XLI т. Записок).

Студії на полі Карпато-руського письменства XVII—XVIII в. I. Пін Іван, Половець Іван Смера і відкрите Тибету. Написав др. Іван Франко. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 50, 8. Відбитка із XLI т. Записок).

Варіянти на девятрі Шевченкові твори. Подав Олександр Кониський. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 38, 8°. (Відбитка із XXXIII і XXXIX т. Записок).

Причинок до історії повстання Наливайка. Подав Василь Доманицький.

У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 6, 8. (Відбитка із XI т. Записок).

1848 рік і Львівська руська духовна семінарія. Подав Юрій Кміт. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 10, 8^о. (Відбитка із XI т. Записок).

Якь оберигаты себе видь виспы. Про скарлятыну (краснуха). Про сифиліс (пранци). Про коросту (чухачка). № 7-ий. Выдано Вс. И. Гуртомъ. Харьковъ, 1900. Типо-литогр. «Печатное Дѣло». Ст. 32, 16. Віна 3 коп.

Бесѣда про пошестъ з Пів-Азії. Видголосив посол до ради державної др. Андрій Кос на засіданю дня 14 н. ст. лютого 1901. Львів, 1901. Накладом Вячеслава Будзиновского. З друкарні Інституту Ставропільського. Ст. 16, 8. Ціна 20 ст.

Для свогихъ рѣдныхъ. Оповѣдане зъ жытя славного чоловіка, написавъ Андрей Веретельникъ. (Бібл. для руской молодежи. Т. XLVIII. В. XXIX.). Коломыя, 1901. Зъ печатнѣ А. І. Мизевича. Ст. 96, 16. Ціна 50 сот.

І. Сила молитвы. Образокъ зъ селского жытя. Написавъ Левъ Лотоцкій.
II. Сало. Народна казка. Написавъ о. Михаилъ Мосора. (Бібл. для руской молодежи. Т. XLIX. В. XXIX.). Коломыя, 1901. Зъ печатнѣ А. І. Мизевича. Ст. 48, 16^о. Ціна 30 сот.

Жерновъ Матвій Семеновичъ. Збирникъ творивъ. Томъ первій. Харьковъ, 1900. Друкарня Саввы Иванченко. Ст. 87, 16. Ціна 20 коп.

Короста (Чухачка). Якъ личыты коросту. Ананьевъ, 1900. Тип. Е. Н. Макаревича и А. А. Коняхина.

Левицькій М. Короста (Чухачка). Читанка для селянъ. Изданіе Врачебнаго Отдѣленія Кіевскаго Губернскаго правленія. Кіевъ, 1900. Ст. 8, 16. Ціна 1 коп.

Про сифилисъ (пранци). Перекладъ зъ выдання «Общества русскихъ врачей въ память Н. И. Пирогова». Ананьевъ, 1900. Тип. Е. Н. Макаревича и А. А. Коняхина.

Про скарлятыну (краснуха). Перекладъ зъ выдання «Общества врачей въ память Н. И. Пирогова». Ананьевъ, 1900. Типогр. Е. Н. Макаревича и А. А. Коняхина.

Якь оберегты себе видь виспы. Перекладъ зъ выдання «Общества русскихъ врачей въ память Н. И. Пирогова». Ананьевъ, 1900. Тип. Е. Н. Макаревича и А. А. Коняхина.

Котляревскій И. П. Собрание сочиненій на малороссійскомъ языкѣ. 1) Москаль-Чаривныкъ. 2) Наталка-Полтавка. 3) Энеида. Москва, 1900. Тип. Т—ва Вл. Чичеринъ. Ст. 338, 8^о. Ціна 1 руб.

Кулида Д. В. Стихотворенія, 1887—1889 г. Изд. А. Кулиды. Кременчугъ, 1900. Тип. Д. Жолковского. Ст. 20 + 1, 8^о.

Остапенко Грыцько „Кобзарь“. Сборникъ малороссійскихъ пѣсень. Изд. Е. Коноваловой. Москва, 1900. Тип. И. Полякова. Ст. 144, 16.

Тобилевичъ И. К. (Карпенко-Карый). Бурлана. Драма на 5 дѣй. Кіевъ, 1900. Типогр. Н. Барскаго. Ст. 78, 16^о. Ціна 7 коп.

Шабленко А. Я. Нова хатына. Збирничокъ творивъ. С.-Петербургъ, 1900. Столичная типографія. Ст. 40, 16^о. Ціна 20 коп.

Ш. Сеньобо. Австрия в XIX ст. З французького переклав і пояснив С. Томашевскій. (Наукова Бібліотека. Ч. 4.). У Львові, 1901. Коштом С. Британа. Накладом українсько-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 106, 8^о. Ціна 80 сот.

Михайло П. Драгоманов. Переписка. Зібрав і зладив М. Павлик. Т. I. (Наукова Бібліотека. Ч. 7.). У Львові, 1901. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 184 + 4, 8^о. Ціна 1'80 коп.

Орест Авдикевич. Демон руїни. Львів, 1901. Накладом автора. З друкарні В. А. Шийковського, Ст. 64, 8^о. Ціна 90 сот. Зміст: 1) Метаморфози. Ст. 3—11. 2) Добрий день. Ст. 12—14. 3) Елегія зневіри. Ст. 15—18. 4) Муха. Ст. 19—26. 5) Чорна рожа. Ст. 27—30. 6) Гени. Ст. 31—35. 7) Сема пісня руїни. Ст. 36—39. 8) Чари уяви. Ст. 40—42. 9) Відголоски. Ст. 43—53. 10) Псалом відродженія. Ст. 54—59.

Осип Маковой. Наші знакомі. Начерки. Заходом К. Студинського. Львів, 1901. Накладом А. Хойнацкого. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 144, 8^о. Ціна 2 кор. Зміст: 1) Два ставки. Ст. 3—9. 2) Нещасна пригода. Ст. 10—14. 3) Казка про Невдоволеного Русина. Ст. 15—20. 4) Якъ я видавав газету. Ст. 21—30. 5) Новітний плуг. Ст. 31—42. 6) Якъ я продавав свої новелі. Ст. 43—52. 7) Вкладъ про крамничі. Ст. 53—60. 8) Казка для дітей. Ст. 61—63. 9) Зуб мамуга. Ст. 64—7. 10) Народний Дім. Ст. 78—80. 11) «Нашоль літератора». Ст. 91—98. 12) Еманципація муштин. Ст. 99—139.

А. М. Кулишъ. (Ганна Барвинокъ).

По поводу сорокалѣтня єя литературной дѣятельности. Очеркъ Б. Гринченко. Черниговъ, 1901. Земская Типографія. Ст. 20, 8. Ціна 15 коп.

Л. И. Глѣбовъ. Біографическій очеркъ М. Загирней и Б. Гринченко. Черниговъ, 1900. Типографія Губ. Земства. Ст. 48, 8. Ціна 25 коп. Се дуже гарно написана біографія покійного нашого поета-байкаря враз із його характеристикою та з бібліографією його творів, уложеною хронологічно. Можна надіятись, що незабаром вона появиться ся також в українському перекладі, от хочби у виданях «Вид. Спільки», бо недостача подібних книжок, де була б змальована діяльність визначніших наших письменників, відчуваєть ся у нас сильно. *В*

Листъ пастирскій Преосвященного Андрея Шептицького, Епископа станиславѣвского до вѣрныхъ Косѣвского Деканата. Жовква, 1901. Печатня ОО. Василянъ. Ст. 48, 8. Ціна 15 сот. Отся книжечка звергає на себе увагу з двох причин: 1) Що її автором є епископ, який перший промовляє до селян в народній, зрозумілій для них мові иньші епископи до тепер писали свої письма більшою або меньшою языковою мішаниною). 2) Що тою мовою є диалект гупульський, не витриманий вправді зовсім повно в цілій основі, але всеж дуже близький до нього. Аби показати нашим читачам, як він виглядає, наведемо кілька речень з отсеї брошурки: »Блудство робит людем таку кривду, що більшої годі зробити, бо габучить цілий поредек Божий в родині хре-

стенскій і через то кабує ціле жите христїнина, відбирає му ласку і благословене Боже. Тожь не може бути більшої кривди, ек комує Божий поредек в родині знищити і перевернути і ласку Божу єму відобрати. Божий поредек такій, що жінка до чоловіка а чоловік до жінки належит. В светім супружестві вільно ім з собов жити і мают любити си« і т. д. (Ст. 8). Цікаво, що наш «русскіє», які так всюди нищать «языкъ пастуховъ», а видвигають свій «со историческими началами» (sic!), не чакнули ся доси зовсім на епископа Шептицького за народню мову. Ба, від чогож вони великі політики і з яким чолом переганяли-б ся тоді у приєднуваню епископа для «своей среды»? Поживемо, побачимо — що принесе ім та політика. *В*

Христїянська робота. Зъ I пастирского листа Ихъ Преосвященства Андрея Шептицького, епископа станиславѣвского. Жовква, 1900. Накладомъ Выдавництва Ч. С. В. В. Зъ печатнѣ ОО. Василянъ. Ст. 32, 8. Ціна 15 сот.

Христїянська родина. Зъ II пастирского листа Ихъ Преосвященства Андрея Шептицького, Епископа Станиславѣвского. Жовква, 1900. Накладомъ Выдавництва Ч. С. В. В. Зъ печатнѣ ОО. Василянъ. Ст. 32, 8. Ціна 15 сот.

О Вѣрѣ. III листъ пастирскій Преосвященного Андрея Шептицького, Епископа станиславѣвского до Русинѣвъ на Буковинѣ. Жовква, 1901. Накладомъ Выдавництва Чина св. Василя В. Печатня ОО. Василянъ. Ст. 48, 8. Ціна 15 сот.

III. З газет і журналів.

»Lingvo Internacia«. Під таким заголовком виходить у Швеції вже пятій рік місячник писаний «мовою будучцани», що має будім то стати ся спільною веім народам. В 6 і 7. чч. за рік 1900 надруковано там три поезії Шевченка, перекладені на сю мову якимсь д. С. Свиридовом (Sviridov). Вийшли вони ось як (*g = ожу*):

I. І широкою долину...

Largan valon, altan tambon
En vespera nor'.
Ĉion, kion ni parolis,
Kion revis, kion volis —
Ne forgesas kor'.

Sed ĉu bonas neforgeso?

Ni ne estas kune nun;
De hommalboneco baroj
Nin disigis, Pasis jaroj,
Pasis nia jun'.
Estas mi en mallibero,
Estas vi vidvin'...
Ni nur marŝas sur la tero,
Ni ne vivas; kiel vivis —
Ni nun sorgas gin.

II. Чогож мені тяжко? Чого мені нудно?

Kial mi suferas? kial mi doloras?
Kial ploras, gemas, krias mia kor'?
Infanet' malsata tiel laute ploras...

Kion, kor', vi volas? je kio dolor'?
 Ĉu vi volas manĝi, dormi, kor' suferi?
 Dormu vi! Ho, dormu, infan' — suferul'!
 Frenosu ĉirkaŭe la homo kolera...
 Kor', formiata esta via par' okul'.

III. Не так тіі ворогк...

Malamikaj estas bonaj
 Pli ol „bonaj homoj“,
 Kiuj vokas vin kunmangi
 En gastamaj domoj.
 Bedaurante ili trompas,
 Kunplorante mokas,
 Pli por kondamni, ridi,
 Kolfeson elvokas.
 Malamikojn, iafoje,
 Ne donas la sorto;
 „Bonaj homoj“ estas ĉie,
 Ili do vin ne forgesos
 Eĉ post via morto.

Як видимо, задержана навіть будова вірша; переклад легко читається; добір гарний, але чи в тій ночі Шевченкові поезії будуть мати яку культурну вагіть? Ледви! А може!?

С. Т.

„Придніпровській Край“ число 1117 1901 р. містить ось що: »Під зарядом Левітського повстало на півдні декілька спілок кравців, малярів, столярів і інших. Миколай (Таврич. губ.) також не відстає від цієї симпатичної організації. Тут, як повідомляє «Южанин», також улаштувують ся спілки кравців жіночого і чоловічого ґенів. У спілки приймають ся виключно підмайстри: в жіночому цехови 11, а у чоловічому — 30. Основний капітал складається з 25 р. вкладки, які йдуть на випайм помешканя і на закуп потрібних струментів. Кожда спілка буде мати свого старосту, що являється ся однак рівним співробітником у роботі, буде також стежити за гарним виконанем замовлень. Він веде грошеві і адміністраційні справи. Робучий день буде 10-годинний. Виплата в спілці буде що-лижнева, включаючи 7% у «основний капітал» і 3% на фонд позичок і запомог. В перших 2 роках кожний член спілки буде одержувати не більш 40 р. у місяць, як тільки вони будуть зароблені. Решта грошей буде йти у особний фонд на розширюване діла. По 2 роках зиск буде розділюватись увесь за виключенем вище наведених 10%. Спілки заключили особний договір, заявлений у нотаріуса; він буде поданий до затвердження «градоначальникови». Крім спілок кравців організується ся спілка столярів».

„Русская Мысль“ в книжці I за січень сего року подала в бібліографічному відділі критичну оцінку на »Записки Наукового Товариства ім. Шевченка тт. XXXIII—XXXVIII«. Згадуючи деякі праці, що уміщено в тих томах, поважний орган, звертає особливу увагу на статтю дра Франка про поему »Слово о Лазаревім воскресенні«. Цитуючи Франкові порівняня сієї поеми зі »Словом о полку Ігоревім«, часопись находить висновки Франка »надзвичайно цінними«. Взагалі-ж перечисляючи зміст »Записок« і їх вагу, каже: »Записки роблять дуже приємне вражінє і доводить ся лишє жалкувати, що політичне відокремленє та незнає української мови перешкаджають широкому розповсюдженю по Росії сих цікавих змістом львівських видань«. Від себе можемо сказати поважному органу, що за »політичне відокремленє« ми мусимо поки що лишє дякувати. Що до незнання Великорусами української мови, то се теж не надто шкодить широкому розповсюдженю по Росії львівських видань; шкодить сіій справі тільки драконські цензурні умови, що ось уже який десяток літ гнітять українське-руське слово і не гурт багато пускають галицьких видань до Росії. Се справді гідно жалю. — Гр. Ков.-Кол.

Етнографічні праці (про Україну) в російських часописах. Російські часописи раз-у-раз містять дрібні замітки про звичаї українського народу, а то подають іноді й самі етнографічні материяли. Так напр. в ч. 279 »Вольни« надруковано записану д. В. Кравченком казку »Як почали робити горлку«; в ч. 282 тієї-ж часописі надруковано замітку д. В. К. »Сочельникъ на Вольни и во всей Украинѣ«. В »Кубанскихъ Обл. Вѣдомостяхъ« (ч. 280 1900 р.) надруковано статю д. Пахомова »Різдвяні святки в Черноморі« та д. Іванова »Рождественскія святки на лини«; в ч. 5 тієї-ж часописі за сей рік знаходимо записане в ст. Шапсугській учителем Ковальовим замовленє від пропасниці. С. Б.

„Русскія Вѣдомости“ почали друкувати від 56 ч. (з дня 26 лютого ст. ст.) біографічний нарис про Тараса Шевченка, пера В. Веденєва.

„Новости“, петербурська щоденна часопись надрукувала (ч. 40) статю д. Лотоцького »Українскій театр«. Статя містить історичний начерк українського театру і огляд сучасного його становища.

Часописи в Іспанії. З опублікованих недавно міністерством дат, показало ся, що в Іспанії було 31 цвітня 1906 р. 1347 часописей (проти 1136 з 1892 р.

з того є 471 політичних часописей, 95 духовних. На Канарійських островах виходить 30, а на Балеарах 31 часописей. В.

IV. Персоналія.

До ювілею Олени Пчілки. З Херсона дістала наша редакція письмо, в якому тамошні Українці жалують, що так пізно дізнали ся про ювілей та заявляють ювілянтці хоч тепер свою симпатію. Вони пишуть між иньшим: »Ми, Херсонські Українці, хоч «в дванадесятий час» пристаємо до широкого гурту, що ушановував у свій час Високоповажану ювілянтку п. Косач і складаємо тут їй широке сердешну подяку за двадцятьп'ятилітню службу рідній культурі, бажаючи їй здоровля і сили в дальшій роботі на користь рідному слову«. Дніпрова Чайка, Шевцов, Яблоневський, А. Конощенко, Н. Гавриленко, Г. Коваленко-Коломацький.

Шевченкові роковини в Москві. 25 лютого в Москві в церкві Вознесенській коло Никитської брами відправлено панахиду по Шевченкові, а 26 лютого прихильники пам'яті поета справили в честь його обід. На обіді були з Українців — Кропивницький, Карпенко-Карий, Сакаганський, Садовський, Микола Левітський, російський письменник Златовратський (перекладчик оповідань Федьковича на російську мову) та инші. За обідом було багато промов про Шевченка, як великого поета та громадянина. Найбільше вражіння зробила на присутніх промова д. Златовратського, що назвав Шевченка поетом, котрий має не місцеве тільки значіння, а загально-людське. Між иньшим, з ініціативи д. Златовратського на обіді зібрано з присутніх жертви на користь убогих родичів Шевченка. («Русскія Відомості», чч. 56 і 57).

Панахида по Шевченкові в Херсоні. Нарешті Херсонці зважились залишити свою фортецю і позлазили з традиційної печі, аби хоч в 40-ві роковини смерті Тараса помянути його привселюдно. 20 лютого о 12-ій годині в міському соборі служили офіційально панахиду по Шевченкові; не вважаючи на будень до церкви зібралось сила людей (мабуть близько 1000 чоловіка). Невідомо, що сприяло такому бучному зібранню: чи широка оповістка про панахиду (день за чотири

скрізь по вулицях були розклеєні картки, а в міській газеті тричі видрукувалась оповістка та щира пошана до небіжчика, чи те, що на панахиді співав хор акторів. Співали, сказати до речі, так, що гірше й нікуди, бо співаки не зробили, як здасть ся, жадної репетиції і тим виявили, — звичайно собі на шкоду, — повну нечемність до сусільства. Щоб там не було, всеж Херсонці добре зробили, що прокинулись від п'ятнадцятилітнього сну (часи видання «Ступу») і будемо сподівати ся, що вони й на далі так чи інак виявлятимуть своє національне життя. Р. і о. К. л.

Панахиди по Шевченкові. Дня 25 лютого відправлено панахиду по Шевченкові в Кіїві, в Софійському соборі; на відправу зійшла ся сила народу. Звичайна вечірка, присвячена пам'яті Кобзаря, відбудеть ся в середині марця. Того-ж таки дня відправлено панахиду в Москві, у Вознесенській церкві, а 26 лютого — в Петербурзі, в Казанському соборі.

Некрологи О. Я. Кониського. Крім поданих раніше некрологів та звісток про помершого письменника нашого, появили ся нові в «Історическому Вѣстнику», кн. I, «Журналі дні вѣхъ», кн. I та «Сѣверному Кавказъ». С. 6.

Некрологи М. Т. Симонова надруковано в часописях: «Кієвлянинъ» ч. 6, «Биржевыя Вѣдомости» ч. 8, «Кієвское Слово» ч. 4675 і «Полтавскій губ. Вѣдомости». С. 6.

Дня 21 січня помер у Кіїві один з найстаріших професорів кіївського університета, **Константин Матвієвич Теофілаков.** Небіжчик, син мішанина, побачив світ 20 жовтня 1818 р. у Петербурзі; учив ся в Педагогічному Інституті, а з 1845 р. почав викладати мінералогію та геологію в Кіївському університеті. Теофілаков вельми багато працював над геологічними дослідями різних країн Росії, але переважно — України. Мало не що року він організував геологічні подорожі студентів,

і результатом цих подорожей були замітні праці Теофилактова по геології України: »О юрских и мѣловыхъ осадкахъ кievской губерніи« (1849), »О кристаллическихъ породахъ губерній кievской, вoльинской, подольской« (1851), »Геологическая карта кievской губерніи« (1872), »Геологическая карта г. Кіева« (1874) та інші. С. 6.

Мекрольоги. У Празі 27-го на 29-го січня с. р. перестало бити самотне серце майстра чеського слова — **Юлій Заєра**. Поет уродив ся 26 цвітня 1841 року. Писати почав на 30 році житя. І відразу заблестів справжнім, великим талантом. Крилом свого генія торкнув ся всіх родів творчої поезії. Обік більших повістей (Андрій Чернишев, Аміс і Аміль, Ян Марія Пльойгар) писав новелі і фантастичні оповіданя (Тереса Манфреді, Король Кофетуга, Три легенди про хрест; обік дрібних поемок (На Синаї, З літописи любови) писав більш епічні поеми (Вишеград, Легенда про сьв. Брадана), обік драм і трагедій (Неклян, Гнів Лібуши), писав комедії (Стара історія, Із днів рожевого розпівту). Найвище підніс ся в творах: Вишеград, На Синаї, Бороць Кофетуга, Три легенди про хресті, Неклян і Ян Марія Пльойгар. Чехія за мало ціняла поета за житя. Аж смерть його заворушила її серце. Великий злвиг народа у смутку йшов за труною тужного мртеля на Вишеград і тут у чеському Пантеоні поклав його останки. Великий поет у своїйму завічаню переказав своє майно і величаву артистичну колекцію літературним і артистичним інституціям, а дохід із своїх авторських прав призначив на стипендії для молодих чеських белетристів. М. М.

Польска суєспільність утратила останніми днями двох артистів. У Варшаві помер **Войтіх Герсон**, у Римі **Александр Геримський**. Перший помер 70-літнім старцем, маючи за собою дуже плодотвіті літа тяглої артистичної еволюції і педагогічного впливу на молодих польських артистів. Вплив той був дуже сумнівної вартости як і його артистичні критики, котрих штикість дуже досадно довів Віткевич. Герсон маловав картини історичні і мітологічні, які все разили пугучим, театральним укладом, а в початках його артистичної творчости фатальним, сіро-цеглястим кольором. Кольорит змінив він під кінець житя дуже значно в напрямі природности, з театральної манери не вийшов ніколи. Під

кінець житя їздив з часта до Закопаного, малюючи там удачні краєвиди тагранських гір. Герсон був довгі літа професором рисункової школи у Варшаві. З усього написаного ним найінтересніші: переклад артистично-педагогічних нотаток Ланарда да Вінчі і самим артистом зредатований підручник артистичної анатомії. Александр Геримський був артистом незвичайно високо розвиненої індивідуальности. Родив ся він у Варшаві; перші науки на полі малярства отримав від Герсона, котрого вплив на молодого артиста тривав ледво кілька літ; студії свої доповнив у Мснхові і Парижі. Ціле жите невдоволений, зміняв місця пробування: жив у Варшаві, Монахові, Римі, Бракові, Парижі, аж останніми часами мусів довгий час жити в Італії по причині сухот. Помер у Римі в шпиталі на Загібрі, переживши 10 останніх днів свого житя в боженільстві. Найгарніші картини намальовані ним, се »Молитва Жидів над Вислою«, »Сьвято Трубок«, »Останній« (картина, на котрій намальовані селянин і селянка, що сидять перед довиною останнього сина), »Секвана в Парижі« і ин. Геримський був одним із найбільших кольористів усіх часів, а вплив його значний не лиш у польськїм малярстві, але й у німецькїм, головно монахівськїм. Помер у 50-ім році житя. І. 2

З кінцем грудня м. р. помер у Пінчові польський фільолог, славіст і літерат **Броніслав Грабовський**. Небішник уродив ся 1841 р. в Каліш; до гімназії ходив у Пйотркові і скінчив її 1857 р. Опісля перейшов на петербурьський університет, а звідти до варшавської Школи головної, в якій добув собі науковий ступень маістра за розвідку: »Етимологічне походжене диалектів у польськїй і старославянськїй мові«. По скінченю університета учительовав у гімназіях у Варшаві, Ченстохові, а вкінці в Пінчові. Покійний був незвичайно плідним письменником. Особливо багато праць написав про славянські відносини. Перша з них »Słowiańcy, naród i dzieje« була надрукована у варшавськїй »Niwie«, 1872 р. За нею слідував цілий ряд подібних праць, з яких назвемо оті: »Słowianie i Niemcy«, »Czarnogórcy«, »Zwyczajne doroczne ze stanowiska mitologii porównawczej«, »Bośnia i Hercegowina«, »Bułgarja i Bułgarowie«, »Karolina Sviella«, »Teatr w Czechach«, »Trylogia mityczna Vrecklickiego«, »O pieśniach

Bułgarów macedońskich», «Zadruga», і ин. Крім того написав він значне число драм («mściwoj i swanbilda», «Syn Margr-ka», «Jadwiga Tarłówna», «Królewicz Marko», «Domna Kozanda»), комедій («Na wodach», «Sprzy mierzency») і фантастичну штуку «Boruta». У всіх тих творах, як і в новелах та повістях — никінчене не відповідало силі і повазі

замислу, через те Грабовський і не станув ніколи як автор у перших рядах письменників. Заслугу має одначе в польській літературі як автор публіцистичних праць та численних перекладів (особливо з чеської і сербської літератури), які друкував переважно по різних літературних часописах.

R.

V. З науки і штуки.

Засідання секцій і наукових комісій
Наук. Тов. ім. Шевченка. А. Стільні засіданя. I. зас. дня 12 марта. 1) Вислухано рецензії на «Географію України-Руси» дра Г. Величка і ухвалено закомунікувати її авторови географії. 2) Проф. М. Грушевський представив справу антропологічних дослідів, порушену археграфічною комісією і запропонував вибір анкети. Вибрано до неї дра Е. Озаркевича, проф. І. Верхратського, дра Я. Грушкевича, дра С. Рудницького, С. Сидоряка і С. Томапівського. 3) Принято внесенє С. Томапівського у справу праць друкованих у виданнях Товариства. Воно звучить: Праці призначені для видань Товариства стають власністю Товариства і не можуть бути друковані на иньшій мові протягом трьох років без дозволу секцій. Тимчасові комунікати про праці можуть друкувати ся на иньших мовах з покликанєм, де відповідна праця буде друкована. 4) Відмовлено прошеню д. Ю. Яворського, аби його праці друковано в виданнях Товариства по російськи. 5) Ухвалено повідомлювати членів про засідання секцій чотири дні наперед. 6) Обговорено кандидатури дійсних членів.

Б. Засіданя історично-філософської секції. I. зас. дня 30 січня. 1) Проф. М. Грушевський відчитав свій реферат п. н. «Праці Кондакова з історії староруської штуки». 2) Він же зреферував статю В. Доманицького п. н. «Причинки до історії рухів Наливайка». Обі праці ухвалено друкувати в «Записках».

Зміст статі проф. М. Грушевського: Автор переглядає праці Н. Кондакова, особливо «Русскія древности», «Византийскіє емали» й «Русскієклады», слідить за внесеннями д. Кондаковим в науку староруської штуки новими матеріалами й новими ідеями й підносячи великі заслуги автора, зазначає заразом хибні його праць: хаотичне представлення, брак

ясности й прецизії в виводах. (Статя надр. в т. XI Записок).

Зміст статі В. Доманицького: Автор публікує судовий документ з р. 1594, з котрого виходить, що Наливайко стояв у зносинах з досить звістним сучасним польським дипломатом Андрія Тарановського, й акцентує порушену вже перед тим проф. Грушевським справу звязків між сучасними привілегованими верствами й проводирями повстань 90-х рр. (Статя надр. в т. XI. Записок).

II. зас. дня 27 лютого. 1) Проф. М. Грушевський відчитав свою розвідку п. н. «Хронологія подій Галицько-волинської літописі». 2) С. Томапівський відчитав рецензію на книжку Ф. Равіти Гавроньского «Historja ruchów Hajdamackich». I розвідку і рецензію ухвалено надрукувати в «Записках».

Зміст розвідки проф. М. Грушевського: Розвідка складаєть ся з трох відділів: вступу, де автор дає загальні замітки про уклад Галицько-волинської літописи, іпатеьку хронологію й погвиди на неї в науці, далі — хронологічної аналізи подій описаних у літописи і хронологічної таблиці. Аналіза іпатеької хронології показує, що вона від початку до кінця хибна, з виїмком двох дат, уміщених в первісних редакціях літописи, і кількох дат русько-татарських подій зачерпнених хронологізатором із літописних коміпльцій. Одначе аналіза літописи й порівнянне з иньшими джерелами дають широможність переважну масу подій літописи означити зовсім докладно, до кількох місяців; число подій, де лишаєть ся ваганнє більше як на оден рік, зовсім не велике. (Розвідка друков. в т. XI Записок).

Зміст рецензії С. Томапівського: Рецензент звернув головну увагу на синтетичний бік праці д. Гавроньскому, зазначений особливо на вступі та в тенденції цілої праці, і доказує, що істо-

ричний матеріал, ужитий до розвідки, такого очинтлени подій недопускає. При тим підносить велику сторонняність, політичний і релігійний фанатизм, неосвіченість автора, а понад усе величезну силу суцеровостей, що стрічають ся скрізь по праці. Взагалі відмовляє рецензент д. Гавронському прикмети історика, а його розвідці права до поважної наукової історичної студії. Рецензия надр. в ХІІ т. Записок.

ІІІ. зас. дня 13 марта: 1) Вибрано дійсним членом проф. Олексу Маркевича з Одесси. 2) На президию секції вибрано тих самих членів, що минулого року: Проф. М. Грушевський, директор, др. С. Дністрянський, заст. директора, С. Томашівський, секретар.

В. Засіданя філльологічної секції. І. зас. дня 30 січня. 1) Проф. Грушевський предложив коротеньку статейку І. Копача «Про infinitiv-и на -ieg», яку надруковано у XXXIX т. «Записок». 2) Др. Студинський зreferував працю І. Степенка п. н. «Олекса Стороженко. Причинки до характеристики його творчости». 3) Той сам відчитав свою працю п. н. «Листи Максимовича, Коштира і Ганки до Дениса Зубрицького». Обі праці ухвалено друкувати в «Записках».

Зміст статі В. Степенка: В першій частині своєї праці подає автор вистки про жите Ол. Стороженка та на основі його творів старає ся пачеркнуги душевний стан письменника і виказати його відносно до кріпацтва, до панів, до української мнуччини та до сучасного, українського письменства. В другій часті подає автор новий поділ творів Стороженка після їх змісту (против поділів Петрова і Огоновського), полемізує з критикою творів Стороженка, поміненого в «Современнику» за р. 1863 і оцінює кождий твір сего письменника з окрема.

Зміст статі дра К. Студинського: В бібліотеці гр. Баворовекого у Львові найшов др. Студинський пять листів Максимовича, чотири листи Коштира і два письма Ганки. Листи Максимовича і Коштира мають для нас першорядну вартість, як свідощтва літературної переписки. Крім того доторкає ся Коштар деяких політичних справ, що живо обходили Русинів. Д. Студинський додав до листів вступні замітки і річеві уваги.

ІІІ. зас. дня 20 лютого. 1) Др. Ів. Франко відчитав свою працю п. н. «Піп Іван, Половець Іван Смера і відкрите Тибету». 2) Вол. Гнатюк відчитав

свою працю п. н. «Словаки чи Русини? Причинки до спору про національність західних Русинів». Обі праці ухвалено друкувати в «Записках».

Зміст статі дра Ів. Франка: Автор розпочинєє сею розвідкою ряд дослідів над поодинокими текстами того письменства, що збереглось у рукописах з XVII—XVIII в. зладжених на Карпаторуській території. На перший раз він вибрав невеличку статю про відкрите Тибету, в якій бачить перемішані мотиви з Александрії, старохристиянських «Хождений кь Рахманамъ», середньовікової легенди про Івана Пресвитера і протестантських її переробок, в тім числі її апокріфічного листу Половця Івана Смери до князя Володимира Великого. Автор роздивляє детально кожду з тих легенд і потім віднаходить їх відомі у карпаторуських текстах, підносячи рівночасно й деяку оригінальність у його обробленю, а власне признаки локального кольориту.

Зміст статі В. Гнатюка: Автор розділив свою працю на дві частині: в першій говорить про руських колоністів у Баччі; він подає погляди різних письменників на бачванських Русинів, застановляє ся над їх мовою, наводить вислови Бачванців про їх національність і приходить до висновку, що їх не можна уважати ким иньшим, тільки Русинами. В другій частині говорить про Русинів північно-західних угорсько-руських комітатів. Подає так само виписки з письменників, що писали про тих Русинів і виписки з документів, з яких показуєть ся, що первісна територія Русинів була ширша, що вони до найновіших часів підлягали впливови Словаків і денационалізували ся, оповідає про полеміку д. Міліка з д. Шкульетім у тій справі і приходить до висновку, що їх так само належить уважати Русинами, як Бачванців, а не Словаками.

ІІІ. зас. дня 13 марта. 1) Вибрано дійсним членом Михайла Комаря, нотаря в Одесі. При уконсигитованю секції вибрано: Дра І. Франка, директором, дра К. Студинського, заст. директора, Вол. Гнатюка, секретарем, дра Вол. Коповського, заст. секретаря.

Г. Засіданя мат. прир. лікарської секції. І. зас. дня 13 марта. 1) Вибрано дійсними членами: дра Степана Рудницького, учителя гімназії у Львові, С. Сидоряка, учит. гім. у Львові. 2) Вибрано до президії секції: Проф. Івана Верхратського, директором, дра Евгена

Озаркевича, заст. директора, Семена Сидоряка, секретарем, дра Степана Рудницького, заст. секретаря. 3) Делегатом секції до Виділу вибрано дра Евг. Озаркевича.

А. Археологічна Комісія. І зас. дня 27 лютого. 1) С. Томашівський зreferував справу антропологічних дослідів. 2) Рішено віднести ся до Мукачівської консисторії в справі видання Лучкайової «Historia Karpathe-Ruthenorum». 3) Проф. М. Грушевський повідомив про тимчасове здержане друку V т. «Жерел» і III т. «Апокрифів».

С. Томашівський закомунікував лист д. Хв. Вовка з Парижа до нього в відповідь на запитання в справі антропологічних дослідів з якого то листа подаємо влімки: «Що до методу міряня, то тепер у цілому світі вживають ся один метод французький, вироблений, Вросе. Німці, а з ними й деякі Росіяне вживають той же метод з деякими (досить незначними) відміннями але це веде тільки до того, що числа, здобуті їх мірянням, приходять ся завше перекладати у загальних працях на французький метод. Через це можна порадити держатись цілком французького методу, як найвірнішого і скрізь найбільше розповсюженого.

»Найкращим підручником до міряння на живому чоловікові є Instructions Br...», видані Парижським Антропологічним Товариством. Другого підручника (спеціального) я навіть і не знаю...

»Однак-ж я муну додати, що й на мій власний погляд і особливо на погляд M^r pouvrier, ніяка інструкція навчити міряти не може; а усе-ж таки антропологічну техніку можна придбати тільки у лабораторії, бо це діло не стільки знання, скільки зручності, котра набуваєть ся виключно працюванням за доглядом знаючого чоловіка.

»Міряння кісток вимага далеко більшої науки і практики ніж міряння на живому чоловікові, а через те, поки не буде здобутих до того людей пройшовших через добру науку у лабораторії, Товариство краще зробить, обмеживши свою працю тільки збиранням матеріалу, себто кісток, по змозі більше.

»Щоб навчитись міряти на живому чоловікові, лікарєви або природникови, себто чоловікові досить знаючому анатомії треба два або три тижні. При лабораторії Вросе що року бувають задля того практичні курси у початку літа і як би хто з Ваших природників або лікарєв приїхав задля цього до Парижа, то я був би дуже радий стати йому у поміч скільки зможу...»

Д. Томашівський попер висловлену д. Вовком гадку про потребу практичного пригостовання людей до антропологічних дослідів. Комісія обговорювала сю справу й рішила перевести на спільнім засіданню всіх секцій вибір спеціальної анкети, що займила ся-б вступним підготовленням діла.

Б. Лікарська Комісія. І зас. дня 7 лютого. 1) Принято до відомости, що вийшов «Лікарський Збірник» том II — випуск II. за другий піврік 1900 р. 2) що др. О. Дакура прислав працю до найблизшого випуску збірника під заголовком «Новий метод до розізнання тифу», та др. Е. Озаркевич приготує працю: «Лічене грудних недуг формальною відстиснення воздухом». 3) Рішено заперувати крім торічних медичних часописей еще: Centralblatt für Kinderheilkunde, Centralblatt für Chirurgie і Вѣстник офтальмології. 4) Ухвалено приступити до виготовлення медичної термінології і запросити до сеї праці «Секцію природничу» тов. «Академічна Громада».

VI. Із суспільного життя.

Засіданє Виділу Наукового Товариства імени Шевченка. III засіданє дня 6 марта. 1) Дискутовано біляне каменіці, предложений бухгалтером, і пероблено в ньому деякі поправки. 2) Ухвалено внести поданє до міністерства просьвіти з просьбою о підвишенє субвенції до 15.000 кор. і вставленє її в бюджет. 3) Ухвалено скликати загальні збори на 25 марта с. р. IV зас. дня 11 марта. 1) Принято до відомости, що краєва рада шкільна замовила на 1901 р. нові книж-

ки для друку. 2) Уставлено вартість магазину по докладнійшій обчисленю. 3) Принято 9 нових членів. 4) Принято до відомости біляне Товариства за 1900 рік, призначений для друку в «Хроніці». 5) Принято до відомости, що д. М. Іванюк, артист-малюарь у Чернівцях, згодив ся намалювати для Товариства 3 портрети на покритє своїє позички. 6) Ухвалено зложити подяку о. О. Стефановичеви за передачу паперів і фотографій по пок. Партицьким Товариству.

У зас. дня 18 марта. 1) Принято до відомости, що М. Грушевський прислав на видавничий фонд 100 карб., а Кияне 500 корон на академічний фонд і 500 корон на допомоги. 2) Ухвалено оголосити в «Ділі», що на загальних зборах мають голос тільки ті члени, що заплатили вкладки за 1900 р. 3) Ухвалено викреслити 29 членів за неплачене вкладок. 4) Постановлено закупити для книгарні 100 прим. оповідань О. Авдиковича п. н. «Демон руїни». 5) Принято двох нових членів.

3 українсько-руської Видавничої Спілки у Львові. Товариство мало з кін-

цем лютого с. р. 85 членів зі 154 здекларованими уділами в сумі 7700 кор. Стан вкладок з початком січня 1592 кор. 52 сот.; до кінця лютого вложено ще 600 кор. Стан позичок зятягнених до січня 1167 кор. 50 сот., до кінця лютого зятягнено ще 600 кор., а сплачено 20 кор. Чиск з р. 1900 вносив 1303 кор. 72 сот. Вартість магазину (по ціні коштів продукції) 7588 кор. 51 сот.; вартість книжок розданих у коміс 1188 кор. 6 сот. Льокації 1400 кор. 42 сот., кошти адміністраційні за січень і лютий 121 кор. 57 сот., готівка в касі 63 кор. 36 сот.

VII. Від редакції.

Заява. В українській літературі рівночасно працюють два письменники: Грицько (Олексівич) Коваленко і Григорій (Андрієвич) Коваленко. Твори їх обох друкують ся у «Літ.-Наук. Вістнику». З тої причини, що ці два письменники мають однакові імена і однакові прозвища, вони, уникаючи можливих непорозумінь і бажаючи виступати кожний зі своїм лицем і за своєю одвічальністю, щоб не було «комедії помилок», просять Вп. Читачів прийняти до уваги ось які відомости про кожного з їх:

Грицько (Олексівич) Коваленко, урод. 1868 р. в присілку Липняках, пов. Переяславського, Полт. губ. Містив у «Зорі» від р. 1891 і в «Л.-Наук. Вістнику»: малюнки, оповідання, вірші, наукові статі (з медицини і історії літератури); автор сатиричних оповідань: Народні пісні, Вічний календарь і інших. Видає у Чернівці книжки і портрети українських діячів. — *Гр. Коваленко.*

Чернівці.

Григорій (Андрієвич) Коваленко (від тепер додати-мо до сього підпису «Коломацький»), уроджений в році 1867 в слободській Коломаці, повіту Валківського, Харківської губернії; з року 1900 почав містити в «Літературно-Науковім Вістн.» оригінальні оповідання, кореспонденції та замітки, а також переклади з російської літератури. — *Гр. Коваленко-Коломацький.*

Херсон.

Переписка Редакції. Вп. Д. Одинокий. Не дивуйтесь і не сумуйте. Те, що російські газети ігнорують Галичину,

робить ся деякими навмисне, а іншими «по независящимъ обстоятельствамъ». Та про те Українці мають доставати деякі звістки й незалежно від російських газет. А чи багато-ж їх цікавить ся на такі звістки? Звісно, коли-б готові в російських газетах, то не один радо прочитав бп. Але не забувайте, що сказано в Євангелію: «Нудитесь царствіе божіе: и нудящїи восхїщаютъ его». — Вп. А. Гриневич. Листи Доорох. передано до використаня одному зі співробітників. Наложенім платежом «Вістник» не може йти до Вас. — Вп. Осип Осипенко. Не придалось. Пробуйте далі. Більше простоти і натуральности в оповіданю.

Звертаємо увагу наших земляків, особливо заграпичних, що в магазині Наук. Товариства ім. Шевченка є що коло ста комплєтв «Літ.-Наук. Вістника» за 1899 і 1900 р. і скомплєтованих книжок V—XII, з додатком початків розпочатих статей за р. 1898. Радимо їм дуже, коли можна, користати з сього і закупити тепер ці попередні річники, аби не було за пізно потім.

Похибки. В попередній книжці у статі п. з. «Маруся Богуславка»: ст. 205 в 7 рядку з гори — зам. (9) мая має бути (13); в 3 рядку з долу — зам. 1878 м. б. 1874. У сій книжці в тій самій статі: ст. 19 у 17 рядку з долу — зам. Богуславку зробив м. б. Богуславку. Зробив і т. ин.; ст. 27 у 2 рядку з долу — зам. Загриб м. б. Загреб; ст. 28 у 17 рядку з гори — зам. Шцъпан м. б. Шцъпан; ст. 29 у 5 р. з д. промовляє м. б. промовляє, у 16 р. з д. звичай аилиш м. б. звичайна лиш.

НОВІ МАТЕРІЯЛИ ДО БІОГРАФІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

Житєпись генія українського слова, Т. Г. Шевченка, не можна вважати скінченою, доки не будуть оголошені і критично оцінені не тільки всі більш-менш видатніші факти його життя й діяльності, але й усі дрібниці, що так або інакше торкають ся його фізичної й духової особи, його характера, звичаїв, симпатій і антипатій і т. и., доки не лишить ся ні одного питання, на котре-б не можна було дати категоричної відповіді, або принаймні, поклавши руку на серце, сказати, що ми все зробили, що могли зробити, щоб дати таку відповідь. Через се всякі звістки і спогади сучасників і знайомих великого поета, всякі документи, що можуть пролити хоч краплю сьвітла на його жите й діяльність, повинні бути оголошені і повинні стати власністю найширшого круга суспільства.

Тримаючись такого погляду на всякі нові звістки про нашого Кобзаря, від кого-б вони не йшли, я беру на себе сьміливість познайомити читачів Літер.-Наук. Вістника в статю д. І. А. під заголовком: „Матеріали кь біографіи Т. Г. Шевченка“ („Русское Богатство“ кн. II за лютий 1901 р.).

Автор починає свою статю спогадами свого брата і його товариша про службу в Ново-Петровському форті і про знайомість їх із Тарасом Григоровичом. „Брат мій, осаул уральського війська, Л. С. А—в, — пише д. І. А—в, — тоді ще молодий юнкер, просто зі школи попав у козацький відділ, що був командований на звичайну службу в Александровський форт. Вкупі в ним тудиж на-значили і його товариша по школі, „урядника“ А. І. А—на. Прибувши на місце, вони застали в форті Т. Г. Шевченка. Мешкав-

Т. Г. в спільній казармі і, при всім відомій добродушности і лагідности свого характера, відзначався одначе відлюдністю і невчливістю і робив вражіння чоловіка, що потонув у своїх невеселих думках. Не вважаючи на се, товариші познайомилися і зійшлися в понурим поетом. Як здається, йому подобалась їх молода, непопсована душа, безпосередність і малознайомість із темними боками життя. Крім того брат мій гарно деклямував; потім він часто згадував, як було Шевченко, котрому дуже подобалась деклямація лермонтовського „Гладіатора“, іноді звертався до нього з проханням: „А ну, прочитай, мій голубе!“ Брат починав деклямувати:

„Ликуеть буйный Римъ, торжественно гремитъ
„Рукоплесканьями широкая арена...“

І вірші, і деклямація братова, здається, робили на Ш. велике вражіння. Він слухав понурившись, і хитав у такт головою. Навпаки, коли за деклямацію брався А—н, Шевченко при перших же рядках махав рукою і виголошував отвертий вирок: „Барабан, барабан!“... Шевченко був вхожий до коменданта, майора Ускова і вчив його маленьких дітей. Вільними часами він любив гуляти по алеям комендантського садочка, у своїй сірій шинелі і смушевій шапці; малював і писав, а брат позував перед ним замісто натурщика. Між иньшим, як казав брат, Шевченко малював одну картину в 7 окремих сценах, або моментах. Я догадувався, що Шевченко взяв сюжет для своєї картини з оповідання про „Горе-Злосчастье“, що було тільки що надруковане в якимсь нашій журналі (здається в „Современникъ“¹⁾). Брат прослужив у форті два роки і вернув ся до дому“. Так закінчив автор статі спогади свого брата про Тар. Григор. На жаль д. І. А—в не визначає, коли саме служив його брат в Ново-Петровській фортеці, і через те не можна запевне сказати, на які роки припадає знайомість його брата з поетом. Тільки звернувши увагу на деякі подробиці оповідання, хоч би, наприклад, на те, що Шевченко, як каже автор, любив гуляти по алеям комендантського садочка, котрий, додамо, він сам і насадив у осені 1853 р., — можна зазначити, що спогади брата автора належать до 1854—56 років.

¹⁾ Скоріше се була картина „Притча о блудномъ сынѣ“, про котру писав поет у своїому журналі 26 червня 1857 р. (див. О. Я. Конискій: Жизнь украин. поэта Т. Г. Шевченка, Одесса, 1898 г. стр. 440).

Ще одна увага. Автор пише, що Шевченко вчив дітей коменданта Ускова. Але се мабуть помилка, котру вазначив і О. Я. Кониський. „Есть звістка, пише він, буцім то Тар. Григ. вчив дітей коменданта, але Маєвський (коменд.) був нежонатий, а діти Ускових навіть при виїзді поета з форта були настільки малі, що їх учити не можна було“. (А. Я. Кониський, ор. сіт. 409). Звертаючись до документів, які оголошує д. І. А.—в у своїй статі і які він переглядав в архіві 5-го оренбурського баталіона, треба перш усього сказати, що більша частина їх уже була надрукована (в „Историческомъ Вѣстникѣ“ за 1886 р. кн. I, в „Русской Старинѣ“ за 1891 р. кн. V. і в „Кіевской Старинѣ“ за 1893 р., кн. II) і ними вже скористував ся Кониський. Се документи 1850 року про трус у Шевченка в Оренбурзі і про наслідки сього тусу. Друга частина документів друкуєть ся вперше і доторкаєть ся до життя Т. Гр. в Ново-Петровській фортеці і до його визволення з неволі.

В жовтні 1854 р., пише автор, приїздив на ревізію в Ново-Петровський форт начальник артилерії оренбурського округу генерал-майор Фрайман. Тут він познайомив ся з Шевченком і, бажаючи хоч чим небудь поліпшити долю поета-салдата „вошелъ съ представленіємъ къ корпусному командиру, генерал-адъют. Перовскому, отъ 28 октября 1854 г., о производствѣ въ унтеръ-офицеры рядового Шевченка, который въ продолженіи 4-лѣтняго служенія своего въ укрѣпленіи, по удостовѣренію майора Ускова и командира роты, ведетъ себя примѣрно и исполняетъ служебныя обязанности съ отличныиъ усердіемъ, не подвергаясь никакимъ замѣчаніямъ“. Факт посередництва ген. Фраймана і результати його були відомі Кониському, але О. Я. не знав причини відмови на доклад Фраймана (ор. сіт. 415). А причина була ось яка. Від Перовського через начальника дивізії прийшло запитання до командира 1-го баталіона, майора Львова „какого поведенія по службѣ рядовой Т. Шевченко и заслуживаетъ ли ходатайства о производствѣ его въ унтеръ-офицеры, преимущественно предъ другими рядовыми равной съ нимъ категоріи, если таковыя есть“. На се майор Львов 18 листопада 1854 р. так відповів: „Хотя рядовой Т. Шевченко въ поведеніи и оказываетъ себя хорошимъ, но по фронтовому образованію слабъ, въ чемъ я лично убѣдился въ бытность мою въ семъ году въ Ново-Петровскомъ укрѣпленіи для инспектированія двухъ ротъ, тамъ расположенныхъ, а потому

и не признаю его заслуживающим ходатайства о производстве в унтер-офицеры“.

Дивно, що після такої відповіді на „запрос“ графа Перовського, сей „Кроніонъ-Тучегонитель“, як називає його Тар. Григ., через 8 місяців, знов приїхавши на ревізію в Ново-Петр. форт, уже сам бере на себе посередництво в подіпшенню долі поета. 7 липня 1855 року пише Львов до бригадного командира: „Въ бытность мою въ настоящемъ году въ Ново-Петровскомъ укрѣпленіи для инспектированія ротъ, въ ономъ расположенныхъ, я вполнѣ удостовѣрился, что находящійся тамъ на службѣ, отданный по Высочайшему повелѣнію изъ СПетербургской Академіи Художествъ за сочиненіе возмутительныхъ стиховъ, рядовой Т. Шевченко примѣрнымъ своимъ поведеніемъ и усердіемъ къ службѣ заставляеть обратить на себя вниманіе. Крімъ того свидѣльствуютъ завѣдующій ротами капитанъ Косаревъ и комендантъ Усковъ, что онъ, во все время нахождения въ укрѣпленіи, поведеніемъ и усердіемъ противу товарищей своихъ всегда отличается“.

„Свидѣтельствую объ отлично - усердной службѣ рядового вѣреннаго миѣ батальона Тараса Шевченко, я имѣю честь почтительнѣйше просить ходатайства Вашего Превосходительства объ облегченіи его участи производствомъ въ унтер-офицеры“.

Несподівану перемену у відносинах Львова до Шевченка автор вияснює як впливом гуманного коменданта Ускова, так і переминами в поглядах на армію і військову службу в початку царювання Александра II. Вкупі з рапортом майора Львова був поданий і „формулярный списокъ о службѣ Тараса Шевченко“, де було написано, що „рядовой Шевченко происхожденія дворянскаго“ (!?). Але й сим разом „ходатайство о смягченіи участи рядов. Шевченко“ лишило ся без відповіді. Тільки 20 грудня 1855 р. начальник 23-ої дивізії генер. Обручов „согласно сообщенію начальника корпуснаго штаба отъ 17 декабря предложилъ бригадному командиру приказать, чтобы рядового оренбургскаго 1-го батальона, Т. Шевченко показывать происхожденіемъ изъ крестьянъ, что и предписано къ исполненію командиру 1-го батальона“.

В кінці своєї статі д. І. А. подає деякі документи про вивольненіє Т. Шевченка в неволі. Як видно з діла 1-го батальона „объ увольненіи отъ службы по Высочайшему повелѣнію нижнихъ

чиновъ изъ политическихъ преступниковъ“, военный міністер 1 мая 1857 р. повѣдомив командира окремого оренбургскаго корпуса, що „Государь Императоръ по ходатайству его, генер.-адют. графа Перовскаго, Высочайше повелѣть соизволилъ: „9 человекъ унтеръ-офицеровъ и рядовыхъ (1-го батальона изъ Поляковъ) уволить отъ службы и возвратить на родину, если на это изъявятъ согласіе намѣстникъ Царства Польскаго и генерель-губернаторы западныхъ губерній, и учинить за ними секретный надзоръ, впередь до совершеннаго удостовѣренія въ ихъ благонадежности¹⁾... „Рядового Шевченка во вниманіе къ ходатайству президента Академіи Художествъ, Ея Императ. Высочества. В. кн. Маріи Николаевны, уволить отъ службы съ учрежденіемъ надъ нимъ надзора тамъ, гдѣ онъ будетъ жить, — и всѣмъ вообще означеннымъ лицамъ, подлежащимъ увольненію отъ службы, воспретить въѣздъ въ обѣ столицы и жительство въ нихъ“.

Далі автор докладно, на підставі документів архіва 1-го баталіона, оповідає про остатні часи перебування Т. Григ. „у неволі емердячої казарми“, про дозвіл, даний йому комендантом Усковим їхати через Астрахань, а не через Уральск, і про наслідки цієї, з погляду російського бюрократизма, „преступной неосмотрительности коменданта Ускова“. Та що всі документи, що належать до сих фактів, були відомі Кониському і увійшли в його: „Жизнь украинскаго поэта Т. Г. Шевченка“, то мені здаєть ся зайвим їх вдруге переглядати, тим більше, що вони не дають нічого нового.

Л. Яковлев.

¹⁾ Фамілії Поляків: А. Гордзіевскій, Генр. Міллер, Алекс. Храбчинскій, Ераст Ольшевскій, Фелікс Фіялковскій, Ігнат. Бржозовскій, Стан. Домарадскій, Домін. Кодремскій і Ант. Бишевскій.

Маруся Богуславка в українській літературі.

Історично-літературний нарис.

ІХ. Поема П. Куліша.

Нову перерібку Марусі Богуславки в формі поеми дав нашій літературі П. Куліш. Коли вона написана, докладно не знаємо. Се певно, що 1885 р. були вже готові три пісні другої частини¹⁾, значить, перша частина була імовірно скінчена скорше. На світ появилася поема аж у 1900 і 1901 р., і то друга частина без кінця — мала згоріти²⁾. Хоч се будь-що-будь велика втрата нашої літератури, то все таки легко можемо тут обмежитись головню на першій частині, а про иньше говорити додатково, бо друга половина, як побачимо, виходить поза круг історично-літературної теми про Марусю Богуславку. За те перша частина основана переважно на козацькій думі, почасти й на тій матеріалі, який приготували оба Кулішеві попередники. Тому возьмемо наперед під огляд першу частину поеми. Події в ній означив поет на 1620 рік.

Зложена вона в сімох пісень, розмірами не рівних, із за-співом, прольотом і епілотом. Останній міг належати аж на кінець другої частини, та коли вона затратила ся, міг його автор додати до першої частини³⁾.

¹⁾ О. Маковей, Панько Ол. Куліш, огляд його діяльності. Л. 1900, ст. 157. Диви те-ж Л. Н. Вістник т. XIII, ст. 118.

²⁾ Маруся Богуславка, поема П. А. Куліша, 1620. Літер. Науковий Вістник т. VIII і XIII). Перша частина вийшла те-ж окремою книжкою. Л. 1900, 8^о.

³⁾ При тій частині не зазначено, що се перша частина; поет уважав її мабуть зразу за цілість, а тільки потім докомпонував другу часть.

Заспів звернений до Г** Б***, себ-то до дружини поета. Вона — його дух сьвітлокрилий, пречиста в помислах, у задумах величя, а сам твір — се її слово, „натхненне праведне високого й сьвятого“. Її можна прирівняти лише до ангелів, душ сьвятих:

Сияй і проливай в серця людські віраду:
Нехай твою тропу, спасенну стежку знають,
Нехай над сьвіт увесь возлюблять щиру правду,
Для неї родять ся, за неї умирають (ст. 1).

Значить ся — поет поклав у поемі ідею правди як ціль, одиноку, не лиш для себе, а й для нас. Звісно, не перший Куліш бє поклони перед ідеєю правди, сим богом у прямуваннях великих умів, але й не перший він ударив чолом перед зманчивим стовбуром.

Прольоґ має на меті увести нас в акцію поеми, чи там пояснити ідейний бік її. Се останнє властиво головне, тут маємо неначе вступне profession de foi самого автора в поглядах його на нашу минувшину. Кулішеві гадки персоніфіковані в особі богу-славського попа Державця, що

Славний на всю Корсунщину,
Та й на цілу Україну,
Єзуїцький ненавидник,
Жидови й Ляхви противник,
Із Підгіря Ярославець,
А на прізвище Державець.

Він покинув рідну сторону і перейшов на Україну, бо

Волів дучше тихо почувати,
Ніж з Ляхами бучно панувати,
Єзуїцтву в ноги себе слати,
Вельзевулу душу продавати (ст. 2).

Незлюбив був Польщі й її порядків, але не були йому до вподоби й українські, спеціяльно козацькі. З козаками він не братав ся, не співав в ними горілок і медів, хіба картав їх у церкві за погані діла та кавав їм усю правду в очи.

І полковника й козацького гетьмана
Уважав за нехриста і бусурмана.
Бо вони Дніпром на море впливали,
Та й купецьким суднам пільги не давали,
Християн замісь невірних розбивали,
А награвивши здобичи, пропивали.
На підпитку славились-хвалились,

Що за віру християнську бились,
 І п'яне кобзарство підкупляли,
 Щоб у кобау про лицарство їх бряжчали.
 А пропившись,
 І, як кремах той, оббившись,
 Свою рідну Україну пліндрували,
 Милосерного гріхами прогнівлили,
 Божий міч, Татар, на села накликали,
 Много християнських душ занепащали (ст. 3).

За такі слова, звісно, козацтво не любило Державця, „часточок“ йому не давало, акафисти наймало по иньших церквах. Лиш один старший, статочний козак, на прозвище Товстогуб, жив добре з попом, любив „без чарки про спасенні речі говорити“. Правдива ціль одначе тих відвідин були не так спасенні речі, як попова дочка Маруся, „що всім брала очи красою“.

Такий зміст прольогу. Що він написаний умисно для введення Кулішевої тенденції, се ясно видно. Поетови хотілось зробити своїм однодумцем богуславського попа, хоч сей піп безпосередно з поемою не вяжуться, він не то що тут непотрібний, а й навіть подекуди противорічний тому, що віє з дальшої поеми. Про стійність сих поглядів, яких багато розсипано по цій поемі, говоримо окремо.

Залицання старого козака були даремні, бо Маруся цілою силою молодого палкого серця любить козака Левка Кочубея. Він, як і загал козацтва, не до вподоби був старому попови і задля того часто приходило до словної незгоди межи ним і попадею. Мати, звичайно, більш знає вподобання молоді дівчини і більш їм потурає, тож і не хотіла слухати, щоб єдина її дочка мала стати жінкою старого Товстогуба. Батько навпаки, видів усякі користи за статочним, заможнім козаком і не щадив Левка Кочубея, „злиденника та безземельника“:

„І батько й дід його,
 І рід і плід його,
 Се все було ледащо:
 Бо козакуючи,
 Статки гайнуючи
 Повводились нінащо“. (ст. 7).

Сі пересварки не спиняли кохання між молодими. Коли Маруся на романтичних сходинах признаєся Левкови про батьків намір, сей потішає її, що

„...поки на небі зорі
Місяця стрічають,
Поки на безкраїм морі,
З вітром філі грають,
Товстогубу не придбати
Чорних брів дівочих!“

І словами горячими, як молода душа, красками буйної та вільної уяви малює він їй, як то козаки вибирають ся в похід, як його обібрали старшим над усіми, як наберуть багато добичі, покрийуть ся славою й багатством, як славу його золоті струни передадуть будущині. Маруся сповідаєть ся перед матір'ю із мрій Левкових і приєднує її для себе. Понадя віддаєть ся теж мріям, рада, що хоч на старість побачить свою дочку у щастю. Щасте доні — се ціль її життя, тож і супроти щасливої Марусі вдоволилась би дуже не почесним становищем:

„Буду хоть що дня помости
Шарувати - мити,
Аби в панській високости
Хоть-но рік пожити“ (ст. 9).

Козацький похід був дуже не до вподоби старому попови. Не тому вже, що козацтво всяку добичу пропиває і ходить опісля знов таке голе, як перед тим, але тому, що за ними вганяєть ся орда й пустошить Україну. І саме вибрали як найтяжчий час, коли то

„Стято голову велику,
Ясну та розумну,
Що всю Русь обороняла
І Ляхву безумну“... (ст. 9).

Так характеризує він смерть Станіслава Жолкевського під Цоцорою. Він боїть ся, що бусурмане пімстять ся страшно за сей козацький похід. Щоб сього не бачити він задумав навіть покинути нещасну Україну й піти в иньшими на займанщину в Московщину.

Не вернулись козаки в походу, попали в невою, за те хмари Татар покрили Україну, мовляв тому, що козаки проти договору кинулись на купецтво. Міста й села падають жертвою татарського нападу. Нещастє не минуло й Богуслава, а в нім попівської родини. Бородатий Татарин, як показуєть ся, брат попаді, бере в полон Марусю, призначуючи її згорі для падишаха („Роксоляна

друга“), й підпалює хату. Піп згорів разом із церквою, а мати, в болю, жалю і страху наче божевільна, кинула ся у степ, в дорогу в Туреччину шукати дочки. Її все ввижаєть ся, що перед нею котить ся стята голова Жолкевського, вона біжить за нею, хоче зловити. В буджацьких степах вона падає зомліла. Тут знайшов її ледви-живу Кантемир, наставник буджацької орди, прозваний Кривавим Мечем, відчувив і дав у опіку своїй жінці Заїрі, колишній бранці,

Що золотим волосєм і очима
 Являла тип найкращий України,
 Той кроткий тип, що серце херувима
 Заніс до нас із Тигра та Евфрата;
 Не той, що у жалю ваги не знає,
 Що мов козацька кров лиха завзята,
 В любові кипить, в ненависті палає,
 І цілий Божий сьвіт нізачо не вважає (ст. 25).

Старанна опіка сеї Заїри привела стару жінчину до здоровля. Коли вона перший раз побачила Кантемира, взяла його за Левка, — так був до нього подібний. Показуєть ся, що се два брати, оба татарського роду, з матери Українки:

„Моя мати була добра,
 Чесна християнка,
 Із Рогатина, з Підгіря,
 Бранка-полонянка“ (ст. 31).

Кантемир обіцяє попаді завести її до дочки. У Стамбулі показує він по дорозі в гордощами сеї мертвецький гак, що на нїм повис був Байда. Коли стара завважує, що за те його душа певне в небі, попадає Татарин у страшенну лють, лиш пошана супроти матери і дане слово здержують його.

Тимчасом Маруся стала богинею султана Османа. Він поросилав усіх своїх жінок і гаремниць, лишив тільки дванайцять служебниць, „щоб їй у вічі мов ті пси гледіли“. У Стамбулі звязувано з нею надії на внутрішні політичні переміни, що Маруся пійде слїдом за славною Хасекі-Хуррем, одначе вона гордує сією назвою, дия Османа не має ласки. Султан при ній „мов дитина смирна, до неї доторкнути ся не сьміє“ і дуже врадував ся, почувши, що в Кантемира єсть Марусина мати. Зараз послав на зустріч золоту галеру на перевіз її до Царициних Палат.

Золота була галера султанська, чудова була природа довкола
роскішний був вид на город; за те горем і нуждою били в очи,
невільники-галерники :

До пояса нагі плечисті чуприндири,
Леви Порогів, лицарі Лимана,
Сиділи в ряд, без волі і без сили
Метнулись на грізного бусурмана.
Залізні кайдани їм повпивались
Мов зуби Цербера у голі ноги;
Гребли всі в лад, аж потом обливались,
Бо потурнак ходив між ними строгий,
І карбачем крутим їм додавав підмоги (ст. 41).

Старенька питає Кантемира, чи-ж не казав він, що їх віра
повеліває милосердє? „Повеліває, нене — каже той — навіть і до
злюки, та не до зрадника“... Тимчасом доїздять до Царициних
Палат. При вході стрічає їх брат Іван, тепер Абаз-баша, з по-
клоном, але сестра з погордою минає його :

Біжить, а перед нею двері
Немов рука незрима відчиняє...
Її Маруся, мов едемська пері
Летить на зустріч, вся мов рай сияє,
І до колін своїй матусі припадає (ст. 44).

Маруся веде матір'я у свої багаті комнати, з яких одну пе-
ремінила на християнську каплицю. Туди заходив на відправу
сербський піп, із дозволу самого султана. Сам він християнській
вірі прихильний, має навіть потайне бажання стати християнином;
для України теж має серце, бо малим скитався по степах, пізнав
мову й життя Українців. Супроти того у Марусі родить ся думка,
чи справді не стати жінкою Османа. Мати сьому противна :

„О, коли-б же мені бачить
Сього не діждати!
Се диявольська спокуса...“ (ст. 45).

Турки для неї особисті й релігійні вороги-поганці, то вона
не знає ніякої згоди з ними.

Серед виливу чутя обох жінок, до котрих прилучається
Заїра, приходиться сам султан. Між ним і попадею розводиться
широка розмова про відносини України до Туреччини. Осман ви-
словляє подібні думки, як автор на вступі; кінець ворогуванню
обох народів зробить аж він :

„Вже бунчук царський у мене
 Має за ворітьми:
 Двину з усіми військами,
 Як орел із дітьми.

„Рушимо в козацьку землю
 Під покровом божим,
 І кінець паскудним вашим
 Подвигаєм положим!

.....

„Ми поїдемо всі троє
 На ту Україну,
 Що вродила пишну вроду,
 Осяйну картину.

„Я вінця мого не кину,
 Візьму на Україну,
 В славнім Києві великім
 Сей вінець надіну.

.....

„На Дніпрі-Славуті й Росі
 Помурую башти,
 Щоб з Москвою та Ляхвою
 Більш не воковати.

„Обгородимо Україну,
 Зробим Божим раєм,
 Віру вірою зоставим
 І звичай звичаєм.

„І сей рай, моя царице,
 Тобі подарую.
 Мов на голову корону
 Пишну, дорожую“... (ст. 51—2).

Сей дужий чоловік стає дитиною перед Марусею; сісти коло неї не зважаєть ся.

„Він парює грізно й бучно
 За моїм порогом...“

— говорить вона.

Стара ньєнка розвідалась уже про долю Левка Кочубея, що він тепер у темниці і згодом розказала про се Марусі. На сю звістку недуга звалює її з ніг; ані лікарів ані Османа не хоче бачити у себе. Султан вдав ся тоді за порадою до Кантемира і там порішено виводити українських невільників, і то так, немов

се робить сама Маруся. Заїра їде до Царициних Палат і відкриває перед нею шлях визволу при помочи Кантемира, що будім-то тепер став не в ласці Османа й бажає пімститись. З невольниками утікати Маруся не рішаєть ся, здає себе на ласку долі. Саме тоді султан виїхав будім-то на лови і віддав найвишу власть у царстві в руки Марусі.

У невольницькій темниці, Чорній башті, сидять коваки, в яких по одному вішано що дня на мертвецькім гаку. Сумна їх доля змальована прекрасно поетом :

І понуро мовчать молодці низовці чуприндири..
 Без одного сидить їх у башті десятків чотирі.
 Вже від нужди облавили в хирних обірванців гирі,
 І в кулак, як мовляв той кобзарь, в голоднечі трубіли.
 У віконечко їм милосерна рука подавала
 Трохи хліба сьвятого, а часом кришеник і сала,
 А про борщ вязники вже, який в нїм і смак, забували,
 Сировцем та потапцями душу гіркую питали.
 Повпивались кайдани у ноги бідахам і в руки..
 Дознають на прикові короткім страшенної муки.
 На соломі гнилій, мов той пес волюцюга, лягали,
 Полягавши, слезами один одного обливали,
 Україну простору та вольну, свій рай, споминали... (ст. 61).

Старі коваки плачуть за волею, степами, Дніпром і Січею ; молоді жалують, що в похід виходили, замісь „хліб сьвятий в полі на волі робити“, бачуть у тім кару божу за їх гріхи проти церкви, рідні й людей. Остро й грімко картає їх плачі Левко, закидає їм, що лиш задля їх пияства попались у неволю, і хоч він перед Богом невинний, тики радо умре в тими, в ким слави набрав ся. Невинною зове він і свою любов до Марусі, що з нею „ні разу й за руки не взяв ся“, і тепер її любити не перестав, хоч вона вже „велика цариця“.

Серед його мови розчинились двері і до темниці ввійшла Маруся в Заїроку, звіщаючи їх про визвіл і готову вже галбру в добром на дорогу. До Левка говорить :

„Духу мій!

Наступила хвилина гіркої земної розлуки..

„Знай, ніколи тебе, о, ніколи я так не любила,

Як у нужді страшенній, в багні і в кайданах узріла!

„Прийступи, щоб по всій Україні та слава повсталала,

Що велика цариця тебе ув уста цілувала.

„З твоїх уст я пю смерть!... Добре се знаю,
І кінчину свою поцілунком солодким витаю“ (ст. 65).

По тих словах вибігла, покинувши берло, а

Козаки, стрепенувшись як мурі ведмеді, казали,
І хрести величезні на себе ридаючи клали:
„Хоть потурчилась ти ради лакомства й панства, небого,
Молитов по Вкраїні й пісень про тебе буде много.
„Спасемо жи гуртом від гріхів твою душу убогу,
А до Турчина знайдемо лучшу, не п'яну дорогу“ (ст. 66).

Розгнівав ся на се Левко, бо не їм спасати Марусину ду-
шу, — вона сьвята.

Турки дивувались, що сам Кантемир провозжав козацьку бо-
гату галеру, звану тріюмфальною, і свої дивування звели до ось
якої песимістичної гадки:

„Ні, не нам, не Туркам править
Сьвітом сиж широким:
Переважає нас Русин
Розумом глибоким!“

Епільоюм чисто - індивідуального змісту кінчить ся перша
частина.

Друга частина поеми, що означена 1621 р., починаєть ся
дивним чином від пісні девятої, хоч перша кінчить семою. Тут
певне або пропуск, або похибка. Ся друга частина не скінчена;
в неї маємо лише повні чотири пісні, уривок тринадцятої і подспів¹⁾.
У трьох перших піснях події відбувають ся в Києві, здебільшого
в Печерській Лаврі. Тут під намовою Бауїтів і православного ду-
ховенства Україна готовить ся до боротьби з Османом. Повертають
теж і козаки з неволі й розказують про чудесний визвіл
при помочи Матери Божої; Левко-ж про себе думав, що Маруся
певно жите поклала за їх волю. Тимчасом між Марусею і матірю
прийшло до трагічного конфлікту. У доньки наступила внутрішня
переміна в поглядах на справи віри, вона висловляє єретицькі
пантеїстичні гадки, і за те мати хоче вбити її, але їх розлучено
в пору. Ся душевна переміна в Марусі йшла поруч із прихиль-
ністю її до султана: вона стає його жінкою. Подспів не вяжесть ся

¹⁾ Літ. Наук. Вістник, т. XIII, ст. 117—139, 239—262. На ст. 255 допи-
сано Кулішем: »Поєму не скінчено — у другій мусить бути також двацять
пісень«. Тому то уклад поеми незрозумілий.

безпосередно з поемою, він чисто індивідуальний. Між дописками Куліша єсть плян цілої поеми¹⁾. Після нього Осман II рушав на Україну, щоб привернути варварство для культури. В бою над Дністром бере участь те-ж Маруся, коли козаки увірвались у табор. Вона, буючись, зустрічаєть ся з Левком і паде. Осман із жалю пішов у сьвіт за очи, козакам дісталася перемога, а Ляхам слава. „Земля зісталася без сонця (Марусі) і місяця (Османа)“.

X.

Коли прирівняємо Кулішеву поему з козацькою думою й иньшими письменними перерібками, побачимо, що її автор найдалше від усіх відбіг від того материялу, який дає народня словесність. На думу він перший звернув увагу, бо перший записав її; що знав теж обі літературні її перерібки, про се годі сумніватись²⁾. Видно се передовсім у композиції поеми. Згарський зробив початок, розділивши події, звязані з Марусею Богуславкою, між Україну і Туреччину; за тою гадкою пішов І. Левицький; Куліш не лише прийняв сей розділ, він його розвинув ще далше, переносячи в другій частині поеми осередок подій знов на українську землю. Коли судити з відривків і дописків, то треба признати, що ся друга частина — се чистий плід уяви поета. До сього не мав він ніякого взору ані в історичних піснях, ані в творах иньших українських письменників; за те й більш усього тут мають перевагу філософічні розумовання³⁾. Перша частина має ще більше аналогій у попередніх перерібках. Згарський вивів перед нами видуману постать богуславського пона і приклав до нього моралізаторські навчання, які бачили ми висше; Куліш перейняв сей мотив, закресивши своїми історіософічними поглядами. І. Левицький впровадив замість батька матір і їй віддав мало-що не першу роль; Куліш покориствував ся й сею креацією для повноти свого утвореного сьвіта і віддав їй та саме першорядне значіння, в таким самим характером, який має Марусина мати у Левицького. І Згарський і Левицький увели новий мотив у історію Марусі, якого не маємо

¹⁾ Л. Н. В. XIII, 256.

²⁾ Що Куліш написав свою поему не скорше 1883 року, се видно з тенденційної закрески його твору і зі звязку з драмою «Байда» та поемою «Магомет і Хадиза».

³⁾ Нескінченість сеї частини не дає нам її порівняти з поемою В. Потоцького *Wojna chocimska* або „Османом“ Гундуліча.

в думі. В першій поемі Маруся рішаєть ся увільнити козаків, почувши голос рідного брата між ними; у Левицького вона чинить се з намови матери, знаючи, що між невільниками єсть теж її брат Панас. Сі бічні мотиви зменьшують безперечно етичну вартість самого діла, та все таки Куліш приймив їх до своєї поеми. Одначе замісь брата виводить коханка — Левка Лочубея. Між народньою думою, оперетою Левицького і поемою Куліша є ще одна спільність, якої нема у Згарського — се добровільна згода Марусі жити серед нового сьвіта. В мотивах одначе сеї сторони велика між ними неоднаковість. У всіх перерібках Маруся остаточно гине, та неоднаково. В характеристиці українського й мусулманського сьвіта ріжницї теж величезні, а Куліш сходить ся в Левицьким лише стільки, що там баша а тут султан — люде добрі і тихі.

Отсе головні анальоїї й подібности між усіми перерібками. Понад се Куліш увів багато нових елементів у поему, а перейнятим дав иньший характер. Усі вони мають трояке жерело: історію, історичні пісні й історіософічні погляди Куліша.

З історії ввзяв поет жінку султана Османа II (1604—1622), Міліклію, славну своєю красою, Русинку-бранку з простого роду (Hammer, IV, 531) і на неї переніс діло Марусі Богуславки. Тим самим історичний Осман II і Кантемир. Історія одначе не дає права ідентифікувати Міліклію з Марусею Богуславною (причини наведено попередю), ані ідеалізувати Османа й Кантемира. Перший, хоч належав до славніших турецьких султанів, не мав і не міг мати таких ідей, які приписує йому Куліш. Звичайна у Турків жажда підбоїв — се ще не культурна місія, тому то всі його тиради про перебудову сьвіта схоплені, як каже Німець, в повітря. Що до Кантемира, то Куліш не міг більше прогрішитись супроти історії, підносячи його до ступня ідеального героя. Пожинувши се, що він стає в ласках Порти і набирає значіння серед Татар аж після 1621 р., а не перед тим, як хоче Куліш, — цілий його характер противний історичній правді. Він начальник Мансурів, племені найдикшого й найлютішого зі всіх Татар, воює безперестанку з кримськими ханами, безправно нападає на польську державу, так що вкінці Порти для внутрішнього спокою велить його задушити (1637)¹⁾. Коли такому Кантемирови поручає

¹⁾ В. Смирновъ, Крымское ханство, ст. 481 et passim. Куліш посунав ся в легковаженню історичної правди аж до сього, що велить Кантемировій ма-

автор „губить лихе, що правду зневажає“, то се вже хиба вийде на саме зневажання історії... З історичних осіб по українській стороні немаловажне місце в другій частині поеми займає Петро Сагайдачний і сей виведений у повних красках, відповідно до козацьких симпатій Куліша. Що до Кочубея, то саме ім'я історичне, але аж в кінцем XVII ст. Левко, звісно, видуманий. Кочубеї походили дійсно з Татар і тому звав їх Шевченко „Кочубеями - Нагаями“ себ-то Ногайцями. Таких козаків татарського походження було тоді доволі: Сулима, Джеджалій і ин.

Багато елементів до збудовання поеми взяв Куліш із народніх історичних пісень. Поминувши те, що майже половина поеми написана на основі народньої ритміки (коломиївковим розміром), маємо поодинокі частини в поемі взяті безпосередно з народніх пісень. Сюди належить головню сема пісня, де малюють ся стан невольників. Красок тут дібрано головню з дум „Плач невольників“, „Буря на Чорнім морі“¹⁾. З думи про Марусю Богуславку

тері гинути від козацького ножа (ст. 26, коли тимчасом його родину (і жінку) вирізали самі Кримці серед боротьби між племенами. Про те, щоб Кантемир був рідний із Кочубеями і походив від матери-бранки з Рогатина, нема що говорити, се чиста видумка поета.

¹⁾ Наведені вже вище образи галерних і темничних повільників нагадують думу про невольників на каторзі:

Там много війська понажено,
У три ряди бідних, безпачасник невольників посажено,
По два то по три до купи посковано,
По двое кайданів на ноги покладено,
Сирою сирицею назад руки повязано.
Тоді бідні безпачасні невольники на коліна упадали,
В гору руки підоймали,
Господа милосерного прохали та благали. (Іст. пісні I, 90,

Старі козаки славлять Дніпро, Рось, Сулу, Вореклу, Дон, Січ — взагалі Україну, і мотив до того взяв Куліш теж із згаданих дум, із закінчень:

»Визволь, Господи! всіх бідних невольників
З тяжкої неволі турецької,
З каторги букурманської
На тихі води,
На ясні зорі,
У край веселий
У мир хрищений,
В городи християнські!«

Коли полишимо дрібні відгуки дум, зазначити мусимо, що найбільш узяв Куліш до 7. пісні з думи про бурю на Чорнім морі. Сповідь Олексія Поповича вложив він для догоди своєї тенденції в уста молодих козаків-невольників:

безпосередно взято мало, навіть перемінено число невольників : в думі сімсот їх, тут їх лише сорок без одного. Пісня про невольників написана в формі, зближеній до думи, а деякі звороти мають свій відгук в основній думі. У Куліша читаємо :

Та ні золота на морі,
Ні на небі сонця
Не побачить бідний бранець
Ів свого віконця (ст. 60).

У думі :

То вже трицять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного в вічі собі не видають.

Згадка про Великдень у поемі цілком пропущена. Коли Маруся, прийшовши в темницю, назвала себе,

Затрусились невольники бідні з журби та з печалі,
І від туги тяжкої лицем до землі припадали.
„О, бодайже, Марусю, ти щастя та долі не мала,
Що ти нам царювання своє осяйне показала!“ (ст. 65).

Сей виклик, як бачимо, цілком не мотивований, тому то сама напрошуєть ся догадка, що Куліш учинив се умисно, аби лише козаків показати гіршими, що, мовляв, без причини проклинають свою спасительку. До такої переміни автор не мав права, бо в думі прокляти дуже гарно, і психологічно дуже вірно мотивований :

То тоді ті козаки тебе зачували,
Біллим лицем до сиріої землі припадали,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
Кляли-проклинали :

Так мовляли старі козаки, січові козарлюги;
Молоді-ж підіймали гуртом плач невольницький другий:
»Ой чого нам було в козаки сі очі ходити!
Чи не лучше-б нам хліб сьвятий в полі на волі робити?« (ст. 62).

І дальше кають ся вони, що ходили частійше до коршми ніж до церкви, сьвята й посту не поважали, рідню зневажали, перед церквою шапок не здймали, жінок і старців стремям у груди штовхали, дітей кіньми тратували, дівчат манили й у гаремі продавали, без міри пили-гуляли й т. ин.

Усі ті гріхи, окрім продавання дівчат, бачимо в сповіди Олексія Поповича і майже тими самими словами, що й у поемі. Гріхи ті, привязані до вандрівної християнської легенди, бажалося автору принципити цілому козацтву, хоч і як дивне таке розумованне.

„Та бодай ти, дівко-бранко,
 Марусю, попівно Богуславно,
 Щастя й долі собі не мала,
 Як ти нам сьвятий правник, роковий день
 [Великдень сказала!

Розумієть ся, Кулішева Маруся не признаєть ся, що вона потурчилась, а просить лише молити Бога за її душу й поклонитись від неї всім людям на Україні. За те козаки зовуть її потурченою: „Хоть потурчилась ти ради лакомства й панства, небого“... Се зробив автор теж не без думки мабуть.

II. Куліш покористував ся при будованню поеми ще й піснею про Іванця Богуславця. Він у поемі брат попаді, нападає на попівство, сам бере в неволю Марусю і віддає султанови, за те й стає Абаз-башею. Звісно, згадувана нами пісня не дає матеріялу до такого сполучення, бо Іванець і Маруся лише імя мають спільне, більш нічого. І сього треба було Кулішеви для тенденції, бо в оповідання сього перевертня підчас нападу довідуємось, що його колись продав за море козак Гнат Шуя і тим-то нападом він буцім-то хоче пімстити гріхи України, бо він між Татарами

„Немов на сьвіт удруге народив ся,
 І думками про Божество сьвятими,
 І правдою без хиби просьвітив ся“ (ст. 13).

Абаз-баша — історична фігура з поч. XVII ст. З невілляника Івашка чи Івася (Абаз мабуть перекручено в Івась) став наперед потурнаком, наставником над галерою, прийняв магометанство (порівняй думу про Самійла Кішку), опісля мав великі достоїнства між Турками, був у ласках Османа II, 1633 р. ходив на Каменець. Куліш знав про нього в Твардовського історії Владисла IV або в оповідання Шайнохи (Dziela, II, 565) і повязав його з Марусею Богуславною й Іванцем Богуславцем.

Тепер перейдемо до третього жерела мотивів у поемі, до історіософічних поглядів Куліша на нашу минувшину.

XI.

Хто хотів би докладно обговорити філософічні, релігійні, політичні, суспільні та історичні гадки II. Куліша, які розсипано густо в поемі, той мусів би списати на се окрему книгу. Се для

нас неможливо, та й не потрібно, бо всі майже погляди Куліша чисто індивідуальні і не мають прихильності навіть у поодиноких людей, не то у більших або менших гуртів. Про загал української суспільності не може бути й мови. Тому говоримо коротко і про найважливіше лише.

Я не міг би підшукати Кулішеви аналогічного письменника серед інших народів, щоб ішов так проти поглядів цілої суспільності. Були, правда, еретики-письменники, Байрон, Гайне, Ібзен і ин., але вони чи скорше чи пізніше здобували собі признання серед своїх. Вони були лиш ворогами сучасного їм ладу, чи сучасного їм загального світогляду, були лиш каменярами нових думок, що опісля приймались серед суспільності; Куліш став головню співаком нашої минувшини й оспівував її так, що звернув від разу проти себе цілу освічену часть народа. Сучасного життя і сучасних ідей він доторкав ся мало і не на тім полі збудував свою славу, хіба стільки, що де лише міг, звертав вістрє свого меча проти своїх теоретичних противників, в отсій поемі назвав їх навіть „ордою дикою під бунчуком науки“ (ст. 67). Тепер, по смерті поета, менш острыми стали закиди проти нього, і щораз більш стають об'єктивні, деякі треба з нього здіяти, але повна регабілітація, хоч ледви оправданне, належить до будущини.

Увійшовши в ідейний круг „Марусі Богуславки“ Куліша бачимо передовсім поставлені проти себе два окремі світи, магометанський і християнський. Оба малює нам поет, бажає повноти, але робить се цілком суб'єктивно, тому до сеї повноти далеко. Взагалі об'єктивізм у Куліша неможливий, ярка тенденція у нього все горою. Звісно, найбільший ворог поезії — се недо-стача рівноваги у поета і його тенденція. Безоглядно слів сих брати не можна, єсть поетичні твори високої стійности, хоч тенденційні; одначе коли в них суб'єктивна гадка виходить із самого твору, то в інших гадка опановує твір, іде в його основу, за-краску і ціль, придушує його. Такі твори поза хвилими інтересом перестають мати значіння. В Кулішевих творах ся нерівновага виступає дуже сильно, розумієть ся, на шкоду поетичної й літературної їх вартости.

Вже з самого початку поклав собі поет змалювати оба світи, магометанський і християнський, нерівно, дати першому перевагу над другим, і сей замісл перевів аж до крайности, за якою лишає

ся... божевілле. Фільософічно-релігійна сторона магометанства нескінчено виспа над християнством:

„Аллах — один; немає в ньому роду,
Всесилен він, не потребує підмоги;
Цураєть ся мерзенного народу,
Що оббиває у царів пороги,
І вносить прах землі в небеснії чертоги“ (ст. 13),

говорить автор устами перевертня Івана. Подібне говорить і Каетемир:

„І дасть йому (Осману) Аллах орлові крила,
Щоб зняв ся він над усіма царями,
Щоб ідољство борола наша віра,
Щоб Міч Кривавий мстивсь над ворогами,
І перед ним тремтів Козак і Лях невіра. (ст. 27).

Безпосередні думки поета цілком подібні:

Европо!
Два рази вже ти правду на Босфорі
Безумієм і лютостю гасила,
Аж ось на Білому і Чорнім морі
Ще раз нова запанувала сила,
І давню боротьбу з лукавством поновила.

Як згасло сьвітло, що з гори Синаю
Від громового слова засьвітилось,
І кротким сяввом земного раю
Між галилейських рибалок явилось —
Палка душа пророка Магомета
Серед пустині правди возжадала,
Огонь любви наїтиєм поета
У темряві омани роздувала,
І чоловічество від згуби рятувала.

І сила правди, чести і свободи
Єрусалим лихий опанувала,
І лжею отуманені народи
Культурою Арабів осяяла.
Обман і лжа врівняли їй дорогу
В четвертую столицю християнства,
Де всі храми невідомому Богу
Сповнились темним ідољством поганства,
Затулюю гріхів, покровом тунеядства.

Стамбул... перед сям іменем потужним
Народи Западу вострепетали,

І правду борючи кагалом дружним,
 Себе від рабства підкупом спасали.
 Попсовані лукавим християнством,
 Іх деспоти Магометам псували,
 І гроші сиплючи між мусульманством,
 Хоробрий дух роскошами всиплюли,
 Кругом султана честь і правду потребляли (ст. 33).

Ми умисно навели довшу виписку, щоб по можности докладно передати гадки Куліша про мегометанство. Виходячи з сеї основної думки про висність магометанства, він приєднує остаточно Марусю для сеї віри. Сю перемену показує поет характеристикою душевних почувань Марусі:

„І молилась би й не вмю...“

„О не вмю!... Коли-б гуслі
 З моря й гір зробити,
 І на них не струни, думи
 Серця почепити,

„І зефіровими крильми
 В них зарокотати, —
 Може й я-б тоді в'умила
 Глас до Бога взяти...“

„Молючись тепер німю...“

Тільки тихим серцем чую
 Херувимські крила,

„Що на мене ніби в раю
 Пахощами віють...
 В гору руки простираю,
 А уста німіють“.

На думку стрівоженої матери — „се все царь невіра робить“, відвертаючи дочку від Бога. На се Маруся:

„Ні Матусю! він до Бога
 Душу наvertsає;
 Просторонь його чертога
 Розуму являє.

„І глуха, не чула хору
 Сфер небесних вічних,
 Горньої музики твору,
 Мислей передвічних.

„Я сліпа була, не знала,
 Що й за храм великий,
 Без кінця і без начала
 Міріад владики.

„Бог тепер мені відкрив ся:
 Бо розпалась луда
 На очах і він з'явив ся
 В невимовних чудах.

„Се той сьвіт, що на Синаї
 Людям засьвітив ся,
 В галилейськїм тихім краї
 Рибалкам одкрив ся.

„Від пророка до пророка
 Вічно переходить:
 Ним одна душа висока
 Другу душу водить...“

(Л. Н. В. XIII, 250—1).

Сї погляди, взяті не то з пантеїстичного, не то з деїстичного світогляду, характерні для самого автора: він їх мабуть мав за свої, бо подібні гадки розсипані в поемі. Тут рівночасно завважаємо, звідки дійшов Куліш до такого розуміння релігійної правди. Вище наведені слова Марусі показують, що Куліш був прихильником т. зв. еволюційного обявління. Абсолютна й вічна правда через уста пророків переходить між людей і стає чим раз вища, ясніша. Його погляд дає можливість вибирати зпоміж усіх релігій верна правди і ним наповнити серце, що

...широкої набралось
 Під небом свободи,
 Що безумство витісняє
 З людської природи;

І поезії натхненням
 Праведним сповнилось,
 До всіх вір і всіх язиків
 Рівно прихилилось (ст. 23).

Ся безсторонність і рівна для всіх прихильність — се дуже ідеальна прикмета осьвіченого чоловіка, та на жаль Куліш таким не був, хоч про се влєвняє нас. Коли читаємо поему, се як раз і бє нас у очи, що не рівна прихильність до сих і тих, у тім спеціальнім випадку — до магометан і християн. Се й видно з попереду наведених ввирвків. Що до себе, Куліш не дав нам теж ніякого докладнішого понятя, як виглядає його власна релігія правди, які сторони людської душі (окрім серця), і що найважніше — життя, обіймає вона. Сього ми з поєми не побачимо.

Історія обявління правди має у Куліша три головні фази: Мойсеїв закон, Христова наука, Магометове пророцтво. Останнє в ряду мусить отже бути найдоскональніше. І на тому стоїть поет¹⁾. Ся особлива прихильність до магометанства розвинулась у Куліша

¹⁾ »А пророк наш побратав ся
 Із вапним пророком,
 Як огнем сьвятим займав ся
 Над усім Востоком.

»Він Марїного Сина
 Мав за пугеводно
 Яну зорю, як спускав ся
 У грїхів безодню« (ст. 31).

ще вчаснійше від сеї поеми. До того круга гадок належить передовсім поема „Магомет і Хадиза“ (1883), де пророка назвав „післанцем сьвятої правди“, „чистим ключем чести і свободи, красою високих дум, короною чоловіцької природи“, чого наслідком його „культурні праці величаві“.

Не лише з чисто ідейного боку краще магометанство від иньших вір. Його політичні, суспільні й культурні сторони пере-висшають теж усякі иньші, Коли навіть воно сього або того не принесло з собою, то тому винно християнство.

...О Магомете, сонце правди!
 Затьмилось ти через амбони дикі...
 Посліплено кострами Торквемади
 Європи очи на діла великі
 Твоїх потомків. Бо із їх культури
 Ми прогресивне деспотство зробили,
 Щоб сотні строїли блискучі мури,
 А мільони поуз них ходили
 І думали: „Колись тут будуть кучугури!“ (ст. 17).

Ми вже читали про те, що „сила правди, чести і свободи Єрусалим лихий опанувала“, а погана Європа хотіла видерти його з під високої культури Арабів. Усі ті народи, що вели боротьбу зі Сламбулом „бороли правду кагалом дружним“, а їх грішми псу-вались хоробрі Магометане. Та проте у Стамбулі краще жити, ніж на Україні;

Як поле в них (козаків) буяє бодяками,
 Так забуяли серед Царяграда
 Невольницькі базари козаками,
 Очам одрада, воїнам награда.
 І мов грядки в садах цвітуть маками,
 Гаремі мусульмансьві забриніли
 Дівчатами вродливими й жінками;
 А руські діти весело обієли
 З цилавом мисочки, мов голубята білі.

„Султанськими дітьми“ вони зовуть ся...
 Чи раб, чи пая був батько нечестивий,
 На всіх їх рівно милості поллють ся.
 Тут не орудують пани мостиві
 Людьми як бидлом. Правда і відвага
 Дорогу стеле кожному однако.
 За правду й віру шана і повага
 Жде і тебе козаче-гайдамако,
 Гультаю без ума, без совісти бурлако! (ст. 34).

Не для того ми Грека звоювали,
Щоб кров горячу із людей точити,
А щоб єдиного Всевишнього пізнали
Батьків безумних необачні діти,
І ідолам німих покинули служити.

Дивись, ледащо, як у нас сияє
Народ веселий у сьвятій свободі!
А в вас панує і достатки має
Хиба поливода, розбійник, злодій.
Чи чуєш, псино, як старці співають
Про ваших лицарів і в кобзи дзвонять?
У нас невірні вольности вживають
Вільш ніж у вас ті, що мерців хоронять
І в пекло до чортяк стадами душі гонять.

...бо в Корані золотими
Словами нам прописано, щоб навіть
До ворогів були ми милостиві,
Цураючись від них великої поживи.

Споглянь на сих Туркинь, що по базарах

Роспитують землячку нещасливу:
Яке життє і горе на Україні?
Чи довго ще вона держатись буде?
І чом не кинуть при лихій годині
Гірких тих займищ бідолашні люде,
Та не оселять ся в якій чужій країні? (ст. 35).

Поет іде аж так далеко в прихильности до магометанства, що навіть многоженство приписує лихим тільки впливам (ст. 25).

Зібравши разом усі гадки поета, безпосередні й посередні про магометанський сьвіт, муємо дивуватись, яким способом чоловік так високо осьвічений, як Куліш, поет такої міри, що над усе ставив любов до свого народу — міг упасти в такий туманний круг гадок, фальшивий із кожного боку. Чи поглянемо на нього в боку історичної правди, чи приложимо до нього міру певних етичних принципів, чи вкінці станемо дивитись зі сторони вічних суспільних змагань, чи станемо на точці політичного інтересу українського народу — завсїди побачимо в тім Кулішевім сьвітогляді або невірність, або дивоглядність або мертвечину, або й просто неморальність... Вільно було йому конструувати собі новий

світ релігійних почувань, мати свою окрему філософію об'явленої правди, бути однаковим для всіх вір, чи для одних прихильним, для інших ні — все те вільно поетови. Але рівночасно ся ідейна будівля мусить підноситись на якимсь тривким матеріалі, взятім із якого будь круга людської свідомости і людського знання. На жаль тут, в „Марусі Богуславці“, ціла ся будова дуже нестійна. Кудіш поет не малої міри, одначе має одну слабу сторону — він мало оригінальний. При тім він шукає незвичайних тем і мотивів, дошукуєть ся нових буцім-то ідей, хоче стати якимсь новим реформатором суспільности і т. ин. Недостачі в таланті, чи хйби у вдачі не дають таким людям сотворити більш або менш оригінального суцільного світогляду, за те вони хапають ся за всяку незвичайну думку, горять симпатіями до всякого світогляду, коби лиш у нїм трохи оригінальности, трохи поезії і трохи злуди про вічну правду; будують цілі теорії на парадоксах, на перекір прийнятим гадкам падають у щось просто противне, хоч би й як у тім не було рації, так що ось-ось, здаєть ся, здобудуть для себе прикмету: ein Geist, der stets verneint — як казав німецький поет. Наслідком того вічне хитання, вічне скакання з одної противности в другу, суперечність зверхня, між поодинокими ділами, і внутрішня, в самих ділах. А найважнійше се — що вони пристращають ся до людей і гадок, які не то що нераз цілком не оригінальні, але й просто шкідливі. Злуда новости чи поверхової жизненности робить їх фанатиками чужого божества, звісно, доки не знайдуть собі нового... тельця. Всякий гадкою противний — ворог і для нього нема пощади. Що більше, сим ворогом не мусить бути сучасність; індивідуалїзм і пристрасть доведуть їх до того, що стануть воювати з довгими віками минувшини, хоч би й се була боротьба з вітряками.

До таких умів належить П. Кудіш і впливом такого індивідуального характера єсть його поклін перед магометанством. Кланяв ся він давнійше козацтву, принаймні одній його частині (Чорна Рада), бив поклони перед культурою Заходу (Крашанка), а після невдачі польсько-руської згоди схилив чоло перед Магометом (Магомет і Хадиза, Байда, Маруся Богуславка), а вкінці пійшов просити милостині у Москви (Отпаденіє Малороссії отъ Польши, Давін). Цевно не сама удача тут винна; на се хитання зложились і минувшина і сучасність. На нїм відбилась та довговікова колїзія, яку переходив український народ від утрати своєї

політичної самостійності, а найбільш спричинилась до сеї дегенерації сучасність — придушення й поневолення національного життя на Україні, політичний й суспільний гнет російської держави. Трудність, ба й неможливість безпосередньої праці над розвитком і культурою народа кидала Куліша по всіх полях безмежної уяви, замість ідеалів показувала фата мортана, як ціль боротьби і терпіння. Се дуже трагічно і се велить нам схилити голову перед жертвою сеї трагедії.

Вернім ся до розпочатого. Сказано, що будівля Кулішева під протекторатом Магомета дуже слаба. Дві особливо бачимо в ній хиби, що мусять ровсадити ілюзоричні міркування. Коли автор поклав натиск на еволюційне обявління правди, то незрозуміло, чому взяв сюди магометанство. Всякий історик повинен знати, що в науці Магомеда майже ніяких нових гадок нема, а було се лише практичне приладнання мозаїзму й християнства до обставин арабського життя. Коли вже говорити про обявління правди, то в першій мірі треба б звернути увагу було на високоетичну філософію Будди, не кажучи вже про інших великих філософів старих і нових віків. З того виходить, що всякі філософічні розумовання дорогою арабського пророка не мають ніякої вартости і показують хиба велику некритичність в доборі гадок і велику пристрасність чи засліплення в переказуванню їх.

З тим вьжеть ся ще одна хиба, що лягла в основу Кулішевих елюкубрацій у „Марусі Богуславці“. Се гадка про культурну висшість магометанського сьвіта. Віра ще не рішає про культуру, хоч може бути важним чинником її. І магометанство відіграло важну ролю в культурнім возвитку народів, але се дотичить передовсім Арабів тай то саме магометанство було тут майже ні при чім. Та яким чином Куліш злучив у одно Арабів, Турків і Татар — годі зрозуміти. Не лише племінно, але головно політично й культурно се окремі сьвіти, мало до себе подібні. Коли перші на основах класичної культури уміли стати першим народом у середніх віках, то другі не то що не переймали византийської освіти, але її придушили своїм деспотизмом і фанатизмом. Про Татар уже й говорити нема що. Се елемент в історії не то що некультурний, але й антикультурний, принаймні в тих часах, про які мова в поемі. Кантемир в історії — природний ворог культурного дорібку, в поемі він велить у боротьбі за правду й освіту. Воно дивно, що Куліш, іменуючи себе навіть істориком, так мало знав сю історію.

Кинувши оком на долю Малої Азії, Греції, балканських народів, Угрів та Румунів, бачимо за турецького панування лише застій і упадок на полі найбільш елементарних проявів людського життя. Про Татар уже й мови нема. Се наш найбільший національний ворог, якому ми в 9/10 дякувати мусимо за нашу сумну минувшину. На жаль, ширше розводитись про се не можна на сім місці, воно й безпотрібне: незасліплене оманною око дасть кожному правдиве зрозумінне сеї історичної прояви, бо на тім пункті історія не роман, але живе в обсягу природи.

Куліш хотів признати висість магометанству ще й з боку суспільного й політичного. І в тім здобув собі мабуть пальму першенства серед письменників ХІХ ст., бо дійшов аж до похвали невільництва й деспотизму, до цинічного оправдування устами Кантемира й Османа, що вони будім-то лише карають зрадників! Скільки було баламутства в діяльності Куліша, скільки блудів і непорозуміння — всьому тому вінець у „Марусі Богуславці“. Инакше — се моральна руїна...

Такий той світ, що його збудував собі Куліш, щоб могли йому поклонитись. Перейдім тепер до того другого, якому хотів бути поет грізним пророком.

XII.

Сам прольоґ, з якого ми навели довші виписки, вводить нас відразу в сей круг понять, що їх мав Куліш про нашу минувшину. Прольоґом самим він не обмежуєтє ся, але переплітає цілу поему своїми, що так скажу, еретичними думками так, що ціла поема — неначе полемічна стаття, коли не памфлет. Погляди сі характерні з огляду на самих Українців, Поляків і Москалів. Ціла Україна і всі Українці Кулішеви дуже противні. Сам один лише під Державець відповідає його гадкам, його те-ж малює симпатично, а при нім старого козака Товстогуба, що одначе в поемі має дуже маленьку ролю. Левко Кочубей зразу такий, як усі козаки, — опісля стає поетови милійший, хоч у тім протирічність. Понад те — все варварство і дич:

„Вирвавсь я із рук єхидних
Хижих Єзуїтів,
Та й попавсь у хижі лапи
Наших людоїдів“ —

говорить про козацтво богуславський піп. Боротьба українського народу з Турками й Татарами — се виключно розбишацькі напади, щоб на спокійних людях поживитись. Обробляти землю їм не хочеть ся. З тої причини поет оправдує всі поступки Турків і Татар. Між гадками самого Куліша й Османовими нема ніякої різниці:

„І нема між вами правди,
Ані щастя-долі,
Опріч п'янства та гультайства
Та дурної волі.

„Мов той вітер попід небом
Чорні хмари гонить,
Так про вашу марну славу
П'яна кобза дзвонить“ (ст. 51).

Коли Осман виповнить свій великий плян,

„...не буде вже козацтво
Бурею літати,
Та людей безоборонних
Грабить-руйнувати.

„А засяде по левадах,
По садах співочих,
І чигатиме поживи
Від волів робочих“ (ст. 52).

При описі темниці дав собі волю Куліш: припняв до козаків усякий гріх, який де знайшов ся в катехізмі, а перший з поміж них — п'янство.

Спеціальну неприхильність поета здобув собі Сагайдачний. Хоч він в історії репрезентант, що так скажу, аристократичної частини козацтва, більш милого Кулішеви від голоти, — тут він в останніх останній. Найбільший мабуть закид, кілька разів повторюваний, навіть Османом, що ось-то він кинувсь із козаками на одновірне московське царство. Ось його характеристика:

П'яний він без горілки, по натурі,
Палкий, завзятий, люто вихрюватий,
Мов під сьома печатями демон бурі,
Ненависти дракон огнекрилатий,
Жалібний день-у-день палити й руйнувати.

(Л. Н. В. XIII ст. 137).

Хоч як він переймив ся козацькими гадками, був неначе синтевою їх, то скоро лише забажав у спокою спасати душу, козацтво під проводом Бородавки кинулось до розбишацтва. За те і він зове їх „мізерним сьміттем, темними гайдамаками“ (там же ст. 244) і навіть має думку пійти служити Москві, бо „гультайство плодить мати Україна“. Лиш Кочубей із своїми товаришами вмовляє його стати ще раз на чолі козацтва проти грізного Османа.

Куліш отже ворог козацтва, так що навіть не вмів серед нього віднайти культурнійших елементів, складає на нього всю вину нещастя України і малого її політичного й культурного розвитку. Не менший одначе він ворог українського православного духовенства. На тім пункті він навіть фанатик. Бо коли серед громів і заквідів на козацтво можемо добачити, що в поета бє все таки серце для нього, то його неприхильність до духовенства переходить уже міру суб'єктивності. Симпатичне змалювання попа Державця се неначе фальшивий тон у згіднім акорді анатєми. „Маруся Богуславка“ з того боку найхарактернійший твір Куліша. Вона пронизана наскрізь нападами на духовенство, то безпосередно від поета то від дїввих осіб. Вписувати тут усі неможливо, наведемо лише кілька прикладів:

Лях, Москаль, Татарин, Турчин,
Се все наше браттє:
Розлучило нас полївське
Навісне завзятте (ст. 24).

В уста Кантемира вкладає поет ось які слова:

„Попи й ксьондзи, се дві нечисті сили,
Що підняли ся душі всїм спасати,
І миром вашим так заколотили,
Що будете во віки рабувати“... (ст. 42).

„Поци, се все поци таке в вас коять,
Що рідний брат не хоче знати брата,
Що люде в Бога людям смерти молять
І дивлять ся на нього, як на ката“...“ (43).

„О божевільна Русь! який би з тебе
Великий сьвіт постав серед народів,
Коли-б у темній темряві у тебе
Сліпорожденний піп не верховодив
І ровуму твою богами не зашкодив!“ (ст. 37).

Про київських ченців говорить поет :

Сі пастирі кладуть за вівці душі,
Та не свої чернечі, а козацькі:
Бо починаючи від договору в Буші,
Благословляють купи гайдамацькі...
Релігія любови тут обернулась
В релігію ненависти гидкої... (Л. Н. В. XIII, 119).

Стояли дружно
За ту „благочестиву, древню“ віру,
Котра нічого більш не вимагає,
Як плідрувати всякого невіру
І кожного хто лишні гроші має
Та в Єзуїтами й Ляхами накладає (121).

Таких гадок повно, особливо в другій половині. Не лише православне духовенство діждалось такого осуду; католицтву Куліш ще більш неприхильний за його агресивність. Про Єзуїтів говорить в кількох місцях майже з ненавистю (ст. 5, 10, 22, 34, і майже ціла друга частина); навіть від татарських нападів по його думці менше лиха, ніж єзуїтська пропаганда (ст. 17). Взагалі попівська інституція — корінь нещасних міжнародних і суспільних відносин:

Як любови й правди Бога
Без попа познаєм,
Всіх братів ми до одного
Щиро привитаєм.
Як почевнуть із муллами
Всі попи марою,
Без пересуду семеню
Стане сьвіт одною (ст. 25).

Уніяти теж не любі йому, в однім місці названі вони „вовками“ (ст. 10).

Супроти Поляків і Польщі становище поета не рівне: раз приписує їм вину цілого історичного нещастя і суспільних безпорядків, то знов обороняє їх перед ворогованням православного духовенства. В першій частині поеми часто згадується Жолкевський, але теж не однаково. Коли раз названий він „олживим Ляхом“ (ст. 34), то знов „головою великою та розумною“ (ст. 9). Переважно однак Польща виходить у несимпатичнім сьвітлі, ідентифікується в Єзуїтами („Отруєне як Польща Римом“ ст. 34) і кладеться поруч із соціальним нещастем від Жидів.

До Московщини автор більше прихильний, тому що там жите спокійніше і соціально більш упорядковане (ст. 10, 19 й ин.). Сагайдачному не може дарувати, що він воював з православною Москвою, маючи себе за оборонця віри на Україні. При тім усім племінної ненависти Куліш не знає і вину роз'єднання народів скидає на попівство. Коли ся рана згине, настане добрий час згоди й обопільної прихильности (ст. 27). Чисте серце повинно рівно прихилитись „до всіх вір і всіх язиків“ (ст. 23). Таку розв'язку міжнародного питання має на меті Осман:

„Обгородимо Україну,
Зробим Божим раєм,
Віру вірою зоставим
І звичай звичаєм“ (ст. 52).

Подібними думками про збратанне народів у будущині, кінчається теж „подсьпів“ (Л. Н. В. XIII, 257).

Підносячи до ідеалу магометанство, Куліш старався відіймати християнству всяку принаду. Він його ідентифікує просто з ідолопоклонством і говорить цілком певно, що християне признають многобожество. Трійця, святі й уживання серед Українців слова „бог“ замість „образ“ — дають йому підставу до такого погляду. В уста Кантемира вкладає він подібну гадку:

„А цуравсь (Магомет) тих душ мерзених,
Що з його любови,
З його істини зробили
Гидке море крови,
„Передвічного семєю
Й родом наділили,
Своїм ідољством безумним
Небеса затьмили“ (ст. 31).

Мати Маруєина просто боронить погляду, що ось то більше єсть богів ніж один (ст. 32), а до дочки промовляє:

„Пагуба багатство, доню:
Знаймо се! Ходімо,
І богів нас рятувати
З пекла умолімо“ (ст. 47).

Гіркою іронією в тім напрямі навіяний „небесний глас“, що дав себе чути в печери Сагайдачному:

„Як Дністро зачервоніє
Річен в берегами,

З раю на тебе пові
Дух святий крилами.

„Як на морі піна кровю
Зашумить-заграє,
Уариш, як тебе рукою
Божий Син вітає.

„Як заплачуть над Босфором
Старці, жони й діти,
Бог Отець з небесним хором
Славу буде піти.

„І вся Тройця цілих три дні
Буде ликувати,
Як віллеш в Стамбулі слізми
І хати й палати“ (Л. Н. В. XIII, ст. 139).

Таким показав нам Куліш світ християнський проти магометанського. На пернім плані тут Україна в її порядках. Минувши її — се болоче серце Куліша. Тому серцю він присвятив довгий свій вік праці і труду, на тім полі з'єднав собі ворогів і дізнав гірких розчаровань. Тому зупинимось дещо над сим Кулішевим світом. Не наше діло розсліджувати докладно причини такого історичного світогляду Куліша, обмеженість місця не допускає сього, тому ми відсилаємо читачів до цінної розвідки д. О. Маковея про нього, де генеза подібних поглядів роз'яснена не з одного боку. Для доповнення, почасти заокруглення висновків д. М. кинемо тут кілька гадок про історичні погляди Куліша.

Щоб їх зрозуміти, треба знати характер і напрям нашої історіографії протягом XIX ст. Почавши від автора „Історії Руссов“ велика більшість наших істориків має сторонничий, ненауковий напрям. Вони або романтики або підпадають сучасним політичним і релігійним прямованням. Се належить головню до історії боротьби України з Польщею і Московією та двох останніх між собою. Польща католицька, ближша заходу і його ідей, Москва православна, споконвічне жерело самостійної культури — як думали російські слов'янофіли в половині минулого століття. З тої причини історики, що живуть на ґрунті російської держави, коли їм приходить ся говорити про історію XV—XVIII ст., піддають ся перевазі російсько-польського питання, як воно тепер стоїть у Росії. Від того не вільні два головні історики України в XIX ст. Костомаров і Антонович, хоч наукова вартість їх праць дуже висока. Виро-

була ся спеціальна політика в історії: оборона власних хиб, на-
 кидування всякого лиха на Польщу, прижмурювання очей, а навіть
 крутарство, що до поступування Москви. Кожда правовірність му-
 сить мати наслідком ересь, тому й сей правовірний напрям укра-
 їнської історіографії витворив окремі, почасти відмінні, почасти
 протилежні, погляди. Еретики було дуже небогато, але між ними
 два літературні велитні, Шевченко і Куліш. Перший більш силою
 інтуїції як дослідями вперше заговорив инакше, ніж сучасні й
 пізніші історики, а то, що діячі нашої минушини далеко не-
 ідеальні і Москва не менш заслужена коло знищення нашого
 політичного життя як Польща, а радше більш. Такі гадки вложені
 в поетичні твори (Гайдамаки, Посланиє, Суботів, Чигирин і ин.)
 брано на рахунок волі поета й не дбано про них. Тоді виступив
 товариш Шевченка, характер майже протилежний йому — П. Куліш.
 Хоч він напрямом таланту лише поет, взяв ся про те до етногра-
 фічних та історичних дослідів, так що опісля мав себе, собі таки
 на лихо, за фахового історика. На основі студій власних і під
 деякими чужими впливами, він став теж еретиком супроти загаль-
 ного історіософічного напрямку. Була одначе різниця між думками
 Шевченка і його. Коли перший умів привести до рівноваги сю не-
 рівномірність, якою грішили історики при обговорюванню трьох
 історичних чинників, то другий обернув вістрє своєї критики го-
 ловно проти самого українського народу і вів її безпощадно на
 користь як Польщі так і Москви. На сім попав Куліш у далеко
 більшу сторонничість, аніж той напрям, з яким він воював. При-
 чина тому — особиста вдача його і ті обставини, про які була мова
 в попереднім розділі. Наслідком сього вся праця Куліша не має
 ніякої систематичности, ніякої провідної гадки, окрім самої негациї
 та пристрасти. Ані в своїх історичних, ані в поетичних творах він
 не дав ніякого суцільного образу своїх поглядів, не звів своїх
 думок у одну якусь синтезу, хоч би й фальшиву; все розбите
 й помотане, гадка не вяжесть ся з гадкою, одна суперечить одній
 і всі разом дають нам образ чудної дивоглядности. Се у Куліша
 вишло природно й инакше бути не могло. „Маруся Богуславка“
 класичний примір сего. Коли-б можна говорити про заслуги Ку-
 ліша як історика, то хіба в таким розумінню, що його протилеж-
 ність до поглядів иньших істориків мусить довести дальших істо-
 риків до основного провірення дотеперішніх вислідів. Се вже
 й дієть ся по части. Взявши навіть кожду гадку Куліша про нашу

історичну минувість з окрема, то таки дуже мало остоїть ся під основною критикою. З гадок, висловлених у „Марусі Богуславці“, деякі обговорено вже попереду, себ-то про Турків та Татар. Тут зупинимо ся ще над його поглядами на українську суспільність.

Чи козацтво було справді антикультурним елементом, як хоче Куліш, що вище від них ставить Турків і Татар? Звісно, ідеалізувати його не можна і годі говорити про його високо-культурне значіння, але противним культурі воно не було. Маємо певні історичні свідощтва, що козацтво підчас найбільшої своєї самостійности, за Б. Хмельницького, дивувало чужих своєю культурою, а навіть такі вибагливі культурні люде, як Венеціанці, краще писали про Україну, ніж Куліш. Що гарний, плодючий край ставав часто руїною, винні тому й Запорожці, як хоче автор, але ледви більше чим теперішні Бури за знищення Трансвалю. Куліш не розуміє історичного значіння українських земель, не бачить, що національні вороги України старались підтяти кожний новий організм в інтересі власної політики, що рівночасно й поодинокю в трьох сторін душено всякі прояви самостійного політично-суспільного життя, бо Україна — ключ до переваги над східною Європою й західною Азією. Що серед таких обставин виробляло ся авантурниче життя, байдужність до завтра, недбалість про інтензивну культурну працю, змагання до легкої наживи — се зовсім зрозуміле, природне й людське. Всі ті хиби лиш хвиливі, по 50 літах тихих і прихильних обставин з них і сліду не лишилось би, лиш відмолодніла українська суспільність була-б сильно вибуяла, і то на основі елементарних природних законів людського життя. Та Україна ніколи не мала такого піввікового спокою! Але такого зрозуміння дарма шукати у Куліша, бо він до глибшої синземи й холодної розваги не мав ніяких здібностей. За те він на оправданне своїх гадок попришпилював козакам усякі можливі катехетичні гріхи (7 пісень) та немов говорить гордо: дивіть, ті всі блуди вичитані з народньої думи! Та на жаль, дума про бурю на Чорнім морі не історична, тож і ніяких майже побутових рисів не має; вона основана на вандрівній легенді про прилюдну словідь, де гріхи — річ конечна. Такий характер думи дозволяв співакам її вложити в неї ціле своє катехетичне знання і ввести всякі ефектовніші роди гріхів. Се ще цілком не значить, що кож-

дий Українець XVII ст. мусів признавати ся до всіх тих гріхів при великодній сповіді¹⁾.

Хоч би ми навіть принали деяким із тих блудів загальне значіння, прим. пиянство, то все таки дивна наївність історика, що в пиянстві віднаходить ключ до зрозуміння минувшини. Сей сторік не знає цілком, що в XVII ст. пиянство було скрізь по світі й Українці не були гірші від інших, а може й ліпші. Таким зрештою закидом годі й займатися, бо приписуване пиянству такого впливу на історичний розвиток народа, як хоче Куліш, назвати треба крайнім нерозумінням тих сил та умов, які правлять життям людства.

Подібний характер має його погляд на християнство й духовенство. Пригадаємо, що й на тій точці має Куліш дещо спільного з Шевченком. До попівства Шевченко був завжди ворожо настроєний, про християнство говорив теж часто неприхильно й безпощадно, в справах віри доходив аж до атеїзму; при тім усім одначе він тих питань не має за альфа й омега людського життя, він трактує їх як прояву, а не як основу життя. Геніяльність Шевченкова була мірилом у тім напрямі. Інакше Куліш. Він у думках про духовенство й християнство часто зближає ся до Шевченка, навіть часом дуже близько, в думках же про віру він иньший: загорілий деїст з пантеїстичною закруткою. Правду сказати, про якийсь певний та ясний релігійний світогляд Куліша говорити не можна, бо й тут він не вмів звести своїх гадок до одного знаменника. Розкинені гадки, часто суперечні одна з одною, переконують нас хіба про великий хаос філософічних понять у Куліша, невиробленість їх, недостаток провідної ідеї, раціонального підкладу й т. ин. Тому то його погляд, що ось то на світі був би рай, як би не попи, має всякі прикмети наївности.

Взагалі при читанню творів Куліша бачимо в очи фатальне нерозуміння тих головних чинників, на яких будують ся суспільні організми, національні держави, культурний поступ і т. ин. Серце, любов, поезія і тим подібні психічні почування заступають у нього всякі економічні чинники, біологічні закони, традиційні змагання, язикове споріднення, про які говорить нова наука. Він своїм ге-

¹⁾ Звісно, що Куліш, хоч сам етнограф, самовільно поводити ся з народною поезією. Тут приміром він майже цілком не звернув уваги на велику силу історичних пісень, що *par excellence* показують ся творами культурного народа.

роям замість жити велить шукати правди, немов би вона подобала на загублену калитку в грішми або що. Він навіть не говорить своїм героям: шукайте справедливості для себе і всіх, бо в того могли-б вийти всякі гріхи. Звичайно, за справедливість мусять іти суспільні й національні боротьби, яких значіння, цілі й характеру Куліш не розумів. Ось примір із „подєльїву“:

Народи славять ся великими мужами
Війни й полїтики, науки і іскуства,
А ми пишаємось дївчатами й жінками,
Вінцями краси, скарбівницями чувства.
Роскішно живучи раями-хуторями,
Столичнього вони не знають дугогубства,
Мов ворі в чистоті круг живні совершають,
Піснями вічними серця нам просьвіщають.

Настане час колись, яний, благословенний,
Що наші віроньки все небо осияють,
І живні ідеал, свободи дар спасенний,
Умом поезії і серцем привітають;
І зникне мов туман на віки морок темний,
Що блазні славою та честю величають,
І приобщаючись релїїї науки
До всіх народів ми простягнем братні руки (XIII, 257).

Примітити треба, що в наведеном уступі нема ніякої іронїї.

Ще одну характерну прикмету Куліша піднесемо, а се його аристократизм. Він не любить товпи, бо вона обідрана, п'яна, легкодушна; не любить України за її „дурну волю“, не любить житєвої боротьби народної маси; за те йому імпонує польський пан, турецький деспот, татарський ватажок, спокій Москви і т. ин., що бе в очи блиском, силою, властю й ілюзією висшости. Сей аристократизм велить йому ідеалїзувати перевертнів, оправдувати царів, бути ласкавим навіть для невільництва. Ніхто ще жабуть із Українців не написав чогось подібного, як він у 13. пісні:

Щасливий, хто, як наш Петро Великий,
І вмерши, над тим царством царював,
Де варварства старого мотлох дикий
На нього, мов на ворога, вставав;
Хто, як безсмертна наша Катерина,
Царської мудрости жива картина,
Своїм талантом надихав людей
Про нужду і біду грядущих дней (XIII, 258).

Значить ся, Куліш вважив ся тут освятити теперішню неволю України. Таким чином сам став поклонником ідола: — золотого теляти¹⁾. Яка величезна різниця між Кулішем і Шевченком!

В історії — ідеолог без синтези, у філософії — фантаст без ідеї, в суспільнім житю — народник без демократизму, в національнім — культурник без розуміння ходу культури, в політичнім — український патріот, що ненавидить Україну в любови для неї, а ненавидячи, — шкодить їй.

Таким виходить П. Куліш у „Марусі Богуславці“, коли розберемо її історіософічну закрутку. З порядку приходиться ся обговорити артистичну сторону поеми.

(Конець буде).

С. Моматівський.

¹⁾ Задля сказаного тринадцятого прим. пісня несмачна аж до обридливости.

Чому Олекса Стороженко покинув писати по українськи?

(Пам'яті О. Я. Кониського).

Позаторік справляли 25-у річницю смерті відомого і безперечно талановитого письменника Олекси Стороженка; нема чого й казати, що юбілейних панегіриків списано було чимало; а незадовго перед тим д. Комар оголосив деякі уривки в листів Стороженкових, що знайшов їх поміж паперами покійного одеського книгаря Білого¹⁾. Ті листи виясняють нам, через що Стороженко, зложивши цілих два томи „Українських оповідань“ і повість „Марко Проклятий“, далі відкинув ся від українського письменства. Одну і, розуміється, найголовнішу причину Стороженко подає таку: „Почав я мою поему²⁾ тоді, коли писалось так легко, але як накинув ся на нас Катон³⁾ і добрим замірам нашим надав *гидже*⁴⁾ значіння сепаратизму, я перестав писати, якась байдужність до рідної мови виявила ся скрізь, — і все се так охолодило мої поривання, що я стратив всяку охоту до тієї роботи, котра приносила мені багато утіхи; просто не піднімаєть ся рука, хоч поема моя виношена під серцем“⁵⁾. Коли б ми не знали таких характерних подробиць із Стороженкового життя, як — наприклад — те, що він був „чиновникъ особыхъ порученій“ з великим, дарма що

1) Літературно-науковий Вістник, 1898, лютий.

2) „Марко Проклятий“.

3) Катков у „Московскихъ Вѣдомостяхъ“.

4) Курсів мій.

5) Лист писано 13 дек. 1873 р. Див. „Літ.-Н. Віст.“ 1898, лют., I, 186—187. Писано лист, як видно з контексту, мовою російською, а д. Комар подає його вже від себе по українськи.

аматорським „слідовательським“ хистом¹⁾ і щирій пособник (скажемо грубійше — жандарм) славетного Муравйова-Вешателя²⁾, то вже сама отся виписка зі Стороженкового листа була-б нам виразно показала, що письменник наш достоту належав до того типу Українців, про яких д. Грінченко каже, що в них сиділи дві душі — російська і українська³⁾: „Українську душу йому дав рід, почування любови до рідного краю, любови до своєї мови, до свого народу; російську душу давало йому російське житє, російська урядова служба, бюрократична прихильність до ласки, яку виявляло російське начальство. Ото його, тодішнього російського інтелігента, і тягло і сюди й туди — і до рідного краю, і до „Станіслава на шею“⁴⁾: хотіло ся і рідному кравці послужити, і того, від кого „Станіславъ“ той залежить, не прогнївити. Тут, звісно, на поміч збирались і „общерускій великій народъ“, і „указанія исторіи“, і „общерусская культура“, і „громъ побѣды раздавайся“⁵⁾, і всякі иньші такі прегарні сторії, вживані звичайно тоді, коли треба вчинити який компроміс. Тай компроміс той чинено навіть несьвідомо, і тодішні Українці за отими общерускими етикетами навіть і не помічали, що вони його чинять; так густо тих етикеток наліплено було, що в під них не можна було розібрати, що таке насправді єсть сей факт⁶⁾. Коли за сепаратизм, „Станіслава“ не дадуть, — ну, дак і побік його, той гідкий сепаратизм!

Воно правда, деякий середній вихід із сього становища таки був. Можна-ж було, іще не відкидаючись від українського слова, поводитись так, щоб бажана мета, себ-то „Станіславъ на шею“ і всякі иньші блага не дуже далеко мріли. Адже-ж і по україн-

¹⁾ Київ. Старина 1884, декабрь, ст. 724, 730.

²⁾ Правда, 1875. Некролог, ст. 523 і 75 («був призначений до розпорядности графу Муравйову в Вільні»). Іще в «Києвск. Стар.» 1884, янв., ст. 221.

³⁾ Д. Грінченко таку подвійну душу добачає не тільки в Стороженкові, але й у багатьох иньших українських письменниках, — таких як от Котляревський, Гулак, Квітка, Бодянский і иньші. Драгоманов у своїх «Листах на Наддїпрянську Україну» показав неосновність такого загального погляду. Тільки-ж що до Стороженка, то тут Грінченкова характеристика зовсім добре підходить.

⁴⁾ Російський ордер, заснований Катериною II.

⁵⁾ «Громъ побѣды раздавайся, веселися храбрый Россъ!» — давній російський тріумфальний марш.

⁶⁾ Буковина, 1892, ч. 38, ст. 3.

ськи можна було так само, як от російський соловейко в Щедринській казці перед орлом-меценатом, співати про „радість холона, котрий довідав ся, що Бог посилає йому дідича, про великодушність Орлів, що холопам не жалуючи на горілку дають“¹⁾. Перебігаючи на ґрунт спеціально - український, можна-ж було, разом таки з російською літературою, розписувати ся про „счастливый“ (зневолений) край-рай, „гдѣ все обильемъ дышетъ“, де на ідилічнім лоні крѣпацтва „паробки, кружась на пожнѣ гладкой, варывають пыль веселою присядкой“ (Олекса Толстой), — себ-то очевидячки благоденствують, — і де „валятея сами въ ротъ галушки... а молодицы... молодушки!...“ (Пушкін). Ну, що-ж! Стороженко спершу справді отак був і чинив, отак був і простував сією „благонамѣренною“ стежечкою тай із заналом оповідав українською мовою, в рамках дозволених і одобрених цензурою, про смачні українські галушки, про чорнобривих дівчат із повними і білими руками, як пшеничне тісто, що як на них козак подивить ся, то йому „аж очі рогом полізуть“, про добрих княгинь, що святі печери поновляють, і т. н., і т. н. Але чому-ж несподівано Стороженко покинув писати по українськи навіть такі благонамірені речі? Чому він раптом перейшов на мову виключно московську, та ще й в таких ароматних ідеях, що навіть обрусительний історик української літератури Петров признав у них „чисто полицейскія воззрѣнія“? Найпростіша відповідь була-б така: „бо російсько-жандармський елемент його натури був сильний завсѣгди, а народолюбно-український не був дуже сильний ніколи“. Але сам Стороженко подає спеціальнішу причину свого розхолодження супроти українства. 8-го марта 1874 року він пише до Білого²⁾: „В 1863-ім році вийшли в світ мої „Українські Оповідання“, а незабаром з'явилась у „Современнику“³⁾ рецензия на них; але се був не критичний розбір, а попросту лайка і нахабна брехня. Певне, що критик навіть і не читав моїх оповідань і не знав, що вони в двох частинах. Я не дуже то вважав на закиди „Современника“, але заступились инші, і то Росіяне, коли тимчасом наші Куліш, Костомарів, Білозерський і tutti quanti вихваляли

¹⁾ Цитую руський переклад. Див. „Діло“ 1897, ч. 11, ст. 2.

²⁾ Лист опубліковано у д. Комара, Літ.-Н. Вістн. 1868, лют., I, 187.

³⁾ Дуже ліберальний тодішній російський журнал. Видавав його тоді звісний поет Некрасов, а співробітниками були найкраспі і найштовпувіші російські сяди.

Марка Вовчка, а за мене не заступила ся ні одна українська душа. З того часу я дав собі чесне слово ніколи не писати народньою мовою і, як бачите, додержую слова¹⁾.

Не глибокий був, очевидночки, такий український патріотизм, що міг пронасти через одну-однісіньку рецензію, а надто коли б тому була правда, що критик навіть не читав критикованої ним Стороженкової книжки і, виходить, не бачив навіть заголовка: бо-ж там на заголовку виразно було зазначено, що книжка має дві частини. Та пригляньмось краще до тієї інкримінованої рецензії²⁾. Пригляньмось, — то й побачимо, що критик (се, мабуть, д. Пинін) не тільки прочитав Стороженкові оповідання (він же раз-у-раз наводить із них цитати!), але й пильно вчитав ся в них: тим-то Кулішеви, Костомарову і усім „tutti quanti“, на яких на-त्याкає Стороженко і які „вихваляли“ серіозно-народолюбного Марка-Вовчка, не випадало спорити ся протів тієї критики. Вона настільки цікава, що я подаю її нижше в українськїм перекладі; переклад той, на моє прохання, ласкаво зладив д. Спішилів. Ваги своєї критика „Современника“ не втратила й досі. Бо й досі вона мусуть служити живим докором для тих (на жаль іще численних) наших земляків, які попросту грають ся в ділетантське україно-фільство. Заразом переклад сієї критики нехай буде вінцем на сьвіжу могилу Стороженкового сучасника О. Концського (про нього рецензія згадує з пошаною). Покійник належав до тих людей, що можуть часом у своїй діяльності де-в-чому й сильно помиляти ся або чинити не так, як здавалось би кому иньшому за краще; тільки-ж ніхто не посьміє сказати, щоб небіжчик був не серіозним працівником на українськїй ниві; ніхто не посьміє сказати, щоб він коли компромітував українську справу ділетантським, а тим паче — сентиментально-клоунським відношенням до неї.

А. Кримський.

¹⁾ Із сього видно, що лист писано по російськи, а д. Комар оголошує його не в оригіналі, — в перекладі.

²⁾ Современникъ, 1863, томъ 97, августъ, ст. 121—130.

„Українські оповідання“

Олекси Стороженка

Дві частині*), Петербург, 1863.

Думка Лермонтова про те, що „и ненавидимъ мы, и любимъ мы случайно“, дуже добре характеризує почування і симпатії сучасних людців російських у тих випадках, які виходять поза межу звичайних їхніх справ. Через те надходить потреба, щоб до старого поділу почувань на злочинні і незлочинні додати ще новітню категорію — почувань випадкових. Серця у більшості людей наповняють ся тепер такими випадковими почуваннями, такими нещирими, ні на чім не покладеними, нізвідкіля не впливаючими симпатіями та антипатіями.

Сі почування поз'являли ся на сьвіт через те, що вже й давнійше сита людина мала собі звичку легесенько „пофілософувати, помислити“; а вже що до нашого часу, дак тепер попросту аж треба трохи чи не на кожному ступіні спочувати чому-небудь, обурювати ся благородним гнівом з приводу яких-небудь явищ або умиляти ся, дивлячись на що-небудь¹⁾. Такий уже дух часу. Але уявіть собі, що иньший добродій, який зроду не мав ані думок, ані симпатій, раптово помічає сей сучасний дух, заважає, що всюди треба мати переконання, що всюди треба до того чи иньшого явища стосуватись або в почуттєм, або в обуреннєм. Після сього і йому самому спаде на думку мати свої переконання і свої

*) »Дві частині« — виразно зазначає критик. А Стороженко заявляє в листі, будім критик навіть не знав, що є дві частини »Оповідань«.

¹⁾ Статя ся писала ся за часів т. зв. »великих реформ« у Росії (скасування панщини, давнього судівництва і т. и.). — А. К.

спочутя; та відкіль же їх узяти? От він і кидаєть ся на те, що перше під руку підвернеть ся, — тай гульк! уже в нього влаштовано і переконання і спочутя. Коли казати правду, то таким добродіям байдужісінько, що там виробляєть ся собі на білому світі, бо вони мають звичку стосувати ся до сучасних явищ в особливу, спокійною, сонливою об'єктивністю; чи бють ся люде де-небудь, чи не бють ся, чи воюють ся, чи не воють ся, їм байдужісінько; а коли вони почасти не спочувають війні, то тільки через те, що в таких разі цукор може подорожчати на скільки копійок, і їхній щорічний бюджет мусить побільшити ся на скільки копійок... Дрібна вдача тих добродіїв не здатна до того, щоб вони могли справді спочувати зовсім чужим для них людським інтересам: вони звикли насправжки обурювати ся тільки тоді, як їм не поталанить на карти, і умиляти ся тільки тоді, як вони даять ся на власну свою особу.. А коли вони тепер обурюють ся або радіють, то се тільки тому, що всі тепер обурюють ся і радіють, починаючи від хат тихомірних селян тай аж до палат вельможних дуків.

Льогіка каже, що процес людського думання відбуваєть ся тільки тоді, коли є для того певна підстава; така сама умова потрібна і для реальности чутя. Почуте тільки тоді буває дійсним, коли воно з'являєть ся на певній, дійсній підвалині. Почуте без підвалини — се удане почуте, і воно можливе тільки у таких людей, про яких ми отсе ведемо розмову.

— Що се ви так розпалили ся? питаєте ся ви у такої людини.

— Бійте ся Бога! як-же не розпалитись, як-же не розпалитись? Військо Наполеона взяло Пуеблю — се вже казнащо! До того ще й Нана-Саїб — пійманий Англичанами, — діло, бачте, он-куди пішло! Страшно! Як же після сього не обурювати ся! як можна!

І скільки-б він ні сидував ся, — він нізащо не вишукає вам другої підвалини своїому обуренню, бо воно ні на чім не покладено, бо й балакає він із людського поговору: — почув щось десь тай, не подивившись у сьвятці, бевкнув у дзвони! Тим-то, через сю безпідставність, випадкові почування, нещире обурення і удана любов — такі комічні і такі марці.

Такі люде можуть опаскудити найрозумнійшу і найчеснійшу справу, до якої їм заманеть ся притулити своє спочутя. Деякі

з таких людей виявляють із себе патріотів, прихильників російської народности, другі оббирають предметом своїх спочувань — народність українську. І ті і другі оточають предмет свого вданого спочуття всякими можливими моральними і тілесними достоїнствами, вони наділяють своїх Росіян і Українців такими сентиментальними, солоденькими чеснотами, що аж нудно стає, — так воно вже через лад гарно виходить! Віднести ся справді симпатично до гарних руських рис вони не можуть, а не можуть тим, що не знають тих самих рис тай уважають таке знання за справу для себе сторонню.

Тут, звичайно, не може бути й мови про тих нечисленних людей, які справді спочувають розумним і чесним національним пориванням Українців, які терплять за се від „любителів“ національности російської, які справді знають тих, кому спочувають, і у яких через се їхнє спочуте — щире. Без сього, без знання, почуте не може бути щире, а через те ми так мало віримо почутям багатьох українофілів. Той, хто щиро любить Українців, той не стане їм накидати чужих їм чеснот, а потім любовати ся на вдуманий задля власної утіхи тип; той не стане доводити любов свою порожніми і шкідливими для справи панеґіриками тому, що не варте панеґіриків: такий прихильник українства доведе своє чесне спочуте чесною працею, не хвастаючись і не сентиментальничаючи. „Ариметику“ видасть та по три копійки стане продавати¹⁾, чи ще що инше зробить. Таких людей народ розуміє і любить, хоч вони і не залицяють ся до нього, не льокайничають перед ним, не запобігають кожен раз, щоб улестити народ, підняти його аж до неба, як те роблять його фальшиві прихильники.

З таким уданим, позиченим захватом написав свої „Українські Оповідання“ д. Стороженко. Йому замануло ся довести, що Українці такий ідеальний народ, якого не було тай не буде. Не кажучи вже про те, що розумінне д. Стороженком дійсних моральних достоїнств до того вузьке, що Українцям від його вихвалення не тепло зробить ся, він, поставивши собі наперед певну задачу, малює Україну якоюсь-то чарівною стороною, де люде живуть, як хочуть, не знають ні лиха, ані праці, живуть собі, їдять кавуни, пють наливки, збирають карбованці, співають пісні та кохають ся в чорнобривками. Щаслива людність України не знає

¹⁾ Се тоді зробив Кониський. — А. К.

ні глада, ні труса, ні потопа, ні нашествія іноплеменника. „Чудова українська природа, нагріта гарячим полуденним сонцем, навіває на душу насїня поезії і чар (?). Здасть ся, сама рідна наша Україна вийшла тобі на зустріч: то спогляне на тебе гарячим сонцем, то притулить ся пахучим холодком із темного лісу... затурчить у вухо горлицею... Залоскоче тихеньким вітерцем... Душа мліє, серце трусить ся... не розбереш, що воно розказує, а слухаєш не наслухавш ся... (Стор. 89—90, 128).

Очевидячки, хто живе в такій чудовій країні, той мусить відрізняти ся від звичайних людей; мешканці України не знають дрібязкових сьвітових турбот, вони тільки кохають ся та їдять кавуни та сало і гуляють так, що аж лихо сьмість ся. Сам Бог посилає їм хлїб і сало за їх чесноти. Мешканки України всі без винятку красуні, чорноокі, чорнобриві, їх „ніжні, повні і білі як пишенишне тісто“ руки не здатні для чорної праці; вони родили ся тільки для обіймів; „довгі чорні коси обіймають гнучкий стан і досягають до повних литок... через тонке полотно сорочки просьвічує пишне стегно“...

Молоді Українці теж родили ся задля самісінького кохання, — усі вони красуні, ніжні, добрі, женихливі, постійні. Дурнів у їх немає, а як і знайдеть ся такий, то се ані трошечки не пошкодить йому бути розумнішим над розумними. Навіть старі — і ті не стратили молодого огню, хоч сей сердешний вогонь, се тепло душі на старости лїт з'осереджуєть ся на прихильности до рідної наливки, міцної запіканки і „спотикача“. За те вже й зугарні пити! Автор в запалом жалює, як вони „кружляють горілку, аж луна округи йде“. Ся обставина, одначе, не шкодить дїдкам мати усякі любі моральні достоїнности: вони щирі, побожні, лагідні, слухняні, люблять, правда, іноді побалакати, — так зате як балакають! От напр., як розмовляє старий-старий дїд:

„Коли-б ти знав, синку, як мені весело, як мені легенько серед темної ночі в степу мізкувать самому на могилі... Так темно, що око не побачить рукава своєї сорочки, а тихо, що вухо не чує шелесту билини; а серце бачить Божі дива, душа чує Його мову. Хоч тіло жме прикина до землі, та думки летять у небо і грають ся там із зірочками, як діточки з камінцями. Сидиш, сидиш і несчуєш ся, як сон тебе вкриє, а розбуркає сонечко!... Прокинеш ся: кругом тебе овечата скубають травицю, скроплену росю, а вівчар на сопілку затинає зуба“... (стр. 142—143).

Що, хіба не міло подивити ся на сього солоденького діда-парубка, що захоплюєть ся від того, як вівці скубають травцю, а вівчар грає на сопілці? Ся сопілка тут особливо незрівняна. Або ось ще, як той самий дідусь каже про козачу сльозу:

„Після Уманської трізни хто б пізнав наше горе, глянувши, як ми бенкетували, не день, не тиждень. То гуляла скажена наша доля: то вихопить ся вона полум'ям і спалить кілька городів, сел і містечок; то хлине кривавою хвилею і затопить тисячі людей, то розстелеть ся по краю пекельним чадом, і на десятки літ не опам'ятуєть ся народ од того диявольського курева... Відкіль же береть ся те полум'я, та кров, той пекельний чад?... Із козачої сльози!“¹⁾ Чи не правда, читачу, який любий сей риторично-палкий, через лад гарячий монольоґ на вустах старого діда? Чудово, дуже чудово!

Так! гарні старчки живуть на Україні. Після сього ви певне ніяк не заперечите свідощтва д. Стороженка про те, що таких людей навіть у пекло не приймають, а прямо беруть у царство небесне.

Таке комічне вихваляння д. Стороженком Українців, як малих так і старих, жожна принаймні в'яснити тим, що він хоче догодити своїм землякам, сподобатись їм, хоч шлях до того обібраний не до ладу. Але за для чого автор оповідань звертаєть ся з тим самим залицяннем до української природи і розписує її так, як розписують наші малярі краєвиди Венеції і італіянські ночі, — се вже зовсім незрозуміло. Тут Стороженко робить великі пересадки, напр., невеличкий, ріденький лісок по той бік Харкова він обзиває „тим великим бором, що його високі сосни підпирають хмару (!)“:

„Тут зараз починаєть ся оттой великий бір, що високі сосни аж хмару підпирають. Осе-ж вам і Основа, де батько наш Квітка збив собі зі своїх повістей такий міцний човен, що до віку-вічного буде плавати по плюгавій (?) річці Леті. От тут же і воляна; сюди-ж-то Харківські міщане і народ, ударивши лихом об землю, сходять ся відвести душу і задавити горе свого бездолля... Посідали купками, співають, снідають, кругляють горілку, теревені гнуть, регочуть ся, аж луна округи йде. Їдеш бувало, дивиш ся, дивиш ся, тай не втерпиш: вилінеш із тарантасу і пі-

¹⁾ Ibidem, стор. 148.

дійдеш до якого-небудь веселого товариства: „Хліб та сіль, люде добрі“, скажеш... (ги!...)... Куди ні глянь, усе тебе чарує, привітає (себ-то віленька продаж горілки?!), усе тобі всьміхається. Знаєть ся, сама рідна наша Україна виїшла тобі на зустріч: то спогляне на тебе гарячим сонцем, то притулить ся пахучим холодком із темного лісу, то промовить пісню, то озветь ся соловейком, жайворонком; то неначе граєть ся в тобою: затурчить у вухо горлицю, залоскоче тихесеньким вітерцем. Так тобі весело, так легенько, мов у раю!... Душа мліє, серце трусить ся, цокотить, буцім що до тебе промовляє; не розбереш, що воно розказує, а слухаєш — не наслухаєш ся¹⁾.

Коли ми передожимо сей ліричний вибрик із усякими нашіттуваннями, умліваннями і трепотіннями на звичайну мову, то матимемо отакій простий, але за те правдивий опис. По той бік Харкова є Основа, де жив колись Квітка і писав непогані оповідання українською мовою; але се не перешкодило його призначеним для народу оповіданням потонути саме для народу в Леті: народ їх не читав з тої простої причини, що не вмів читати. За Основою на декілька верств розліг ся рідесенький сосновий ліс: у сїм лісі є шинок, що приваблює до себе ремісницький і майстровий клас Харкова, бо тут продають горілку на декілька копійок дешевше, ніж у городі. До сього шинку в празничні дні збирають ся пропаци п'яниці, ремісники і салдати з жінками відомого розбору, збирають ся на одну мету: щоб в один день пропити гроші, зароблені протягом цілого тижня, часто - густо пропивають ся тут і шапки, і чоботи, і кожухи, так що веселий гультай з'являєть ся на другий день до дому, в чім мати породила... А тим часом у дома де-не-будь в сирій землянці жінка надверезуєть ся від тяжкої праці, а скрофулічні діти плачуть від холоду і голоду... Їхати сими місцями в празничні дні, особливо під масницю, не вовсім безпечно: тим більш не безпечно підходити до п'яного веселого товариства. Зберегло ся багато оповідань про випадки дуже зухвального здирства, яке дозволювало собі веселе товариство.

Оттак скидаєть ся вигадана і розмальована д. Стороженком місцевість на дійсну, і тільки при таких поясненнях і при такому перекладі його уславлені оповідання можуть мати хоч деякий змісл. Але очевидячки, що се вже не буде й переклад, а просто пере-

¹⁾ Ibidem, стр. 88, 89—90.

робка. Та й зміст оповідань, окрім їхньої мізерности і безбарвности, має в собі багато мотивів зовсім непевного і брудного характеру. Наведім зміст декількох його оповідань.

У одного багатого мужика була дуже лінива дочка, яку він віддав заміж у сусіднє село і взяв зі свекра слово, що той не буде бити його дочки за лінивство. Свекор справді не бив її, а привчив її до роботи тим, що не давав їй нічого їсти, коли вона нічого не робила. Відсеїть мораль: учи лінивого не молотом а голодом.

Батько та мати розпустили свою дочку-одиначку до того, що вона пішла заміж за дурня, тільки аби водити його за ніс і чинити собі все, що заманеться. У дурня всяке діло валить ся із рук, і скінчило ся на тім, що вони зовсім з'убожили. Мораль: Краще злий, ніж дурень!...

У багатого батька та матері був одинчик — Павло. Батьки не тільки не привчали його до роботи, ба навіть не дозволяли йому ходити й на гуляння, так що, коли вони померли, синок їхній був дурнем і ледащом найпервійшим. Хоч на підставі попереднього оповідання автор був прийшов до думки, що краще злий, ніж дурень, але се ані трошки йому не перебило в отсім оповіданні висловити нову думку, а саме, що і дурень має свою рачицю. Дурневи скрізь таланило; в той час як господарства других хазяїв шкодив недорід або пошесть на товар, хазяйство у дурня само вело ся як найкраще. Якось розумні товариші закликали були до себе дурня, бо в нього щаслива рука — іти із ними під Івана Купайла в ночі шукати скарб. Дурень не схотів, бо ліньки напали. Розумні товариші прогуляли цілу ніч, скарба не знайшли і, як вертали ся до дому, то схотіли пошуткувати над дурнем: знайшли на дорозі здохлу собаку і вкинули її до дурня в хату. Ся здохла собака й була скарбом, і скоро вони вкинули її до дурня в хату — вона розсипалась по долівці карбованцями. Вивід: Як Бог дасть, то і в вікно подасть.

Запорожець ночував на степу і побачив у ночі близько від себе красуна-козака і чарівну пейзажку. Він підслухав їхню розмову і довідав ся, що чарівна пейзажка ніхто друга, як відьма; про се він зовсім пересвідчив ся, коли чарівна пейзажка почала роудягати ся і зняла в себе навіть... сорочку. Сей момент змальований д. Стороженком майстерно:

„Як глянув на неї дід, то аж жижки у його затрусилась; давно вже минуло, а було як заходить ся розказувать, то аж цмока, аж очі йому у рогом лізуть, (штукар запорожець!) — така гарна! Місяць як сріблом окотив біле її тіло; уся як виточена, а довга коса, чорна як гадюка, так і обвиваєть ся круг тонкого стану, і аж до повних литок достає. Повернулась із плечей — ще краща; тільки роздивив ся дід, аж хвостик! так собі, невеличкий, та матері його біс, хвостик¹⁾. (Штукар і д-ій Стороженко!).

Взагалі д. Стороженко зупиняєть ся в особливою охотою на подібних скоромних малюнках. Красун-козак стає не козаком, а чортом, що закохав ся в відьмі палко. Починає чорт признавати ся в своїм коханні відьмі, і хоча він не більш як чорт, але що він розмовляє по-українськи, себ-то й сам більше-менче Українець, то й висловлює він своє кохання незвичайно галантерейно, — так, мов, вивчив від дошки до дошки книжку, видану у Москві: „Учтивыя привѣтствія и комплименты на разныя случаи свѣтской жизни“. У сій книжці сказано, що ввічливі, свѣтські кавалери мусять висловляти перед своїми паннами свою любов в такій формі: „З тої хвилини, як я мав честь увійти в товариство ваших знайомих, я став поважати ваші тілесні як і не менш того духові совершенства. Я не можу розмовляти довго: розмовляючи з вами, я забуваю все. Чи можу я, чарівнице, назвати Вас своєю у повнім значінню сього слова“ і т. д.²⁾.

Точнісенько так само осьвідчуєть ся закоханий чорт — Українець у д. Стороженка.

— Чого ти мене звав? — спитала дівчина таким голоском, що у мого діда аж серце тьохнуло.

— Питаєш — чого? — промовив козак: — хіба не знаєш, як я тебе кохаю?... без тебе мені і пекло не миле!...

— От зачим! — каже дівчина: — я давно вже се знаю.

— Та ні, — відказав козак — не затим... як тебе побачу, то й сам не знаю, що говорю... Слухай, Одарко... скажи мені, чи хочеш бути моєю? Хоч би ти у тисячну долю так мене кохала як я тебе!³⁾ і т. д.

¹⁾ Ibidem, стор. 101.

²⁾ Стор. 51—52.

³⁾ Ibidem, стор. 99.

Словом, чорт пропонує чарівній пейзажці з хвостом, щоб вона до його належала хоч в протязі 10 років. Вона згоджується, але в тією умовою, щоб чорт не заваджав їй спасти душу свою. Чорт згоджується і прикликає Запорожця, щоб був за свідка.

Запорожець, якому дуже до вподоби впала пейзажка, відважився вирятувати її і обдурити чорта. Він вимагає, щоб чорт попередю виконав обіцянку, яку дав відьмі, — себ-то щоб поміг їй спасти ся, а для сього пропонує відвезти її до пустельника на Сьвяті гори. Хоч скільки крутив чорт, а Запорожець, як і треба було того сподівати ся, переумудрив чорта, і вони всі в трьох укупі їдуть до пустельника на Сьвяті гори. З приводу назвиска Сьвятих гір д. Стороженко робить таку примітку:

„Сьвятими Горами того звуть ся, бо ще за давніх часів християнства там спасались у печерах пустельники. Ще недавно пані Потьомкина обновила одну церкву, висічену у скелі, і манастир. Нехай їй за се Бог милосердний воздасть, що вона добрим людям бажа. Для другої не багато-б вийшло з сього жадання користи, а для неї буде надто“¹⁾.

Сьвятогірський пустельник з великою охотою прийняв до себе чарівну пейзажку з хвостиком, визначив для її спасіння пять літ, а чорта перевернув на коня, що на нім Запорожець і поїхав у Січ. Пять років бив ся Запорожець із Татарами, завжди побивав їх, і раз заспорив ся, що у Бахчисараї плює на очі самому кримському ханові, — і справді плюнув, ще й додав: „Ти, хане, покійного чорта племінник, бусурманський, кателицький, анахемський, гаспедів син, триста чортів тобі у живіт!“ Після пяти років Запорожець з'явивсь до пустельника і оженивсь із уратованою ним чарівною пейзажкою, а в неї тоді хвостик пропав, так що, каже д. Стороженко, „дід як уже ні доглядавав ся, так і місяця того не знайшов, де він ріс“²⁾.

І от д. Стороженко, записавши подібну безсоромну нісенітницю, яку мов би розказав йому один старий дід, додає від себе з комічним патосом:

„Щоб не розвіялось по сьвіту те, як кажуть, фантастичне оповідання дідугана, я списав його для моїх земляків. Наша чудова українська врода, нагріта гарячим полуденним сонцем, навива

¹⁾ Ibidem, стор. 118.

²⁾ Ibidem, стор. 127.

на думи насіння поезії та чар. Як пшениця зріє на ниві і складасть ся у копи і скирти, так і воно, те насіння, запавши у серце і думки, зріє словесним колосом, складасть ся у народні оповідання і легенди¹⁾.

Шкода! а було-б далеко краще, коли-б „розвіяло ся по світу се фантастичне оповідання дідугана“ і інші подібні до нього „оповідання!“

Шитане, для кого написав і надрукував свої „Українські Оповідання“ д. Стороженко? Для Росиян вони не мають ніякої ваги вже через те, що в них немає жадної характерної риси, яка могла-б познайомити Росиян із нехитрим, але своєрідно укладеним побутом Українців, бо в сих „оповіданнях“ виведено не дійсних Українців, а вигаданих д. Стороженком, видумарених їм. А у нас — Росиян, досить нашої самодільної нісенітницї, написаної нашою рідною мовою, яку всякому можна смакувати до несходу.

Треба до сього додати, що д. Стороженко добре володіє українською мовою, і з сього погляду йому належить майже перше місце серед наших українських письменників. Він придбав тую образовість, плястичність мови, яка надає такий оригінальний кольорит мові Українця і робить із неї власне справжню українську мову, а не попросгу російську, в якій лиш поодинокі російські слова заміняють ся відповідними українськими. Правда, що й тут д. Стороженко часто-густо переборщує, бо стає манірним. „Українські Оповідання“ автор присвячує „любим землякам“. Але щечесно, щоб „любим землякам“, які потребують найелементарнішого знання і хочуть вчитати сї знання в писаннях на рідній мові, подавати безсоромні гадки і малюнки двозначного характеру. Се значить пірізати розбуркану в Українцях охоту до читання, рішучо перешкоджувати тим гарним наслідкам, до яких ведуть дешеві видання пісень Шевченкових, оповідань Марка Вовчка і т. и. Ми потїшаємо себе тільки тим, що висока ціна „Українських Оповідань“ не дасть їм розповсюдитись між земляками д. Стороженка.

На сїм ми можемо й скінчити. Ми зупинили ся на „Укр. Оповід.“ довше ніж вони того варті за свою нікчемність, і зробили се тільки через те, що поважаємо ту чесну справу, яку такечки профанує і якій так шкодить д. Стороженко своїм уїдли-вим спочутєм.

Переклав із російського

П. Сішмаїв.

¹⁾ Ibidem, стор. 128.

ІВАН БОЙКО,

племінник Т. Шевченка.

(Спомини).

В кінці шістьдесятих років деякі Кияне, шануючи пам'ять Т. Г. Шевченка, взяли з села його рідного племінника Івана Федоровича Бойка, сина Шевченкової рідної сестри Ірини, і почали вчити в гімназії. З початку діло йшло добре, а далі, за недбалістю Киян, хлопець став терпіти нужду і почав погано вчитись. З четвертої класи він виступив, ледве дотягнувши до неї.

В ті часи в с. Деньгах, Золотоношського повіту, Полтавської губ., одставний капітан, невеличкий поміщик П. Я. Шелухин шукав учителя для своїх дітей. Брат жінки Шелухина, студент Демченко, дізнавши про се, привіз Бойка в с. Деньги і він став учити мене і мого меншого (покійного тепер) брата Івана. Швидко до нас упросилось ще троє дітей і Бойко мав добрий заробіток. Учив він добре і всі ми щиро горнулись до його. Він збірив ся скласти грошенят і кінчити гімназію. В вільні години Бойко, бувало, грав на скрипці. Ми й так охочі були співати, а за скрипкою охоти ще прибильшало. На лихо, Бойко не вмів нашого українського репертуару. Ми, навпаки, не вмели його великоруського репертуару. Через се наша справа трохи ватяглась. Але-ж усе таки ми, діти, вивчили його українських пісень, а він вивчив нас „Во полі береза стояла“, „Возлѣ рѣчки, возлѣ мосту“, „Эхъ — ма! Поди прочь!“ і иньших пісень, з котрих ми, окрім наголосу, нічого не розуміли.

Швидко після сього Бойко став кудись ходити від нас і сніви наші на половину розстроїлись. Ми примітили, що він иноді вертав ся до дому п'яний. Матуся моя, жінка дуже суворей моральности, відчитала Бойкові від щирого серця, як мати, що пити

нікому не гаразд, а йому й надто, як ще цілком молодому хлопцеві. Се було в 1872 році. Здасть ся, тоді Бойкові чи й було 17 років, а він адавав ся ще молодим, бо був малого зросту, худий і блідий.

Матуся моя Евдокія Григоровна і батько поводитись із ним, як із сином, але-ж Бойкові розмова зовсім матері так не вподобалась, що він швидко від нас від'їхав до Київа.

Згодом йому дали посаду народного вчителя.

Далі, як був я гімназистом, то не раз цікавив ся дізнати, де наш симпатичний учитель. Всі ми, дітвора, дуже любили його і нам було шкода, коли він поїхав. Але я нічого про його не дізнав ся.

В 1883 році я прибув із Лубень у Київський університет на математичний факультет і тут від когось із студентів, що прибув з Кременця, вперше почув про Бойка. Трапилось се так: я так прикро балакав по російськи і так багато вставляв у свою річ українських слів і виразів, що звернув на се увагу товаришів. Один з їх і каже:

— А у нас у Кременці єсть племінник Шевченка.

— Хто такий? Як звати?

— Іван Бойко.

Коли я сказав, що се мій учитель і я до його напишу, то студент відмовив, що не варт, бо сердега психічно слабій.

Проїшло після сього три роки. Я став учитись на юридичному факультеті і саме сидів за надто нудною якоюсь книжкою, що мав прочитати для семестральної теми, коли се двері відчинились і ввійшов... Боже мій! — Іван Федорович Бойко. Я зараз впізнав його і дуже зрадів, але-ж він до сього відніс ся якось невідповідно.

— Отсе допитав ся до вас. Дозвольте переночувать.

— Добре, радий.

Його за тиждень перед тим випустили з психіатричної лікарниці. Як він казав, держали його там з напасти. Але, видно було, що не з напасти.

Він розказував таке, що зразу можна було впізнати психічно розстроенного чоловіка. Довгенько він пробув у Київі і трохи не що дня заходив до мене, жаючи невеличку запомогу, а далі кудись щез.

Місяців через три, коли на дворі була стужа й мороз, він знов прийшов до мене — голодний, обдертий, задубілий, і приніс дві величезні торби. Він став прохати мене сховати його торби, щоб хто не вкрав, бо там лежить його багатство й слава України.

Коли я заглянув у одну торбу, там лежали цурки, палочки, дощечки, кружечки ..

— Що се таке?

— Се упрощений спосіб виучить ся грамоті в один день! Я довго міркував, поки добрав ся способу. Ось дивіть ся — що се таке?

— Що?! Кружечок із цуркою й хвостиком — сказав я, коли Бойко, виїнявши з торби кружечок, показав мені.

— Ні, не вгадали. А на що воно буде похоже, коли розмалювать його, щоб усяке впізнало в ній бубон?

— Буде походити на бубон.

— От бачите — аразу вгадали. Буде бубон, а коли додати в гору цурку і хвоста в праворуч, то буде всякому нагадувати букву „б“. Бубон — бубонить — б!

Показав він мені ще кілька цурок і кружечків, став розказувати, як він може вивчити по своїй новій системі в один день писати, читати і трохи не всієї арифметики! Я, нічого не розібравши, побачив тільки, що мій вчитель цілком слабкий і його треба пристроїти в лічебницю.

— Еге! Мій дядько Шевченко прославив Україну своїми віршами, а я прославлю її упрощеним способом швидко всьому вивчитись!

Кияне допомогли його нужді, допомогли і його сім'ї в Кременці, хоч дуже мало, так що не стало мабуть і на латки.

Хтось із Киян пристроїв Бойка в больницу, а тепер він, бідолаха, цілком безнадійний маніяк, кінчить дні свої в Винницькій окружній лічебниці для психічних слабих.

В Кременці й доси живе жінка Бойкова. В тяжкі години її трохи допомагали Українці, а більш здобувала вона для себе і для дітей, унуків Т. Г. Шевченка, шматок хліба тяжкою працею — шитвом і харчуванням школярів.

Нещасна мати найбільші надії поклала на свого сина Леонтія. Сього року він повинен був скінчити духовну семінарію — він був у останній 5 класі Волинської духовної семінарії. Але — нове лихо, нове нещастя! Леонтія Бойка семінарія сими днями

відіслала в Київ і замістила в кирилівський шпиталь, як психічно слабого релігійною манією. Дай Боже, щоб сердега одужав!

В „Києв. Словѣ“ і „Бессарабці“ пишуть, що в паперах Леонтія Бойка знайшли багацько українських поезій, чистенько переписаних із визначіннем часу, коли кождий вірш написаний ним. Під кождим віршом стоїть підпис: „Леонтій Бойко, внук Тараса Шевченка“. Ті, що читали сі вірші, в захваті від їх, дуже хвалять, поперисували собі в зшитки й альбоми і кажуть, що автор має саморідний поетичний талант і що мова його віршів чиста українська.

Сергій Шелухин.

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісти і уваги.

Пам'ятки по Шевченкові. У мирового судді Миколая Івана Мокрицького (в м. Кагулі, Измаїльського пов.) є «Кобзарь», подарований його матери Т. Г. Шевченком із власноручним надписом автора: «Марьи Львовнѣ Мокрицкой на память Т. Шевченко. 4 Февраля 1860 года». У того-ж Мокрицького є лист Шевченка до батька Мокрицького, писаний за два дні до смерти поета і одержаний уже після його смерті. Зміст листа такий: «Многоуважаемый Иванъ Николаевичъ! Поздравляю Васъ съ вожделеннымъ днемъ Вашего святого ангела. Извините, что я не могу лично принести моего искренняго поздравленія. Я боленъ другой мѣсяцъ. Не только на улицю, меня и въ корридоръ не пускають, и не знаю, чѣмъ кончится мое затворничество. Глубоко кланяюсь Марьи Львовнѣ и лобзаю Вашихъ дѣточекъ. Отъ души желаю Вамъ повеселить ся по проилгодному. До свиданія. Искренній ващъ Т. Шевченко. 24 Февраля 1861». Мокрицькі жили в Полтавській губернії. Марія Львовна Мокрицька була близька родичка матери Т. Г. Шевченка.

С. Н.—ко.

Книжка на селі. Книжка в село йде всякими кривими шляхами, і трудно сказати, яка власне доходить туди. Через те я й подаю невеличкі власні добутки про сю справу, сподіваючись, що моя звістка підібе може ще кого. Про своє село я маю наперед сказати ось що... В селі вже 3 роки йде продаж книжок на комісій од «земського книжного склада». Школа в селі років 40—50, єсть бібліотека. Відомости подали школярі; кожна сімя, маючи школяря, тим самим приму-

шена мати книжку; опріч сього на Різдва минулого року кожен школяр одержав книжечку (200 примірників). Таким побутом маємо всі вигоди для доступу книжки. Тепер до чисел: маємо 143 картки од 143 семей; вони розпадають ся так:

по 1-й книж...	по 2...	3...	4...	5...	6...	7...	8...	9...	10
має 8 семей	10...	20	20	22	9	15	7	9	5

Більш десятка має 18 семей (242 кн.); а всего 866 книжок. Сі 866 книжок по змісту ділять ся так: Біблій 3 і то одна не вся, а тільки початок, Євангелій 59, Молитовників 74, Часословів 14, Псалтирів 17, ріжних церковних одрав 5 — разом 173 книжок славянською мовою, або з подібним текстом славянсько-російським. Далі йдуть житія святих і иньші дрібненькі релігійні листки, всего 177. Сюди-ж треба додати коротеньку священну історійку — шкільний підручник — її 54 примірники. Всього релігії присвячено 404 книжки. Далі йде література. На пернім місці стоїть ряд книжок, виданих Ситінін та иньшими. Тут наберець ся з десяток казок Пушкіна, а то більш так звана «література для народу», де не знайшли ні автора, ні видавця, — так їх і продають на лист, а не по змісту. Далі 125 перлин лубочного видання. Чого тут нема! „Бова королевичъ“ і „Сонъ Богородиць“, „Волкъ на скам'яхъ подеудимыхъ“ і „Правдивое сказаніе о томъ, какъ лвица царскаго сына выкормила“, тут навіть єсть „Тарас Бульба“, що йде по степу і співає високим баритоном: „Гой ты Дибіръ ты мой широкій“ (Із „Аскольдова могила“ Верговського). Потім ідуть шкільні підручники ріжних назв — їх усього 54 (багато задачників). Календарів,

можна сказати, нема... Більше видно лічать „від водохреща до пушаня, а від пушаня до Великодня“. Ріжних років у десятиох хатах усього 19 календарів. Єсть ще 18 книжок усього хламу: тут „Каталогъ музикального магазина“, „Уставъ общества велосипедистовъ“ і т. и. Українських книжок набрало ся 72 примірники. Найбільше пощасливило „Наймиччі“ і „Кайдашеві сім'ї“ за їх підходящу ціну (1 коп. і 9 коп.). Українська книжка досталась тільки через земську продажку книжок. Мені говорили, що років 5—6 тому назад української книжки ніхто не чув і не бачив. Лишаєть ся ще сказати, просто на диво: — по сільському хозяйству всього 5 книжок, із них одна Чикаленка (перша), а останні не-підходящі і повали до рук ненароком. Оце і все куплене на власні гроші і за власною ініціативою селян. Занадто мало... А єсть же села ще більше глухі. Цікаво-б заглянути туди і хоч трохи зачіпати ту духову голодівку села, — а може яка душа спасенна видумала би спосіб усунути з села той неопотрібний дуб і дати дешеву і стоящу книжку. До речі додаю, що видання д. Грінченка занадто дорогі для села: пішов тільки „Робінзон“ і „Катерина“, — останні як були прислані по 5 примірників перед трьома роками, так і тепер лежать. А за той час „Наймички“ розійшлося 75 примірників.

Гув.

Чиї гроші, того й худоба. Дозвольте покористуватись сторінками вашого журналу задля оборони українського слова від сьмилвих письменників нашого «Кієвлянина». Д. Флорінский, котрий так багато зробив для української науки на XI Арх. з'їзді, присвятив сій справі ще дев'ять листів у «Кієвлянинъ»; редакция «безцензурної» часописі вже здавна висьміває «українофілів», користуючись кожнім випадком. Тому, хто не знає умов нашого життя, покажуть ся дуже цікавим, через що «Кієвлянинъ» забрав якусь монополію в розв'язанню української справи? Чом же ніхто із Українців не виступає на оборону рідного слова? Можна справді подумати в купі з д. Флорінским, що «res nullius est primi capientis», себто він усіх препобідив і українській мові край. Певна річ, давніших статей д. Флорінского Українці не промовчали: та у нас, Українців російських, є особистий обовязок ім одповісти й на отсі: треба розбити ілюзію, ніби в нас так багато дурних людей,

що їх можуть обдурити безвартні писання. Але я повинен сказати, що чоловік я тут собі зовсім сторонній, не буду заходитись коло самої суті питання: я лишаю вченим людям рішати — чи є вкраїнська мова мовою, чи тільки «нарфчіе», — чи можна виробити ширю науково-літературну мову, чи є вже вона, чи ні. Для мене, кажу, як чоловіка стороннього (а до того ще в Росії) головніший другий бік питання: 1) Показати, що олімпійське знушанне «Кієвлянина» з «хохлацької» мови, ніби-то вже вмерлої, походить з браку дійсної науковости у наших дипломованих корифей, а 2) Кваліфікувати ролю «Кієвлянина» в сій справі. Дд. Піхно, Флорінский і інші мають собі казенний харч і для того не турбують ся, що там робить ся по тих «Українах». Воно й правда: казенні гроші роблять коло них ніби якийсь куток Росії, де «нема ні плачу, ні зітхання...», ні української мови. От вони й пишуть про те, що робить ся у них у московському кутку, котрого границя їм здаєть ся дійсним горизонтом. А що робить ся там далі? Що їм за діло? Вони знають тільки, що там для казенного чоловіка terra incognita — зась! От вони й кажуть своїм слухняним читачам, що там нема нічого! «Нічого?» — читає слухняний читач. — «Нічогосінько!» — одповідає казеннокоштный шьсменник. — «Дивись! Хто-б то думав!» І вірають одно одному, справді вірають! Ану лише, дд. читачі, подивимось ми, що робить ся за тою огородою «познання добра і зла». Кожний з нас, хто їздив по Вкраїні, чи навіть жив по містах та торкав ся до простих людей, добре знає, що мало-мало письменний чоловік із селян, коли йому один раз трапить ся напасти на вкраїнську книжку, вже не випустить її із рук і буде прохати де може другу й третю таку-ж. Хто не знає, що у письменного чоловіка дуже скоро «Кобзарь» стає дорогою книжкою? Хто не знає про те, як прихильна до всего рідного провінцияльна інтелігенція? Хто не бачив ширих Українців фершалів, учителів, семінаристів? Чим бідні дд. професори (Піхно, Флорінский і інші), виясвляють собі зріст українського театру? Не треба мабуть і казати російським читачам «Літ.-Наук. Вістника», як гаряче витають по провінциях — у Подставі, Чернігові, Катеринославі... українські групи, концерти, — куди гарячіше, ніж російських «гастролерів». От що кажуть факти: дайте отим фактам добрі обставини

і вони швидко і без усякої опіки приведуть до широкого розвою й свідомого руху на користь рідної мови, літератури, взагалі національності. Тепер, коли правда, що в українському народі ще живе міцне національне почуття, то спитасмо вкупі з «Кієвлянином»: чого-ж нема людей, котрі-б цілком вдовольняли духові потреби свого народу? Чого серед самих освічених верств української інтелігенції так небагато письменників, а ті письменники так небагато, такі маленькі видають книжки? Як глянуть з цього боку, то й справді навіть прихильникови українства здасться, що отся невеличка купка письменників — просто собі «антикварі», що втішають себе ім дорогими, а розумному чоловікові (д.д. Піхну і ин.) смішними іграшками. Чого нема українських журналів у Росії, видавництв, книгарень і т. п.? Ой, розумні люде! Не становіть знаків запитання, не піднімайте брови в гору! Чого? Чого? Чого?... А чого нема українських шкіл, гімназій, академій? От-то, розумні люде! Ви добре знаєте чого, так про те Ви мовчите! І як до діла, то виходить, що було-б у нас усе те, чого нема, як би було тільки одно.... Що? О д.д. Флорінский Піхну і ин.!... Як ви ще були студентами, то певно теж бунчали своїми непорочними устами два великі слова — Ви тепер їх не знаєте? Воно правда, що як переверненіся з ліберала на консерватора, то забудені. Я-ж вам нагадаю. То — свобода слова. Усе українське питання в Росії — в свободі слова.

Тепер скажу ще про те, що думати про полеміку «Кієвлянина». Ся часопись добре знає, що говорити отверто про отсі всі питання заборонено, і що йому, «Кієвлянину» ніхто не може відповідати, як слід. У таких обставинах писати проти безоружного богу — се... се вже й не знаю!... а писати так багато, як проф. Флорінский — се чи не для того, щоб самого себе втішити: всі лають, так треба собі придати таку постань, ніби всіх ворогів побив на смерть. От і пише, і пише... полемізує, не маючи поперед себе жадного ворога полеміста. А люди думають: «таї багато-ж він пише! Чи йому платять, або що?» — Ні, він безплатно!... Те, те, те, що пак ми кажемо? А їм же казна російська платить жалування за... виховання молодіжи. Догадливий читач схаменувшись каже: «Ну, так би й казали! Тепер

я вже знаю!» Воно й правда — чі гроші, того й худоба. *Незалежний.*

Укр. мова і візитові білеті. Нам пишуть із Камянця Подільського: Один тушній обиватель, студент Юрїївського університету (про якого трудно сказати, на скільки він кохаєть ся в українстві) в кінці минулого року женив ся й справляв весіле — не дуже гучно, а все таки не без родичів та добрих знайомих. Прийшло йому на думку запросити деяких картою (чи то «білетом») друкованою по українськи. Один камянецький друкарь надрукував сі карти, як звичайно в такім разі, навіть не запитавши місцевого уряду. В сих картах не як будь мудро, а цілком просто та звичайно значило ся, що такий то такий запрошує гостей зразу на вінчанне до церкви, а потім на весілле до батьківського дому. Пронюхав про се так званий «чиновник особих порученій» біля особи губернатора, добродій В., який звичайно клопоту не має й спокійно спить собі «на лаврах», безпечний, що в Камянці про якийсь будь «сепаратизм» ні слуху ні духу. Але такий незвичайний вибух українського сепаратизму розворушив його; зараз таки він поклав собі, що треба як слід обуритись проти друкаря, хоч і не зовсім тямив ще, яка власне тут його провина й з погляду яких законів прийдесть ся судити її. — А подайте мені примірник тих карт, що ви друкували по українськи — загукав він на друкаря. Подали йому. Глянув — до тексту не можна приченити ся. — А яке ви маєте право цілком свавольно друкувати тою мовою, котру уживати заборонено? — загукав він удруге. Та я вам он-якого протокола зачну: давайте паперу... Тут друкарь почав тихомирити розгніване «начальство» й витлумачувати йому, що либонь добре знає друкарські закони, одначе про заборону української мови на картах нічого не чув, тим то й не дуже боїть ся протокола, бо суддя напевне виправдить його. Тоді д. В., трохи спавши з грізного тону, почав пригрожати, що доведе до «Главнаго Управленія по ділам печатні», котре мусить закрити йому друкарню. На таку пригрозу друкарь лише усміхнув ся собі в бороду, бо добре знав, що «Главнаго Управленія» не відає візитових та весільних карток і не зверне на таку справу жадної уваги. Одначе, щоби не дразнити урядника, він уже більш нічого не сказав і розмова на тому скінчила ся, що д. В. висловив йому ще скільки за-

стережень. Далі сей випадок оголосив ся серед вишого красового уряду, бо як друкарь, так і д. В. почали старанно розпитувати про закони й особливо звернули ся до передмістників добродія В., людей, значить ся, досвідних у таких справах. Які-ж були наслідки розпитів? Усі згоджували ся з тим, що «яених законів» про заборону української мови «в таким разі» нема; одначе повинна бути особлива місцева охорона проти всякого «сепаратизму»; при тому добре відомо, о скільки «ся мова» непопулярна «там» «в высчих сферах», тим то самозрозумілий обовязок кожного «тактичного урядника» не давати їй ходу. Красвий губернатор цілком похвалив такий погляд і велів наказати друкарю, щоби надалі він поведив ся в своїх справах більш обережно та добре розпитував ся про те, що можна, а що ні. С. Г.

Українські літературні новини. Цензура дозволила «Повісти Шевченка» і «Твори Руданського», як перші томи «Української Бібліотеки». Сама назва «Укр. Бібліотеки» недозволена. З дальших томів тої бібліотеки є в цензурі «Люборадські» Свидницького і пригтовляють ся твори Мирного, Марка Вовчка, Бордуляка, Коцюбинського, Чайченка, Дніпрової Чайки, Левенка. Перепишують ся для цензури 4 і 5 томи оповідань Кописького. «Розові томи» «Вика», 2 і 3, подано вже до цензури. Поетичний том 1 розширяеть ся і буде знов поданий до цензури для другого видання, бо перше розійшло ся. Петербурське «Общество Издаия общепользовных и дешевых книг» має в недовому часі видрукувати «Оповідання про Т. Шевченка» Кописького, «Про сухоти на худобі» Целанова, «Виноград» Чикаленка, «Оповідання про Богдана Хмельницького» Комаря і «Виговщина» Куліша.

Переклади українських творів. Штутгардський тижневник «Aus fremden Zunge» подав у ч. 8 німецький переклад повелі В. Стефаніка «Камяний хрест». Переклад зладив дуже вдатно звійний наш етнограф О. Роздольський.

Заборонено цензурою: 1) Бондаренко — «Підземні сили» (про вулькани), 2) Оповідання про малих звірів, 3) Білоусенко — «Пригоди трьох свинок», 4) Рильський — «Розмова про сільські випаси, 5 і 6) «З народного поля», два збірники народних казок.

Дозволено цензурою: 1) Кукулевський — «Оповіданне про життя кобзаря».

Драматичною цензурою дозволено:

1) Непевні вісти, — драма на 3 дії М. Бошнобочного, і 2) Сватови як не перша чарка, то перша палка, — сільські сцени на 3 д. Зіневича.

Одеська цензура в р. 1900. З витягу зі справоздання Одеського цензурного Комітету за минулий рік, надрукованого у «Від. Одеск. Град.», довідуємось, що в тім році в Одесі вийшло неперіодичних видань за дозволом цензури 1086 і без дозволу 142; в тих числах було: в російській мові за дозволом цензури 942 і без дозволу 139; у французькій мові за дозволом цензури 30, без дозволу 1; в німецькій за дозволом 58; на грецькій за дозволом 4 і без дозволу 1, в латинській за дозволом 2 і без дозволу 1; в англійській за дозволом 6; в італійській за дозволом 1; в українській мові за дозволом 7; в молдавській за дозволом 1; в жидівській за дозволом 35. З наведеної статистики бачимо, що українські видання займають по кількості слів останнє місце, а коли взяти під розвагу % населення Українців відносно до інших націй, як от до Жидів, Німців, яких число видань стоїть у другому та третьому ряді, то видання на нашій мові опиняють ся в дуже далекому хвості. Г. Ков. Кол.

Безцензурна часопись. «Виленский Вѣстник» дістав дозвіл на безцензурний вихід. Подаючи про се звістку, «Одескській Листок» утішасть ся, що се вже третя провінціоная газета увільнена від цензурної гнздки; перші дістали дозвіл на безцензурний вихід «Кієвлянин» та «Южный Край». Не знаємо, якого напрямку тримасть ся «новохрещеник»; що до перших двох газет, увільнених від цензурної «опеки», то ті й не потрібували її, бо трохи не з лочатку виходу користались титулом «благонамѣренных» і цензура для них була о стільки потрібна, як тій вірній собаці (прошу вибачення за трохи вульгарний вираз), що звикла разом із хазяїном і спати і їсти — намордник, для забезпечення від кусання самогж хазяїна. Гр. Ков. Кол.

Культурна держава в Азії. З «Русских Вѣдомостей» ч. 72, довідуємось, що в минулому році японська праса налічувала у себе майже 2.000 періодичних видань. Пята часть їх складаєть ся з щоденних газет, котрих в одному місті Токіо виходить над 20. Читаючи від часу до часу про загальний поступ, що робить і зробила вже за дуже короткий час

азиятська держава, мимоволі запропущень ся питання: як би ся держава та не була винятком серед азиатського варварства (хоча в варварстві і ми не в хвості

стоїмо, а деякі європейські держави починають випереджати й азиатські), то, кажу, повстає питання: де культура, у нас, у Європі, чи там, у Азії? *Гр. Ков.-Кол.*

II. Нові книжки.

Галерея рускихъ писателей. Москва, 1901 г. Ц. 1 р. 50 к. Роскішно видана книга, що містить в собі 553 критично-біографічних нарисів і більш 170 гарних портретів російських письменників за останні два століття, се такий видатний факт для сусідньої літератури, якого годі обминути й нам мовчанкою. Доси ще наша молодіж виховується здебільшого на чужих літературах і першорядне місце належить літературі російській. Перегортаючи сю книгу, немов живими бачиш великих учителів, заступників за народно волю, за індивідуальність, за совість, пригадуєш їхнє житє, їхні думи й муки і з кожним світлим образом якось дух підіймається над буденщиною. Се вражінне, мовляв би, побожності до сеї книги ображають такі персони, як Катков, Буренін, Болеслав Маркович і подібні їм... Не треба було їх пускати у сей храм. Ще болить душа наша від огидливих слів і вчинків сих мракосівів. Війна ще не закінчила ся, а на війні повинно бути так, як на війні. Нехай се буде пристрасть, нехай «Галерея» через се не буде повна, за те вона викликати-ме суцільне вражінне. Тут годить ся пригадати стару приповідку: Де шортіш аут bene, аут ніші. Коли-ж ні одна чесна душа не може сказати про них доброго слова, то їх тут і не повинно бути, тим більше, що в «Галереї» не знайшли собі місця такі видатні постаті, як Лавров-Миртов, Плеханов, Степняк, Драгоманов і інші.

Почуте побожності до дорогої кожному Росіянови книги переходить в сум, коли Українець подивить ся на неї своїм оком. Велике слово — душа людська. Се мотор всевітнього життя, торжество правди, науки і немає більшого злочину, коли на живу душу накладають ся пута. Переглядаючи житєписи письменників, часто надбаваш такі коротенькі фрази: «Далі літературна діяльність (Чернишевського) на довго перервала ся. Коло 20-ти літ він прожив у Сибірі». Або: «В 1861 році

(М. Михайлов) був арештований і засланий на каторгу. Помер коло Нерчинського заводу». Се пута на душу людську, може тільки на окрему особу, на її індивідуальність, а про те важке вражінне роблять такі факти на кожну людину. Яке-ж повинен зробити вражінне той факт, що більше двох віків ще важчі пута накладені на душу цілого українського народу! Весь устрій життя на Україні більш двох віків веде систематично до того, що видатні люде з нашого народа або не мають змоги зовсім виринути з темряви на світ, або пройшовши чужу школу чужих наук і чужого життя мусять відірвати ся від свого народа і пристати до чужих.

В «Галереї» ми налічуємо кілька десятків таких одщепенців, що при нормальному житю нашої нації повинні б належати їй. Вони годованці українського народу. Так Полтавщина дала російських письменників 7: Херасков, Капністи, Гнідич, Наріжний, Гребінка (російські твори), Гоголь, Вагнеров; Харківщина — 4: Данилевський, Каразин, Ясинський (Максим Білінський), Монтовид (Шабельська); Київщина — 3: Подолінський, Вє. Крестовський, Новодворський (Осипович; Катеринославщина — 3: Даль (з Німців), Гаршин, Сергієнко; Волинь — 3: Флексір (Волинський), Мачтет, Короленко; Херсонщина — 1: Потапенко; З Дону: Щербина, Мордовець. З Вороніжчини: Никитченко, Костомарів; з інших місць: Вас. і Вл. Немировичі-Данченки, Овсянко-Куликовський, Авсієнко, Хмельницький (потомок Богдана) і інші.

Як бачимо: не малу духову данину взяли наші брати по крові, наші сусіди з українського народу самим тільки нашим письменством. Нема що й казати, що се тільки мала частка з того великого народного духового скарбу, що береть ся сотні літ що року, що дня. Не диво, що робить ся сумно при перегортанню «Галереї», бо кожен Українець проходить по кладовищу, де »спочиває

наше слово в німх гробовищах». Утрата величя, та маємо на втіху те, що джерело народньої творчості не висихає. Сотні, може тисячі різних талантів у кожне время існують в нашому народі і ждуть, коли їм дадуть змогу вийти з темряви і жити своїм власним культурним життям.

З поводу текста книги, критично-біографічних нарисів російських письменників, нам не приходить ся багато казати, ті вже цінили й ще цінитимуть в російській літературі. Не можемо обминути напр. того, що не годить ся на наш погляд в «Галереї русеских писателєй» розглядати українські твори. Так напр. зроблено з Шевченком. Розглядаєть ся його «Кобзарь» і при тому очевидячки такою людиною, яка не всього «Кобзаря» читала, а про «Кобзаря» ще менше. Виходить Шевченко романтик тай годі, або поперед усього і найбільше за все він романтик. Про російські твори Шевченка сказано тільки: «Шевченко писав і на мові російській віршами і прозою. Але російські повісти й поеми далеко слабші, ніж українські шедеври». Ріжниця буде велика, коли станемо казати про вартість «Кобзаря» для московської літератури і для української. Се так само, як би Українці до своєї літератури зачислили Кольцова, який, як нам відомо, писав і українські поезії. Та що його українські поезії були далеко слабші, ніж московські шедеври, то нам треба було би розглядати його російські вірші і вивняти їх вартість для української літератури й життя. Але вони вартости для нас мають менше, ніж вірші маленького нашого поета Петренка. Не розглядаючи взагалі творів польських, грузинських, вірменських і иньших, це треба було розглядати й усього того, що писано мовою українською. Про се можна тільки нагадати. Про Марію Маркович сказано, що «завдяки вливному Українцю-чоловіка» вона написала українські «народні оповідання». В нашій літературі висловлювано погляд, що «народні оповідання» належать Панасови Марковичу.

В передньому слові до «Галереї», в статі «Русская словесность до Кантемира», зовсім темно сказано про «русский народъ». Або так: «Після слів німецького вченого Вестфалія «русской (?) народной поэзии» належить безперечно першорядне місце між народніми піснями всіх народів на всій землі». «Київському періоду належать найкращі «русскія (?) літописи і славетний памятник «Слово о Полку

Ігореві». Не вже вчені й свідомі своєї народности люде тоді тільки зможуть відрізнити одну народність від другої, коли Лловайский, з дозволу начальства, зробить се в своїому шкільному підручнику?

Изъ усть народа. Малорусскіє разсказы, сказки и пр. Б. Д. Гринченко. Приложение къ № XII «Земскаго Сборника» 1900 г. Черниговъ, 1900. Ст. VIII + 488, 8'. Д. Гринченко, що прислужив ся вже не мало нашій етнографії виданем трьох великих томів «Этнографическихъ матеріаловъ, собранныхъ въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ» (т. I—II — проза, т. III — пісні) випустив тепер нову збірку прозових фольклорних матеріалів під повисшою назвою. Загальний характер збірки полинив ся такий самий, як і при попередніх томах: той поділ (за Драгомановом), та сама правопись і инше. Матеріали опубліковані д. Гринченкою стоять перші по «Трудахъ Чубинського на Україні і належать до найповажніших видань на полі нашої етнографії, а навіть у загалі славянської. Велике число паралель, подаване до поодиноких номерів збірки, збільшує її вартість і улегшує порівняні досліді.

Іще американські календарі. Американські Русини (північної Америки) діяють ся на три окремі групи, з яких кожда має свою організацію і свій орган. Поділ сей не опертий одначе на ніяких розумних підставах, тільки більше на особистих симпатіях і антипатіях поодиноких тамошніх проводирів, на особистих поглядах і інтересах... Інакше й не можна було б собі з'ясувати таких партій, як: православні — уніяти; «Поляки» (Галичани) — «Гунгари» (Угорські Русини). У свідомій політичній партії може мати прецінь досить місця і Галичани і Угорський Русин, і православний і уніят... Така партія й витворюєть ся, хоч поводи, але невпинно при організації «Союз», якої органом є «Свобода». Її головні представителі — се молоді, рухливі галицькі священники, що працюють безнастанно над просвітою тамошніх Русинів, видають для них дуже корисні книжечки, закладають школи, вчать у них самі, дають популярні відчити, уряджують аматорські представлення і ин., а від недавна почали навіть збирати гроші на будову еміграційного дому, який для емігрантів незвичайно потрібний, на фонд стипендійний для студентів-

Русинів, що хотіли-б кінчити висіти школи в Америці і ин. Вони увійшли також недавно в порозумінє з представителями американських Литовців і Поляків і постановили видавати разом місячник в англійській мові (Freedom), в якому обговорювано би національні справи всіх трьох народів і тим способом познайомлювано з ними ширший світ. Як видно — се партія свідомо своєї мети, що заслугує справді на назву партії; основа її чисто національна. Доси не ввійшла вона ще перетягнути до себе більшости емігрантів, але є надія, що се станеть ся при дальшій енергічній діяльності.

Друга ніби «партія» — се майже виключно Угорські Русини, уніяти. На їх чолі стоять угорські священники, зовсім зденационалізовані в користь Мадярів і по найбільшій часті — також здеморалізовані, що одинокою метою своєї діяльності в Америці ставлять наживу: набивши свої моншонки вертають вони опісля до старого краю і «благоденствують» там не журячись нічим. Ті з них, що ще не стали зовсім Мадярами, споглядають тужним оком на Росію, бавлять ся в обединителів національних, баламутять людей, але нічого, або мало що роблять на їх користь. Вони групують ся коло організації «Соєдиненіє гр. кає. русскихъ братствъ», а органом їх є «Вѣстникъ», заповнюваний поспішно ріжними нісенітницями, лайками і т. п. До сеї групи належить найбільше людей, але вони рекрутують ся майже виключно з Угорських Русинів, темних, безрадних, безпросвітних, які не ввітали ще отрясти ся з недолі, привезеної з собою зі старого краю.

Третя група — се православні Русини, що перейшли на православіє з унії. Їх дуже мало — разом понад 6000 душ — і групують ся вони коло «Православного Общества Взаимопомощи». Їх органом є ще більше пуста газетка, як «Вѣстникъ», «Свѣтъ». Вони не мають зрештою ніякого значіння, а на характеристику їх проводирів вистане навести такого Д. Гебея, що задля мельверзаций, пороблених в Унгварі, втік до Росії (він був професором теологічного ліцея в Унгварі), перейшов на православіє, виїхав опісля до Америки і там зробив ся великим чоловіком...

Усі три організації видали свого року свої календарі. Про календарь „Свободи“ ми вже говорили; він не тільки найбільшій з американських руських календарів, але й з галицьких. За те два

типілі календарі, що надто вийшли аж у сім році, таке лико, що можна навіть дивувати ся, як вони находять читачів. Повна назва календаря „Соєдиненія“ звучить так: Американській русській мѣсяцословъ (календарь) на обыкновенный (звычайный) 1901 годъ по юліянскому и григоріянскому мѣсяцословахъ числящийся 365 дней годъ. Составилъ: Отъ имени «Соєдиненія гр. кає. русскихъ братствъ». Павелъ Юрьевичъ Жатковичъ, редакторъ и издатель «Амер. Русскаго Вѣстника». Годъ изданія VI-ый. New York City, 1901. Изъ типографіи «Соєдиненія Гр. Кає. Русскихъ Братствъ». — Вже з самого наголовка можна видіти, що се за календарь. Аби одначе вказати нашим читачам, якими мудрощами годує «Соєдиненіє» своїх членів, наведу бодай невеличкий виімок із нього: «Въ Галичинѣ... нѣмецко-жидовско-радикальна партія (так називають ся у Жатковича всі елементи, що не признають «историческихъ началъ»), особенно среди русскаго населенія, нищитъ; кромѣ народности нищитъ и вѣру, обрядъ, эти драгоцѣнныя настѣдія и едины потѣхи Галическаго русскаго народа. Честна старо-русска партія не падѣла трудовъ и теченіемъ минушнаго году, чтобъ спасти народъ одъ погибели душевной и нравственной. Днесъ уже и польскія власти приходять къ дѣйствительному убѣжденію, что вправдѣ была то изъ ихъ стороны ошибка велика такъ безопасно передати народъ погубному вліянію жидовско-нѣмецкихъ радикаловъ... (тому, можно надѣятися, что власти и напоследѣд очунятся и отнимуть отъ радикаловъ свою «покровительствующую десницу», при которой радикалы такъ смѣло и такъ свободно хозяйничали въ Галичинѣ» (ст. 128) і т. д. Або: „Нашъ народъ не потребуєть тутъ ніякихъ фантазій, якимъ єсть напр. „Украинизмъ“, ацц ніякихъ общество превращающихъ принциповъ — засадъ, якіє розширяють въ старомъ краю радикалы-соціалісты или анархисты“ (ст. 5. Думаю, що всякі коментарі до тих слів злишні, бо вони занадто яскраво характеризують не тільки самий календарь, але й „Соєдиненіє“, що його видає і цілу „партію“ справді „гунгарегу“.

Назва другого календаря звучить: Календарь Православного Общества Взаимопомощи въ Сѣверо-Американскихъ Соєдиненныхъ Штатахъ на 1900 г. Годъ изданія 1-ий. Нью-Йоркъ, 1901. Цѣна 45 цент. Крім інформаційної часті, що

представляється ся дуже мізерно, цілий календар заповнений самим »православ'єм«. Може бути, що кому не скучно все те читати, але аби мав хто користь з того, то нема сумніву. Одно належить зазначити, що відбивається ся користно в сьому календарі в порівняно з попереднім: нема в ньому лайки і нема дурниць таких, як у календарі »Соєдиненія«. Говорить ся там про »Російській Царствующій Домъ и высшее церковное управление въ Россіи«, про »Русь и православіе въ Америцѣ«, про »Православіе и Римъ«, а між тим і про »Догматически и главни обрядови разности, отличаючи Западну церковь отъ Восточной« і т. пн. Словом, мертвечини досить, але не такої поганой, як у календарі, зладженім Жатковичем. Коли переглянемо одначе оба календарі — то самохіть насунеть ся думка: Чи й там у Америці не може наш селянин уцивілізувати ся, але дає себе обдурювати першым ліншим місяем? Чи й там не доведеть ся йому зрівнати ся з иньшими культурними народами? **В.**

Прикарпатска Русь въ XIX-мъ вѣкѣ въ біографіяхъ и портретахъ си дѣятелей сѣ увзглядненъмъ замѣчательныхъ людей, котрыхъ 1772 р. заставъ при жизни, написавъ на подставѣ автобіографичныхъ записокъ и архивально-библіотечныхъ матеріяловъ Иванъ Ем. Левицкій. Томъ I, выпускъ 3. Львѡвъ, 1901. Коштом автора. Типографія Славролиційского Института. Ст. 113—168, лексиконово о форматѣ. Вартість отього виданя підносили ми вже при згадці про попередні випуски. Зібрано в ньому стільки матеріялу, що без нього не обійдеть ся ні історик, ні дослідник нашої культури і літератури XIX в. На жаль, темпо, в якому появляють ся поодинокі випуски, таке повільне, що порівнавши його з розмірами, на які зарисовується ся праця, трудно припустити, аби вона була доведена до кінця. В ногахъ подає автор довші або коротші біографіі посторонніхъ людей (Українців, Москалів, Поляків, Німців і т. и.,) що сяк чи так входили в зносини з Галичанами. При браку подібнихъ біографичнихъ підручників се може бути користне, хоч нераз треба-б бажати, щоб автор троха більше числив ся з місцем і просто покликав ся на друковані вже і загально доступні біографіі такихъ людей (коли вони є), а обмежав ся тільки на доповненню їхъ галицькимъ матеріялом. **В.**

М. Копко. Самоучка. Методичный підручникъ для науки співу зъ нотъ.

(Бібліотека музикальна. Часть теоретична). Перемышль, 1901. Зъ печатнѣ Н. Джульиньского. Ст. 96, 16. Ціна 1 кор. Не вдаючи ся в фахову оцінку отього підручника, зазначу одначе иньшу річ, яка також має немаловажне значіне. Звісно, що в нас кожидій чоловік уважає себе з уродження вже фільольогом і знавцем мови; через те не вважає потрібнимъ учити ся її — бо на що, коли знає? За те він на кожидім місці, при кожидій нагоді любить пописувати ся тим своїмъ знанем, не чуючи навіть часто, що вдасть ся в не своію річ та що верзе нісенітниці. Колиж прийдесть ся йому написати щось, тоді наробить стільки куріозів, що не знати, де з тим і діти ся. Так само пише й о. Копко. От взорешъ його мови: »Тое молчане може тревати долше или коротше и означаетъ въ письмѣ черезъ отвѣтніи знаки, стоящіи межи промежутками.« (Ст. 14). Кожидій чоловік, що володіє нашою мовою, признає, що се ані мова, ані диялект, а щось таке зовсімъ нелюдське. І додаймо, що о. Копко — учитель і мусить мати вплив на вироблене мови учеників. І чиже може бути сей вплив користний? А тимчасом на нього не вважає ніхто, не піднесе ніде публично, бо зараз усі професори, особливо українськихъ гімназій, страшно образять ся, що виказуванем їх незнаня підкопують ся їх авторитет серед учеників, ударемність ся їх працю і т. д. ad infinitum. Трудно іх тільки переконати, що бажаячи вчити иньших, треба перше самим повчити ся. **Л.**

Пѣсни рекрутскіи, любовніи и жартобливіи. Собравъ въ гусятинскомъ повѣтѣ изъ усть народа Иванъ Недостойный, сынъ Николая. Коломыя, 1900. Черенками и накладомъ М. Вѣлоуса. Ст. 96, 16. Ціна 20 сот. Д. Білоус зважив ся наренпті видати книжочку, що вартістю перекодить усі попередні його виданя. Та-се здасть ся припадкова річ і стала ся лише тому, що під рукою була збірка пісень, а не якась »оригінальна« писанина. Правда, збірка та несистематична, але яка-б вона не була, то вартість таки має. Д. Білоус не міг одначе дарувати собі, аби й тут не поробити своїхъ »поправок«. Так пр. у пісні:

Якъ бы не ты дѣвчинонько тай не ты,
[тай не ты,

Не стоявъ бы конь вороний коло во-
[рѡтъ впятьи.

поправив зовсімъ непотрібно »впятьи« на внятий і тимъ попеував пісню. Такпхъ »поправокъ« найде ся й більше. **Л.**

Твори Степана Руданського. Том V.

Впорядкував А. Кримський. У Львові, 1901. Коштом Наук. Тов. ім. Шевченка. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 210, 16°. Ціна 1 кор. Зміст: 1) Переднє слово. Ст. III—VIII. 2) Цар Соловей. Казка. Ст. 1—121. 3) Старочеські співи з Кральовіверського рукопису і других. Переднє слово од редактора. Ст. 126—128. 4) Передмова од перекладача. Ст. 139—144. 5) Олодра і Боліслав. Ст. 145—147. 6) Бен-Германів. Ст. 148—151. 7) Ярослав. Ст. 152—163. 8) Чмир і Власлав. Ст. 164—173. 9) Людися і Любір. Ст. 174—179. 10) Забій, Славій і Людко. Ст. 180—187. 11) Збигонь і 12) Китяха. Ст. 191. 13) Ягоди. Ст. 192—193. 14) Олень. Ст. 194—195. 15) Рожка. Ст. 196. 16) Зозуля. Ст. 197. 17) Сирота. Ст. 198. 18) Жайворонок. Ст. 199. 19) Збір. Ст. 200. 20) Любусн суд. Ст. 201—204. 21) Пісня під Вишеградом. Ст. 205. 22) Дописки. Ст. 206—208.

Минола Гоголь. Ревізор. Комедія в пяти діях. Переклав Василь Сімович. (Видавництво акад. тов. „Молода Україна“ в Чернівцях. Ч. I). Чернівці, 1901. З друкарні тов. „Рускої Ради“. Ст. 152, мал. 8°. Ціна 60 сот. В заві від видавців отсеї книжки читаємо між иньшим отсе: „Що до програми, то ми поставили собі задачу: подавати Ви. читаючій Публлічї твори тих Українців, що писали не по українському (Гоголь, Горкий, Чехов, Короленко, Н. Данченко, Мордовець, Єроній-Анонім, Потапенко і ин.), як також писаня иньших европейських і українських письменників«. Гаразд, ми не маємо нічого проти друкованя перекладеної літератури, її здало-б ся навіть далеко більше, як маємо, але чи оплатить ся друкувати такі всякі переклади без розбору лише для того, що в нас їх нема? Чи заслугоє на се пр. такий Єроній-Анонім, якого всі твори видано вже подавненько у Львові і якими доси годують ся миши? Чи не ліпше було-б звернути ся власне до тих «иньних европейських і українських письменників»? А де то видавці відкрили, що Горкий, Чехов, Н. Данченко і ин. „Українці, що писали не по українському? Стоячи на тій основі, що видавці „Ревізора“, ми могли-б далеко більше між російськими письменниками повинаходити „Українців“, але яка властиве ціль — загортати сломиць до нас людей, що ніколи не почували себе нашими, не робили для нас нічого, а навпаки може ще й шкодили?

Над сим от і най застановлять ся видавці, поки возьмуть ся за діло. В.

Іванъ Тобилевичъ (Карленко-Карый). Бурлака. Драма на 5 дій. Ч. 16. Кієвъ. Типографія П. Барскаго. 1900. Ст. 78, мал. 8°. Ціна 7 коп.

Іван Левіцький. Баба Параска та Баба Палажка. Оповідання. Ч. 17. Видання п'яте, поправлене. Кієвъ, 1901. Тип. П. Барскаго. Ст. 42, мал. 8'. Ціна 4 коп.

О. Я. Кониський. Млынъ. Оповідання. Ч. 18. Кієвъ, 1901. Тип. П. Барскаго. Ст. 24, мал. 8°. Ціна 4 коп.

П. О. Кулишъ. Про злодій в селі Гаківниці. Ч. 19. Кієвъ, 1901. Тип. П. Барскаго. Ст. 24, мал. 8°. Ціна 4 коп.

Іванъ Франко. Лесышына челядь. Малий Мыринъ. Грыцева шкільна наука. Ч. 20. Кієвъ, 1901. Тип. П. Барскаго. Ст. 40, мал. 8'. Ціна 4 коп.

Музыка Янко. (Переклад). Ч. 21. Кієвъ, 1901. Тип. П. Барскаго. Ст. 12, мал. 8'. Ціна 1½ коп.

М. Комаръ. Оповідання про Антона Головатого та про початокъ чорноморського козацького війська. Зь малюнками А. Ждахы. Видає „Благотворит. общества издан. общеплез и дешев. книгъ“. Ч. 7. С-Петербурзь, 1901. Типогр. Училища Глуховьмьхъ. Ст. 52, мал. 8'. Ціна 5 коп.

Калевала. Фінська народня епопея. Повний переклад Е. Тимченка. Накладом українсько-руської Видавничої Спільн. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Львів, 1901. Ст. 368, 8°. Ціна 3 кор.

Еміль Золя. Напад на млин. (Оповідане з війни 1870 року. Переклад Івана Франка. Літ.-Наук. Бібліотека. Ч. 10). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 60, 16°. Ціна 20 сот.

Григорій Квітка Основяненко. Маруся. Повість. (Літ.-Наук. Бібліотека. Ч. 12). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 160, 16'. Ціна 50 коп.

Микола Левитський. Спількова умова для хліборобських спілок. (Літ.-Наук. Бібліотека. Ч. 13). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. VIII + 50, 16°. Ціна 20 сот.

П. Кулішъ. Оріся. Ідилія. (Літ.-Наук. Бібліотека. Ч. 14). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 18, 16°. Ціна 6 сот.

М. Філіппов. Іван Гус. Переповідла М. Клятковська. (Літ.-Наук. Бібліотека. Ч. 15). У Львові, 1901. З друкарні Наук.

Тов. ім. Шевченка. Ст. 56, 16'. Ціна 20 сот.

Олекса Стороженко. Оповідання. 1. Не в добрий час. 2. Вуси. (Літ.-Наук. Бібліотека. Ч. 16). Ст. 46, 16⁰. Ціна 20 сот.

Михайло Драгоманов. Оповідання про заздрих богів. Друге видане. Заходом і з переднім слівцем М. Павлика. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. Шевченка. Ст. 54, 16'. Ціна 25 сот.

III. З газет і журналів.

„Вістникъ всемірної історіі“ друкує переписку відомого російського письменника Герцена. Другий письменник Тургенев між иньшим писав йому: «Скажи кілька слів у »Колоколъ« про смерть Шевченка. Незадовго до смерті з ним трапився вартій уваги випадок: один справник (Черниг, губ.) арештував його і відправив як колодника до губернiяльнoго міста за те, що Шевченко зрік ся написати його портрет олійними фарбами на всю постать. Се факт. О скільки се справді факт — не знаємо, але ж в біографіі небіжчика, виданій покійним Коницьким, здається про сей випадок не згадується. *Гр. Ков. Кол.* Виписку з сего листа Тургенєва, як також нотатку Герцена друковану в »Колоколъ« і свої уваги про арештоване Шевченка 1859 р. ще 12 літ тому подав пок. Драгоманов у виданій мною книжечці »Листочки до вінка на могилу Шевченка«. Львів 1896, стор. 3—14. *І. Фр.*

»Zeit«, віденський тижневик подав у ч. 341 політичну казку Ів. Франка »Die galizische Schöpfungsgeschichte«, де в гумористичнім тоні оповідається історію настання і викупу пропінанції (права роблення та продавання горілки). Сю казку перекладали на нашу мову і надрукували »Діло« і »Громадський голос«.

»Aus fremden Zungen«. Видавана під таким заголовком у Штутгарті часопись подає в ч. 8 за б. р. невеличку статтю Ів. Франка »Die ukrainische (ruthenische) Litteratur«, де крім нарису розвитку українського письменства від найдавніших часів подано характеристики двох молодших наших письменників, Василя Стефаника і Леся Мартовича.

Бессарабець. В ч. 53 сеї газети, в день роковин Т. Г. Шевченка надруковано невеличку замітку про українського

поета. Автор пише, що Т. Г. Шевченко — один із найбільш суцільних, правдиво народних поетів XIX віку. Він зберіг безпосередній і живий свій звязок із народом, як у світогляді й ідеалах, так і в характері й формах своєї поезії. Темі більшости його поем узяті з народної скарбівни дум, легенд і оповідань. Але все, чим він користався з моря народної поезії, він переробляв самостійно і освітлював досвідом поступових ідей віку. *С. П.—ко.*

„Кубанскія Областныя Відомости“ в ч. 42 і 43 надрукували цікаву статтю д. Мельникова »Малорусскія народныя пісні про панщину і волю«. Автор зводить до купи народні пісні про панщину і волю і на підставі їх приходиться до висновку, »що малорусскій народь и до сихъ поръ еще сохранилъ, хотя, быть можетъ, и въ пониженной уже степени, давнюю способность свою не только отчетливо сознавать ненормальность своего соціально-политическаго положенія, но и вмѣстѣ съ тѣмъ протестовать противъ этой ненормальности«. В тій же таки часописі ч. 50 і 51 д. Короленко помістив історію запорожського скита сьв. Іллі на Афоні — »Козачій монастирь на Афонѣ«.

X-Strahlen. Під таким заголовком розпочав звісний наш публіцист д. Роман Сембратович видавати у Відні політичний тижневик німецькою мовою. Перше число появило ся 1 н. ст. цвітня; доси видано їх 4. По-при загальні політичні справи присвячується там багато місця також Галичині, особливо справам польсько-руським. Між иньшим знаходимо там статі редактора »Europas grösster Feind« (ч. 2), »Sonderstellung Galiziens« (ч. 2), »Panrussenthum in Kampfe mit der Civilisation (ч. 3) і т. д. Адреса редакції: Wien, XVIII/1 Währinger Gürtel, 111.

IV. Персоналія.

Вибори. Імператорське одеське »Общество истории и древностей« вибрало проф. М. Грушевського своїм дійсним членом,

а Волинське церковно-археологічне товариство в Житомирі членом почесним. **Ювілей О. О. Русова.** 20. квітня

Полтавці мають обходити ювілей 25-літньої статистичної і суспільної діяльності славно-звісного на російській Україні статистика і прихильника нашої справи Олександра Олександровича Русова. З цього поводу, чули ми, мають скласти фонд імені О. О., відповідний роботі та духовим прикметам ювілята, задля просвітної цілі на користь українському народові і в національній формі. За всякими інформаціями в справі цього ювілею належить звертатись до статистика Галіського (Полтава, Статистичне бюро Полтавського губерньського земства).

Гр. Ков.-Кол.

Шевченкові роковини в Томську.

Слава нашого поета буйною хвилею розкотила ся не лише по всій Славянщині, а відгомні її лунає і в далекій, необсяжній, холодній Сибірі. У Томську 26 лютого відбув ся вечір в пам'ять 40-літніх роковин смерті Шевченка, устроєний «товариством росповсюдження початкової освіти» у власній будинку, де маєт ся чималенька театральна зала. Сибіряки шанували пам'ять нашого поета таким святом, яким не шанували ріднішого собі Пушкіна в столітній ювілей від дня його вродження. Головну участь, як виконавці, брали студенти-Українці місцевого університету, котрим уложена була й програма. Багацько публіки повернуло назад, не здобувши вхідного білета. Професори місцевого університета д. Рейснер та наш земляк д. Малиновський стали до послуги своїми цікавими відчитами: перший читав житєпис Шевченка, другий «нарис його поетичної діяльності»; останній відчит друкував ся у місцевій газеті «Сибирская жизнь». Розумість ся, свій відчит шановний професор написав на підставі збірника творів, дозволеного російською цензурою, від того нарис вийшов далеко неповний, але треба щиро подякувати професорові за те, що він звернув велику увагу на поступовий напрям поезій Шевченка, в котрих поет сміливо протестує проти кріпацтва та боронить людських прав сіроми. Хор студентів-Українців під управою студ. Жолтоножського відспівав краці композиції Лисенка та Ніщинського (Вють пороги», «Закувала та сива завуля»). З гуртових співів найбільше подобала ся слухачам та справила глибоке вражіння гуцульська коломийка, виконана мішаним хором. З солістів велику увагу звернула пані Зубанова, Українка родом, просціавши своїм чудовим контральто

скільки українських пісень. Вершок усього вечера, як і завше, був відомий у Томську співак-тенор д. Балдовський: його гучний, мелодійний, чистий, як кристаль, голос безтямно зворушував публіку, котра надгороджувала співця щирими оплесками; свій артистичний хист д. Балдовський проявив виконавцем solo Лисенка «Гетьмани». — Хористи й хористки виходили на сцену в українським одязі. Апотеоз, — жива картина сюжетів поезій Шевченка, — закінчив вечір аж о 1. годині вночі. Коли розійшлась публіка виконавці і впорядчики після того, зібрали ся в фое, удекорованому рушниками української гаптівлі. Виголошено було скільки щирих промов на різні питання нашого часу професорами Рейснером та Вернером, а один студент виголосив дві промови по українському і російському про сучасний український рух і відносини до його російського загалу та науки.

Ю. Павловський.

Шевченкові роковини в Полтаві

в відбули ся сего року в залі клубу «другого громадського зібрання» 11 минулого марта. Зала, в якій відбував ся вечір, працює маляра-декоратора Малова, чудово була прикрашена національними рушниками, килимами та плахтами, по стінах були розвішані медальони з написами творів Шевченка, а на помості, серед тропічної зелені, стояв портрет кобзаря. Програма складала ся з деклямацій Шевченкових творів та з сольових і хорових співів. Між иньшими виступав тут бандурист Хоткевич (Гнат Галайда). Його поява зірвала гучні оплески у публіки, що з великою симпатією приймає його змагання до відродження одної з форм національної музики. Що до репертуару, шан. бандуриста, то, неважачи на всю артистичність його гри, приходиться висловити жаль, що на вечері присвяченим пам'яті того чоловіка, який «весь час гірку пив чашу», він находив можливим співати, після історичних пісень, такі нісенитничі як «Ходить гарбуз по городу» та пісню «про Явтуха». Ще один докір приходиться зробити впорядчикам вечера за те, що в програмі вечера за останні три роки не бачимо ніякого поступу: деклямації й співи, співи й деклямації, а відчитів про кобзаря нема, хоч потреба його була підкреслена кореспондентом Вістника у 1899 році. Шеторік була прочитана хоч частина біографії Шевченка, а сей рік того не було.

Половину доходу з вечера передано на «Общество видання дешевих і користних укр. книжок» у Петербурзі. *Молодий.*

Роковини Шевченка в Александрівську. В м. Александрівську, по приміру торішнього року почитателі Т. Шевченка святкували 40-ві роковини смерті поета. Гурток, що влаштував се свято — вчителі теперішні, вчителі бувші, — писарі управ. Сі люди хоча самі й позабували балакати по українськи, але душею щирі Українці. Голова свята, Павло Чижевський дістав дозвіл у губернатора, і 25 лютого вечером відбуло ся святкування Т. Шевченка в театрі. Д. 25 у 12 годині дня свящ. С. Чорний відслуживши обідню і сказавши чудову промову про святкування дня і взагалі поета, його живучу силу у страшні часи не тільки на Україні, але і скрізь у Росії, — відправив панахиду. Народу на панахиді було чимало. О 8 годині вечера почалось святкування. Народу зійшло ся до 700 дуп; будоб ще більш, як би не дощ, що лив цілий день і ніч, що страшно було виходити. З Харкова приїхав відомий співак Квашенко і співав, «Ой Реве та сгогне Дніпр», «Та не дай Господи нікому», «Ой Дніпре мій, Дніпре». Вечер

пройшов дуже добре. Доходу з вечера одержали до 400 кор., з котрих половину віддали голодним Херсонцям-Українцям, а другу половину — на бібліотеку у горі Александрівському. *Іван Сокол.*

Шевченкові роковини в Києві. Вже кілька літ місцеве літературно-артистичне товариство святкує роковини Шевченкові концертами, на яких звичайно читав ся реферат про Шевченка, деклямували ся його твори та співали ся композиції на його поезії. Не знехтувало сього звичаю товариство й тепер: 21 марця відбув ся Шевченківський вечір у великій салі «Купецького Собрания», бо мала зала товариства не вміщала усіх, що хотіли на тому вечері бути. На превеликий жаль, вечір не так удав ся, як у попередні роки. Вокальна й музикальна частина його була бездоганна: великий, гарно упоряджений М. Лисенком хор і поодинокі співці здебільшого робили гарне вражіння. Щож до літературної частини, то вона була зовсім слаба: реферата не було, з «Кобзаря» читано не багато; можна сказати, що тільки портрет Шевченка нагадував зібраним, що святкують роковини, а не відбувають ся звичайний концерт... С. Є.

V. З науки і штуки.

Де-що з приводу сучасного українського театру. 11 лютого закінчила вистави в Києві українська трупа Кропивницького під управою Саксаганського і Садовського і поїхала на пів до Москви. Вистави цієї трупи дають матеріал до деяких загальних виводів що до становища сучасного нашого театру. Тоді як інші українські драматичні товариства переходять на російський ґрунт, накладають ся на оперетки і профанують українську ідею перед суспільством — ся трупа, що складає ся з корифеїв українського театру і деяких молодших артистів, що подають гарні надії, має великий успіх і моральний і матеріальний, і з честю видержує конкуренцію з кращими російськими трупами по великих містах. Се залежить перш усього від того, що проводирі трупи цілком серйозно дивлять ся на своє завдання і показують справді український театр, яким він може бути при сучасних обставинах. Репертуар складає ся з кращих творів нашої драма-

тичної літератури (песи Карпенка-Карого, Кропивницького, Старичького, Мирного та ин.), виконання старанне, гра обміркована, серйозна. Під впливом таких вистав публіка починає вже відкидати від того типу шабьонових етнографічних пєс, які так набили вже їй оскомину; починає виховувати ся на поважних творах і ходити їх дивити ся ради самого змісту, а не тих quasi-етнографічних прикрас, до яких привчили її де-хто з наших драматургів. В сьому лежить причина успіху сеї єдиної візрпєвої української трупи. Критичні обставини, що переживає тепер український театр, на нашу думку, залежить від того, що більшість труп цілком не свідомі мети штуки взагалі і не додержують принципу, виставленого на прапорі згаданої трупи, — служити українській штудії і помагати пробудженню національного самопізнання. Поки ще український театр був за новину, публіка ходила на українські вистави притягом, але здебільшого не

бачила там правди: актори на-перебій силкували ся, забавляти її всякими »вкрутасами« комічними, чи драматичними і зовсім не дбали про серйозну сторону театру. В результаті — публіка починає відвертати ся від українського театру і українські трупи зводять ся ні на що, переходять на російський ґрунт, або силкують ся привернути до себе симпатії всякими ризикованими *salto mortale*. Але сим не привернуть, а хіба ще більш відвернуть симпатії, що почали зникати. Єдиний шлях до того, щоб поліпшити і своє власне становище — се серйозно віддати ся серйозній справі, і тоді симпатії публіки самі собою привернуть ся. Трупа Кропивницького се наочно довела. Вже два роки по-ряду вона дає вистави в Києві і загальна цікавість не тільки не зменшаєть ся, а навпаки все більшає. Того-ж досягнуть і інші трупи, коли йтимуть тим самим шляхом і даватимуть серйозний український театр. А »Гейшами« та »Рабинями веселья« не можна поправити справи цілком, не можна придбати назад утраченого довіря більш інтелігентної частини суспільства, що прикладає до театру серйозні вимоги. За хвилимов успіхом почнеьт ся ще більший занепад, коли українські артисти не схемнуть ся і не повернуть ся на шлях, з якого збочили.

С. 6.

Ювілейна вистава в Херсоні в 40-ві роковини смерті Т. Шевченка. Від 16 січня в Херсоні дає вистави українська трупа »Київського товариства« (так називає вона себе) Рагмірової та Разсудова-Кулябки. Про склад сеї трупи і про ті драми, що виставляє вона, ми подамо звістку окремо, коли скінчить трупа своє гостювання, а тепер подаємо лишень коротеньку звістку про ювілейну виставу того товариства на честь Шевченка. В Херсоні ніколи ще не святкували роковин Шевченка, але було-б ліпше, коли-б і сього року Херсонці не торкались сеї справи, в усяким разі дай Боже, щоб таке святкування було останнім тут.

Гадка спорудити янесь свято з приводу Шевченкових роковин прийшла де-кому з тих Українців, що перебувають у Херсоні; алеж ся гадка не пішла далі »благих наміреній«, не пішла по часті за малим числом свідомих Українців, а частинно через трудність дістати дозвіл на таке святкування. Через те ініціатори ухвалили піддати сю гадку товариству акторів, що саме лучились на сей час у Херсоні, думаючи, що вони ско-

рийш можуть видобути дозвіл, ніж яка приватна ініціатива. Товариство, як і слід було сподіватись, ухопилось радо за сю ідею, вхопилось, звичайно, з чисто практичних причин, сподіваючись »сфєлать сборь«, бо трупі доводилось, як кажуть, трохи не голодувати через скупі збори. О скільки вони гаряче вхопились за сю ідею, свідчить навіть той факт, що не вважаючи на прохане ініціаторів святкувати ювілей в перших днях лютого, вони мершій зробили з сеї справи рекламу, випустили за три дні до вистави такого анонса: »Въ субботу 27 января по случаю 40-ой годовщины со дня кончины Тараса Григорьевича Шевченка имѣетъ быть юбилейный спектакль съ апоѳеозомъ и живымъ бюстомъ, при роскошной обстановкѣ«. Уздрівши так несподівано анонс, ініціатори сеї справи були цілком здивовані; сей вчинок акторів трохи вразив їх, алеж мусіли погодитись із фактом. Тай чи мали ініціатори моральне право показувати якісь претенсії до акторів, коли самі не заохотіли пальцем кивнути, аби ся справа була як слід обговорена бодай в купі з акторами? Але-ж щоб актори упорядкували сей спектакль як найкраще, в дусі тої людини, яку почитують ним, то сього, думаємо, мав право вимагати кождий, кому дорога національна справа. Тим часом із сього боку актори досить проґрєшили, і цілком вільно проґрєшили. Поперед усього ніхто в той вечір не бачив і не чув до самого кінця вистави, щоб се був якийсь національний вечір. Вистава почалась як звичайно, (гralи Назара Стодолю) і гralи в кінець погано, бо майже всі актори були не на своїх місцях, за винятком Росіної (Стеха) та Чубатого (Хома); бюста Шевченкового на виду у публіки не поставлено, а тим часом се легко було зробити; навіть оркестра увесь час гralа у антрактах ріжні польки та вальси, а то ще й великоруське »Эй ухнемь«, а сю справу теж легко було-б упорядкувати, бо трупа має свого дірєнта, треба було тільки не хпатись з виставою. Аж на прикінці тільки вистави публіка довідалась, завдяки апогеозу, що сьогодня справді ушановують українського батька. Треба признати, що апогеоз вийшов досить гарно: задня завіса виображала Шевченкову могилу над Дніпром і була виконана досить артистично, особливо. Дніпро і берег, на передньому пляні стояв живий бюст Шевченків (в шапці) (виображав його артист

Чубатий) а по обидва боки бюста мішаний хор під управою Василенка чудово проспівав двічі «Заповіт». Далі, при новій завісі, що виображала Шевченкову хату, змальовану теж гарно, було показано чотири чи п'ять живих картин із Шевченкових творів — «Ієрини» та «Невольника», під час останньої картини (поворот Степана), хор досить згідно проспівав з «Невольника» «Боже всі ми твої діти». Театр був майже повний.

Здасть ся, що на тому і слід було б закінчити Шевченкове святю, кожен із глядачів виїшов би з театру більш-менш задоволеним, хоч те святю й виїшло з де-якою промежиною. Але-ж акторам не досить було того мінуса, який вони зазначили вже у сій справі, їм схотілось ще додати специфічного ремесницького духу, попросту — зробити підлість, і вони дійшли свого як найліпше. Судить самі. На другий день по Шевченковій виставі вони грають «Запорожський клад» (вдруге!) і повторяють апотеоз, знову таки покликаючи сь на Шевченкові роковини, думаючи мабуть, що «добрі іменнини гуляють три дні». Як назвати такий учинок?... Як не соромно сполучати «екандал української сцени» з Шевченковим іменням? Зрештою як не соромно потріпувати іменням такого письменника як Шевченко за для своєї особистої користі? Соромно, соромно, д. д. Разсудови та Ратмирови! Час вам скаменутись і залишити українську сцену, коли нема у вас жадного національного почуття та самоповаги; а коли зостаєсь на сцені, то й тримайте себе хоч трохи чемнійше. *Др. А.—К.*

Події „українських“ артистів. В Москві Різдвяними святками і аж до посту давала вистави українська трупа під управою д. Суслова (людини, як кажуть, з університетською освітою). Сором читати оповідання про те, як поводить ся трупа. Д. Суслов мабуть чи не перший з українських артистів виразно зазначив, що на першому пляні стоять у його «рублєві» інтереси, а ідейною стороною справи пілком знехтував. І перше він уславив ся тим, що виставляв такі безглузді оперети, як «Гейша» та «Корневільські дзвони» і тим викликав велике обуренє і справедливі наріканя і серед української громади, і серед кращої частини самих українських артистів. Але що то може обходити якогось «гешефтахера», коли він зачєє користь?... І от у Москві, крім «Гейши» та «Корневіль-

ських дзвонів», д. Суслов почав виставляти і «Новия цыганскія пьєси», і «Русскую свадьбу», і «Обозрїніє Москви» навіть «Контрабандистовъ» («Сыны Израїля»). — скандальну драму, що скрізь викликала велике обуренє своєю антисемітською тенденцією і знята була зі сцени. Але й сього було за мало д. Суслову: останніми часами, день-у-день мало не протягом цілого місяця він виставляє кафепантанну комедию «Рабини веселья!...» З українських пєс виставляєть ся саме сьміте, недостойне сцени (славетний «Хвает» і т. п.), де або кров цілим морем лить ся, або провадить ся найогидливійше, безглузде глузуване над «хохликом». І се українські артисти?!... *С. Є.*

Концерт Охматівського хора в Києві. 4 лютого відбув ся в Києві надзвичайний концерт — охматівського хора, що складаєть ся з самих селян. Охматівський хор — з'явище надзвичайне і поки що мабуть чи не єдине на цілу Україну. За приводом інтелігентної людини, що зуміла знайти на селі живе діло і знайшла силу, щоб те діло втілити в конкретну форму, складаєть ся в Уманщині в с. Вороному хор; з початку слабкий, незабаром розростаєть ся він до грандіозної величини, набирає прикмет справжньої художничої інституції і дає зразок того, що можна зробити з тим велими багатим матеріялом, який дають наші селяне. Слухаючи концерт Охматівців, забуваєш, що перед тобою «народ», а не виучена капеля справжніх професіональних співаків. Співали на концерті народні пісні і з тим духом, що характеризує широнародні співи. Вражіннє було величезне; сила народу, що збрала ся послухати співів народного хора, з ентузіазмом приймала співаків і виявляла своє задоволенє гучними оплесками. Між иншим співакам роздано на спомин концерта по «Кобзарю» Шевченка.

Український театр у Херсоні. З кінцем різдвяних мясниць тут залишило свої вистави товариство акторів під управою Ратмирової та Разсудова-Кулябки. Прибуло воно сюди із Кишинєва і дало коло 30 вистав. Товариство се не визначалось особливим добором пєс; о скільки винні в тому актори, о скільки — коли не більш — винувата й сама публіка, що йде дивитись усякю нісєвітницю. Не можна й не завважати, що страшно стає за наш театр, за сей єдиний захист нашого національного життя на російській Україні...

Страшно стає, коли погадаєш, що то станеться з нашим театром, коли лишаться на полі драматургії самі літературні розбишаки і будуть постачати пєси тільки Апкарєнки, Слєстїни, Зїневичї, Мїрославські та иньшї »драмописцї«, котрих їмя стало лєгіон... Від 16 сїчня по 11 лютого товариство відограло отсї пєси: 1) „Наталка Полтавка“ і „Кум мїрошник“, 2) „Глїтай“ і „Вечерницї“, 3) „Запорожський клад“, 4) „Крути та не перекручуй“, 5) „Аскольдова могила“ (по росїйськи і „Як ковбаса та чарка“ (двїчі), 6) „Запорожець за Дунаєм“ і „Бувальщина“, 7) „Невольник“, 8) „Наймичка“, 9) „Пошились у дурнї“, 10) „Назар Стодоля“ (ювілейна вистава на честь Шевченка з апотеозом, див. висше), 11) „Запорожський клад“ теж з апотеозом, 12) „Дай серцю волю“, 13) „Катєрина“ і „Кум мїрошник“, 14) „Шельменко-деньшик“ і „Запорожець за Дунаєм“, 15) „Пан Штукаревич“, 16) „Доки сонце зїйде“, 17) „Гейша“ (по росїйськи), 18) „Сава Чалий“, 19) „Гейша“, 20) „Загублений рай“, 21) „Ой не ходи Грицю“, 22) „Маруся Богуславка“, 23) „Сорочинський ярмарок“, 24) „Богдан Хмельницький“, 25) „Царининї черевички“, 26) „Гейша“. Як бачимо, деякі пєси виставлено по кілька разів, але, на жаль, усе то були пєси більш-менш слабого змісту, а деякі й зовсїм скан-

дальнї, а про те всї вони дали групї добрі збори, на той час як „Сава Чалий“, „Катєрина“, „Доки сонце зїйде“ і иньшї пєси грали ся при порожньому театрі. Се показує смак нашої публїки, що вимагає від української сцени тільки сївїв, горїлки та гопака. Правда, „Маруся Богуславка“ дала акторам добрий збір, але се пояснюєть ся лише тим, що вона виставлена була в останній хвилї на масницї. Про склад трупї годї багато говорити: видатнї сил української сцени тут не було, а до більш-менш порядних акторів можна зачислити хїба Чубатого, Рафальського та Мову, а з жїночого персоналю Росїну (досить талановита актриса), Шевченко-Туманову, Борисоглїбську та Ратмірову. Рівночасно з професійною трупю в Народному театрі грали щонедїлї аматори і виставили протягом мясницї отсї пєси: „Невольник“, „Безталанна“ (двїчі), „Досвїтки“, „Бондарївна“, „По ревїзїї“ та „Гайдамаки“. Народу в сїм театрі завпе було повно. Користую ся з нагоди і виправляю друкарську помилку в своїй першїй кореспонденцї про сей сей театр (див. кн. II »Вїстника« за сей рік: там було видруковано, що мїнїмальна платня у народньому театрі 2 коп., але-ж до свого ідеалу тут дуже далеко, найдешевшї в сїм театрі мїсяця по 12 коп., а не по 2 коп.

Гр. Ков.-Кол.

VI. Із суспільного життя.

„Мужицька“ гімназія. Середня й вища освіта в Росїї з причин економічних і досї лишасть ся привїлеєм вищих, більш заможних верств. Селяне, мїщане і т. и. рїдко попадають у гімназїї та університети завдяки великій платнї за »право учити ся« (ї такє »право« на сьвітї єсть!) Але єдина поки що гімназія в Росїї справдї може назвати ся »мужицькою«, бо учать ся в нїй майже усе дїти селян, — се 8-класова дївоча гімназія в м. Орловї Вятської губ. Вятська губернія, як і всї північні губернії росїйськї майже не має шляхти (земля неродюча, не було отже »ласих шматочків«, щоб на їх квапити ся) і земство там складаєть ся з самих селян; напр. у Орловському земствї з 30 виборних членів нема жадного не-селянина. Скоро засновано було земство в Вятській губернії, зараз же єї »темні«, неосьвіченї класні заснували по всїх по-

вітових мїстах дївочі прогімназїї, але небавом вони перестали задовольняти учениць, більшість яких їшла учительками на село. Тодї прогімназїї з ініціативи самих селян реформовано на гімназїї. В Орловській гімназїї учить ся 200 дївчат; з їх 190 — доньки селян. Платня за ученє в гімназїї на рік коштує всего 3 карбованцї, а за 60 коп. у мїсяць учениця може мати помешканнє і їжу з харчів, що повинні привозити батьки. Зодягають ся гімназистки вельми просто; деякі приходять щодня за кілька верств з дому. Покінчивши гімназію, дївчата стають за учительок у земських школах, або виходять замїж за простих парубків. Таким чином освіта не тільки не відриває їх від рїдного народу, а навпаки — організує цілу армію інтелїгентних жїнок, що несуть просьвіту і культуру по-мїж народ.

С. Є.

Переселенці-Українці. З 1 марця через Одесу виїздить у так званий Уссурийський край (в східному Сибіру) більш 7000 переселенців переважно з України. Доло наших переселенців у Південно-Уссурийській стороні маємо дельційка замітка, надрукована в ч. 31 «С.-Петербурзькихх Вѣдомостей». Автор замітки придявив ся життю Українців у селі Вознесенці, де живуть люде з Чернігівщини і Полтавщини. На перший погляд, каже він, переселенці наче-б то й добре живуть: хліба й худоби багато, єсть і грошенята, машини деякі і т. и. Але по хагах — тіснота, бруд, убожество; хати темні, страшенно холодні. Одежа на переселенцях обірвана, бідна: церква мала й холодна, школи в селі нема. Не весело, словом, живеть ся нашим людом на чужині, але злидні та темнота женуть та й женуть тисячі і тисячі Українців з рідного краю і знаходять вони на чужині туж саму гірку долю, ті самі злидні, що вигнали їх з дому, ту саму криваву працю. А ми не зробили майже нічого, щоб сю долю важку хоч трохи полекшити; не спромогли ся навіть на брошуру, котра-б оповідала про ті краї, куди наші люде виселяють ся, знайомила-б їх з тими умовами, серед яких доведеть ся жити на повому місці, та розвідала-б ті легенди про «Зелений клин» та «Золоте дно», що так росповсюджені серед нашого селянства.

Переселенці з Київщини. Обставини, що спонукують наших селян кидати рідний край і йти мало не в «світ за очі», давно вже вияснено і давно вже вони смутять усіх прихильних до народу людей. «Землі мало; ні купити, ні арендувати їй не можна; заробітків ніяких» — так можна формулувати ті обставини. Мають вельми вже вони допікають, коли навіть наш селянин, що взагалі не дуже охочий до переселення, тисячами кидає рідний край, шукаючи кращої долі на «нових гніздах». З самої Київщини торік переселило ся 14.044 чоловіка; більшість із їх виїхала на казенні землі в східному та західному Сибіру. Найбільший відсоток переселенців дали повіти: Канівський (4200 чоловіка), Таращанський (2685 ч.), Сквирський (2005 ч.) та Звенигородський (1768 ч.); тільки з одного Липовецького повіту ні одна душа не пішла «на нові гнізда» («Кієвлянин», ч. 285). Коли взяти на увагу, що пересе-

ленці йдуть переважно безбач, не тямлячи того, що зустрінуть вони на нових місцях, то невеселий образ переселення цілком стане на очі. До сього треба додати ще інші перешкоди. Напр., в часописях буда звістка, що коли почала ся війна з Китаєм, то всіх переселенців на китайську границю зупинено надорозі. Яку то зиму доведе ся перебути всім отим тисячам — трудно й виобразити, коли й за нормальних обставин вони страшенно бідують і пропадають! С. С.

Германізація чеських дітей у Відні.

Із статистичних шкільних виказів Відня показуєть ся, що там ходить до шкіл 8414 дітей, які не розуміють по німецьки. В деяких кварталах (дільницях) число те дуже значне: В X кв. 2038, в II кв. 1468, в III кв. 718, в XVI кв. 631, в XVII кв. 545, в V кв. 420, в XI кв. 420, в XII кв. 320, в XVIII кв. 308, в XIV кв. 302. В інших хитаєть ся між 53—300). Значить, у кождім із тих кварталів могла-б бути окрема школа для чеських дітей із чеською виглядовою мовою. На се одначе віденьські Німці не хотять ніяким чином згодити ся, хоч по справедливості повинні, тим більше, що в Празі для 3478 німецьких дітей є аж 18 шкіл. Щож, коли в політиці бє ті possidentes! Як у Відні робить ся з чеськими дітьми, так у Галичині з руськими.

В.

Вісти про Фінляндію.

«Фінл. Газета» (урядова часопись) пише, що генерал-губернатор, довідавшись про те, що в деяких школах вивішено картини, які змістом своїм або цілком не відповідають вихованню молодого покоління «в душі любови до Росії» і зміцнення в йому вірности монархови, як напр., образ групи Фінляндців, що брали в 1899 р. участь у піднесенню масового адреса-протеста, або не відповідні при сучасному руху в краю, як напр. отворенє союму в р. 1863, і вмьне демонстративно згруповані тексти державних маніфєстів, дарованих всеросійськими самодержцями при коронациях, з факсиміле підписів їх, звернув ся до фінляндського сенату з пропозицією, чи не взнає сенат потрібним забрати картини зо шкіл, а натомість надати в школи картин, котрі допомагали би вкорінити тверде і непорушне переконанє про важність для добра фінського народу зміцнення тіснійших звязків імперії з фінляндською країною.

Маруся Богуславка в українській літературі.

Історично-літературний нарис.

ХІІІ.

Вже зі всього висше сказаного виходить, що в „Марусі Богуславці“ поезія мала дуже великого противника. З того крихкого матеріялу, переповненого історичними помилками та неперевареною філософією збудувати поему було хйба дуже тяжко. У Куліша єсть характерна прикмета — загорілість у висловлюванню своїх гадок. Щоб немов побивати ними читача, він їх говорить без упину, вкладає в уста героям чи треба чи не треба, повторюючись при тім аж до нудоти. Та нещасна тенденція немов придушила всю артистичну сторону. Різкий спосіб вислову робить те, що нас при читанню огортає дуже немиле почуття, чуємо несмак, нераз аж обридженне. Се вже з поезією в парі неможливе. І поема, як артистична цілість, і поодинокі частини її потерпіли з тої причини дуже сильно. Коли навіть візьмемо поему без огляду на стійність думок автора, немов би вони не дотикали нас ближше, як прим. без пристрасти читаємо Байронового „Дон Жуана“, тут наслідуюваного Кулішем, — то й у такім разі „Маруся Богуславка“ не видержить основної критики, ані цілість її, ані багато поодиноких частин.

Твори більшого розміру ніколи не вдавались Кулішеви, і отся поема теж не виімок. Нерівномірність та неоднодільність — найбільша конструкційна хйба. Ані головна подія, ані провідна ідея не переведена ясно, просто й консеквентно. Безперестанні відскоки, вставки та перерви роблять хід гадок трудно зрозумілим. Через те саме героїня поеми, Маруся Богуславка, губить ся в хаосі

дівих осіб і випадків. У поодиноких частинах поеми вона уступає то сьому то тому. Зразу на першім пляні бугославський піп, потім попадає, Кантемир, Осман, козаки, київське духовенство, Сагайдачний, Кочубей, знов Осман і т. ин. Все перевертається як у калейдоскопі. Кожда з тих осіб може бути предметом окремої поеми, та тут вони не держать ся разом і повязані лише механічно. Той зліпок (не говорячи вже про другу половину) єсть причиною, що читаючи поему томимо ся, не пориваємо ся, губимо ся думкою. Щоб того не було, на се треба було опанувати людей і подію і звести їх до певної артистичної одноцілности й ясности. Прочитавши поему, ми не вміємо напевно сказати, що в ній осередком, коло якого збудована поема. Народня душа й попередні перерібки її мали осередок — визвіл Марусею козаків. Куліш не пішов сею дорогою. Такого переведення, як у думі, автор не допускав задля свого протикозацького становища: вони, мовляв, не достойні визволу чесною людиною. Тому не лише причиною визволу зробив Кочубея, Марусиного коханця, але й діло Марусі обмежив до забавки. То Осман і Кантемир рішають випустити козаків, а Маруся грає лише несвідомо комедію. Для читача се виходить сьмішно. З того видно, що Куліш мав просто нещасливу руку: сам добровільно попсував найефектовніший поетичний мотив, перекрутивши й склеївши його не до ладу. В другій частині велика політична гадка Османа II мала бути сим осередком подій, та задля нескінчення про неї нема що говорити. Мабуть було-б вийшло ще гірше ніж із першою частиною. Так принаймні можна думати по дохованих останках.

Характеристика осіб — друга головна сторона артистичної будови. З того боку теж багато можна закинути поемі. Майже ні одна особа не видержана одноцілно, розумно та відповідно артистичним і психольогічним вимогам. Піп Державець одноцілний і зрозумілий, хоч сам собою противний тим поглядам, які має Куліш на попівство. При тім фігура се цілком не гарна. Попадає — се божевільна людина. Ми не знаємо, що саме має в ній перевагу, чи любов до дитини, чи християнський фанатизм, чи нелюдське звірство. Введена вона дуже нерівно. Зразу бачимо її тихою й доброю матірью, опісля в напів божевільнім стані, проти законів психольогії, проголошує дивоглядні політичні гадки про голову Жолкевського. Горить бажанєм відшукати дочку, хоче сьвіт за нею перейти, ненавидить ворогів; а знайшовши, вдоволяєть ся доньчи-

ним християнством і навіть не намовляє Марусі до втеки, годить ся з її житєм, як невільниці султана; а нараз хоче її забити за те, що вона стає прихильніша султанові й його вірі. Раз вона мов голубка тиха, болить серцем на вид нещастя иньших, то знов стає вовчицею, змовницею, фанатичкою. Погорджує своїм братом, а сама зживаєть ся з турецькими обставинами й не думає про поворот у рідні сторони. Загалом ціла ся фігура зложена дуже незручно. Маруся теж цілком не вдатна. Від початку до кінця вона зовсім бліда й неясна. Здаєть ся, що Левка любить безмірно, коли говорить:

„...За одно слівце його віддати
Готова я мої царські палати
І житні сотню літ щасливої, земної“ (ст. 57).

Та про те, хоч Заїра піддає їй гадку про плян утеки (хоч і фіктивний), вона не зважаєть ся кинути царських палат задля обожаного Левка, вдоволяючись поцілунком. Пізнійша її метаморфоза в поглядах на віру психологічно неможлива (філософічні гадки в устах простої дівчини!) і темнотою своєю стає Марусі робить ще більш неясною. Левко Кочубей простий, але теж не одноцільний. Сам колись стягав на свою голову всі докори проти козацтва від попа Державця, а в темниці сам пореймає його ролю. Відносини його до Марусі дивні, особливо його резигнація й обожаннє колишньої любки, тепер султанки. Він говорить про неї:

„Перечувши тепер, що вона вже велика цариця,
Моє серце страшенно сумує, а дух веселить ся:
Бо течуть із царициних рух милосердя ріки,
І Господь її душу за се не оставить на віки“ (ст. 64).

У поемі „милосердя ріки“ не видні і такі гадки не годять ся з палкою, буйною й поетичною вдачею Левка, яким хотів його мати автор. З подібного йому характером Сагайдачного зробив Куліш божевільного чоловіка, котрого просто й розібрати годі. Київське духовенство не має ніякого індивідуального характера і мальоване такими красками, що й гидко читати.

По турецьким боці поодинокі характери також не вдаті. Осман виходить дурнем, Кантемир божевільним, не то ангелом, не то чортом, не то людиною, не то звірюкою. То проповідує високогуманні гадки про толеранцію, то пинить ся злостью на невинні слова попаді. На вид нещасних галерників, „мертвецького гака“ показує вовчі інстинкти, рівночасно говорить з Заїрою з на-

змірно ніжністю й сердечністю. Простий татарський ватажок, а говорить словами і гадками XIX ст. Взагалі фігура цілком невдатна. А вже хіба найчудніший попадин брат Іван. Прийшовши до своєї рідної хати, він говорить теплі слова спомину про свій дитячий вік, немов найчутливіша людина; а рівночасно бере в неволю сестриницю, підпалює хату зі словами:

Ся хатина

Мені сестра й рідня; а ви, каліки

Умом, чужі мені, немов скотина“ (ст. 13).

Чому таке звів автор до купи — годі зрозуміти. Невмілість відтворювати людей, та й годі!

Зі сказаного виходить, що „Маруся Богуславка“ з огляду на свою артистичну будову і в цілості і в подробицях твір цілком невдатний і може хіба бути взором, до якого дивацтва може дійти поет великих здібностей, забивши собі голову якоюсь незрозумілою, фіктивною „правдою“.

Окрім будови і характерів артистичність літературного твору лежить ще в її чисто поетичнім елементі. Коли з того боку глянемо на „Марусю Богуславку“, то її вартість вийде не звичайною. Одначе, як усюди, так і тут особливий характер Куліша має своє місце. Куліш безперечно поет, і то не малої міри, та не такий, якими ми привикли одушевлятися. Його поезія не чарує нас, не вливаєть ся нам у серце, не розпалює думок по бажанню поета. Се не поезія Шевченка, що виходить із душі і просто западає в душу; се не та поезія, що є сторінкою історії, що ціле покоління кидає у Sturm und Drang! Кулішева поезія якась зимна; здаєть ся, що при твореню батьком її розум, а матірю чуте. Здаєть ся, що Куліш творив свої строфи так, як різбяр людську статю із мармуру. Дійсно, якийсь мармуровий характер має Кулішева поезія: за дотиком почувеш зимно. Читаєш — любиш ся дзвінким тоном слова, силою уяви, розмахом орлиних крил, мабстатичністю в образах; перервеш, кинеш — забуваєш, а в душі ні сліду по всім. Єсть тут щось із римських поетів, що инакше писали ніж говорили. Читаючи поезію Куліша маємо теж подібне вражінє, як коли читаємо твори на иньшій мові, добре знаній та не рідній. Дарма, що Кулішева мова і рідна і прекрасна. Така то Кулішева поезія, дивна, але все-ж таки поезія!

Та хибною була-б гадка, буцім то „Маруся Богуславка“ сама поезія, хоч і характерна. Так на жаль не єсть, у „Марусі Бо-

густавці“ таки через половину — римована проза. Коли ми хотіли-б поділити поему після поетичної вартости, то мусіли-б зазначити три поетичні групи: римована проза, поетичні ритми, поезія. До першої групи належали-б ті місця поеми, де авторова тенденція і загорілість у власних поглядах бере верх над формою і змістом. Сюди належить: цілий прольоґ, без крихти поезії; III—V думи першої пісні, про татарський напад; II і III дума другої пісні; II дума третьої пісні; більша частина четвертої пісні; ціла дев'ята й десята пісня; майже ціла одинацята й ціла тринацята. Всюди тут мав поет на меті або проголосити свою „правду“, або бризнути на кого болотом, як на історичних людей так і на сучасних, звісно, Кулішевих противників, — тому то й поезія закована тут цілком і ледви де-не-де прозирає крізь „великих слів велику силу“.

Решта поеми належить до двох інших груп, перемішаних переважно з собою. Друга група — поетичних ритмів, обіймав переважно сі місця, де автор злагодив свої погляди, хоч їх не полишив цілком.

Найкраща в цілій poemі сьома пісня про невольників у темниці. Хоч і тут видно антикозацьку закрутку, то таки тут найбільше живої душі. Поет вістунив із кутурнів проповідництва і злуди та змалював сильними як криця словами людську нужду. Перед сим описом уступає славний невольницький плач у Шевченковім „Гамалії“, Козаки тут не патріоти-ідеалісти, а живі люде, що терплять фізичні й духові болі:

О, яке-ж воно життя у домовині!
Серце нині у новолі на чужині;
Думка вороном літає по Україні,
Кряче-плаче, поклоняєть ся родині,
Та нема ратунку при лихій годині.
Сорок їх сидить у башті без одного,
Що коня в степену сіддали вороного,
Не питаючись, не боючись нікого... (ст. 61).

Кількома буйними стрічками змальоване їх колишнє життя, а дальше словами, які лише у Гомера подибують ся, поданий образ нужди невольницької (наведений при змісті). Прекрасний теж плач старих козаків про Україну, але вже плач молодших не достроений до попереднього і в більшости своїй — парафраза народньої думи, вчисляє всякі гріхи і не робить вражіння.

Єсть отже Немезіс і в поезії! Як колись славній повісті Альфонса Доде „Les gois en exil“ роблено закиди, що ціль її — висьміяти роялістів французьких — саме прикрасила сей роялізм; а Сєнкевичевому романови „Ogniem i mieczem“ брано за зле, що Богун вийшов кращим героєм аніж Скшетуский; — так само можна говорити про „Марусю Богуславку“ Куліша. Найкраще в поемі як раз те, що малює нам ковацтво безпосередно. Окрім наведеного належить сюди ще блискучий образ залицяння Левка Кочубея до Марусі в першій пісні. Хоч ся сцена має анальою в Шевченкових „Гайдамаках“ (прощанне Яреми), все-ж таки належить до найкращих місць у поемі. Кілька гарних місць маємо в одинадцятій пісні при описі стрічи Кочубея з Сагайдачним.

У поемі розсипано багато ліричних екскурсів і ті належать переважно теж до гарних сторін твору. Сюди належить цілий пролог, присвячений жінці, I дума другої пісні, плач матери, хоч переплетена багато дечим фантастичним; I дума третьої пісні та багато в пісні п'ятій. Великою ніжністю і теплом визначає ся I дума шостої пісні, розговор Марусі з матір'ю про Левка; подібна в дечим і II дума сеї пісні. З поміж другої частини з того боку замітна передовсім дванацята пісня, де на прочуд зручними словами оспівана любов Марусі й Османа.

Що до мови, її чистоти, багатства, гнучкості й блискучості — „Марусі Богуславці“ Куліша треба признати одно з найперших місць, коли не перше, в українській літературі.

З тим вяжесть ся і велика зручність у формі, що, правда, не всюди рівна, слабша в менше стійних частинах, за те у поетичних місцях доходить до дивної звучности, гладкості й сили. Строфи ковані немов із стали, без непотрібних т. зв. помічних слів, роблять дуже гарне вражіння на читача. На тім полі нобогато наших письменників дорівнює Кулішеви.

Поетична й язикова стійність, без огляду на психопатичний характер поемі в думках та незручний склад її, дає „Марусі Богуславці“ визначне місце в українській літературі. Сам поет прив'язував великі надії до сеї поемі, звісно не лише до її поетичности, тому з певним тріумфом відзиваєть ся він в епілогу:

Се правда, я Татар негїрш малюю,
Орду, що на Україну набїгала

Та не книжки про те менї казали

І не з пісень про ті я знаю муки:
 Ви на мене Ордою налітали,
 Ордою дикою, під бунчуком науки...
 Моє добро брехнею руйнували,
 Мені вязали дуросьвітвом руки,
 І по живому в язика дзвонили,
 Моє імя і славу хоронили (ст. 67).

Се про Кулішевих противників і критиків, що сіють кукіль поміж пшеницю поета. Він мав надію, що його

...посіви всі колись посядуть:
 Письмацькі куколі пшениці не зашкодять.

(Л. Н. В. XIII, 119).

На жаль, ті „письмаки“ мають сю радість, що проміння українського відродження спалили сей „пшеничний“ посів...

XIV. Драма М. Старицького.

Рівночасно з надрукованнем поеми Куліша появилась у падолистовій і грудневій книжці „Київської Старини“ 1899 р. „Маруся Богуславка, побитово-історична драма в пяти одмінах“ М. Старицького. Зложена вона з прольогу і чотирьох дій, що перенесені на XVII вік. Пролог має заголовок „Продав брат сестру“. В ній введена велика коршма „на границі Буджацького степу з Польщею“. Тут паничать, грають у кістки і розпустою бавлять ся шляхтичі й козаки. Єсть теж і турецький чи татарський мурза Гірей, що признаєть ся перед Жидом-арендарем, що він на смерть закохав ся в Марусі, поївні в Богуслава. Рівночасно з'являють ся в тій коршмі козак Степан, брат саме Марусі Богуславки, і Сохрон Мальований, курінний атаман, що саме їхав на своє вінчанне з Марусею. Степан, гуляка, прилучаєть ся до гри кістками. Скоренько програє все, що має, навіть і коня. Тоді услужний Жид приводить до торгу між ним і мурзою: Степан продає сестру і сам веде мурзу з людьми до Богуслава. Сохрон ще перед тим від'їхав туди.

В першій дії в домі Ганни, позаді-вдови, йдуть приготування до весіля Марусі з Сохроном, що має відбутись за три дні, одначе Татари, приведені Степаном, нападають на дім і забирають Марусю з иншими дівчатами, між ними й Марусину подругу Лесю.

Шість літ минає від того часу. Маруся вже стала жінкою паші Гірея і матір'ю двох дітей. З новим світом вона вже зжила ся, любить дуже свого чоловіка, хоч ніколи не може забути давнійшої волі і рідного краю. Тугу сю особливо піддержує її невільниця Леся, давніша її подруга. Під впливом Марусі сам Гірей стає людянішим і м'якшим. Він обіцяв їй не ходити в походах на Україну, не держати невільників і т. ин. На ділі він обманював її. У нього були невільники, українські козаки, між ними Сохрон і Степан. Вони робили тяжкі праці, при чім їх ще дуже катовано. Раз почула їх пісню Маруся і веліла слуві про- вести себе туди (II дія).

Між козаками-невільниками, що носять каміння під будівлю, йде то пісня то розмова. Степан хорий, не може робити. Ізза нього приходить до конфлікту між наставником і козаками. Зчиняється бунт, у якому наставник убиває Степана. Рівночасно з'являється Ганна в циганській одежі, а Степан, пізнавши її, сповідається перед смертю зі свого злочину. Невільників заганяють у тюрму, виносять Степанового трупа, а Ганну проганяють. Вона присягає пімсту. Тимчасом з'являється Маруся, переконується, що паша обдурював її, держачи невільників, і пізнає в циганці свою матір'. Ганна докоряє її потурченням і нелюдністю; Маруся під впливом її грізних слів говорить:

Я проклята... я грішниця тяжка...

Зза ласощів я віру продала,

Зза любощів забула край свій любий,

Зза тих роскош потурчилась на вік... (III, 8).

Тому пристає вона до матеріної думки, що за всі нещастя треба помститись (III дія).

За бунт мають козаків тяжко покарати, одначе з причини турецького сьвята відложено суд над ними. В се сьвято й Гірей мусить провести кілька день у мечеті. З тим зв'язує Ганна свій план визволу козаків. Маруся відбирає у чоловіка ключі і дуже сердечно з ним прощається. По його від'їзді обі випускають козаків, дають їм зброю. Козаки кидають ся за здобичею, плюндрують і підпалюють палац, де полишились Марусині діти. Сохрон виратовує їх. Козаки сідають у човни, але Маруся не має сили ані з ними поплисти, ані остатись, ані розлучитись із дітьми — тому проколює себе ножем. Дітей забирає з собою Сохрон та відпливає з козаками і Ганною. На сій кінчить ся драма.

Як бачимо, д. Старицький, своїм звичаєм, не багато клопотався про предмет драми: він просто переробив оперету Ів. Левицького. Конструкційна будова, люде, характери, головні гадки — все те взяте живцем із оперети. Про саму думу та інші перерібки автор цілком не дбав. Відмін від твору Левицького хіба стільки, що переіменовані імена, що Маруся таки попівна, а не сотниківна, та що тут розведено кілька сцен з невольниками при роботі. Останнє сталося мабуть задля прольогу, що написаний незалежно від інших літературних творів, себ-то на основі народньої пісні про брата, що продає сестру Туркам (Роман та Олена. Іст. пісні I, 296). Мотив її вандрівний, скрізь стрічається у славянських народніх піснях, і знаний особливо в Галичині. Цикл цих пісень належить до дуже гарних народніх поетичних творів і визначається живою драматичністю. Та д. Старицький досить нелюдяно обійшовся з піснею, взявши з неї самий лише мотив продажі і припиливши його до Марусі Богуславки. Все інше в прольогу — видумка автора, і то не найдотепніша. Навіть психологічний конфлікт Степана кращий у пісні ніж у драмі д. Старицького. Задля героя прольога, Степана, вложена й половинна третьої дії, щоб він, борони Боже, не вмер не по християнськи. Стільки й оригінальності автора що до будови драми; все інше позичене, часом і дуже по невольницьки¹⁾.

Зі сказаного виходить, що д. Старицький не ввів майже ніяких нових елементів у історично-літературний мотив про Марусю Богуславку і обмежився лише до перерібки давньої концепції.

Що до використання самої думи, то автор ужив безпосередньо ще менше, аніж Левицький, бо крім наведених вище слів Марусі ніщо більше не зближається до думи, хіба ще отся сцена:

(Ганна стукає до дверей темниці).

Г о л о с С о х р о н а. Хто там?

Г а н н а. Це я, мати з Богуслава.

С о х р о н. Матусенько!!

Г а н н а. Що, кари не було?

¹⁾ Прим. у сценарію III, 3 читасмо: »Назорця, Тетеря, Панас, а далі й невольники«. Тимчасом таких імен не бачимо в цілій драмі, за те вони є в опереті Левицького, а тут мало бути: Сохрон і Степан. Видно, що автору дуже легко було сотворити дієвих людей, лиш не все памятав, щоб їх наново охрестити.

Сохрон. Відложено через велике свято...

Ганна. Моліте ся! Чм знаєте як ви, який у нас сьогодні день великий?

Сохрон. Де-ж знати нам! Ми погубили й дні...

Ганна. Сьогодні там в Україні Великдень: Христос воскрес!

Сохрон. Воістину воскрес!

Голоси. Воістину!

Сохрон. Ой мамо дорога!

Що ти мені і всім нам пригадала!

Сльозами нас умила.. (IV, 1).

Хоч що до концепції, осіб і характерів драма М. Старицького лише перерібка, то що до її технічного й артистичного переведення, вона виступає цілком незалежно від свого первозору. Коли оперета Левицького мала дуже маленьку літературну вартість, то сю драму можна вважати деяким вкладом у нашу драматичну літературу. Вартість її лежить у формі, віршованій, що деколи, хоч рідко, визначаєть ся силою. Всі иньші прикмети не підносять сього твору понад звичайну пробу історичної драми. В характерах дівчих осіб нема ні одного, за яким можна-б признати висшу літературну стійність. Маруся бліда й неясна, говорить нераз дуже патетично, але зимно; мати не має одної материнської прикмети — любови, їй байдужне поводження при кінці чинить її цілком невдатною фігурою; Сохрон, улюблена фігура автора, виходить пустим декляматором, подекуди сьмішним (примколи в коршмі серед п'яної голоти проголошує любовні тиради), до того історично невірним, занадто змодернізованим салюновцем і солодково-гуманною людиною; подруга Марусина Леся — се вже цілком типова подруга українських драм, що потішає героїнь, сама любить нещасливо і вічно торощить про палке кохання. До того всі вони великі патріоти. Нинішні національні погляди вложив їм автор в уста, що дуже немило вражає в історичній драмі. Та національна закраска у д. Старицького стереотипова, ті самі фрази, майже в тих самих людей, читаємо у „Богдані Хмельницькій“ і в „Обороні Буші“. Новий тип у автора — Степан. На жаль, він цілком невдатний. Ніби високоосьвічений (говорить про Ювенала у 3 виході прольота), а в пристрасти до гри паде так низько, що продає сестру. Достаточних психологічних мотивів цілком не бачимо. Очайдушний п'яниця і грач говорить про не-

зломність козацького слова (свого рода *verbum nobile*) і тому веде Татар до свого дому. Сам себе забити не хоче, кажучи, що вже за пізно, бо Татаре близько; а коли сі спіймали дівчат, потішає себе ось якою софістерією:

„Справдив козаче слово...
Але тепер ти ворог, і сестру
Одібе брат!“

Кінець його — се звичайна смерть грішника у всіх моралізаторських оповіданнях. Про останню з видних осіб — Тірея нема що й говорити: се цілком бліда фігура, неясна мабуть і самому авторови.

Всі дієві особи говорять дуже по театральному. Намагання на ефектовність, фальшивий патос, величавість, кілька самовбійних невиконаних намірів — чинить їх маріонетковими фігурами, людьми без крові й душі. Той фальшивий тон цілої драми придушив і поезію, якої, з виїмкою одної-двох сцен, цілком нема у драмі.

Ще кілька слів що до драматичної техніки. Не помилилось мабуть кажучи: половина драми цілком зайва. Візьмім прим. прольот. Він мав мотивувати цілу драму, спеціяльно діло Степана. Вийшло цілком щось инше: кілька гидких, розпустних сцен шляхтичів, тиради Сохрона, балаганна сцена з танцем Жида, гра, де від разу чомусь ставлять сотки дукатів, сороміцькі пісні і т. ин., а саме продавання займає лише маленьке місце. Або й у иньших діях: усюди ті люде багато балакають такого, що цілком із драмою не ваяеть ся. В другій дії то говорять гучні слова про кохання, то оповідають грізні сцени з козацьких походів (про бурю на Чорнім морі), то на переміну плачуть, то знов танцюють, співають і т. ин. Таке скрізь по цілій драмі. А найдивоглядніша четверта дія. Визволені козаки замість сідати на човни й утікати, ходять сюди й туди, балакають, кричать, підносять гучне „слава“, нищать, палять, немов вони не в ворожій землі і цілком не боять ся Турків. Шевченко в „Гамалії“ і Левицький у „Марусі Богуславці“ привели невільникам у поміч цілий козацький похід, а д. Старицький, переймаючи стільки від Левицького, повинен був і се вже взяти в свою драму. Акція драми волочеть ся дуже тяжко, діяльogi важкі й ненатуральні, а вже що монольоги — то і млість бе, коли їх читаємо. Навіть сеї дивачної перестарілости тяжко позбутись автору! Видно, що він цілком не знає нової європейської драми. Взагалі твір сей при читанню не робить ні наймень-

шого вражіння, а ледви більше в театрі. Мова те-ж, хоч загалом добра, має свої блуди, як прим. жаргон прольога. Форма переважно важка і штучна, без мелодійности.

XV. „Ясні зорі“ Б. Грінченка.

Доси ми обговорили всі ті літературні твори, що основані на народній темі і з висмком останньої безпосередно на думі про Марусю Богуславку. Всі вони мають теж такий самий заголовок, як дума. Та крім того маємо в нашій літературі ще два твори, близькі до сеї теми, та більше незалежні від попередніх оброблень, як теж і від самої думи. Один із них, се драма Б. Грінченка „Ясні зорі“¹⁾, написана 1894 р., хоч видана аж 1897 р. Короткий її зміст такий:

В багатого й немолодого пана турецького Алі-баші єсть молода жінка Аміна. Вона колись була невільницею родом із Волині, тепер найбільш улюблена з його жінок, хоч вона цілком не відплачуєть ся тим самим чутєм: вона його не любить. При тім вона нудить ся і тільки й думає, що про любов. Що правда, її прихильність хоче приєднати для себе Халіль, ага того-ж баші, але вона для нього байдужна. За те вона звернула свою увагу на молодого українського невільника Дмитра, що теж про ніщо инше не балакає, як тільки про любов і зі свого боку закохав ся в Аміні. Таким способом починаєть ся, при помочи служниці Фатими, одурюваннє Алі-баші. Сю гармонію кохання перериває Олена, жінка Дмитрова, (бо він в Україні був жонатий), що прийшла сюди за чоловіком. Вона приєднує його знов до себе і підмовляє тікати з неволі. Сей намір ударемнює Аміна, а баша велить їх замкнути в темницю, щоб їх опісля покарати. Аміна випрошує в нього ключі до темниці і в його неприсутности приходить до вязнів, щоб Дмитрови перед смертю відомститись словами. Та вимовні слова Олени про рідний край ломають її енергію. На зазив утікати з ними, вона відповідає:

„Ні, пізно вже! Зламала віру я
І жінкою була у бусурмена,

¹⁾ Ясні зорі, драма на 5 дій. Написав Борис Грінченко. Львів 1897. Накладом редакції «Зорі». З друкарні Н. Т. ім. Шевченка. Ст. 132, 32^о. Ц. 20 кр.

Людей своїх я мала за рабів, —
Вернути ся у рідний край такою
Не могу я: мені не буде щастя“ (V, 2).

За те намовляє в'язнів, щоб утікали, бере від них лише на потіху хрест. Тимчасом вертає баша, прикликаний Халілем, побачивши, що в'язні втікли, і довідавшись про Амініну зраду — забиває її. Вона вмирає зі словами:

„О, Господи! прости мої гріхи!...
До тихих вод... до зорь, до ясних зорь“... (V, 5).

Як бачимо, „Ясні зорі“ відбігли від народньої думи ще дальше, ніж усі попередні перерібки. Аміна нагадує Марусю Богуславку хіба лише тим, що була українською бранкою і що випускає в'язнів, хоч сей визвіл став ся серед цілком иньших обставин. Між мотивами теж величезна різниця. В драмі не маємо рівно-ж властивих невільників, як у думі. Та й сам визвіл протівільний, а не задуманий. Автор стояв також під впливом перших перерібок Марусі Богуславки, себ-то оперети Левицького, і за нею впровадив жінку в турецькім убраню, Олену, що прийшла за своїм чоловіком. Що автор головну гадку до драми взяв із народньої думи про Марусю Богуславку, се ясно. Кілька теж фраз нагадує думу, прим. Олена говорить до Аміні:

„Ти хрест зламала,
Давно зреклась ти рідної країни,
Її і свій народ, і віру — все
Ти продала за *роскіш бусурменську* (V, 2).

І слова, з якими Аміна вмирає, виїняті з думи, хоч не про Марусю, а з плачу невільників, який у перерібці поданий при кінці першої дії. Ся сторона характера Аміні, що вона не хоче, чи не може більш вертати на Україну, взята очевидячки з думи про Марусю Богуславку.

Зі сказаного вище виходить, що „Ясні зорі“ мають лише дальші аналогії і відгуки спільні в думою про Марусю Богуславку та з літературними перерібками останньої; всеж таки сі аналогії і відгуки велять нам зачислити драму д. Грінченка до нашого літературного круга на тему Марусі Богуславки.

Ідучи за попередніми розділами, скажемо ще кілька слів про літературну стійність „Ясних зір“. Драма ся здобула 1896 р. першу нагороду на драматичнім конкурсі галицького Краєвого

Виділу, при чім була оцінена, як удатна. Вдатність сю одначе належить обмежити до границь мірности, і то з кожного погляду. Ані основна думка, ані характери, ані будова й переведення, ані теж форма не дають „Ясним зорям“ права на більше значіння в українській драматичній літературі. Рівночасно одначе всі ті сторони сеї драми дають їй дуже значну перевагу над вище обговореною драмою д. Старицького. В „Ясних зорях“ подибуємо дуже маленько драматичного елемента, він властиво виступає аж у пятій дії. До того все обертаєть ся коло стереотипового кохання. Герої говорять про любов аж до несмачности. Аміна приміром без перестанку говорить про неї, і то таким способом, що свідчить проти чистоти любовних почувань, а рівночасно вона проголошує тиради на тему, *mutatis mutandis*, еманципациї жінок, що ось то вони не повинні бути забавкою для мужа. Сама-ж вона більш нічого й не хоче. Коханець її Дмитро говорить про Рим і Грецію, естетику та любов, про останню мало що инакше від Аміни. Його осявіченість, звісно, — історичний анахронізм. Він радше виходить пустомовним Дон Жуаном, аніж ідейним чоловіком, за якого хотів мати його автор. Ним неначе перекидають ся жінки, немов у нього нема своєї власної волі. Психологічна переміна Аміни в пятій дії дуже слабо мотивована, для її діла цілком недостаточна. Психологічну невірність добачаємо теж у проповідуванню Олени в темниці. Поминувши незвичайні й невідповідні до того обставини, годі собі уявити таку жінку, що ледви встигши відбити чоловіка з рук супірниці, зараз так ось без причини стараєть ся взяти її з собою. Про ньших людей у драмі нема що говорити: Алї-баша ніколи не має часу, тож і на сцені мало показуєть ся; Фатима — стереотипова повірниця; Халїль — староманерний чорний дух та інтригант, що підслухує та приводить до катастрофи і т. ин.

У драматичній технїці не вмїє автор увільнитись від старої манєри і школи. Припадковість кермує драмою від початку до кінця: ніхто там не чинить із власного переконання, на основі власної думки, над усім панує неначе фатум, що велить говорити, любити, сваритись та вмирати. Монольоги та підслухування не належать цілком до прикрас драми. Акція, що правда, йде доволі живо, хоч нас не приковує до себе; думка взагалі підчас читання чи слухання сеї драми зовсім спочиває.

Форма драми віршована і доволі легка, одначе ритми штучно будовані (надмір заїменників і сполучників). Поезію перемагає

деклямація й патос. Зайвих сцен та фальшивих і грубих ефектів не подибуємо. Мова гарна.

XVI. „Турецькі бранці“ С. Воробкевича.

Другий твір сеї дальшої категорії, се оповідання Данила Млаки (Моровенка) п. в. „Турецькі бранці“, що появилось ще 1868 р.¹⁾ Воно зі всіх попередніх оброблень найдальше стоїть від думи. Можна навіть сумніватись, чи автор знав тоді думу про Марусю Б., хоч в кождім разі мусів знати перерібку Е. Згарського. В сім оповіданню вивів автор дітей вдови - сотничихи Горпини, Івгу та Петра, що попались підчас нападу Татарам у неволю. Івга дісталась зразу татарському ханови, а сей подарував її турецькому султанови, який і полюбив її над усіх своїх жінок. Одного вечера вона почула, що хтось недалеко її палати співає українську пісню. На її розказ приведено співака, як показалось, брата її — Петра, що від тоді став при ній жити. Незабаром одначе проміняли вони палату на темницю, коли скинено їх султана й убито. З темниці визволяє їх вкінці наставник Ізмаїл, колишній козак Степан. Разом ще з дванацятьма невільниками втекли вони з темниці, але яничари дігнали їх і всіх порубали. Івга билась з ворогами, а коли побачила неминучу їх побіду, скочила з конем у море.

Такий зміст оповідання. Як бачимо, се дуже далекий відгук Марусі Богуславки, хоч усе таки належить до нашого круга літературних композицій. Звертаємо увагу, що тут мати героїв — удова-сотничиха, як у піанійшій опереті Левицького, а гине вона підчас нападу, як у поемі Згарського. Також смерть Івги аналогічна зі смертю Марусі у Левицького. Мотив до того, щоб зробити з Івги султанку, мабуть узяв автор з історіографії, за чим пійшов описля й Куліш, або в драми Г. Якимовича „Роксоляна“. Літературної вартости „Турецькі бранці“ не мають майже ніякої²⁾.

¹⁾ Правда 1868, ч. 27 і 28.

²⁾ Есть у нашей литературы еще один твір, що підходить дещо до Марусі Богуславки, а се «Роксоляна, политично-историчная драма въ пять дѣйствіяхъ, оригинальное сочиненіе т. в. в.» (Коломия 1869, ст. 77, 16^о). Автор її, Гнат Якимович, виводить тут рогатинську попадянку Анастасію Лісовську у прикрасах шумного патріотизма і православної загорілості, як вона радше полишаєть ся у татарській неволі, аніж мала-б стати католичкою і жінкою польського пана,

Закінченне.

Отсе ми закінчили огляд тої літератури, народньої й штучної, що вяжеть ся з Марусею Богуславкою. Результат сього огляду можемо зібрати в ось який висновок:

В українській народній словесности серед творів історичного змісту найперше і найхарактернійше місце займають історичні думи і пісні т. зв. невідьницького круга. З поміж них знов відзначається дума про Марусю Богуславку, що, сама потурчена, визволяє козаків із турецької неволі, а з сею думою вяжеть ся цілий цикл пісень з аналогічним характером потурчення. Реальна вірність, глибока моральність і людяність, та незвичайна поетична стійність роблять сю думу окрасою нашої народньої літератури і гарним свідомством про культурність нашої минушини. При тім ся дума правдоподібно не ціла дійшла до нас, тому то й має прикмету деякої загадочности й неясности. Ся обставина, як також чисто індивідуальні її психологічні мотиви були причиною, що письменники часто звертали на неї увагу. Не розуміючи всіх мотивів думи, старались вони немов доповнити її і прищипити до неї чи то сучасні раг excellence абстрактні ідеї, в роді релігійної або національної, чи то більш зрозумілі індивідуальні, в роді любови. Наслідком такого розумовання повстала християнсько-аскетична дума про Іванця Богуславця при кінці XVIII або початку XIX столітя, неясна що до свого походження. — Після-ж першого оголошення думи про Марусю Богуславку маємо перерібку її в поемі Е. Згарського (1862), що перший докомпонував генеалогію Марусі і зробив із неї християнську фанатичку для мотивовання її визволу. Ся перерібка була радше негациєю думи, як її розвиненням. — За Згарським пійшов С. Воробкевич, зложивши своє оповідання п. в. „Турецькі бранці“ (1868), одначе він полишив на боці властиву подію, розказану в думі, покористувавши ся поемою Згарського для самої концепції оповідання. — Кілька літ опісля (1875) Ів. Левицький переробив сю тему на оперету, при чім покористував ся загальним пляном Згарського, одначе ближше держав ся

хоч і дорогого її серцю; і як вкінці вона стає султанкою, маючи запевнену волю віри. Драма не має найменшої літературної вартости, і взагалі дуже мало глудів, до того написана неможливою дивоглядною мовою. Про самого автора і комічну історію сеї драми (написаної ще 1864 р.) подав звістки О. Огоновський в «Історії літератури руської», части II, відділ 2, ст. 942—46.

думи. За те сотворив матір Марусі, вложив у її уста релігійний фанатизм попередника та сучасний свій націоналізм і велів їй бути головним осередком педії. Розуміть ся, що й на такій переміні постать Марусі Богуславки не виграла нічого, а навпаки стратила. — Найзнаменитшу перерібку дав нам у першій половині 80-х рр. П. Куліш, що покористував ся не лише дотеперішніми обробленнями, але й прикрасив Марусю Богуславку такою кількістю власної індивідуальности, що нею затер усі основні її риси. Приймавши креацію попередника що до матери, самій Марусі відібрав навіть ідею визволу невільників, а велів їй лише діло виконати і то під мотивом особистої любови. Таким способом Маруся Богуславка вийшла у Куліша ще біднішою духом, аніж у попередників. Остаточю поема задля поетичної й язикової стійности та образу світогляду Куліша належить до замітних прояв нашої літератури. — Маруся Богуславка дала теж головну гадку драмі Б. Грінченка п. в. „Ясні зорі“ (1894), звужену одначе до вузьких індивідуальних, по части релігійних границь і звязану з попередніми перерібками (окрім Кулішевої). З героїні думи остала ся тут лише тінь. — Останнє оброблення сеї теми маємо від М. Старицького в його драмі (1899), що одначе держав ся по невільницьки рамок, зачеркнених Ів. Левицьким і нічим не посунув наперед розвитку сеї теми. — Як бачимо, нова характеристика Марусі Богуславки була не однакова, залежно від таланту, індивідуальности та світогляду письменників. Усі ті перерібки, в виємком поеми Куліша, мають не багато літературної вартости, а героїні всіх, без виємка, або шабьонові або дивоглядні, і ні одна з них не доходить до тої висоти людського етичного характеру, на якій стоїть героїня історичної думи. Стрічаємо ся часто з надмірним цінованнем творів народнього поетичного духа, та в отсім конкретнім випадку можна сміло стати по стороні тих ентузіястів народньої творчости і говорити про недосяжність народньої поезії. Рівночасно відкриваєть ся тут перед нами рубець заслони в секретів нової письменської творчости і ми добачуємо, як у богатях письменників неодно живе вяне й попеліє, ясне затемнюєть ся, а поезія переходить у мертвечину...

С. Моматівський.

Август Стріндберг.

Август Стріндберг належить до тих авторів, яких по теорії Ломброза можна зачислити до геніяльно-божевільних. По тій теорії всі вони відзначають ся тим, що головню займають ся своїм „я“, знають і говорять про свою хворобу, як би хотіли тим признанем оправдати свої часті похибки. Як люди сильного ума і бистрі обсерватори вони спостерігають свої власні аномалії, вражають ся видом власного „я“. Всі люди взагалі, а особливо божевільні люблять говорити про себе і бувають в таких разях навіть дуже проречистими. Тим більше проречистими бувають ті, котрих геній запалює ся неправильністю духових функцій і оживляє ся в тім сполученю. Твори таких людей, пронизані терпінем і пристрастями, бувають часто майстерними творами поезії і штуки, виявляють велику геніяльність і нещастя їх автора. Прикметою таких геніяльних, а хорих душею письменників є перекидати ся з теми на тему, з противности в противність. Такими прикметами визначають ся твори Стріндберга, особливо пізнійші, що сильно різнять ся від давнійших і змістом, формою і артистичним викінченням. Стріндберг передовсім звертає на себе увагу яко дослідник і мислитель. Форма для него річ підрядна. Високо талантовитий у формулюваню своїх думок він шукає що раз иньших форм для своїх творів. Раз хапає ся драми, щоб тою формою найскорше трапити до широкого загалу; потім уважає, що для тої ціли більше надає ся новеля. Нараз із обуренем відвертає ся і перестає шукати зрозуміння в широких кругах загалу, вишовідає свої ідеї науковим способом і числить ся лише в виробленю духово меншстю. Великий талант того чоловіка лежить як раз у тім, що він усім

буде, чим хоче бути, не вважаючи на дуалізм і суперечности, що сильно виступають у його духовій організації.

Август Стріндберґ родився в Штокгольмі 1849 року і походить зі старої купецької сім'ї. Його батько в молодім віці займав почесне становище між більшими невоцьянтами, мав свояків навіть при дворі і вважав себе аристократом. Однак через банкрутство і женячку з простою служницею зійшов він до ряду дрібних торговців. Будущому письменникові прийшлося жити серед дуже тяжких обставин, в мішанім товаристві, з ріжними вродженими нахонами. Це відбилося на цілім його життю і пояснює пера його ексцентричности.

До перших його оповідань послужив йому темою момент культурного ровитку Скандинавії від року 1840—1860. Сей період був часом великого культурного застою і літературного упадку. Була то пора незвичайного суспільного розстрою, серед котрого керму правління дозволено захопити університетській молодіжці, яка й рїшала все, навіть заграничну політику. В ту пору в кругах студентських найбільшою популярністю тішилася ідея сполученя Скандинавських народів у одну органічну цілість.

Той момент культурної еволюції Скандинавії дав Стріндберґови мотиви до написаня нарисів під заголовком „З округа Шварценберґу“. Це блискуча сатира на студентське правління і студентську блягу, на шумні фрази і пусті бесіди, якими тодішня молодіж любила пописувати ся при тостах на честь Скандинавської єдности. З боку Стріндберґа се був рід визову до бою а варазом заповідь острої критики пануючого порядку, якого безоглядним нївеченем була видана пізнійше книжка під заголовком „Червона кімната“. В тім оповіданю зложив Стріндберґ усі здобутки свого бистрого обсервацийного уша.

„Червоною кімнатою“ називає ся в оповіданю, льокаль, де що вечера збирала ся сметанка літературного аристократичного сьвіта Штокгольма, люді, позбавлені прав до співуділу в життю суспільнім, до якого уповажняли їх прикмети серця і розуму, одиниці, що терпіли нужду в власної провини, завдяки тому, що не вміли згинати голови перед ідолом свого віку, облуди. До тої громади прилучає ся герой Стріндберґа Арвід Фальк, яким правдоподібно є сам автор. Переходить він усі ступні суспільного пекла і в кінці надягає на себе грубу шкіру і кидає ся на дно життя. Від цілковитого упадку ратує його сьвідомість, якої він

набрав ся в тім окруженю і яка не дозволяє йому забути, що брехня не може бути правдою.

„Червона кімната“, се неначе вступ до цілого ряду творів, якими Стріндберг формально засипував своїх противників: сучасні й історичні драми, фантазійні оповідання, казки, сатири і наукові розправи. Все те складає ся на доказ, що талант Стріндберга, то збірник найсуперечнійших складників незгідних із собою як огонь і вода. Внутрішня борба доводить його до дуалізму, на пів демократичного а на пів аристократичного світогляду, в котрім на перемену бере верх охота поправляти суспільність або горда відпорність артиста супроти юрби.

Незаспокоєний у своїй жадобі пізнати всі умови суспільного устрою поет переходив усі доступні йому становища. Він був народнім учителем, актором, лікарем, урядником, дневникарем, малярем, проповідником, гувернером, бібліотекарем, студював на перемену теологію, анатомію, зоологію, хемію і фізику, шукаючи всюди розв'язаня пекучих для него питань. Той період його письменської діяльності носить пятно тих напрямів, з якими виступив був Юрій Брандес у своїх відчитих на університеті в Копенгазі. Стріндберг, здібний ученик, зразу прихильник філософії Гегля, присвоїв собі його диалектичний метод, але швидко дійшов разом із німецькими гегліянцями з т. зв. крайної лівниці до атеїзму, найважнійшої ціхи і підстави цілого руху викликаного Брандесом. На основі його головних літературних стремлінь станув цілий ряд молодих поетів, що утинали по галузці в багатого дерева його ідей і заціплювали на них власну індивідуальність. Ібзен, Бернзон, Кілянд, Драхман і Якобзен покинули на відголос його науки романтичні темряви і звернули ся до питань сучасного життя. Письменство оживлене ідеями Брандеса здемократизувало ся і підпадало теоріям англійського економіста Стюарта Мілля: політична свобода, еманципация жінок і, як уже сказано було, моральність на основі атеїзму, се були вказівки нового напрямку.

Впливи того напрямку сильно відбивають ся в першій половині творчости Стріндберга, що зазначає ся цілим рядом високо талановитих творів. З часом зміняє ся той напрям і в його писаннях зачинають виступати признаки впливів філософії Ніцшого, головню теорія німецького філософа про висші, інтелектуально розв'иті одиниці. Тож не вважаючи на симпатию, з якою хилить ся Стріндберг до соціалізму і його постулатів, не можемо його ува-

жати соціалістом, хоч тими ідеями сильно націхований цілий ряд його творів. „Стріндберг, — пише Брандес, — що перетворив ся з соціаліста на економічного анархіста з девізою панованя „ліпших“, з атеїста на віруючого, з фемініста на ворога жінок, витворив у тій остатній фазі мабуть найліпші плоди свого пера, як „Сповідь божевільного“, „Батько“, „Панна Юлія“, „Женячка“ а також „Над морем“. Лишаючи на боці ті твори я огляну тут лиш сі, якими автор означив перехід від соціалізму до теорії висшости інтелектуально розвитої одиниці над темними масами і поступенний розвиток тої одиниці аж до осягнення висших по його думці, недосліджених іще прикмет людського духа, до містицизму і оккультизму.

Найяснійше висловив Стріндберг свої соціалістичні ідеї у творі „Шведський народ“. Також сильно соціалістичні тенденції пробивають ся в однім із його перших оповідань „Син служниці“, з таким однак артистичним почутем, що тенденція вовсім не псує артистичного вражіння. Судьба сина служниці Йогана, героя оповідання, справді зворушує нас і ціхує реалізм автора. Одиниця не панує ще тут над загалом, як у пізнійших творах Стрінберга, але залежить від вихованя і обставин життя.

В родині Йогана велось так, як буває звичайно в більшій частині родин, де вихованє опирає ся на вимогах безоглядного послуху. Син служниці, то сам Стріндберг, до чого він сам зі звичайною своєю отвергістю признає ся, а навіть заявив друком. Дитина не може порушитись, щоб не провинитись. Йоган не міг зробити кроку, щоб на него не кричали, що перешкаджає. „Ти не мавш свої волі, а мавш слухати старших“ — говорили йому при кожній нагоді і таким способом систематично виробляли в ній слабкість характеру. Що люди скажуть? — говорила друга домашня заповідь, підриваючи самостійність будучого горожанина, якого вчили поступати не так як треба, але так, аби люди були вдоволені. Він був із природи вразливий і легко плакав, за те називали його плаксою і карали. Він мав природжене почуте справедливости і жалував ся матери, коли його подибала яка несправедливість, але мати не хотіла його псувати і була пересвідчена, що з ним так треба поступати.

В домі сильно переслідували брехню, не зважаючи на те, що малі діти часто говорять неправду лише з браку памяти.

— Се ти зробив? — питають дитину, що провинила ся перед кількома годинами. Дитина не пригадує собі своєї провини і відпирає ся, а її карають за брехню і тим способом показують їй, що могла сказати неправду.

Ще гірше, коли карають не пересвідчивши ся вперед.

— Хто пив із бутельки хорої гітки? — занитав строго батько позираючи на дітей. Усі мовчать. Йоган із вразливости червоніє ся: — Ага, то ти! — каже батько. Йоганови ні разу не приходило до голови кувати вина, але його опановує страх і він зачинає плакати.

— Я не пив вина — каже він із плачем.

— Ах так, то ти ще брешеш? Я розмовлю ся з тобою по обіді, — каже отець — і зачинає говорити з матір'ю про зіпсує дитини. Йоган не може їсти зо страху, тихенько плаче і чекає, що буде по обіді. Встають від стола.

— Іди сюди! — говорить отець і йде до другої кімнати.

Мати йде за ними.

— Прости прощення! — радить вона.

— Але я нічого не зробив! — кричить дитина.

— Прости у батька, щоб тобі простив — повторяє мати і тягне його за волосє. За той час узброює ся батько в різку.

— Дорогий тату! прости мені — кричить хлопець проймаючим голосом.

Ні — вже пізно! тепер його просьба служить лише подтвержденем його провини. Зачинає ся кара; мати спокійно приглядає ся тому. Дитина кричить від горя, болю, а більше всего від стиду. Так представляє Стріндберг домашнє вихованє. Цікаво побачити ще, як він представляє вихованє шкільнє.

„Система науки була така, — говорить Стріндберг — що коли ученик був слабій і говорив із горячки, то говорив про школу, як про щось найстрашнійше, що знав на сьвітї. Учителї були люди як люди, та супроти дїтий старались бути нелюдями, через що діти мали про них як найгірше виображенє. Був один учитель, що заєдно грозив: „Зібю так, що ледви будеш лазити, убу на смерть“ і т. и. Діти бояли ся його як огню. Пізнійше, коли Йоган був уже в гімназії, то пізнав близше того вчителя і знайшов у нїм найліпшого чоловіка. Строгість школи робила з неї правдиве пекло.

Йоган учив ся дуже добре. Дома жило ся йому по давньому, не мав ніяких розривок, виклади шкільні не вдоволяли його і з усього, що його окружало, показали ся найліпшими книжки, котрим завдячував свою правдиву освіту.

Натиск на впливи окружуючих обставин кладе Стріндберг іще тим, що ставить свого героя в часове положене учителя. Ось як описує першу годину.

„Зачало ся співом псалмів і читанем молитов. Усе було так само як і тоді, коли він ходив до школи. Ніякого поступу наперед, тільки старі лавки були заступлені новими і класи були більші і світліші. Йоганови, що не признавав ся до релігії, прийшло ся зложити руки і говорити молитви з дітьми. По молитві ввійшов до класи старший учитель і дав йому деякі вказівки.

— Класа зла — сказав між иньшими начальник — раджу поводитись остро і не жалувати різки.

Йоган пішов на катедру, що стояла на підвисшеню як шафот. „Чи я справді на шафоті? Чи я буду бити сих маленьких дітей? — питає він себе і почував стид перед тими всіми хлопчиками й дівчатками, що дивили ся на нового вчителя з напруженем і старали ся вгадати, який він буде?“

Скінчило ся тим, що він став таким як усі иньші, і поводив ся з дітьми так само, як поводили ся з ним.

Видко з наведеного змісту, що автор признає перевагу обставин над індивідуальністю одиниці. Вираз своїм соціальним ідеям дав автор найбільше в „Утопіях“, збірочці чотирьох новель, де висловлює свої погляди на суспільний устрій і ступінь культурного розвитку теперішних цивілізованих народів. Його осуди острі, сьмілі і надзвичайно гуманні. З великою відразою говорять про полишені в людськості варварські останки боротьби чоловіка в чоловіком, що противна йому у всіх своїх проявах. Найкраща новеля з тої збірки, „Докори сумління“ була перекладена на нашу мову і друквана в фелетонах „Буковини“. Автор у першій половині сеї новелі з незвичайною силою таланту малює варварство і жорстокість воєнних законів, що роблять бездушного звіря з чоловіка зовсім незлого, навіть чуткого з природи.

Стріндберг хоч не належить до прихильників „штуки для штуки“, які ставляють зміст на другім пляні, а навпаки кладе великий натиск на зміст своїх творів, володіє так могучим аргументом, до якого міри часто артисти „штуки для штуки“ не дохо-

дять. Він часто силою свого артизму скріплює свої суспільні ідеї, кидаючи невимовно яркі і глибоко відчуті образи в чисто реальнім стилі. Одним із красивих з артистичного боку творів його є оповідане з життя шведських рибаків „Гемзейці“. Незвичайна чистота стилі, переплетена народними ідіотизмами, надає красу мові. Сила артизму того твору містить ся в незвичайно ясно-реальнім представленю і характеристиці, при чім свобідний гумор надає вельми артистичний і веселий кольорит.

Сам зміст романа серіозний. Автор оповідає історію простої родини рибаків, у яку замішав ся чоловік із контитенту, Карльсон, щоби піддержати сільське газдівство на острові. Рибаків познайо-млені з морським ділом дуже непорадні в рільнім господарстві. Карльсон навпаки непорадний на морі, вельми проворний у хліборобстві.

Ось перший вечір Карльсона в рибацькій родині.

„Карльсон пішов до кухні спати. Кухня була простора, за-коптіла, з довгим столом у куті, з лавками довкола стола і трьома широкими постелями по під стіни. Постелі були прості і застелені чистими покривалами. Одна з них була призначена для Карльсона в купі з кимсь другим і для того постелена була на двох. В кухні спали не тільки мужчини, але й обі молоді робітниці, і для при-личности було прийнято роздягати ся без сьвітла. Тому то газдиня, показавши Карльсонови його постіль, увяла з собою сьвічку. Він зачав розбирати ся при слабім палахкотаню вогню в печі. Здіймив верхню одіжу, нові чоботи, витягнув із каміволі годинник і став накручувати. Підчас того дав ся чути чужий голос.

— Диви ся, який він має годинник!

Карльсон підійшов до другої постелі і побачив висунену з під покривала космату голову з підсліпуватими очима.

— А тебе що то обходить? — запитав Карльсон, аби що небудь сказати.

— Обходить, чи не обходить, а як не похвалити чоловіка, що має годинник і такі добрячі чоботи з сафіяновими вилогами! — відповіла голова.

— Розуміє ся, що добрячі! — хвалив ся Карльсон. — І кальоші в додатку до чобіт, коли вже на те пішло.

— Господи, Ісусе Христе! і кальоші? Ну, коли ви такий богач, то у вас напевно знайде ся і трохи горівки, щоб уго-стити мене.

— І се знайде ся, — сказав Карльсон і витягнув зі свого узлика бутельку, відкоркував, трохи відпив і подав косматій голові.

— За ваше здоровле і щастє! Я, Карльсоне, буду тобі говорити „ти“, а ти мене називай дурним Рундквістом. Він відпив, вернув бутельку і сховав голову під покривало. Карльсон вкінці здійшвив одєжу, повісив ґединник на стїні, поставив чоботи так, щоби було видко сафіянові вилоги і ляг у постїль. В кухні стало тихо, чути було лиш сапанє і хропїє Рундквіста.

Нараз отворили ся двері і Карльсон побачив на середині кухні, куди падало сьвітло місяця, дві білі фігури, що пірнули в одну постїль, потім чути було скрип постелї. — Спокійної ночи, мої діточки! — відізвав ся сонний Рундквіст. — Спїть спокійно і постарайте ся побачити мене в сні!

— Дуже нам тебе треба! — відгризла ся Льота. — Мовчи, лїпше не відповідай, — радила Кляра.

— Таке то! — зітхнув Рундквіст. — Чоловік постарїв ся і ніхто вже не хоче слухати його, ніхто не хоче любити і жите стає ся тяжке. Ну, доброї ночи, діти!

Карльсон замкнув очи, але знов отворив їх, зачувши, як хтось немов читав пів голосом: се Льота говорила молитви.

Карльсон зачав знов дрїмати, коли його покривало піднесло ся і влїзло до него якесь угловате тіло.

— То я, Норман — проговорило тіло. Карльсон догадав ся, що то молодий рибак, товариш спільної постелї. За дверми дав ся чути голос газдинї.

— А загасили ви огонь?

— Загасили, — відповіли хором.

— Ну, доброї ночи.

— Добраніч тїтко! — прогудїв хор.

Потому у кухні чути було протяглі зітханя, покашлюваня, врешті все утихло. Та Карльсон вибив ся зі сну і довго не міг васнути“.

Завдяки своїй проворности і знаню Карльсон скоро зробив ся необхідним чоловіком у родині і в кінці оженив ся зі старою газдинєю. В дійсности не робив він нікому нічого злого, але його проворність і лукавість робила його дуже непопулярним серед простодушних рибаків, а натомїсь його непроворність на морі викликала погорду. Ненависть проти Карльсона змагала ся. Всї

знали, що стара його жінка зробила завіщане в користь молодого чоловіка з кривдою власного сина Густава.

„Раз стара жінка завважала щось таке, що їй дуже не подобало ся, між своїм чоловіком а одною зі своїх дівок, Клярою. Одного вечера вона ввійшла до кухні і запитала, де Карльсон?

— Пішов із Клярою до обори, — відповіла Льота.

Вона не допитувала більше і пішла за ними до обори.

З разу обхопив її острій вітер, але вона не вернула по теплійшу одіж, бо до обори було недалеко. Та в оборі не було нікого і лише в стайні-стояли принесені Клярою дійниці. Корови відвернули голови і дивили ся на стару жінку великими, витріщеними, в темноті зеленуватими очима. Вона пішла до овець, але й там не було нікого. На снігу видко було сліди двох пар ніг, що вели в ліс. Вона пішла за слідом. Ішла все дальше й дальше. Їй було холодно, сніг падав на її неприкриту голову і змерзлі руки. Нараз сліди перервали ся. Стара жінка розпізнала як би відбиток снідиці Кляри. То було тут! тут! Вона затремтіла, коліна під нею вгнули ся і вона зачала плакати. Та нараз успокоїла ся. Вертаючи вона провалила ся на тонкім леду залива і ледво дійшла до дому вледеніла і на пів мертва. Вона вже перед тим кашлала і жалувала ся на біль грудий; тепер вона так перестудила ся, що не могла загірті ся. Коли зрозуміла, що смерть наближає ся до неї, закликала сина, показала де лежить тестамент в користь Карльсона і казала його знищити. Обернула ся до стіни і не проговорила ані слова, поки не стратила памяти. Ранком різдвяних сьвят умерла.

Густав замкнув їй очі і все занечатав батьківською печаткою.

— Що ти робиш? — запитав з гнівом Карльсон. — Я господарь у Гемзе, а ти вдовець без майна, — відповів спокійно Густав. — —

Мешканці Гемзе мали сумні різдвяні сьвята. Сніг валив не-настанно, а слабкий лід під ним не міг зміцніти. На проливах не мож було ні перейти ні переїхати.

Покійна лежала і ніяк було післати за труною ані зробити порядок. З кінці Густав видячи, що тіло розкладає ся, рішив ся будь що будь відставити трупа на цвинтарь.

Разом із Рундквістом зробили просту труну, убрали покійницю в що було дома, владили човен і всі мущина з Густавом і Карльсоном повезли її до церкви. — Лід був дійсно за слабкий

і проломив ся, покійниця в труною впала до води, живі-якось уратували ся крім Карльсона, що не знав ся так із водою, як моряки.

Роман кінчить ся чудовим образом панахиди по Карльсоні і його жінці, який випуклістю і кольоритом переходить також незрівняно по майстерськи представлений шлюб старої жінки в Карльсоном, заправленим легким сатиричним гумором.

Житє рибаків, яких автор у „Гемзейцях“ малює такими прозорими красками, в такую ясною, чистою, реальною правдою, показує також роман „Над широким морем“. Той роман має величезне значіне в творчости Стріндберга. В нім перший раз виступає він против своїх давніх ідеалів, які розвивав у попередніх своїх творах, як в „Утопіях“ і иньших попередно наведених і не наведених нами, де в формі реальних образів підчеркав надії і стремління будучности: гармонійне житє мушци із жінками, суспільність безпартійних борб, ідеальні мрії, коли не буде між народами Европи війн і таке иньше. В творі „Над широким морем“ не видко вже впливів соціальних обставин на одиниці, але як раз домінуюче становище одиниці над сірою масою, панованє інтелігенції над природою, се зміст того твору. „Той, що навязав кусень полотна на друк і тим способом винайшов плаванє кораблями, далеко мудрійший і хитрійший, як той, що потребував тисячі літ, щоб із амфібій витворити літаючі твори“.

Автор „Широкого моря“, то вже не прихильний простим людям обсерватор, як у „Гемзейцях“. Цікаво проте, що ті оба твори так собі противні що до провідної думки, не позбавлені певного звязку між собою. „Гемзейці“, се твір уважаний критиками вовсім безтенденційним, та уважний читач добачить там на устах автора як би ласкавий усміх і певного рода поблажливість для простого люду. В „Широкім морі“ усмішка поблажливости зникає, а натомість виростає одиниця, що з гори дивить ся на прості маси, не вірить, щоби люди серед тої маси відчували своє підрядне становище і невідповідні обставини житя. Автор „Широкого моря“ був пересвідчений, що вони стоять на таких становищі, на якім стояти хотіли би, а властиво не були би здібні стати на иньшій становищі, і відчувають те саме „що відчувають амфібії, що не є рибами“.

Герой романа незвичайно здібний, високо освічений, посідає широкі наукові відомости спеціально в природничих науках. Спосіб

його життя був аскетичний. Тридцять літ потребував він лиш на своє вихованє і виробленє свого повного індивідуального розвитку. Протягом тих тридцятьох літ уперед батько, а потім він сам думав лиш про те, щоби не пропустити одної мінутки життя, яка би не зазначилась чимсь у тім розвитку. Те енергічне вихованє самого себе вело до того, щоби всі низші звірячі наклони в чоловіці придусити, а всі висші духові розвинути. Завдяки тій консеквенції і рідким обставинам життя Борґ (так зветь ся герой романа) був дійсно високо розвиненою одиницею. В тридцятім році свого життя він делегований з рамени правительства інспектором риболовства, представляв ся чоловіком імпазантною особистости в духовім значію. Глибокий обсерватор природи і звязку причин із наслідками доходив до незвичайно важних дослідів. Роман розпочинає ся моментом, коли Борґ розпочинає свій уряд. Фільсоф із утонченими зміслами, персоніфікація найвисше можливо виробленого духа людського попадає між простих рибаків, що його не то що не розуміють, а просто з него сьміють ся.

В протиславленю тих двох противних собі чинників, у психологічнім степенюваню праці думки героя, доведеної вкінці до розстрою, оказує ся автор артистом першої проби. Сила того артизму така велика, що робить кольосальне вражіє навіть на тих, що иньшим разом може в обуренєм відвернули би ся від провідної думки автора. Бо тут автор зовсім зриває з традицією свого пера і ставляє чоловіка висшого типу по рецєпті Ніцше, котрого впливам підпадає у всіх своїх пізнійших творах. Стріндберг називає се своїм висшим духовим розвитком і по тій новій теорії підносить той тип чоловіка до вимогів Ніцше. Той тип Стріндберта поступенно досягає найвисшого розвитку в його головній креації „До Дамаску“.

У всіх пізнійших своїх творах Стріндберг переступає сферу реальних зміслових дослідів і входить на поле доходження трансцендентальної причини причин: як у „Лєґєндах“, „Inferno“; недосліджених до тепер прикмет і невикористаних сил людського організму, як „До Дамаску“ і в „Опянію“. „Лєґєнди“, се дуже оригінальний рід пам'ятника, що відслєнює виключно внутрішнє житє автора. Житє націхованє глибокою думкою, великим проникливим духом, що виходить поза межі всего вже звісного і дослідженого. Стріндберг силує ся проникнути мур, що відділяє нашу сьвідомість суб'єктивну від об'єктивної. „Лєґєнди“ — то щось в роді „De

Somniis“ Кардана (містика XV в.), переповнене оповіданнями про сні і галлюцинації. Стремління автора до розширення на полі філософічно-науковим обмеженої матеріялістами сфери наукових дослідів доводить його до містицизму і вказує науки теософів і окультистів. Його „Невидимий“, щось як би демон Сократа, розказує, радить, перестерігає, часто при помочи тасмних стуків, що звичайно попереджають якісь важні випадки. Автор робить ся незвичайно вразливим на кожду найдрібнішу появу. Кождий лист, що спадає в дерева, кожда найдена на дорої галузка, все се для него має значіне якогось символа, яким до него промовляє „Невидимий“. Кождий шелест у його сусідстві має вже для него якесь значіне. З того powodu він тратить здібність духового і фізичного спочинку, через те попадає в манію переслідуваня. В готелях, які що хвилі змінє, думає, що всі на него заприсягли ся, і служба і співльокатори і заряд. Коли хтось із боку над ним або під ним посунув крісло, стукнув, або ваграв на фортепяні, а ще, як йому раз трафіло ся в однім готели, аж три фортепяни нараз із музикальними льокаторами, то вже не сумніває ся, що те все робить ся йому на злість. Поступуване з ним людей виображає собі як би вимірену на него кару „Невидомого“. Іньші зовсім природні прояви видають ся йому якимись пересторогами. Пес перейшов йому дорогу, то значить небезпеку, яка грозить йому, коли відважить ся йти дальше. Задля тої перестороги він вертає назад. „Ворона на дасі дому дає привід до найскоршого від'їзду“. „Дитина з картою в руках має вже певне значіне“. „Збиті в купу жужлі вугля показують йому якісь містичні фігури“. Так само камінні валоми гір — для него вказівки і перестороги. Все те сьвідчить, що той учений письменник уважає, що посідає якісь медіумічні прикмети, як барон Сведенборг, на якого він часто покликує ся або як старший від него Кардан, автор „De vita propria“, що ціле своє житє, як розповідає в згаданім творі, предвиджував усі важніші випадки і пригоди в снах або в формі реальних чи символічних образів. Кардан вірив, що посідає якогось остерігаючого духа, який при помочи ріжних стуків нерас дуже сильних давав знати про себе. Тих самих пригод дізнає й Стріндберг і описує в грубій книжці „Легенди“, переповненій тасмичними проявами, що опановують, переслідують і мучать його.

В другій части з заголовком „Яков борець“ (Jakob Ringt) малює автор свої релігійні погляди. Заведений „Невидимим“ до

костела завважав образ, на яким боров ся Яков із ангелом. Автор видить в тім образі борбу власного духа в релігійними виображеннями. Тому то, як сам каже, називає ту часть фрагментом, бо фрагментом по його думці є всі релігійні криви, що гублять ся в хаосі. З того випливає, що досліді тайн провидія, як і все, що відносить ся до него — невисліджене і всяке розумоване в релігії провадить до абсурда. Причина в тім, що релігія яко вмілість зачинає ся аксіомами, які не потребують ніяких пояснень. Правда перед нами закрита! — повтаряє автор із натиском і всі проби її дослідження не доводять до нічого.

Протягом того часу, коли автор писав „Легенди“, зачав і викінчив другий подібний твір — *Inferno* (Пекло). Земля, се кольонія поправи теперішного і минувшого жита; все, що болить і мучить автора, переносить він за гріхи звисні й невисні. Як у „Червовій кімнаті“ автор переходив через пекло суспільного жита, так у „*Inferno*“ переходить він через пекло жита духового. Там усе його мучить, усе против него запрягає ся і люди, громи і все видиме й невидиме.

Стріндберг студиюючи природу приходить до пересвідчення, що минула епоха дотеперішнього методу дослідів природи, якої негатиwні результати доказали безпідставність деяких виставлених на пробу теорій. Привикши до думки, що на сьвітї все перетворює ся і повторяє ся (?), знаходить рослину, якої перед тим ніколи не бачив, іменно альпейську фіялку (*Susclamen eugoraeum*), котрої відміна (*persicum*) знаходить ся від давна в торговлях цьвітів. Розбирає її всіма можливими (?) науковими способами і приходить до переконаня, що малий *Susclamen* має свої малі тайни і застановляє ся над тим, скілько великих тайн мусить мати цілий безмежний сьвіт. Кукла мотиля — дивний, одинокий істнуючий у цілій природі твір (?), що не посідає в царстві звірів ніякої формальної аналогії, страховище, мумія, без сліду якої будь структури (?!), безподібна маса товщу (?), а однак живе і перетворює ся в красші свобіднійші форми жита¹⁾.

В двояких випадках пояснюваних теорією дарвіністичною добачає Стріндберг тайни природи. Яко примір наводить шкіру лео-

¹⁾ Подимаючи для повноти характеристики Стріндберга отсю його екскурсію на поле природознавства, ми мусимо тут зазначити, що з науковістю, а тим більше зі «строгою наукою» та з науковими методами досліду і думаня вони не мають нічого спільного. *Ред.*

парта і допускає, що колись самиця могла бути потурбована па-зурами kota або пса і через те її молоді принесли на сьвіт дивачні смуги і латочки (!?), і добачає в тім випадку проби наукового містицизму. По думці автора загадка сьвіта більше перед нами закрыта, ніж се допускаємо, як також, що панує в нім безграничний нелад і безгранична консенквенція, як також висша містична сила, що приймає часто вид простих фактів. Се показує автор ось якими примірами: Виказавши істнованє вугля в сірці — працював над тим, щоби доказати істнованє водня і кисня, вносячи анальоґічно, що в ній мусять вони знаходити ся. Два місяці минає йому на обчисленнях і здогадах без ніяких пожаданих результатів. Змучивши ся пішов на прохід. Довга алея тягне ся просто і широко, — вдалека видко памятник Давида, як би граничний стовп, а над ним високо облаки витворили як би копулу. Вражений тим видом нараз спостерігає по правій рупі вивіску фарбярні. І що видить? На вікні варстату початкові букви його імени і нависка „А. С.“, під ними срібно - біла хмара, над ними лук дуги. „Omen accipio!“ І звучить те місце в Genesis: „Лук мій поклав я на хмарах, аби був знаком примиреня між мною і землею“. Іду дальше, звертаю на бульвар і вближаю ся до книгарні Blancharda. Машинально беру до рук старий еґземпляр хемії Orfila, отвираю на першим лїпшим місці і читаю, що наступає: „Сірка зачислена поміж елементи. Однак геніяльні експерименти Davu-єго і Berthollet'a молодшого доказують, що вона крім водня і кисня містить іще одну засаду, якої виділити однак до тепер не повело ся“. Прошу представити собі! — каже автор — мою майже реліґійну екстазу насупротив того факту, що мав характер майже чуда (!?). Davu і Berthollet виказали істнованє водня і кисня, а я — вугля. Мені проте припадає в уділі сформулованє знаку сірки. Два дни потім він був записаний на виділ природничий у Сорбоні і уповажнений до праці в лябораторії.

Півнійше зачинає автор працювати над проблемом витвореня золота. Мав доказ у руках, що дійсними основними складниками золота є зелізо і сірка. Видно се з факту, що всі сполученя зеліза і сірки в стані природнім мають у собі завше меньше або більше золота. Розпочинає проте в тім напрямі працю, але не доходить до пожаданих результатів. Одного ранку будить ся в гадкою — виїхати за місто, хотяй се зовсім супротивляє ся його навичкам. Удає ся однак до одного села за містом, яке видить

перший раз, іде вуличкою поміж два мури і на яких двацять кроків перед собою видить закопаного до половини римського лицаря в темній залізній зброї. Модельований дуже старанно, хоча то була лише звичайна каменярска робота. Лицарь дивить ся уперто в одну сторону муру. Він іде за його поглядом і видить на тинку вириті дві букви F і S. Пригадують вони йому букви його жінки. Нараз трапляють його як громом знаки хемічні ferrum і sulphur і відкривають перед його очима тайну золота. Зачинає копати в тім місці землю і знаходить дві олов'яні букви V і P і відтиск королівської корони. Не входячи вже в пояснене тої пригоди вертає до Парижа під великим вражінем того майже чуда.

Признаючи теорію переміни як у натуралістичнім так і в містичнім значіню говорить він, що як би природа була щира, то помогла би дитині розповісти всі її переміни перед народженем. Пригадує собі лица великих сучасних людей: Дарвін то чистий орангутан, Достоевский — то виразний тип галерника, Толстой — то бандит, а Тен — то рівник. Звідки ті маски? Чи се не решти попередного житя, перебутого на землі або над землею? Слабі спомини давніх злочинів живуть в нашім сумлію і розбуджують в нас жадоу до убагороднення нашого „я“. Убагородненє того „я“ яко головного осеседка видає ся йому найвисшим ступнем істнованя, що веде до надчоловіка Ніцшого, — а ще в висшій стадії в понятю Стріндберга випосаженим прикметами медіюмічними. Щоби досягнути того стану душа переходить ціле пекло на землі, що автор стверждає цілим рядом фактів із досьвіду власного житя. А чим „я“ сильнійше, тим дужше стремить до ідеалу, тим тяжшу мусить вести борбу з противностями.

Таким вибраним „я“ є сам автор; він терпить так сильно, що не лише загал посуджує його о утрату глуздів, але він сам має хвилі того страшного переконаня, — хотяй при ліпшім огляді своїх думок не добачає ніякої неправильности, а найдужше упевняє його про нормальність його ума те, що його твори загал читає, розхоплює, що за ними рвуть ся накладчики і їх переводять на всі мови.

Утомлений і пересьвідчений, що ним руководить якась висша сила, автор хоче погодити ся з тою невидимою силою. Випадок і тут приходить йому в поміч. Відвиджує його давній знайомий, від якого визичує він собі книгу Сведенборга „Arcana Coelestia“. І авторови проясняє ся душа, щезають сумніви і марне роздуму-

ване над уробними неприятелями, „електриками“, чарівниками і ріжними иньшими надзвичайними появами наведеними в тім творі. Все, що коли йому лучило ся, находить він у Сведенборга: почуване боязни, корчі грудей, бить серця, безсонниця, як ціла цілість зложена в тих усіх феноменів, яко духове очищене звисне вже сьвятому Павлови, що виходить із його листів до Коринтян і Тимотея.

Читаючи про сні Сведенборга з р. 1744, які попереджали його сполуку з невидимим сьвітом, відкриває, що пророк витерпів ті самі муки, які переніє автор, а що його ще більше дивує, то повна ідентичність симптомів, яка не лишає ніякого сумніву що до характеру хвороби. „Arcana Coelestia“ розв'язують так докладно загадку остатніх двох років його життя, що автор не сумніває ся про істноване пекла на землі і про те, що він як раз вертає в него.

„Inferno“, се як би продовжене „Легенд“, немов історичний документ внутрішнього ества автора, доказ незвичайної чутливої організації духа і хоробливого напруження його нервів. Для умів меньше вироблених „Inferno“ виходить немов науковим трактатом, для широкого загалу зовсім не зрозумілим; правдиве вдоволене дає лише людям із тонким, виробленим умом. „Легенди“ як „Inferno“, се один тяг болючого напруження нервів і у людей вразливих, що розуміють автора, викликає такі самі симптоми. Се немов пам'ятник і мимовільно викликає порівнане з тою часто може надуживаною літературною формою звичайних описів виішного життя і його пригод. Головна ціль і ріжниця є в тім, що твір Стріндберга робить вражінє роздумування чоловіка ученого в хоробливо виробленим мізком і витонченими нервами, перед котрими отвирають ся якісь широкі горизонти. Слушно проте критика визначила тому творови Стріндберга зовсім виключне місце в літературі.

Спорідненим твором є драма „До Дамаску“. Се правдива артистична мономанія в формі драми. Тут переводить автор ту саму думку, що в „Inferno“ і „Легендах“. Терпінє очищує, підносить і веде до висшого обявленя досконалости. Звідти і заголовок „До Дамаску“. „Мій сину“, каже до него мати. „Ти опустил Єрусалим і йдеш до Дамаску. Іди і заткни твій хрест на кожній стації, але лиши ся на сьмій! Ти не мавш так чотирнайцять, як він“.

Тяжко повторити зміст сеї драми. Вокруг головної осі його власного „я“ бачимо цілий ряд як би зматеріалізованих креацій неспокою сумління. На пів волоцюга, жебрак, на пів божевільний в тих роздвоєних постатях, у сполученій креації „Незнайомого“ боре ся зі спокусами демонів. Як у другій часті „Легенд“, так і тут виступає в його фантазії Яков у боротьбі з ангело-демоном. Так само як Яков уважає себе обтяженим брехнею, завистю і заблудами, з яких має бути очищений терпінням. Хрест проте — то символ тої дороги терпіння. Супроти Спасителя держить себе холодно, а в „Легендах“ виразно говорить, що його не розуміє, бо коли відкупив нас від терпіння, то чого терпимо самі за себе? Хрест проте у него є скорше знаком будаїзму і чотирьох його доріг: правди, терпіння, повстання терпіння і знищення терпіння, або иньшими словами: все, що існує, підлягає терпінням. Жерелом терпіння є пристрасти. Виходячи з того погляду автор протегує католицизм над протестантизмом, який хоронить перед найбільшою покусом — жінкою. Жадної віри не признає, але каже, що віра мусить вернути. (Легенди). Будийська наука досконалена людського „я“ доводить до вироблення висших медіумічних сил і властей.

„До Дамаску“ зачинає ся тим, що коли „Незнайомий“ забажав сильно бачити одну даму, вона відчуває се і приходить.

Незнайомий. „То ви? я знав, що ви прийдете“.

Дама. „Ви кликали мене — я се відчувала“.

Він часто відчуває те, коли иньші говорять про нього. В напруженю свого духа бачить хату, кімнату, діда і маму своєї жінки і описує з найбільшою докладністю, хоча попередно не знав ні тих людей, ні тої місцевої. Попавши в найвисшу екстазу говорить: „Де я тепер? Де я був? Чи се весна, літо чи зима? В котрім століттю живу? В яким просторі сьвіта? Тихо. Тепер входжу в сьвіт перед тисячею літ, зачинаю скуплювати ся, концентрувати і кристалізувати. Чекай хвилину, я знов наново сотворений. З темного водяного хаосу підносить ся до сонця цьвіт льотосу і каже: „Я існую“. Мусів я спати кілька тисяч літ і снило ся мені, що експлюдував я, був етером і нічого не відчував, ніщо мене не боліло, ані тішило, був я в стані спокою і байдужности. Але тепер? О тепер! Терплю як би був цілою людськістю, терплю вічним терпінням. Терплю, але не жадую ся на те“.

Він терпить вічним терпінням, що веде чоловіка до досконалости. Лише школа терпіння робить чоловіка великим, лиш у школі терпіння дістає дух чоловіка крила, що його несуть до вершин досконалости і роблять його безсмертним. Бажане безсмертної слави, то омана, по майстерськи змалювана в драмі. В одній дії представлено бенкет уряджений для винахідника золота: сицють ся промови, вінки, але все се лише привид, мана, а дійсний винахідник золота не має чим заплатити довгу. Ціла драма сумна як мелянхолія, понура як похоронний марш, що служить як би аккомпаняментом цілому тому фантастичному творови.

Уповне славою, яка оказує ся лише маною, як на бенкеті в „До Дамаску“, виступає в цілою силою в „Опянію“.

Остатня дія сеї драми майже та сама, що „До Дамаску“, лише коли в „Дамаску“ автор покараний за гордість і бажане слави вирікає ся її без ніякого огляду і вкладає на себе монашу рясу скромности, в „Опянію“ герой вирікає ся лише признання і оплесків а не заслуг, що здобули йому славу. І коли дізнає ся, що його штука, яка була відкинена дирекцією театру, принята на ново і ладять ся для него з овацією, каже до абата: Я сьогодні йду з тобою до костела, а завтра до театру“. В творі „Опяніє“ автор паний не лише славою, але й любовю; його душу ненадійно опановує жінка-демон, що не розуміє слова „сумліне“.

В „Опянію“, як у „До Дамаску“, може більше як де инде дає ся чути головний тон твору — піднесенє тайної струни душі людської, чи то невисліджених і ще доси прикмет людського організму. Провідною думкою того твору є сильне бажанє, напруженє всіх духових сил, екупленє волі, що доводить до реальних наслідків.

Моріс, молодий драматичний автор має дитину в Жанною, дівчиною тихою і спокійною. Хоч тої злуки автор несанкціонував шлюбом, вивінував Жанну всіма прикметами шлюбної жінки. Вона дбає про дитину, тішить ся коли бачить, що він любить спільне їх дитя і сама усуває ся добровільно на другий плян. Вона не розуміє бажань його духа, дбає лише про його вигоди, і в своїй скромних ошадностей купує йому краватку та рукавички, коли він сказав, що його штука має перший раз бути грана в театрі. В своїй скромности вона не приймає навіть білету на представленє.

Тут входить йому в дорогу друга жінка Анрієта, на пів артистка, бачить лиш одну ціль життя — уживанє, і сьміє ся з філістерських понять таких жінок як Жанна.

Моріс оголошений її любовю, рівноважить се з бажанєм слави і автор вкладає йому в уста есенціональні слова: „Слава без жінки не приносить щастя“. Вони не зносять між собою ніякого розділу, ніякої перегороди; скромна Жанна зникає без сліду, лишає ся лиш і стоїть між ними його любов до дитини, маленької Маріон. На ту перегороду звертає Анрієта увагу Моріса, кажучи, що не хотіла би мати з ним дитину, бо та дитина ділила би їх любов.

Нараз стає ся щось страшне, несподіване: Маріон із невіджених причин нагло вмирає. Ніхто не може відгадати причин її смерти, підозрінє паде на Моріса, буцім то він позбавив життя дитину, а він підозріває Анрієту, хоч лікарська секція не виказує ніяких слідів неприродної, насильної смерти. Моріса вже перед тим арештують. Анрієта також попадає в підозрінє влади, але все кінчить ся задля браку доказів, хоч Моріс і Анрієта все таки підозрівають одно одного і розходять ся. Глубшу основу відкривають аж остатні слова Абата. Моріс, що був сильно скомпромітований своїм арештованєм, каже: „Чому мене так тяжко покарано, коли я був невинний?“ На се абат: „Ви не були без вини і зовсім не за строго вас покарано. Наші думки і бажаня також відвічальні; ви вбили свою дитину в своїх думках і своєю волею, бажанєм її смерти“. Значить, грішити можна й думками; ся християнська теза у автора сходить ся з завірюванєм оккультистів, що „сильна воля і бажанє може прибирати реальні наслідки“.

Що автор має дійсно сю ціль, показує ся ще тим, що о таку саму провину обжаловує себе також товариш Морісів Адольф, котрий в тайні бажав смерти батька і та смерть наступила.

„Є провини, яких нема вписаних у книгах законів і ті провини мусить кождий в собі сам покарати“, — говорить той товариш під постійним вражінем своєї провини і карає себе тим, що не приймає ніяких відзнак і звертає „ордер“ заслуги за якийсь твір штуки. „Оціявіне“ хоч так цікаве для свого оригінального змісту, в порівнаню до спорідненого твору „До Дамаску“ виходить багато слабше. Понурий тон в „Дамаску“ додержує кроку і в кольо-

риті і в настрою змістови. В „Опянію“ якась погідна простота в оповіданю не відповідає вельми таємничій і загадочній темі.

Ум так вразливий, як Стріндберга, в незвичайно сильно розвигн артистичним зміслом приймає не лише такі вражіння, що підпадають під змісл ока чи уха або захоплюють виключно чу́те, але все те, що займає людський ум. Всі проте прояви в науці мають сильний вплив на артистичну його творчість. Та рівночасно він черпає ві скарбниці людских казок і вірувань, користує ся чудовими людскими фантазіями. З циклю його казок наведемо дві фантастичні драми „Ключі до неба“, де на фантастичному тлі автор дає їдку сатиру суспільних відносин і ідеалів і „Висша інстанція“. Основа першої драми така:

Святий Петро за те, що випер ся свого пана, ходить до тепер по світі і шукає ключів до неба, що десь загубив. В казці Стріндберга прилучає ся він до товариства доктора чарівника, щось в роді Фавста, і звичайного чоловіка коваля, що стративши двоє улюблених дітей, шукає щастя на землі. Перед читачем проходить цілий ряд фантастичних образів викликаних силою чарівника, але у всіх тих метаморфозах св. Петро не находить ключів, а коваль щастя, що подекуди ідентичне має значіне. На дармо шукають його в осягненю слави, в любови до жінки, в устрою суспільнім, в релігії, — все те лише казки, бо правдивою релігією є тільки хрест терпіння, а щастем лише те, що чоловік сам собі здобуде. Драма кінчить ся словами доктора чарівника: „Моя сила чарів нічого тут не вдіє. Збудуй собі сам царство небесне! Вірь лише дійсности, а не тим, що дзвонять ключами і не верши вавилонської вежі, бо вона тобі завалить ся“.

Твір написаний з гумором і подекуди з'їдливою сатирою суспільних відносин і релігійних пересвідчень.

Наколи в „Ключах до неба“ прозирають тенденції реалістичного періоду, то в казці „Перед висшою інстанцією“ не знайде читач тіни ніякої тенденції. „Висша інстанція“, то лише скристалізована фантазія людова, підхоплена артистичним зміслом автора. Майстер у всіх неспокоях сумління, грає на струнах напруженої душі з невисловленою тонкістю.

Неспокій сумління по поводу злих учинків не устає ві смертию, але ще збільшає ся переходячи в країну, де нема смерти, в країну мук — мук без кінця, в країну смутку і розпуки. На прозорій канві людової фантазії творчість автора малює образи повні

жаху і смутку. Лягман (законник) і Лягманша (законниця), люди що живуть кривдою інших, дізнають уже за життя грижі сумління. Чорні їх душі боять ся проміння сонця, яке їх страшить і нерешлює.

Страшним способом кінчить ся їх життя. „Стійте в імени закона!“ — кричить Лягман, що ціле життя буквою закона заступав ся. Появляє ся „той другий“, що завжди хотів бути першим.

Той другий. Тихо! тут закон — євангелиє, лише не для тебе, що краденим грошем хотів дістати ся до царства небесного. Насамперед виходить вдови і сироти, яким Лягман за гонорар забрав цілий інвентар; виступайте бідні, яким не доставало доказів і бракувало свідків. Тут маємо малолітнього, що мусів вістати коминарем, бо його неправно позбавлено майна; тут геометра, що на підставі фалшиво підсуненої йому карти доконав фалшивого поділу; тут знов брат невинно засудженого на смерть моряка, там сусід, якому ти видер його власність.

Лягман. Апелюю до вищої інстанції.

Той другий. Справа перейшла всі інстанції, крім найвищої, а до тої ти не дійдеш зі своїми стемильованими наперами.

Лягман. Нема загоди?

Той другий. Загода то кара. (Нарід кидає ся на Лягмана і каменеє його).

Лягманшу жене відьма на місце покути. (Роздорожжє при євітлі місяця).

Лягманша. Нарешті находжу тебе.

Відьма. Ти казала тут чекати на себе.

Лягманша. Поможи мені.

Відьма. В чім?

Лягманша. Против моїх ворогів.

Відьма. Против твоїх ворогів є лиш одна рада — не роби їм кривди.

Серед скал стоїть трон. Лягманша — королева балю. По правій руці естрада для музики, по лівій статуя „Пана“ обставлена вазонами дурійки, цибулі, кропиви. Музиканти в сірім одяві з білими як стіна, змученими лицами. Грають немов хотіли би, щоби їх усі чули, а тонів не чути. Перші гості — то сім головних гріхів. — Серед них появляє ся горбатий архикнязь, що найбільше гніває ся, коли йому хто згадає про його горб, де чого він не хоче признати ся. Зачинає ся балъ. Архикнязь

пізнає в Лягманші свою сестру Гордість і обоє виповідають собі свої уложности.

Дія знов зміняє ся. Роздороже, місяць, Лягманша лежить на землі.

Відьма. Встань!

Лягманша. Не можу, я вмерла.

Відьма. Сонце зараз віде, заціють коготи, зачнуть ся ранні молитви.

Лягм. Не страшне мені вже сонце.

Відьма. Блуди в темноті і холоді, аж доки не спадеш там...

Там, де нема ні милосердя, ні кінця, ні надії, де з подвійною силою відживають усі страсти і нічим не заспокоєні жадоби, всі приємности життя прибирають види страховищ.

Відьма підсуває Лягманови і Лягманші скринку з побільшачими склами, крізь які вони можуть видіти, що діє ся на землі. Що за проймаючий контраст: тут мука і неспокій, а там на землі тихий, сьвятий вечір. Їх донька, якій вони за життя завдали багато жалю, сидить із чоловіком і дітьми при вечері. По вечері діти говорять молитви, із за гори виступає звізда, що вела королів і чути спів коляди: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis.*

Отсе ми й скінчили в головних зарисах огляд тих творів Стріндберґа, що підходили під нашу програму, а власне вказали перемену його думок і поглядів, а заразом як би постепенного стремління одиниці, — що переходить усі ступні теперішного нашого культурного розвитку.

Як уже на початку нашої розвідки було замічено, пропускали ми навмисно деякі дуже важні твори того плодового письменника, а власне ті, що кидають зовсім відмінне сьвітло на його творчість і вимагають осібної студії. Ті твори в першій днів'ї поясняють погляди автора, що йому виробили імя „ворога жінок“, з тої причини пропускали ми й те все, що попадалось про жінок і в наведених нами творах. Наведені нами твори автора показують, крім бистрого обсерватора, великої здібности в аналізованю всякого рода почувань, артиста, що якої теми недіткнув би ся, то виїде вона з під його пера в повній артистичній формі. Стріндберґ показує, що вражіння чоловіка ученого мають також право до штуки, що пр. сліджене тайн природи так само викликає артистичні вражіння, як описи її зверхної краси. Стріндберґ родив ся артистом,

хоч ту прикмету не дуже цінить у собі, про що можна знайти натяки в його власних творах. Загальна однак критика, виходячи з під пера людей, з якими не можна не числити ся, звертає увагу, що навіть чисто наукові статі Стріндберґа носять п'яно артизму. Характеристичне ще те, що артистична творчість Стріндберґа прибирає два відмінні стилі. Стиль реалістичний, простий, ясний, докладний до найменчих подробиць, до якого належать твори першої половини його творчости — і стиль другої половини, фантастично-модерністичний з широким розмахом душі і великими, простими лініями.

Наталія Нобринська.

Новини нашої літератури.

I. Ще одна драма!

Недавно шановні наші читачі мали змогу з критичної студії д. Хоткевича познайомити ся з драматичними творами д. Сластїна. Здавало ся-б, що при невеличкім гуртку наших письменників (кажу се виключно про російську Україну), таких занадто не бажаних не повинно-б бути зовсім, але на жаль як раз навпаки. Більш-менш талановитих письменників дійсно мало, один, два тай перелічив, а письменників, що не маючи майже ніякого хисту до літературної праці, без сорому пишуть, а потім і друкують ріжні безглузді річи, не облічися. Майже що день з'являєть ся нове світло ала Куліда або Сластїн і се переважно в драматичній літературі. Хто тільки не пише на Україні драм? Пишуть і Жидки, й пани ділетанти, і взагалі всі, хто хворує манією письменницької слави, включно до фризєрів (д. Суходольський), а скоро певно всі шевці й перекупки лишать свої чоботи й крами та почнуть komponувати „малоросійскія драмы“. Тай не диво, бо коли придивимо ся до обставин, серед яких проявляєть ся творчість наших письменників взагалі, то побачимо, що існує багацько умовин, які шкодять появам дійсно літературних праць, а сприяють розвоєви фризєрських писань. Умовини сї — вороже становище цензури до поважних і артистичних творів, заборона українським письменникам брати сюжети для своїх праць із життя інтелігенції й брак популярної літературно - наукової часописи, яка-б могла бути доступною ширшій громаді й могла давати критичні огляди літературної продукції. Через се українські письменники або зовсім

перестають працювати над поважними річами, або-ж друкують їх по за кордоном, а то й держать як звичайні шпартали по закутках. Зовсім иньша річ, коли сі умовини дотикують ся до-праць яких небудь там Ванченків, Сластїних та Кулід, — тут усе їм на руку. Цензура бачучи одну безпросьвітню дурницю, певна, що се не жадна „интрига“ і без вагання дає дозвіл до друку й вистав на сцені. Брак критики дає надїю, що публіка, не знаючи вартости тих праць, усе-ж таки буде купувати видання, а там який будь Захаренко, Деркач, Суслов, чи може й той-же самий автор фризер, назбивавши ріжного зброду в невдатників у житю, а то й сам батько-Кропивницький буде виставляти на поталу й сором українству по містах і місточках російської імперії всі ті „Запорозькі клади“, та „Царицині черевички“, які остатніми часами складають весь репертуар де-яких українських труп, а далековорі російські часописі вискирюючи зуби й кричатимуть, що який же се репертуар театру, коли він складаєть ся з творів, що кожен починаєть ся в кохання, далі гопак і горілка, а нарешті герої або порівались або яким иньшим робом позабивали себе. Коли не коли відізветь ся щирий, правдивий голос, але гук ворожого стану пожежре його в мить.

Доси на чолі авторів, що давали поживу для ганьби українського театру, стояли дд. Захаренко, Сластїн і Ванченко. Але ряди їх побільшують ся швидко, і ми маємо ще одну авторку, котра, вважаючи на її перший відомий світу твір, обіцєв переняти від них пальму першенства. Лаври названих письменників відібрали, як видко, спокій у якоїсь то добродійки Кобіщанової; задрієть її розршилась від ваготи „Малоросійской драмой въ пяти дѣйствіяхъ и семи картинахъ“ „Не до пары побралысь“, що вийшла у світ сього року в Курску. А що ми маємо критичний огляд праць Сластїна, то мовчати про твір д. Кобіщанової буде для неї образою; тим то я хочу довести до відомости ширшої громади про сей надзвичайний твір.

Загальне вражїне драми таке, що прочитавши її, можна сказати д. Кобіщановій словами князя Потьомкіна, відомого катеринівського фаворита, коли той по виставі комедії Фон-Візіна „Недоросль“, очарований нею мовив, обертаючись до автора: „Умри, Денись, лучшаго ничего не напишешь!“ Тільки нам треба би сказати се так: „Умрїть, д. Кобіщаново, бо гіршого вже певно й Ви нічого не напишете!“ Умрїть! бо своєю драмою Ви сразу прить-

мили славу всіх Захаренків і Сластїних у купі. Умріть! бо нам страшно робить ся, що Ви, бажаючи доконати до разу своїх противників на шляху простування до слави, перевисшите їх не тільки вартістю, а й числом творів.

Рецепт, по якому сконюнована драма, так скрізь і проглядає. Почати хоч би й з того, що авторка драми, як певно на свій погляд культурна людина, примушує вести розмови тільки своїх „дѣйствующихъ лицъ“ на „малороссійскомъ языкѣ“, себ-то „мужика“ Петра, його жінку, пастухів і иньш, а сама яко авторка веде розмову по російськи; се робить на читача таке вражінє, наче авторка боїть ся мати щось спільне з тими „мужиками“. Що до сюжета драми, то він битий та перебитий, але так безглуздо певно перший раз.

Марфуша, дівка 17 літ, що живе у свого жонатого брата Петра, покохала парубка Василя, сей теж виявляє до неї кохання, але ще попереду кохав ся з тіткою Марфуші, Параскою, що тепер за мужем за ковалем Трохимом. Параска, що покохала вже молодлицю (?) Василя, нудить ся сьвітом, бо помічає, що Василь супроти неї став иньшим. Хоча в житю навіть дівчата більш менч криють ся зі своїм коханням, а Параска, як молодиця, повинна-б тим більш ховати ся з ним, у драмі як раз навпаки: вона по щось осьвідчує ся жінці Петровій Катрі. Певно для того, щоб читач знав, що у Марфуші є ворог і щоб було відомо, чого Параска ворить за нею й Василем, коли вони зустрілись на слободі у тітки Марфуші, Максимихи. Побачивши у вікно, що Василь залицяєть ся до Марфуші, коли ті бенкетували з иньшою челядю в хаті у Максимихи, Параска, як уже по розсвіту розійшлись всі парубки і дівчата, чогось увиходить у хату і промовивши похвалку отроїти Василя, тікає з хати. В другій дії, коли Василь прийшов на побачення до Марфуші і вже відказав їй „на добра ніч“, Параска невідомо чого, в нічну добу, опинила ся в господі у Петра й спіткала Василя. Вона лає його душоубом, алодієм, ще раз похваляєть ся на його жите, а потім знов, як і в першій дії, утікає.

В третій дії Марфуша веде розмову з Заворотьком, кумом свого брата Петра. В тій розмові Заворотько натякає Марфуші, що їй дарма, як дівчині бідній, сподіватись старостів від Василя, бо його родичі мають на увазі одружити з багачкою. Несподівано знов з'являєть ся Параска. Побачивши, що Марфуша вбрана по

празниковогому, вона починає глузувати й натякати на те, що попередю казав Заворотько. Марфуша, що тільки ще догадуєть ся про Парасчине кохання до Василя, від її річей тікає з хати. Заворотько питає Параску, чого вона так гостро висьміяла Марфушу? На се Параска як і в першій дії сповідаєть ся Заворотькови. Чи сеж чувана річ, щоб молодиця, в перших слів до неї, розказувала всім про своє нещасне й незаконне кохання? І знов не відомо для чого прийшовши до Марфуші Параска зникає, бо Заворотько вговорив її їхати з ним до дому. Четверта дія розпочинаєть ся й кінчаєть ся при широкій участі природи. Розпочинаєть ся вона, як довідуємось із пояснень авторки, над вечір, крикотанням жаб, куванням завулі, буркотанням горлиць і співами соловіїв, а кінчить ся громом. Дія починаєть ся Параскою, що не відомо де саме й чого опинилась на якійсь леваді, біля ставка. Милуючись природою, вона переходить на своє почуте до Василя й засумувала. В тім стані її спіткав Заворотько, теж невідомо з якої речі опинившись на тім місці. Заворотько не промовивши й трьох слів, зразу пізнав причину смутку Параски й почав розважати й радити їй забути Василя. Але Параска почувши парубоцькі співи, що наближали ся до них, лишила Заворотька, а сама пішла геть, не бажаючи зустрічати ся з Василем, що міг там бути, міг і не бути. І дійсно на се місце, де Параска кинула Заворотька, надійшов Василь. Побачивши Заворотька, хотів іти далі, але його зупинив той і почав, як кажуть, на здогад буряків, щоб дали капусту, верати йому, що в нього прохав якоїсь поради для свого сина, парубка, старий Куліш. Як потім вияснило ся, се був дипломатичний підхід, щоб випитати у Василя, як він дивить ся на своє кохання до Марфуші. Дізнавшись чого йому було треба, Заворотько прочитав Василеві цілу лекцію про його моральні й етичні обов'язки до закоханої в ньому Марфуші, додавши, що коли він на сім шляху схибить, то се буде друга Параска. Нарешті побажавши Василеві всього доброго, Заворотько, скінчивши надачу йому авторкою місію доброго генія, в свою чергу лишив Василя самотного, а сам пішов невідомо чого й куди. Василь лишивши ся один, міркує про те, що казав йому Заворотько й під впливом його річей згадує, як парубок Кулішенко залицяв ся до Марфуші; сі спогадки визивають у нього заздрість, він обіцяє поламати йому ребра й зробивши такий героїчний рішинець, відходить. Через сцену переходять парубки й дівчата з піснею. Ні, мабуть та ле-

вада проклята! На ній знов Бог зна звідки, як і перші персонажі, з'явилися Марфуша й її подруга Пріся. Марфуша на питання Прісі, чого вона втекла від Кулішенка, каже, що злякалася Василя й жалкує, чом не поспитала ся раніш у його дозволу на розмову з Кулішенком. При кінці їх розмови надходить Василь і приятель його Грицько. Василь обертаєть ся до Грицька в такою річю: „Грицьку, тікай відсеіль в Пріською!“ Після коротенького змагання Грицько в Пріською лишають Василя й Марфушу на самоті. Василь, наче Отелльо повний задрости, лишивши ся в Марфушою сам на сам, нічого иньшого не знайшов ся сказати, як ось сю фразу: „Чого-ж ти мовчиш? Кажі-ж! розкажуї! хвали ся“. На се Марфуша цілком розумно відповіла: „Щож я казатиму тобі, Василю?“ Від сеї відповіді Василя наче гедзь укусив; він почав дорікати бідну дівчину невідомо власне за що. Марфуша догадала ся, що се їй усе дістаєть ся за Кулішенка й сказала Василеві, що Кулішенко вговорював її вийти за нього заміж, але вона відмовила на се йому так: що коли не буде Василевою, то занастить себе. Василь побачив, що він був не правий і, як зникло непорозумінне між ним і Марфушою, почала ся звичайна розмова закоханців. Отсе милування й підслухала якась прочвара, — та сама Параска, що скрізь, по бажанню авторки, наче в під землі може з'явитись і з'являєть ся в любу годину. Остання сцена настілько високо драматична, що я не вважаюсь переказувати її, а привожу в первотворі. (Василь прохав Марфушу вибачити йому за образу, вона на се відповідає):

Марфуша. Хиба я можу сваритись, Василечку, любий мій! Побудьмо ще, з тобою грім не страшний. Тиж бачиш тепер, соколе мій, як щиро тебе кохаю, тільки ти, сонечко моє, любий мій, коханий, не кидай мене, не кидай (вдали громъ и молнія) бо (я) згину.

Голос. Не покине! Ха-ха-ха!

Марфуша. Хто се? чуєш?

Василь. То почувлось тобі. Ходім мерщій! (обнявъ ее).

Голос. Ха-ха-ха! Почувлось! (гром).

Марф. Ратуйте! ратуйте! ра-туй-те!

Василь. Марфушо, ластівко моя, не лякай ся, яж з тобою. Ніхто не зачепе тебе, ходім мерщій!

Параска (подб'їжавъ). Стривай, бо ти мій!

Марф. Відьма! ратуйте, ратуйте!

Параска. Не пізнала? Дивись, я Параска. Бач, яка я гарна! Сьмій ся-ж, закоханка! Ти розшматувала моє серце, цілуй же його на моїх очах!

Василь. Геть відсеї! ходім, вона божевільна.

Параска. Божевільна! А через кого? (бросаясь на него). Злодій ти, кат! Я розірву тебе! (гроза).

Василь. Геть, бо задавлю! (борят ся).

Марф. Ратуйте! (громъ) ратуйте! ра-туй-те!

Параска. (хрипло). Ти мій, мій! Не віддам нікому!

Занавіс. Що, хіба не шекспірівській драматизм?

В п'ятій дії з розмови Параски з якимсь сліпцем довідуємось, що Василь покинув Марфушу і має одружити ся з дочкою приказчика з економії. Марфуша нобиваєть ся за своїм коханцем, але про шлюб його ще нічого не знає. Щоб усунути се останнє, Пётро нарадив ся з Катрею відвезти на який там час Марфушу до тітки у Полтаву, але мусіло-ж так транить ся, що як вони пішли збирати ся до подорожі, хлопець, побачивши як Василь проїздив повз Петрової греблі, прибіг сказати про се Марфуші, що саме на той час сумуючи гуляла по леваді, та ще й додав, що то Василь їхав від приказчиківни і що завтра має бути їхнє весілля. Того, що почула Марфуша, досить було, щоб вона збожеволіла.

Остання картина п'ятої дії переносить нас у Петрову хату. В хаті біля стола сидить Параска, Катря й сліпець. Розмова йде про Марфушу, Василя й його зраду. Входить Марфуша з Прісею, вона все марить про весілля. Прісія й Катря вговорюють її спочити, Марфуша лягає й засипає. Через який час з'являєть ся Василь і тут, слава Господеви, драма кінчить ся. Щоб не зменшувати драматизму фінала, я знов приведу його цілком так, як він утворений авторкою.

Василь (вб'гає). Марфушо, дівчино моя люба, що я наробив! (рыдаєть).

Параска. Василь! Де він узяв ся!?

Катря. Василь! Він божевільний!

Сліпець. Неруште його, дітки! Хай спокутуєть ся бідолаха; бо дуже важка вага в нього на серці. Лежачого й собаки не рвуть, а ми люде...

Василь. Завіщо знівечив тебе! Завяла мов квіточка скошена...

О, Господи! І каря мені нема такої, щоб зрівнялась з її лихом. Марфушо, горличко моя! Скільки сліз ти вицпакала

побиваючи ся за мною катом! Звів ся і я, та вже не поможеть ся. Лежить наче у труні. Може вмерла? І я вже не почую її розмови, не побачу її ясних очей. Ні, не вмерла, жива... Марфушо, голубко моя! Прокинь ся, подивись на твого влодія, на твого ката! Подиви ся як вбиваю ся! Прокинь ся, горличко моя! Прокинь ся, хоч проклени мене, тільки прокинь ся! (рыдаеть).

Марфуша (піднімаясь). Хто тут плаче?

Василь. Се я, твій Василь.

Марфуша. Василь!?... Ох! (падаеть). Василю... Василю...

Всі (подб'гають). Вмерла! вмерла!

Катря. Дитино моя кохана! За що увірвали тобі віку! Ох лишенько моє! Головонько моя гірка (?)! (плачеть).

Василь. Кат я! Окаянний! Що я наробив!? Бийте мене, волочіть. Я проклятий, проклятий! Марфушо, Марфушо! (склоняється надь неї, плачеть).

Сліпець. Не клени себе сину, а благай у Господа помиловання. Бог карає за такі страшні діла, щоб знали люде, що є у них Праведний батько, котрий все знає і все бачить. Його не скривдиш, не втайш ся. Молись же йому, сину, молись щиро.

Василь. Гетьте! Я проклятий! Чого дивите ся, вжайте мене! Я влодій.

Параска. Василю, братіку, очумай ся!

Василь. А, і ти тут! (схвативъ пол'но, б'єть єє по голов'ї). Так ось же тобі!...

Параска (падає). Ох! Василю!

Всі. Убив! Убив!

Василь (бросає пол'но). Й її убив!... Ха-ха-ха!...

Отсе, слава Богу, й кінець.

Вся безвідставність і штучність такої розвязки драми о стільки очевидна, що дарма підкреслювати її. Вже одна ява Василя в Петровій хаті прямо таки дивовижна. Що в ним стало ся, чого він опинив ся там? Чи не сила кохання привела його туди? Коли так, то чому він не одружив ся з Марфушою, а потяг ся за приказчи-жівною? Може довідавшись про хворобу Марфуші в ньому прокинуло ся спочуте й промовила совість? Але досить пригадати його поведженє з Параскою, щоб відкинути сю гадку. Та коли-б се й так, то своє спочуте Василь виявив би не таким нервовим

учинком, з патетичними вигуками, з ганьбою самого себе. Лишається одна цілком справедлива гадка, що так треба було авторці.

Коли читачі познайомили ся вже зі змістом найновішої „ма-
норосійської драми“, то за для повного вражіння лишається ще
одна висловити здивування до авторки, що мала нахабство взяти
ся за працю, до якої цілком не здатна.

П. Дмитренко.

II. Збирникъ творивъ Матвія Семеновича Жернова.

Харьків, Том первый ц. 20 коп. (in 16°, 88 стор.).

Коли — чи в літературі чи в приватній суперечці, до яких так охоча хохлацька інтелігенція, заходить річ про денационалізацію Українців Росіян (Українець-Росіянин — се особна порода), про їх виродження — в зміслі націоналізму, звичайно, а не в зміслі мускулів, панове — то немає такого й чоловіка, котрий не сказав би в глибоко задуманою міною соціального психолога такої, наприклад, фрази: „Еге! Все воно так, але оправдувати упадок моральний наш самими репресаліями російськими, „игом“ — не можна, бо то була-б неправда“. І наше вухо о стільки вже освоїлось із сими мудрощами, що ми й справді задумуємось иноді: „Та чорт його знає! Може воно й дійсно так! Їм краще знати, бо коло такого діла ходять!“

Але ніхто з тих утішних не завдавав собі питання, о скільки-ж інтензивно кождий з чинників нашої деморалізації національної приточив ся до діла руїни і як завеликий був вплив чисто репресивний, чисто зовнішній, що не залежить від нашої здібности і етичних багацтв. Чи не є він одною з причин появи на сьвіт самих гадок про наше непотрібство? Чи не є він яйцем, з якого вийшов потім дивний оскубаний птах із кінцем прізвища на „ков“ і з глибокими переконаннями в душі монархізму та батогів?

Але чим в'яснить собі хто-небудь в доморощених психологів хоча би, наприклад, факт існування на божому сьвіті диких людей, так званих українських артистів та письменників? Як можна виправдати собі і перед собою, що сї дивні типи доводиться бачити в числі діячів сцени і штуки, себ-то в таких сферах людського буття, котрі потребують найбільшої сложности духових зворушень, найбільшої висшости і чутливости мислі, одно слово,

які призначені для невеликого числа „вибраних“. Правда, в усі часи і у всіх народів єсть і будуть трудолюбні руйнівачі; може вони, яко перехідна ступінь, потрібні навіть, бо инакше, як сказав поет, не було-б у нас „ні Шекспірів ні Дантів“; але у нас, у російської відміни Українців, се набирає якогось важко-хоробливого вигляду. Всяка мразь, що підіймала завісу в театрі та засьвічувала Ауерівські свічки, вже лічить себе досконалим артистом, а про тих, що „виступали“ колись волею обідраного антрепренера, і казати вже нічого: то такі знаменитости, до яких і приступити без бука не можна. Той, хто знає українську мову в вислуханій лайки на базарі між двома перекунками, вже лічить себе сіллю землі — і голову даю на одсіч, що незабаром він напише або „Собраніє сочиненій на малоросійскомъ языкъ“ або драму в п'ятьма обухами, дозволену цензурою ще до написання. І кого тільки, кого немає між тими авторами? Коли-б кождий з українських письменників дав у своїх мемуарах хоч нариси подібних типів, із якими йому доводилось зустрічатись на шляху письменницькому — дивна галерія портретів залишилась би нащадкам, і може вони, далекі, вивели-б цікаву гадку про захопленє українським національним рухом широких кругів, про силу того руху, що викликав до праці літературної навіть невідповідні елементи. Помагай їм Боже — писати історію культури на підставі таких фактів, а для нас безшасних се має важкий зміст. Ми бачимо тут неповажанє нації, доведене до Геркулесових стовпів, бо ніколи і ні один із тих авторів не ужив української мови серіозно і в серіозних випадках свого життя; ми бачимо тут підле легковаженє, бо на запит такому письменникови: „Чому ви пишете власне по українськи“, невідмінно почуєш у відповідь: „Легче, знаєте-ли... По русски очень трудно“...

І от можна спитати охочих до розвішення соціальних завдань: на яких соках росла така генерація, що раз-по-раз налічує серед себе більше число носителів „печати дара духа“ глупоти? Хто утворив ту атмосферу, де так гарно почувають себе сі слимаки, котрих інтелект містить ся в тій частині тіла, якої вони не бачать, коли стануть прямисінько перед зеркалом? Хто надає відповідного ровсолу для розплодження тих шкідливих бактерій? І чому се ми, Українці, такий безшасний народ, що у нас процент таких творців на загальне число робітників письменства більший, ніж де в якому иньшому краю?

І от у той величезний відсоток в числі перших можна поставити Матвія Семеновича Жернова, того милого чоловічка, що „обога- тил малорусскую літературу“ своїм збірником під заголовком „Гали- матья“. Замість „критикувати“ такі твори досить виписати гомеопа- тичну дозу дивних віршів — і можна поручитись, що повне отро- єнне читача наступить через п'ять секунд. Але коли „критики“ будуть надуживати сього способу, то хто-ж тоді буде читати українську бібліографію? От тим-то, шануючи здоров'я і житє своїх земляків, я лишаю на боці всілякі цитати, навіть зміст (sic?) творів і обмежуюсь голословною фразою: „Собрать бы книги все (такі) да сечь“ — се було-б що найліпшого. Та що доба привселюдних ауто-да-фе давно вже минула, то тих безщасних, що водею Аллаха мають у руках вище названу книжку, я закликаю для власного їх супокою до приватної інквізиції у своєму помеш- канню, при чім можуть бути хіба найліпші приятелі. Ся осторога необхідна тому, що жандармерія напевне вступить ся, коли вість про такий замір піде в вищі круги, бо та книжка — то міцне орудє „обруєвіня“. І той день, в який українська література позбудеть ся сієї і їй подібних книжок, я пропоную сьвяткувати також як пам'ять Шевченка, щорічно, бо то події однородні: бистрі кроки літератури по шляху поступу.

Гнат Хоткевич.

Ювілей Ганни Барвінок.

(О. М. Кулішевої).

Вже давно лагодились земляки пошанувати за сорок років літературної праці Ганну Барвінок, авторку гарних оповідань з народнього життя, подругу й помічницю славетного Пантелеймона Куліша. Сама вона все від тієї шани вхилила ся, кажучи, що не заробила її. Та прихильники рідного письменства думали инакше та й надіслали їй з усіх країв нашої землі привітання й подяки за її працю. З березія ст. ст., в господі самої ювілятки оголошено тії привітання. Не було прилюдного святкування, бо його сама Ганна Барвінок не хотіла, а так зібрав ся з привітанням гурток її знайомих та прихильників у гостину на її затишний хутір під Борзною.

Хутір той не аби який хутір, бо тут будували, сїяли, садили руки Пантелеймона й Олександри Кулішів, тут могили самого Куліша і брата пані Кулішевої, Василя Білозерського, редактора „Основи“. В горі на воротах читаеш, як уїздиш, великими літерами виріване „Мотроновка — Кулішівка“, а з другого боку, на других воротах: „Хутор Піддубень“ (бо ще й так сей хутір зветь ся) — все то наввища звісні нам із історії нашої літератури. Невеличкий будиночок, знаний в іравюри в „Кіевскої Старині“ (1899, IX), як і увесь хутір, ховаєть ся серед саду й великих дерев. В будиночку всього три свѣтлиці: одна — се робітня Кулішева, тут його столярський варстат, а на йому і над ім по стїнах лежить і висить його струмент, — як було за його життя... Далі Кулішів кабінет, його робітня літературна. Тут полиці й шафи з книжками, по стїнах портрети, а серед свѣтлиці довгий стіл, а на йому поровкладувано книжки — Біблія всякими мовами,

коментарі до неї... перед столом простий стілець. За сим столом працював останні роки Куліш і всі ті книжки — то його матеріяли до українського перекладу Біблії і лежать так, як він їх лишив... Зі стін дивлять ся його портрети, малюнок його похорону, а над їми блищить срібний з золотою стрічкою вінок, присланий на могилу великому робітникові...

Тепер у сій дорогій сьвітлиці працює невсипуца Кулішева подруга, Ганна Барвінок, готуючи до видання його твори, пишучи свої... В сій сьвітлиці витали її гості, тут читано й ті адреси, листи й телеграми, що поприсилано звідусіль.

Чернигівці писали:

Високоповажана Добродійко!

Сорок літ талановитої, чесної і народоприхильної літературної праці — се таке діло, що за його шанували-б людину в кожному письменстві; в нашому-ж, не дуже багатому на сили, така праця достойна подвійної хвали. Ще на провесні українського письменницького руху вийшли Ви на нашу літературну ниву. Вона тоді лежала ледві початим облогом. Ви стали поруч із могучим орачем на тому полі, і Ваше ім'я з самого початку сплело ся з імям славетного Пантелеймона Куліша. Маючи віру в силу і міць нашого відродження, Ви не покидали своєї постаті, і в найхмарніші часи негоди давали нам Ваші правдиві, реальні малюнки народнього життя, надзвичайно прості, але осяяні сяєвом любої нашому серцеві поезії, завітчані цвітом почувань щирого серця, повиті сумом того горя жіночого, якого справжнім поетом стали ся Ви в своїх оповіданнях. І ми залюбки придивлялися до сього малювання, упивали ся співучим словом Вашої народньої мови. У нас так мало було жінок, що обстали ділом за права нашого слова, і Ви були одною з перших, і довгий час стояли одиноко, без подруг, і се ще побільшує нашу повагу до Вас.

Ще з Чернигівщини прийшло привітання з одного села, а підписало його 36 козаків (з їх 3 козачки), а 12 „крестьян“. І там написано:

„Щиро, щиро витаємо в се велике сьвято вельми шановну землячку нашу, Ганну Барвінок! Дай, Боже, ядрені, цілющі роси, щоб сей Барвінок довго, довго ще кустив ся, цвив та зукрашав безталанну Матір нашу! Прийміть же, невсипуца робітниче, від нас сю коротеньку, але щиро-прихильну подяку, котру викли-

кають у нас, селян, Ваші невмірущі оповістки нашого злиденного життя-буття“.

Радісно було почути сей голос від того народу, який так гарно малювала Ганна Барвінок, і честь отим селянам, що зняли ся в гору по над звичайну буденщину та й пошанували розумним словом щирю робітницю на ниві духовій!

З Київа прийшли дві адреси: одна з 72 підписами, а друга з 12-ма, а надто дві телеграми від редакції „Кіевскої Старини“ і від київських земляків.

Зі Львова прислала привіт редакция Л. Н. Вістника: „Рідко кому з наших письменників приходиться ся сьвяткувати такий ювілей, як Вам, Висоноповажана Пані, ювілей 40-літньої невпинної літературної праці. Та ще рідше найти письменника, що ціле своє життя і знане посьвятив би виключно тим широким народнім масам, до яких Ви так прилягли душею і які оббирали завсїгди предметом своїх численних оповідань. Через те й заслужили Ви собі на велику вдячність не тільки усей української інтелігенції, але й того численного простонародя, яке Ви зображували все так реально, правдиво. Бажаючи дати вираз почутю вдячності для Вас за те, редакция Літ. Наук. Вістника прилучається ся в найбільшою приємністю до учасників Вашого сьвята та засидає Вам щирі бажаня доброго здоровля і сили до дальшої праці.

Звідтиж прислав привіт Кружок українських дівчат. Телеграму з 6 підписами прислали Херсонські Українці.

З Херсона-ж прислала отсей прегарний привіт звісна письменниця Дніпрова Чайка (пані Василевська):

Поетови жіночої долі. (Від жінок).

Ще один вінок... Крізь сей вінок дивлюсь я в далечінь минулих днів: вінки, вінки, куди не скинеш оком, вінки пливуть на головах героїв, що мов ріка течуть перед моїм духовим оком. Ідуть узброєні, осяяні красою, увінчані славою і сяєво тієї слави аж сліпить: за ним не видко, як тружденними ногами проклавсь кривавий шлях, не видко плям від сліз пекучих на пишному убранні, за шелестом вінків не чуть задавлених проклонів, затасних вітань і тихої скарги... Тай на що? Навіщо туманити сьвято? Навіщо оглядатись на пройдений уже шлях, потоптани ногами лихо, поборені власні хиби та болі? Уже-ж бо уквітчала слава потомляне чоло заробленим поправді, заслуженим вінком! Вінки... Вінки.. кругом вінки усякі!.. Ось Греки стародавні: войовники

в лавровими вінками на чолі, поети — у соснових, співці — в хмелевих, виноградних; он переможці олімпійські — з дубовими, лавровими і навіть зі срібними та золотими, он славні горожане шротворці в маслинових вінках. Навустріч їм дівчата у вінках: в квіток пахущих, і гекатомби нечисленні... теж у вінках... Вінки... вінки плинуть на версі — страждання, болі й кров під ними... І сплиснула ся хвиля і друга наступає, немов бурун морський, немов грובה хмара — то Римська хвиля: шикуючи йде незломне військо, блищать і мають військові клейноди, — зелений лавр шумить, шумить на версі — кривава хвиля по низу біжить і заливає цілий світ.

На півночі в лісах дрімучих, у скелях, у снігах нова сила наростає і ось навперейми Римлянам уже сунеть ся на південь.

Во імя предків і богів, во імя сили і слави ідуть вони, увітчані вінками з листя дубів сьвячених.

Чи переможе дуб північний, чи зграбний лавр південний?

Тим часом терен в Юдеї розпростав пагінці колючі і повивчимало праведних голів геройських нечуваним вінком — вінком терпіння. Пожовкли лаври, хміль та виноград зівяли, згорнула лист маслина, не сьміють рожі розцвисти, замовк і дуб — не шелестить, терном повитий.

І кров уже не тільки під ногами, вона червоною россою скропляє і чоло... а терен усе росте, з ним поруч і шепшина, полин гіркий і таволга червона, дурман отрутий, кропива жалка, сонливий мак і тоя гробовая...

І ті рослини посіли все і з їх вінки, — тяжкі вінки неслави та неволі! Проріс колючий терен в той тихий вільний рай, де вперше вмiли заплітати купальські лиш вінки веселі.

Уплів ся терен, посів зелену руту м'яту, червоний мак і пишную калину. Найкращі голови синів і дочок того краю від того часу завітчались замість троянд та конвалій шепшиною та терном...

І глухне, глухне все...

Ба ні, не все! Низенько при землі, не розлучаючись із нею, стелив ся нишком барвінок невмірущий.

Лютують бурі над землею, дуби тріщать, — барвінок тулить ся щільніш до матері-землі. Ось лютий суховій із східніх нетрів налінував свищучи, і сосна огрядна пожовкла, осипалась тополя, загинула маслина, — барвінок в землю корінці пускає і нишком з неї не живучу силу. Від хижого морозу славетні лаври вбля-

кли — барвінок з під снігів зеленими гілками потішає, що не навіки-віковічні негода та зима.

Дош вітер, спека і мороз, усе пройшло над ним, а він, закиданий і пилом, і сьміттям, затоптаний ногами, випростує гіллячки невмірущі і, знаменуючи надію, сплітаєть ся в вінок чудовий для тих, чия від віку не бучна, непоказная доля гнітить всяк час к землі і не дає у гору знятись; про теж не може і прибити в щент живої сили, ні вмалити душі, великої в терпінні, не може заглушити поезії невянучого цвіту терном та бурянами щоденного житя. Не диво, що рослину ту у нас собі обрало жіноцтво за емблему.

А та, чие жіноче серце уміло пізнавати, про що шепче листя, що горить у краплинах ранньої роси, чим дихає вітрець із гаїв та нив трудових, — давно в самих джерел жіноцької душі бере живушу та спілюшу воду, і скроплюючи нею, плете собі вінок зелений без пихи, без пахущів лаврових, без лиску золотих вінців та срібних, за те без колючок і без отрути — живий, зелений, з барвінку невмірущого вінок.

Вінки.., кругом вінки.. а під вінками кров і сльози... Під сим нема: не кривдою здобутий, хай лехко ляже він на те ясне чоло, що щиростю його по правді заробило і в давніх літ його лиш забажало, а не тяжких славетніх тих вінків.

Дніпрова Чайка.

З Одеси наспіли привитання від М. і Л. Комарових — з Катеринодару лист з 12 підписами, з Катеринослава лист із 13 підписами, з Бахмута лист і поетичний привіт від звісного поета М. Чернявського:

Мабуть вірно те серце любило,
Мабуть тяжко і довго боліло,
Що зуміло і злидні народу
Претворити в осяяну вроду

Мабуть часто ті плакали очі,
Не склеплялись у темні ночі,
Що пробачили в темряві й мряці
Невмірущих звитяжників праці.

Мабуть в-малку ті руки робили,
Що й на старість не втратили сили
І онуків ведуть до роботи,
Додають їм до праці охоти.

Хай же, в вечір життя самотного,
Той привіт покоління нового
Їх пригріє промінням вітання
Від великого сонця — кохання!

Хай спочинуть притомлені руки,
Не стискаєть ся серце від муки,
І не плачуть ніколи вже очі
В тихім присмерку вічної ночі!...

Микола Чернявський.

Надіслано ще листи зі Звягеля на Волині, в Умані, в Харкова (від М. Лободовського), в Петербурга (від управи „Благодійного Общества издація общепользительныхъ и дешевыхъ книгъ“), в Москви (від Г. Єремєєва) і в Мінська від гурта Українців Мінської губ., а надто два поетичні привітання із Мінська:

I.

З країв далеких, із чужини,
Від серця шлем тобі привіт,
Що задля неньки України
Ти працювала сорок літ.
Жіноче горе все співала,
Ти світ Україні внесла.
Ти безталанних привітала,
Ти їм надії подала.
І праця та твоя на ниві
Просвіту рідного не здине,
І наші мрії будуть живі,
Аж поки доля нас не кине.
Роскішних садових квіток,
Рожевих, пишних, ти не брала, —
З барвінку ти сплела вінок
І голову свою убрала.
Нехай же щире твоє слово
У серце кожному загляне;
І на чолі твоїм ще довго
Нехай барвінок твій не вяне!

Ф. М. Боровський.

II.

Заплакана мати про щастє гадає,
Край хати сидить на порозі...
Родилась, христилась — а щастя немає,
Десь досі в далекій дорозі,

Хто щастю жаданному стежку рівняє
 Та хату біленьку готує
 Та неньчине серце в надію квітчає,
 Чудово той сьвято працює.
 За працю таку тебе, Ганно Барвінку,
 Вітаємо щиро, без ліку;
 Та в Бога благаєм для тебе здоровля,
 Та довгого, довгого віку...

Г. С. Сурмаченко.

Всі сі привітання, поприсилані Ганні Барвінок в усіх країх
 нашої землі, показують, що наша інтелігенція зростає і вбиваєть
 ся в силу, що вона починає розуміти вагу рідного письменства,
 що між нею і письменниками починає ся більше, ніж досі, духове
 єднання і що факт сього єднання люде й силкують ся заманіфе-
 стувати в отаких привітаннях. Сьвідомість сього може підтримувати
 сили літературних робітників, додаючи їм надії на ліпші, ясніші
 часи нашого письменства. А коли ті часи прийдуть, — спасибі
 Ганні Барвінок, що своєю працею наближала їх!

Б. Іринченко.

Загальні Збори Наукового Товариства ім. Шевченка.

Загальні збори Наук. Товариства імени Шевченка, що відбулися 25 марта с. р., розпочалися в присутності 38 членів по 10 годині рано промовою голови проф. М. Грушевського, яка в цілості звучала так:

„Високоповажані Пані й Панове!

„Мило мені повитати Вас у перше у власній хаті Товариства, на сих перших зборах нового століття! А нинішні збори розпочну бажанням, щоб се нове століття було свідком дальшого успішного й неупинного розвою нашого Товариства.

„З заведеної минушого року спеціальної Хроніки Товариства Вп. Члени могли докладно слідити за життям Товариства, а результати його діяльності мали коротко зібрані в річнім справозданню в остатнім числі Хроніки, розісланім всім Вп. членам Товариства. Надіюсь, що Вп. члени з його перегляду набрали переконання, яке маю я — що Товариство наше вступило в нове століття серед дуже інтензивного розвою, розвою тим ціннішого, що переходив він серед досить трудних матеріальних обставин.

„Ріжносторонна, многоважна діяльність нашого Товариства не знаходить і далі відповідного підпертя в кругах правительствених і автономічних. Минушого року Високий сойм окрім дотеперішніх запомог признав лише 1.000 кор. на видання правничі і одноразову запомогу 1.000 кор. на організоване етнографічної експедиції. Високе ж міністерство зовсім відмовило підвиснення дотеперішньої субвенції й вставлення її в бюджет не вважаючи на те, що Виділ Товариства окрім звичайного подання, що вносить щорічно до міністерства, особними депутаціями до міністрів освіти, фінансів

і Галичини, як також і до краевого правительства, старався переконати міродатні сфери о високій важности діяльности Товариства й дальшого успішного розвитку її. Таким чином з каси державної й красної дістало наше Товариство в минушнім році всього лише 16.000 корон — суму, що покривала лише третину видатків, які прелімінувано було на наукові цілі Товариства минушого року, і зовсім нужденно виглядала в порівнянні з заповогами, які дістали на такі цілі аналогічні інституції інших народностей держави.

„Супроти такої рівнодушности чинників, від котрих в першій лінії наше Товариство мало б право надіятися енергічної підмоги, Виділови тільки з великою трудностю удалося задержати в рівновазі фінанси Товариства, уже перед тим сильно захитані інтензивним розвитком наукових видавництв. Коли нам удалося удержати ся в границях доходів минушого року не тільки без редукції дотеперішнього плану видавництв, а навіть зі значним розширенням його і зі збільшенням видатків в інших наукових потребах Товариства, то тільки завдяки збільшеному обороту книгарському — на що Виділ покладав минушого року велику увагу, і крайній ощадности в переведенню прелімінара. Як Вп. Члени могли переконати ся з долученого деталічного рахунку наукових видань, видатки були значно нижші від прелімінара, навіть дорахувавши до сього перенесені на р. 1901 виплати в висоті коло 1.700 кор., а навіть мало що висші були від видатків попереднього року, не вважаючи на значне помножене наших видавництв.

„Власне, не вважаючи на скупу заповогу, в минушнім році розпочали ми публікацію осібних білетенів Товариства під титулом Хроніки, мовою українською й німецькою, з докладними відомостями про життя Товариства, виказом його видань і з короткими змістами рефератів, що чотири місяці, що в сумі дало за рік дві спорі книжки. Замість одного тому Правничої часописи Правнича комісія почала видавати по два томи своєї публікації з розширеною програмою й розширеним титулом: Часопись правнича й економічна. Натомість углянована ще позаторік Правнича бібліотека все ще не може увійти в життя через брак засобів. Всього видало Товариство в минушнім році 18½ томів своїх періодичних публікацій, а до того 12 книжок свого літературно-наукового органа — Літературно-Наукового Вістника. Участь наукових і літературних сил у виданнях Товариства, змінна в звязку з не все однаковим складом самих видавництв, в минушнім році була особливо значна: всього протя-

гом року взяли участь: у Записках Товариства 41 особа, з того заграничних співробітників 16, в інших наукових виданнях 47 осіб, з того заграничних 4, разом 82 особи, а з того заграничних 20. В Літер.-наук. Віснику за той же час взяло участь понад 80 осіб, з того заграничних понад 50. Таким чином видання Товариства згуртували коло себе минулого року понад 150 наукових і літературних сил, з того половина заграничних.

„Уложений минулого року проект всестороннього студійовання австрійської Русі що до етнографії, археографії, археології й діалектології дорогою експедиції не міг відповідно розвинути ся наслідком того, що в соїм признав на сю ціль лише одноразову, зовсім невелику за допомогу, Товариство ж не розпоряджало на се власними засобами. Тому не можна було уложити якихось систематичних, на довге й правильне студійовання обчислених плянів, хоч все ж удало ся і з тим малим засобом зробити крок наперед в студійованню нашого народу.

„З помічних наукових інституцій Товариства поруч бібліотеки могли ми нарешті приступити до сповнення иньшої довголітньої нашої деідерати — музею. Остатнє розширення локалю Товариства дало можливість відповідно умістити від кількох літ збирану колекцію портретів виднійших українських діячів і приступити до організації иньших колекцій. В остатніх днях відставлено оден із замовлених для музею таблотів і я встиг упорядкувати колекції археологічні, збірку автографів і фотографій і поручаю їх сьвітлій увазі вп. Членів. Дальший зріст нашого музею буде залежати стільки ж від материяльних засобів Товариства, скільки, а ще й більше — від заітересовання сею інституцією нашої суспільности. Потреба й деідерати нової інституції будуть пояснені її осібною відозвою.

„Організацію наукової роботи в Товаристві як і давнїше вели секції й комісії Товариства при діяльній участі Виділу; число їх помножило ся минулого року ще комісією язиковою, так що Товариство наше числить тепер три секції, 5 комісій і редакційний комітет Літ.-Н. Вісника. Крім того для порушеної іще від осені справи дослідів антропологічних завязано остатніми днями осібну анкету в сій справі.

„В складі дійсних своїх членів понесло Товариство болючу утрату в особі остатнього з фундаторів його, почесного члена й довголітнього співробітника його видань Олександра Кониського. З поміж членів основателів не стало вірного приятеля нашого

Товариства Сергія Грушевського. З поміж членів звичайних стра- тило Товариство о. Сидора Єверського, катехита в Золочеві. Вп. члени зволюять пошанувати їх пам'ять! (Збори пошанували вставанням з місць).

„Нових звичайних членів прибуло 45, а на остатнім своїм за- сіданню Виділ затвердив на внесення секцій дійсними членами отсих людей: в секції історично-філософичній Олексія Марковича, доктора історії, висл. звичайного професора одеського університета, автора численних розвідок з історії Чорномор'я й України, співро- бітника Записок від р. 1897. В секції фізіологічній Михайла Комарова, нотаря в Одесі, заслуженого українського діяча, звіс- ного своїми працями в українській лексикографії, бібліографії, ет- нографії й історії літератури, довголітнього співробітника видань нашого Товариства. В секції математично-природописно-лікарській дра Стефана Рудницького, учителя академічної гімназії, автора цінних розвідок з української історії, що новітніми часами від- даєть ся спеціально фізичній географії і в сеї галузи опублікував також одну розвідку в Збірнику матем.-природ.-лік. секції, й Се- мена Сидоряка, учителя тоїж гімназії, автора цінних праць в обсягу біології.

„Зі зверхніх відносин нашого Товариства в минулім році під- нести треба його участь у межинародних конгресах паризьких: через своїх членів і відпоручників взяло воно участь у конгресах: антропологічнім, фольклорнім і лікарським, і як перший виступ на сьвітових зборах треба признати його вповні удачним. Рівнож брало воно участь у наукових маніфестаціях, які годили ся з його нау- ковим становищем і національною нашою гідністю. До розширення зносин його з науковими інституціями й видавництвами причинило ся багато заснованне постійного білетеня в німецькій мові: минув- шого року на ново приступило до обміну видань близько 70 нау- кових інституцій і наукових видавництв, і річ замітна, що особливо зростає число таких обмінів із країями англо-саксонськими і скан- динавськими.

„Як і давнійш, і минушого року мусів Виділ Товариства ді- лити свою працю між справами наукового характеру й адміністра- цією, що вимагала пильної уваги. Розпочаті в 1899 р. реформи в діловодстві Товариства ведено далі; побільшено персонал' уряд- ничий тим способом, що маніпуляції поділено між урядником мані- пуляційним і фаховим бухгалтером; спостереження зроблені над пробною організацією діловодства мають послужити особній анкети,

зложеній з виділових, членів контрольної комісії й дотичних урядників, до переведення в ній поправок. Розширено льокаль Товариства, а при тім визначено осібне приміщення й для музею. В повний порядок приведено нарешті магазин Товариства й докладнійше обчислено його реальну вартість. Рівнож застановляв ся Виділ над потребами розширення й ріжних удіпшень в друкарні: саме тепер ідуть роботи коло заведення електричного освітлення й руху в друкарні, а також рішено закупити ще одну друкарську машину: сі значні, але конче потрібні для успішного розвою господарки, давно вже з року на рік відкладані видатки, в сумі кодо 15.000 кор., мають покритись в сім році, й се вимагало пильної уваги Виділу для фінансів Товариства. Так само в камениці Товариства, котрої справа, на жаль, не уважаючи на старання Виділу, все ще не покінчена, робили ся приготування до важних інвестицій — водопроводів і нової каналізації, але з причини, що камениця Товариства має спільний канал із иншою сусідньою, до сих робіт не можна було приступити до сього часу.

„На сім кінчу свій погляд на минувший рік. Констатую, що число зібраних членів відповідає вимогам статута що до важности зборів і оголошую нинішні збори відтвореними“.

По уконститууваню збору прийнято касове справозданє, почім др. Я. Грушкевич відчитав іменем контрольної комісії справозданє і поставив внесєнє на уділенє Виділови абсолюторії. Внесєнє прийнято і приступлено до дальшої точки дневного порядку, до вибору голови і членів Виділу та їх заступників.

Д. В. Шухевич ставить внесєнє, аби голову вибрано явно, а виділових картками. Д. М. Павлик противить ся внесєню і жадає, аби вибори усіх членів Виділу відбували ся тайно. Супроти того жадання д. Павлика оголосив голова тайні вибори і по 10-хви́нуровій перерві, в якій присутні нараджували ся над складом Виділу, приступили до голосованя. До скругаційної комісії покликав голова д. М. Павлика і дра М. Шухевича. При виборі голови голосувало 34 члени; проф. М. Грушевський отримав 31 голосів, 3 картки віддано чисті. Голова подякувавши за вибір, заявив, що супроти довіря членів не уважає можливим скидати ся обовязків в Товаристві, хоч як тяжких для нього. По тім покликав на скругаторів д. М. Крушельницького і д. І. Труша і приступлено до вибору членів Виділу і їх заступників.

Поки відбувала ся скрутинія, приступлено до останньої точки — внесенє і інтерпеляцій.

Д. Вол. Шухевич ставить внесенє, аби Виділ відніс ся до міністерства осьвіти з представлєнем теперішнього стану науки руської мови в середніх школах і зажадав усунєня того стану, незвичайно ненормального і шкідливого для нас. Др. Франко підпирає се внесенє з додатком, аби таку акцію виконати спільно з иньшими інституціями, як Товариство Педагогічне, Просьвіта й ин. Др. Колєсса пригадує, що подібний меморіал висилано вже перед двома роками, виказує хиби теперішньої системи науки руської мови в середніх школах і прилучуєть ся до внесенєя д. В. Шухевича. Др. В. Коповський звертає увагу, що в жєньских школах у Львові не вчать зовсім руської мови, жадає отже, аби й сю справу порушено в меморіалі. По довшій дискусії в сій справі, в якій забирали ще голос д. С. Томашівський, В. Шухевич, др. Колєсса, ухвалено резолюцію: збори звивають Виділ Товариства, аби з'організував акцію в справі поправлєня науки руської мови в галицьких школах і вніс відповідний меморіал до міністерства осьвіти. Резолюцію прийнято одногласно.

По сьому оголосила скрутаційна комісія результат виборів. Голосувало 33 членів. Абсолютна більшість становила 17. Виділовими вибрано: Володимира Гнатюка 32 гол., Сидора Громницького 32, Іллю Кокоруда 25, Івана Макуха 28, Стефана Томашівського 21, заступниками виділових: Ераста Бурачинського 32, Льонгіна Цегельського 23 гол. Тому, що одного виділового і одного заступника не вибрано наслідком розстрілєня голосів, заряджено нове голосованє, при яким на 28 голосуючих вибрано заступником виділового Гриця Гарматія 16-голосами, а на виділового голоси знов розстрілили ся. При третім голосованю вибрано аклямацію дра Миколу Шухевича виділовим, почім приступлено знов до внесенєя.

Др. Яр. Грушкевич ставить внесенє, аби руську „Хроніку“ не видавати дальше, тому що всі вістки подавані в ній друкують ся також у Вістнику, натомісь аби видавано річне справозданє по руськи й німецьку „Хроніку“. Др. Колєсса висловлює противний погляд, вкавує, що руська „Хроніка“ також конче потрібна, що так само поступають і иньші наукові інституції, друкуючи свої білєтини у своїй і иньшій конгресовій мові, та жадає, аби теперішню „Хроніку“ полишити й на далі. За тим самим промовляють іще

д. О. Барвінський, др. І. Франко, д. М. Павлик. Внесня дра Я. Грушкевича відкинено після того.

Дальше вибрано контрольну комісію, до якої увійшли ті самі члени, що були попередного року: др. Я. Грушкевич, К. Паньковський і Ю. Січинський.

Др. Я. Грушкевич домагаєть ся аби в Хроніці друквано всі нові книжки, які приходять до бібліотеки Товариства. По дискусії, в якій забирали голос д. В. Шухевич і др. І. Франко, ухвалено друкувати тільки Україніса, почім голова, сконстатувавши вичерпанє дневного порядку зборів, заквив їх о 2 год. по полудни.

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісті і уваги.

Ще центр і окраїни. Недавно в російських газетах був цілий ряд статей про «центр і окраїни», де проводила ся думка, що «наш центр» тобто центр адміністративний з його коренним (московським) заселенням починає грукнути. Окраїни-ж, не дивлячи ся на більшість усяких тягарів, пробуджують ся до життя так енергічно, що центр зостаєть ся по заду і ніяк уже не може навіть задовольнити їх потреб, або припинити розвій місцевого життя, місцевої ініціативи. Не диво, що таке явище виникає в 180-міліонній бюрократичній державі, а отсе може буде з першого погляду й парадоксальним, коли я скажу, що такий самий процес постерігаєть ся і у нас на Україні в народньому житю. Осередкові українські губернії, поспіль залюднені Українцями, виявляють велику стихійну, ще не розбуркану національну силу. Щож торкаєть ся наших окраїн, заселених ріжними народностями, як от Татари, Молдаване, Німці, Поляки, Москалі і т. и., то тут живе народне трохи вже відмінне. З одного боку справді йде обрусінне, а тут же зараз і гарячий протест проти його у самого народа.

Колись покойник М. Дикарив писав у всіх подробицях до мене в листі, як у Вороніжчині, де по селах стикають ся Українці з Москалями, наші селяне з великим западом відстоюють і на словах і на ділі свою народність. Памятаю, діло доходило до того, що з'являв ся «Кобзарь» Шевченка як аргумент, що такої книги у Москалів нема.

Мені самому нераз доводило ся зустрічатися в Таврії наших селян, особливо

заможних, що пишавуть ся тим, що вони, Українці, і ніякої иньшої мови не визнають у своїому житті крім української, та ще до того й свідомо виробляють її, щоб вона була як найчистішою.

Знову в Херсонщині я постеріг такий самий процес; навіть Німці балакають або по німецьки, або чистою українською мовою. Та не кажучи вже про наших людей, а й Молдаване раз-у-раз докоряли мені тим, що я живу між ними вже з пів року, а ще не навчив ся їхньої мови і мунгу балакати з ними через драгомана.

Кожна хибна думка або гіпотеза має за себе тільки відоме число доводів і коли перейти за сю границю, то ми враз же дійдемо ad absurdum, до нісенітниць. Так і з обрусіннем. Людям освіченим занадто ясно, що такий напрямок внутрішньої політики хибний, шкідливий, що він не принесе користи ані втіхи не тільки нашому народови, але й самому урядови. Народови-ж се робить ся ясним тільки тоді, коли 2—3 народности стикають ся між собою, коли можна себе порівняти з иньшими, особливо, коли каліченне душі народньої вже існує як факт, а не як мрія обрусителів. Тоді підіймаєть ся обурення проти насилля над душею темного чоловіка. Ось через віщо наш народ по окраїнах перший пробуркуєть ся і стає в обороні своєї народности. Народність як і здоровля доти не цінить ся, поки немає калічення. Сей процес народньої свідомости находить відгук у благородних серцях і освічених умах і таким робом виринає на верх нашого суспільного життя. Хтож сеї еволюції не розуміє або не хоче розуміти,

той, коли він людина активна, мусить зазнати в своєму житті багато лиха від самого народу, а також чимало прикостей та неприємностей з боку сильніших розумом і духом борців за народне діло. Не що давно вийшли з друку «Постановлення Ананьєвського уездного очередного земського собрания сессии 1900 г.». Певне не всякий знає про Ананев, що

«Хотя сей городъ и уездный,
Хотя онъ очень молодъ, малъ,
Хотя еще не всѣмъ извѣстный.
Но отъ старѣйшихъ не отсталъ».

Так змалював його місцевий віршоплет. Не знаю, чи був тоді городським головою А. А. Конахін, а тепер город справді не відстає «отъ старѣйшихъ», хоч се не багато чести йому робить. Чим же він тоді новий? Від нового города по праву ми ждемо нового повітря, нового життя. А в тім віршоплеті у екстазі свого патріотизму помилив ся: новим життям із Ананева справді віє. В одній із попередніх книжок «Вістника» ми згадували про медичні картки на українській мові, що видрукувала Ананьєвська земська управа. Тепер ми хочемо поділити ся тим протокольним матеріалом, який дають нам вище згадані «Постановлення» з боку нашого національного життя.

На земській повітовій раді 27 серпня 1900 городський голова А. А. Конахін, який через се ex officio є й гласним повітового земства, справдив нашу думку, що з прибудди не будуть люде. Дізнавши ся зі справоздання ревізійної комісії, що в році 1899 земська книгарня закупила українських книжок на 293 карб., а московських на 277, він заявляє земському зібранню, що «закупування українських книг не єсть потребою для народа» і ширенне їх на тій мові йде на перекір «єсть правительственными распоряжениями». Для його ясно, що підбирання книг для народа має певну тенденцію. Далі згадуючи про факт, що всі школи у нас російські, а не українські, він робить такий висновок: «Значить, задача земства: ширити між народом книги «на мові російській, а не на українській». Він, Конахін, заявляючи се, бажає звернути увагу земського зібрання на напрямок діяльності земської книгарні, «противорѣчацій государственными интересами».

Таке публичне обвинувачування своєї управи в державній зраді одначе не злякало саму управу, що робить їй велику

честь в нашій невідрадній часі, коли всяке моральне безсилля як ultimum refugium вибрав се ганебну дорогу. Голова управи А. С. Худзінський, досвідчений і старий землець, якого поспів кілька літ вибирають головою, відповів Конахину, що така його заява дуже гостра, і далі каже: «Ніякої тенденції в продажі книг на мові українській нема. Найбільша частина людности повіту балакає мовою українською, купує і шукає книги на своїй рідній мові і дивно було би, як би управа на се не звертала уваги: задоволення місцевих потреб не можна назвати пропагандою української мови». По сих словах п. Конахін бере своє слово «тенденция» назад, але все таки настоює, що така діяльність не відповідає «государственнымъ интересамъ».

Дивом дивуємо ся, звідкіль взяв п. Конахін, що інтереси держави невідмінно повинні йти в розріз із інтересами народними? А де в державах такий факт трапляєть ся як повсякчасне явище, то певне і п. Конахін читав, або принаймні чув, що такі держави не можуть довго існувати. Коли п. Конахін бажає, щоб державні інтереси йшли в розріз із народними, то сим самим він робить ся державним зрадником, бо в корені підточує саму державу. А може п. Конахін розуміє під державними інтересами те, ш «начальство не приказывало», тобто урядник або становий, бо-ж міністри в Ананіві не живуть і п. Конахін з ним хліба-соли не вживає. Законів же, щ забороняли продавати цензурні книжки у нас нема й не було.

Не дивлячись на промову предсідателя управи і на повний обскурантизм п. Конахіна, гласний Н. В. Ерделі є в обороні українофобства і з неменьшій логікою заявляє, що «тенденция ширити книги на мові українській безпересте» у Ананьєвській управі і не тіл українські, але, *horribile dictu*, і молдавські. Він, гласний Ерделі, «не мало здивований, коли прочитав постанову з'їзда земських лікарів Ананьєвського повіту про потребу перекласти на польську і молдавську мову картки п. [?] скарлятину, пранці і т. п.».

«Цілком не розумію, — каже на що перекладати ці картки польську мову, якої народ не розуміє балакає «нарвчьемъ», зовсім не «літературну українську» більше не розумію, на що перекладати ці картки на молдавську».

Молдаванн не знають навіть свого альфабегу». Далі п. Ерделі каже, що «земство навіть права не має витрачувати гроші на друкування карток на мові »пришльох національностей«.

Не знаю, може в Ананівському повіті »пришльох національностей«, як от Молдавани, Москалі не платять ні податків, ні податків, ну, тоді п. Ерделі правий. Тільки коли-б він схотів бути льогічним, то поперед усього треба-б йому протестувати проти того, що земство не має права »на гроші зібрані з коренної людности« друкувати свої „Постагозлення“ і инше все на мові „пришлой національности“.

Гласному Ерделі відповідав член управи П. А. Кондрацький. Як завжді, поважно, з математичною точністю він доводив, що п. Коняхин і п. Ерделі по всіх пунктах помиляють ся, а що до медичних карток, то „в Ананівському повіті смертність дітей від пошесних хвороб величезна; боротьба з сею смертністю потрібна і в интересах боротьби з сими пошеснями і смертністю потрібно ширити як найбільше серед народу відомости про всякі пошесні хвороби і при тому на самій зрозумій для народа мові. Через се, а також беручи на увагу, що людність повіту має Українців 67%, Молдаван 16%, Німців, Жидів, Москалів і ин. 17%, лікарський з'їзд і прохав управу переказати ті картки на мови українську і молдавську. Картки на молдавській і українській мові дозволені цензурою і друкують ся московським альфабетом, відомим усякому школяреви.

П. Коняхин бачучи себе розірваним по всіх швах і почувавши свою безсилість, а значить і безсилля своєї партії, на чолі якої стоїть гласний Ерделі, починає більше й більше плутати ся і вже признає потребу друкування карток на мові молдавській, а врешті нічого вже не може сказати, як тільки поглумити ся, називаючи нашу мову »высоко-литературный мадоросійский языкъ«. А по сих словах п. Коняхин

»Шапку на брови надвинуль

И на вѣкъ затихъ«.

Правда, вів балакає й на другий день, але тут він уже »тих и скромень, какъ овечка«. Голова зібрання бачучи таку баталію, виступає як звичайно в ролі примирителя партій. За його приводом зібранне поклало: поручити управи, щоб запитувала у зібрання дозволу на друкування потрібних на її погляд брошур і карток на місцевих наріччях.

Другого дня 28 серпня п. Коняхин заявляє зібранню, що він учора того не казав, а тільки питав управу: »Чи закупування українських книг у земську книгарию впливає з потреби на них?« Тоді голова управи нагадує Коняхину, що він не тільки все те казав, що записано в протоколі, а ще на підставі сплетень, що вийшли від гласного Ерделі, обвинувачував управу, будім то вона роздає в надгороду кінчаючим курс школярам українські книжки. Та сих сплетень із поваги до земського зібрання в протокол не записали і тим були трохи облагородили-б п. Коняхина, як би він уже мовчав зовсім. Коняхин замовк, а п. Ерделі починає ще дужче »свирѣствовать«. Він кидасть ся, куди попаде і насамперед наскокує на управу, далі на цензорів і далі-далі на весь сучасний державний порядок. В книгариі для його мало книг »нравственно-религіозного« і »патріотического« змісту, цензори пропускають книжки з »недозволеною« тенденцією, як от »Аленькій цвѣточекъ«, »Махмудкины дѣти«, »Четыре дня на полѣ сраженія«. Постідні дві, правда, мають »тенденцію«, яку оголосила Гаагська конференція по почину нашого паря. Ой, чи не далеко стріляете ви, пане Ерделі? Адаже-ж такі як ви заступники і добровільні охранителі »государственныхъ интересовъ« на мові закона називають ся анархістами, бо вони не хочуть знати ніяких законів. Для них закони не писаві і вони молочись своєму богови розбивають лоб, бо молитов не знають. Їхне власне зіпсоване почутє для них усе: і закон і молитва...

Нема з чим ховати ся і треба вже визнати, як факт, що чимала частина з наших гласних земства, того земства, що колись було увінчане славою лібералізма, в наші часи грає ролю вже консервативну. Друкують ся »Постановленія«, видають ся »Земскіє Сборники«, по великих містах виходять газети й місячники, але земці — обскуранти, нічого того не читають, ні в чому участі не приймають, а на зібраннях найбільш за всіх торохкотять і все у них »отъ чистаго разума«. Дуже добре змальований д. А. Хатемкиним у XII кн. 1900 р. »Кіев. Стар.« такий »Земський гласний«. Він справді для сучасного стану типічна людина. Один із гласних д. Хатемкина так висловлюєтє ся: »Шоб я, гласний, таробив собі пакість? От як крестяне візьмуть верх, тоді вони будуть боронити

свої інтереси, а поки ми в земстві — поти будемо тримати свою, як кажуть, лінію!...»

Проф. Полівка про наші етнографічні видання. В останнім зошиті (за півтітьє, 1901) віденської »Zeitschrift für oesterreichische Volkskunde«, органу Товариства для австрійського народознавства, помістив проф. пражського чеського університету др. Юрій Полівка широку рецензію на семий том »Етнографічного збірника«, видаваного нашим товариством, де поміщено другу часть збірки казок О. Роздольського. »Записки О. Роздольського — пише проф. П. — визначають ся можливо вірним переданнем казок оповіданих народом. Диялект — на справдішню роскіні диялектологів, але на велику радість не-славистів, що займають ся дослідом казок — захований аж до найдрібніших деталів. Не тільки пани, але особливо й Жиди говорять переважно по польськи. Принагідні окрики слухачів подають ся також. Перед нами стоїть докладний образ того, як живою держить ся ще казка між тими людьми«. Проф. Полівка говорить і загалом з признанем про діяльність Наук. Тов. ім. Шевченка і спеціяльно про Етн. збірник, що в виданих доси девятьох томах »подав незвичайно багато нового матеріялу до галицького народознавства і значно розширив пізнанє особливо галицького і північно-угорського народа. I. Ф.

Росіяне про Шевченка. В журналі для дітей »старшого возраста« Юный Читатель» (1901 р. № 2-й) уміщено статтю д. Ч. Вєтринського, Тарас Григорєвич Шевченко. Очерк жизни и деятельности. З портретом автора. Се біографія нашого поета — досить широко написана. Не знаємо тільки, на віщо треба було авторови замовчувати перед дітьми старшого віку причину заслання Шевченка. Невже сі діти не зрозуміють свого, чи то їм не слід ще, рано се знати, бо не можна ж думати, що се зроблено за цензурних перешкод. Ось подавить ся, як кумедно (коли не сказати більш) вийшло се у д. Вєтринського: »Въ 1847 году Тарасу Григорєвичу пришлось попасть въ солдаты. Положеніе его здѣсь было гѣмъ тяжелѣе, что онъ не могъ ни рисовать, ни писать стиховъ, иначе какъ тайкомъ« і зараз (не кажучи, за віщо Т. Григорєвичу довелось попасти в москалі, чого йому не можна було ні малювати, ні віршувати...) каже: »В 1858 г. Шевченко получилъ отставку...« Як мило се звучить:

»Пришлось попасть вѣ солдаты« та »лучилъ отставку!... Про писання Шевченка, що викликали сей ганебний пригуд, про братство Кирило-Могодієвське — ані словечка, ні слова й про взагалі сумний час »Николаєвщины«, хоча все се нині вже не »канцелярская тайна« — зміг же д. А. В. затаврувати сі лихі часи так, як того вони заслугоють («подлое время«).

Після статі маємо два переклади з Шевченка („Минають дні“ та „Тече вода в синє море“). Щоб показати, як відносить ся переклад до оригіналу, наведу початок останньої поезії і переклад її, уміщений в „Юномъ Читателі“. Ось вони: „Тече вода в синє море

Та не витікає,

Щука козак свою долю,

А долі немає.

Пішов козак свѣт-за-очи.

Грає синє море...“

Переклад:

„Льється рѣчка вѣ синє море,

Да не вытекаетъ,

Ищеть доли козачина (sic) —

Долюшки не знаетъ.

И пошоль козакъ по свѣту...

Бьется синє море“.

Від таких перекладів не тільки синє море „забьется“, а й кістки покійного поета перевернуть ся в домовині. Краще-б було умістити не такий „нахабный“ переклад, а оригінал — він би справді показав дітям на поезію Кобзаря. В сій же книжці свого журналу знаходимо у „Спискѣ рекомендуемыхъ для чтенія книгъ“ і „Кобзар Шевченка в перекладі російських писателів під ред. Ів. Белоусова“. Треба-б було тільки оговорити, що переклади російські з Шевченка не покажуть поезії Шевченкової...

В ілюстрованому додатку до газети „Биржевыя Вѣдомости“ з 27 лютого (див. „Новая Иллюстрація“ № 9) подано статтю д. Петра Быкова, Памяти Тараса Шевченка (къ 40-лѣтню содня кончины). «Ся статя теж увітчана епітетами „Великий народный поэтъ“, „Исполнитъ Украинской Словесности“... Автор каже, що „Шевченко долженъ быть дорогъ не ей одной (с. т. Україні), но и всему славянскому міру“, а кінчає так: „Шевченко — вѣчная гордость украинской литературы, но ему всегда останется почетное мѣсто и въ плеядѣ великихъ пѣвцовъ славянскаго міра“.

Бунт за церкву. Нам пишуть із Кременчука: У великому містечку Власовці, що розкинулось на березі Дніпра, з давніх-

давен стояла церква, як кажуть, збудована ще Запорозжаними, фундаторами і першими поселенцями м. Власівки. Парохвіяне дуже любили свою церкву і ще років з 10 назад багато грошей стратили на її обновленне та на „благолітє“. Але се в останні часи сусідні хуторяне повели агітацію проти сеї ознаки дідизни і домагали ся, щоб консисторія перенесла церкву на друге місце, бо їм далеко ходити у Власівку. Подавши прошення таємно від парохвіян Власівців вони добились свого і церква була призначена на розібранне. Даремно прохали Власівці лишити їм останню пам'ять славних часів їх предків, їх церкву, яку вони так пестили і захищали — навіть у пропшенню писали про те — але нічого не вишло. Тоді всі прихожане постановили не віддавати свого сьвятого місця на глум і руйнуванне, і в день призначений для розвалення церкви всі зібрали ся біля неї. Баби, дівчата і діти повиходили на цвинтар і замкнули браму; чоловіки обступили цвинтар густою лавою і поліція нічого не могла зробити. Адміністрація пішла на уступки і дала народови ще два тяжкі часу. В сей час енергічні Власівці обібрали одного поважаного козака і послали його в Москву і Петербург, аж у синод. Сей посол узяв із собою і просьбу до синода, де парохвіяне благають уряд зоставити їм церкву, до якої ходили ще їх батьки й діди, і де залишило ся багатько річей цінних для археології і історії місця, як хрести, євангелія, ікони і т. и. Кажуть люди, що сей посол якийсь добрав ся у Москві до графинї Уварової — президента імператор. археологічного товариства — і що вона дала від комісії „до сохрненію старинних храмів“ йому листа до Побідоносцева. Як-не-як, а посол добрав ся до него і до Саблера і усе чисто їм розказав і одержав обіцянку, що їх церкву не будуть руйнувати аж до рішення у синоді. Радий і щасливий поспішає наш козак на Україну у Власівку, де нетерпляче чекають свого заступника парохвіяне. Як раз по двох тяжких адміністрація і поліція знов приступили до церкви, бо речинець пройшов. Але і народ підготував ся до сього. Як тільки з'явило ся начальство в селі, по всіх церквах задзвонили на гвалт у дзвони і народ почав збігати ся до церкви. Знов жінки з маленькими дітьми повиходили у цвинтар, а чоловіки обступили ограду і не допустили поліції. Цікаво, що на поміч на-

родови понаходило багато людей з Київщини та Херсонщини і спільно боронови козацьку церкву. Двісті чоловік поліціянтів нічого не могли зробити, ніякі уговори благочинного, станового і писаря не впливали на людей. „Не дамо руйнувати церкви, аж поки не приїде з Петербурга наш ходок!“ — кричали люди. І не пускали начальство. І як раз у сей момент являється посол із Петербурга з радісною вісткою, що сам Саблер сказав йому, що церков не руйнувати-муть. Коли почувли урядники і попи, що він був аж у Саблера, то перелякали ся, а народ побачивши свого посла поміж своїми ворогами урядниками, спершу не хотів його пускати до себе боячись зради. Але все обійшло ся гаразд і начальство покинуло свою справу. Народ усе чекає синодського рішення, який буде не раніш мая. Що буде, коли й синод допустить перенести церкву, не звісно, а у нас чути, що весь сусідній народ дуже здежтежений і не хоче віддавати своєї прадідівської церкви, яка нагадує йому старовину і славні часи. — *Кременчуцький інтелігент.*

Цензура понад цензуру. Здавалось би, що для перешкоди розвою народньої мислі і життя в Росії досить було-б одної цензури, та не так воно є... У нас либонь »де цензура на цензурі і цензура цензурою поганяє«. Є на Поділю окрім Губернських Відомостей »Под. Епархіальні Відомости«. Останній тижденьник своєю неофіційною частиною, як виголошено в програмі, має спомогати обміні думок своїх обовязкових передплатників — сьвященників із Поділя, а тим часом в дійсности провадить цілком лиш ідеї Епархіального Начальства і через те міняє своє обличчє разом із переміною Владика. До минулого року на Поділю був дуже завзятий та нетерпимий Владика і Епархіальні Відомости наповнялись як не його власними працями, то працями його невольних прихильників ~~_____~~ длизників на дані ним теми. Та ось той лайливий Владика за молитвами подільського духовенства забрав ся аж у Оренбург і нам дано архиєпископа зі славою ширю осьвіченого, доброго і хорого мужа... Деякі панотії думали, що аж тепер уже настав час скористувати ся зі свого права: ділити ся з колегами поглядами та думками, що викликає розумна і щира праця в межах своїх службових і сучасних епархіальних справ... Еге! Коли-б не так!... Пів року тому назад мені довело ся чи-

тати рукопис одного Подольця-священника, де доволі гарною і живою мовою висловлена неможливість бороти ся з народними забобонами лиш церковними засобами і що до сеї боротьби повинна стати вся освічена краєва інтелігенція, та ще й викликати до запомогі собі на се діло самий народ, помагаючи його дітям вийти на едукованого фернала, ткача, механіка, садівника, агронома і т. и., і вийшовши не цурати ся свого народу, але працювати для нього... Здасть ся, нічого антицензурного тутки не могло-б бути... По скорому часі рукопис був поданий у редакцію Епар. Відом., і от мишки у марті він уже надрукований: »Къ вопросу о борьбѣ съ народными предрассудками и суевѣріями. Свящ. А. Г.«. Але хто його пізнає?! Замість сердечної, продуманої розмови — бездушне, нескладне і чудне (що до вислову думок) базікання на тему: всі повинні йти за попами в справах народньої освіти... *Юнта.*

Оцінки українських творів. В журналі »Мір' Божій« (ч. 3) в бібліографічнім відділі уміщено прихильну рецензію на оповідання Нат. Кобринської, Виборець (Яким Мачук. Розказ Н. Кобринской. Перевод с малорусск. А. Василевскаго. Изд. М. Дорошенко). Рецензент тільки справедливо завважає д. М. Дорошенкови (видавцеві сього переклада і авторови невеличкої передмови до його), що не треба ідеалізувати галицького пошівства. По всьому видно, що д. М. Дорошенко (він же, здасть ся, й М. Д. Ор'хов) — Українець; дивно нам, чого він видає переклади українських письменників, а не оригінали їх... Для Великоросів існує нині досить порядна бібліотека »народних изданій«, у нас же дуже за мало таких видань в порівнанню з ними. Отже всякий Українець повинен йти не туди, де вже й без його є багато робітників, а дбати про рідний край, про »народ-ситроту«... *В. Дор.*

Німець не второпав. У російським перекладі вийшла книжка дра Гебгарта фон Шульце-Геверніца, професора фрайбурського університету »Volkswirtschaftliche Studien aus Russland« («Очерки общественного хозяйства и экономической политики России. Пер. с нѣм. Б. Авкло-

ва и П. Румянцева с предисловіем. П. Струве, Спб. 1901). В сій цікавій книзі є мова й про Україну, див. гл. III та IV (III: »Путевыя записки из Харьковской губ.«, IV: »Путевыя замѣтки из Украины«). Мова тут про кобеляцьких козаків). В сій книжці, хоча й писав її чоловік гарно ознайомлений з Росією, все-ж таки трапляють ся й куріози. Напр., говорючи про громаду (общину) на Україні і її розклад, автор завважає: »Тепер у козаків тутешніх істнууть лиш незначні сліди стародавніх родинних сілок. Тоголь оповідає про такі стародавні козацькі родини, в яких зверхництво батька над сином уривало ся, від коли син доводив батькови про свою фізичну перевагу (себто, коли здужав його побити)... Тут треба бачити, каже автор далі, дуже стародавню побутову рису«. Оттакі! В неправдивій з боку історично-побутового сцені кулачки між Остапом та Тарасом Бульбою побачив Шульце Г. »стародавню рису побуту«, натяк на процеси, що відбувались в нутрі »стародавніх козацьких сімей« — послідків »стародавніх родинних сілок«!... Поклик на Гоголя в сій справі дуже наївний, та чужинцеві приходить ся вибачити се — тільки-ж quod licet jovi, non licet bovi — російським перекладачам слід би було зазначити хибність сього непевного покликання німецького професора. *В. Дор.*

Переклади українських творів. В Петербурзі має незабаром вийти в світ переклад оповідань І. Франка »В полі чола«. До перекладу сеї збірки буде додана передмова віломого російського письменника Максима Горького. Перекладом сеї збірки займає ся д. Ольхин. Має вийти й переклад Федьковичевого оповідання »Сафат Зінич«. *В. Дор.*

Дозволено цензурою: 1) Книжка, Шевченка. 2) Лесишина челядь, Франка. 3) Перекотиполе, Квітки-Основ'яненка.

Заборонено цензурою: 1) »Про сиріт«, книжочка для дітей, зібрав Гнат Галайда. (Д. Галайді заборонено протягом короткого часу вже чотири книжочки для дітей).

Відослаано до цензури: »Ясновельможний сват«, оповіданє М. Грушевського.

II. Нові книжки.

Материяли до українсько-руської етнології. Виданне Етнографічної Комісії за редакцією Хв. Вовка. Том IV.

Гуцульщина. Написав проф. Володимир Шухевич. Друга часть. З 223 ілюстраціями і 5-ма хромолітографічними

таблицями. У Львові, 1901. Накладом Наук. Тов. ім. Шевченка. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 145—320, вел. 8°. Ціна 6 корон. Зміст: IX. Звичайні занятя Гудулів. 1. Праця в оседку: Жорна. Робота коло лену і конопель. Робота коло вовни. Шите. Олій. Копане. Оране. 2. Сінокоси. 3. Вутини. Сплавачка. 4. Полонина. 5. Рибарство. 6. Стрілство. Ст. 146—239. — X. Домашний промисл: 1. Лижарство. 2. Коритарство. 3. Боднарство. 4. Столярство. 5. Кушнірство. 6. Ткацтво. 7. Гончарство. 8. Мосяжництво. 9. Вироби з ремешу. 10. Різбарство. Ст. 240—318.

Руська історична бібліотечка. Видає Наукове Товариство ім. Шевченка. Том XXI. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII в. Частина перша. У Львові, 1901. Накладом Наук. Тов. ім. Шевченка. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. IV + 174, 8°. Ціна 2 корони. Зміст: 1) Вступне слово редакції. Ст. III—IV. 2) Начерк історії селянської верстви в правобічній Україні XV—XVIII вв. Івана Новицького. Ст. 1—112. 3) Про правне та економічне становище селян у XVIII в. написав Володимир Антонович. Ст. 113—161. 4) Показчик імен особових і географічних. Ст. 162—171. 5) Друкарські помилки. Ст. 172.

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Р. 1901. Вип. II. Ч. 6. Січень-цвітень. Львів, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 24, 8°. Ціна 25 сот. Зміст: Загальні Збори. — Засідання Виділу. — Засідання секцій. (М. Грушевський — Праці Кондакова з історії староруської штуки. В. Доманицький — Причинки до історії рухів Наливайка. М. Грушевський — Хронологія подій Галицько-Волинської літописі. С. Томапівський — *Historia ruchów hajdamackich* Ф. Равіти Гавронського. І. Степенко — Олекса Стороженко. Причинки до характеристики його творчості. К. Студинський — Листи Максимовича, Кошчара і Ганки до Дениса Зубрицького. І. Франко — Шп Іван, Половець Іван Смера і відкрите Тибету. В. Гнатюк — Словаки чи Русини? Причинки до спору про національнісх західних Русинів). Засідання комісії. Нові інституції, що приступили до обміни з Товариством. Нові виданя.

Спомини про Федьковича. Зібрав Роман Заклинський. У Львові, 1901.

З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 8°. (Відбитка з II—III кн. «Літ.-Наук. Вістника»).

Мик. Михайловський і його значінє в російськ-й літературі. (Публичний відчит проф. Мик. Карєєва, що відбув ся у Львові 8 (21) січня 1901 р. на дохід бібліотеки Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові). Львів, 1901, з друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 18, 8°. (Відбитка з III кн. «Літ.-Наук. Вістника»).

Богдан Лепкий. Щаслива година. (Заходом К. Студинського). Львів, 1901. Накладом А. Хойнацкого. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 148, мал. 8°. Ціна 2 кор. Зміст: 1) Щаслива година. Ст. 5—16. — 2) Звичайна історія. Ст. 19—47. — 3) Месьць. Ст. 51—64. — 4) Глум. Ст. 67—75. — 5) Барометер. Ст. 79—89. — 6) В лісі. Ст. 93—115. — 7) На Сокильскім. Ст. 119—128. — 8) В корпмі. Ст. 131—145.

М. Копко. Бібліотека музикальна. Ч. 4. Часть шкільна. Школа народна. Часть I. Перемишль, 1901. (Друкарня М. Джулинського). Ст. 18, 16°. Ціна 20 сот. Тут надруковано тексти 13 пісень із нотами.

М. Копко. Бібліотека музикальна. Ч. 5. Часть шкільна. Школа народна. Часть II. Перемишль, 1901. (Друкарня М. Джулинського). Ст. 18, 16°. Ціна 20 сот. Тут надруковано 16 пісень із нотами.

О любві. I. Листь пастирскій Высокопреосвященного Андрея Шептицького, Митрополита галицкого до вѣрныхъ Епархіи Станиславовскои. Жовква, 1901. Печатня ОО. Василіянь. Ст. 56, 8°. Ціна 20 сот.

Листь пастирскій Высокопреосвященного Андрея Шептицького, Митрополита Галицкого, Архієпископа Львівського, Єпископа Каменця Подольського до вѣрныхъ Архієпархіи. Жовква, 1901. Печатня ОО. Василіянь. Ст. 36, 8°. Ціна 15 сот.

Листь пастирскій Высокопреосвященного Андрея Шептицького, Митрополита Галицкого, Архієпископа Львівського, Єпископа Каменця Подольського до всечесного священства Архієпархіи Львівскои. Жовква, 1901. Печатня ОО. Василіянь. Ст. 30, 8°. Ціна 15 сот.

О Покаянію. VII листь пастирскій Высокопреосвященного Андрея Шептицького, Митрополита Галицкого до вѣрныхъ своихъ Епархіи. Жовква, 1901. Печатня ОО. Василіянь. Ст. 52, 8°. Ціна 20 сот.

Гр. А. Толстой. Казки. (Видає Русского педагогического Товариства. Ч. 86). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов.

ім. Шевченка. Ст. 44, 8^о. Ціна 40 сот. Зміст: 1) Божа сила. Ст. 1—4. 2) Казка про Івана-дурака, Семена лицаря, Тараса череваня і німу сестру Маланю, про старого чортяку та трьох чортенят. Ст. 5—33. 3) Бог правду видить — та не скоро скаже. Ст. 34—43.

Вибір з поем (?) Олександра Кониського. З портретом. (Видане Руского педагогічного Товариства. Ч. 87). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 36, 8^о. Ціна 30 сот. В сій книжечці подано 26 поезій О. Кониського.

Покарана лож. Комедійка в 1 акті Олени Кучальської. Перевів О. Макарушка. (Видане Руского педагогічного Товариства. Ч. 88). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 20, 8^о. Ціна 20 сот.

Методика науки в школі народній. Часть П. Наука наглядна. Написав Микола Гавришук. (Видання тов. «Руска Школа» в Чернівцях. Ч. 6). Чернівці, 1901. З друкарні тов. «Руска Рада». Ст. 116 + 8, 8^о.

Явдох. Оповідане цікаве для всіх. (Виданя «Рускої Бесіди» в Чернівцях. Ч. 161. Чернівці, 1901. З друкарні тов. «Руска Рада». Ст. 44, 8^о. Ціна 24 сот.

Федір Заревич. Твори. Т. I. Хлопська дитина. Повість. (Белетристична Бібліотека. Ч. 30). У Львові, 1901. Накладом українсько-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 150, 8^о. Ціна 1'80 кор.

Іван Франко. Коваль Бассім. Арабська казка. (Белетристична Бібліотека. Ч. 31). Львів, 1901. Накладом україн-

сько-руської Видавничої Спілки. З друкарні Ставропігійського Інститута. Ст. 4 + 140, 8^о. Ціна 1'60 кор.

Уліїям Шекспір. Антоній і Клеопатра. Переклад П. А. Куліпа. Виданий з передмовою і поясненнями дра Ів. Франка. (Белетристична Бібліотека. Ч. 32). У Львові, 1901. Накладом українсько-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. XIV + 180, 8^о. Ціна 1'80 кор.

Шематисъ всего клира греко-католического епархій соединенныхъ Перемыской, Самборской и Сяноцкой на рокъ вѣдь рожд. Хр. 1901. Перемысль, 1901. Зъ печатнѣ Николая Джульиньского. Ст. LIV + 438, 8^о.

Шематизмъ всечестного клира гр. кат. митрополитальной архидієзії Львовской на рокъ 1901. Львовъ, 1901. Изъ типографіи Ставропігійского Інститута. Ст. XX + 278, 8^о.

М. О. Островскій. Вирнее средство отъ пьянства и запоя. Разказъ малоросса. Житомиръ, 1901. Типо-литографія Я. Дубинского. Ст. 32, 8^о. Ціна 20 коп.

Г. Яблочков. Сільська учительна. Переклад Антін Крушельницький. (Видавництво акад. тов. «Молода Україна». Ч. 2. Чернівці, 1901. З друкарні тов. «Рускої Ради». Ст. 78, мал. 8^о. Ціна 50 сот.

Маруся Богуславка в українській літературі. Исторично-літературний нарис С. Томашівського. Накладом редакції «Літ.-Наук. Вістника». У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 76, 8^о. Ціна 80 сот. (Відбитка з «Літ.-Наук. Вістника»).

III. З газет і журналів.

„Одесскія Новості“ присвятили в ч. 5159 з приводу 70-их роковин життя відомого письменника Д. Мордовцева сьому останньому чималу статю, де характеризують ся його літературна діяльність. Газета нагадує про його велику популярність і зве його гарячим та ширим «українофілом», оборонцем української народности від нападів націоналістів і чесним, освіченим письменником.

„Вѣстникъ Европы“ помістив у 12-ій книжці минулого року лист із Полтави, де оповідаєть ся про пригоду, яка трапила ся з першою книжкою відомих «Розмов про сільське хазяйство» д. Чи-

каленка. Ся книжка разом із другою, як дуже корисна задля народу в справі поліпшення його господарства, була похвалена не тільки пресою, але й самим урядом. Її хвалили міністерство хліборобства і народньої освіти, а останнє навіть допустило її у сільські читальні і бібліотеки при початкових школах. Вона швидко розійшла ся. Автора просять видати її у друге, але коли він звернув ся до Одеської цензури, тут йому сказали, що «зверху» заборонено пропускати сю книжку.

„Историческій Вѣстникъ“ помістив у ч. 12 з 1900 р. невелику статю Д. А. С.—кого: «Къ воспоминаніямъ о Гребенкѣ»,

додаток до споминів того-ж таки самого автора, надрукованих у 9-ій книжці цього місячника за 1899 р. Автор зібрав листи до нього від людей, які знали Гребінку, лист самого Гребінки до свого зятя, поезії його, що написав він у альбомі своєї жінки, і додав малюнки його могили. Стаття свідчить про велику прихильність автора до Єв. Гребінки. *В. Степовий.*

„Русскія Вѣдомости“ подали в ч. 49 і 63 цікаву статтю д. Якушкіна «Изъ истории проведения крестьянской реформы на мѣстах», написану на підставі нових матеріалів — споминів Крилова, Носовича та Боровкова. З споминів Боровкова («Новый Вѣкъ», 1900 р., ч. 3—5 7—11), що був мировим посередником у Вороніжчині, д. Якушкін приводить факт цікавий і для історії українського руху в Росії. Р. 1864 автор споминів у кожній волості свого участка позаводив школи; оповідаючи про їх, д. Боровков завважає: «Наслідки (нових шкіл) були-б ліпші, та й % письменних побільшив ся-б, як би мені не заборонено постачати українських книжок у школи в тих волостях, де більшість людности були Українці... А шкода! Варто було побачити, з яким запалом, любовю та охотою недолітки вичували українські нісні та поезії... В тій адміністративній забороні я й тепер бачу необачність за-

надто запальних гнобителів сепаратизма в даному разі — «хохломані»)... Адже-ж цензура й тоді була, і дозволені цензурою видання не могли для народних шкіл бути шкодливими, — тим більше, що школи ті раз-у-раз були під доглядом мирового посередника, якого провіряли ще члени-ревізори з ради шкільної («Русскія Вѣдомости», ч. 63). На превеликий жаль, справедлива увага д. Боровкова і через 40 літ не стратила своєї ваги; і тепер ще українська книжка, що перейшла навіть через цензурні «митарства», не має ходу в народню школу, а разом з нею не має ходу і справжня освіта народня, заснована на єдино розумних підвалинах. *С. Є.*

Нова часопись. Протягом сего року в Кам'янці Подільській має почати ся виданне часописі «Подольнинъ». Дозвіл уряду вже є. Редактор і видавець М. А. Трублаевич, тутешній городський голова, чоловік широко освічений і обізнаний із сучасними питаннями, далекий від усяких експлуаторських замірів і як нам здаєть ся, щиро зичливий до рідної країни. *Гити.*

«X-Strahlen», віденський тижневик, помістив у 5 ч. коротеньку але дуже прихильну характеристику діяльності дра І. Франка п. з.: »Iwan Franko. Ein literarisches Charakterbild.« *В.*

V. З науки і штуки.

Укр. театр у Харкові. Перед Різдвом мин. р. виїхала з Харькова в Одесу українська трупа Ярошенка, а до Харькова звітіль приїхала трупа Суходольського. Трупа Ярошенка з початку виставляла пєси дуже поганенькі через що і публіки бувало не багато, але під кінець почали давати штуки ліпші, як «Доки сонне зійде роса очі виїсть» і иньші і публіка кинулась у театр, так що збори бували чималі. Суходольський дав 1 січня «Ой не ходи Грицю» Старицького і обіцяв поставити «Саву Чалого» Карпенка-Карого. Сеї великої трагедії нашого славного драматурга ще в Харькові не бачили. Вистави йдуть у т. зв. «театрі-цирку». Се деревляний будинок, літом у ньому добре, але в зимі дуже холодно. *К. Бід.*

Укр. театр у Полтавщині. В м. Стариш-Санжарах. Полтавського повіту, д.

5 жовтня мин. р. інтелігенти-аматори виставили драму Ів. Тобилевича «Розумний та дурень». Над рікою Ворсклою на швидку руку збили загороду і тільки над лаштунками накрили ряднами. Перед вечером збирало ся на дощ, а у день тачи трохи й побризкало і дороги сільські поспеували ся. Бідні артисти і без того багато завкади клопоту, а тут ще й погода погана. Та не дивлячи ся на се з околичних сіл понаїздило чимало можних козаків та інтелігентів. Для народа були призначені дешеві місця по 25 коп. Людей коло театру було багато, а білетів ніхто не брав. Як згодом вияснило ся, причина була та, що 25 коп. для народа дорого. Коли-ж спустили ціну на 15 коп., то враз театр став повний. Була сливе виключно молодіж, парубки, дівчата та школярі. Комедія пройшла жваво, а деякі артисти грали зовсім та-

лановито. Публіка була задоволена й висловлювала бажане, щоб такі вистави давали як найчастійше.

Зовсім инакша була вистава в м. Решитилівці. Це була не вистава для народу, а народня вистава, бо грав сам народ. З почину місцевої фершалки, що згуртувала коло себе декількох грамотних та жвавих дівчат і парубків, було задумано постановити в Решитилівському народньому домі драму Кропивницького «Зайдиголова». Молодіж сама оббрала сю драму, сама розбрала ролі, а місцевий учитель, що має добрий досвід як режисер, більше місяця провозив ся з репетиціями і драма пройшла чудово. По-з'їздилась інтелігенція, були навіть з Полтави, конешно щоб не драму послухати, а побачити, «як сам народ заграс». Театр був повний. Перша дія просто захопила всіх: до того натурально і жваво проносились малюнки перед нашими очима. Єдина роля Гавки, жінки Лободи, була взята інтелігентною — самою ініціаторкою і то через те, що ні одна дівчина не схотіла грати ролю п'яниці-баби.

Се перша широко-народня театральна вистава в наших краях. Побажаємо-ж сій симпатичній молодій кумпанії й на далі успіхів у сьому ділі. Покладаємо надію, що з такої молодіжи, яка не з горілкою, а з книжкою проводить вільний час після що-денної роботи, не повиходять дурні недоріки — огидливі перевертні, а вийдуть «люде», а там, де люде, й шасте буде.

I. Л.

В Полтаві в новім будинку ім. Голя для «просвітної мети» аматорами були дані дві вистави для народу, по дешевій ціні: 5 лютого «Сто тисяч» Карпенка-Карого а 21 «Дві сім'ї» Кропивницького. Обі вистиви збрали повну салю глядачів і були виконані добре.

II. II.

Український театр у Москві. У Москві, в «Ермітажі», починаючи від 20 лютого дає вистави українська трупа Кропивницького під зарядом Саксаганського та Садовського, при участі Заньковецької. Часописі згідно витають високоталановитих артистів і свідчать, що овації й ентузіязм, з яким буває зустрічена Заньковецька, рідко діставали ся на доло й європейських знаменитостей. Поступові органи, як «Курьєр» та «Русскія Відомости» свідчать про значний поступ новіи художньої драми й комедії в українськїм репертуарі. Трупа пробуде в Москві до початку мая.

Український театр у Одесі. Трупа М. Л. Кропивницького при участі п. Заньковецької, дд. Карпенка-Карого, Садовського та Саксаганського буде грати протягом падолиста с. р. в Одеському мійському театрі. Се товариство, по умові мійської ради з антрепренером театру д. Соловцовим, з'явить ся на зміну віленськїй оперетній групі, що грати-ме протягом жовтня; вересень грати-ме російська драма, а українську трупу змінить з 1 грудня італійська опера. I. Ков.-Кол.

Нові археологічні розсліди в Київі. Відомі Київські археологи Хвойко та Ханенко знову знайшли в Київі на Юрковиці дві давні печери; одна належить до кінця камінного віку, а друга до передхристиянської доби славянської. Крім того археологи знайшли чимало печер та тунелів, що належать до нових часів і мають свою цікаву історію. В Київі з початку XIX віку була чутка, що після Полтавської битви Мазепа заховав свої нечисленні скарби, закопавши їх у Київі між церквами Йорданською та Кирилівською. 40 років перед сим генерал Баргоут почав розшукувати сї закопані скарби, викопав багато печер і тунелів, «прокопав» усе добро своє, але-ж 12 мільонів, захованих Мазепою, не знайшов. Київські гори поміж церквами Йорданською та Кирилівською скрізь подірвані тими печерами та тунелями, — свідками людської легковірности, — що викопав вельможний «копач».

C. Є.

Нові бібліотеки народні в Київщині. На останньому зібранні Комітета народної тверезости ухвалено засновати в Київщині по селах 700 бібліотек, виробивши для їх статут і каталог. Сільські громади згодили ся давати бібліотекам грошову заповому («Кієвлянинь», ч. 34).

Російські бібліотеки в Фінляндії. Генерал-губернатор фінляндський видав наказ, щоб по всіх більших містах у Фінляндії заведені були російські бібліотеки: по селах рухомі, а в Гельсінфорсі та Выборзі організовані на зразок російських публичних бібліотек. Все обмірковано добре, одного тільки на увагу не взяли, — чи знайде-ж читачів російська книжка в Фінляндії, де людність зовсім не знає російської мови та до того ще й обурена вельми проти обрусительних заходів уряду? Не бувши навіть пророком, наперед можна сказати, що ледви чи удасть ся в Фінляндії справа з російськими бібліотеками!...

C. Є.

VI. Із суспільного життя.

Засідання Виділу Наукового Товариства імени Шевченка.

VI засідання дня 25 марта. 1) Принято до відомости деякі поясненія до касового справоздання, зложені головою. 2) Затверджено чотирьох нововибраних дійсних членів секцій.

VII засідання дня 27 марта.

1) Порішено закупити для друкарні машину не малу, а звичайної великості. 2) Вибрано комітет для роздавання запомог із фонду літератів ім. Мордовця, до якого увійшли: В. Гнатюк, М. Грушевський, І. Кокорудз, І. Франко. 3) Ухвалено замовити другий габльот до музею. 4) Ухвалено подякувати д. М. Біляшевському за дар старинностей до музею. 5) Ухвалено скликати анкету для наради над дальшим удішненем діловодства в Товаристві, зложену з контрольної комісії, референтів Виділу і урядників Товариства. 6) При уконститууваню Виділу вибрано: С. Громницького, заступником голови; В. Гнатюка, секретарем; Льонгіна Цегельського, заст. секретаря; Ів. Макуха, адміністратором каменниці і магазинером; І. Кокорудза, касиром; С. Томашівського, референтом друкарні; М. Шухевича, контролором; Е. Бурачницького, референтом друкарні і «Літ.-Наук. Вістника»; Гр. Гарматія, референтом бібліотеки; нагляд музею взяв на себє тим часом М. Грушевський. 7) До комісії для справ каменниці вибрано крім д. Макуха: С. Громницького, О. Гайнчака, В. Коцовського. 8) Ухвалено робити кварталні справоздання рахункові і найменше піврічні замкненя.

VIII засідання дня 24 цвітня.

1) Ухвалено взяти участь у зїзді лікарів і природознавців у Празі. 2) Принято пропозицію комітету для роздавання підмог із фонду ім. Мордовця на підмогу у висоті 100 кор. 3) Ухвалено внести меморіял у справі науки руської мови в галицьких школах до міністерства, відповідно до ухвали загальних зборів. 4) Ухвалено, аби в разі хвороби або відїзду бібліотекаря заступав його референт бібліотеки. 5) Принято до відомости справозданє проф. М. Грушевського з музею, і ухвалено подякувати д. Межеліті за дар археологічної збірки, а дру І. Франкови за дар колекції автографів до музею. 6) Принято оферту Галицького акційного товариства на заведенє водопроводів.

7) Принято до відомости, що електричні мотори функціонують уже в друкарні від сьвят. 8) Принято до відомости подяку проф. Ол. Маркевича за вибір його дійсним членом.

IX засідання дня 8 мая. 1) Принято до відомости, що мат.-прир.-лікарська секція вибрала делегатом на зїзд лікарів і природознавців у Празі дра Єв. Озаркевича. 2) Дискутовано бужет на рік: 1901 предложеный проф. М. Грушевським, який представляє ся так: Записки — 9000 к. + 200 к.; Збірники секцій — 5600 к.; Археографічна Комісія — 4000 к.; Етногр. Комісія — 5200 к.; Правнича Комісія — 2400 + 611 к.; Історична Бібліотека — 1000 к.; Хроніка — 1600 к.; Етнографічна експедиція — 340 к.; Виданя українських письменників — 2000 к.; Дефіцит Вістника — 1200 к.; Адміністрація, експедиція, репрезентація, наукові зносини — 5600 к.; Бібліотека — 2000 к.; Музей — 1500 к.; Стипендії і запомоги — 2000 + 600 к. Разом 44.251 к. 3) Ухвалено зробити контракт із «Руською Бесїдою» в Чернівцях у справі виданя творів Фельдковича.

Женський інститут Руського Товариства педагогічного у Львові. Інститутом управляє комітет, вибраний Виділом Руського Тов. педагогічного. До комітету належать: голова дир. Едвард Харкевич, економічна директорка Гер. Шухевичева, наукова директорка Мар. Білецька, о. Евг. Гузар, лікарь др. Зофія з Окуневських Морачевська, правний дорадник др. Стефан Федак і настоятелька Юл. Танчаківська. Інститут отворено з початком вересня 1899. На внутрішнє урядженє видано 1064-98 здр. В минулім 1899/1900 році умішених було в інституті 12 дівчат: 9 доньок сьвященників, 2 доньки учителів, а 1 донька купця. З них ходило 2 до V (I) кл. руської женської школи виділової ім. Шевченка, 7 до VI (II) кл. тої школи, одна до 7 (III) а одна до VIII (IV) кл. иньшої школи публічної, а одна до учительської семінарії. В першім півроці сьвідочтво дуже доброго поступу дістали 3, першу класу 9, — в другім півроці поступ дуже добрий одержала 1, а першу класу 11. Помочи в науці уділяти їм настоятелька і одна учениця IV-го року учительської семінарії. В інституті пробували також часово, на два

місяці, дві доньки священиків, що учили ся кравецтва. Шкільну науку розширювано домашньою лектурою з особливою увагою на руську літературу під проводом наукової директорки. Інститутки учились крім шкільних наук також співу, гри на фортеп'яні, на цитрі і танців, а по місці домашнього регуляміну (ухваленого Виділом) вправляють ся також у домашнє господарстві жіночєм, помагаючи настоятельці при порядкованю бля, праню, вареню. В році шкільний 1900/1901 було в інтернаті поміщених 22 дівчат — (з того 5 на короткий час). Між ними було 12 доньок священиків, 6 доньок учителів народних, 3 доньки власителів реальности і 1 донька купця. Помочи в науці уділяли їм настоятелька і учителька школи виділової.

Інститут поміщений в одноповерховій каменищї гр. Волод. Дідушицької при ул. Сави ч. 3. Цілий будинок з піснацятми убіканями займає інститут сам для себе. Розклад такий, що інститутки мають осбні спальні, гардеробу, салю до науки, комнату до музики, рефектар (їдальню) і інфірмар. Крім того є почекальня (покій для гостей), прачкарня, покій для служби і обширний город до свого ужитку. Ул. Сави, бічна Куркової, лежить в затишу, — а город інституту притикає до великого парку при палаці Дідушицьких, — парк межує з лісистю горою Стрільниці. Поміщенє інституту є отже не тільки під кождим зглядом вигідне, але спокійне та здорове. До інституту приймаєть ся учениці шкіль народних, виділових, семінарій учительських і приватних, женської гімназії. Також приймаєть ся дівчата на короткий час на науку кравецтва, модярства, рахунковости, рисунків, малярства, співу, музики і танців. В інституті можуть також знайти поміщенє приватні абітурієнтки до матури семінарій учительської і учительки, що приїздить здавати іспити. Місячна оплата 40 корон.

В грудню 1899 року уладили інститутки св. Николаївський вечер, опісля музикально-вокальний вечер; від часу до часу уладжували також аматорські вистави відповідних шук Дня 28 червня відбув ся річний попис гри на фортеп'яні і цитрі зі співом і деклямаціями. Цро здоровлє інституток дбала управа інституту, пильнуючи проходів, купелі і — само собою розумієть ся — здорового харчу. В грудню 1900 року уладжували інститутки також Николаївські вечерниці,

а 28 н. ст. червня 1901 р. відбудеть ся попис музикально-вокальний. Рахунок за рік шкільний 1900/1901 ще не замкнений. *Едваро Харківич*, голова. *Юлія Тамчаківська*, настоятелька.

В руській гр.-кат. духовній семінарії у Львові є сего року 230 питомців-богословів. До Українців зачисляєть ся 160 богословів; иньші уважають себе «русскими». Українці мають у себе ось які товариства: «Читальню», до якої належить кожний Українець; «Літературно-наукове Товариство», «Драматичне Товариство», «Музичне Товариство» і «Гімнастичне Товариство». «Читальня» передплатує часописи щоденні і періодичні (українські, польські, німецькі, чеські і рускі — числом понад 40 кілька), удержує бібліотеку, в якій є тепер коло 1400 томів. «Літературно-наукове Товариство» ділить ся на такі кружки: 1) кружок богословський, 2) суспільно-економічний, 3) літературно-научний, 4) садівничо-пасічний, 5) славянський і 6) кружок перекладчиків. Кожний з чотирьох перших кружків сходить ся щотижня, виголосує відчити, ведуть ся диспути і т. и., два иньші кружки сходять ся рідше. Кружок славянський має передовсім метою удержувати зносини з усіма славянськими католицькими духовними семінаріями. В кружку перекладчиків відчитують ся переклади найліпших і найновіших творів, зладжені членами кружка — задія вправи в мові і стилю. «Літературно-наукове Товариство» почало сего року видавати епизодично деякі важніші твори з области богословя і суспільної економії. Поки-що видало перекладом на українську мову Енцикліку Regum novarum, а незабаром вийде друком переклад: «Перших основ Економії» Cossa-p. «Літ.-наук. Товариство» устроїло сего року літературні вечерниці раз в честь М. Шапкевича, другий раз з нагоди нового столітя. Оба Товариства «Літ.-наукове Товариство» і «Читальня» разом устроюють що року вечерниці в честь Т. Шевченка, а надто ще сього року уладили вечерниці в честь нового митрополита о. Шептицького.

Щоби вже загоді приготовитись до народньої роботи на економічній ниві та обзнайомитись з веденєм кредитових інституцій, уряджує кружок суспільно-економічній відповідні практичні виклади, а надто ще ходять раз в тиждень богослови на практику до кредитового Товариства «Союз», де дає їм інструкції

п. Паньківський. Взагалі жите товари-ське і наукове через Українців шораз то змагаєть ся. Кругок людей, що широко працюють над собою та беруть активну участь у житю товариств, збільшаєть ся рік-річно і даєть Бог, що при ліпших обставинах, які безперечно настануть незабаром за нового митрополита, не лише частина богословів, але цілий їх український загал зрозуміє належно своє становище, зміркує відносини часу і візьметь ся горячо до інтензивної праці над собою. Що тичить ся »русських« богословів, то ціле їх »житє« і ціла »робота« лежить в передплачуваню »Галичанина« та постійній повздержности від усяких товариств, сходин, вечериць та зборів. На разі і се багато значить... Я. Л.

„Мальованці“ в Галичині. Кільканацять літ тому назад оснував селянин Кіндрат Мальований з Тараці (Васильківського повіту, Київської губернії) нову релігійну секту, прозвану від нього »Мальованцями«, яка відкидає усі догми християнські і обряди, а приймає тільки сьвяте письмо, яке читає і вьясняє по своїй розуміню, беручи його слова все символічно і кладучи вагу виключно на етичний бік християнства. Коли секта почала ширити ся, арештували російські власти її апостола, Мальованого, замкнули його в Київській тюрмі, де просидів цілі три роки, а опісля перевезли його до закладу для божевільних у Казані, де він пробуває вже одинацять літ. Власті думали, що тим способом спинять дальше ширене секти. Тим часом на місце Мальованого виступили інші люди, хоч менше здібні від нього, і почали підтримувати розпочате діло. По 14 літах істнованя дійшло число душ, що виразно признають ся до секти, до цифри 600 — крім того багато інших сектантів годять ся з наукою сеї секти, але не виступають із тим публично, боячись переслідувань із боку російських властей. При кінці півтня розійшлася по Львові звістка, що 24 душі з тої секти перекрали ся через границю і прямують до Львова, маючи намір через цїсаря вьеднати собі права свободи віри в Росії. І справді 29 півтня з'явилося їх тут 12, а опісля ще 5 душ і звернулись за помічю до тутешніх Русинів у своїй справі. Решту їх, 7 душ, було затримало староство в Перемишлянах, але сконстатувавши, хто вони, випустило їх на волю, почім вони прибули також до Львова. Коли почали оповідати, як усякі

»мелкіє чиновнички« переслідували їх у Росії, як їх бито, тортуровано, аби тільки видрекли ся своїх поглядів, як їм забираю майно, наслідувано жінок і дівчат і ин., то волосє ставало дубом на голові. Не лишалося нічого иньшого — говорили вони — як утікти до »цїсарщини«, поїхати до вашого цїсаря і просити, аби вставив ся за нами перед царем, бо нас, ані наших просьб не пускають до нього... Удалось їм вьяснити, що такий крок не доведе до нічого і вони згодились лишити ся в Галичині та при помочи деяких Русинів лукати собі кавалка хліба. І тут сталося щось нечуване. »Най-поступовійший« політичний орган великої руської партії, в якого редакції-засідають самі »свободолюбні« люди, не хотів помістити на своїх шпальтах звичайного оголошення, що такі й такі люди глядають такої й такої роботи — хто схогів би їх узяти, нехай власть ся туди й туди. Вправді роботу найдено й так для сектантів і вони вже всі пороз'їздили ся по селах у невеличких групах, але сеї поступок »свободолюбного« органу такий характеристичний супроти усяких посторонніх цензур, які на нас наслідують, що мусять бути зазначений на вічну память.

В.
В справі германізації в Пруссії. Газета »Вольнь«, звертає увагу на події, що виникли останніми часами в східній Пруссії. В справі даремних заходів коло »германізації« краю і що там останніми часами почалась навіть польонізація кольонізаторів, часописє каже: »Гр. Вільов користуючись із реакційного поступу, що виник останніми часами в Німеччині, зважуєть ся, крім уживаня »економічних заходів« — (ріжні полекші німецьким володарям ґрунтами на школу польским) — удались ще до ориґінального способу: заснованя німецьких »клубів« з державними урядниками на чолі« і таким чином тих »бравих« кольонізаторів будуть пильнувати від заблуду (польонізації) ті державні урядники в ролі доглядачів при німецьких клубах. »Можна-б з усмішкою поглянути на сеї новий спосіб гр. Вільова, каже далі газета, коли-б на жаль сучасний стан річей не був такий сумний та невідрадний, коли-б не повилазили з усіх усюд усякі гади, почувши, що час їх настав«... Пригадуючи при сій вірній оказії і нану нову інституцію »доглядачів за вражіннями, що роблять на народ театральні вистави« газета ставить гумористичне питання:

«хто у кого позичив ідею про »доглядачів« за переконанням та вражінням: ми у Німців, як звичайно, чи може проти звичаю Німці у нас?» *Гр. Ков.-Кол.*

Еміграція із Фінляндії в останні роки починаючи від 1899 все більшає та більшає. З гельсінфорської газети Hufundstadsbladst довідуємось, що за рік 1900 емігрувало за межі Європи 5.444 чол., а в них 2970 муш., 1835 жінок і 693 дітей. З того числа емігранти залишили дома жінок 596 і дітей 1455. Головна частина емігрантів єсть власне молодь сільською та робучою стану. Коли під час покорення Кавказу сила тубольців виселялась до Туреччини, то то було цілком зрозуміло, а чим пояснити масове виселення такого культурного народу як Фіни? Невно тільки взірцевими утисками та кормогою »культурної« держави, з якої виселяють ся. *Гр. Ков.-Кол.*

В справі еміграції з Полтавщини.

»Хуторянинь«, подаючи уваги про переселення з Полтавщини зазначає між иншим, що значна більшість населення Полтавщини не емігрує до Сибіру, Амуру то що, через те тільки, що воно вбоге і йому не вільно знятись з місця; а далі міркуючи про те, що треба зробити, як допомогти тим селянам, що не мають змоги перейти на вільні землі, часопись каже: »Сам він (селянин) безпомічний, у нього нема досьвіду, аби міг він зі свого малого чорноземного наділу вжиточно користатись. Він роздратований життям і невдачею і йому не спадає на думку, що самота — злий помічник у бідности і що купчачись у спілки біднота найшпа-б може й спосіб до поліпшення свого хозяйства. Коли нам кажуть, що в Полтавщині немає землі, ми тільки дивуємось: а всі ті чагарники та пуші, повз котрих завше ходиш та їздиш? Чому коли ви переїздите з Росії до Німеччини та Франції, не єностерегаете їх там, а уся земля там оброблена чи під город, чи під поле, чи під сад та сіножать? Немає кланта землі, з якого-б хазяїн не користав ся, обробляючи під різні плодозмінні культури. Там ніде немає того добродайного чорнозему, що міг би стати золотим дном для Полтавця і прохачувати втрое більше число людей. Більше досьвіду, більше спількової самопомочі і бадьорої самодійльности, каже часопись, ось що перш за все конче потрібне для нашого малоземельного населення«. Від себе можемо додати тільки, що »досьвід« набуваєть ся лише наукою, а ся остання

може прийти до нас тільки через національну школу. Отож і повинні ми перш усього дбати про неї, домагатись її, а все иньше »само приложить ся«. Самими-ж покличками на Францію та Німеччину, з культурою яких нам не зрівнятись, нічого не вдіємо. *Гр. Ков.-Кол.*

Переселення з України. В першій половині марта із Одеси відплила на пароході »Добров. флоту« »Екатеринославь« друга партія переселенців до південно-Усурийського краю. Складаєть ся та партія з селян Київщини числом 667 чоловіка, з повітів: Васильківського — 202, Канівського — 8, Сквирського — 160, Бердичевського — 102, Липовецького — 144 і Звенигородського — 51.

Гр. Ков.-Кол.

Скільки вмирає дітей у Росії?

В товаристві забезпечення народнього здоровля др. Никитенко подав цікаві вісти про дитячу смертельність у Росії. У 50 губерніях Европейської Росії вмирає шо року дітей до одного року 1,169.000, до 5 років 1,858.000 і до 15 років 2,100.000, на той час як дорослих вмирає річно тільки 991.000. Чи не свідчить і ся статистика про наш (російський) надзвичайно культурний рівень?... *Гр. Ков.-Кол.*

Скільки стоять Росії класичні мови?

Сим питанням заняв ся один сьвященик, зробив розвідку і видрукував її в часописі »Неділя«. Ось вона: »На 1 січня 1900 р., каже він, по всій Росії було 199 клас. гімназий з 73524 учениками, і 42 прогімназии з 6854 уч., всього уч. 80.378. Припускаючи, що утримуване кожного ученика стоїть батькам та урядови по 300 р. річно, та шо одну третину найрайнійшого часу і праці ученики присвячують класичним мовам, на пай тих мов слід віднести 1¹/₃ грошевої трати: знач., шо кожний ученик утрачує на класичні мови пересічно коло трьох місяців на рік, а за весь гімназійний курс не менш трьох років свого життя; гроший усі разом витрачують на вичування мертвих мов шо року 8,037.800 р.« Далі числячи утримуване професорів по гімназиях, шо одержують платню по 1500 р. пересічно на рік, — випаде на всіх 1.500.000 р. А коли додати ще до сих цифр кошти на класичні мови по семінариях (до 3¹/₂ мільйонів), то сума буде цілком кругленька. *Гр. Ков.-Кол.*

Пропалий город. Під одною шпироткою з Парижем на річці Лопані, де вона

приймає у себе ще Нечечу, стоїть велике місто, колись столиця Слободської України — Харків. Засноване Українцями, що втікли сюди на нові місця з Київщини від лянської неволі, це місто тепер числить до 180 тисяч мешканців, має п'ять гімназій, реальне училище, комерческе училище, три виші школи — (не числючи семінарії) — університет, Інститут Техноложичний і Ветеринарний, велике число низших шкіл і жіночих гімназій та інституту шляхетних панночок, веде великі торговельні операції, має чотири залізниць — і мертве задля рідного краю задля України. »Диво дивне, чудо чудно« — скаже всякий почувши се. Як може бути, щоб таке велике місто, яке що річно висилас до 800 молодіжи з вищою освітою, не відгривало видної ролі і не впливало на Україну? Але ні, воно відграє тим, що навкруги розпускає русифікацію. Місто, де колись писали Гулак-Артемовський, Квітка-Основ'яненко, де вчився Костомаров, де читав лекції Потебня — стало не нашим, порвало звязки з рідним краєм і рідною мовою і не тільки не соромить ся цього, а навпаки хвалить ся і ганьбить і українську мову і справу і навіть українське філіство. Се подія дуже характерна задля нашої суспільности і дуже ганебна задля нашого народу! Ось українські трупи грають у Харкові по циркам та по літнім театрикам, але ніколи не наважують ся грати у великих театрах, яких у нас аж два. Коли театр Бергоне у Києві ломить ся від публіки, що дивить ся на наших артистів — Саксаганського, Заньковецьку і інших — той самий Саксаганський з Карпенком-Карим грав у Харкові роки з шість назад у пустісінському театрі і мусів виїздити з великим дефіцитом.

Харківська Громадська Бібліотека має до 60 тисяч книжок і власний будинок за 200 тисяч карбованців, а не має майже ніяких українських книжок, ані матеріялів по історії, етнографії і економії України. Харківське Товариство просвіти за весь час своєї праці видало 1,200.000 російських книжок для народу, поодкривало читальні, книгозбірні і т. н., збудувало школу імени Гаршина, а українських книжечок надрукувало одну і не думає одкривати школи імени Шевченка, Квітки чи ще в пам'ять якого нашого рідного поета! Книжний склад при Харківському губернському земстві має так мало наших книжечок і так мало піклується ся ними і їх читачами, що вони гниють у складі. Коли уся Україна устроє концерти та вечірниці пам'яті Шевченка, один Харків не устроє нічого сенько і не думає! Коли в Харкові чують українську мову від інтелігента, то думають, що се »Поляк«!

Gutta.

Українська колонізація на схід. Селяне України набувають на власність землю в надволожських губерніях: Астраханській, Самарській, Саратовській, Минулого літа купець Зайферт у Саратові продав близько 15 тисяч десятин кільком селянським спілкам. Недавно продав у Царевськім повіті д. Ровинський укр. селянам 11 тисяч десятин. До декількох власителів, окрім того, прийшли так звані »ходоки« від селян губерні Чернігівської. Купують землю за посередництвом Жидів-факторів, що отримують від кожної сторони по одному рублю з десятини. В кишенях оттих факторів найшлося таким робом 50 т. карбованців від російських, німецьких та українських селян («Хуторянинъ», ч. 42).

Вс. К.

VII. Від редакції.

Переписка редакції. Повідомляємо огисх Вп. авторів: В. Пот-а в К. (Кладовище), Ос. Осипенка в Дрогобичи (На заєдні), Е. М-ого у Л. (Мала родина), Ів. Паламаренка (Блоха та

муха), В. Д. (Живий телеграф), що їх твори, подані в скобках, не будуть друковані. По надісланю марок на поштову оплату можемо ті твори звернути.

ПОЛІМІКА.

I.

В «Літературно-Науковій Виставці» за Мясць март стор. 216 помістив якийсь В. десять тенденційну оцінку книжочки видання Руського педагогічного Товариства під заг. «Народні думи». На сю критику, хоч вона криптонімна, хоч дуже коротенько відповісти. Найперше зверну увагу шан. критика, що спосіб його вислову зовсім не відповідає поважному оцінюваню хоч би найменших видань, скоро під іменем автора написано і його становище. Критика принята у всім науковім світі тай вона чимало причиняєть ся до розсліду предмету, але вона ніяк не повинна сбиджати автора, хіба що пише її такий, котрий не може обидити. Дальше критик висловлюючи свої відмінні погляди, повинен похвалити їх висказамі звісних у науковім світі поваг, що вже не один рік просиділи працюючи на домашньому полі. Вірці такої критики можна найти у всіх поважних журналах, як нпр. в «Archiv für slav. Phil.» або «Київській Старині», а тепер і в «Записках Наяк. Тов. ім. Шевченка». Тому уважаю мого шан. критика чоловіком, що може у-перве прийняв ся оцінювати предмет з поля мало ще собі звісного, бо хто тільки уважно прочитає поясненя дум, поміщені у мойй збірці прзначеній для молодіжи літ 10—15, той дасть сам достойну відповідь на таку оцінку.

Отже: 1) Виданя для молодіжи не можуть бути по університетському редаговані, а мусять бути такими, щоб підготовляли її до цільної науки в вищих класах, щоб містив ся там — як се замітив пок. професор-фольклорист Митрофан Андрієвський — елемент етичний, естетичний і вірцевий — як аналізувати твори для ясного перегляду і тривкіяшої тямки, взагалі: щоб зробити їх зрозумілими навіть для селян. 2) Тому-то при «укладі» і «будові» твору звертаєть ся часто увагу і на зміст (рекапітулюєть ся), як се зробив також при розборі трагедії «Гальшка» О. Огоновського Др. В. Коповський (у «Правді»), а Др. І. Копач у «Зері» при оцінці Шевченкової поєми «Сон». 3) Шан. критик вчитав десь там у збірці, що «всі коломийки веселі» —

«всі коломийки веселі!» Чимало значить його слово «всі», бо тоді правді не вистає він по своїй стороні право, але не вистає ніяк! Там подав я мініатюрну характеристику словесних творів і в порівняню до всяких иньших пісень найважнійшою рисою настроєного люду назвав «коломийки веселими». Що коломийки в порівняню до думок загальну рису мають веселу, се знає кожний селянин і коломийки ані не грають, ані не співають за покійником ідучи; се не суть «голосіня». Певно є між коломийками велике число т. зв. сирітських коломийок, що дали пізнійше музикам спонуку до композицій (коломийок) в модьовій тонації; сі сумні коломийки-пісні зворушують у нас жаль, співчутє, але бо і всі наші пісні під історично тяжкою судьбою мають взагалі сумний характер о різноманітнім ніянці. Всеяж таки в горю заспівасмо скорше думку, чим навіть мішану пісню «Верховино світку ти наш!» 4) Що таке думи? Звісна річ, що історичні пісні становлять више понятє, а в нїм містять ся і ті пісні, що мають намір історичні спомини: а) темнійше (великорус. билини, а в нас по части колядки — в прозі же казки, перекази, б) яснійше, з новіших часів, с. є. дум і иноді основані на билиннім, епічнім підкладі, як се доказав проф. Ягіча в «Славянскомъ Ежегоднику». Думи отже не належать чейже до мітичних, але до історичних пісень! Що до соргованя дум а пісень, то зверну увагу шан. критика на слова Житецького в його «Мыслях»: «...Думи сливають ся піснями, зображаютьими черты народнаго быта» (стор. 163) і на стор. 246; нехай ліпше познайомить ся з тим ділом, бо видно, що воно йому мало є звісне, як мало суть звісні гадки Ягіча, Драгоманова та Антоновича, на котрих я зовсім, як на наукових повагах, опер свої замітки.

То само мушу сказати про генезу і авторів дум. Шан. критик виступаючи проти моеї гадки виступив і проти гадок повисших учених, а поставив нову теорію, якої годі приноворити до старовини. Генезу пісень про еміграцію до Бразилії, про смерть Цісарєвої годі приложити до генези дум. Нині селяне письменні, читають часописі, чують новини від других

світлових »бувалих« людей, тож не потребують бути наочними свідками або учасниками події; але в старині так воно не могло бути тай самі думи вказують, що їх автори були по найбільшій частині учасниками походів. »По всьому видно, що творці думь самі були непосредственными свідцями подій... бандуристи були постарішіе воины-козакі, которые по старости и другимъ причинамъ не владѣли оружіемъ и входили въ составъ полковой »музыки«, а по окончаніи похода разносили славу о герояхъ по всей Украинѣ«. («Мысли», стор. 170—171 і т. д.).

Вкінці про поясненя, мов би вони були лише переповідженням в прозі змістом — годі і полемізувати, бо шан. критик мабуть не прочитав цілої книжочки; в противнім случаю був би знав, що й там немало історичних дат, описи поневолення і побуту в неволі (до чого взяв я подекуди і ті коротенькі історичні пісні, що можна їх уважати останками дум, або після Житецького, що немало виплинули на генезу і розширене образів дум, найшов би розмальовану, в педагогічних цілях, характеристику осіб, описи повороту і утечі бранців, естетичну аналізу і загальну характеристику дум, найшов би і так важну для шкільної науки концептрацію предмету з аналогічними творами так рідного як і чужого письменства, а при думі про Самійла Кішку і наукове пояснене, оперте на документі, як се може найти і у Житецького. Впрочім може шан. критик заглянути до шкільних підручників для науки руської словесности в висших класах, а побачить, які там є поясненя. Тим уже і кінчу мою коротеньку відповідь, котру даю тільки з тої причини, що дехто може й не магі в руках сеї збірки дум, а міг читати лише повиспу оцінку шан. критика. Впрочім не думаю більше тратити часу на полеміку, з якої не бачу хісна, хоч »спеціалісти на рівному собі становищі« іноді люблять богато перечити ся та взаїмно собі реплікувати, навіть задля марниці або і одної букви! У нас так на політичнім як і літературнім полі »ще ся той не вродив, щоб всякому догодив!«

* *Др. Миж. Пачовський.*

Отсю відповідь д. Пачовського передала редакція авторови замітки на його книжочку, який додав від себе такі поясненя:

П.

Відповідь д. Пачовського на мою думку нічим не збила моїх закидів, тому я не тільки не відкликую нічого з того, що перше сказав, але піддержую все, розширивши тільки попередні аргументи, аби вже не було ніякої неясности.

Чого моя оцінка тенденційна і яка в ній тенденція, того не розумію! Пишучи свою замітку, я бажав, аби народні думи, призначені на лектуру для молодіжи, були ліпше видані, бо по мойому, вони видані зле. Коли се називає д. Пачовський тенденцією, тоді я признаює до неї — а на скільки вона погана чи зловна (бо лише з такої тенденції можна робити комусь закид) — се най осудять читачі. Так само не потрібую мабуть відповідати на закид д. Пачовського, що буцім то мої закиди не поважні, бо я не реценгував його становища. Може теж д. Пачовський говорити, що він не буде з мною багато балакати, бо я не »спеціаліст на рівному становищі« з ним; але на мою думку і найвище становище не дає нікому права говорити про »неможливість образи« зі сторони людей на низших становищах.

Д. Пачовський робить мені дальше закид, що я не підписав ся повним іменем, але криптонімом. Він догадуєть ся очевидно, що я зробив се для того, аби він не знав, до кого звертати ся за сатиофакцією в сій справі, що його кривдить. Я на сю справу маю одначе инший погляд. Я не вважаю потрібним підписувати себе повним іменем під короткими, без великих претенсій замітками, бо інакше мусів би підписувати ся і під такими звітками, що мають вірш або два друку. Се, по мойому, було-б занадто претенсionale. Коли-ж д. Пачовському так залежить на мойому імені, то най звернеть ся до редакції, а я уповажню її відкрити свій криптонім.

Чим я обидив видавця — також не розумію, бо одинокі слова, що казали-б догадувати ся обиди »видавець не має ясного розуміння усної словесности« — не обиджають його. Не кождий же мусить усе розуміти... Коли одначе автор видає книжку, то повинен усе, що в ній пише, дуже добре знати, бо інакше мусить бути приготований на такі закиди, які я поробив у сьому видавці д. П.—му.

Попирати свої погляди »висказами звісних в науковім світі поваг« я не мав потреби і не міг, бо про те, що я

говорив у замітці, не писали поваги з виїмкою питання повстання і ширення дум, про що скажу даліше. Питувати знов імена поваг таким способом, як зробив д. П—ий — я не маю охоти. Чи бачив я візріці критики, про те не буду говорити тим більше, що д. П—ий і так не повірив би мені; натомість признаюся, що я «у-перве приняв ся оцінювати» його працю.

Що видане для молодіжи не може бути редаговане по університетськи, се признаю, але я й того не жадав віде. Думаю одначе, що воно не може бути також редаговане занадто по гімназьяльному, де кожний твір мусить розпадатися на стилки і стилки шуфлядок, мусить мати «вступ, головну річ і закінчене» — як учать по гімназьях — мусить мати всякі елементи, візріці і т. и. Видане дум для молодіжи повинно містити тексти і конечні пояснення для їх зрозуміння, значить: пояснення топо- і географічні, історичні, язикові. «Візріці і елементи» може ученик далеко ліпше пізнати звідки інде, як із книжочки д. П—ого, тому уважав я їх непотрібними. Не розумію теж, чому мене автор відсилає до шкільних підручників народньої словесности; вони, хоч мені звісні, не імпонують мені, ані не уложені ніякими «повагами», за які автор залюбки ховаєть ся.

Д. П—ий заперече, мов би то він сказав, що всі коломийки веселі. Для того я наведу дословно відповідне місце. Говорячи про поділ усної словесности, каже, що вона обіймає (крім прози) «пісні, і то дуже ріжнородні, як: найстарші свѣтські коляди і щедрівки, історичні пісні з часів козаччини с. е. думи, та всякі принагідні, як сумні думки, веселі коломийки, козачки і и.» (стор. 3). Не знаю як хто, але я вислов «веселі коломийки» розумію так, що вони всі веселі. Коли-б я мав розуміти його інакше, то був би сказав «деякі веселі коломийки», або щось подібного. Д. П—ий заявляє тепер, що він не мав на думці всіх коломийок — гаразд, але-ж бо при тім попадає у нову крайність, кажучи, що коломийок ані не грають, ані не співають за покійником йдучи... Я се знаю, але мені звісно також, що за покійником йдучи не співають ніяких пісень — крім церковних — хоч би вони були й такі сумні, що розривали би серце. Чи вийде з того, що в нас нема сумовитих пісень зовсім? Відклик д. П—ого на пісню «Верховино, свѣтку ти наш» стверджує

тільки, що він дуже імпортаєть ся на тім полі, по яким учить мене ходити. Занадто-ж звісна річ, що ся пісня не народня, хиба на стилки, на скільки розширена між народом, але такою самою «народньою» піснею є й гимн деяких людей «Мир вам, братя» і «Де єст руска отчина» і «Козак пан» і т. д. Що знов до сирітських коломийок, то зазначу, що й тут автор промахнув ся. Нехай автор перегляне хоч збірку коломийок Головацького, то побачить, кілька між ними єсть сумних, хоч і не сирітських. А може знає автор між ними хоч одну веселу коломийкову мельодию?

Даліше закинув я д. П—ому, що він «не має ясного розуміння усної словесности» і се потверджуєть ся не тільки його книжочкою, але й теперішньою його відповідю. Д. П—ий, на мій погляд, не має ясної гадки, що таке дума. У нього «історичні пісні з часів козаччини» — думи. Я написав уже перше, що такі думи, як: «Вдова в городі Чечельниці», «Брат та сестра», «Козак прощаєть ся з сестрами» — не мають нічого спільного з історією; якже вони можуть бути історичними піснями з часів козаччини? З другого боку, такі «думи», як він подає в своїй книжочці (Коли Турки воювали, Зажурилась Україна, За річкою огні горять, Ізза гори буйний вітер віє) — вправді історичні пісні, але не мають нічого спільного з думами. Коли-ж книжочка д. П—ого видана в педагогічних цілях, то най він буде ласкав пояснити, якого погляду набере дитина на думи з його дефініції? Чи не хибного? Якже знов розуміти слова відповіді д. П—ого: «Дума отже не належить до мітичних, але до історичних пісень»? Звичайно, коли хто класифікує народні пісні по тім, чи історичні свомини висказані в них «темнійше» чи «яснійше», то нанується такого тумана, що й сам не розбере. А в головах молодіжи, що буде вчитись із сеї книжки, хиба цілком потемніє... Шкож до їх генези, то тут годі навіть з д. П—им спорити. У своїй замітці виступив я проти звісної теорії д. Житенького (д. П—ий запевняє, що вона мені незнана), не вдаючись очевидно в детальний її розбір. Не признаючи сеї теорії — мені доси незвісно також, аби хто небудь, з виїмком д. Пачовського, признавав її вповні — я покликав ся на аналогію таких пісень, які повстають на наших очах; з них видно наглядно, що їх не складають ні школярки, ні калки, так само не ли-

рять їх ні одні, ні другі. Ба навіть д. Житецький не розтягав своєї теорії на інші пісні. Чому-ж ся теорія мала-б дотикати тільки дум і робити з них якісь виїмки, нічим неоправдані? Чому тільки думи зв'язані зі шпиталями? Чому школярки і каліки не складали по шпиталах і иньших пісень? Замість застановити ся над тим, д. П—ий пише про часописі, про учасників подій і т. и. Але-ж нинішні еміграційні пісні складають також «учасники» і ширять їх не при помочі газет, ані при помочі калік... Нинішні пісні творять ся по найбільшій часті не письменними людьми, передають ся з уст до уст, з села до села, з повіту до повіту — і так само мусіло бути давніше.

Тепер кілька слів про коментар. Зараз на початку книжочки говорять д. П—ий про творців дум — менше з тим, що; хто схоче знати, то загляне до книжки — і нараз ні звідси, ні звідти переказує зміст Шевченкового «Невольника» (стор. 4 і 5). Говорить про предмет дум і наводить нараз чотири пісні, що не мають нічого спільного з думами, а опісля подас до них пояснення, виїмлені з книжки Антоновича і Драгоманова, не зазначаючи при тім того. Коли-б був автор таки обмежив ся на переповідженю їх коментарів, то за се ще можна було-б його похвалити; а так він що крок просто дивує всякими оригінальними замітками. У нього приміром у давній Руси найстарший бог — се Дажбог (стор. 3), хоч кождому ученикови повинно-б бути звісно, що таким богом був Перун. Д. П—ий учить теж, що історичні думи «обіймають всі періоди історичного життя Русинів від 15—18 в.; вони розповідають нам про напади Татар і Турків» (стор. 5. Куди подів отже автор Хмельницину і гетьманщину? Чи на се треба аж університетського видання? До думи про «Вдову і синів» додав автор такі дивні замітки: «Для рідної матери має наш нарід велике почитане вже з давен-давна. Християнська віра ще більше скріпила і піднесла ту гадку і любов, бо ідеал матери з її муками і любовю до свого сина представляє нам Пр. Діва Марія. З того погляду виходячи, зложив наш нарід красні прислів'я про рідну маму, а ще красні сирітські коломийки та думки» (стор. 17). Або возмим такий коментар до невольницького плачу: «Тай тепер ще при всякій роботі селянин розмовляє чи то з своєю нивою, чи садочком, чи з конем, чи з собакою, чи

з птицями, бо вірить, що звірину його розуміє тай сама колись говорила, а тепер має лише говорити раз в рік, на Святий Вечер» стор. 25. Народня дума говорить про Ляха-потурнака, одначе авторви тяжко чомусь признати, що якийсь Поляк став ренегатом і запевняє, що «наглядачами часто були руські ренегати» (стор. 24), а в думі потурнака названо умисно Ляхом, щоб показати твердість Русинів у вірі (стор. 63). До того ж слово «потурнак» у д. П—ого прізвись якоїсь людини, а не характер! При коментарі думи про «Марусю Богуславку» автор не вірить простим і зрозумілим словам самої героїні, що вона «потурчилась, побусурменилась для роскоши турецької, для лакомства нещасного», але думас, що «вона може нарочно» се зробила, аби визволити козаків (стор. 29). Не знати теж, яким правом коментує автор закінчене сеї думи «Визволь Господи...», що тут слово «визволити» значить те саме, що «дістати ся без пригод» (стор. 31). Д. П—ий помилив ся також, бо згадує лише три перерібки «Марусі Богуславки» (драма Старицького у нього теж оперета); а замітки його про Кулішеву поему доказують хиба, що її не розуміє. Говорячи про «поворот» із неволі чомусь автор бачив конечність сказати деіщо про «Москалеву криницю» і «Наймичку» Шевченка, про Байрона (sic!), про поетичні повісти (стор. 33. Звісна поема д. Грінченка «Дума про княгиню-кобзаря» у автора стає народньою думою (стор. 33).

При думі про «Побіг трьох братів із Азова» говорить кількома словами про топографію її, про фантастичність числа 3, про «уклад» думи, в якому переповідає її зміст і повторяє іще раз те, що вже сказав на стор. 33—34. Надто додає таку «моральну гадку»: «(Дума) малюючи нам три характери щільно слідить всяку зміну гадок, зазначає сильно чувства кождого з братів та будить в нас співчуте до піхотинця, симпатію до середуного, а відразу до найстаршого. Конєць думи викликує в нас задоволенє (sic!), що постигла божа кара старших братів, а разом жаль за піхотинцем і середушим» (стор. 46). Що єсть ще иньший кінець думи, автор не згадує. При думі про «Самійла Кішчу» крім кількох виписок із Антоновича і Драгоманова, говорить знов і подібну «моральну гадку»: «(Потурнак) не має з ким поговорити о своїй рідній вірі християнській. Се найкрасше показує, що первісна, Христова віра, ніколи

не запропащуєть ся в серцю людини. Хоч вона на часок затихне, але все не вигасне ніколи! Рідна віра, рідне слово се так кріпко защеПЛені ростини, що вони не загибають до смерти чоловіка» (стор. 66). Далі автор висловляє ся так, мов би вірив у сні і їх справданне (стор. 65).

Взагалі, в сих коментарях бачимо змаганє виводити всякі »моральні науки« і класифікувати характери на »добрі« й »погані«, хоч і як се банальне та пусте. До того поставив собі автор метою дати при тім схолястичний, на ніщо нездалий т. зв. розбір поезики, що ось тут елемент ліричний, там епічний, тут знов драматичний і т. и. Має д. П.—ий ще одну цікаву прикмету, а се у коментарях повторяти зміст думи, хоч се й як чудно. У сій відповіді він покликують ся на оцінки дра Коцовського і дра Копача, хоч я таких їх оцінок, де після тексту твору був би ще раз його зміст — цілком не знаю. Та коби то хоч короткий зміст, але се предовге розтягане на части (по всяким приписам схолястики, та при тім нераз цілком фальшиве. Я не розумію, як міг автор після тексту думи про »Марусю Богуславу« передати описля її зміст так: »Маруся виступає перед невільники (sic!) та з ними говорить питаючи, неначе на сьміх, що нині за день в християнській землі. Таке питанє

страшно вразило в серце бранців і вони її кленуть, що вона дотурчивши ся ще кеикує собі з них денасданьх. Відтак заявляє їм вона, що се Великдень! Така вість що каже? Така какала проклони з іх серця? Думи такого зовсім не було? Думи такого народий словесник не міг? Чи може автор переказати, прочитавши уважно текст надрукованої ним думи. Яка в автора мова, бачать читачі з виписків; він допускає переміни й у текстї думи, одначе ще цікавийши його язикові коментарі, прим. хуртовина = непогода, на поталу = на жир, опрощене = працанє, пицалі = армати і т. и., або що »на Україні чи лише?) говорять місто: княжа — княжи. При тім поясняє багато таких слів, які загалом зрозумілі і поясненє не потребують, або толкує деякі звороти як: сімсот козаків = дуже велике число бранців, трийцять літ = дуже довгий час, прохати — старша форма, зворот »доля побила« доводить автора до глибокоумної гадки: »Тут доля уособлена, мов яка жєнщина« (стор. 16) і т. ин. Коли-б прийшлось мені розібрати книжочку д. П.—ого докладно, то мусїв би хиба в-двоє більшу написати, а маю се переконанє, що се непотрібне по всім сказанім.

В.

НБ ПНУС

775857